

ISSN (Print) 2789-4320
ISSN (Online) 2789-4339

ECONOMIC SERIES
OF THE BULLETIN
OF L.N. GUMILYOV ENU

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ
ВЕСТНИКА ЕНУ
ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕҰУ
ХАБАРШЫСЫНЫҢ
ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ

№ 3 • 2024

2010 жылдан бастап шығады
Founded in 2010
Издается с 2010 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2024
Astana, 2024

Бас редактор:

А.О.Жагыпарова, э.г.к., қауымдаст. проф. Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары:

С.Б. Мақыш, э.г.д., профессор Esil University, Астана, Қазақстан

Редакция алқасы:

Майдырова А.Б.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Муталиева Л.М.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Мусина К.П.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Сембиева Л.М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Толысбаев Б.С.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Шалболова У.Ж.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Курманов Н.А.	PhD, проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Аманова Г.Д.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Есенова Г.Ж.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Досжан Р.Д.	PhD, доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Таубаев А.А.	э.ғ.д., профессор, Esil University ректоры, Астана, Қазақстан
Адамбекова А.А.	э.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Жусупова А.К.	э.ғ.к., доцент, проф., Халықаралық бизнес университетінің (UIB), Алматы, Қазақстан
Курманалина А.К.	э.ғ.к., проф., Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан
Искаков Б.М.	э.ғ.к., доцент, проф., «Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан
Умирзаков С.Ы.	э.ғ.д., проф., НАРХОЗ университеті, Алматы, Қазақстан
Лавровский Б.Л.	э.ғ.д., проф., Новосибирск мемлекеттік техникалық университеті, Новосибирск, Ресей
Мадиярова Д.М.	э.ғ.д., проф., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Никифорова Е.В.	э.ғ.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Петрова М.	PhD, доцент, Әулие Кирилл және Мефодий атындағы Университет, Ұлы Тырново, Болгария
Шинкевич А.	т.ғ.д., э.ғ.д., проф., Қазан ұлттық зерттеу технологиялық университетінің логистика және менеджмент кафедрасының меңгерушісі, Қазан, Ресей
Филимонов В.	PhD, доцент, Суррей университеті, Гилдфорд, Ұлыбритания
Мустафа Солак	PhD, проф., Анкара университеті, Анкара, Түркия
Христаускас Чесловас	Профессор, э.ғ.д., Витаутас Ұлы университеті, Каунас, Литва
Петров А.	э.ғ.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Фэн Вэй	PhD, проф., Солтүстік-Батыс ауылшаруашылық университеті, Сиань, Қытай

Редакцияның мекенжайы: **010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтпаев к-сі, 2**

Тел.: **(7172) 709-500, (ішкі 32-600)**. E-mail: **vest_econom@enu.kz**

Жауапты хатшы: **Д.М. Мухияева**. Техникалық хатшы: **Д.Д. Боханова**

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 19.02.2021 ж.

№ KZ26VPY00032638 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 32-600)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief A.Zhagyparova.

Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief S.B. Makysh, *Doctor of Economic Sciences, Professor, Esil University, Astana, Kazakhstan*

Editorial board

Maidyrova A.B.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Mutaliyeva L.M.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Mussina K.P.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Sembieva L.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Tolysbayev B.S.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Shalbolova U.Zh.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kurmanov N.A.	PhD, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Amanova G.D.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Yessenova G.Zh.	Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Educational Programs of the Private Institution «Center for Pedagogical Excellence» AEO NIS, Astana, Kazakhstan
Doszhan R.D.	PhD, Assoc. Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Taubayev A.A.	Doctor of Economic Sciences, Prof., Rector of Esil University, Astana, Kazakhstan
Adambekova A.A.	Doctor of Economic Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Zhussupova A.K.	Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., Professor, Department of Finance and Accounting, University of International Business (UIB), Almaty, Kazakhstan
Kurmanalina A.K.	Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
Iskakov B.M.	Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., Professor of the Department of «Business Administration», «Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan
Umirzakov S.I.	Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice Provost for Academic Affairs, NARXOZ University, Almaty, Kazakhstan
Lavrovskii B.L.	Doctor of Economic Sciences, Prof., Novosibirsk State Technical University, Novosibirsk, Russia
Madiyarova D.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., RUDN university, Moscow, Russia
Nikiforova E.V.	Doctor of Economic Sciences, Prof., Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russia
Petrova M.	PhD, Assoc. Prof., Saints Cyril and Methodius Velikotyrnovsky University, Veliko Tyrnovo, Bulgaria
Shinkevich Alexey	Doctor of Economic Sciences, Prof., Kazan National Research Technological University, Kazan, Russian Federation
Filimonau Viachaslau	PhD, Assoc.Prof., University of Surrey, Guildford, United Kingdom
Solak Mustafa	PhD, Professor, Head of the Department of Management, Ankara University, Ankara, Turkey
Christauskas Česlovas	Professor, Doctor of Economic Sciences, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania
Petrov Aleksandr	Doctor of Economic Sciences, Prof., Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russian Federation
Feng Wei	PhD, Prof., Tianjin University, Tianjin, China

Editorial address: **L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan, 010008.**

Tel.: **(7172) 709-500 (ext. 32- 600).** E-mail: **vest_econom@enu.kz.**

Executive Secretary: **D.Mukhiyayeva.** Technical secretary: **D.Bokhanova**

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate № KZ26VPY00032638 dated 19.02.2021. Periodicity: 4 times a year.

Address of printing house: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhimukan str. 13/1, Astana, Kazakhstan 010008; Tel.: +7(7172) 709-500, (ext. 32-600)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор А.О.Жагыпарова
к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Зам. главного редактора С.Б. Макыш,
д.э.н., профессор, Esil University, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия:

Майдырова А.Б.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Муталиева Л.М.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Мусина К.П.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Сембиева Л.М.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Толысбаев Б.С.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Шалболова У.Ж.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курманов Н.А.	PhD, проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Аманова Г.Д.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Есенова Г.Ж.	к.э.н., ассоц. проф., «Центр педагогического мастерства» АОО НИИШ, Астана, Казахстан
Досжан Р.Д.	PhD, доцент, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Таубаев А.А.	д.э.н., проф., ректор Esil University, Астана, Казахстан
Адамбекова А.А.	д.э.н., проф., КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Жусупова А.К.	к.э.н., ассоц. проф., проф., Университет международного бизнеса (UIB), Алматы, Казахстан
Курманалина А.К.	к.э.н., проф., Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Искаков Б.М.	к.э.н., ассоц. проф., проф., университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан
Умирзаков С.Ы.	д.э.н., проф., Университет НАРХОЗ, Алматы, Казахстан
Лавровский Б.Л.	д.э.н., проф., Новосибирский государственный технический университет, Новосибирск, Россия
Мадиярова Д.М.	д.э.н., проф., РУДН, Москва, Россия
Никифорова Е.В.	д.э.н., проф., Финансовый университет при Правительстве РФ, Москва, Россия
Петрова М.	PhD, доцент, Великотырновский университет «Святых Кирилла и Мефодия», Велико Тырново, Болгария
Шинкевич А.	д.т.н., д.э.н., проф., Казанский национальный исследовательский технологический университет, Казань, Россия
Филимонов В.	PhD, доцент, Университета графства Суррей, Гилфорд, Великобритания
Мустафа Солак	PhD, профессор, Университет Анкары, Анкара, Турция
Христукасас Чесловас	д.э.н., проф., Университет Витаутаса Великого, Каунас, Литва
Петров А.	д.э.н., проф., Финансовый Университет при Правительстве РФ, Москва, Россия
Фэн Вэй	PhD, проф., Северо-Западный аграрный университет, Сиянь, КНР

Адрес редакции: **ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, каб., г. Астана, Казахстан, 010008**
Тел.: (7172) 709-500 (вн. 32-600). E-mail: vest_econom@enu.kz.

Ответственный секретарь: **Д.М.Мухияева**. Технический секретарь: **Д.Д. Боханова**

Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ26VPY00032638 от 19.02.2021 г. Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. тел.: +7(7172)709-500 (вн. 32-600)

©Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА/ ECONOMICS/ ЭКОНОМИКА

Сарқамбаева Ш.Ғ., Сайлаубеков Н.Т. <i>Макроэкономикалық талдау және Қазақстанның жалпы экономикалық тепе-теңдігі.....</i>	
Sarkambaeva Sh.G, Sailaubekov N.T. <i>Macroeconomic Analysis and General Economic Equilibrium of Kazakhstan.....</i>	
Сарқамбаева Ш.Ғ., Сайлаубеков Н.Т. <i>Макроэкономический анализ и общее экономическое равновесие Казахстана.....</i>	9
Климова С.А., Нургалиева А.М., Аманкелді Н.А. <i>Трансферттік баға қалыптаудың қазіргі тренденциялары: қиындықтар мен болашағы.....</i>	
Klimova S.A., Nurgaliyeva A.M., Amankeldi N.A. <i>Current trends in transfer pricing: challenges and prospects.....</i>	
Климова С.А., Нургалиева А.М., Аманкелді Н.А. <i>Актуальные тенденции в трансфертном ценообразовании: вызовы и перспективы.....</i>	21
Еркінбаев Қ., Иршад М.С. <i>Қытайдың Орталық Азия елдерімен (ОАЕ) технологиялық сауда ағындарының анықтауыштары: панельдік гравитациялық тәсіл.....</i>	
Yerkinbayev K., Irshad M.S. <i>Determinants of China's technological trade flows with Central Asian countries (CACs): a panel gravity approach.....</i>	39
Еркінбаев К., Иршад М.С. <i>Факторы, определяющие технологические торговые потоки Китая со странами Центральной Азии (САС): подход с использованием панельной гравитации.....</i>	
Имашев Э.Ж., Утебалиева Б.Е. <i>Ақтөбе облысы өнеркәсібінің инвестициялық тартымдылығын аумақтық саралау.....</i>	
Imashev E.Zh., Utebaliyeva B.E. <i>Territorial differentiation of investment attractiveness of the industry in Aktobe region.....</i>	
Имашев Э.Ж., Утебалиева Б.Е. <i>Территориальная дифференциация инвестиционной привлекательности промышленности Актюбинской области.....</i>	57
Бекишева А.Г., Бекетова К.Н. <i>Қазақстанның еңбек биржасында жасанды интеллектіні қолданудың бүгінгі проблемалары</i>	
Bekisheva A.G., Beketova K.N. <i>Current problems of using artificial intelligence in HR management in Kazakhstan.....</i>	
Бекишева А.Г., Бекетова К.Н. <i>Современные проблемы использования искусственного интеллекта на Казахстанской бирже труда.....</i>	80
Бекжанова Т.К., Дарибаева А.К., Саналиева Л.К. <i>Қазақстан агломерацияларындағы инновациялық кәсіпкерліктің даму тенденциялары.....</i>	
Bekzhanova T.K., Daribayeva A.K., Sanaliev L.K. <i>Trends of innovative entrepreneurship development in agglomerations of Kazakhstan.....</i>	
Бекжанова Т.К., Дарибаева А.К., Саналиева Л.К. <i>Тенденции развития инновационного предпринимательства в агломерациях Казахстана....</i>	94
Нұрланұлы А., Шалболова У.Ж. <i>Қазақстан Республикасының әуе тасымалдар нарығын талдау.....</i>	

Nurlanuly A., Shalbolova U.Zh. <i>Analysis of the air transportation market The Republic of Kazakhstan.....</i>	
Нурланұлы А., Шалболова У.Ж. <i>Анализ рынка воздушных перевозок Республики Казахстан.....</i>	109
Шокаманов Ю.К., Мананов Б.Б., Мусульманкулова А.А. <i>Демографиялық өткелдің қазақстандық моделінің Қазақстанның адам әлеуетінің дамуына әсері.....</i>	
Shokamanov Yu.K., Mananov B.B., Mussulmankulova A.A. <i>The impact of the Kazakhstan model of demographic transition on the development of human potential in Kazakhstan.....</i>	
Шокаманов Ю.К., Мананов Б.Б., Мусульманкулова А.А. <i>Влияние казахстанской модели демографического перехода на развитие человеческого потенциала Казахстана.....</i>	130
Даулиева Г.Р., Сағынбай Ә.Ғ. <i>Қазақстан халқының өмір сүру деңгейіне АӘК әсерін бағалау.....</i>	
Daulieva G.R., Sagynbay A.G. <i>Assessment of the impact of TSA on the standard of living of the population of Kazakhstan.....</i>	
Даулиева Г.Р., Сағынбай А.Г. <i>Оценка влияния АСП на уровень жизни населения Казахстана.....</i>	149
Атабаева А.К., Құрманалина А.К., Қалкабаева Г.М. <i>Кобб-Дуглас функциясын пайдалана отырып, негізгі капиталға инвестиция мен жұмыспен қамтудың ЖІӨ-ге әсерін бағалау.....</i>	
Atabayeva A.K., Kurmanalina A.K., Kalkabayeva G.M. <i>Estimation of the impact of investment in fixed assets and employment on GDP using the Cobb-Douglas function.....</i>	
Атабаева А.К., Құрманалина А.К., Қалкабаева Г.М. <i>Оценка влияния инвестиций в основной капитал и занятости на ВВП с применением функции Кобба-Дугласа.....</i>	163
Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Жанбозова А.Б. <i>В2С сегментіндегі Қазақстанның электрондық коммерция нарығына қатысушылардың құрылымдық талдауы.....</i>	
Azatbek T.A., Baitenizov D.T., Zhanbozova A.B. <i>Structural analysis of Kazakhstan's e-commerce market participants in the B2C segment.....</i>	
Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Жанбозова А.Б. <i>Структурный анализ участников рынка электронной коммерции Казахстана в сегменте В2С..</i>	176

МЕНЕДЖМЕНТ/ MANAGEMENT

Наурызбаева А.А., Непшина В.Н., Муратова Д.Б. <i>Қазақстан Республикасында инновациялық қызметтің экожүйесін дамыту.....</i>	
Nauryzbaeva A.A., Nepshina V.N., Muratova D.B. <i>Development of the innovation ecosystem in the Republic of Kazakhstan.....</i>	
Наурызбаева А.А., Непшина В.Н., Муратова Д.Б. <i>Развитие экосистемы инновационной деятельности в Республике Казахстан.....</i>	193
Тюлькубаева А.К., Нурсейтова Г.Б., Көшенов Е.К. <i>Agile әдіснамасында жоба командасының мотивациясын басқару.....</i>	
Tyulkubayeva A.K., Nurseiytova G.B., Koshenov E.K. <i>Project Team Motivation Management in Agile methodology.....</i>	
Тюлькубаева А.К., Нурсейтова Г.Б., Көшенов Е.К. <i>Управление мотивацией команды проекта в методологии Agile.....</i>	209

Кангалакова Д.М., Батталов Н.Н., Ильяс А. <i>Қазақстан Республикасындағы ғылым саласындағы гендерлік теңдіктің институционалдық тетіктерін талдау.....</i>	
Kangalakova D.M., Battalov N.N., Ilyas A. <i>An analysis of institutional mechanisms of gender equality in the field of science in the Republic of Kazakhstan.....</i>	
Кангалакова Д.М., Батталов Н.Н., Ильяс А. <i>Анализ институциональных механизмов гендерного равенства в сфере науки в Республике Казахстан.....</i>	227
Мухияева Д.М., Сембиева Л.М., Жағыпарова А.О. <i>ESG шеңберін бағалау: әлемдік стандарттарды салыстырмалы талдау және олардың Қазақстанда қолданылуы.....</i>	
Mukhiyayeva D.M., Sembiyeva L.M., Zhagyparova A.O. <i>Evaluating ESG frameworks: A comparative analysis of global standards and their application in Kazakhstan.....</i>	
Мухияева Д.М., Сембиева Л.М., Жағыпарова А.О. <i>Оценка систем ESG: сравнительный анализ мировых стандартов и их применения в Казахстане.....</i>	245

ҚАРЖЫ /FINANCE/ ФИНАНСЫ

Самархан Г.А., Жағыпарова А.О., Алдабергенов Н.А. <i>ЕАЭО елдерінде жанама салықтарды салықтық әкімшілендіру.....</i>	
Samarkhan G., Zhagyparova A., Aldabergenov N. <i>Tax administration of indirect taxes in the EAEU countries.....</i>	
Самархан Г.А., Жағыпарова А.О., Алдабергенов Н.А. <i>Налоговое администрирование косвенных налогов в странах ЕАЭС.....</i>	262
Бельгибаев А.А., Пралиева С.Ж. <i>Қазақстанның батыс өңіріндегі негізгі капиталға инвестициялар мен жалпы өңірлік өнім арасындағы өзара байланысты талдау.....</i>	
Belgibayev A.A., Pralieva S.Zh. <i>Analysis of the relationship between investments in fixed capital and GRP in the western region of Kazakhstan.....</i>	
Бельгибаев А.А., Пралиева С.Ж. <i>Анализ взаимосвязи между инвестициями в основной капитал и ВРП в западном регионе Казахстана.....</i>	279
Рахимжанова К.К., Мақыш С.Б., Керимкулова Д.Д. <i>Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейдегі банктердің проблемалық несиелері және оларды басқару әдістері.....</i>	
Rakhimzhanova K.K., Makysh S.B., Kerimkulova D.D. <i>Problem loans of second-tier banks in the Republic of Kazakhstan and methods of their management.....</i>	
Рахимжанова К.К., Мақыш С.Б., Керимкулова Д.Д. <i>Проблемные кредиты банков второго уровня в Республики Казахстан и методы управления ими.....</i>	296

ТУРИЗМ/ TOURISM/ТУРИЗМ

Рамазанова А.Ж., Кунуркульжаева Г.Т. <i>Тұрақты даму арқылы Ақтөбе облысында туризмнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру стратегиялары.....</i>	

Ramazanov A.Zh., Kunurkulzhayeva G.T. <i>Strategies for Enhancing the Competitiveness of Tourism in the Aktobe Region through Sustainable Development.....</i>	
Рамазанова А.Ж., Кунуркульжаева Г.Т. <i>Стратегии повышения конкурентоспособности туризма в Актюбинской области через устойчивое развитие.....</i>	315
Тайпақова Б.М., Мусина К.П. <i>MICE-туризм өнімінің құн тізбегі.....</i>	
Taipakova B.M., Mussina K.P. <i>MICE tourism product value chain.....</i>	
Тайпакова Б.М., Мусина К.П. <i>Цепочка создания стоимости продукта MICE-туризма.....</i>	328
Насанбекова С.Т., Ешпенкулова Г.И., Ибадильдин Н.А. <i>Тұрақты туризмнің Living lab зерттеулеріндегі тенденциялар: библиометриялық талдау</i> Nassanbekova S.T., Yeshenkulova G.I., Ibadildin N.A. <i>Trends in the research of sustainable tourism living labs: a bibliometric analysis.....</i>	
Насанбекова С.Т., Ешпенкулова Г.И., Ибадильдин Н.А. <i>Тенденции в исследованиях living labs устойчивого туризма: библиометрический анализ....</i>	346
Сейдуалин Д.С., Муканов А.Х., Агыбетова Р.Е. <i>ГАЗ технологиялары арқылы Ұлытау ұлттық саябағы аумағында туристік</i> <i>маршруттарды карталау.....</i>	
Seidualin D.A., Mukanov A.H., Agybetova R.Y. <i>Mapping of tourist routes on the territory of the Ulytau National Park based on GIS technologies</i>	
Сейдуалин Д.С., Муканов А.Х., Агыбетова Р.Е. <i>Картирование туристских маршрутов на территории национального парка Улытау</i> <i>на основе ГИС-технологий.....</i>	362
Шарапаева Б.Ж., Нұрмағанбетқызы Н., Баймбетова А.Б. <i>Қазақстан туризмін тұрақты дамыту кеңістігіндегі ЮНЕСКО материалдық емес</i> <i>мәдени мұрасы.....</i>	
Sharapaeva B.Zh., Nurmaganbetkyzy N., Baimbetova A.B. <i>UNESCO intangible cultural heritage in the space of sustainable development of tourism</i> <i>in Kazakhstan.....</i>	
Шарапаева Б.Ж., Нурмағанбетқызы Н., Баймбетова А.Б. <i>Нематериальное культурное наследие ЮНЕСКО в пространстве устойчивого развития</i> <i>казахстанского туризма.....</i>	386

IRSTI 06.52.45

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-9-20>

Article type (research article)

Macroeconomic Analysis and General Economic Equilibrium of Kazakhstan

Sh.G. Sarkambayeva*¹, N.T. Sailaubekov²

¹Satbayev University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh-German University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: ¹sh.sarkambayeva@satbayev.university, ²sailaubekov@rambler.ru)

Abstract. The paper studies general equilibrium in the economy of Kazakhstan. The purpose of the study is to estimate the equilibrium real interest rate for the economy within current frameworks. The IS-LM-BP curves are plotted based on corresponding regression models of the real output measured by GDP. The exogenous variables are taken for the regressions according to the theoretical propositions. The quarterly data for 2008Q1-2022Q4 published in the datasets and bulletins of the Committee for Statistics and the National Bank of the Republic of Kazakhstan were used. Some consequences of the change in the exchange rate regime and in macroeconomic policy framework on macroeconomic relationships were revealed. Effectiveness of using interest rate as an instrument in maintaining inflation targeting policy is still ambiguous for the case of Kazakhstan. This study demonstrates the general equilibrium state of the national economy and specifications of the curves listed above. The results can be used to assign further the nominal interest rate using Taylor type rules.

Keywords: IS-LM-BP model, macroeconomic equilibrium, economic policy, interest rate, econometric modelling

Received: 04.04.2024. Accepted: 17.06.2024. Available online: 26.09.2024.

Introduction

The government implements economic policy to enhance the well-being of its citizens. For this, the government uses various tools such as interest rates, open market operations, tax rates and many others. To predict the outcomes of a certain measure, policymakers use theoretical models like the Mundell-Fleming (MF) model. This is a workhorse model in macroeconomics and is used by economists and economic policymakers despite the fact it was elaborated more than half a century ago. Since there is a tradeoff between monetary autonomy, financial integration, and flexible exchange rates, the search for optimal economic policy is an ongoing process per se.

In the context of the complex dynamics shaping the Kazakh economy, this research paper undertakes a comprehensive macroeconomic analysis, focusing particularly on the application of the Mundell-Fleming model. Recently, even though inflation targeting might not work for Kazakhstan since it is a developing country with two-digit inflation rate [1], this country's National bank (NB) turned to the inflation targeting macroeconomic policy framework [2]. And the main instrument used by the National bank is the interest rate. Therefore, the value of the interest rate set by NB is of main concern. To understand the relationship between the interest rate and the main macroeconomic indicators the theoretical framework involving equilibrium in the markets for goods and services and for money is still useful.

The macroeconomic landscape of Kazakhstan has been subject to extensive analysis by scholars employing various models and methodologies. Mukhamediyev [3] provides a nuanced analysis by estimating a DSGE model for Kazakhstan's oil-producing economy, focusing on the implications of oil price fluctuations. This focus on the oil sector's dynamics offers insights into how exogenous shocks, such as changes in oil prices, affect the broader macroeconomic environment. While the study offers valuable insights into the challenges of managing resource-rich economies, its narrow focus on the oil sector limits its applicability to the broader macroeconomic landscape examined in this paper.

Adilkhanova [4] delves into microlevel analyses of parameters within the Dynamic Stochastic General Equilibrium (DSGE) model, offering valuable insights into the structural characteristics of the Kazakh economy. While Adilkhanova's focus lies primarily on parameter estimation, the findings provide essential groundwork for understanding the transmission mechanisms of monetary and fiscal policies. However, the study's limitations include its narrow scope, which may not capture the full complexity of Kazakhstan's macroeconomic dynamics.

Konebayev in [5], on the other hand, extends the DSGE framework to a small open economy context, incorporating external sector dynamics into the model. By doing so, Konebayev provides a comprehensive analytical tool for policymakers to evaluate the impact of external shocks and policy interventions on key macroeconomic variables. While Mukhamediyev's study [3] focuses primarily on the oil sector, Konebayev's analysis broadens the scope to encompass the entire economy, considering factors such as exchange rate mechanisms and international trade dynamics.

Baikulakov [6] explores the equilibrium level of credits in the Kazakh economy, shedding light on the interplay between credit dynamics and macroeconomic stability. Baikulakov's empirical analysis underscores the importance of prudential regulation in managing credit

cycles. However, the study's narrow focus on credit dynamics limits its broader applicability to macroeconomic analysis, particularly in the context of the IS-LM-BP model.

Tazhibayeva et al. [7] investigate the drivers of economic growth in Kazakhstan, emphasizing the role of fixed capital investment, consumer price index, and small and medium enterprises (SMEs). The study's empirical analysis highlights the determinants of economic expansion, offering valuable insights for policymakers. However, its narrow focus on specific determinants may overlook the broader macroeconomic interactions captured by the IS-LM-BP model.

Overall, the reviewed literature offers diverse perspectives and methodological approaches to understanding Kazakhstan's macroeconomic dynamics. While each study contributes valuable insights, their limitations underscore the need for a holistic approach that integrates theoretical frameworks with empirical observations. In the context of this paper's objectives, synthesizing findings from these studies can provide a comprehensive framework for macroeconomic analysis and policy formulation in Kazakhstan, bridging the gap between theory and empirical evidence.

The significance of applying the Mundell-Fleming model to the Kazakh economy lies in its openness to international trade and capital flows, as well as its currency regime. Kazakhstan operates within a managed floating exchange rate system, allowing its currency, the tenge, to fluctuate within a certain range determined by the central bank. Furthermore, the country's extensive trade relationships and reliance on oil exports render it susceptible to external shocks and global economic conditions.

There is a bulk literature on macroeconomic analysis, particularly using IS-LM model with various extensions. However, for empirical evidence or application of the theoretical propositions are used the data for developed countries or developing countries like China, India, Russia [8], Latin American or Eastern-European economies. Little done for Central Asian economies, especially for Kazakhstan. Although several profound work done by A.Ashimov and his co-authors [9,10]. Since, the research [10] uses data for Kazakhstan till 2011, we decided to study the Kazakh economy with updated data till 2022. Moreover, we use quarterly data which increases the numbers of observations. It is well known that in 2015 Kazakhstan switched from exchange rate targeting to inflation rate targeting macroeconomic policy. Hence, this implies not only updating model specifications by recent data, but also an analysis of macroeconomic condition in a changed macroeconomic policy framework.

This study uses the theory of common general equilibrium and IS-LM-BP to analyze the economy of Kazakhstan. It aims to do namely: a) to build IS-LM-BP model of Kazakh economy, b) to investigate whether theoretical propositions hold for empirical data, and c) interpret the results of it with some recommendations.

Methodology

Currently macroeconomic analysis and economic policymaking is mostly based on IS-LM-BP model as the model of common economic equilibrium of a small open economy [11]. Here we build the regression models for the general equilibrium on the market for goods and services, for money and for the balance of payments. The main purpose is to estimate the equilibrium

real interest rate for the economy. Since the nominal interest rate consists of the real interest rate and inflation, for the National Bank the key decision is to determine the value of the real interest rate. An interest rate is used as an instrument of monetary policy to stimulate/restrain certain economic activities of economic agents.

Equilibrium in the market of goods and services is presented by IS curve as equilibrium state of aggregate demand and aggregate supply. Equilibrium in the money market expressed by LM curve as balanced state of the demand for money and money supply. And an external equilibrium is expressed by balanced current account and capital account. We use OLS technique to build regressions. The coefficients of determination, F-statistics for regression models and t-statistics of independent variables with p-values were used as criteria for testing models. Since there are a lot of factors affecting a macroeconomic indicator the values of the coefficients of determination can be small. However, we still can use the models if the independent variable is significant.

The data for variables were taken for the period from 2008Q1 to 2022Q4. Sources of dataset are from Committee for Statistics of the RK and the National Bank of the RK were used. From the website of the Committee on Statistics, data from Express Information by quarter were used for the indicator “Gross Domestic Product by Spendings” and Consumer Price Index (CPI). The values of the broad money, the interest rates, and exchange rates were taken from the database of the National Bank of the RK, particularly, “Monetary base and broad money aggregates” and the Statistical Bulletin of the NB RK issued monthly.

Findings

Let us introduce notations as follows: Y is the GDP, I is the investment, NX is the net export, R is the real interest rate of commercial banks on loans, RER is the real exchange rate as units of KZT per one USD, calculated as $RER = eP^*/P$, and $M3$ is the broad money which includes cash in circulation, that is, outside the banking system, deposits of non-bank legal entities and households in tenge and foreign currency.

Descriptive statistics for the time series of variables used in the study are given in Table 1.

Table 1.

Descriptive statistics for variables

	Y	I	NX	R	RER	M3
Mean	6427.114	1743.622	716.7423	5.996879	201.0469	16121.57
Standard Error	213.1453	75.1523	51.67221	0.661356	7.328804	994.7006
Standard Deviation	1651.016	582.1272	400.2512	5.07997	56.76867	7704.917
Sample Variance	2725854	338872.1	160201.1	25.8061	3222.682	59365752
Minimum	4054.261	764.3126	-341.663	-18.71	130.7367	4815.185
Maximum	11150.09	2897.738	1629.83	12.14561	286.6927	34295.96
Count	60	60	60	59	60	60

Note: Calculated by authors based on datasets in [12,13].

As one can see from Table 1, the mean interest rate for the considered period was almost 6 percent, the exchange rate mean equals 201 tenge per USD. However, the sample variances are too large, which adds complexity to the investigation of sample dynamics.

Equilibrium in the market of goods and services assumes that national savings equal to investment. As theory suggests, the level of investment depends on the interest rate. Hence, for all possible equilibrium states in the market of goods and services we construct the following model:

$$Y_{IS} = \alpha + \beta_1 I + \beta_2 R + u_t \quad (1)$$

So, estimated IS model is:

$$Y_{IS}^* = 2386 + 2.5I - 53R \quad (2)$$

Adjusted R^2 is 0.79. F statistics is 111. Table 2 gives the information about the intercept and independent variables.

Table 2

Characteristics of IS model's variables

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95.0%	Upper 95.0%
Intercept	2385.97	343.73	6.94	4.33E-09	1697.3	3074.5	1697.3	3074.5
I	2.49	0.17	14.48	1.37E-20	2.1	2.8	2.1	2.8
R	-52.97	19.42	-2.72	0.00853	-91.8	-14	-91.8	-14

Note: Calculated by authors

From Table 2 we can conclude that investments and the real interest rates are the main determinants of the output.

According to theory the money demand depends on the income level and the interest rate. So, we build the following regression for the equilibrium in the money market:

$$M = \alpha + \beta_1 Y + \beta_2 R + u_t \quad (3)$$

We estimated both regressions with real and nominal interest rates values. Using nominal ones gives good p-values for exogenous variables and overall test statistics. However, the sign of R is negative, which implies less demand for money at high interest rate, when we use the real interest rate. With nominal interest rates the sign of R is positive. So, by analyzing the signs of coefficients we use real interest rates.

The estimated LM model is $M^* = -18464 + 2.83Y - 1168R$. Adjusted R^2 is 0.40. F statistics is 20.6.

Table 3

Characteristics of LM model's variables

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95.0%	Upper 95.0%
Intercept	-18464	9115.9	-2.02	0.047506	-36719	-210.05	-36719	-210.05
Y	2.83	0.47	5.99	1.44E-07	1.88	3.77	1.88	3.77
R	1167.6	624.5	1.86	0.066668	-82.92	2418.28	-82.92	2418.28

Note: Calculated by authors

From Table 3 we can conclude that output and the real interest rates are the main determinants of the broad money.

Since the National Bank doesn't control money supply itself but manipulates interest rate to attain the desired money level, we can say that M3 is responsive to the changes in the interest rate. However, there is a lack of understanding by the population of the concept of real interest rate and its values or savings to overcome cyclical volatility. When analyzing the effects of the real interest rate changes on the demand for money, one can see that there is a weak relationship.

In investigating the effect of change in interest rate we should keep in mind that "a positive interest rate shock has uncertain inflationary impact over the long run" [1] unlike well-known propositions based on data of developed countries.

The balance of payment curve characterizes the foreign market equilibrium. For the balance of payments both net export and real exchange rate were taken as an exogenous variable along with the interest rate.

$$Y_{BP} = \alpha + \beta_1 R + \beta_2 RER + u_t \quad (4)$$

$$Y_{BP} = \alpha + \beta_1 R + \beta_2 NX + u_t \quad (5)$$

However, using the p-values for explanatory variables as a criterion, we selected to use the second regression with NX (Table 4).

The estimated BP model is $\hat{Y}_{BP} = 7846 - 1.19 NX - 89.5R$. Adjusted R^2 is 0.09. F statistics is 3.77.

Table 4

Characteristics of BP model's variables

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95.0%	Upper 95.0%
Intercept	7845.9	546.8	14.34	2.08E-20	6750.5	8941.3	6750.5	8941.3
NX	-1.19	0.53	-2.23	0.02	-2.2	-0.12	-2.2	-0.12
R	-89.5	42.01	-2.13	0.03	-173.6	-5.35	-173.6	-5.35

Note: Calculated by authors

From Table 4 we can conclude that net export and the real interest rates are the main determinants of the output.

It is worth noting that since there was a break in RER in 2015Q3 due to the change in exchange rate regime, we tried to estimate the model before and after the break. Results show that the RER is statistically significant in determining Y under the fixed exchange rate regime rather than under floating one. Therefore, the general model is weak enough when built for the entire period. However, for the purposes of this study it is essential to consider the whole period rather than break it according to the exchange rate regime change.

Next, by taking average values for the variables I , M , RER , we calculate the values of Y for a given R values and plot the curves IS , LM , and BP (Figure 1).

Figure 1. IS-LM-BP curves for the economy of Kazakhstan

Note: plotted by authors based on computations

General equilibrium is obtained at around 6.4 percent per annum interest rate level. For comparison: average real GDP growth level is around 3.5 percent per annum. The actual real interest rate in 2022Q4 was -2.4 percent and the real GDP was 11 150 mln tenge. Since this is the point above BP curve, according to [11] we can say there is excess employment and surplus of the balance of payments, positive net export and net capital inflow.

According to the estimates of the BP models and Figure 1 we can derive the inference that the dependence between Y and the market average interest rate appears to be negative. Hence, the increase in the domestic interest rate was accompanied by the outflow of capital from the country rather than inflow. Moreover, the slope of the curve BP is step which means there are some barriers for free capital mobility.

Conclusion

In the world of free capital flow and international trade, this optimality can be reached by obtaining general equilibrium with full employment and zero balance of payments. Otherwise, there will be any combination of unemployment/excess employment with deficit/surplus of payment account. Therefore, state economic policy aims to achieve a double equilibrium. The assessment of the equilibrium conditions of an open economy is partially considered based on a small economy model.

In theory, increasing domestic interest rate leads to capital inflow, which means the slope must be positive. But the equilibrium of the balance of payments turned out to depend on other factors. The low value of the coefficient of determination for the regression of the balance of payments supports this inference. We can assume the deviation of domestic interest rate from the world average rate, or the US interest rate could be one of the determinants. Additionally, the risk level of domestic assets is historically considered as high due to several factors like volatility of the Kazakh economy because of high dependence on external markets and oil price, multiple reforms, state controlled National bank and loosely structured discretionary economic policy.

Effectiveness of using interest rate as an instrument in maintaining inflation targeting policy is still ambiguous for the case of Kazakhstan. Even though, if the National Bank continues doing it, the equilibrium real interest rate estimated by us is around 6 percent.

Concluding from the CGE model above one can say that the years 2016 and 2020 were closest to equilibrium.

In continuation of this study, it is possible to construct alternative models for equilibria in the markets under consideration using vector models and then similarly calculate the equilibrium interest rate and compare the results obtained with each other. This approach allows one to obtain the most accurate value of the real interest rate.

The accurate determination of the National Bank's interest rate holds substantial significance for a country's economy, as it profoundly influences a multitude of economic indicators. The interest rate, set by the NB RK, serves as a critical tool for monetary policy, impacting inflation, investment, consumption, exchange rates, and overall economic growth.

Firstly, the interest rate directly affects inflation levels. By raising interest rates, the NB RK can curb excessive spending and borrowing, thereby reducing inflationary pressures. Conversely, lowering interest rates encourages borrowing and spending, which can stimulate economic activity but also risks increasing inflation if not managed prudently.

Investment is another key area influenced by the interest rate. Higher interest rates tend to increase the cost of borrowing, which can deter businesses from taking loans for expansion and capital projects. This can lead to slower economic growth as investments in infrastructure, technology, and other productive assets are reduced. On the other hand, lower interest rates make borrowing cheaper, encouraging businesses to invest more, which can boost economic growth.

Consumer spending is similarly affected by changes in interest rates. Higher interest rates increase the cost of consumer credit, such as loans and mortgages, which can reduce household

spending and, consequently, aggregate demand. Lower interest rates, however, reduce the cost of credit, encouraging consumers to spend more, thereby stimulating economic activity.

Exchange rates are also impacted by national interest rates. Higher interest rates attract foreign investment, leading to an appreciation of the national currency. This makes imports cheaper and exports more expensive, potentially leading to a trade deficit. Conversely, lower interest rates may result in a depreciation of the national currency, making exports more competitive and imports more expensive, which can improve the trade balance.

Lastly, the interest rate plays a crucial role in overall economic growth. By influencing borrowing costs, consumer and business spending, and investment levels, the interest rate can either stimulate or slow down economic growth. Central banks aim to strike a balance that fosters sustainable growth without triggering high inflation.

The National Bank's interest rate is a pivotal factor in shaping a country's economic landscape. It affects inflation, investment, consumer spending, exchange rates, and economic growth, making its accurate determination essential for economic stability and prosperity. Therefore, the NB RK must carefully calibrate interest rates to achieve desired economic outcomes, balancing between stimulating growth and controlling inflation.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

Authors' contribution.

Sailaubekov N.T. – theoretical substantiation, results interpretation.

Sarkambayeva Sh.G. – model building, data collection and processing, goal statement, literature review.

References

1. Ybrayev Z. The prospect of inflation targeting in Kazakhstan// SSRN. – 2016.- №2854943.-P.1-17. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2854943>
2. Cobham D. Monetary policy frameworks since Bretton Woods, across the world and its regions// Review of World Economics. – 2023.- P.1-31. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10290-023-00517-1>
3. Mukhamediyev B. Estimated DSGE model for oil producing economy of Kazakhstan//The Macroeconomic Review. - 2014.- №3(3)-P.1-13.
4. Adilkhanova Z. Microlevel analyses of DSGE model parameters: Evidence from Kazakhstan//NAC Analytica Working Papers. - 2019.- №2- P.1-28.
5. Konebayev E. Estimation of a small open economy DSGE model for Kazakhstan// Post-Communist Economies. - 2023.- №35(7)- P.670-707. DOI: <https://doi.org/10.1080/14631377.2023.2214753>
6. Baikulakov S. An equilibrium level of credits in the economy of Kazakhstan//Journal of Applied Finance & Banking.- 2018.- №9(1)-P.27-39.
7. Tazhibayeva R.M., Kenzhebekova I.P., Sabenova B.N., Toktibayeva M.Z., Keneshbayev B.Z. The Effect of Fixed Capital Investment, Consumer Price Index, and Small and Medium Enterprises (SMEs) on Economic Growth (GDP) in Kazakhstan//Bulletin of the Karaganda university Economy series. - 2023.- №109(1)- P.132-139.

8. Babu R.A.O. Impact of exchange rate regimes on inflation: An empirical analysis of BRICS countries// The distinctivities of the complexity 3.- 2020.- №27(2). –P.215.

9. Ashimov A.A., Adilov Z.M., Borovskiy Y.V., Novik D.A., Sultanov B.T. Macroeconomic Analysis and Economic Policy Based on Parametric Control. – NY: Springer-Verlag, 2011.- 265p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-1153-6>

10. Ashimov A.A., Sagadiev K.A., Borovskii Y.V., Iskakov N.A., Ashimov A.A. Development and application of the theory of parametric regulation of evolution of economic systems based on a neoclassical model of optimal growth//Automation and Remote Control. - 2008.- 69(8). – P. 1373-1379.

11. Тарасевич Л.С., Гребенников П.И., Леусский А.И. Макроэкономика. Москва: Высшее образование, 2006.- 654с.

12. Committee for Statistics of the RK. Dynamic tables for the period 2008-2022. – [Electronic resource] - URL: <https://stat.gov.kz/en/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> (access date: 12.03.2024)

13. National Bank of Kazakhstan. Statistical Bulletin for the years 2008-2022. – [Electronic resource] - URL: <https://nationalbank.kz/en/news/statisticheskii-byulleten/rubrics/1987> (access date: 12.03.2024)

Ш.Г. Сарқамбаева*¹, Н.Т. Сайлаубеков²

¹Сәтбаев университет, Алматы, Қазақстан

²Қазақ-неміс университеті, Алматы, Қазақстан

Макроэкономикалық талдау және Қазақстанның жалпы экономикалық тепе-теңдігі

Аннотация. Мақалада Қазақстан экономикасындағы жалпы тепе-теңдік зерттелген. Зерттеудің мақсаты қазіргі экономика үшін тепе-теңдік нақты пайыздық мөлшерлемені бағалау болып табылады. IS-LM-BP қисықтары нақты ЖІӨ-нің сәйкес регрессия үлгілеріне негізделген. Экзогендік айнымалылар теориялық ұсыныстарға сәйкес регрессиялар үшін алынған. Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің және Ұлттық Банкінің деректер жинақтары мен бюллетеньдерінде жарияланған 2008 жылдың 1 тоқсаны мен 2022 жылдың 4 тоқсаны аралығындағы деректері пайдаланылды. Валюталық бағам режимінің және макроэкономикалық саясаттың шеңберінің өзгеруінің макроэкономикалық қатынастарға қатысты кейбір салдары анықталды. Инфляциялық таргеттеу саясатын қолдау құралы ретінде пайыздық мөлшерлемені пайдаланудың тиімділігі Қазақстан үшін әлі де түсініксіз. Бұл зерттеу ұлттық экономиканың жалпы тепе-теңдік күйін және жоғарыда аталған қисықтардың ерекшеліктерін көрсетеді. Нәтижелер Тейлор типті ережелерін пайдаланып номиналды пайыздық мөлшерлемені одан әрі тағайындау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: IS-LM-BP моделі, макроэкономикалық тепе-теңдік, экономикалық саясат, пайыздық мөлшерлеме, эконометриялық модельдеу

Ш.Г. Саркамбаева*¹, Н.Т. Сайлаубеков²

¹Сатбаев университет, Алматы, Казахстан

²Казахстанско-немецкий университет, Алматы, Казахстан

Макроэкономический анализ и общее экономическое равновесие Казахстана

Аннотация. В статье исследуется общее равновесие в экономике Казахстана. Целью исследования является оценка равновесной реальной процентной ставки для экономики в текущих рамках. Кривые IS-LM-VP построены на основе соответствующих регрессионных моделей реального ВВП. Экзогенные переменные берутся для регрессий в соответствии с теоретическими положениями. Использовались квартальные данные в период 1-ый квартал 2008 – 4-ый квартал 2022 годов, опубликованные в массивах данных и бюллетенях Комитета статистики и Национального Банка Республики Казахстан. Выявлены некоторые последствия изменения режима обменного курса и рамок макроэкономической политики на макроэкономические соотношения. Эффективность использования процентной ставки в качестве инструмента поддержания политики таргетирования инфляции в случае Казахстана все еще остается неоднозначной. Данное исследование демонстрирует общее равновесное состояние национальной экономики и особенности приведенных выше кривых. Результаты можно использовать для дальнейшего определения номинальной процентной ставки с использованием правил типа Тейлора.

Ключевые слова: IS-LM-VP модель, макроэкономическое равновесие, экономическая политика, процентная ставка, эконометрическое моделирование

References

1. Ybrayev Z. The prospect of inflation targeting in Kazakhstan//SSRN 2854943. 1-17(2016), <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2854943>.
2. Cobham D. Monetary policy frameworks since Bretton Woods, across the world and its regions// Review of World Economics. 1-31(2023), <https://doi.org/10.1007/s10290-023-00517-1>.
3. Mukhamediyev B. Estimated DSGE model for oil producing economy of Kazakhstan// The Macrotheme Review. 3(3). 1-13(2014).
4. Adilkhanova Z. Microlevel analyses of DSGE model parameters: Evidence from Kazakhstan// NAC Analytica Working Papers. 2. 1-28(2019).
5. Konebayev E. Estimation of a small open economy DSGE model for Kazakhstan// Post-Communist Economies. 35(7). 670-707(2023). <https://doi.org/10.1080/14631377.2023.2214753>.
6. Baikulakov S. An equilibrium level of credits in the economy of Kazakhstan//Journal of Applied Finance & Banking. 9(1). 27-39(2018).
7. Tazhibayeva R.M., Kenzhebekova I.P., Sabenova B.N., Toktibayeva M.Z., Keneshbayev B.Z. The Effect of Fixed Capital Investment, Consumer Price Index, and Small and Medium Enterprises (SMEs) on Economic Growth (GDP) in Kazakhstan//Bulletin of the Karaganda university Economy series. 109(1). 132-139(2023).
8. Babu R.A.O. Impact of exchange rate regimes on inflation: An empirical analysis of BRICS countries// The distinctivities of the complexity 3. 27(2). 215(2020).

9. Ashimov A.A., Adilov Z.M., Borovskiy Y.V., Novik D.A., Sultanov B.T. Macroeconomic Analysis and Economic Policy Based on Parametric Control. (NY, 2011, 265p) DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-1153-6>.

10. Ashimov A.A., Sagadiev K.A., Borovskii Y.V., Iskakov N.A., Ashimov A.A. Development and application of the theory of parametric regulation of evolution of economic systems based on a neoclassical model of optimal growth// Automation and Remote Control. 69(8). 1373-1379(2008).

11. Tarasevich L.S., Grebennikov P.I., Leusskiy A.I. Makroekonomika [Macroeconomics]. (Moscow, 2006, 654p.) [in Russian].

12. Committee for Statistics of the RK. Dynamic tables for the period 2008-2022. Available at: <https://stat.gov.kz/en/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> (accessed 12.03.2024)

13. National Bank of Kazakhstan. Statistical Bulletin for the years 2008-2022. Available at: <https://nationalbank.kz/en/news/statisticheskii-byulleten/rubrics/1987> (accessed 12.03.2024)

Сведения об авторах:

Sarkambayeva Sh.G. – Corresponding author, PhD in Economics, Associate Professor of Satbayev University, Satbaev street, 22, 050013, Almaty, Kazakhstan

Sailaubekov N.T. – Doctor of Economic Sciences, Professor, Kazakh-German University, Pushkin St., 111, 050000, Almaty, Kazakhstan

Сарқамбаева Ш.Г. – автор для корреспонденции, доктор философии по экономике (Ph.D.), ассоциированный профессор Сатбаев университета, ул. Сатбаева, 22, 050013, Алматы, Казахстан

Сайлаубеков Н.Т. – доктор экономических наук, профессор, Казахстанско-Немецкий университет, ул.Пушкина, 111, 050000, Алматы, Казахстан

Сарқамбаева Ш.Г. – Корреспондент-автор, экономика саласында философия докторы (Ph.D.), Сәтбаев университетінің қауымдастырылған профессоры, Сәтбаев көшесі, 22, 050013, Алматы, Қазақстан

Сайлаубеков Н.Т. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан-Неміс университеті, Пушкин көш., 111, 050000, Алматы, Қазақстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

МРНТИ 06.35.31

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-21-38>

Тип статьи (научная статья)

Актуальные тенденции в трансфертном ценообразовании: вызовы и перспективы

С.А. Климова¹, А.М. Нургалиева*¹, Н.А. Аманкелды²

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан

(E-mail: ¹sabina.klimova@narhoz.kz, ¹aliya_mn@mail.ru, ²namankeldy@mail.ru)

Аннотация. В современном мировом экономическом контексте, где все больше компаний ведут свою деятельность на глобальном уровне, трансфертное ценообразование становится важным инструментом для эффективного управления и контроля за прибыльностью компании.

Основной целью данной статьи является критический анализ существующих исследований в сфере трансфертного ценообразования для выявления их недостатков и пробелов в области управления трансфертным ценообразованием при формировании цен между участниками экономики. Также авторами ставится задача предложить рекомендации по совершенствованию управления трансфертным ценообразованием в Казахстане как ключевой области корпоративного управления.

Основными методами исследования выступают анализ литературы, эмпирический и сравнительный анализ данных, отражающих современные тенденции развития вопроса трансфертного ценообразования в компаниях. Проведенный анализ показал усиливающиеся тенденции в сфере трансфертного ценообразования в результате глобализации и централизации компаний. На основании проведенного исследования предложены соответствующие рекомендации для развития трансфертного ценообразования в Казахстане.

Ключевые слова: трансфертное ценообразование, эффективное управление, принцип arm's length, бизнес-среда.

Поступила: 07.10.2023. Одобрена: 26.08.2024. Доступна онлайн: 26.09.2024

Введение

В последние десятилетия тема трансфертного ценообразования в компаниях привлекает широкое внимание различных авторов. Особенно остро данная проблема возникает при формировании цен между связанными компаниями, взаимодополняемыми секторами экономики, транснациональными корпорациями и банками, международными торговыми отношениями и т.п. Исследования относительно трансфертного ценообразования имеют различные направления, касающиеся вопросов формирования цены на мировых рынках, налогообложения, корпоративных стратегий компании и глобализации рынков в целом.

Постановка проблемы

Хотя проблема трансфертного ценообразования стала очевидной более шестидесяти лет назад с созданием многодивизиональной структуры [1], управление ею до сих пор изучено не полностью. Проблема остается многогранной и достаточно сложной. Следовательно, это вызвало интерес у ученых с исследовательской точки зрения, в то время как практики стали следовать правилам с некоторым творческим планированием без уверенности в точности своих действий.

История

В частности, Тан и Чан еще в 1979 г. попытались сравнить практику трансфертного ценообразования в США и японских МНП как на внутреннем, так и на международном уровне. Они провели опрос финансовых руководителей 300 производственных и горнодобывающих компаний, отобранных ими из 1000 крупнейших промышленных корпораций США, а также руководства 369 крупнейших производственных и горнодобывающих компаний Японии [2]. Их выводы показали, что наиболее важным вопросом является максимизация прибыли компаний посредством трансфертного ценообразования. Действительно, авторы считают, что основной целью трансфертного ценообразования как на внутреннем, так и на международном уровне является максимизация прибыли компаний. Исследования данных авторов показывают, что компании активно используют трансфертное ценообразование в своих стратегиях, и это является ключевым аспектом управления финансами в многонациональных корпорациях.

Джонсон и Кирш исследовали цели трансфертного ценообразования американских многонациональных компаний с помощью исследования на основе опроса 230 американских компаний, выбранных из списка Business Week Global 1000 и Fortune 500 [3], из которых 79 использовали трансфертное ценообразование в международных условиях. Результаты их исследования показывают, что для американских многонациональных компаний трансфертное ценообразование имеет важное значение в международных операциях. Их результаты подтверждают, что компании активно

используют эту практику для достижения своих финансовых целей, что подчеркивает значимость трансфертного ценообразования в глобальных бизнес-стратегиях.

Классен и др. анализировали результаты опроса 219 МНП. Их результаты показали, что МНП не всегда уклоняются от уплаты налогов, используя механизм трансфертного ценообразования, скорее, это стратегия и политика, которые законно способствовали снижению налогов [4]. Таким образом, авторы считают, что трансфертное ценообразование не всегда связано с уклонением от налогов. Они рассматривают его как законный инструмент для оптимизации налоговых обязательств, что отражает более нейтральный подход к данной практике, признавая ее важность для стратегического управления многонациональными компаниями.

Padhi рассматривал трансфертное ценообразование как полезный инструмент для перемещения прибыли от одной компании к другой через третью компанию [5]. Трансфертное ценообразование является сложной, технико-ориентированной сферой, соответствующей требованиям как законодательств, так и регуляторным требованиям различных стран [6]. Как видно, автор рассматривает трансфертное ценообразование как полезный инструмент для перемещения прибыли между компаниями в рамках группы, подчеркивая его сложность и соответствие законодательным и регуляторным требованиям. Это мнение акцентирует внимание на технических аспектах трансфертного ценообразования и его роли в управлении международными операциями.

По мнению некоторых авторов, компании, как правило, будут использовать любую возможность для увеличения прибыли и сохранения власти, одной из которых является установление трансфертных цен [7]. Эти авторы полагают, что компании используют трансфертное ценообразование как средство для увеличения прибыли и сохранения власти. Они считают, что такая практика может негативно сказываться на налоговых поступлениях в странах с высокими налоговыми ставками, что вызывает обеспокоенность глобальных налоговых органов. Трансфертное ценообразование может привести к сокращению потенциальных государственных доходов от налогового сектора страны, поскольку компании склонны переносить свои налоговые обязательства из стран с высокими налоговыми ставками в страны с низкими налоговыми ставками [8]. Авторы отмечают, что трансфертное ценообразование может стать проблемой для государственных доходов, особенно если правительство не контролирует эту практику. Пример с Индонезией демонстрирует, как злоупотребления в этой сфере могут привести к снижению налоговых поступлений, подчеркивая необходимость государственного регулирования. В результате использования таких подходов глобальные налоговые органы выразили обеспокоенность по поводу налоговых преимуществ, связанных с предоставлением трансфертного ценообразования. И поскольку более 60% мировой торговли осуществляется многонациональными компаниями, трансфертное ценообразование является ключевым вопросом и может привести к уклонению от налогов. Так, в Индонезии практика трансфертного ценообразования стала проблемой для Главного налогового управления, поскольку этой практикой злоупотребляли, в результате чего государственные налоговые поступления сократились [9].

Таким образом, если правительство не может регулировать трансфертное ценообразование, многонациональные компании могут перевести большую часть

своей прибыли из своей страны в юрисдикции с низкими налогами. Это привело к необходимости правительственного регулирования трансфертного ценообразования [10].

Большинство исследований сводится к тому, что для избежания ошибок и злоупотреблений при трансфертном ценообразовании, необходим принцип, известный как принцип ценообразования на расстоянии вытянутой руки [11]. Иными словами, должен функционировать принцип рыночных цен, согласно которому условия сделок между связанными сторонами пропорциональны условиям сделок между несвязанными сторонами. Придерживаясь этого принципа, цены находятся под контролем. Применение данного принципа может быть очень простым для налоговых органов и других регулирующих органов, чтобы определить, уместны ли операции со связанными сторонами, когда предполагаемая сделка заключается в отношении товаров и услуг, а это означает, что справедливая рыночная цена уже доступна для других рынков. Многонациональные компании, осуществляющие сделки между компаниями, должны соблюдать принцип рыночной цены с целью предотвращения уклонения от уплаты налогов.

Последующие исследования были направлены на разработку правил и рекомендаций по применению принципов трансфертного ценообразования. Например, J. Monsenego предоставил обзор правил и процедур, связанных с трансфертным ценообразованием, а также советы по соблюдению требований налоговых органов. [12]. M. Lang разработал рекомендации для стран с развивающейся экономикой и предоставляет практические руководства по трансфертному ценообразованию, включая основные принципы и методы оценки [13]. E. King обсуждал сложности, связанные с трансфертным ценообразованием и его влияние на налогообложение компаний и предложил ряд решений для справедливого и эффективного регулирования [14]. Эти авторы разработали практические рекомендации и правила для более эффективного применения принципов трансфертного ценообразования. Их работы направлены на обеспечение справедливого и прозрачного регулирования, что важно для соблюдения требований налоговых органов и предотвращения уклонения от уплаты налогов.

В более поздние годы было проведено множество исследований, касающихся трансфертного ценообразования в различных контекстах и отраслях. Некоторые из них сосредотачиваются на анализе влияния трансфертного ценообразования на прибыль и налоговые потоки компаний, в то время как другие исследования фокусируются на эффективности методов оценки и сравнения цен при трансфертном ценообразовании.

Данный литературный обзор представляет лишь небольшую часть доступной литературы по теме трансфертного ценообразования в компаниях. Исследования и публикации, посвященные данной теме, постоянно обновляются и развиваются, отражая изменения в мировой экономике и налоговом законодательстве.

В целом литература по трансфертному ценообразованию предлагает широкий спектр теорий, методов и практических рекомендаций для компаний и правительственных органов. Эти исследования помогают понять сложности и важность трансфертного ценообразования и способствуют развитию более эффективных подходов к определению

адекватных цен на внутренние транзакции между связанными предприятиями. Однако весь спектр исследований относительно содержания трансфертного ценообразования не покрывает проблемы сущности и принципов управления им в особенности при формировании цен между участниками рынка. Принцип *arm's length* [15] является основополагающим принципом в международном налогообложении и предотвращает возникновение налоговых убытков или неправомерного обогащения за счет манипулирования ценами внутри корпоративной группы. Данный принцип должен лежать в основе трансфертного ценообразования. Однако авторы зачастую опускают данный вопрос в своих исследованиях о трансфертном ценообразовании.

Методы исследования

Авторами применяются в основном классические методы исследования, позволяющие рассмотреть современные тенденции в сфере развития трансфертного ценообразования в компаниях в мировом аспекте. В частности, анализ литературы, включающий систематический обзор академических и профессиональных публикаций, монографий, статей, научных исследований, законодательства и других источников, связанных с трансфертным ценообразованием.

Анализ литературы помогает понять текущие тенденции, проблемы и вызовы в этой области. Метод обобщения и систематизации данных позволил осуществить тщательный сбор данных из различных источников, таких, как научные статьи, отчеты, статистические данные, экспериментальные результаты и др. и формулирование общих выводов на основе проведенного анализа, акцентируя внимание на наиболее значимых результатах. Также проводится синтез и анализ законодательных и нормативных аспектов, в том числе международных стандартов и рекомендаций.

И, наконец, сравнительный анализ, включающий сравнение и анализ различных подходов, моделей и методик, используемых в разных странах или организациях в области трансфертного ценообразования. Сравнительный анализ может помочь выявить различия, сходства и лучшие практики в различных контекстах.

Результаты. Как было сказано ранее, трансфертное ценообразование является актуальной и многогранной темой, изучаемой в области экономики, бизнеса и налогового права. Концепция связанных предприятий и перемещения товаров, услуг и интеллектуальной собственности между ними стала ключевым аспектом глобализации и международной торговли. Исследование работ, посвященных трансфертному ценообразованию в мировом аспекте позволяет выделить основные направления в контексте современных тенденций его развития (рисунок 1).

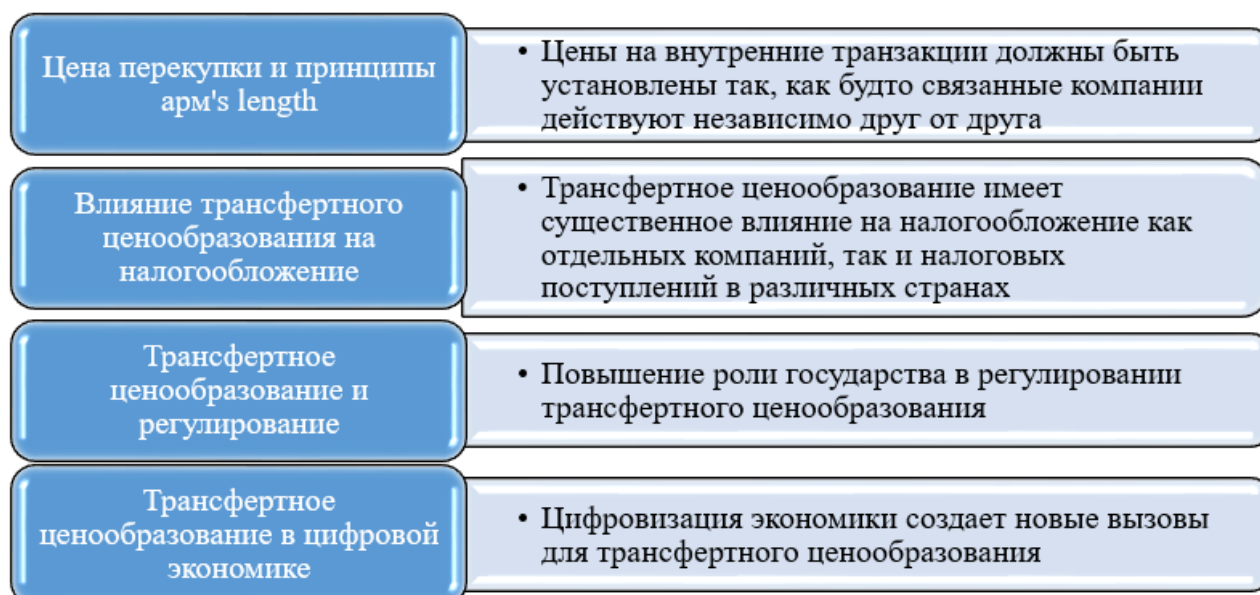

Рисунок 1. Современные тенденции развития трансфертного ценообразования
Примечание: составлено авторами

Для обеспечения справедливого и адекватного трансфертного ценообразования между связанными предприятиями важно следовать принципам arm's length, которые предполагают, что цены на внутренние транзакции должны быть установлены так, как будто связанные компании действуют независимо друг от друга. Так, применение принципов arm's length в трансфертном ценообразовании обеспечивает справедливость сделок и исключает возможность манипуляций, направленных на искусственное завышение или занижение цен в целях минимизации налоговых обязательств.

Также одной из основных целей применения принципа arm's length является предотвращение уклонения от уплаты налогов. Многонациональные компании могут использовать трансфертное ценообразование для перемещения прибыли из стран с высокими налоговыми ставками в страны с низкими налоговыми ставками. Принцип arm's length помогает обеспечить, чтобы такие операции отражали рыночные условия и не приводили к неправомерному снижению налоговых обязательств.

Кроме того, применение принципа arm's length способствует согласованности и прозрачности в трансфертном ценообразовании. Это облегчает процесс проверки сделок для налоговых органов, так как цены, установленные в соответствии с этим принципом, должны соответствовать рыночным ценам, которые легко сравнить и проверить. Это снижает риск возникновения споров между компаниями и налоговыми органами.

Таким образом, применение принципов arm's length становится важным аспектом в современных условиях развития финансового рынка. Кроме того, принцип arm's length признан и применяется большинством стран и международных организаций, включая Организацию экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Поэтому применение

данного принципа его универсальным стандартом в трансфертном ценообразовании, который используется для обеспечения справедливого налогообложения доходов многонациональных компаний по всему миру.

Трансфертное ценообразование имеет существенное влияние на налогообложение как отдельных компаний, так и налоговых поступлений в различных странах. Экономисты и налоговые эксперты исследуют вопросы оптимизации налоговых обязательств и минимизации рисков для компаний, соблюдая при этом требования налоговых органов.

Роль государства в регулировании трансфертного ценообразования становится все более важной. Многие страны внедряют строгие требования и налоговые проверки в отношении трансфертных цен, чтобы предотвратить уклонение от налогообложения и сохранить справедливую конкуренцию. Исследователи изучают различные аспекты налогового регулирования трансфертного ценообразования и его влияние на деятельность компаний.

Глобализация и увеличение международной торговли ставят перед компаниями и государствами новые вызовы в области трансфертного ценообразования. Авторы в дальнейшем предполагают исследовать взаимосвязь между трансфертным ценообразованием и экспортом-импортом товаров и услуг, а также роль трансфертного ценообразования в формировании конкурентного преимущества компаний на международном рынке.

Развитие цифровой экономики создает новые вызовы для трансфертного ценообразования. Виртуальные товары, цифровые услуги и передача данных между компаниями ставят под сомнение традиционные методы определения цен на внутренние транзакции.

Все эти тенденции создают все новые и новые предпосылки развития трансфертного ценообразования в мировом контексте. Международные организации формируют процедуры и правила, формируют профили стран с целью реализации принципов трансфертного ценообразования. В частности, ОЭСР официально публикует информацию о профилях стран по трансфертному ценообразованию с 2009 года, предоставляя информацию об организации трансфертного ценообразования членов ОЭСР и ассоциированных юрисдикций. При возникновении изменений в нормативных базах стран данные изменения вносятся в профили этих стран соответственно. Так, в 2017 году были внесены существенные изменения в профили стран с целью отражения изменений в отчетах ОЭСР и перемещении прибыли (BEPS), а также с учетом юрисдикций стран, которые не входят в ОЭСР, но оказывают влияние на них. Также в августе и декабре 2021 года ОЭСР выпустила первую и вторую партии обновленных профилей стран по трансфертному ценообразованию. В феврале 2022 г. - третью партию обновлений профилей стран по трансфертному ценообразованию с учетом действующего законодательства и практики трансфертного ценообразования в таких странах, как Бразилия, Канада, Чили, Китай, Хорватия, Эстония, Финляндия, Греция, Венгрия, Израиль, Корея, США и др. Кроме того, были добавлены 6 новых профилей стран из Инклюзивной системы (Гондурас, Исландия, Ямайка, Папуа-Новая Гвинея, Сенегал и Украина), в результате чего было в целом охвачено 69 стран мира [16].

Все члены Группы по BEPS, включая инклюзивные страны, обязуются выполнять минимальный стандарт Действия 14, включающий своевременную и полную отчетность по процедуре взаимного согласования (МАР) в соответствии с согласованной системой отчетности. Статистика МАР охватывает всех участников, присоединившихся к Inclusive Framework. В частности, согласно последних данных BEPS, в 2021 г. было закрыто на 22 % больше дел по трансфертному ценообразованию о МАР, чем в 2020 году. Это было связано с более широким использованием виртуальных встреч, учетом приоритетов более простых дел и более тесного сотрудничества для коллективного решения общих проблем (рисунок 2).

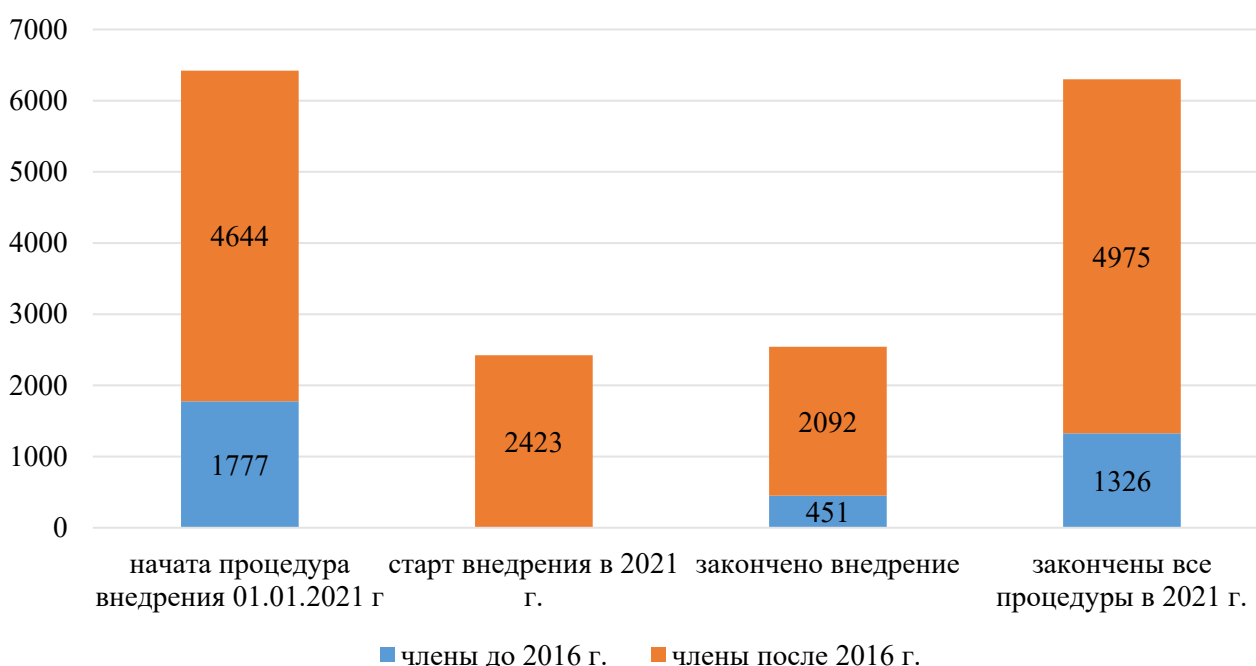

Рисунок 2. Внедренные процедуры взаимного согласования по трансфертному ценообразованию

Примечание: источник [17]

В 2021 г. начаты дела по трансфертному ценообразованию в Германии - 273, Испании - 255, Италии - 207, Франции - 154, США - 130. В США на Индию по-прежнему приходится наибольшая доля дел о МАР по трансфертному ценообразованию, в то время как другие дела более распространены среди других юрисдикций (с Германией, Великобританией, Индией и Канадой, представляющими четыре основных партнера по договору о нетрансфертном ценообразовании). В Германии рост был более заметен по количеству закрытых дел по трансфертному ценообразованию, которое увеличилось с 204 до 284 (увеличение на 39%). Аналогично в Бельгии, и в Великобритании (увеличение на 24%).

В целом МАР продолжает оставаться основным средством разрешения споров функционирующей международной налоговой системы в вопросах трансфертного ценообразования. В то время как рассмотрение дел МАР в отношении вопросов

трансфертного ценообразования занимает много времени, исходы дел МАР остаются в целом положительными. Обнадёживает тот факт, что в большинстве случаев компетентные органы разрешают дела о трансфертном ценообразовании, более эффективным и совместным образом. Тенденции показывают, что, несмотря на то, что они требуют времени и ресурсов, программа МАР все же обеспечивает путь для успешной навигации и разрешения случаев двойного налогообложения или налогообложения, не соответствующего договору.

Вопросы регулирования трансфертного ценообразования в целях налогообложения в Казахстане с каждым годом становятся всё более значимыми и для отечественных налогоплательщиков. Такая тенденция вытекает из увеличения количества налоговых проверок по вопросам трансфертного ценообразования и усиления процедур проверок, а также усилением контроля со стороны уполномоченных органов. Как рассматривалось ранее, такая тенденция имеет глобальные масштабы и в основном исходит из рекомендаций, разрабатываемых ОЭСР. И поскольку Казахстан активно сотрудничает с ОЭСР по различным направлениям, включая трансфертное ценообразование, то мировая тенденция охватывает всецело и Казахстан.

Следует отметить, что в 2022 году были внесены изменения в отчетность по трансфертному ценообразованию и реформа Закона РК «О трансфертном ценообразовании» [18]. В целом данные изменения привели к расширению и усовершенствованию контроля по трансфертному ценообразованию в Казахстане.

Рассматривая тенденции внесения изменений, можно выделить несколько этапов трансформаций в сфере трансфертного ценообразования (рисунок 3).

В июне 2022 г. введены в действие обновленные правила трехуровневой отчетности по трансфертному ценообразованию в Казахстане, которые применяются в отношении отчетности налогоплательщиков за период с 2021 года.

В отношении ТЦ раньше международные компании совместно с казахстанскими налогоплательщиками попадали в общую консолидацию финансовой отчетности при принадлежности более 50% долей участия в компании группе материнской компании. Теперь взаимосвязанность предполагает долю участия или долю голосующих акций компании, которые принадлежат группе материнской компании, в размере 10% и более, то есть более широкий охват, включая аффилированные лица, доверительное управление, контроль и другие условия.

Был введен порог материальности для категорий контролируемых сделок, включаемых в местную отчетность, – 250 тыс. МРП для общей суммы доходов (расходов) и/или обязательств.

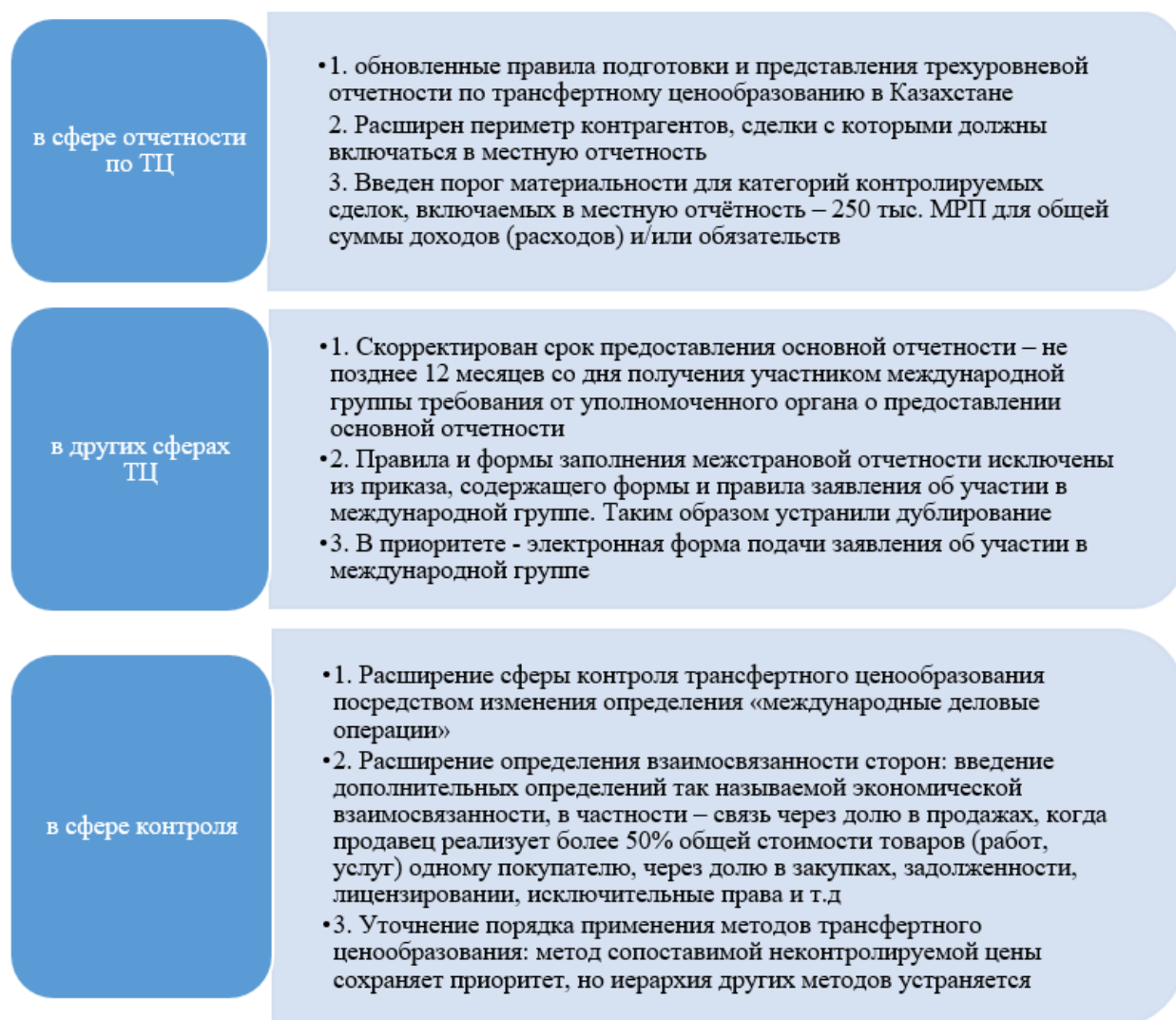

Рисунок 3. Внедренные изменения в законодательство по трансфертному ценообразованию в Казахстане

Примечание: составлено авторами на основе источников [18, 19]

Следует отметить, что для определения материальности теперь также должна учитываться сумма основного долга по займам. При отсутствии в отчетном финансовом году материальных категорий контролируемых сделок местная отчетность не предоставляется.

Также было расширено основание для объединения сделок в единую категорию для применения порога материальности. Теперь в группировку включены сделки с идентичными или однородными товарами (работами, услугами) без учета экономических условий, в которых были совершены такие сделки.

Кроме того, теперь создан интернет-ресурс, на котором доступны формы и правила заполнения отчетности по трансфертному ценообразованию [20]. Расширена сфера

контроля трансфертного ценообразования. В частности, конкретизируются стороны сделок без конкретизации их природы или предмета сделки, то есть сделки резидентов РК с нерезидентами, незарегистрированными в РК. Такой подход позволяет охватить сделки, применение контроля к которым было неоднозначно.

Обсуждение

Как было сказано ранее, трансфертное ценообразование – это процесс определения цен на товары, услуги и интеллектуальную собственность, которые переносятся между связанными предприятиями внутри международных компаний. Оно играет важную роль в экономике и бизнесе, поскольку влияет на налогообложение, прибыль и эффективность деятельности компаний.

Основная цель трансфертного ценообразования – обеспечить справедливое и адекватное распределение прибыли и налоговых обязательств между связанными предприятиями. Правильное ценообразование внутри компании позволяет избежать искусственного перераспределения прибыли через неправомерное завышение или занижение цен на внутренние транзакции. В результате, трансфертное ценообразование должно быть согласовано с принципами *arm's length*, что означает, что цены должны быть установлены так, как будто связанные предприятия действуют независимо друг от друга.

Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) разработала ряд руководящих принципов, которые должны соблюдаться при трансфертном ценообразовании. Эти принципы предлагают методы оценки и сравнения внутренних транзакций между связанными предприятиями, чтобы установить адекватные цены и избежать несправедливого перераспределения прибыли. Таким образом, компании должны следовать международным стандартам и руководящим принципам ОЭСР при определении цен на внутренние транзакции.

Существует несколько методов трансфертного ценообразования, включая метод сопоставимых цен, метод результирующей прибыли, метод распределения затрат и метод распределения продаж. Каждый из этих методов имеет свои особенности и используется в зависимости от конкретных обстоятельств и характера бизнеса компании.

Однако трансфертное ценообразование является сложным и многогранным процессом, требующим экспертных знаний в области налогового права, международной бухгалтерии и экономики. Поэтому многие компании обращаются к специалистам и консультантам, чтобы обеспечить соблюдение правил и минимизировать риски, связанные с неправильным ценообразованием.

Проводя сравнение законодательных основ трансфертного ценообразования в ОЭСР и Казахстане можно выделить следующие аспекты (рисунок 4).

Трансфертное ценообразование остается актуальной темой в современной бизнес-среде, особенно с увеличением международной торговли и глобализацией. Государства также активно следят за соблюдением правил трансфертного ценообразования, чтобы предотвратить уклонение от налогообложения и сохранить справедливую конкуренцию.

на рынке. В свою очередь, компании стремятся усилить контроль над своими позициями по трансфертному ценообразованию, чтобы минимизировать риски. Они становятся все более централизованными, уделяя особое внимание стандартизации и согласованности процессов и поиску технологических решений. Дальновидные компании используют стратегический подход к трансфертному ценообразованию. Они переосмысливают свои процессы, выбор технологий и философию управления деятельностью по трансфертному ценообразованию, чтобы лучше соответствовать сегодняшнему меняющемуся налоговому ландшафту.

ОЭСР	Казахстан
• Сделки между связанными сторонами • Самый подходящий метод • Принципы АРА широко внедряются • Цены не регулируются • Корректировки регулируются местным законодательством • Обязательства по документации могут различаться в разных юрисдикциях.	• Все трансграничные транзакции и некоторые внутренние транзакции, которые «непосредственно связаны с последующими трансграничными транзакциями». • Метод сопоставимой неконтролируемой цены сохраняет приоритет, но иерархия других методов устраняется • Примеры успешного использования АРА неизвестны • Существует строгая иерархия применимых источников информации (в первую очередь следует использовать официально признанные источники информации) • Налоговые органы вправе корректировать цены сделок • Казахский Закон о ТЦ предусматривает определенные виды контроля, перечисленные в части «Документация по трансфертному ценообразованию»

Рисунок 4. Сравнение основ ТЦ в ОЭСР и РК

Примечание: составлено авторами

В целом, обсуждая тенденции трансфертного ценообразования в настоящее время можно выделить следующее. Темпы изменений в мире трансфертного ценообразования значительно ускоряются в результате глобализации и инициативы ОЭСР по сокращению базы и распределению прибыли (BEPS). Тенденции глобальной координации и централизации компаний все больше усиливаются. Новые правила и опасения непоследовательного применения существующих законов вызывают опасения по поводу рисков. Растущие проблемы с ресурсами связаны как с увеличением объема работы, так и с относительно ограниченным числом квалифицированных специалистов по трансфертному ценообразованию. Компании в той или иной степени полагаются на аутсорсинг и предвидят растущую потребность в более специализированных ресурсах по трансфертному ценообразованию как за счет внутреннего найма, так и за счет расширения аутсорсинга.

В современном мире трансфертное ценообразование является сложным и важным аспектом деятельности международных компаний. Оно требует соблюдения международных стандартов и руководящих принципов ОЭСР, чтобы обеспечить справедливое распределение прибыли и налоговых обязательств между связанными предприятиями. Компании должны быть осведомлены о методах трансфертного ценообразования и при необходимости обращаться за консультацией к специалистам, чтобы соблюдать требования и минимизировать риски, связанные с этим процессом.

Выводы

Проведенный сравнительный анализ функционирующего законодательства по трансфертному ценообразованию в странах мира и Казахстана позволяет сделать выводы о том, что современные тенденции развития все больше направлены на усовершенствование юрисдикций стран, позволяющих решить проблемы международного характера. В целом для развития ТЦ в Казахстане можно предложить следующие рекомендации.

Во-первых, продолжить работы по улучшению законодательства в направлении совершенствования национального законодательства по трансфертному ценообразованию, включая приведение его в соответствие с международными стандартами и рекомендациями, такими, как руководство ОЭСР по трансфертным ценам. Важно создать понятную и прозрачную правовую базу для налоговых органов и предприятий.

Во-вторых, обеспечить налоговых органов необходимыми ресурсами и компетенциями для более эффективного надзора и контроля за трансфертным ценообразованием, включая повышение квалификации сотрудников, внедрение технологических решений для анализа данных и усиление международного сотрудничества.

В-третьих, обеспечить внедрение и применение международных стандартов, разработанных ОЭСР и другими международными организациями, в национальной практике трансфертного ценообразования, что позволит обеспечить согласованность с международным сообществом и упростить международные трансфертные операции.

В-четвертых, содействовать активному диалогу и сотрудничеству между налоговыми органами и предприятиями в области трансфертного ценообразования посредством проведения консультаций, обмена информацией и разъяснения правил и процедур.

И, в-пятых, разработать систему мониторинга и анализа данных по трансфертному ценообразованию, чтобы обнаруживать потенциальные нарушения и несоответствия в реальном времени, что позволит налоговым органам быстро реагировать и предпринимать соответствующие действия. С нашей точки зрения, такие подходы способны дать существенный толчок развитию трансфертного ценообразования в Казахстане.

В заключение можно отметить, что трансфертное ценообразование является сложной и важной областью исследований в сфере экономики, бизнеса и налогового права. Дальнейшие исследования в этой области позволят более глубоко понять механизмы трансфертного ценообразования и разработать эффективные стратегии для компаний и государств.

Благодарность, конфликт интересов отсутствует.

Вклад авторов

Климова С.А. – разработка концепции исследования, включая формулирование идеи, исследовательских целей и задач, участие в анализе и обобщении данных литературы, интерпретация результатов исследования и формулировка выводов.

Нургалиева А.М. – разработка методологии исследования, сбор и систематизация экспериментальных данных, написание и редактирование текста рукописи.

Аманкелды Н.А. – проведение исследований, систематизация данных, разработка графического материала для статьи, окончательное утверждение версии статьи для публикации.

Список литературы

1. Chandler Jr. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. – Cambridge, MIT Press, 1962. – 480 p.
2. Tang R.Y. W., Chan K. H. Environmental Variables of International Transfer Pricing: A Japan-United States Comparison. – Abacus. – 1979. – P. 3-12.
3. Johnson W. A., Krisch R. J. International Transfer Pricing and Decision Making in United States Multinationals // International Journal of Management. – 1991. – Vol. 8(2). – P. 554-561.
4. Klassen K. J., Lisowsky P., Mescall, D. Transfer Pricing: Strategies, Practices, and Tax Minimization // Contemporary Accounting Research. – 2016. – Vol. 34(1). – P. 455-493.
5. Padhi D. K. Transfer pricing a review of // International Journal of Advanced Research in Management (IJARM). – 2019. – Vol. 10(1). – P. 1-7.
6. Климова С.А., Нургалиева А.М., Абишева Ж.А., Алибекова А.Б. Трансфертное ценообразование в странах с разными налоговыми системами: сравнительный анализ // Вестник Карагандинского университета. – 2024. – №4 (112). – С. 163-174
7. Arham A., Firmansyah A., Nor A. M. Penelitian transfer pricing di Indonesia: Sebuah Studi Kepustakaan // Journal Online Insan Akuntan. – 2020. – Vol. 5. – P. 57 -72.
8. Wu Z., Lu X. The effect of transfer pricing strategies on optimal control policies for a tax – efficient supply chain // Omega. – 2018. – Vol. 80. – P. 209-219. – Doi: 10.1016/j.omega.2018.03.003.
9. Hosiana K., Tjen C. Analysis of transfer pricing in lending: Case study of company x and a subsidiary // Advances in Economics, Business and Management Research. – 2018. – Vol. 89. – P. 157-164.
10. Choi J. P., Furusawa T., Ishikawa J. Transfer pricing regulation and tax competition // Journal of International Economics. – 2020. – Vol. 127. – P. 1-5.
11. Asongu S. A., Uduji J. I., Okolo-Obasi E. N. Transfer pricing and corporate social responsibility: arguments, views and agenda // Mineral Economics. – 2019. – P. 1-11.
12. Monsenego J. Introduction to Transfer Pricing. – Wolters Kluwer, 2022. – 280 p.
13. Lang M., Cottani G., Petruzzi R., Storck A. Fundamentals of Transfer Pricing: A Practical Guide. – Wolters Kluwer, 2019. – 576 p.
14. King E. Transfer Pricing and Corporate Taxation: Problems, Practical Implications, and Proposed Solutions. – Springer, 2008. – 208 p.

15. Libman A. International Experience of Tax Optimization - The Role of Tax Competition and Offshores in Global Economy [Электронный ресурс]. – URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/213911341.pdf> (дата обращения: 23.04.2024).
16. Информация о трансфертном ценообразовании по странам [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.oecd.org/tax/transfer-pricing/transfer-pricing-country-profiles.htm> (дата обращения: 23.04.2024).
17. Mutual Agreement Procedure Statistics [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.oecd.org/tax/dispute/mutual-agreement-procedure-statistics.htm> (дата обращения: 23.04.2024).
18. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2008 года № 67-IV «О трансфертном ценообразовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.) [Электронный ресурс]. – 2008. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000067_/z080067.htm (дата обращения: 23.04.2024).
19. Приказ Министра финансов РК от 14 февраля 2018 года № 178 «Об утверждении форм межстрановой отчетности и заявления об участии в международной группе и Правил ее заполнения» [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800018034> (дата обращения: 23.04.2024).
20. Комитет государственных доходов МФ РК [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <https://kgd.gov.kz/ru/content/transfertnoe-cenoobrazovanie-1-1> (дата обращения: 23.04.2024).

С.А. Климова¹, А.М. Нургалиева*¹, Н.А. Аманкелді²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

²Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

Трансферттік баға қалыптасудың қазіргі тенденциялары: қиындықтар мен болашағы

Аннотация. Жаһандық деңгейде көбірек компаниялар жұмыс істейтін қазіргі жаһандық экономикалық жағдайда трансферттік бағалар компанияның табыстылығын тиімді басқарудың және бақылаудың маңызды құралына айналууда. Трансферттік баға белгілеу – бұл компания немесе оның аффилиирленген тұлғалары беретін немесе іштей пайдаланатын тауарлардың, қызметтердің және зияткерлік меншіктің бағасын анықтау процесі. Негізгі зерттеу әдістері әдебиеттік талдау, компаниялардағы трансферттік баға мәселесінің дамуының қазіргі тенденцияларын көрсететін мәліметтерді эмпирикалық және салыстырмалы талдау болып табылады. Жүргізілген талдау жаһандану және компанияларды орталықтандыру нәтижесінде трансферттік баға белгілеудің өсу үрдісін көрсетті. Қазақстандағы трансферттік бағаларды дамыту заңнамалық және ЭЫДҰ тәжірибесін енгізу саласындағы айқын өсу және жақсарту тенденцияларына ие. Ұсынылған ұсынымдар қазіргі кезеңде Қазақстанда трансферттік бағаның дамуын айтарлықтай күшейте алады.

Түйін сөздер: трансферттік баға, тиімді менеджмент, нәтижелік пайда әдісі, бизнес ортасы

S.A. Klimova¹, A.M. Nurgaliyeva*¹, N.A. Amankeldi²

¹Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

²Caspian University, Almaty, Kazakhstan

Current trends in transfer pricing: challenges and prospects

Annotation. In today's global economic context, where more and more companies operate on a global level, transfer pricing is becoming an important tool for effective management and control of a company's profitability. Transfer pricing is the process of determining the prices of goods, services and intellectual property that are transferred or used internally by a company or its affiliates. The main research methods are literature review, empirical and comparative analysis of data reflecting current trends in the development of the issue of transfer pricing in companies. The analysis carried out showed increasing trends in transfer pricing as a result of globalization and centralization of companies. The development of transfer pricing in Kazakhstan has clear growth and improvement trends in the area of legislation and implementation of OECD practices. The proposed recommendations can significantly enhance the development of transfer pricing in Kazakhstan at the present stage.

Keywords: transfer pricing, effective management, resultant profit method, business environment

References

1. Chandler Jr. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise (Cambridge, MIT Press, 1962, 480p.).
2. Tang R.Y. W., Chan K. H. (1979). Environmental Variables Of International Transfer Pricing: A Japan-United States Comparison, *Abacus*, 15, June, pp- 3-12.
3. Johnson W. A. and Krisch R. J. International Transfer Pricing and Decision Making in United States Multinationals, *International Journal of Management*, 8(2), 554-561 (1991).
4. Klassen K. J., Lisowsky P., Mescall D. Transfer Pricing: Strategies, Practices, and Tax Minimization. *Contemporary Accounting Research*, 34(1), 455-493 (2016).
5. Padhi D. K. Transfer pricing a review of. *International Journal of Advanced Research in Management (IJARM)*, 10(1), 1-7 (2019).
6. Klimova S.A., Nurgaliyeva A.M., Abisheva J.A., Alibekova A.B. Transfertnoe cenoobrazovanie v stranah s raznymi nalogovymi sistemami: sravnitel'nyi analiz [Transfer pricing in countries with different tax systems: comparative analysis]. *Vestnik Karagandinskogo universiteta [Bulletin of Karaganda University]*, 4(112), 163-174 (2024). [in Russian]
7. Arham A., Firmansyah A., Nor A. M. Penelitian transfer pricing di Indonesia: Sebuah Studi Kepustakaan. *Jurnal Online Insan Akuntan*, 5, 57-72 (2020).
8. Wu Z., Lu X. The effect of transfer pricing strategies on optimal control policies for a tax -efficient supply chain. *Omega*, 80, 209-219 (2018).
9. Hosiana K., Tjen C. Analysis of transfer pricing in lending: Case study of company x and a subsidiary. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 89, 157-164 (2018).
10. Choi J.P., Furusawa T., Ishikawa J. Transfer pricing regulation and tax competition. *Journal of International Economics*, 127, 1-5 (2020).

11. Asongu S.A., Uduji J. I., Okolo-Obasi E. N. Transfer pricing and corporate social responsibility: arguments, views and agenda. *Mineral Economics*, 1-11 (2019).
12. Monsenego J. *Introduction to Transfer Pricing* (Wolters Kluwer, 2022, 280 p.).
13. Lang M., Cottani G., Petruzzi R., Storck A. *Fundamentals of Transfer Pricing: A Practical Guide* (Wolters Kluwer, 2019, 576 p.).
14. King E. *Transfer Pricing and Corporate Taxation: Problems, Practical Implications, and Proposed Solutions* (Springer, 2008, 208 p.).
15. Libman A. International Experience of Tax Optimization – The Role of Tax Competition and Offshores in Global Economy [Electronic resource]. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/213911341.pdf> (accessed: 23.04.2024).
16. Informaciya o transfertnom cenoobrazovanii po stranam [Transfer Pricing Information by Country] [Electronic resource]. Available at: <https://www.oecd.org/tax/transfer-pricing/transfer-pricing-country-profiles.htm> (accessed: 23.04.2024). [in Russian]
17. Mutual Agreement Procedure Statistics [Electronic resource]. Available at: <https://www.oecd.org/tax/dispute/mutual-agreement-procedure-statistics.htm> (accessed: 23.04.2024).
18. Zakon Respubliki Kazahstan ot 5 iyulya 2008 goda № 67-IV «O transfertnom cenoobrazovanii» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.05.2023 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2008 No. 67-IV "On Transfer Pricing" (as amended and supplemented as of 01.05.2023)] [Electronic resource]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000067_/z080067.htm (accessed: 23.04.2024). [in Russian]
19. Prikaz Ministra finansov RK ot 14 fevralya 2018 goda № 178 «Ob utverzhdenii form mezhstranovoj otchetnosti i zayavleniya ob uchastii v mezhdunarodnoj gruppe i Pravil ee zapolneniya» [Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated February 14, 2018 No. 178 "On approval of forms of cross-country reporting and application for participation in an international group and the Rules for filling it out"] [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800018034> (accessed: 23.04.2024). [in Russian]
20. Komitet gosudarstvennyh dohodov MF RK [State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: <https://kgd.gov.kz/ru/content/transfertnoe-cenoobrazovanie-1-1> (accessed: 23.04.2024). [in Russian]

Сведения об авторах:

Климова Сабина Александровна – экономика ғылымдарының магистрі, «Бухгалтерлік есеп және аудит» білім беру бағдарламасының жетекшісі, Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан.

Нургалиева Алия Мияжденовна – хат-хабар авторы, экономика ғылымдарының кандидаты, PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан.

Аманкелді Нәзігүл Аманкелдіқызы – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Экономика және басқару жоғары мектебінің деканы, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID - 0009-0001-7045-4847

Климова Сабина Александровна – магистр экономических наук, руководитель Образовательной программы «Учет и аудит», Университет Нархоз, Алматы, Казахстан.

Нургалиева Алия Мияжденовна – автор-корреспондент, кандидат экономических наук, PhD, ассоциированный профессор, Университет Нархоз, Алматы, Казахстан.

Аманкелды Назгул Аманкелдыкызы – PhD, ассоциированный профессор, декан Высшей школы экономики и управления, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан.

Klimova Sabina Alexandrovna – Master of Economics, Head of the Educational Program "Accounting and Audit", Narxoz University, Almaty, Kazakhstan.

Nurgaliyeva Aliya Miyazhdenovna – corresponding author, Candidate of Economic Sciences, PhD, Associate Professor, Narxoz University, Almaty, Kazakhstan.

Amankeldi Nazigul Amankeldikyzy – PhD, Associate Professor, Dean of the Higher School of Economics and Management, Caspian University, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.51.25

Article type: research article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-39-56>

Determinants of China's technological trade flows with Central Asian countries (CACs): a panel gravity approach

K. Yerkinbayev¹ , M.S. Irshad²

¹Boston University, Boston, USA

²University of Jhang, Jhang, Punjab, Pakistan

(E-mail: ¹kaisarer@bu.edu, ²*drmsaqib@hotmail.com)

Abstract. The purpose of this study is to examine the determinants of Chinese technological trade flows with Central Asian countries (CAC) with a revealed comparative advantage and the gravity model using two estimation techniques. The present study employs the Ordinary Least Square (OLS) and the Poisson pseudo-maximum likelihood (PPML) on the data set from 2003 to 2018 panel dataset. Results from the Gravity model demonstrates that low-tech, medium-tech, and high-tech trade flows boost economic development in China and Central Asian nations, adversely affecting all technology trade flows in geographical distance. The research indicated that exchange rates showed a negative indication in bilateral trade, medium-tech trade, and high-tech trade. In contrast, the low technology trade showed a positive flow between China and Central Asia. Furthermore, the results reveal that openness to trade and membership of the WTO show a positive indication. The trade openness policy on both sides thus has a major beneficial effect on trade volumes. It proposed increased liberalization of trade policy and greater involvement in global commerce. In addition, Central Asia and export industries should take additional initiatives to enhance and diversify high-tech exports. A competitive international market provides perfect equality in reciprocal trade interactions.

Keywords: China, Central Asia, gravity model, revealed comparative advantage, Technological trade, Panel data.

Received: 16.08.2024. Accepted: 24.08.2024. Available online: 26.09.2024.

Introduction

As the phenomenon of economic globalization progresses, a movement towards regional economic integration is taking place. Regional economic integration promotes an effective redistribution of development factors, an effective distribution of labour and capital. It also helps to improve the productivity of the regional economy in its entirety and enhance social security by removing barriers to trade between participating countries (Ahsan et al., 2021). For countries striving to improve their international competitiveness, initiatives need to be paired with a positive engagement in regional economic cooperation to reduce the danger of trade and investment. In the case of China, substantial strides have been made in terms of trade cooperation with other countries in the region with the steady opening of Chinese markets and the rapid economic growth of the country in recent years. By actively engaging in regional economic cooperation, China will strengthen its economic and political ties with other developed nations. At the same time, engaging on the grounds of shared advantage and reciprocity helps promote participation in the globalization process. As a result, China's successful role in regional economic cooperation is political, diplomatic, and economic. The current study provides a window to understand the trade pattern between China and Central Asian Countries (CACs), as well as how China can improve the economic condition of the CACs. It should be noted that since her separation from the Soviet Union, China had played a crucial role in developing long-term economic relations with the CACs [1].

The approach to the global economic partnership by China stresses the exploitation of its geographical position, by emphasizing pro-active participation in different modes of cooperation with neighbouring countries. This is mirrored in the China's Trade and Investment Liberalization Mechanism for Commercial, Technological Collaboration, and Collaborative Growth with the five Central Asian Countries (CAC): Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan. Central Asia (CA) occupies a geographical role in the Eurasian territory and unites Europe and Asia. It also has enormous petroleum reserves and other highly sought-out commodities. Given that the economies of CA are in transition alongside their geographical closeness and strong potential for positive relationships with other economies, bilateral trade and trade ties have grown rapidly in recent times [2]. For the CA economies, the global economic situation has been more complex as global trade has traditionally maintained slow growth as a result of the deceptive expansion in the developing markets. For instance, the global capital flows are being reduced as investors search for safer investment havens, which has been provoked by the fluctuations in oil prices and increasing global uncertainties that pose a great challenge for economies in the region's eastern part. Interestingly, the China's total export to CACs jumped from US\$ 2 billion in 2003 to US\$ 23 billion in 2018 while its total imports from CACs experienced a peak of US\$ 27 billion in the year 2013 and declined to US\$ 19 billion in the year 2018 (Figure 1).

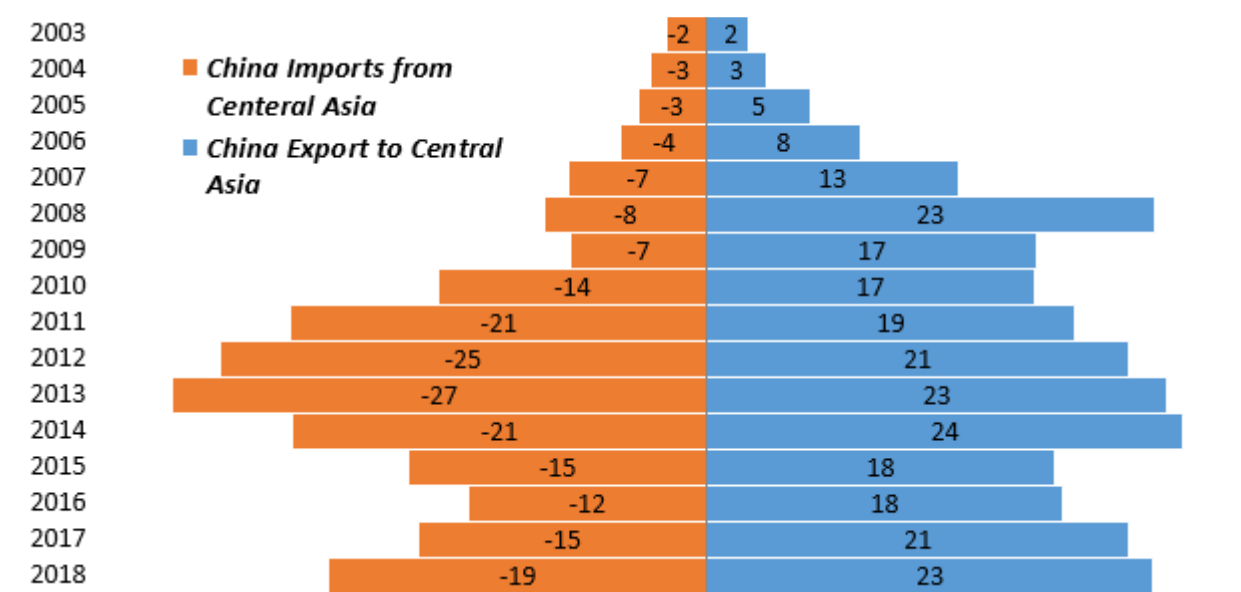

Figure 1 China and Central Asia trade history in US dollar billion [3]

Note: Authors' compilation based on UN Comtrade database 2021

Trade between China and the CACs is a key market for the export and import of goods and services. The value of natural resources to meet potential demands for oil and gas in CACs is well recognised in China. For instance, a significant source of budgetary revenue for Kazakhstan and Uzbekistan is the export of energy products. In totality, imports from the two countries alongside Turkmenistan represent 3.4 percent of the overall Chinese energy imports [4]. In addition, China receives 21 percent of its imports of zinc, 20.9 percent of its lead and 10 percent of its imports of inorganic chemicals from CA. According to data from the customs service of China, trade turnover of more than US\$41.7 billion with the five CACs in 2018 has been recorded (Table 1). Although CA represents 0.8 percent and 0.9 percent of Chinese imports and exports respectively, China's reliance on CACs is apparently on the rise. For instance, China currently accounts for around 22 percent of all exports from CA and 37 percent of its imports [5]. The CACs have asymmetrically based trading ties with China. It is imperative to note that most Chinese exports to CA (over 35% in 2018) include items of high value-added such as machinery and equipment, electronics and spare parts, and China has, in the last three decades, been an independent ally for CACs (i.e., Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan).

Table 1

China's Trade with Central Asia in billion USD

Year	Kazakhstan	Kyrgyz Republic	Tajikistan	Turkmenistan	Uzbekistan	Central Asia
2003	3.29	0.31	0.04	0.08	0.35	4.07
2004	4.5	0.6	0.07	0.1	0.58	5.84
2005	6.81	0.97	0.16	0.11	0.68	8.73

2006	8.36	2.23	0.32	0.18	0.97	12.06
2007	13.88	3.78	0.52	0.35	1.13	19.66
2008	17.55	9.33	1.5	0.83	1.61	30.82
2009	14	5.28	1.4	0.95	1.91	23.55
2010	20.43	4.2	1.43	1.57	2.48	30.11
2011	24.92	4.98	2.07	5.48	2.17	39.61
2012	25.68	5.16	1.86	10.37	2.88	45.94
2013	28.6	5.14	1.96	10.03	4.55	50.27
2014	22.45	5.3	2.52	10.47	4.28	45.01
2015	14.29	4.34	1.85	8.64	3.5	32.62
2016	13.1	5.68	1.76	5.9	3.61	30.05
2017	17.94	5.42	1.35	6.94	4.22	35.88
2018	19.86	5.6	1.5	8.44	6.27	41.66

Note: Authors' compilation based on UN Comtrade database 2021 [6].

The key aims of this study include – an evaluation of China's technological trade flows into the CACs as well as joint and separate review of the sectoral competitive advantage of China [7]. In addition, this study estimates a gravity model for the disaggregated trade data through technological trade flows such as low-tech, medium-sized and high-tech trade flows. The study contributes to the literature in three key areas – (i) the study follows an econometric estimation of the gravity model known as a workhorse in the analysis of China-CACs trade relations from 2003 and 2018, and incorporates variables that cut across economic, political and geographical architectures in implementing the gravity model; (ii) the study uses the Balassa's (1965) Revealed Comparative Advantage (RCA) competitive index to provide a comprehensive image of the China's comparative advantage among the CACs; and (iii) the study employs the Poisson Pseudo Maximum Likelihood (PPML) in line with Silva and Tenreyro (2006, 2011) mathematical model estimation in analysing the movements of the Chinese technology with the CACs [8]. New-fangled lessons can be taken from the existing study for policymakers and industry in China and Central Asia [9].

The paper is structured as follows – following the Introduction in the current section (Section 1), Section 2 reviews the literature on the gravity model as a theoretical basis for the study alongside overview and analyses of China's technological trade relations with the CACs. Section 3 outlines the methodology, while Section 4 carries the empirical results and discussion of findings. Finally, Section 5 concludes the study [10].

Literature Review

Stylised Facts on China's Technological Trade Relations with the CACs. China's economic recovery since 1978 and its effective adjustment to globalization is one of the most important contemporary times. China's economy is now one of the largest economies in the world. China's entrance into the World Trade Organization (WTO) in 2001 has strengthened its standing

regionally and globally. This section examines the present situation, and the study of trade flows between China and Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Tajikistan and Uzbekistan). Whereas, three countries like Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan shared with China a common border running for almost 2,800 km. Intensive commercial, scientific and cultural collaboration between the Chinese and CA peoples has been established for many years [11]. At the time of the Great Silk Road, the nations in the CA area were acting as a transport route between Europe and China (until the middle of the second millennium AD). They were well-developed business, financial and industrial hubs. China has always been a major supplier of scientific knowledge and modern technology for Central Asia. China has become a rising economic powerhouse in Asia with a rising share of its imports and exports with its Asian partners. China is now the most important export destination to several nations in the world [12]. In 2018, China was CAC's main trade partner, with high-tech CAC exports accounting for US\$ 2261million and imports in the same year, at US\$ 37million (figure 2). Aerospace, computers and office equipment, electronic-telecoms, pharmaceuticals, scientific instruments, electrical machinery, chemicals, non-electrical machinery and weaponry are the high-tech items. Whereas China's medium-tech goods exported to CAC accounted for US\$ 5230 million, and imports from CA recorded US\$ 910 million in 2018 respectively. Medium tech goods include Chemicals, weapons, electrical equipment, motor vehicles, transport equipment, petroleum products, rubber and plastic, non-metallic mineral, metals, ships and boats, machinery and equipment [13]. Similarly, China's major exports to CAC are low-tech products which are recorded at US\$ 11083 million, and imports from CAC are US\$ 396 million in the year 2018 (figure 2). Low-tech products include foods, beverages, tobacco, textiles, apparel, leather, wood, paper and furniture [14].

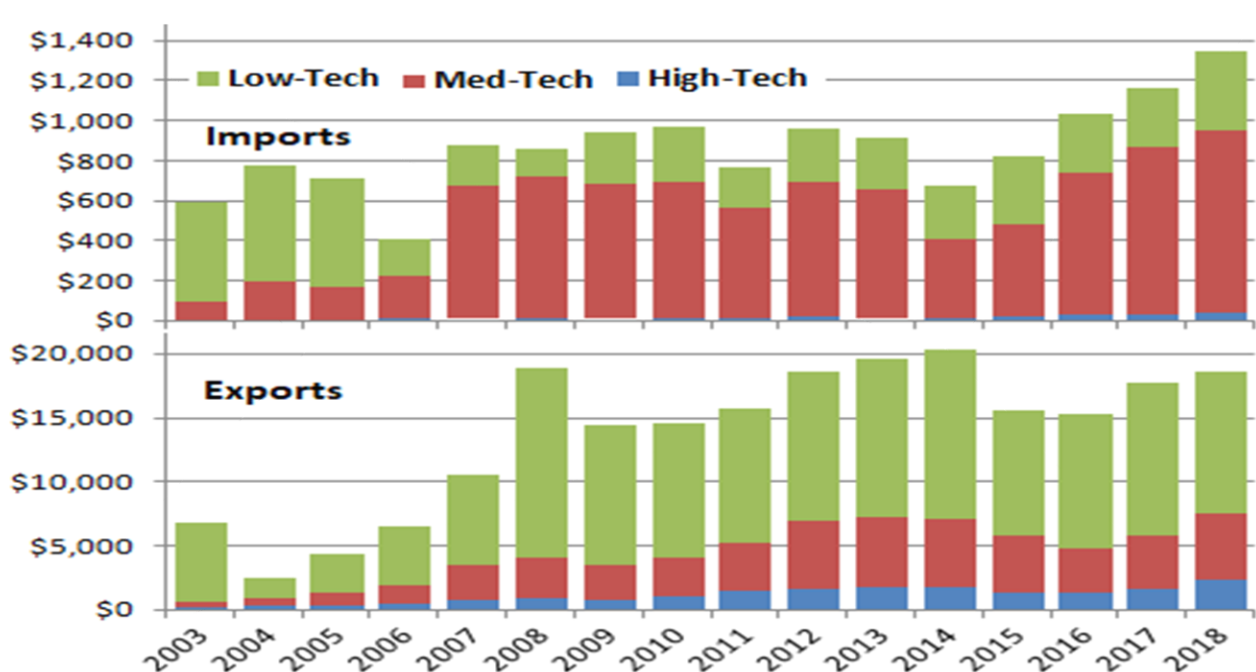

Figure 2 China's technological trade history with CACs in US\$ million

Note: Authors' compilation based on UN Comtrade database 2021 [14]

Kazakhstan is a major trading partner of China compared with other Central Asian Countries. China's low-tech exports to Kazakhstan accounted for US\$ 5.6 billion, med-tech US\$ 2.4 billion and high-tech US\$ 1.4 billion in the year 2018 (figure 3). Again, China's imports from Kazakhstan are very narrow, though with a major share of medium-tech goods, which accounted for US\$ 905 million in 2018. Turkmenistan is the second major trading partner of China, where China mainly exported her medium-tech goods to the tune of US\$ 1.25 billion in 2018 [15]. China exports to Uzbekistan mainly consist of medium-tech goods worth US\$ 1.76 billion and imported low-tech goods worth US\$ 340 million in 2018 (figure 3).

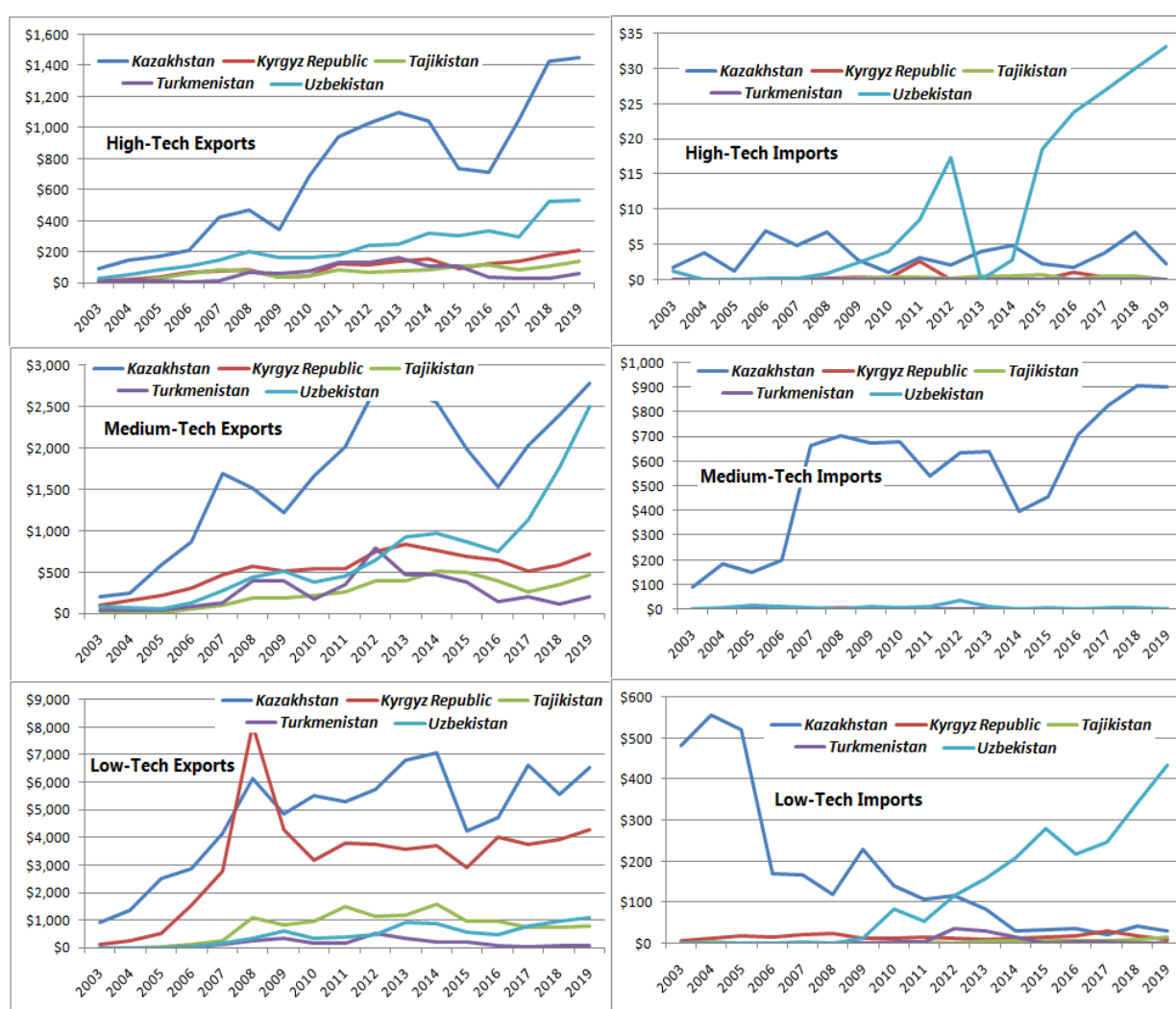

Figure 3 China's technological trade flows with CACs (US\$ million)

Note: Author compilation. based on UN Comtrade database 2021 [15]

Empirical Literature

The earliest prominent analysis of trade flows dates back to 1962, with Jan Tinbergen's paper entitled "Shaping the global economy: ideas for an international economic strategy". Based on the Newton's gravitation rule, Tinbergen (1962) argues which states that trade between two nations might be a function of their economic sizes and remoteness apart. Thereafter, other researchers like, Anderson and Wincoop (2003), Guttman and Richards (2004) further contributed to the Tinbergen's theoretical underpinning. By that time, scientists had developed empirical econometric methods to the estimation of the gravity model via multiple real and mannequin or dummy variables in examining different nations' trade flows. For example, after the fall of the Soviet Union, Byers et al. (2000) used a frugal gravity model for the three Baltic republics of Estonia, Latvia, and Lithuania. Their findings confirmed that these countries' trade flows were decreased and moved to former the Soviet Union members [16].

Rasoulinezhad (2016) examined how Iran's international trade with Russia was affected by the gravity model in over the period, 1994-2013, and the multiple fined and non-financed sanctions and oil prices. The negative linkages between financial, non-financial and petroleum price shocks between Iran and Russia were established. Irshad and Anwar's (2019) study revealed that bilateral trade volumes are optimistically affected by economic size, mutual exchange rates, differentiated salaries, shared faith, the border, and trade agreements. Research by Iqbal & Nosheen (2020) indicates that trade costs are substantial and adversely connected to trade flows between Pakistan and its trading partners. In contrast, Hoang et al. (2020) measured trading connections between Taiwan and the ASEAN nations using a gravity model for the period 2000-2017 based on the PPML. The study submitted that ASEAN's economic size and per capita income are far more important than that of Taiwan. Irshad et al. (2021) discovered that medium-tech, high-tech, and low-tech trade flows all contribute to economic development in Pakistan and ASEAN. However, all technical trade flows have a negative effect on geographical distance [17].

In line with the foregoing, this study is dedicated to analysing the Chinese technological trade flows with Central Asian Countries (CACs) using the gravity model. To conquer the narrative of the current study, some important studies are reviewed in this section. Whereas, Balassa's (1965) Revealed Comparative Advantage (RCA) competitive index was used to provide a comprehensive image of China's comparative advantage in CACs research, many researchers have used these indicators to evaluate export competitiveness and comparatives advantages for different datasets of commodities between countries (Balassa, 1989; Irshad & Xin, 2017). For instance, Lucke and Rothert (2006) studied the comparative international trade advantage of Central Asia based on pricing and transportation cost, chronological production prototypes, and current developments in geographical and merchandise composition of the CA trade. The study used index and regression analyses methods to evaluate trade-in bilateral agricultural goods using data from 2001-2012. The analyses indicate that all bilateral trade patterns for agricultural products altered over the inspection period (Jian et al., 2014). In another study, Shuai et al. (2018) examined the China's photovoltaic (PV) goods' global competitiveness as well as assessed the long-term international competitive trends for photovoltaic solar goods

from 2007 to 2016. The findings suggest that the global competitiveness of solar photovoltaic goods in China showed an increasing trend. Also, the comparative advantages of key solar PV goods are substantial, whilst the illogical structure remains a significant element inhibiting the China's global export competitiveness of solar PV goods [18].

Methodology

Theoretical Framework and the Model. The study utilized two different approaches – (i) the RCA and gravity model of trade in which technological trade flows were further disaggregate into low-tech, medium-tech and high-tech trade flows. The concept of RCA has been revised and further updated so that there are already an excessive number of RCA steps. Following studies (Balassa, 1989; Batra, 2005; Irshad and Xin, 2017) that have estimated the comparative advantage, the current study utilized the RCA equation using dissimilar datasets and trading partners. China is believed to enjoy a revealed comparative advantage in a specified product i when her ratio of exports of product i to her total exports surpasses the same ratio for the world as a whole [19]. That is, the China's RCA is based on the following equation:

$$RCA_{Ci} = \frac{\frac{X_{Ci}}{\sum_{j \in P} X_{Cj}}}{\frac{X_{wi}}{\sum_{j \in P} X_{wj}}} \geq 1 \quad (1)$$

where P is the set of all products (with $i \in P$), X_{Ci} is the China's exports of product i to partners in the particular period, X_{wi} is world's exports of product i , while $\sum_{j \in P} X_{Cj}$ represents the China's total exports of all products j in P , and $\sum_{j \in P} X_{wj}$ is the world's total exports of all products j in P . Note that when a country has a revealed comparative advantage for a given product ($RCA > 1$), it is assumed to be a competitive producer and exporter of that good in comparison to a nation that produces and exports the same good at or below the global average. Thus, a country's export strength is defined as its competitive advantage in product i . The greater the value of a country's RCA for a certain product i , the greater the country's export strength in that commodity [20].

Over the last half a century, the gravity models, driven from the Newton law of gravitational forces, have been extensively used to explain the bilateral trade flows amongst nations. According to the Tinbergen's economic gravity model, trade between the countries is the function of GDPs and distance (Tinbergen, 1962). Other contributors to the Tinbergen's gravity model include Linnemann (1966); Anderson and Wincoop (2003); Wei, (2017); Huang et al., (2020); and Komal et al., (2021).

Fundamentally, the gravity model can be specified as follows:

$$\ln(BT_{ijt}) = \sigma_0 + \sigma_1 \ln(GDP_{it} * GDP_{jt}) + \sigma_2 \ln(TC_{ijt}) + \varepsilon_{ijt} \quad (2)$$

where $\ln$ is the natural log notation, BT_{ijt} is the bilateral trade volume between the country i (China) and country j (CACs) in the specified period, ε_{ijt} is the error term, σ_i (where $i = 0, 1, 2$), represents the intercept term and the slope coefficients of the variables, while $GDP_{it} * GDP_{jt}$ represents the product of the China's gross domestic products and that of the CACs in a particular

year, and TC_{ijt} represents the trade cost (proxied by the distance between the countries). The current study employs the Ordinary Least Squares (OLS) technique in estimating Equation 3, while the Poisson Pseudo Maximum Likelihood (PPML) is used to estimate Equation 4 in line with Silva and Tenreyro (2006, 2011) in examining the determinants of the China's trade with CACs. The choice of the PPML technique is that it performs better in the presence of heteroscedasticity and can provide consistent results in zero trade observation (Silva & Tenreyro, 2006, 2011). Thus, the augmented gravity equations used in this study are as follows:

$$\begin{aligned} BT_{ijt}/HTT_{ijt}/MTT_{ijt}/LTT_{ijt} = \\ \alpha_0 + \alpha_1 \ln(GDP_{it} * GDP_{jt}) + \alpha_2 \ln(TC_{ijt}) + \alpha_3 (REF_{ijt}) \\ + \alpha_4 \ln(Exrate_{ijt}) + \alpha_5 \ln(To_{it} * To_{jt}) + \alpha_6 (CB_{jt}) \\ + \alpha_7 (WTO_{jt}) + \mu_j + \pi_t + \varepsilon_{ijt} \end{aligned} \quad (3)$$

$$\begin{aligned} BT_{ijt}/HTT_{ijt}/MTT_{ijt}/LTT_{ijt} \\ = \exp\{\beta_0 + \beta_1 \ln(GDP_{it} * GDP_{jt}) + \beta_2 \ln(TC_{ijt}) + \beta_3 (REF_{ijt}) \\ + \beta_4 \ln(Exrate_{ijt}) + \beta_5 \ln(To_{it} * To_{jt}) + \beta_6 (CB_{jt}) \\ + \beta_7 (WTO_{jt}) + \mu_j + \pi_t + \varepsilon_{ijt}\} \end{aligned} \quad (4)$$

Where HTT_{ijt} stands as the high technological trade; MTT_{ijt} is medium technological trade and LTT_{ijt} is low technological trade. The study also evaluates the magnitude of total bilateral and fragmented trade flows between China and the CACs. $GDP_{it} * GDP_{jt}$ is the product of the GDP of China and the CACs. To capture trade costs (TC_{ijt}), the study uses the geographical distance between China and the CACs (i.e., the distance between the capital cities measured in kilometres). Factor endowment (REF_{ijt}) is used as a proxy for the difference between the China's per capita GDP and that of the CACs. (Where $(REF_{ijt}) = [\ln(PCGDP_{it}) - \ln(PCGDP_{jt})]$ per capita gross domestic product of China and partner country). Consequently, the price increases when the supply is large and the currency appreciates. The exchange rate is likely to be superior when the prices are disclosed since the nation exports are more than her imports. It may be considered to depreciate when capital loses its value. To observe this occurrence, this study incorporates the bilateral exchange rates ($Exrate_{ijt}$) into the model. Also, trade freedom reduces prohibitions on the free flow of products between countries or other obstacles. Thus, trade-to-GDP ratios for China and the CACs (To_{it} and To_{jt}) are used as proxies for openness in this study. In addition, two dummy variables have been incorporated to examine the impact of common boundaries (CB_{jt}) and membership to the WTO (WTO_{jt}). Whereas (CB_{jt}) takes the value of 1 if both countries share the same border, it takes the value of 0 if otherwise. Similarly (WTO_{jt}) takes the value of 1 if the partner country is a member of the WTO and 0 if otherwise.

Equations 3 and 4 have also been applied to other factors, such as the Global Boom and busts of Silva and Tenroy (2011; 2015), to help to track endogenous problems. Since trade is affected by geographical and political factors, these factors are accounted for in determining export or import determinants, thus, country-specific fixed results are considered more appropriate (μ_j, π_t). It is important to note that some possible weaknesses of the gravity model including the likelihood of endogeneity have been highlighted in Trefler (1993), alongside the zero-exchange endogeneity Helpman et al., 2008, and the question of heterogeneity. The endogenous problem

was figured out using variations in the results of fixed-effect and intercept models Baier & Bergstrand, 2007.

Data source

The dataset is an unbalanced panel comprised of annual bilateral trade flows that have been disaggregated according to distinct technology trade flows (i. e., trade flows in low-, medium-, and high-technology goods) between China and CA countries. The data collection period is 2003–2019, and the variables used in the gravity regression equation are presented in the following table, alongside data sources [21].

Table 2

Description of Variables

Variables	Unit	Type	Expected Sign	Data Source
BT_{ijt}	US\$ 1000	Time-Variant	-	UN Comtrade Database
HTT_{ij}	US\$ 1000	Time-Variant	-	UN Comtrade Database
MTT_{ij}	US\$ 1000	Time-Variant	-	UN Comtrade Database
LTT_{ij}	US\$ 1000	Time-Variant	-	UN Comtrade Database
$GDP_{it} * GDP_{jt}$	US\$ 1000	Time-Variant	Positive	WDI, World Bank
TC_{ijt}	Km	Time-Invariant	Negative	CEPII database
REF_{ijt}	US\$ 1000	Time-Variant	Ambiguous	WDI, World Bank
$Exrate_{ijt}$	US\$	Time-Variant	Ambiguous	WDI, World Bank
$TO_{it} TO_{jt}$	%	Time-Variant	Positive	WDI, World Bank
CB_{jt}	(0/1)	Time-Invariant	Positive	Asia Regional Integration Center https://aric.adb.org/fta-country
WTO_{ijt}	(0/1)	Time-Invariant	Positive	World Trade Organization

Note: Authors' compilation 2021 [21].

Results and Discussion

Revealed Comparative Analysis. The purpose of this study is to establish methodologies for determining China's comparative advantage with selected Central Asian nations in light of current changes in the geographical and product composition of CA trade. Raw or semi-processed commodities now dominate central Asia's exports. Exceptional export items differ slightly amongst nations, ensuring that Central Asian nations are not forced to compete in the same items. Numerous trade flows are likewise negligible in terms of prospective markets. China plays a vital role in CA trade in recent years and has a clear comparative advantage in many sectors [22]. The agriculture sector has a comparative advantage in Uzbekistan and

Turkmenistan, whereas the chemical sector does not appear beneficial for China in the CACs. Machinery manufacturers and textile have a comparative advantage in all five CA economies whereas, food, fuel and ores & metals have prominent disadvantages (Figure 4).

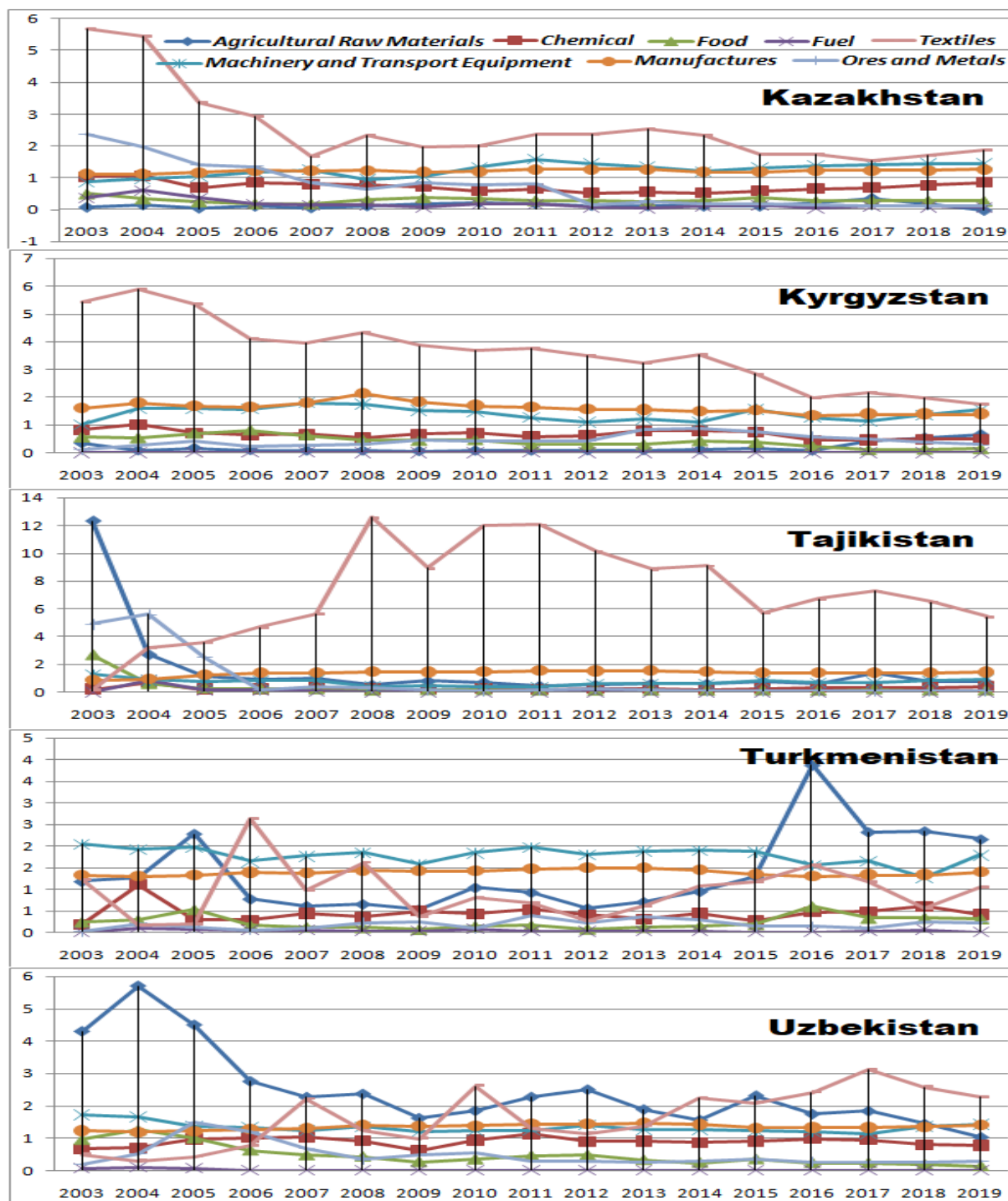

Figure 4 China's revealed comparative advantage analysis with CACs [23]

Note: Authors' compilation based on UN-Comtrade data 2021

Gravity Model Analyses. Panel Cross-Section Dependence Test. Cross-section dependency (CD) in panel data regression has received much attention in recent decades. A global common shock with varying effects across nations, such as the oil crises of the 1970s or the global financial crisis of 2008, may cause such a link. It may also be caused by local spillover effects across nations or areas [24]. Prior to estimating the gravity model, the CD test was used to determine whether there is a cross-sectional dependence or independence. Otherwise, the conclusions of the gravity equation might be skewed and irreconcilable (Pesaran, 2004). The residual CD test of Pesaran (2004) is anchored in the pairwise correlation coefficients $[\hat{C}]_{ij}$ in the following fashion:

$$CD = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^N \sum_{j=i+1}^N \sqrt{T_{ij} \hat{C}_{ij}} \quad (5)$$

Given that the CD test cannot detect time-invariant variables in the gravity equation, this study only estimated the time-variant variables (Rasoulinezhad, 2017; Rasoulinezhad & Kang, 2016; Irshad et al, 2018). Also, dummies are not specified in the CD test, however, the current study calculates them using the whole sample. Table 3 shows that the null hypothesis (no CD in residuals) may be rejected at the 5% level by Pesaran (2004). This shows that all panel time series are cross-sectionally dependent.

Table 3

Results of Pesaran's (2004) CD test

Variables	Pesaran's CD test	Prob.
<i>lnBT_{ijt}</i>	11.60	0.00
<i>lnHTT_{ijt}</i>	10.27	0.00
<i>lnMTT_{ijt}</i>	11.29	0.00
<i>lnLTT_{ijt}</i>	11.72	0.00
<i>GDP_{it}*GDP_{jt}</i>	12.96	0.00
<i>REF_{ijt}</i>	11.07	0.00
<i>Exrate_{ijt}</i>	11.49	0.00
<i>TO_{it}, TO_{jt}</i>	8.54	0.00

Note: Authors' compilation from STATA 14.0.

Gravity Model Outcomes. After confirming the cross-sectional dependency in our variables, the regression outcomes of the gravity Equation 4 are presented in (Table 4). The gravity model was estimated with two estimation techniques – the OLS and PPML. The PPML estimator is known as the standard approach for modelling discrete data. However, it has gained popularity as a viable alternative for estimating multiplicative models where the dependent variable is non-negative. Usually, these models are estimated by linear regression applied to a dependent variable that has been transformed into a log. But, as in the OLS estimator, the only necessary assumption for the consistency of the PPML estimator is the correct specification of the

conditional average of the dependent variable. The current study benchmarks its estimation on the PPML, which has been explained accordingly. The findings reveal a good R-squared value, and all the variables appear with the expected signs and prominent significant values in all the models and estimations [25].

The results show that the variables such as GDP, WTO, and trade openness exert a significant positive impact on bilateral trade flow, while variables such as trade cost, relative factor endowment, common boundaries, distance, and exchange rate have a negative influence on bilateral trade flow. The results are in line with previous studies, most of which assume that the country with the biggest economic size has a large production capacity, which increases its export. Therefore, it can be deduced that the higher the GDP of the partner country, the more it trades with the partner country. In this regard, this study proves the classic gravity model's hypothesis, which states that the greater the economy of the trade partner, the greater the volume of bilateral trade. The results also the exchange rate has a significant negative impact on bilateral trade. This is because many Central Asian currencies have shown high volatility over the years. The theoretical foundation of the gravity model sees distance variable as a factor representing transport costs, which could appear in trade activities. The basic gravity model's idea is that the smaller the distance, the greater the bilateral trade between countries. Many studies claim that adjacency is an aspect that results in the growth of trade value around 65% if countries share borders and may lead to transportation costs as well. Relative factor endowment (REF) appeared with a significant positive sign in the case of low-technological trade high-tech and medium-tech trade but adverse in case of total trade. The elasticity of REF is quite strong, although this rejects the Linder hypothesis, it indicates that the Heckscher-Ohlin theorem successfully explains bilateral trade between China and CACs [26].

Table 4

Gravity Model Outcomes

OLS	(1) Bilateral Trade	(2) High Tech	(3) Medium Tech	(4) Low Tech
$GDP_{it} * GDP_{jt}$	1.099***	0.598***	0.782***	1.129***
TC_{ijt}	-17.30***	4.427*	-6.001	-17.66***
REF_{jt}	0.0741	0.0969	-0.0330	0.340**
$Exrate_{ijt}$	-0.607***	0.313***	-0.0998	-0.528***
$TO_{it} TO_{jt}$	0.575**	0.751***	0.595***	0.970***
CB_{jt}	-2.419***	1.386***	0.710	-1.105
WTO_{ijt}	-0.0588	0.166	0.606**	0.150*
Constant	112.9***	-56.22***	27.48*	108.8**
N	85	85	85	85
R-Square	0.89	0.93	0.83	0.84
PPML	(1) lnBT	(2) lnHTT	(3) lnMTT	(4) lnLTT
$GDP_{it} * GDP_{jt}$	0.811***	0.677***	0.689***	0.592***

TCi_{jt}	-12.78***	2.484*	-0.702	-9.683***
REF_{ijt}	-0.114	0.151***	0.156**	0.133
$Exrate_{ijt}$	-0.488***	0.224***	0.0948	-0.163**
TO_{it}, TO_{jt}	0.431	0.675***	0.885***	0.824***
CB_{jt}	-1.938***	1.110***	0.493**	0.169**
WTO_{ijt}	0.01	0.022	0.039	0.077
Constant	87.83***	-42.26***	-16.13	64.09***
N	85	85	85	85
R-Square	0.94	0.97	0.96	0.89

Note: * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Note: Authors calculations based on Equations 3 and 4.

The dummy variable for WTO membership has a negative sign. Note that the countries in question (i.e., China, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan) are all members of the WTO. If Turkmenistan were to join the WTO, it could potentially facilitate better growth in international trade [27].

The estimation results indicate that bilateral trade flows between China and the CACs are primarily influenced by GDP, exchange rates, geographical distance, and common borders. As expected, the GDP of the CACs and China positively impacts bilateral trade flows between them. However, the results also show that trade costs, common borders, and exchange rates have a negative effect.

Conclusion

The study investigated the fundamental determinants of Chinese technological trade flows with Central Asian countries (CACs) over the period, 2003 – 2018. Based on the revealed comparative advantage and the gravity model, the study employed two estimation techniques - the Ordinary Least Square (OLS) and the Poisson pseudo-maximum likelihood (PPML) on a panel dataset. The gravity model outcomes show that low-tech, medium-tech, and high-tech trade flows are stimulated by economic growth in China and CACs, while geographical distance negatively influences all other technology trade flows. The study also found that exchange rates hamper bilateral trade flows between China and the CACs, as well as medium-scale, and high-tech trade flows. However, low-tech trade between China and the CACs showed a positive trend with exchange rates. The findings also demonstrate that WTO membership and openness to trade positively influence bilateral trade flows.

Based on these findings, the study recommends that both sides pursue open trade policies by increasing efforts towards economic globalization and trade liberalization. Given that exchange rates exert a significant negative impact on trade flows between China and the CACs, it is recommended that the central banks of the CACs efficiently manage exchange rate movements to boost trade. WTO membership appears to be beneficial for improving bilateral trade flows

between China and the CACs. Therefore, the CACs that are not yet members of the WTO are encouraged to pursue membership, while those that are already members should be encouraged to increase their participation.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

Authors' contributions.

Yerkinbayev K. – approval of the final version of the article for publication; consent to be responsible for all aspects of the work, writing a text, properly studying and resolving issues related to the reliability of data or the integrity of all parts of the article.

Irshad M.S. – collection, analysis and interpretation of work results; writing a text and critically reviewing its content, significant contribution to the concept of work.

References

1. Anderson J. E., Larch M., Yotov Y. V. GEPPML: General Equilibrium Analysis with PPML//The World Economy,-2018, 41(10),- P. 2750-2782, DOI: <https://doi.org/10.1111/twec.12664>
2. Anderson J., van Wincoop E. Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle// American Economic Review, 2003,- vol. 93, №1, P.170-192, DOI: <https://doi.org/10.1257/000282803321455214>
3. Baier S.L., Bergstrand J. H. Do free trade agreements actually increase members' international trade?//Journal of International Economics,-2007,- vol.71(1), PP.72-95, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2006.02.005>
4. Balassa B. Trade liberalization and revealed comparative advantage//The Manchester School of Economics and Social Studies,- 1965, vol. 33, №2, P.92-123, DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x>
5. Balassa B. Comparative advantage, trade policy and economic development// Harvester Wheat Sheaf,-1989, pp. 41-79.
6. Breusch T.S., Pagan A.R. The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics// Review of Econometric Studies, 1980, vol. 47 No. 1, pp. 239-253, DOI: <https://doi.org/10.2307/2297111>
7. Byers D.A., Talan B.I., Lesser B. New borders and trade flows: a gravity model analysis of the Baltic states//Open Economies Review,-2000, vol. 11 No. 1, pp. 73-91, DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008305213791>
8. Guttmann S., Richards A. Trade openness: an Australian perspective//Discussion Paper RDP, Reserve Bank of Australia,-2004, №11, pp.188-203, DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8454.2006.00287.x>
9. Helpman E., Melitz M., Rubinstein Y. Estimating trade flows: Trading partners and trading volumes// The quarterly journal of economics, -2008,-vol.123(2),PP.441-487, DOI: <https://doi.org/10.1162/qjec.2008.123.2.441>
10. Hoang N.T. T., Truong H.Q., Van Dong C. Determinants of Trade Between Taiwan and ASEAN Countries: A PPML Estimator Approach//SAGE Open, -2020,- vol. 10(2), DOI: <https://doi.org/10.1177/2158244020919516>
11. Huang R., Nie T., Zhu Y., Du S. Forecasting trade potential between China and the five central Asian countries: under the background of belt and road initiative//Computational Economics,-2020, vol.55(4), PP. 1233-1247, DOI: <https://doi.org/10.1007/s10614-019-09886-y>

12. Iqbal J., Nosheen M. Economic & Cultural Distance & Regional Integration: Evidence from Gravity Model Using Disaggregated Data for Pakistan//The Pakistan Development Review,-2020, vol.59(2), PP. 243-274.
13. Irshad M.S., Wu Z.J., Xin Q., Khan J. The application of gravity equation while accessing the environment of Pakistan-ASEAN technological trade flows//Journal Perspektif Pembiayaan dan Pembangunan Daerah,-2021,- vol.9(1), PP.29-42, DOI: <https://doi.org/10.22437/ppd.v9i1.12242>
14. Irshad M. S., Xin Q., Shahriar S., &Arshad H. A panel data analysis of China's trade pattern with OPEC members: Gravity model approach//Asian economic and financial review,-2017,vol.8(1), PP.103-116, DOI: <https://doi.org/10.18488/journal.aefr.2018.81.103.116>
15. Irshad M.S., Anwar S. The Determinants of Pakistan's Bilateral Trade and Trade Potential with World: A Gravity Model Approach//European Online Journal of Natural and Social Sciences, -2019, vol.8(4 (s)), PP.1-19.
16. Irshad M.S., Xin Q. Determinants of exports competitiveness: an empirical analysis through revealed comparative advantage of external sector of Pakistan//Asian economic and financial review,-2017, Vol. 6, No. 3, pp. 623-633, DOI: <https://doi.org/10.18488/journal.aefr.2017.76.623.633>
17. Irshad M.S., Xin Q., Shahriar S., Ali F. South Korea's potential export flow: a panel gravity approach// Asian Journal of Empirical Research,-2018, vol.8(4), PP.124-139, DOI: <https://doi.org/10.18488/journal.1007/2018.8.4/1007.4.124.139>
18. Jia C. Research on Agricultural Trade Pattern between China and Five Central Asian Countries// Journal of International Trade,-2014, 4.
19. Pesaran M.H. General diagnostic tests for cross section dependence in panels//IZA Discussion Paper, -2004, No.1240, PP.1-42.
20. Rasoulinezhad E. Investigation of Sanctions and Oil Price Effects on the Iran-Russia Trade by Using the Gravity Model//Vestnik of St Petersburg University, Series 5 (Economics), -2016, №2, PP. 68-84, DOI: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu05.2016.204>
21. Santos Silva J.M., Tenreyro S. Trading partners and trading volumes: implementing the Helpman-Melitz-Rubinstein model empirically//Oxford bulletin of economics and statistics, -2013, vol.77(1), PP.93-105, DOI: <https://doi.org/10.1111/obes.12055>
22. Shuai J., Chen C.F., Cheng J., Leng Z., Wang Z. Are China's solar PV products competitive in the context of the Belt and Road Initiative?//Energy policy, -2018, vol.120, PP.559-568, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.05.042>
23. Silva J.S., Tenreyro S. The log of gravity//The Review of Economics and statistics, -2006, vol. 88(4), PP.641-658, DOI: <https://doi.org/10.1162/rest.88.4.641>
24. Silva J.S., Tenreyro S. Further simulation evidence on the performance of the Poisson pseudo maximum likelihood estimator//Economics Letters, -2011,vol.112,№2, PP.220-222, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2011.05.008>
25. Tinbergen T. Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy, The Twentieth Century Fund, New York, NY, 1962.
26. Trefler D. Trade liberalization and the theory of endogenous protection: an econometric study of US import policy//Journal of Political Economy, -1993, vol.101(1), PP.138-160.
27. Wei Y. Analysis and prediction of total trade potentials between China and five Central Asian countries based on gravity model//Journal of Interdisciplinary Mathematics, -2017, vol. 20(4), PP. 991-1003, DOI: <https://doi.org/10.1080/09720502.2017.1358877>

Қ. Еркінбаев¹, М.С. Иршад^{*2}

¹*Бостон Университеті, Бостон, АҚШ*

²*Джанг университеті, Джанг, Пенджаб, Пәкістан*

Қытайдың Орталық Азия елдерімен (ОАЕ) технологиялық сауда ағындарының анықтауыштары: панельдік гравитациялық тәсіл

Аннотация. Бұл зерттеудің мақсаты салыстырмалы артықшылықтарды анықтауға және бағалаудың екі әдісін қолдана отырып, гравитациялық модельді қолдануға баса назар аударатырып, Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы технологиялық сауда ағындарына әсер ететін факторларды талдау болып табылады. Жұмыста 2003-2018 жылдар аралығындағы деректерді талдау үшін қарапайым ең кіші квадраттар (OLS) әдісі және Пуассонның псевдомаксимальды ықтималдығы (PPML) қолданылады. Гравитациялық модельдің нәтижелері төмен технологиялық, орта технологиялық және жоғары технологиялық сауда ағындары Қытайдың да, Орталық Азия елдерінің де экономикалық дамуына ықпал ететінін көрсетеді, ал географиялық қашықтық барлық технологиялық сауда ағындарына теріс әсер етеді. Зерттеу айырбас бағамдарының екіжақты саудаға, әсіресе орта технологиялық және жоғары технологиялық тауарлар саласында теріс әсерін анықтады. Сонымен қатар, жоғары технологиялық тауарлар саудасы Қытай мен Орталық Азия арасындағы оң динамиканы көрсетті. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері сауданың ашықтығы мен ДСҰ-ға мүшелік сауданың көлеміне оң әсер ететінін көрсетеді. Осылайша, екі жақтан да сауданы ашуға бағытталған саясат сауда операцияларының көлемін едәуір арттырады. Осыған байланысты сауда саясатын либерализациялауды күшейту және әлемдік саудаға белсенді қатысуды кеңейту ұсынылады. Бұдан басқа, Орталық Азия елдері мен экспорттық салалар жоғары технологиялық тауарлардың экспортын кеңейту және әртараптандыру үшін қосымша қадамдар жасауы тиіс. Бәсекеге қабілетті халықаралық нарық өзара сауда қатынастарына тең құқылы қатысу үшін жағдай жасайды.

Түйін сөздер: Қытай, Орталық Азия, гравитациялық модель, анықталған салыстырмалы артықшылықтар, технологиялық сауда, панельдік деректер.

К.Еркинбаев¹, М.С.Иршад^{*2}

¹*Бостонский университет, Бостон, США*

²*Университет Джанг, Джанг, Пенджаб, Пакистан*

Факторы, определяющие технологические торговые потоки Китая со странами Центральной Азии (САС): подход с использованием панельной гравитации

Аннотация. Цель данного исследования заключается в анализе факторов, влияющих на технологические торговые потоки между Китаем и странами Центральной Азии (СЦА), с акцентом на выявление сравнительных преимуществ и применением гравитационной модели с использованием двух методов оценки. В работе используются метод обыкновенных наименьших квадратов (OLS) и псевдомаксимальное правдоподобие Пуассона (PPML) для анализа данных за период с 2003 по 2018 год. Результаты гравитационной модели показывают, что низкотехнологичные, среднетехнологичные и высокотехнологичные торговые потоки

способствуют экономическому развитию как Китая, так и стран Центральной Азии, в то время как географическая удаленность оказывает негативное влияние на все технологические торговые потоки. Исследование выявило отрицательное влияние обменных курсов на двустороннюю торговлю, особенно в сфере среднетехнологичных и высокотехнологичных товаров. В то же время, торговля низкотехнологичными товарами продемонстрировала положительную динамику между Китаем и Центральной Азией. Кроме того, результаты исследования показывают, что открытость торговли и членство в ВТО оказывают позитивное воздействие на объемы торговли. Таким образом, политика, направленная на открытие торговли с обеих сторон, существенно повышает объемы торговых операций. В связи с этим рекомендуется усилить либерализацию торговой политики и активнее участвовать в мировой торговле. Помимо этого, странам Центральной Азии и экспортным отраслям следует предпринять дополнительные шаги для расширения и диверсификации экспорта высокотехнологичных товаров. Конкурентный международный рынок создает условия для равноправного участия во взаимных торговых отношениях.

Ключевые слова: Китай, Центральная Азия, гравитационная модель, выявленные сравнительные преимущества, торговля технологиями, панельные данные.

Information about authors:

Yerkinbayev Kaisar – Master in Project Management, Boston University, Commonwealth Ave, MA 02215, Boston, USA.

Irshad Muhammad Saqib – corresponding author, PhD (International Trade), Department of Economics at the University of Jhang, Jhang, Punjab, Pakistan and CEO, Learn to Earn Consultants, Faisalabad, Pakistan.

Еркінбаев Қайсар – Жобаларды басқару магистрі, Бостон Университеті, Commonwealth Daңғылы, Массачусетс, 02215, Бостон, АҚШ.

Иршад Мұхаммед Сакиб – корреспондент-автор, PhD (Халықаралық Сауда), Джанг университетінің экономика факультеті, Джанг, Пенджаб, Пәкістан және Learn to Earn Consultants компаниясының бас директоры, Фейсалабад, Пәкістан.

Еркинбаев Кайсар – магистр в области управления проектами, Бостонский университет, Commonwealth Ave, Массачусетс, 02215, Бостон, США.

Иршад Мухаммад Сакиб – корреспондент-автор, доктор философии (международная торговля), экономический факультет университета Джанг, Джанг, Пенджаб, Пакистан и генеральный директор компании Learn to Earn Consultants, Фейсалабад, Пакистан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

МРНТИ 06.61.23; 06.71.03; 06.73.21

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-57-79>

Тип статьи (научная статья)

Территориальная дифференциация инвестиционной привлекательности промышленности Актюбинской области

Э.Ж. Имашев*^{ORCID}, Б.Е. Утебалиева^{ORCID}

Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова, г. Уральск, Казахстан

(E-mail: eduard.imashev@gmail.com, bagzhan-87@mail.ru)

Аннотация. В индустриальном развитии регионов Казахстана важными составляющими повышения конкурентоспособности предприятий и наращивания промышленного производства являются инвестиции, которые в среднесрочной и долгосрочной перспективе определяют тренды территориально-отраслевой трансформации и модернизации промышленности с обеспечением устойчивого экономического роста. Под влиянием различных факторов развития регионы Казахстана характеризуются территориально-отраслевой дифференциацией в привлечении инвестиций в промышленность.

Целью работы является территориально-отраслевой анализ основных факторов развития инвестиционного потенциала, определение территориальных различий в инвестиционной привлекательности промышленности и выявление приоритетных территорий и отраслей для увеличения объемов инвестиций в индустриальный сектор экономики Актюбинской области.

В статье представлены результаты анализа основных факторов и их влияние на степень территориальной дифференциации инвестиционной привлекательности отраслей промышленности Актюбинской области. Выявлены территориальные особенности распределения инвестиций в основной капитал промышленности на уровне административных районов. Определены приоритетные направления привлечения инвестиций в индустриальный сектор экономики Актюбинской области с учетом приоритетов индустриально-инновационного развития Республики Казахстан и Прогноза социально-экономического развития Актюбинской области на 2024-2028 годы.

Результаты проведенных научных исследований могут быть применены государственными отраслевыми министерствами Казахстана и местными государственными исполнительными органами Актюбинской области при разработке планов и/или программ территориально-отраслевого развития промышленности рассматриваемого региона.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный потенциал, инвестиционная привлекательность, индустриальное развитие, промышленность, территориальные различия, факторы.

Введение

В настоящее время приоритетным направлением государственной экономической политики Республики Казахстан является промышленно-инновационное развитие регионов страны на основе диверсификации, трансформации и модернизации территориально-отраслевой организации промышленности, эффективного использования природных, производственных и трудовых ресурсов, повышения производительных сил и конкурентоспособности промышленных предприятий.

Для решения задач по индустриально-инновационному развитию регионов Казахстана необходимо повышение инвестиционной привлекательности промышленных предприятий и отраслей промышленности. Одним из главных факторов диверсификации промышленного производства и повышения конкурентоспособности индустриального сектора экономики выступает инвестиционная привлекательность промышленных предприятий и отраслей. Инвестиции позволяют наращивать объемы производства и напрямую влияют на реализацию конкурентных преимуществ отраслей и предприятий промышленности, что, в свою очередь, в среднесрочной и долгосрочной перспективе оправдывают инвестиционные затраты и позволяют получать экономические выгоды.

В рамках государственной экономической политики в Казахстане проводятся большая и системная работа по созданию необходимых условий для привлечения инвестиций на развитие промышленных предприятий и отраслей промышленности. Но под влиянием природно-ресурсных, социально-демографических, экономических и экологических факторов промышленность областей и административных районов Казахстана имеют разный уровень инвестиционной привлекательности. В этой связи важным и актуальным является выявление территориальных различий в инвестиционной привлекательности промышленности регионов Казахстана. Это позволит определить приоритетные территории и отрасли, что способствует реализации эффективной региональной политики в сфере индустриально-инновационного развития регионов страны.

Постановка проблемы, цель исследования

Важной составляющей в проведении эффективной региональной политики является комплексная территориально-отраслевая оценка инвестиционной привлекательности промышленности каждого региона страны.

Актуальность изучения вопросов инвестиций в промышленность подчеркивается исследованиями и публикациями таких зарубежных и отечественных ученых, как D. Sadvakassov, S. Orazgaliyev [1], A. Razikov [2], O.E. Kovaletov [3], K. Liczmańska-Kopcewicz, P. Rypłacz, A. Wiśniewska [4], E.B. Abrahamsen, J.T. Selvik, F. Asche, H.B. Abrahamsen, M.F. Milazzo [5], Iu. Shpinev [6], M.M. Сартбаев [7], A.F. Forgione, C. Migliardo [8] и многих других. Несмотря на множество исследований, в социально-экономической (общественной) географии, национальной и региональной экономике на сегодняшний день не сложились единые теоретико-методологические подходы к оценке территориально-отраслевых различий в инвестиционной привлекательности промышленности. Кроме того, остаются слабо

изученными вопросы территориальной дифференциации инвестиций в индустриальный сектор экономики и инвестиционной привлекательности отраслей промышленности регионов Казахстана (в т. ч. Актыбинской области). Практическое значение результатов данного исследования определяется в выявлении территориальной дифференциации инвестиционной привлекательности промышленности и обоснованием приоритетных территориально-отраслевых направлений привлечения инвестиций в индустриальный сектор экономики Актыбинской области.

Решение задач индустриальной диверсификации и повышения конкурентоспособности отраслей промышленности Актыбинской области находится в прямой зависимости от инвестиционного потенциала территории. Анализ территориальной дифференциации инвестиционной привлекательности промышленности позволит выявить проблемы и определить приоритетные направления пространственного индустриального развития Актыбинской области.

В соответствии с вышеизложенным объектом исследования являются инвестиции в промышленность, а предметом изучения выступают территориально-отраслевые аспекты инвестиционной привлекательности промышленности Актыбинской области. Целью работы выступает территориально-отраслевой анализ основных факторов развития инвестиционного потенциала, определение территориальных различий в инвестиционной привлекательности промышленности и выявление приоритетных территорий и отраслей для увеличения объемов инвестиций в индустриальный сектор экономики Актыбинской области.

Методы исследования

Информационной базой исследования послужили статистические материалы и данные Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК по Актыбинской области, Управления пассажирского транспорта и автомобильных дорог, Управления энергетики и жилищно-коммунального хозяйства Актыбинской области, картографические материалы и аналитическая информация, размещенная в интернете.

Исследования проводились с помощью следующих методов: научная абстракция; анализ и синтез данных; индукция и дедукция; аналогия и сравнение; системный и логический подходы. Также использовались математический, статистический, сравнительно-географический, картографический, описательный, геоинформационный и другие научные методы.

Оценивание основных факторов развития и реализации инвестиционного потенциала промышленности административных районов изучаемого региона осуществлялось на основе использования показателей площади территории, численности и плотности населения, балансовой (за вычетом степени износа) стоимости основных средств (основных фондов), протяженности путей сообщения (магистральные железные дороги, автомобильные дороги, трубопроводы, линий электропередач), объем производства продукции (товаров и услуг) в промышленности. С использованием вышеотмеченных

показателей рассчитывались интегральные индикаторы: территориальная плотность объектов инфраструктуры по балансовой (за вычетом степени износа) стоимости основных фондов; территориальное развитие транспортной инфраструктуры (коэффициент Э. Ангеля-Юдзуру Като); уровень индустриального развития (индекс индустриального развития территории).

Для осуществления типологии административных районов региона по степени благоприятности условий для привлечения инвестиций в промышленность выбрана методика рангово-балльной оценки [9]. Данная методика позволяет совместить различные показатели и получить интегральное значение, на основе которого можно провести типологию и выявить территориальную дифференциацию или сходства на уровне различных территориально-административных единиц.

Предлагаемая нами система базовых индикаторов определения степени благоприятности условий для привлечения инвестиций в промышленность включает следующие показатели:

- плотность населения (человек на 1 кв. км);
- территориальная плотность объектов инфраструктуры по балансовой (за вычетом степени износа) стоимости основных фондов (млрд тенге на 1000 кв. км);
- территориальное развитие транспортной инфраструктуры (коэффициент Э. Ангеля-Юдзуру Като) [9];
- Уровень индустриального развития (индекс индустриального развития территории) [10];
- Количество функционирующих отраслей промышленности.

Систематизация выше представленных базовых индикаторов с помощью методики рангово-балльной оценки позволило выявить влияние основных факторов, которые способствовали показать степень благоприятности условий для привлечения инвестиций в промышленность административных районов Актыбинской области.

Территориальная дифференциация в инвестиционной привлекательности промышленности Актыбинской области определялись с помощью следующих показателей и индикаторов: объем инвестиций в основной капитал по видам деятельности в экономике промышленности; объем инвестиций в основной капитал промышленности на душу населения; индекс инвестиционной привлекательности промышленности территории (I_i). Последний индикатор рассчитывался на основе подходов, предложенных Д.Л. Лопатниковым и А.И. Эстеровым [10]:

$$I_i = \frac{I}{\sqrt{N \times S}},$$

где I – объем инвестиций в основной капитал промышленности (млн. тенге); N – численность населения (тыс. человек); S – площадь территории (тыс. км²).

Использование вышерассмотренных методов исследования, показателей и индикаторов позволило нам выявить территориальную дифференциацию инвестиционной привлекательности промышленности Актыбинского региона.

Обсуждение и результаты

По экономико-географическому районированию Актыбинскую область относят к Западному экономическому району Казахстана. Область занимает площадь 300,6 тыс. кв. км (11% территории страны), где на конец 2023 г. проживало 939,4 тыс. человек [11,12]. Удельный вес населения, проживающего в городах, составляет 74,9% [12]. По административно-территориальному делению Актыбинская область подразделяется на 12 административных районов и территорию Актыбинской городской администрации, которые объединяют 134 сельских округа, 8 городов (Актобе, Кандыгааш, Хромтау, Шалкар, Темир, Эмба, Алга, Жем) и 315 сельских населенных пунктов [13]. В 2023 г., по сравнению с 2009 г., объем промышленного производства Актыбинской области вырос на 72,7% и составил 2,5 трлн тенге [14]. Наличие на территории Актыбинской области запасов природно-ископаемых ресурсов и социально-экономические предпосылки способствовали развитию 14 отраслей промышленности. Для дальнейшего развития промышленного комплекса региона и повышение ее конкурентоспособности необходимы меры по реализации инвестиционного потенциала территории.

По состоянию на конец 2023 г. объем инвестиций в основной капитал промышленности Казахстана составил 7,9 трлн тенге, где на долю индустриального сектора Актыбинской области приходилось 7,5% [12]. По инвестиционной привлекательности промышленность Актыбинской области уступала Атырауской и Мангистауской областям.

По сравнению с 2009 г., в 2023 г. объем инвестиций в основной капитал промышленности Актыбинской области вырос на 61,5% и составил 596,6 млрд тенге [15]. Во всех видах экономической деятельности промышленности наблюдается увеличение инвестиций в основной капитал. По объему в основной капитал значительно преобладает группа отраслей горнодобывающей промышленности и разработки карьеров, доля которой в структуре инвестиционной привлекательности индустриального сектора области сократилась до 78,1%. За рассматриваемый период удельный вес группы отраслей обрабатывающей промышленности от всего объема инвестиций в основной капитал промышленности вырос с 10% до 10,6%. Наблюдается рост доли электроснабжения, подачи газа, пара и воздушного кондиционирования, а также водоснабжения, канализационной системы, контроля над сбросом и распределением отходов (таблица 1).

Таблица 1. Динамика и структура инвестиционной привлекательности промышленности Актыбинской области по группе отраслей (видам экономической деятельности) за 2009 г. и 2023 г.

Группа отраслей (виды экономической деятельности) промышленности	Инвестиции в основной капитал промышленности (млн тенге)			
	2009 г.		2023 г.	
	Объем инвестиций (млн тенге)	%	Объем инвестиций (млн тенге)	%
Промышленность	229 773,0	100	596 692,5	100

горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	203 171,0	88,4	465 898,3	78,1
обрабатывающая промышленность	22 897,0	10,0	63 423,5	10,6
электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	2 777,0	1,2	54 049,0	9,1
водоснабжение, канализационная система, контроль над сбросом и распределением отходов	928,0	0,4	13 321,7	2,2
Примечание: составлена авторами по: [15]				

Территориальная дифференциация инвестиционной привлекательности промышленности является следствием влияния многих факторов, среди которых можно выделить плотность населения, территориальное развитие производственной и транспортной инфраструктуры, уровень индустриальной развитости территории.

В 2023 г. средняя плотность населения Актюбинской области составляла 3,1 человек на 1 кв. км. В регионе территория Актюбинской городской администрации характеризуется самой высокой плотностью населения, где расположен областной центр – город Актобе. Алгинский, Мартукский и Хромтауский районы имели плотность населения выше среднеобластного показателя. В остальных 10 административных районах Актюбинской области плотность населения изменялась в пределах от 0,3 до 3,1 человека на 1 кв. км (таблица 2) [12,13].

Таблица 2. Основные факторы развития инвестиционного потенциала промышленности административных районов Актюбинской области за 2023 г.

Наименование административного района	Плотность населения (чел. на 1 кв. км)	Территориальная плотность объектов инфраструктуры по балансовой (за вычетом степени износа) стоимости основных фондов (млрд тенге на 1000 кв. км)	Территориальное развитие транспортной инфраструктуры (коэффициент Э. Энгеля)	Уровень индустриального развития (индекс индустриального развития территории)	Количество функционирующих отраслей промышленности
Территория Актюбинской городской администрации	248,0	901,3	0,07	26870,2	12

Алгинский	5,8	3,0	0,09	596,2	8
Айтекебийский	0,6	0,8	0,09	386,9	3
Байганинский	0,4	0,5	0,04	5664,9	8
Каргалинский	3,1	3,1	0,13	848,5	6
Хобдинский	1,1	1,0	0,1	135,6	5
Мартукский	4,5	4,5	0,11	803,3	10
Мугалжарский	2,4	15,6	0,07	10492,9	10
Уилский	1,4	1,3	0,08	52,5	4
Темирский	2,8	13,7	0,07	11022,8	6
Хромтауский	3,6	22,3	0,07	24383,7	9
Шалкарский	0,7	0,2	0,04	502,2	9
Иргизский	0,3	0,1	0,06	21,6	5
Актыобинская область	3,1	10,5	0,05	4771,6	14
Примечание: составлена авторами по: [12, 13]					

Определение территориальной плотности балансовой (за вычетом степени износа) стоимости основных средств показало, что по состоянию на начало 2022 г. в Актыобинской области в расчете на 1000 кв. км площади приходилось 10,5 млрд тенге [12,13]. Рассмотрение этого показателя по административным районам области показывает самую высокую территориальную плотность основных средств на территории Актыобинской городской администрации. Со существенным отставанием выделяются Хромтауский, Мугалжарский и Темирский районы, где территориальная плотность материальных фондов выше среднего значения по области. По сравнению с другими административными районами (кроме вышеназванных) Мартукский, Каргалинский и Алгинский районы имеют более плотную сеть материальных фондов (таблица 2).

Относительно самым высоким уровнем развития транспортной инфраструктуры характеризуются Каргалинский, Мартукский и Хобдинский районы, что показали расчеты коэффициента Э. Энгеля-Юдзуру Като. Вышесредний уровень развитости транспортно-инфраструктурной системы характерны Алгинскому, Айтекебийскому, Уилскому, Мугалжарскому, Темирскому, Хромтаускому, Иргизскому районам и территории Актыобинской городской администрации. Территория Байганинского и Шалкарского районов имеют слаборазвитую транспортную инфраструктуру (таблица 2).

По состоянию на 2023 г. средний показатель индекса индустриального развития территории Актыобинской области составлял 4771,6. Пространственный анализ индекса индустриального развития территории свидетельствует, что на территории Актыобинской области максимальный уровень индустриального развития характерен территории Актыобинской городской администрации, показатель которого более чем в 6 раз больше среднеобластного показателя. На территории Актыобинской городской администрации высокие показатели индустриального развития достигаются за счет больших объемов производства черной металлургии и металлообработки, теплоэлектроэнергетики, пищевой промышленности. Характеризуясь существенным отставанием от территории Актыобинской городской администрации, в Хромтауском, Темирском и Мугалжарском районах прослеживается высокий уровень индустриального

развития, где получили развитие не только горнодобывающие, но и обрабатывающие отрасли. В группу со значением выше среднего индекса индустриального развития территории относится Байганинский район. Все вышеотмеченные административные районы формируют меридиональный индустриальный ареал региона, протянувшийся с центральной части севера Актюбинской области (с территории Актюбинской городской администрации и Хромтауского района) на юг и юго-запад (Байганинский район), который занимает 38,8% территории (в границах административных районов) и на который приходится 97,3% всего промышленного производства области (2023 г.). Эти административные районы Актюбинской области имеют сложившуюся специализацию промышленности. Низкий уровень индустриального развития территории характерен 8 административным районам области. При этом необходимо отметить, что среди этих административных районов Айтекебийский, Каргалинский, Уилский и Иргизский районы не имеют отраслей специализации в промышленности (таблица 2).

Диверсифицированную отраслевую структуру промышленности в Актюбинском регионе обладают территория Актюбинской городской администрацией, Мугалжарский и Мартукский районы. Также по отраслевой структуре промышленности выделяются Хромтауский, Шалкарский, Байганинский и Алгинский районы. В этих 7 административных районах локализованы крупные и средние промышленные предприятия Актюбинской области. Наименьшее количество промышленных отраслей сложилось на территории Айтекебийского, Уилского, Хобдинского, Иргизского, Темирского, Каргалинского районов (таблица 2). В 5 административных районах Актюбинской области индустриальный сектор экономики представлен только малыми промышленными предприятиями.

Совмещение количественных показателей основных факторов развития инвестиционного потенциала промышленности на основе методики рангово-балльной оценки позволило провести типологию административных районов Актюбинской области по степени благоприятности условий для привлечения инвестиций в индустриальный сектор экономики (таблица 3).

Таблица 3. Типология административных районов Актюбинской области по степени благоприятности условий для привлечения инвестиций в промышленность

Степень благоприятности условий	Название административных районов	Индексы рангово-балльной оценки
Благоприятные	Территория Актюбинской городской администрации, Хромтауский, Мартукский, Мугалжарский	От 0,4 до 2,8
Менее благоприятные	Темирский, Каргалинский, Алгинский, Хобдинский, Байганинский, Уилский	От 0 до -3,6
Не благоприятные	Айтекебийский, Шалкарский, Иргизский	От -4,2 до -6,0

Как показано в таблице 3, среди административных районов Актюбинской области благоприятные условия для привлечения инвестиций в индустриальную отрасль хозяйства имеют территория Актюбинской городской администрации, Хромтауский,

Мартукский и Мугалжарский районы, которые расположены на севере и центре области. В 2023 г. на вышеназванные 4 административных районов приходилось 75,8% населения и 80,1% объема произведенной промышленной продукции Актыубинской области. Менее благоприятными условиями характеризуются территории Темирского, Каргалинского, Алгинского, Хобдинского, Байганинского и Уилского районов, удельный вес которых в численности населения и производстве промышленной продукции Актыубинской области составлял 16,0% и 18,4% соответственно. Айтекебийский, Шалкарский, Иргизский районы, расположенные на северо-востоке, юго-востоке и востоке Актыубинской области в настоящее время имеют неблагоприятные условия для привлечения инвестиций в промышленность. В сумме на эти административные районы приходится всего 8,2% численности населения и 1,5% промышленной продукции Актыубинской области.

Пространственный анализ инвестиционной привлекательности промышленности Актыубинской области показывает территориальные диспропорции в распределении инвестиций, что непосредственно связано с влиянием различных факторов (в том числе вышерассмотренных), которые определяют инвестиционный потенциал территории. В 2023 г. 85,8% объемов инвестиций в основной капитал промышленности Актыубинской области было локализовано в 5 административных районах, которые формируют меридиональный индустриальный ареал: территория Актыубинской городской администрации, Хромтауский, Байганинский, Мугалжарский, Темирский районы.

По нашей оценке, имея благоприятные условия (таблица 3), среди административных районов по привлечению инвестиций в основной капитал промышленности лидирует Хромтауский район, удельный вес которой составляет 28,8%. Хромтауский район характеризуется благоприятными условиями для привлечения инвестиций в промышленность с превалированием в структуре инвестиций группы отраслей горнодобывающей промышленности и разработки карьеров (99,2%) как основного вида деятельности в индустриальном секторе. Однако Хромтауский район занимает 2 позицию по объему инвестиций в основной капитал промышленности на душу населения (уступает только Байганинскому району) и 1 место по индексу инвестиционной привлекательности промышленности, опережая по этим показателям территорию Байганинского района и Актыубинской городской администрации (таблица 4, рисунок).

Таблица 4. Результаты расчетов индекса инвестиционной привлекательности промышленности административных районов Актыубинской области за 2023 г.

Наименование административного района	Абсолютные значения корреляционных показателей			Значения $N \times S$	Значения $\sqrt{(N \times S)}$	Индекс инвестиционной привлекательности промышленности (I_p)
	Объем инвестиций в основной капитал промышленности (млн тенге) (I)	Численность населения (тыс. человек) (N)	Площадь территории (тыс. км ²) (S)			
Территория Актыубинской городской администрации	97 970,1	570,5	2,3	1 312,2	36,2	2 704,6

Алгинский	12 341,9	43,7	7,5	327,8	18,1	681,7
Айтекебийский	14 481,4	20,6	35,9	739,5	27,2	532,5
Байганинский	105 409,1	22,9	61	1 396,9	37,4	2 820,3
Каргалинский	17 068,5	15,4	5	77,0	8,8	1 945,1
Хобдинский	1 352,7	16,0	14	224,0	15,0	90,4
Мартукский	19 388,9	29,7	6,6	196,0	14,0	1 384,9
Мугалжарский	90 124,5	65,8	27,9	1 835,8	42,8	2 103,4
Уилский	2 407,0	16,1	11,5	185,2	13,6	176,9
Темирский	46 547,8	35,8	12,6	451,1	21,2	2 191,7
Хромтауский	171 852,1	46,6	12,9	601,1	24,5	7 009,2
Шалкарский	13 615,1	42,4	61,9	2 624,6	51,2	265,8
Иргизский	4 133,3	13,9	41,5	576,9	24,0	172,1
Актюбинская область	596 692,4	939,4	300,6	282 383,6	531,4	1 122,9
Примечание: составлена авторами по: [12, 13]						

На промышленность Байганинского района приходилось 17,7% инвестиций в основной капитал индустриального сектора экономики Актюбинской области. В Байганинском районе по инвестиционной привлекательности также лидируют группа отраслей горнодобывающей промышленности и разработки карьеров. Данный административный район входит в группу с менее благоприятными условиями для привлечения инвестиций в промышленность (таблица 3). Однако высокие показатели инвестиционной привлекательности определяются с опережающим развитием прежде всего нефтедобывающей и газодобывающей промышленностей. Байганинский район, опережая Хромтауский район по объему инвестиций в основной капитал промышленности на душу населения, занимал 1 позицию в Актюбинской области, но уступает по индексу инвестиционной привлекательности промышленности (таблица 4, рисунок).

С незначительным отставанием от Байганинского района по объему инвестиций в основной капитал промышленности с благоприятными условиями (таблица 3) далее следует территория Актюбинской городской администрации, удельный вес которого составлял 16,4%. Необходимо отметить, что среди районов Актюбинской области территория Актюбинской городской администрации выступает основным центром обрабатывающей промышленности, и, соответственно в структуре инвестиций в основной капитал промышленности доминирует группа отраслей обрабатывающей промышленности (51,4%). В ранжированном списке по объему инвестиций в основной капитал промышленности на душу населения территория Актюбинской городской администрации занимает 11 позицию и по индексу инвестиционной привлекательности промышленности уступает Хромтаускому и Байганинскому районам (таблица 4, рисунок).

Доля промышленности Мугалжарского района в инвестиционной привлекательности составляла 15,1%, где в структуре инвестиций на группу отраслей

горнодобывающей промышленности и разработки карьеров приходилось 95,9%. Данный административный район входит в группу с благоприятными условиями для привлечения инвестиций в промышленность (таблица 3) и высокие показатели инвестиционной привлекательности определяются развитием прежде всего нефтедобывающей промышленности, а также химической и нефтехимической промышленности. Мугалжарский район занимает 3 место по объему инвестиций в основной капитал промышленности на душу населения и 4 позицию по индексу инвестиционной привлекательности промышленности (таблица 4, рисунок).

По сравнению с Хромтауским, Мугалжарским районами и территорией Актюбинской городской администрации Темирский район имеет менее благоприятные условия для привлечения инвестиций в промышленность (таблица 3). Относительно высокие показатели инвестиционной привлекательности индустрии Темирского района (7,8% от областного объема) определяются развитием нефтедобывающей промышленности, что связано с высокой степенью окупаемости вложений в данной отрасли. Темирский район по показателю инвестиций в основной капитал промышленности на душу населения уступает Байганинскому, Хромтаускому и Мугалжарскому районам, а по индексу инвестиционной привлекательности промышленности занимает 5 место после Хромтауского, Байганинского, Мугалжарского районов и территории Актюбинской городской администрации (таблица 4, рисунок).

Удельный вес территорий остальных 8 административных районов по привлечению инвестиций в основной капитал промышленности в 2023 г. составлял 14,2%, где инвестиционная привлекательность (кроме Каргалинского, Шалкарского, Мартукского, Айтекебийского района) прежде всего определяется предприятиями, обеспечивающими электроснабжение, подачу газа и пара, воздушное кондиционирование. В Каргалинском, Шалкарском, Мартукском, Айтекебийском районах в структуре инвестиций преобладает группа отраслей горнодобывающей промышленности и разработки карьеров. Необходимо отметить, что по проведенной типологии расположенные на севере Актюбинской области Мартукский, Каргалинский и Алгинский районы имеют благоприятные и менее благоприятные условия для привлечения инвестиций в промышленность (таблица 3). В связи с недостаточным индустриальным развитием и слабой конкурентоспособностью предприятий, а также географическое соседство с более развитыми административными районами (территория Актюбинской городской администрации, Хромтауский, Темирский и Мугалжарский районы) определили низкую инвестиционную привлекательность промышленности Мартукского и Алгинского районов. По показателям объема инвестиций в основной капитал промышленности на душу населения и индекса инвестиционной привлекательности промышленности значительно выделяется Каргалинский район (занимает 5 и 6 места) (таблица 4, рисунок).

Рисунок 1. Территориальная дифференциация объема инвестиций в основной капитал промышленности Актыбинской области в 2023 г. (Примечание: составлена авторами по: [12, 13]).

На территории Актыбинской области в 2023 г. самым высоким показателем инвестиционной привлекательности характеризовалась нефтегазодобывающая промышленность с удельным весом 37,1%, которая получила развитие на территории Мугалжарского, Темирского, Байганинского и Шалкарского районов. Доля добычи металлических руд в суммарном объеме инвестиций в основной капитал промышленности Актыбинской области составляла 30,9%, а на добычу строительного сырья приходилось 9,2%. Далее по удельному весу выделяются следующие отрасли: теплоэлектроэнергетика; металлургия и металлообработка; промышленность строительных материалов; гидроминеральная промышленность. Низкой инвестиционной привлекательностью характеризуются отрасли: химическая и нефтехимическая промышленность; пищевая промышленность; машиностроение. Самые наименьшие объемы инвестиций в основной капитал имеют деревообрабатывающая и целлюлозно-бумажная промышленность, полиграфическая промышленность (таблица 5), а инвестиции в легкую промышленность и вовсе отсутствуют.

Таблица 5. Объем инвестиций в основной капитал по отраслям промышленности Актюбинской области в 2023 г.

Отрасли промышленности	Объем инвестиций в основной капитал (млн тенге)	% от общего объема инвестиций в основной капитал
Промышленность	596 692,5	100
Нефтегазодобывающая	221 100,9	37,1
Добыча металлических руд	184 618,1	30,9
Добыча строительного сырья	54 951,9	9,2
Теплоэлектроэнергетика	54 049,0	9,1
Металлургия и металлообработка	39 204,2	6,6
Промышленность строительных материалов	13 845,6	2,3
Гидроминеральная	12 115,2	2,0
Химическая и нефтехимическая	4 679,8	0,8
Пищевая	2 377,0	0,4
Машиностроение	1 914,4	0,3
Деревообрабатывающая и целлюлозно-бумажная	66,1	0,0
Полиграфическая	0,3	0,0
Прочие отрасли	7 770,0	1,3
Примечание: составлена авторами по: [12]		

В 2023 г. в структуре инвестиций в основной капитал промышленности по источнику финансирования значительно преобладали собственные средства промышленных предприятий (87,8%). Удельный вес местного (областного) бюджета, привлеченный в качестве инвестиций в промышленность, составлял 2,8%, а на республиканский бюджет приходилось 6,1%. Менее значительно участие других заемных средств (в том числе иностранных инвестиций) и кредитных средств банков в инвестиционную деятельность, направленную на развитие отраслей промышленности (2,6% и 0,7%) (таблица 6).

Удельный вес, привлеченный в качестве инвестиций в промышленность, составлял 2,6%, а на республиканский бюджет приходилось 6,1%.

Таблица 6. Структура инвестиций в основной капитал промышленности Актыбинской области по видам экономической деятельности в 2023 г.

Группа отраслей (виды экономической деятельности) промышленности	Источники инвестиций в основной капитал промышленности (млн тенге)				
Промышленность	36 349,0	16 505,9	523 730,5	4 395,0	15 712,1
горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	0,0	0,0	450 411,4	0,0	15 487,0
обрабатывающая промышленность	0,0	0,0	59 026,8	4 395,0	0,0
электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	29 104,2	14 312,7	10 408,6	0,0	225,1
водоснабжение, канализационная система, контроль над сбросом и распределением отходов	7 244,8	2 193,2	3 883,7	0,0	0,0

Закономерным рыночным процессом является вклад собственных средств промышленных предприятий на развитие своей сферы деятельности. Государственные средства направлялись на развитие промышленных предприятий, осуществляющих электроснабжение, подачу газа, пара, водоснабжение и работы, связанные с их обслуживанием. Заемные средства (в том числе иностранные инвестиции) привлекались на развитие основного капитала промышленных предприятий горнодобывающей промышленности, электроснабжения, подачи газа, пара и воздушного кондиционирования (таблица 6). Объем иностранных инвестиций в основной капитал промышленности Актыбинской области в 2023 г. составлял 290,1 млн тенге (менее 0,1%) [12].

Выводы и предложения

Под влиянием факторов развития инвестиционная привлекательность промышленности Актыбинской области характеризуется особенностями территориальной и отраслевой дифференциации. По показателю инвестиционной привлекательности лидируют нефтегазодобывающая промышленность и добыча металлических руд, которые вместе с металлургией (особенно цветной) и металлообработкой являются базовыми отраслями для Актыбинской области. Предприятия данных базовых отраслей полностью размещены и осуществляют свою деятельность в Мугалжарском, Темирском, Байганинском, Хромтауском районах и на территории Актыбинской городской администрации, формирующих меридиональный индустриальный ареал региона, а также в Шалкарском районе. По объему инвестиций в основной капитал выделяются также добыча строительного сырья и теплоэлектроэнергетика. По объему производства в теплоэлектроэнергетике лидируют территория Актыбинской городской администрации и Мугалжарский район. На 5 вышеназванных отраслей приходится 92,8% всех инвестиций в основной капитал промышленности Актыбинской области.

Недостаточно привлекательными для инвестирования остаются отрасли: промышленность строительных материалов; гидроминеральная промышленность; химическая и нефтехимическая промышленность. Такие отрасли промышленности региона, как пищевая промышленность, машиностроение, деревообрабатывающая и целлюлозно-бумажная промышленность, полиграфическая промышленность менее привлекательны и значительно уступают по инвестиционной привлекательности нефтегазодобывающей промышленности, добыче металлических руд и строительного сырья, металлургии и металлообработке, теплоэлектроэнергетике. В 2023 г. отсутствовали инвестиции в легкую промышленность.

Таким образом, системообразующим и территориально-отраслевым каркасом промышленности Актыбинской области является меридиональный индустриальный ареал, представленный 5 последовательно географически соседствующими административными районами и который концентрирует более 85% инвестиций в основной капитал промышленности региона. Промышленность 8 административных районов, расположенных на севере (Мартукский, Каргалинский, Алгинский районы), северо-западе (Хобдинский район), северо-востоке (Айтекебийский район), западе (Уилский район), востоке (Иргизский район) и юго-востоке (Шалкарский район) Актыбинской области, имеет низкую степень инвестиционной привлекательности, что связано, в первую очередь, с уровнем индустриального развития их территорий.

По результатам реализации государственных программ индустриализации в 2010-2014 гг. (первая пятилетка) на территории Актыбинского региона были реализованы 74 проекта на общую сумму 547 млрд тенге [18]. В рамках Государственной программы индустриально-инновационного развития страны на 2015-2019 гг. (вторая пятилетка) в 2017-2019 гг. на территории области было модернизировано 85 предприятий на сумму 155 млрд тенге [19]. Однако реализация этих проектов не позволила существенно увеличить объемы производства в обрабатывающей промышленности, и базовой отраслью остается нефтедобывающая промышленность. Сохраняется низкая инвестиционная привлекательность отраслей обрабатывающей промышленности Актыбинской области. Все это способствовало тому, что по сравнению с 2009 г. в 2023 г. удельный вес группы отраслей обрабатывающей промышленности в структуре промышленного производства выросла незначительно: с 10% до 10,6% [14], что характеризует низкий темп развития обрабатывающих отраслей.

В соответствии с Государственной программой индустриально-инновационного развития Казахстана на 2020-2025 гг., в Актыбинской области региональная экономическая политика была нацелена на дальнейшее развитие конкурентоспособной обрабатывающей промышленности посредством углубления индустриализации, технологического развития и цифровизации, увеличения промышленных мощностей, обеспечения роста объемов производства и расширения номенклатуры производимой продукции. Одним из главных приоритетов Прогноза социально-экономического развития Актыбинской области на 2024-2028 годы является «привлечение инвесторов для реализации проектов обрабатывающей промышленности, уменьшение сырьевой направленности региона» [20].

На наш взгляд, в перспективе государственными органами управления Актыбинской области в рамках реализации региональной экономической политики по привлечению

инвестиций на развитие обрабатывающей промышленности и укрепление её конкурентоспособности как на национальном, так и на международном уровне нужно:

- опережающими и нарастающими темпами развивать транспортно-логистическую, инновационную и рыночную инфраструктуру в городах и крупных опорных сельских населенных пунктах;
- стимулировать, продвигать и развивать конкуренцию между промышленными предприятиями и обслуживающими учреждениями сферы услуг;
- формировать и развивать систему родственных и поддерживающих отраслей, углубляя специализацию в обрабатывающей промышленности;
- создавать и развивать региональную инновационную систему по средствам создания и активизации деятельности технопарков, бизнес-инкубаторов, центров коммерциализации и интеграции высших учебных заведений, научно-исследовательских институтов, промышленных предприятий;
- осуществлять рентабельную децентрацию промышленного производства;
- стимулировать развитие малого и среднего предпринимательства;
- провести модернизацию агропромышленного комплекса с переходом от экстенсивного ведения сельского хозяйства к интенсивному типу организации производственного процесса;
- развивать и поддерживать экспортоориентированные отрасли промышленности с несырьевой направленностью;
- организовывать и обеспечивать функционирование специальных индустриальных зон с привлечением иностранного капитала;
- формировать территориальные промышленные кластеры на основе развития наиболее перспективных отраслей производства на базе местных минерально-сырьевых ресурсов.

В среднесрочной и долгосрочной перспективе приоритетным направлением должно стать вложение и привлечение (в том числе иностранных) инвестиций в следующие отрасли: черная металлургия и металлообработка; цветная металлургия; пищевая промышленность; легкая промышленность; гидроминеральная промышленность; промышленность строительных материалов; химическая и нефтехимическая промышленность; машиностроение; теплоэлектроэнергетика. Эти промышленные отрасли локализованы в административных районах меридионального индустриального ареала Актюбинского региона, который имеет большой потенциал для формирования и развития территориальных промышленных кластеров.

По данным последних наших исследований [21, 22] современный уровень развития промышленности административных районов меридионального индустриального ареала и их инвестиционная привлекательность при эффективной региональной экономической политике позволяет создать и развивать в Актюбинской области следующие территориальные промышленные кластеры с привлечением ресурсов и других соседних районов:

- Актюбинско-Хромтауский металлургический кластер (территория Актюбинской городской администрации, Хромтауский, Каргалинский районы);

- Актыобинский кластер алкогольной и безалкогольной продукции (территория Актыобинской городской администрации, Мартукский, Каргалинский, Алгинский районы);
- Актыобинский кластер строительных материалов (территория Актыобинской городской администрации, Мартукский, Каргалинский, Алгинский, Хромтауский, Ай-текебийский, Мугалжарский районы);
- Мугалжарский нефтегазохимический кластер (Мугалжарский Темирский, Байганинский районы, территория Актыобинской городской администрации);
- Актыобинский агропромышленный кластер (территория Актыобинской городской администрации, Мартукский, Алгинский, Хромтауский, Каргалинский, Хобдинский районы).

Безусловно, формирование и развитие территориальных промышленных кластеров способствуют реализации инвестиционного потенциала, притоку иностранных инвестиций и, самое главное, более быстрому развитию обрабатывающих отраслей промышленности Актыобинской области на базе собственных природно-сырьевых ресурсов, продукция которых будет иметь высокую добавленную стоимость.

В административных районах, расположенных в северной, северо-западной, северо-восточной, западной, восточной и юго-восточной частях Актыобинской области, где прослеживается низкий уровень индустриального развития, необходимо привлечение инвестиций для развития пищевой промышленности на базе сырья местного сельского хозяйства с внедрением новых технологий производства. Поддержка и стимулирование развития пищевой промышленности в этих административных районах способствует повышению конкурентоспособности предприятий и позволит реализовывать продукцию не только на рынке Актыобинской области, но и на рынках соседних регионов (Атырауской, Западно-Казахстанской, Костанайской, Кызылординской областей) и приграничных территорий Российской Федерации.

Помимо этого, отрасли местного сельского хозяйства могут давать сырье не только для пищевой, но и для легкой промышленности. В этой связи необходимо создавать условия для обеспечения инвестиционной привлекательности индустрии вышеотмеченных административных районов, а местные органы государственного управления должны содействовать процессу организации и развитию указанных отраслей обрабатывающей промышленности. При этом промышленные предприятия должны формироваться в рамках поддержки и развития малого и среднего предпринимательства на основе «здоровой» конкурентной среды.

Вышеизложенные наши предложения по территориальной организации промышленности в перспективе могут способствовать снижению территориально-отраслевой дифференциации в инвестиционной привлекательности промышленности, рентабельной децентрации промышленного производства, территориально-структурной трансформации и модернизации всего пространственного социально-экономического развития Актыобинской области.

Благодарность, конфликт интересов отсутствует.

Вклад авторов

При проведении исследования и подготовке работы в виде научной статьи авторы осуществляли совместную деятельность, направленную на достижение поставленной цели. Вклад первого автора **Э.Ж. Имашева** заключается в разработке концепции статьи, написании основного текста и проведении критического пересмотра его содержания, составлении выводов и предложений. Также первым автором проведена работа по утверждению окончательного варианта статьи для публикации. Вторым автором **Б.Е. Утебалиевой** выполнена работа по сбору, систематизации и сравнительному анализу статистических данных, проведению математических расчетов корреляционных показателей и литературного обзора подобных исследований. Также второй автор участвовала в написании текста разделов «Постановка проблемы, цель исследования», «Обсуждение и результаты», «Выводы и предложения».

Список литературы

1. Sadvakassov D., Orazgaliyev S. Key factors in attracting foreign direct investments in the oil and gas industry of Kazakhstan // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – No 4(166). – P. 147-154.
2. Razikov A. Perfection of the mechanism of attracting foreign investments in light industry of the Republic of Uzbekistan // European Journal of Economics and Management Sciences. – 2016. – No 3. – P. 15-17.
3. Kovaletov O.E. Investment in electric power industry // Innovations and investments. – 2018. – No 3. – P. 289-293.
4. Liczmańska-Kopcewicz K., Pyłacz P., Wiśniewska A. Resonance of Investments in Renewable Energy Sources in Industrial Enterprises in the Food Industry // Energies. – 2020. – No 13(17). DOI: <https://doi.org/10.3390/en13174285>
5. Abrahamsen E.B., Selvik J.T., Asche F., Abrahamsen H.B., Milazzo M.F. Prioritising investments in safety measures in the chemical industry by using the Analytic Hierarchy Process // Reliability Engineering & System Safety. – 2020. – Vol. 198. DOI: 10.1016/j.ress.2020.106811
6. Shpinev Iu. Investment in the coal industry // The scientific heritage. – 2021. – No 67. – P. 22-26.
7. Сартбаев М.М. Инструменты государственного стимулирования инвестиций в условиях развития индустрии 4.0 // Вестник Университета Туран. – 2021. – No 3(91). – С. 223-228. DOI: 10.46914/1562-2959-2021-1-3-223-228
8. Forgione A.F., Migliardo C. Disrupting regional efficiency gaps via Industry 4.0 firm investments // Industry & Innovation. – 2022. DOI: <https://doi.org/10.1080/13662716.2022.2063111>
9. Имашев Э.Ж., Сафиуллин Р.Г. Тенденции и приоритеты пространственного развития Западно-Казахстанской области: монография. – Уральск: РИЦ ЗКГУ им. М.Утемисова. – 2015. – 221 с.
10. Лопатников Д.Л., Эстеров А.И. Возможности использования индекса хозяйственного развития территории в сравнительном экономико-географическом анализе // Известия РАН. Серия географическая. – 1997. – No 2. – С. 85-88.
11. Регионы Казахстана в 2017 году: статистический ежегодник (на казахском и русском языках) / Гл. ред. Н.С. Айдапкелов. – Астана: Комитет по статистике. – 2018. – 421 с.

12. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Официальный сайт. [Электрон. ресурс] – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 15.07.2024).

13. Регионы Актыбинской области в 2021 году: статистический ежегодник (на казахском и русском языках) / Гл. ред. Ж.Ж. Беисов. – Актобе: Департамент Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Актыбинской области. – 2022. – 132 с.

14. Промышленность Актыбинской области и её регионов за 2006-2010 годы: статистический сборник (на казахском и русском языках). – Актобе: Департамент статистики Актыбинской области. – 2011. – 113 с.

15. Инвестиционная и строительная деятельность в Актыбинской области 2006-2010: статистический сборник (на казахском и русском языках) / Гл. ред. А.О. Боранбаева. – Актобе: Департамент статистики Актыбинской области. – 2011. – 60 с.

16. Информация Управления пассажирского транспорта и автомобильных дорог Актыбинской области: протяженность автомобильных дорог в разрезе административных районов. – Актобе. – 2023.

17. Информация Управления энергетики и жилищно-коммунального хозяйства Актыбинской области: протяженность линий электропередач в разрезе административных районов. – Актобе. – 2023.

18. Имашев Э.Ж., Сафиуллин Р.Г., Галимов М.А. Региональная политика в сфере индустриально-инновационного развития Западно-Казахстанской и Актыбинской областей: достижения, проблемы и перспективы // Материалы международной научно-практической конференции «География и регион». В VI томах: Т. II Социально-экономическая география. – Пермь, 2015. – С. 186-191.

19. Акимат Актыбинской области. Официальный сайт. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aktobe/activities/9217?lang=ru> (дата обращения: 05.08.2022).

20. Прогноз социально-экономического развития Актыбинской области на 2024-2028 годы / Утверждена постановлением Акимата Актыбинской области от 9 октября 2023 года № 266. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aktobe-ekonomika/documents/details/543856?lang=ru> (дата обращения: 08.04.2024).

21. Перспективы формирования, развития и функционирования промышленных кластеров в Западно-Казахстанской и Актыбинской областях: монография / Под ред. Э.Ж. Имашева. – Уральск: РИЦ ЗКГУ им. М.Утемисова. – 2017. – 300 с.

22. Имашев Э.Ж. Экономико-географическая оценка перспектив кластеризации промышленности Актыбинской области Республики Казахстан // Россия и Азия. – 2020. – № 3(12). – С. 7-22.

Э.Ж. Имашев*, Б.Е. Утебалиева

М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

Ақтөбе облысы өнеркәсібінің инвестициялық тартымдылығын аумақтық саралау

Аңдатпа. Қазақстан өңірлерінің индустриялық дамуында және ұзақ мерзімді келешекте тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ете отырып, өнеркәсіпті аумақтық-салалық трансформация және жаңғырту трендтерін айқындайтын инвестициялар кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың және өнеркәсіптік өндірісті ұлғайтудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Дамудың әртүрлі факторларының ықпалымен Қазақстан өңірлері өнеркәсіпке инвестициялар тартуда аумақтық-салалық сараланумен сипатталады.

Жұмыстың мақсаты Ақтөбе облысы инвестициялық әлеуетті дамытудың негізгі факторларын аумақтық-салалық талдау, өнеркәсіптің инвестициялық тартымдылығындағы аумақтық айырмашылықтарды айқындау және экономикасының индустриялық секторына инвестициялар көлемін ұлғайту үшін басым аумақтар мен салаларды анықтау болып табылады.

Мақалада негізгі факторларды талдау нәтижелері және олардың Ақтөбе облысы өнеркәсіп салаларының инвестициялық тартымдылығын аумақтық саралау дәрежесіне әсері көрсетілген. Әкімшілік аудандар деңгейінде өнеркәсіптің негізгі капиталына инвестицияларды бөлудің аумақтық ерекшеліктері анықталды. Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың және 2024-2028 жылдарға арналған Ақтөбе облысының әлеуметтік-экономикалық даму болжамының басымдықтарын ескере отырып, Ақтөбе облысы экономикасының индустриялық секторына инвестициялар тартудың басым бағыттары айқындалды.

Жүргізілген ғылыми зерттеулердің нәтижелерін Қазақстанның мемлекеттік салалық министрліктері мен Ақтөбе облысының жергілікті мемлекеттік атқарушы органдары қаралып жатқан өңірдің өнеркәсібін аумақтық-салалық дамыту жоспарларын және/немесе бағдарламаларын әзірлеу кезінде қолдануы мүмкін.

Түйін сөздер: инвестициялар, инвестициялық әлеует, инвестициялық тартымдылық, индустриялық даму, өнеркәсіп, аумақтық айырмашылықтар, факторлар.

E.Zh. Imashev*, B.E. Utebaliyeva

M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan

Territorial differentiation of investment attractiveness of the industry in Aktope region

Abstract. In the industrial development of the regions of Kazakhstan an important component of improving the competitiveness of enterprises and increasing industrial production is investment, which in the medium and long term determine the trends of territorial and sectoral transformation and modernization of industry with the provision of sustainable economic growth. Under the influence of various development factors, the regions of Kazakhstan are characterized by the territorial and sectoral differentiation in attracting investment in industry.

The purpose of the work is a territorial and sectoral analysis of the main factors of development of investment potential, determination of territorial differences in the investment attractiveness of

industry and identification of priority territories and industries to increase investment in the industrial sector of the economy of Aktobe region.

The article presents the results of analysis of the main factors and their influence on the degree of territorial differentiation of investment attractiveness of the industries in Aktobe region. Territorial features of the distribution of investments in fixed assets of industry at the level of administrative districts were identified. Priority directions of attracting investments in the industrial sector of Aktobe region are determined taking into account the priorities of the Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan and the Forecast of Social and Economic development of Aktobe region for 2024-2028.

The results of the conducted scientific research can be applied by the state line ministries of Kazakhstan and local state executive bodies of Aktobe region in the development of plans and/or programs for the territorial and sectoral development of industry in the region under consideration.

Keywords: investments, investment potential, investment attractiveness, industrial development, industry, territorial distinctions, factors.

References

1. Sadvakassov D., Orazgaliyev S. Key factors in attracting foreign direct investments in the oil and gas industry of Kazakhstan, *Aktual'ni problemi ekonomiki* [Actual problems of the economy], 4(166), 147-154 (2015).
2. Razikov A. Perfection of the mechanism of attracting foreign investments in light industry of the Republic of Uzbekistan, *European Journal of Economics and Management Sciences*, 3, 15-17 (2016).
3. Kovaletov O.E. Investment in electric power industry, *Innovations and investments*, 3, 289-293 (2018).
4. Liczmańska-Kopcewicz K., Pyłacz P., Wiśniewska A. Resonance of Investments in Renewable Energy Sources in Industrial Enterprises in the Food Industry, *Energies*, 13(17) (2020). DOI: <https://doi.org/10.3390/en13174285>
5. Abrahamsen E.B., Selvik J.T., Asche F., Abrahamsen H.B., Milazzo M.F. Prioritising investments in safety measures in the chemical industry by using the Analytic Hierarchy Process, *Reliability Engineering & System Safety*, 198 (2020). DOI: 10.1016/j.res.2020.106811
6. Shpinev Iu. Investment in the coal industry, *The scientific heritage*, 67, 22-26 (2021).
7. Sartbayev M.M. Instrumenty gosudarstvennogo stimulirovaniya investitsiy v usloviyakh razvitiya industrii 4.0 [Instruments of state stimulation of investments in the conditions of industry 4.0 development], *Vestnik Universiteta Turan* [Bulletin of the University of Turan], 3(91), 223-228 (2021). DOI: 10.46914/1562-2959-2021-1-3-223-228. [in Russian]
8. Forgione A.F., Migliardo C. Disrupting regional efficiency gaps via Industry 4.0 firm investments, *Industry & Innovation* (2022). DOI: <https://doi.org/10.1080/13662716.2022.2063111>
9. Imashev E.Zh., Safiullin R.G. Tendencii i priority prostranstvennogo razvitiya Zapadno-Kazhastanskoy oblasti [Trends and priorities of spatial development of the West Kazakhstan region] (*RIC ZKGU im. M.Utemisova, Ural'sk*, 2015, 221 p.). [in Russian]
10. Lopatnikov D.L., Jesterov A.I. Vozmozhnosti ispol'zovaniya indeksa hozjajstvennogo razvitiya territorii v sravnitel'nom jekonomiko-geograficheskom analize [Possibilities of using the index of

economic development of the territory in the comparative economic and geographical analysis], Izvestiya RAN. Seriya geograficheskaya [News of the RAS. Geographical series], 2, 85-88 (1997). [in Russian]

11. Regiony Kazakhstana v 2017 godu: statisticheskiy yezhegodnik (na kazahskom i russskom jazykah), Gl. red. N.S. Aydapkelov [Regions of Kazakhstan in 2017: statistical yearbook (in Kazakh and Russian), Ch. ed. N.S. Aydapkelov] (Komitet po statistike, Astana, 2018, 421 p.). [in Russian]

12. Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Oficial'nyy sayt [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Official website]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (Accessed: 15.07.2024).

13. Regiony Aktyubinskoy oblasti v 2021 godu: statisticheskiy yezhegodnik (na kazahskom i russskom jazykah), Gl. red. Zh.Zh. Beisov [Regions of Aktobe region in 2021: statistical yearbook (in Kazakh and Russian), Ch. ed. J.J. Beisov] (Departament Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan po Aktyubinskoy oblasti, Aktobe, 2022, 132 p.). [in Russian]

14. Promyshlennost' Aktyubinskoy oblasti i yeyë regionov za 2006-2010 gody: statisticheskiy sbornik (na kazahskom i russskom yazykah) [Industry of Aktobe region and its regions for 2006-2010: statistical collection (in Kazakh and Russian)] (Departament statistiki Aktyubinskoy oblasti, Aktobe, 2011, 113 p.). [in Russian]

15. Investitsionnaya i stroitel'naya deyatel'nost' v Aktyubinskoy oblasti 2006-2010: statisticheskiy sbornik (na kazahskom i russskom jazykah), Gl. red. A.O. Boranbayeva [Investment and construction activities in the Aktobe region 2006-2010: statistical collection (in Kazakh and Russian), Ch. ed. A.O. Boranbayeva] (Departament statistiki Aktyubinskoy oblasti, Aktobe, 2011, 60 p.). [in Russian]

16. Informatsiya Upravleniya passazhirskogo transporta i avtomobil'nykh dorog Aktyubinskoy oblasti: protyazhennost' avtomobil'nykh dorog v razreze administrativnykh rayonov [Information of the Department of passenger transport and highways of the Aktobe region: length of roads by administrative districts] (Aktobe, 2023).

17. Informatsiya Upravleniya energetiki i zhilishchno-kommunal'nogo khozyaystva Aktyubinskoy oblasti: protyazhennost' liniy elektroperedach v razreze administrativnykh rayonov [Information of the Department of Energy and Housing and Communal Services of Aktobe region: Length of power lines by administrative districts] (Aktobe, 2023).

18. Imashev E.Zh., Safiullin R.G., Galimov M.A. Regional'naya politika v sfere industrial'no-innovatsionnogo razvitiya Zapadno-Kazakhstanskoy i Aktyubinskoy oblastey: dostizheniya, problemy i perspektivy [Regional policy in the sphere of industrial and innovative development of the West Kazakhstan and Aktyubinsk regions: achievements, problems, prospects], Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Geografiya i region». V VI tomakh: T. II Sotsial'no-ekonomicheskaya geografiya, Perm' [Materials of the international scientific and practical conference «Geography and regions». In VI volumes: T. Socio-economic geography, Perm], 186-191 (2015). [in Russian]

19. Akimat Aktyubinskoy oblasti. Oficial'nyy sayt [Akimat of Aktobe region. Official website]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aktobe/activities/9217?lang=ru> (Accessed: 05.08.2022).

20. Prognoz sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Aktyubinskoy oblasti na 2024-2028 gody / Utverzhdena postanovleniyem Akimata Aktyubinskoy oblasti ot 9 oktyabrya 2023 goda № 266 [Forecast of the socio-economic development of the Aktobe region for 2024-2028 / Approved by the resolution

of the Akimat of the Aktobe region of October 9, 2028 No 266]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aktobe-ekonomika/documents/details/82723?lang=ru> (Accessed: 08.04.2024).

21. Perspektivy formirovaniya, razvitiya i funktsionirovaniya promyshlennykh klasterov v Zapadno-Kazakhstanskoy i Aktyubinskoy oblastiakh: monografiya, Pod red. E.Zh. Imasheva [Prospects of formation, development and functioning of industrial clusters in West Kazakhstan and Aktobe regions: monograph, Ed. by E.Zh. Imashev] (RITS ZKGU im. M.Utemisova, Uralsk, 2017, 300 p.) [in Russian]

22. Imashev E.Zh. Ekonomiko-geograficheskaya otsenka perspektiv klasterizatsii promyshlennosti Aktyubinskoy oblasti Respubliki Kazakhstan [Economic and geographical evaluation of the prospects of industry clustering in the Aktobe region of the Republic of Kazakhstan], Rossiya i Aziya [Russia and Asia], 3(12), 7-22 (2020). [in Russian]

Сведения об авторах:

Имашев Э.Ж. – автор для корреспонденции, доктор философии (PhD) по географии, старший преподаватель естественно-географического факультета, Западно-Казакхстанский университет им. М.Утемисова, проспект Н.Назарбаева, 162, Уральск, Казахстан

Утебалиева Б.Е. – магистр естественных наук, преподаватель естественно-географического факультета, Западно-Казакхстанский университет им. М.Утемисова, проспект Н.Назарбаева, 162, Уральск, Казахстан

Имашев Э.Ж. – хат-хабар авторы, география бойынша философия докторы (PhD), Жаратылыстану-география факультетінің аға оқытушысы, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Н.Назарбаев даңғылы, 162, Орал, Қазақстан

Утебалиева Б.Е. – жаратылыстану ғылымдарының магистрі, Жаратылыстану-география факультетінің оқытушысы, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Н. Назарбаев даңғылы, 162, Орал, Қазақстан

Imashev E.Zh. – corresponding author, Doctor of Philosophy (PhD) in Geography, Senior Lecturer at the Faculty of Natural Geography, M. Utemisov West Kazakhstan University, 162 N.Nazarbayev avenue, Uralsk, Kazakhstan

Utebaliyeva B.E. – Master of Natural Sciences, Lecturer of the Faculty of Natural Geography, M. Utemisov West Kazakhstan University, 162 N.Nazarbayev avenue, Uralsk, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.77.64

Article type (research article)

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-80-93>

Current problems of using artificial intelligence in HR management in Kazakhstan

A.G. Bekisheva*¹ , K.N. Beketova²

^{1,2}Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

(E-mail: ¹bekisheva.aigerim1@mail.ru, ²kamar82@mail.ru)

Abstract. The article provides an understanding of artificial intelligence in the field of HR, and it is said that the digitization of the industry is reflected in the widespread use of artificial intelligence. The theory and history of the field of artificial intelligence is systematized by reviewing the works of researchers.

The possibilities of using artificial intelligence are clarified and its efficiency is considered. As a result of the study, it was determined that artificial intelligence is used in four main categories in the field of HR, and it was found that there is a high demand for automated resume search, analysis, and selection services. At the same time, in order to invite candidates for a vacant position, including the identification of qualified talented employees, chatbots, Skype interviews, the use of information on online recruiting platforms such as HeadHunter, notification of vacancies at fairs, and pilot projects introduced by the state will be analyzed. The features of artificial intelligence programs introduced in the Kazakhstan labor exchange, and changes brought to the HR system, the advantages and disadvantages will be discussed. Especially as the most effective programs in the field of artificial intelligence in recent years: IBM's Deep Blue program, Alvin program for driving, and Microsoft Application and Services Group's talking robot program, the importance of research on the specificity of programs in the field of medicine and pharmaceuticals will be analyzed and considered as examples of regional enterprises.

Keywords: HR, artificial intelligence, company, electronic system, recruiting, chatbot, program.

Introduction

The recent rapid development of new technologies has ensured a change in the requirements for information systems in various fields and increased interest in artificial intelligence. Mathematician Alan Turing, one of the authors of artificial intelligence, already in 1950 asked "Does a machine have intelligence?" The test designed to find an answer to the question was the beginning of our success today.

Currently, artificial intelligence in the electronic system is leading to the discovery of new discoveries every day in universities, scientific centers and companies, and contributes to the achievement of work efficiency [1]. Moreover, the need for useful expert systems in various fields of education and industry is very great. It is also true that HR is often used in all organizational work related to recruitment, selection, job planning, training and development of business skills, evaluation, reward, management, motivation and control of employees [2].

"Artificial intelligence (AI) has gradually entered our lives. Sooner or later, it is clear that machines with the same level of creativity, feeling, and emotional intelligence as humans will appear. When this day comes, we understand that only people cannot be the owners of intelligence" [3], - the researcher's prediction came true. Artificial intelligence is based on knowledge of the human thinking process, but it has become clear that it does not try to accurately copy the work of the human brain, but only tries to simulate its functions with the help of computing tools. The most effective programs in the field of artificial intelligence in recent years: IBM's Deep Blue program that beat Kasparov in chess, Alvin's program for driving, Microsoft Application and Services Group's talking robot program, broadcasting of multilingual TV presenters in the field of journalism, programs in the field of medicine, pharmaceuticals can be named [4].

In this study, we considered the effectiveness and disadvantages of using artificial intelligence in the field of HR in recruitment through an electronic system and determined its help in ensuring work productivity. The main goal is not only to use artificial intelligence effectively in the recruitment process, but also to determine what possible threats and problems there may be, and to determine the specific ways of using artificial intelligence for HR professionals and the impact on the institution's development. In addition, the electronic labor exchange of Kazakhstan specified a model in which artificial intelligence is widely used by job seekers and employers in the selection of proposals for vacancies and resumes. This model makes it possible to analyze the content of the resume submitted by the job seeker in the HR information system, to quickly identify the candidate who meets the parameters required by the employer. In particular, it was found that it is suitable for storing, processing, analyzing, receiving, and distributing information on human resources, quickly announcing the decision made by the management of the organization for the whole team.

In HR, artificial intelligence is used in four main categories: automated resume search and selection; use of chatbots to recruit professionals for vacant positions; adaptation and training of employees; to find talented employees and make a predictive analysis of their development.

The Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan prioritizes the development of digital personnel documentation to minimize the use of paper documentation

during the employment of citizens. In this regard, it is known that the E-HR system has been launched in pilot mode in our country since November 1, 2018, according to the adopted program. In 2024, 5.7 million labor contracts will be registered 440,361 employers will join the system, and 5.1 million employees will be using it to date [5]. The main advantage of this system is that it helps to reduce the time of formalization of employees in personnel departments of institutions. Personal and electronic access to information such as identity card data, education, place of residence, level of health, absence or presence of criminal record of any job seeker is provided.

According to experts, it is said that 80% of business success depends on human capital, that is, the ability of specialists working in the company. That is, increased responsibility of HR managers for the correct selection of company employees and increasing their competence. HR management, Human Resources, i.e. personnel management, and corporate culture formation have become the main problems.

It is also true that human resources management has undergone a great change. This change is taking place because the Internet labor market is being used more actively. Information and communication technologies and technologyization of HR processes is electronic or distance education, e-learning, electronic human resource management have been introduced into daily practice and have started to work effectively. These are use of social networks in video interviews, assessment and selection, monitoring of employees' work, use of various other databases, mobile applications, and use of artificial intelligence in the evaluation of candidates. For example, according to the Personality Insights program, artificial intelligence analyzes the wording and tone of voice to evaluate an individual, that is, by looking at what set of words a person uses to express his thoughts. According to experts, this approach describes human behavior very correctly [6].

E-recruitment is an important aspect of any organization as it directly affects the quality of the workforce. Electronic recruitment has become a popular way to offer job vacancies to job seekers, thereby increasing the number of professionals with the development of technology. According to the technology adoption model, the use of online sources for job searching has become more accessible. Currently, the use of the Internet is widely used in the issue of recruiting personnel through the electronic system, verifying the authenticity of information on qualifications, and checking. This method saves time, and effort, and also effectively implements the recruitment of the right person for a specific position. A certain organization or institution used various informations to recruit employees before the technological progress. For example, the most effective way of informing was the announcements published in periodicals, advertising, information provided by TV channels, recruiting methods, various employment agencies, and many others. Traditionally recognized as recruiting information, this list can also include recruiting through websites, email, and social media.

Large organizations are turning to artificial intelligence to improve decision-making and communication processes even in the application of electronic personnel management. Human resources that contribute to the development of the company play a very important role to win in free market competition. Because the employment of people is one of the most important issues for the economy of our country in the current labor market.

In the course of our research, we analyzed the scientific findings of foreign scientists in the field of artificial intelligence and artificial technologies, and gave priority to identifying the latest changes in the field of personnel management. In order to achieve the goal of the research, to analyze the decisions of companies in various fields in the region to hire specialists, to analyze the decisions that contribute to the development of the professional skills of their employees, to evaluate the extent to which artificial intelligence technologies are used to ensure work productivity, to make a comparative and logical analysis of the information obtained in the interview (offline), and to evaluate statistical data we used methods.

Research materials and methods

The state of Kazakhstan clearly indicated the tasks for the development of artificial intelligence in the strategic plans of the concept of national development and digital transformation until 2025. Until now, the work within the framework of the “Digital Kazakhstan” program, the “Technological breakthrough through digitization, science and innovation” project still needs to be systematized and developed. “The government should focus on the development of artificial intelligence. It is estimated that more than one trillion dollars will be invested in this field in the next few years. Artificial intelligence can significantly contribute to the gross domestic product of countries that have been able to develop it. If we fully use the possibilities of artificial intelligence, we will give a new impetus to the knowledge economy” [7], - President Kassym-Jomart Tokayev emphasized the importance of developing artificial intelligence in Kazakhstan, turning it into a mechanism for achieving the sustainable competitiveness of the economy and improving the welfare and quality of life of the people showed the need to make efforts.

Today's research shows that the history of artificial intelligence began before our era. Aristotle was one of the first to propose the laws of “correct thinking”, and Blaise Pascal made a scientific conclusion that “an arithmetic machine produces an effect closer to thinking than the action of any animal”. Many expert-researchers insist on the opinion that artificial intelligence came from computer science and cybernetics. Mathematical models and new discoveries in the field of neuroscience formed the theoretical basis of the history of the emergence of artificial intelligence. An article published in 1943 by McCulloch Warren and Walter Pitts describing the mathematical model of a neural network marks the beginning of the history of artificial intelligence. At the same time, we highlight the scientific research of Donald Olding Hebb, an outstanding Canadian physiologist and neuropsychologist in this field, Richard Wesley Hamming, who introduced image classification, Von Neumann, one of the founders of computing, Norbert Wiener, the inventor of cybernetics, and Alan Matheson Turing, an English scientist who is considered the father of computer science and artificial intelligence.

The author of the term “artificial intelligence” is John McCarthy. Together with Marvin Minsky, in 1959, he opened one of the first research laboratories of computer science and artificial intelligence at the Massachusetts Institute of Technology. The 3rd edition of the New Oxford American Dictionary defines this concept as “understanding the nature of human intelligence, mind and consciousness, modeling them through cognitive functions for research” [8]: “Visual perception, speech recognition, the theory of computer systems that can perform tasks that

require human intelligence, such as decision-making and translation from one language to another" [9]. Paul Doherty and James Wilson explained it as: "Recognizing, understanding, acting and learning defines it as a system that expands human capabilities" [10].

The emergence of research in the field of artificial intelligence proceeded in two directions: logical and neurogenetic. Early Research in the 1950s and 1960s, the LIPS programming language was created to create artificial intelligence systems, and in the 1960s and 1970s, integrated robots and the first expert systems appeared. In the early 1980s, Hopfield's model of knowledge-based systems was born. The birth of a small computer in the early 1990s contributed to the rapid development of technology. The period of rapid development of artificial intelligence began in the USA in 2000.

Nowadays, artificial intelligence is a new field of information technology. It can be said that humanity is at the stage of real development of artificial intelligence. Because intelligence is thought, consciousness, ability to communicate, to acquire knowledge, to learn. Here, the computer has reached the level where all these capabilities of a person can be performed. It is impossible to predict the limits of its development.

Artificial intelligence is now recommended to be treated as electricity. The main driver of the development of artificial intelligence is the unlimited ability to store and process large amounts of information. "Artificial intelligence not only allows to innovate many processes, but also to make them more effective, increasing labor productivity and supplementing human capabilities" [11], the opinion of the scientists proves its effectiveness in the field of HR.

Today's HR system aims to find the best, most talented people who will perfectly perform their duties as specialists for workgroups. Such a group of people is called hyper performers in the scientific language, a specialist who meets this requirement not only performs the tasks assigned to him with high quality but also accepts the fact that he enjoys the work process he does because of his heart desire and has the opportunity to express himself. HR managers find hyperperformers very difficult and they know that organizing work is not easy. Hyperperformers are convinced of their value in the labor market and HR managers need to adapt and redesign organizational processes in the company to ensure a sharp increase in productivity by retaining their unique abilities.

However, we cannot say that HR managers are highly competent in using the programs offered by artificial intelligence. For example, according to the results of a survey conducted by the research center of the Superjob portal in June 2023 to find out the opinion of HR managers about how much they trust the capabilities of artificial intelligence, 28% of the participants believe that it is not at all adapted to perform their duties, while 25% believe that artificial intelligence is capable of performing only ten percent of the work. While 16% of participants are confident that they can perform twenty-five percent of basic tasks, only 4% of respondents believe that artificial intelligence can perform 99% of the work [12].

The rapid development of technology has brought new changes to all industries. Especially in agreement with the opinion of the researchers that "the level of digitization of the field of HR is reflected in the widespread use of artificial intelligence" [13], "Now the issue of digital technologies is at the stage of research and gradual implementation of personnel management HR processes" [14]. Today, such concepts as "digital economy", "knowledge economy", and

“information society” are widely used in the HR service, which contributes to the motivation of the specialist hired for this service and aims to create a new attitude.

It is important to clearly monitor the progress of various changes and reforms in the field of HR, comprehensively analyze the identified problem, point out the advantages and disadvantages, and clarify the opinions and conclusions of experts in the field in a rational way in the presentation of official information.

During the research, we interviewed 10 private company specialists in Kyzylorda. The HR manager of the glass factory and the production of laundry soap and glue together with the oil, construction, gas, and electricity distribution industry specialists who participated in the interview. “What is the impact of the electronic recruitment process on the work of the organization?”, “Does your company's HR system use artificial intelligence technologies?”, “What kind of AI services does HR use at your company?” We analyzed the answers given in the interview about the questions. As a result, the experience, point of view, presented data, and information of the HR manager of each field during the interview contributed to the scientific conclusion.

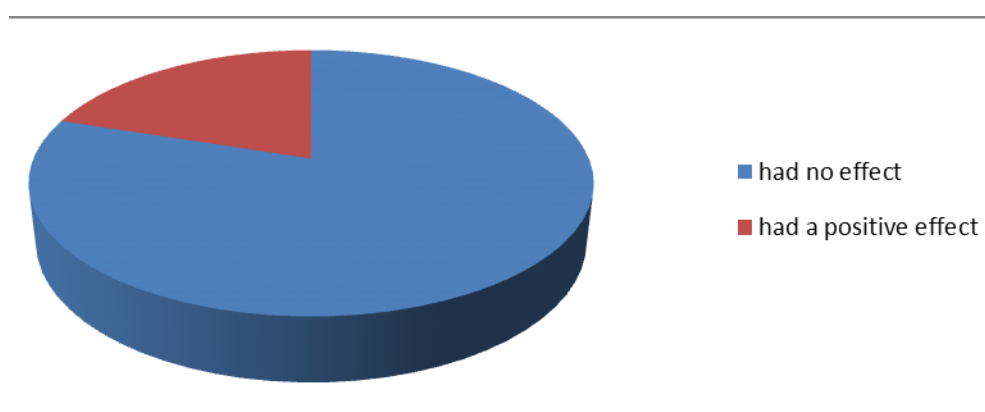

Figure 1. The impact of the electronic recruitment process on the work of the organization

Only 3 out of 10 respondents, i.e. 30 percent, namely the HR manager of the Glass Plant, Construction Company, and Oil Production Company, showed in their experience that the use of electronic selection is highly effective in recruiting candidates. Specialists of the remaining 7 institutions stated that they do not use electronic selection and still work with the traditional admission system.

The HR manager of the glass factory emphasized that the most important advantage of electronic recruitment is that all job seekers are informed, they can quickly sort the resumes of many candidates who want to take up a vacant position, they don't need to spend money on special announcements, and they can quickly find a specialist who meets their requirements by using the Head Hunter site. He warned that as the number of candidates increases, the possibility of selection doubles.

The HR manager of the construction company mentioned that it is possible to increase the number of applicants by posting vacancies on recruitment sites. “HeadHunter is a reliable, job-friendly site that includes all vacancies. It includes information such as types of jobs by

profession, and vacancies. Most importantly, it is very easy to use and clear. We use this site to recruit workers for our company, there is no need to write a resume for applicants, print it out, take special time, and bring it to the workplace. The program itself selects candidates who meet the requirements we entered on the site. This is a very profitable option for us, that is, for both the employer and the job seeker," - he pointed out.

It is known that an artificial intelligence model has been launched for the posting of vacancies and resumes on the portal of the Electronic Labor Exchange (ELE), similar to the LinkedIn Recruiter search and offer evaluation system, which allows comprehensive analysis of the content of the resume posted by the job seeker, this model is used to improve the performance of the work to the HR managers of the regional company. We know that the time has come to learn how to effectively use it to increase.

Table 1. The pros and cons of artificial intelligence for HR

№	Organization direction	Benefits of artificial intelligence services	Harm of artificial intelligence services
1	Glass factory	During the recruitment process, the CV of the candidates who have the necessary skills for the field will be examined in a short time. That is very convenient for saving time.	It cannot guarantee the accuracy of the information presented in the resume. The security problem is not completely solved due to the dependency on the system program.
2	Oil production company	Artificial intelligence has made it possible to use digital drilling technology. Virtual models of future wells collect data from multiple sensors in real time and have an "autopilot" that changes the operating mode of the drill. It is possible to accelerate the construction of high-tech wells that exceed several kilometers with the help of artificial intelligence. Artificial intelligence allows to save labor. Ideal for automating any system in the industry.	The problem of unemployment is caused by the fact that one robot can perform the work of several people.
3	Gas distribution company	In the world of artificial intelligence, a lot of information is stored, at any time the data related to each employee is available to the company management.	The issue of personal data security is a concern. There are many threats to people's personal privacy and personal data security.
4	Electricity distribution institution	Perfect for customer feedback. Using special chatbots, each customer is informed about the amount of electricity used for a month and is reminded of the need to pay.	We see that artificial intelligence services are not perfect depending on our industry. Inconsistencies often occur in some of the automatically provided

			information. This can cause customers to distrust the company's services.
5	Laundry soap production enterprise	It is very useful to use the electronic system in the search and selection of specialists needed by the institution. First of all, there is no additional cost for advertising and promotion. In the search for a specialist, not only regional staff, but also provides a great opportunity to attract specialists from all over the country.	We see that the programs in the production system are still imperfect. Our industry is not ready to move to a 100 percent automatic system of operation, because if there is a certain failure in the power source used, the operation will stop and the cost will increase.
6	Banking industry	The use of artificial intelligence services in the banking system is increasing every day. It can quickly analyze a large amount of data. First of all, it created an effective way to communicate with customers. The ability to get services offered by any bank online has developed. Custom chatbots can also provide insightful knowledge by answering customer questions.	Facial recognition may contribute to the increase of fraudsters who apply for online credit on behalf of the customer.
7	Construction industry	Today, the creation and processing of photos and videos is carried out using artificial intelligence technologies. That is, it is possible to monitor the movement of equipment and labor on the construction site, and analyze the work progress by installing cameras on any construction object. Drones can cover the entire area of the object. The use of machine learning and artificial intelligence technologies allows to automatically select the necessary materials and equipment depending on the initial stage and volume of construction. For construction companies, taking into account logistics, the use of artificial intelligence can contribute to the formation of the best offer in the market for the location.	No mistakes can be made in the construction work. It is impossible to resort to the services of artificial intelligence in carrying out all the work in this field because no program can replace work that requires hard work, professional experience, and skills.
8	Workshop for the production of goods necessary for construction	All manufacturers of construction materials can post information about their products in the Marketplace system. Construction companies will have the opportunity to purchase the necessary materials at the best price. This means that you can ensure the liquidity of your product without the help of negotiators. Also we need to recognize that artificial intelligence is useful in recruiting specialists who have developed the necessary skills in this field.	It requires a lot of money. There are many advanced types of various techniques with the development of technology. Each time you get a piece of equipment, training and skill formation of a specialist who manages it requires additional costs.

9	Production of glue (tile glue)	It is impossible to create a new product and increase work productivity without today's modern approach. The automatic management system of the enterprise allows to summarize the production work, to determine in advance the volume of low-quality goods and the risk of work stoppage. However, this does not exclude human resources. In any case, the work of the system is controlled by a person. You can increase your income with artificial intelligence services. The problem of increasing work productivity by performing tasks harmful to human health to robots is often raised in this field.	It takes a lot of money to load the entire work system in this field with artificial intelligence. First of all, there is the problem of constantly updating the programs of robots that can perform work effectively, equipping a building suitable for automatic work, and paying for a large amount of energy.
10	Brick manufacturing company	It is useful to select employees who contribute to the development of the company and ensure work productivity. It is also useful to conduct interviews and surveys with employees selected through electronic resumes via Skype. It is also very helpful in accurately determining the amount of raw materials used in our company's products.	Production of fired bricks consists of several working stages. To achieve an artificial intelligence that can do it all requires a large source of funding and a special building equipped.

The information obtained during the interview shows that all industry experts recognize the benefits of artificial intelligence. However, we see that the activity of using artificial intelligence in the field of HR in the regional enterprises and institutions interviewed is too low. After analyzing the results of our research, we found out that this problem is related to the following conditions:

First, the use of artificial intelligence requires the presence of a building equipped for the operation of special equipment and technologies, that is, the situation;

Secondly, the funding source for artificial intelligence is too high;

Thirdly, failure to launch systematic, highly effective common programs for HR managers;

Fourthly, the a lack of skills of HR professionals to use artificial intelligence.

If we take as a basis that in our society there is no one-sided view that the use of artificial intelligence is effective in all fields, we see the reason why it is used only in the field of HR in the direction of selection and recruitment of employees.

Conclusion

The use of artificial intelligence is an effective way to improve the quality of life of the population. That is why the President of the country assesses that “the development of digitization and artificial intelligence technologies is not a fad, but the main means of achieving national competitiveness” [15]. Therefore, the application of artificial intelligence has no boundaries.

Today's research shows that “Artificial intelligence cannot replace humans. But the person who uses it replaces the person who does not use it” proves the truth of the conclusion. The

effectiveness of using artificial intelligence in the field of HR is not limited only to the selection and selection of suitable employees for vacant positions, but the need to systematize the work of ensuring effective use for the professional development and formation of skills of the hired specialists is also an issue on the agenda.

If we look at the situation in the world, we can see that a large amount of investment is being made in the development and active use of artificial intelligence. The conclusion of the researchers shows that our country is at the initial stage of development and application of artificial intelligence due to insufficient qualified personnel and low financial resources. In Kazakhstan, it began to show its results in some areas, especially in some sectors such as medicine and economics. That is why the state and perspective of the development of artificial intelligence in the country, especially the effectiveness of its use in the labor market, still needs to be studied.

Funding information. The article was written at the expense of the authors and there is no conflict of interest.

Contribution of the authors. The authors agree to take responsibility for all aspects of the work, for the consistency of the study, and for the accuracy of the data.

References

1. Su Z., Togay G., Cote A. M. Artificial intelligence: a destructive and yet creative force in the skilled labour market// Human Resource Development International.–2021.V.24.№.3.–341-352. DOI: <https://doi.org/10.1080/13678868.2020.1818513>
2. Nath R., Sahu V. The problem of machine ethics in artificial intelligence //AI & society. – 2020. V. 35. №. 1 –103-111. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00146-017-0768-6>
3. Игнаси Б. Разум, машины и математика. Искусственный интеллект и его задачи. /Пер. с исп. – М.: Де Агостини, 2014. – 160 с.
4. Баймұхамедов М.Ф., Баймұхамедова А.М., Боранбаев С.Н. Жасанды интеллект: қазіргі заманғы теория мен тәжірибе: оқу құралы. – Алматы: «Бастау», 2020. – 248 б. - 13-14 бб.
5. Жұмысқа орналасу процесін онлайн ұйымдастырыңыз [Электрон. ресурс] URL: <https://hr.enbek.kz/> /(қаралған күні:02.2024)
6. Қарғабаева С.Т. HR басқарудың заманауи үрдістері. – Алматы. – 2020. – 2 б.
7. Тоқаев: Жасанды интеллектінің мүмкіндіктерін толық пайдалану керек [Электрон. ресурс] URL:<https://egemen.kz/article/348185-toqaev-zhasandy-intellektininh-mumkindikterin-tolyq-paydalanu-kerek> /(қаралған күні:01.2024)
8. Душкин Р.В. Искусственный интеллект / Душкин Р.В. Мовчан Д.А. – М.: ДМК Пресс, 2019. – 280 с.
9. Баррат Д. Последнее изобретение человечества: Искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens: Научно-популярное / Баррат Д., Лисова Н. – М.: Альпина нон-фикшн, 2016. – 304 с.
10. Доэрти Пол. Человек + машина. Новые принципы работы в эпоху искусственного интеллекта / Пол Доэрти, Джеймс Уилсон; пер. с англ. Олега Сивченко, Натальи Яцюк; (науч. ред. М. Григорьева, А. Кучма, А. Епишев, Е. Кученева). – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019. – 304 с.

11. Чуланова О.Л., Хайбуллова К.Н. Исследование применения технологий искусственного интеллекта в управлении персоналом современных организаций // Вестник Евразийской науки. – 2020. Т. 12. № 1-С. 69.

12. 7 задач HR-специалистов, с которыми справится искусственный интеллект. –23.06.2023г [Электрон. ресурс] URL:<https://www.audit-it.ru/cblogs/directumkedo/1081006.html> // (қаралған күні:03.2024)

13. Четверева Л.В. Использование цифровых технологий и искусственного интеллекта при подборе персонала В.Л. / В сборнике: Современная Наука В Условиях Модернизационных Процессов: Проблемы, Реалии, Перспективы // Сборник статей по материалам международной научно-практической конференции. – 2020. – С. 123-127.

14. Матвеева А.В. Искусственный интеллект в HR: преимущества.// В сборнике: Парадигмальные установки естественных и гуманитарных наук: междисциплинарный аспект. Материалы XVI Международной научно-практической конференции. В 3-х частях. Ростов-на-Дону. – 2021. – С. 744-747.

15. ҚТоқаев: Цифрландыру мен жасанды интеллект – ұлттық бәсекеге қабілетті болудың басты құралы. Қазақстан Президенті «Artificial Intelligence Journey» атты онлайн конференциясында сөйлеген сөзі [Электрон. ресурс] URL: <https://azattyq-ruhy.kz/politics/16958-tokaev-tsifrlandyru-men-zhasandy-intellekt-ulttyk-b-sekege-kabiletti-boludyn-basty-kuraly> [accessed: 01.2024]

А.Г.Бекишева*, К.Н.Бекетова

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ, Қазақстан Республикасы

Қазақстанның еңбек биржасында жасанды интеллектіні қолданудың бүгінгі проблемалары

Аннотация. Мақалада HR саласындағы жасанды интеллект туралы түсінік беріліп, саланы цифрландырылу жасанды интеллектіні кеңінен қолданудан көрініс тауып отырғаны айтылады. Зерттеушілер еңбектеріне шолу жасау арқылы жасанды интеллект саласының теориясы мен тарихы жүйеленеді.

Жасанды интеллектіні пайдалану мүмкіндіктері нақтыланып, тиімділігі қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде HR саласында жасанды интеллект төрт негізгі санатта пайдаланылатындығы айқындалып, көбіне автоматтандырылған түйіндемені іздеу, талдау, таңдау қызметіне сұраныстың жоғары екендігі анықталды. Сонымен бірге бос жұмыс орнына үміткерлерді шақыру үшін, оның ішінде талапқа сай талантты қызметкерді анықтауда чатбот, Skype арқылы сұқбаттасу, HeadHunter сияқты онлайн-рекрутинг платформасындағы ақпараттарды пайдалану, бос жұмыс орындары туралы жәрмеңкелерге хабарландыру беру, мемлекет тарапынан енгізілген пилоттық жобалар негізіндегі жұмыстар талданады.

Қазақстан еңбек биржасында жасанды интеллект бойынша енгізілген бағдарламалардың ерекшелігі, HR жүйесіне әкелген өзгерісі, пайдасы мен кемшілігі сөз болады. Әсіресе соңғы жылдардағы жасанды интеллект саласындағы ең тиімді бағдарламалар ретінде: IBM компаниясының Deep Blue бағдарламасы, көлік жүргізуге арналған Alvinn бағдарламасы, Microsoft Application and Services Group жасаған сөйлейтін роботтар бағдарламасы, медицина,

фармацевтика саласындағы бағдарламалар ерекшелігі туралы зерттеулердің маңыздылығы сарапталып, өңірлік кәсіпорындар мысалында қарастырылады.

Кілт сөздер: HR, жасанды интеллект, компания, электрондық жүйе, рекрутинг, чатбот, бағдарлама.

А.Г.Бекишева*, К.Н.Бекетова

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Республика Казахстан

Современные проблемы использования искусственного интеллекта на Казахстанской бирже труда

Аннотация. В статье рассматривается вопрос об использовании искусственного интеллекта в сфере HR, а также отмечается, что цифровизация данной сферы предполагает широкое использование искусственного интеллекта. Посредством анализа научных работ исследователей в статье систематизируется теория и история развития отрасли искусственного интеллекта.

Также в работе рассматриваются возможности и эффективность использования искусственного интеллекта. В результате исследования выявлено, что в сфере HR искусственный интеллект применяется в четырех основных категориях, при этом особенно высок спрос на услуги автоматического поиска, анализа и выбора резюме.

В статье дается анализ работы, проводимой в целях приглашения кандидатов на вакансии и выявления сотрудников, соответствующих предъявляемым требованиям, информирования о проведении ярмарки вакансий, на основе пилотных проектов, внедренных государством, с использованием информации на платформе онлайн-рекрутинга, таких как чат-бот, собеседование по Skype, Neadhunter,

В статье уделяется внимание специфике программ по искусственному интеллекту, внедренных на казахстанской бирже труда, преимуществам и недостаткам, изменениям, имеющим в связи с этим место в сфере HR. На примере региональных предприятий анализируется значимость исследований в этой области, в частности, наиболее эффективные в последние годы программы в области искусственного интеллекта, а именно: программа Deep Blue компании IBM, программа Alvin для вождения, программа говорящих роботов, разработанная Microsoft Application and Services Group, программы в области медицины, фармацевтики.

Ключевые слова: HR, искусственный интеллект, компания, электронная система, рекрутинг, чатбот, программа

References

1. Su Z., Togay G., Cote A. M. Artificial intelligence: a destructive and yet creative force in the skilled labour market// Human Resource Development International.–2021.V.24.№.3.–341-352. DOI: <https://doi.org/10.1080/13678868.2020.1818513>
2. Nath R., Sahu V. The problem of machine ethics in artificial intelligence //AI & society. – 2020. V. 35. №. 1 –103-111. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00146-017-0768-6>

3. Ignasi B. Razum, mashiny i matematika. Iskusstvennyj intellekt i ego zadachi. /Per. s isp. [Mind, machines and mathematics. Artificial intelligence and its tasks]. [Moscow, 2014, 160 p.] [in Russian].
4. Bajmuhamedov M.F., Bajmuhamedova A.M., Boranbaev S.N. Zhasandy intellekt: kazirgi zamangy teoriya men tazhiribe: oku kuraly [Artificial intelligence: modern theory and practice: a textbook]. (Almaty, 2020, 13-14.) [in Kazakh].
5. Zhumyska ornalasú procesin onlajn ujymdastyrynyz. [Organize the recruitment process online]// [Electron resource] Available at: <https://hr.enbek.kz/> (assessed: 02.2024)
6. Kargabaeva S.T. HR baskarudyn zamanauı yrdisteri. [Modern trends in HR management]. (Almaty, 2020, 2 p.) [in Kazakh].
7. Tokaev: Zhasandy intellektinın mymkindikterin tolyk pajdalanu kerek. [Tokaev: It is necessary to fully use the possibilities of artificial intelligence]// [Electron resource] Available at: <https://egemen.kz/article/348185-toqaev-zhasandy-intellektininh-mumkindikterin-tolyq-paydalanu-kerek> (assessed: 01.2024)
8. Dushkin R.V. Iskusstvennyj intellekt / Dushkin R.V. Movchan D.A. [Artificial intelligence]. (Moscow, 2019, 280 p.) [in Russian].
9. Barrat D. Poslednee izobretenie chelovechestva: Iskusstvennyj intellekt i konec ery Homo sapiens: Nauchno-populyarnoe / Barrat D., Lisova N. [The last invention of mankind: Artificial intelligence and the end of the era of Homo sapiens: Popular Science]. (Moscow, 2016, 304 p.) [in Russian].
10. Doerti Pol. Chelovek + mashina. Novye principy raboty v epohu iskusstvennogointellekta [Man + machine. New principles of work in the era of artificial intelligence]/ Pol Doerti, Dzhejms Uilson; per. s angl. Olega Sivchenko, NataliYacyuk; (nauch. red. M. Grigoreva, A. Kuchma, A. Epishev, E. Kucheneva).. (Moscow, 2019, 304 p.) [in Russian].
11. Chulanova O.L., Hajbullova K.N. Issledovanie primeneniya tehnologij iskusstvennogo intellekta v upravlenii personalom sovremennyh organizacij [Research on the use of artificial intelligence technologies in personnel management of modern organizations]// Vestnik Evrazijskoj nauki [Bulletin of Eurasian Science]. – 2020. T. 12. № 1-S. 69. [in Russian].
12. 7 zadach HR-specialistov, s kotorymi spravitsya iskusstvennyj intellekt. [7 tasks for HR specialists that artificial intelligence can handle] [Electron resource] Available at: https://www.audit-it.ru/cblogs/directum_kedo/1081006.html (assessed:03.2024)
13. Chetvereva L.V. Ispolzovanie cifrovyyh tehnologij i iskusstvennogo intellekta pri podbore personala [Using digital technologies and artificial intelligence in personnel selection] / V sbornike: Sovremennaya Nauka V Usloviyah Modernizacionnyh Processov: Problemy, Realii, Perspektivy.// Sbornik statej po materialam mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. [In the collection: Modern Science in the Conditions of Modernization Processes: Problems, Realities, Prospects. // Collection of articles based on the materials of the international scientific and practical conference]. 123-127 (2020) [in Russian]
14. Matveeva A.V. Iskusstvennyj intellekt v HR: preimushhestva.// V sbornike: Paradigmálne ustanovki estestvennyh i gumanitarnykh nauk: mezhdisciplinarnyj aspekt. Materialy XVI Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. V 3-h chastyah [Artificial intelligence in HR: advantages.// In the collection: Paradigmatic guidelines of the natural and human sciences: an interdisciplinary aspect. Materials of the XVI International Scientific and Practical Conference. In 3 parts]. (Rostov-on-Don, 2021, 747 p.) [in Russian]
15. K.Tokaev: Cifrandyru men zhasandy intellekt – ulttyk basekege kabilette boludyn basty kuraly. Kazakstan Prezidenti «Artificial Intelligence Journey» atty onlajn konferenciyaşynda sojlegen sozi//

[Digitization and artificial intelligence are the main means of national competitiveness. The speech of the President of Kazakhstan at the online conference “Artificial Intelligence Journey”]. [Electron resource] Available at: <https://azattyq-ruhy.kz/politics/16958-tokaev-tsifrandyru-men-zhasandy-intellekt-ulttyk-b-sekege-kabiletti-boludyn-basty-kuraly>] (assessed:01.2024)

Information about the authors

Bekisheva A.G. – corresponding author, doctoral student of the educational program “State and local government”, Korkyt Ata Kyzylorda University, 69/1 T.Zhurgenov street, 120000, Kyzylorda, Kazakhstan

Beketova K.N. – candidate of economic sciences, associate professor of educational program “Economics and management”, Korkyt Ata Kyzylorda university, 18 Sh. Zhalgasbayev street, 120008, Kyzylorda, Kazakhstan.

Бекішева Ә.Г. – негізгі автор, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» білім беру бағдарламасы докторанты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Т.Жүргенов көшесі 69/1, 120000, Қызылорда, Қазақстан.

Бекетова Қ.Н. – э.ғ.к., «Экономика және басқару» білім беру бағдарламасының қауымдас-тырылған профессоры, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Ш.Жалғасбаев көшесі 18, 120008, Қызылорда, Қазақстан.

Бекишева А.Г. – корреспондент-автор, докторант образовательной программы «Государст-венное и местное управление», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, улица Т.Жургенова 69/1, 120000, Кызылорда, Казахстан.

Бекетова К.Н. – к.э.н., доцент образовательной программы «Экономика и управление», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, улица Ш.Жалгасбаева 18, 120008, Кызылорда, Казахстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

МРНТИ 06.61.53

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-94-108>

Тип статьи (научная статья)

Тенденции развития инновационного предпринимательства в агломерациях Казахстана

Т.К. Бекжанова¹, А.К. Дарибаева*¹, Л.К. Саналиева²

¹Esil University, Астана, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: toty_bekzhanova@mail.ru, daribaeva_kak@mail.ru, laura_enu@mail.ru)

Аннотация. В статье рассмотрены различные подходы к понятию «агломерация», большое внимание уделено вопросам влияния процессов урбанизации на развитие агломераций Казахстана. Проведен обзор литературы по теме развития предпринимательства в агломерациях. Даны основные характеристики пяти городских агломераций Казахстана. Проанализированы данные изменения численности населения и основных показателей инновационной активности предприятий в агломерациях. В научной статье структура объема затрат на НИОКР по источникам финансирования представлена в виде диаграммы.

Авторами выявлено, что в период с 2018 по 2023 годы высший уровень инновационной активности предприятий отмечен в Карагандинской агломерации, в то время как наименьший уровень зафиксирован в Шымкентской агломерации. В графической форме представлены динамика источников финансирования НИОКР в агломерациях Казахстана и структура объема затрат на НИОКР по источникам финансирования за 2020-2023 годы.

В результате SWOT-анализа, проведенного в рамках исследования, выделены слабые и сильные стороны развития агломераций Казахстана, проведена оценка угроз и возможности для перспективного роста.

В статье отмечается, что агломерации дают новые возможности для модернизации социальных, инженерных, транспортных инфраструктур, создания условий развития градостроительства, обеспечения экономической, экологической и других безопасностей.

Ключевые слова: инновация, предпринимательство, агломерация, урбанизация, реструктуризация, инфраструктура.

Введение

В современном мире для повышения конкурентоспособности экономики государства необходимо решение комплекса проблем регионов и больших городов. В мировом обществе наблюдается концентрация населения в городских агломерациях, то есть в мегаполисах и урбанизированных территориальных подсистемах. Городская агломерация представляет из себя территорию или компактное пространственное поселение, где городские и сельские пункты сильно связаны между собой. Маятниковая миграция является одним из признаков появления городской агломерации и определяет ее границы, которая может быть моноцентрической или полицентрической агломерацией. Развитие городских агломераций Казахстана, отвечающих по всем показателям мировым агломерациям, способствует становлению конкурентоспособной страны в глобальной экономике и является главной задачей в Стратегии государства на долгосрочный период [1].

В глобальной экономике формируется новая модель развития городской агломерации, которая предполагает превращать имеющиеся знания в инновацию, которая будет реагировать на постоянно меняющиеся потребности общественности, а также поможет построить долгосрочную стратегию развития экономики областей и городов Казахстана для увеличения конкурентоспособности страны на мировом рынке.

В современном мире главными инструментами повышения конкурентоспособности страны выступают инновационные процессы. В этой связи необходимо активно использовать инновационные процессы как инструменты повышения конкурентоспособности городов и областей. Развитие инновационного предпринимательства в агломерациях позволит повысить качество жизни населения, задаст темп экономического роста страны в целом.

Целью исследования является изучение тенденций развития инновационного предпринимательства в агломерациях Республики Казахстан на современном этапе. Предметом исследования является инновационное предпринимательство в пяти городских агломерациях Казахстана.

Обзор литературы. Во всем мире агломерации задают темп развития инновационным процессам, которые, в свою очередь, способствуют экономическому росту всего государства. Корчагин В.А. в своих работах определяет агломерацию как микро-региональную форму, где сосредоточены город и ближайшие поселения, связанные различными интенсивными связями. В частности, он выделяет пространства, объединяющие в себе географическое расположение, социально-экономические проблемы, маятниковые миграции и жизненные циклы города-ядра и регионов-спутников.

Балашов А.И., Рогова Е.М. и Ткаченко Е.А. поддерживают идею, что основой инновационного развития региональной экономики является концепция развития производственных кластеров. Эта концепция предполагает систематическую организацию групп предприятий в смежных отраслях, что способствует демонстрации конкурентных преимуществ в отдельных регионах [3].

В исследовании Тлеубердинова А.Т., Салауатова Д.М. и Шохаманова А.М. рассматривается инновационное молодежное предпринимательство как один из факторов, влияющих на повышение уровня конкурентоспособности и решение социально-экономических проблем больших городов и прилегающих поселений [4].

Кабдесов К.Т., Малдынова А.В. рассматривают агломерацию как микрорегион, имеющий форму маятниковой миграции, связанный с социальными и экономическими факторами [5]. Важно подчеркнуть, что не каждое сосредоточение поселений может быть названо городской агломерацией.

Курманова Г.К., Уразова Б.А., Тажикенова С.К., Нуркенова М.Ж. выделяют технологическое предпринимательство как основу развития инновационной экономики страны [6]. Авторы рассматривают инновационную деятельность предприятий как ядро экономического прогресса, способствующее повышению конкурентоспособности городов и регионов, а также решению накопившихся социально-экономических проблем. Отмечается, что инновационное предпринимательство более развито в агломерациях, где существуют благоприятные условия (трудовые ресурсы, социальные и технические инфраструктуры и прочее) для его успешной реализации.

Таким образом, агломерации представляют собой реальные территории, где интегрированы крупные города и близлежащие поселения для повышения конкурентоспособности региона и стимулирования экономического роста.

Методы исследования. В процессе написания статьи авторами были использованы различные статистические методы анализа. В частности, структурный статистический анализ данных, абсолютные и относительные статистические величины. При проведении исследования были использованы метод научной абстракции и SWOT-анализ.

Обсуждения и результаты. Сложившиеся в регионах мира системы государственного и местного управления включают в себя количественно и качественно разные элементы регулирования и стимулирования агломерационных процессов. Основная задача региональной политики в развивающихся странах – создание «точек роста» крупных агломераций для стимулирования неравенства и ускорения развития стран в целом. В то же время региональные власти развитых стран используют различные механизмы, такие, как выравнивание межрегиональных различий и активизация внутренних ресурсов для развития потенциала своих территорий.

В нашей стране местный совет агломерации предназначен для решения организационных, информационных, аналитических вопросов по поддержке развития агломерации [7].

Процесс урбанизации в Казахстане был связан с быстрой концентрацией промышленности в крупных городах, созданием новых крупных городов в строящихся регионах и, соответственно, миграцией значительной части населения из деревни в город и его высокая концентрация в крупных городских поселениях.

Процесс индустриализации и быстрый экономический рост больших городов положил основу для появления агломерации уже в 19 веке на территории России. В период СССР на территории Казахстана были созданы Алматинская и Карагандинская агломерации. В 2013 году в Казахстане вышло постановление о создании пяти агломераций: Астанинская, Алматинская, Шымкентская, Актюбинская и Карагандинская.

Согласно Закону Республики Казахстан о развитии агломераций, который вступил в силу с 1 января 2023 года, секретариат местного совета агломерации разрабатывает комплексный план развития агломерации сроком на 5 лет. В связи с этим во всех пяти агломерациях разработаны комплексные планы развития агломерации с 2024 года по 2028 год. Программы развития агломераций способствуют:

- развитию градостроительства города-ядра и ближайших поселений;
- модернизации социальной, инженерной, транспортной инфраструктуры;
- обеспечению экономической, экологической и других безопасностей;
- обеспечению экологической устойчивости агломерации [8].

В последние годы повысилась внутренняя и маятниковая миграции из сельских поселений в крупные города. В результате треть населения страны проживает лишь в пяти агломерациях. Показатели урбанизации в других городах Казахстана не меняются. В таблице 1 показаны изменения численности населения в агломерациях нашей страны в 2022 и 2023 годы.

Таблица 1. Численность населения в агломерациях Казахстана [9].

	Численность на начало 2023 г., человек	Общий прирост населения, человек	Из них		Численность на начало 2024 г., человек	темп прироста, в %	средняя численность, человек
			Естественный прирост, человек	Сальдо миграции, человек			
1	2	3	4	5	6	7	8
Астанинская агломерация	1 636 253	8 650	3 108	5 542	1 644 903	7	388 714
Алматинская агломерация	3 540 494	8 788	3 638	5 150	3 549 282	1	3 544 889
Шымкентская агломерация	2 061 823	4 217	3 545	672	2 066 040	0	2 063 933
Карагандиская агломерация	858 690	103	115	-12	858 793	0	858 742
Актюбинская агломерация	771 704	793	798	-5	772 497	0	772 100

Примечание: составлено на основании данных [9].

Из таблицы 1 видно, что в Астанинской агломерации наблюдается значительный темп прироста, составивший 7%, в то время как в трех других агломерациях данный показатель равен нулю. Главными факторами увеличения численности являются рынок труда, благоприятные социально-экономические условия, социальная и инженерная

инфраструктура. В Астану, столицу государства, начинается стремительный приток людей, что увеличивает темпы урбанизации и обеспечивает отношение к аспекту формирования городских агломераций. На основе Назарбаев Университета и других отраслевых научных центров Астаны в будущем ожидается создание масштабных конкурентоспособных проектов в области инновационной деятельности. Все это значительно увеличит потенциал столицы [10].

В этой связи для устойчивого социального и экономического развития государства и увеличения ВВП страны необходима разработка инновационной политики на уровне государства. Инновационная политика государства лежит в основе экономической и национальной безопасности страны, так как инновации являются трамплином экономического роста любого государства, улучшения уровня качества жизни и благосостоянии нации. Общеизвестно, что инновационная политика предполагает создание условий для стимулирования инновационной деятельности предприятий. Это включает в себя разнообразные мероприятия, такие, как технологические и научные исследования, финансовая поддержка, направленная на разработку и внедрение инноваций. Показатели инновационной активности предприятий помогают дать оценку их инновационной деятельности. Инновационная активность предприятий является одним из главных показателей, характеризующая интенсивность инновационной деятельности, которая включает способность к разработке новаций и обеспечение необходимым количеством и качеством потенциала для успешного внедрения инноваций (таблица 2).

Таблица 2. Основные показатели инновационной активности предприятий в агломерациях Казахстана в 2022 году [9].

	Количество предприятий, единиц		Из них, имеющие инновации		Уровень активности в области инноваций, в %		Общая численность работников на конец отчетного периода, человек	
	2022 г.	2023 г.	2022 г.	2023 г.	2022 г.	2023 г.	2022 г.	2023 г.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Астанинская агломерация	4 447	4117	647	625	14,8	15,2	270 164	238 795
Алматинская агломерация	8 916	8122	1 091	1182	13,2	14,8	513 970	461 433
Шымкентская агломерация	1 953	1532	109	97	5,2	6,3	137 268	300 398
Карагандинская агломерация	1 830	1890	266	307	15,1	16,2	175 539	202 636
Акюбинская агломерация	1 125	1127	154	168	13,5	14,9	118 996	123 912

Примечание: составлено на основании данных [9].

Из предоставленной таблицы видно, что общее число 8 916 предприятий в 2022 году в Алматинской агломерации в 2023 году уменьшилось до 8122. Из них в 2022 году 1 091 предприятие активно применяли инновации, а в 2023 году их число составило 1182 предприятия. В то время как в Шымкентской агломерации отмечено применение инноваций всего 109 предприятиями. Основными внешними факторами, оказывающими влияние на инновационную активность предприятия, являются уровень конкуренции на рынке, а также инновационный климат в стране. Внутренними факторами предприятий, существенно способствующими улучшению ключевых показателей инновационной активности в агломерациях, являются форма собственности и масштаб предприятий, отраслевая принадлежность, а также наличие ресурсов, включая трудовые, финансовые, технологические, научные и другие.

Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан ведет статический учет уровня инновационной активности предприятий по технологическим инновациям с 2004 года, по всем инновациям - с 2013 года. На рисунке 1 показана динамика изменения уровня инновационной активности предприятий в агломерациях Казахстана с 2018 по 2023 годы.

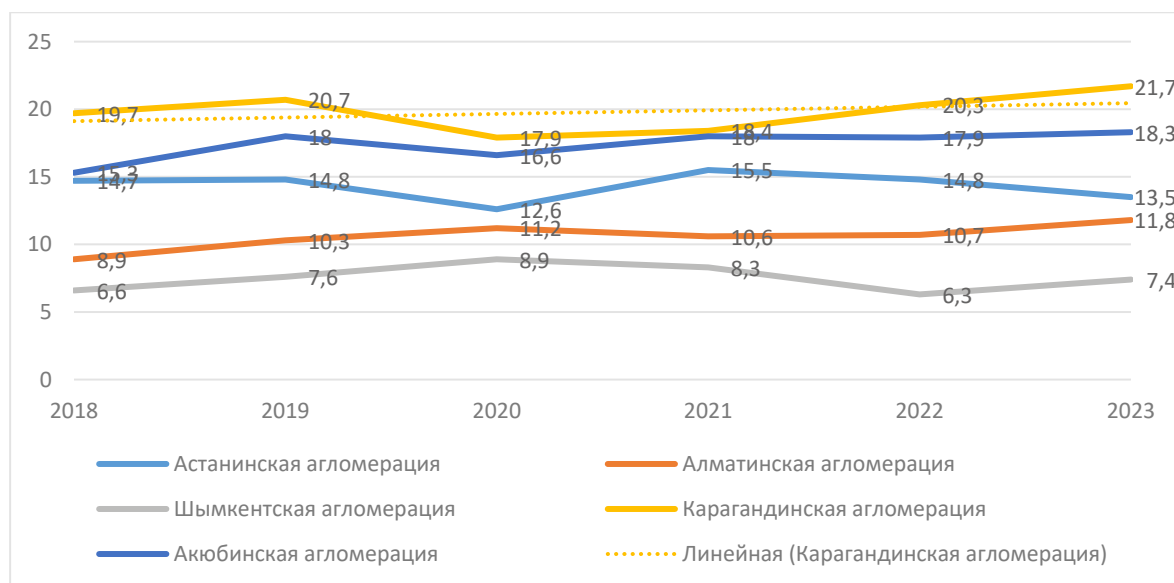

Рисунок 1. Динамика уровня инновационной активности предприятий в агломерациях Казахстана

Примечание: составлено на основании данных [9].

Рисунок иллюстрирует, что в период с 2018 по 2023 годы высший уровень инновационной активности предприятий отмечен в Карагандинской агломерации, в то время как наименьший уровень зафиксирован в Шымкентской агломерации. Фактором, способствующим высокому уровню инновационной активности в Карагандинской агломерации, является высокая концентрация промышленных объектов,

занимающихся внедрением инноваций в производство. Отмечается, что уровень инновационной активности предприятий в Актюбинской агломерации не сильно уступает Карагандинской агломерации. За последние пять лет этот показатель в среднем составил 17%.

На мировом уровне одним из ключевых показателей развития инноваций в любой стране является объем расходов на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (далее - НИОКР) на государственном уровне. К примеру, в США ежегодно выделяется почти два триллиона американских долларов на эти цели. Ежегодно составляется рейтинг глобальных расходов на НИОКР в соотношении к ВВП государства, где мировыми лидерами являются Южная Корея, Израиль, Япония, Швеция и Финляндия.

Для ускорения развития инновационной активности предприятий необходимо внедрение результатов НИОКР в процесс производства продукции или оказания услуг. В мировой практике основными источниками финансирования НИОКР являются займы банков, иностранные инвестиции, собственные средства предприятий и средства бюджета [10].

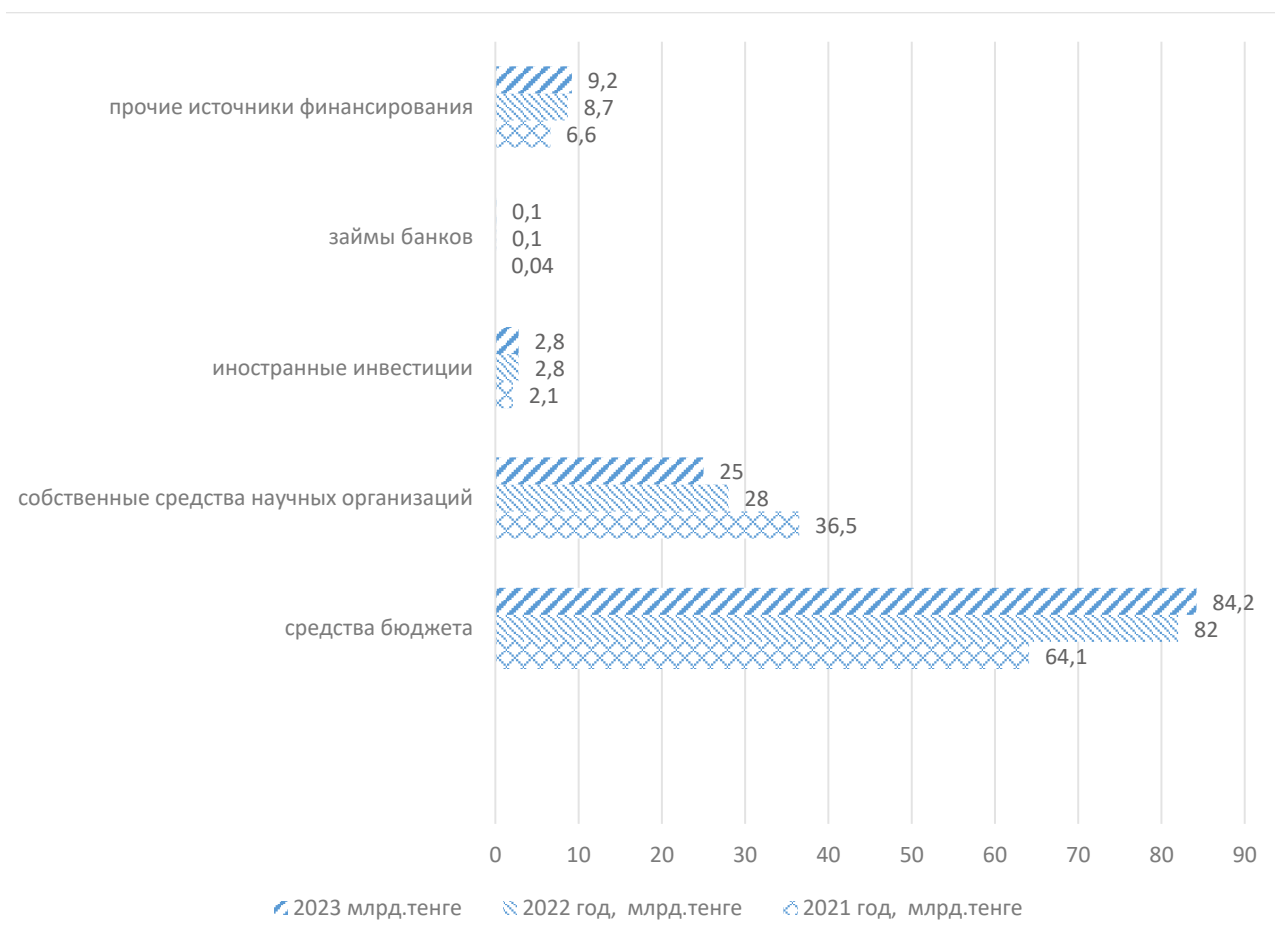

Рисунок 2. Динамика источников финансирования НИОКР в агломерациях Казахстана.
Примечание: составлено на основании данных [9].

Рисунок 2 показывает, что за последние три года объем финансирования из средств бюджета государства увеличен с 46,3 млрд тенге до 84,2 млрд тенге. При этом финансирование из банков в виде кредитов остается на уровне 0,1 млрд.тенге.

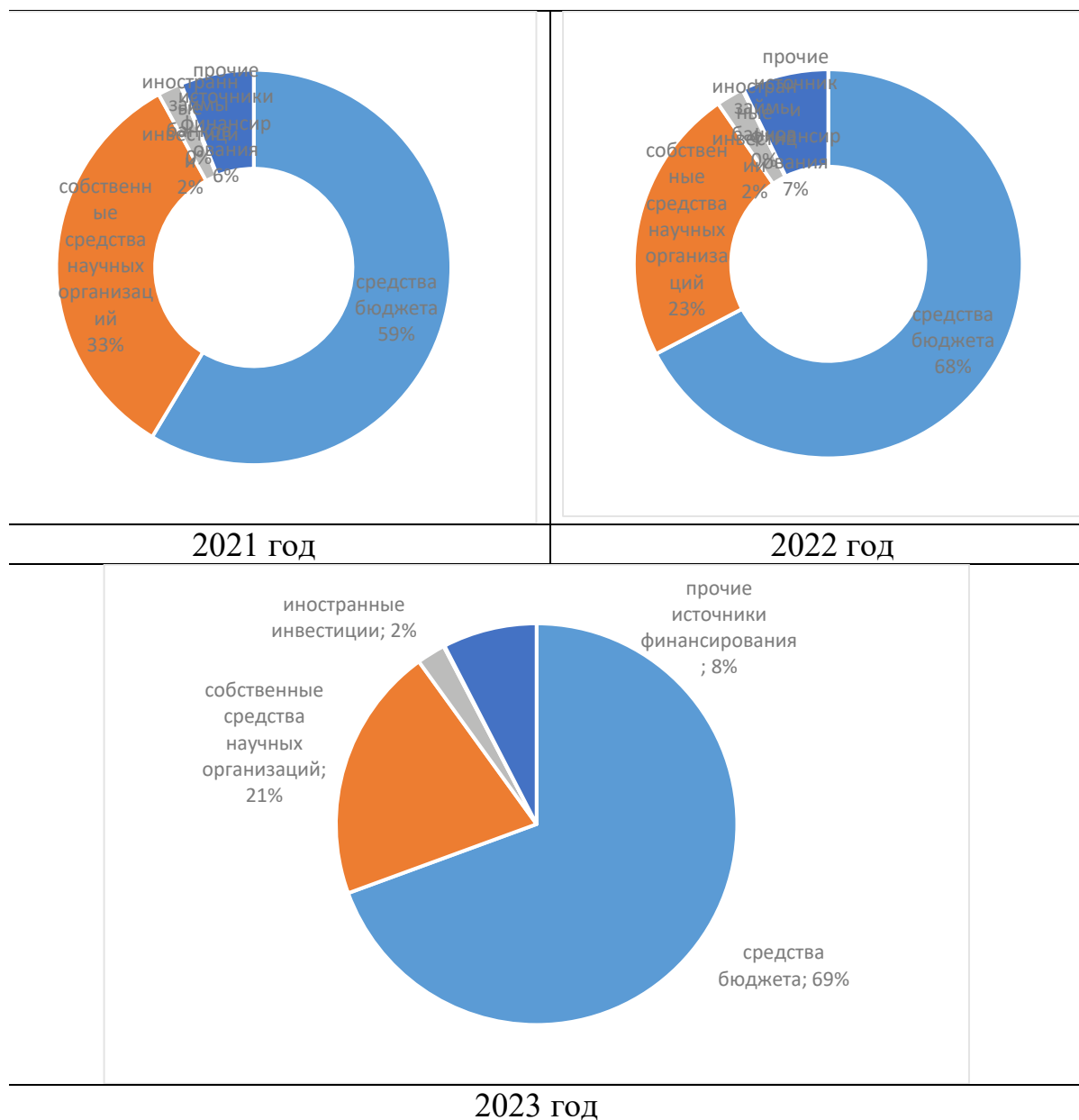

Рисунок 3. Структура объема затрат на НИОКР по источникам финансирования.
Примечание: составлено на основании данных [9].

Предоставленный рисунок отражает структуру расходов на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (НИОКР) по источникам финансирования в 2021 году, где средства из бюджета составляли 59%, а в 2022 году этот показатель вырос до 68%. В то же время финансирование из собственных средств научных организаций

уменьшилось с 33% в 2021 году до 23% в 2022 году. В 2023 году также преобладают средства из бюджета государства, при этом собственные средства научных организаций уменьшились.

Проделанный анализ тенденций развития агломераций показывает, что на формирование и развитие инновационного предпринимательства в агломерациях влияют внешние и внутренние факторы. В таблице 3 показан SWOT-анализ развития агломераций Казахстана.

Таблица 3. SWOT-анализ развития агломераций Казахстана [11]

S - Сильные стороны	W - Слабые стороны
– повышение миграционного населения, а также увеличение естественного прироста населения; – наличие резервной кадровой базы профессионалов; – наличие разнообразных рабочих мест; – условия, способствующие развитию малого и среднего инновационного предпринимательства; – наличие высокого уровня предоставления услуг в образовании, здравоохранении, туризме.	– отсутствует целостность социальной и инженерной инфраструктуры города и пригородных поселений; – большая загруженность центральных дорог в городах (пробка) из-за роста уровня автомобилизации населения и непригодности транспортной инфраструктуры; – развитие инженерно-коммунальных инфраструктур неблагоприятно влияет на экологическую обстановку города; – отсутствует механизм управления агломерацией; – рекреационные зоны очень слабо развиты, а также в городах практически отсутствуют зеленые насаждения.
О - Возможности	Т - Угрозы
– изменения структуры экономики агломерации; – формирование многопрофильного рынка труда; – создание условий для развития инновационного предпринимательства; – создание экономической, экологической безопасности.	– увеличение преступности за счет дегуманизации и дифференциации иммигрантов; – ввиду притока низкоквалифицированных трудовых мигрантов появляется «фальсификационная урбанизация»; – большая нагрузка на имеющуюся городскую инфраструктуру; – увеличение безработицы; – дефицит жилья; – беспорядочное строительство в прибрежных поселениях; – увеличение загрязнения окружающей среды; – неравномерное развитие регионов по стране.

Примечание: составлено на основании данных [11].

Воздействие близости к крупногабаритному транспорту обеспечивает жителям центра, то есть всей агломерации, полный доступ к трудовым, торговым и другим возможностям различных районов агломерации.

Также следует отметить, что социально-экономический статус города и его место в иерархии городских поселений зависят не от численности населения, а от набора и качества товаров и услуг, которые могут быть предложены на локальном и глобальном рынках. Возможности сервиса и инфраструктуры определяют лицо города больше, чем его промышленная специализация [11].

В последнее время произошло изменение отношения к городам как центрам административной и управленческой деятельности национальных и транснациональных компаний. В связи с развитием информационных технологий и логистики, в первую очередь, упор делается на наличие подходящей среды для ведения бизнеса. Это стало, например, конкурентным преимуществом новых американских центров корпоративного управления – Остина, Далласа, Денвера. Эти же процессы активно развиваются в крупных агломерациях Китая и Индии [12].

С научной точки зрения важно оценить уровень развития агломераций и разработать методику их типологии, учитывающую не только численность населения и характер системы расселения в агломерации, но и экономический потенциал, компонентов агломерации, плотности различных связей между ними.

Следует отметить, что городские агломерации не могут развиваться при подавлении местного самоуправления, поэтому его усиление является насущной потребностью сегодняшнего дня. Органы местного самоуправления совместно с региональными органами государственной власти способны определить оптимальную модель управления городской агломерации и реализовать агломерационные проекты [13].

Заключение

Таким образом, дальнейшее развитие агломерации в Казахстане является одним из стратегических направлений нашего государства. Программа развития агломерации позволит решить социально-экономические проблемы города и поселений за счет синхронного повышения качественного уровня жизни населения. Агломерации дают новые возможности для модернизации социальных, инженерных, транспортных инфраструктур, создания условий развития градостроительства, обеспечению экономической, экологической и других безопасностей; обеспечению экологической экосистемы. При этом создание условия для развития инновационного предпринимательства в агломерациях будет главным трамплином для резкого экономического роста в агломерациях и в государстве в целом. Кроме того, будет создан микрорегион, включающий в себя город-ядро и ближайшие поселения с одинаковым уровнем жизни, где будет увеличиваться количество поселений с наиболее привлекательной социальной средой, будет создаваться подходящая среда для развития бизнеса и инновационного предпринимательства, будет улучшаться качество жизни населения.

Благодарность, конфликт интересов

Статья подготовлена и написана в рамках грантового финансирования научных проектов Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики

Казахстан (ИРН: AP14870814 «Влияние внешних воздействий агломерации на развитие инновационного предпринимательства»).

Конфликт интересов отсутствует.

Вклад авторов в работе над данной статьей:

Бекжанова Тоты Калжановна – анализ, интерпретация результатов работы, написание текста, оформление статьи, утверждение окончательного варианта статьи для публикации.

Дарибаева Адахан Кузембаевна – написание аннотации статьи, написание текста, проведение SWOT-анализа, вычитка статьи, утверждение окончательного варианта статьи для публикации.

Саналиева Лаура Кабидуллаевна – сбор данных, интерпретация данных, обзор литературы, перевод на казахский и английский языки.

Список литературы

1. Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства. 14.12.2012 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 15.12.2023).
2. Корчагин В. А. Инновационный потенциал предприятия: монография / В. А. Корчагин, Ю. Н. Деречинский, С. В. Коверга. – Елец: Елецкий государственный университет им. И. А. Бунина, 2010. – 192 с.
3. Балашов А.И., Рогова Е.М., Ткаченко Е.А. Инновационная активность российских предприятий: проблемы измерения и условия роста: монография. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного политехнического университета, 2010. - 207 с.
4. Тлеубердинова А.Т., Салауатова Д.М., Шохаманова А.М. Молодежное инновационное предпринимательство: сущность и особенности развития// Вестник КазУЭФМТ. - 2023. – №3(52). - С.128-136. DOI: [https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.3\(52\).15](https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.3(52).15)
5. Кабдесов К.Т., Малдынова А.В. Маятниковая миграция в алматинской агломерации: анализ результатов пилотного опроса//Вестник университета «Туран». - 2021.- №4. -С.140-146. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-140-146>
6. Курманова Г.К., Уразова Б.А., Тажикенова С.К., Нуркенова М.Ж. Технологическое предпринимательство как базис инновационной экономики//Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – №3(52). - С.182-189. DOI: [https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.3\(52\).21](https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.3(52).21)
7. Закон Республики Казахстан от 1 января 2023 года № 181-VII «О развитии агломераций». 01.01.2023 – [Электрон. ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37910629 (дата обращения: 18.02.2024).
8. Об утверждении Межрегионального плана мероприятий по развитию Алматинской агломерации до 2030 года. 28.02.2020 – [Электрон. ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32510767&pos=5;-108#pos=5;-108 (дата обращения: 13.12.2023).
9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Динамические таблицы. –02.02.2024 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/region/> (дата обращения: 05.11.2023).

10. Нурмухаметов Н.Н., Темирова А.Б., Нургалиева Ж.Е., Тансыкбаева Г.О. Государственное предпринимательство в контексте инновационной экономики Казахстана//Вестник КазУЭФМТ.– 2022. - №1(46). - С.144-153. DOI: [https://doi.org/10.52260/2304-7216.2022.1\(46\).18](https://doi.org/10.52260/2304-7216.2022.1(46).18)
11. Саханова Г.Б. Поддержка предпринимательства в Казахстане//Вестник университета «Туран». – 2020. - №3. - С.34-41. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-34-41>
12. Сейсенбаева А., Имрамзиева М., Маукенова А. Влияние государственной поддержки на инновационную деятельность малого и среднего бизнеса в Казахстане//Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия: Экономика. - 2023. - №3. –С. 279–290. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-279-290>
13. Zabel J.E. Migration, housing market, and labor market responses to employment shocks//Journal of Urban Economics.-2012-№72(2-3)-Р. 267-284, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jue.2012.05.006>

Т.К.Бекжанова¹, А.К.Дарибаева*¹, Л.К. Саналиева²

¹*Esil University, Астана, Қазақстан*

²*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

Қазақстан агломерацияларындағы инновациялық кәсіпкерліктің даму тенденциялары

Аннотация. Мақалада «агломерация» ұғымына әртүрлі көзқарастар қарастырылып, урбанизация процестерінің Қазақстандағы агломерациялардың дамуына ықпалына көп көңіл бөлінеді. Агломерациялардағы кәсіпкерлікті дамыту тақырыбы бойынша әдебиеттерге шолу жасалды. Қазақстанның бес қалалық агломерациясының негізгі сипаттамалары келтірілген. Агломерациялардағы кәсіпорындардың инновациялық қызметінің негізгі көрсеткіштері мен халық санының өзгеруі туралы деректер талданған. Ғылыми мақалада қаржыландыру көздері бойынша ҒЗТКЖ шығындарының көлемінің құрылымы диаграмма түрінде берілген.

Авторлар 2018-2023 жылдар аралығында кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің ең жоғары деңгейі Қарағанды агломерациясында, ал ең төменгі деңгейі Шымкент агломерациясында байқалғанын анықтады. Қазақстан агломерацияларындағы ҒЗТКЖ-ны қаржыландыру көздерінің серпіні және 2020-2023 жылдарға арналған қаржыландыру көздері бойынша ҒЗТКЖ шығындары көлемінің құрылымы графикалық түрде берілген.

Зерттеу аясында жүргізілген SWOT талдауының нәтижесінде Қазақстандағы агломерациялардың дамуының күшті және әлсіз жақтары анықталып, болашақ өсу қаупі мен мүмкіндіктері бағаланды.

Мақалада агломерациялар әлеуметтік, инженерлік және көлік инфрақұрылымын жаңғыртуға, қала құрылысын дамыту үшін жағдай жасауға, экономикалық, экологиялық және басқа да қауіпсіздікті қамтамасыз етуге жаңа мүмкіндіктер беретіні атап өтілген.

Түйін сөздер: инновация, кәсіпкерлік, агломерация, урбанизация, қайта құрылымдау, инфрақұрылым.

T.K. Bekzhanova¹, A.K. Daribayeva*¹, L.K. Sanalieva²

¹Esil University, Astana, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Trends of innovative entrepreneurship development in agglomerations of Kazakhstan

Abstract. The article examines various approaches to the concept of “agglomeration”, and pays much attention to the influence of urbanization processes on the development of agglomerations in Kazakhstan. A review of literature on the topic of entrepreneurship development in agglomerations was carried out. The main characteristics of the five urban agglomerations of Kazakhstan are given. Data on changes in population and main indicators of innovative activity of enterprises in agglomerations are analyzed. In the scientific article, the structure of the volume of R&D costs by funding sources is presented in the form of a diagram.

The authors found that in the period from 2018 to 2023, the highest level of innovative activity of enterprises was noted in the Karaganda agglomeration, while the lowest level was recorded in the Shymkent agglomeration. The dynamics of R&D funding sources in the agglomerations of Kazakhstan and the structure of the volume of R&D costs by funding sources for 2020-2023 are presented in graphical form.

As a result of the SWOT analysis carried out as part of the study, the strengths and weaknesses of the development of agglomerations in Kazakhstan were identified, and threats and opportunities for future growth were assessed.

The article notes that agglomerations provide new opportunities for modernizing social, engineering, and transport infrastructures, creating conditions for the development of urban planning, and ensuring economic, environmental and other security.

Keywords: innovation, entrepreneurship, agglomeration, urbanization, restructuring, infrastructure

References

1. Strategija "Kazakhstan-2050": novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva. [Strategy 'Kazakhstan-2050': a new political course of the established state] 14.12.2012 – [Elektron. resurs] [Electronic resource]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (data obrashhenija: [date of reference:] 15.12.2023) [in Russian]
2. Korchagin, V. A. Innovacionnyj potencial predpriyatija [Innovation potential of the enterprise]/ V. A. Korchagin, Ju. N. Derechinskij, S. V. Koverga Nauchnaja monografija, Eleckij gosudarstvennyj universitet im. I.A. Bunina. [Scientific monograph, Eletsy State University named after I.A. Bunin. I.A. Bunin]– Elec: Eleckij gosudarstvennyj universitet im. I. A. Bunina [Elets: I. A. Bunin Eletsy State University], 2010. – 192 s. [in Russian]
3. Balashov A.I., Rogova E.M., Tkachenko E.A. Innovacionnaja aktivnost' rossijskih predpriyatij: problemy izmerenija i uslovija rosta. [Innovation activity of Russian enterprises: measurement problems and growth conditions] Monografija [Monograph] – SPb.: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo politehnicheskogo universiteta, [St. Petersburg: Publishing house of St. Petersburg State Polytechnic University] 2010. - 207 s. [in Russian]

4. Tleuberdinova A.T., Salauatova D.M., Shohamanova A.M. Molodezhnoe innovacionnoe predprinimatel'stvo: sushhnost' i osobennosti razvitiya [Youth innovation entrepreneurship: essence and features of development]// Vestnik KazUJeFMT. [Vestnik KazUEFMT] - 2023.– №3(52)-S.128-136. [https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.3\(52\).15](https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.3(52).15) [in Russian]
5. Kabdesov K.T., Maldynova A.V. Majatnikovaja migracija v almatinskoj aglomeracii: analiz rezul'tatov pilotnogo oprosa [Pendular migration in Almaty agglomeration: analysis of the results of the pilot survey] //Vestnik universiteta «Turan». [Bulletin of the University «Turan»]- 2021.- №4-S.140-146. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-140-146> [in Russian]
6. Kurmanova G.K., Urazova B.A., Tazhikenova S.K., Nurkenova M.Zh. Tehnologicheskoe predprinimatel'stvo kak bazis innovacionnoj jekonomiki [Technological entrepreneurship as the basis of innovative economy]//Vestnik KazUJeFMT. [Vestnik KazUEFMT] – 2023.–№3(52)-S.182-189. [https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.3\(52\).21](https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.3(52).21) [in Russian]
7. Zakon Respubliki Kazahstan ot 1 janvarja 2023 goda № 181-VII «O razvitii aglomeracij». [Law of the Republic of Kazakhstan from 1 January 2023 № 181-VII «On the development of agglomerations»] 01.01.2023 – [Jelektron. resurs] [Electronic resource] - URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37910629 (data obrashhenija: [date of reference:] 18.02.2024) [in Russian]
8. Ob utverzhdenii Mezhhregional'nogo plana meroprijatij po razvitiyu Almatinskoj aglomeracii do 2030 goda. [On approval of the Interregional action plan for the development of Almaty agglomeration until 2030.] 28.02.2020 – [Jelektron. resurs] [Electronic resource] - URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32510767&pos=5;-108#pos=5;-108 (data obrashhenija:[date of reference] 13.12.2023) [in Russian]
9. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Dinamicheskie tablicy. [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Dynamic tables.] –02.02.2024 – [Jelektron. resurs] [Electronic resource] - URL.: <https://stat.gov.kz/ru/region/> (data obrashhenija [date of reference]: 05.11.2023) [in Russian]
10. Nurmuhametov N.N., Temirova A.B., Nurgalieva Zh.E., Tansykbaeva G.O. Gosudarstvennoe predprinimatel'stvo v kontekste innovacionnoj jekonomiki Kazahstana [State entrepreneurship in the context of innovation economy of Kazakhstan]//Vestnik KazUJeFMT. [Vestnik KazUEFMT.] – 2022.- №1(46)-S.144-153. [https://doi.org/10.52260/2304-7216.2022.1\(46\).18](https://doi.org/10.52260/2304-7216.2022.1(46).18) [in Russian]
11. Sahanova G.B. Podderzhka predprinimatel'stva v Kazahstane [Support of entrepreneurship in Kazakhstan] //Vestnik universiteta «Turan». [Bulletin of the University «Turan».]– 2020.- №3-S.34-41. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-34-41> [in Russian]
12. Sejsenbaeva A., Imramzieva M. i Maukenova A. Vlijanie gosudarstvennoj podderzhki na innovacionnuju dejatel'nost' malogo i srednego biznesa v Kazahstane [Influence of state support on innovation activity of small and medium business in Kazakhstan]//Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Serija Jekonomika. [Vestnik ENU named after L.N. Gumilev. Series Economics.] - 2023.- №3–S. 279–290. <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-279-290> [in Russian]
13. Zabel J.E. Migration, housing market, and labor market responses to employment shocks//Journal of Urban Economics.-2012-№72(2-3)-P. 267-284, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jue.2012.05.006>

Сведения об авторах:

Бекжанова Т.К. – кандидат экономических наук, и.о.профессора, руководитель проекта, зав. кафедрой «Учет и аудит», Esil University, ул. Жубанова, 7, 010 000, Астана, Казахстан.

Дарибаева А.К. – автор для корреспонденции, кандидат экономических наук, и.о.профессора, зав. кафедрой «Экономика и маркетинг», Esil University, ул. Жубанова, 7, 010000, Астана, Казахстан.

Саналиева Л.К. – PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул.Сатбаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Бекжанова Т.К. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессордың м. а., жоба жетекшісі, «Есеп және аудит» кафедрасының меңгерушісі, Esil University, Жұбанов көшесі-7, 010 000, Астана, Қазақстан

Дарибаева А.К. – хат-хабар авторы, экономика ғылымдарының кандидаты, профессордың м.а., «Экономика және маркетинг» кафедрасының меңгерушісі, Esil University, Жұбанов көшесі-7, 010000, Астана, Қазақстан

Саналиева Л.К. – PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 010000, Астана, Қазақстан

Bekzhanova T.K. – Candidate of Economic Sciences, Acting Professor, Project Manager, Head of the Department of Accounting and Auditing, Esil University, Zhubanova str. 7, 010 000, Astana, Kazakhstan

Daribayeva A.K. – correspondence writer, Candidate of Economic Sciences, Acting Professor, Head of the Department of Economics and Marketing, Esil University, 7 Zhubanova str., 010000, Astana, Kazakhstan

Sanaliev L.K. – PhD, L.N.Gumilyov Eurasian National University, 010000, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 06.71.09
ҒЫЛЫМИ МАҚАЛА

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-109-129>

Қазақстан Республикасының әуе тасымалдар нарығын талдау

А. Нұрланұлы^{id}, У.Ж. Шалболова*^{id}

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: akhasssen@gmail.com, urpash_sh@mail.ru)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының әуе тасымалдар нарығының қазіргі таңдағы жай-күйі мен өзекті мәселелеріне талдау жасалынған. Сонымен қатар, талдау негізінде анықталған проблемаларды шешуге бағытталған маңызды іс-әрекеттер қатары қарастырылған. Ғылыми жұмыста ресми статистикалық ақпарат көздеріне негізделген, әуе тасымалы нарығын сипаттайтын жолаушылар ағыны мен айналымының 1990-2023 жылдар аралығындағы 34 жылдық динамикасы, ұшақ салонының эконом санатындағы әуе билеттерінің тұтыну бағаларының индексі, отандық лоукостер билеттерінің Еуропалық лоукостермен салыстарғандағы бағасы, әуе тасымалына деген ұшуға бейімділік дәрежесі, ішкі тасымалдарға деген ұшуға тартымдылық, нарықтың бәсекелестік сипаты (отандық әуе тасымалдаушылармен орындалған жолаушылар санының құрылымы), сонымен қатар әуе компаниялары шығындарының құрылымы секілді көрсеткіштердің жылдар аралығындағы динамикасы кестелік және диаграммалық сипатта берілген. Жоғарыда аталған көрсеткіштерді анықтай отырып, нарықтың қазіргі жағдайына бағалау жасалынды және осы нарықтың дамуына кедергі келтіріп отырған келесідей негізгі мәселелер қатары анықталды. Атап айтқанда, нарықтағы бәсекелестік деңгейінің төмен болуы, әуе билеттері бағаларының халықтың барлық әлеуметтік топтарына деген қолжетімсіздігі, негізгі қорлар тозуының әлемдік стандарттармен салыстырғандағы дәрежесінің жоғары болуы және отандық мұнай компаниясымен өндірілетін әуе жанар-жағар майларының жеткіліксіздігі секілді факторлар айқындалды. Жалпы осы талдауды негізге ала отырып, қазіргі таңдағы Қазақстанның әуе нарығының қарқынды дамып келе жатқандығын және оның болашақтағы едәуір артуы болжамы негізінде оның Орталық Азиядағы транзитті дәліздерді иемденуде потенциалының жоғары екендігіне қорытынды жасауға болады, және ол өз кезегінде осы нарықта туындап отырған мәселелермен қатар тәуекелдерді барынша митигациялаудың маңызды екендігін көрсетеді.

Түйін сөздер: әуе тасымалдар нарығы, жолаушылар тасымалы, жүк тасымалы, әуекоманиялар, әуе билеті.

Түсті: 25.04.2024. Мақұлданды: 31.05.2024. Онлайн қолжетімді 26.09.2024.

Кіріспе

Жаһандану процесінің нәтижесінде әуе көлігі әлемдік экономиканың дамуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі ретінде үлкен маңызға ие болды. Әуе компаниялары санының өсуі жүк тасымалы мен жолаушылар ағынының айтарлықтай өсуіне алып келді, ол өз кезегінде осы тасымал түрінің халыққа деген қолжетімділігіне әсер етті. Бүгінде әуе тасымалдары халықаралық және мемлекетішілік экономикалық байланыстарды қамтамасыз етуде маңызды рөл атқара отырып, экономиканың барлық салаларының ажырамас бөлігіне айналды.

Қазақстан Республикасында, басқа да көптеген елдердегідей, авиациялық қатынас экономиканың стратегиялық маңызды секторы болып табылады. Елдің геосаяси және геостратегиялық жағдайы, сондай-ақ оның кең аумағы көлік пен экономикалық кеңістіктің бірлігін қамтамасыз ету үшін әуе тасымалына ерекше мән беріледі. Қазақстан Республикасындағы әуе тасымалдар нарығы осы Орталық Азия елінің орасан зор кеңістігінде адамдар мен тауарларды біріктіруде шешуші рөл атқарады. Сәтті географиялық орналасу, елдің үлкен аумағы арқылы көптеген халықаралық әуе қатынастарының пайда болуына ықпал етті [1].

Ел экономикасының әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату үшін елдің қазіргі қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін толық қанағаттандыруға қабілетті көлік саласын тиімді дамыту талап етіледі. Бұл ел экономикасының және саудасының өсуіне, шаруашылықаралық байланыстың дамуына, нарықтық инфрақұрылымның дамуына әсер етеді. Аумағының көлемі бойынша әлемде 9-шы орында тұрған Қазақстан үшін жүктерді тасымалдау ғана емес, өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуы, халықты жұмыспен қамту, бағаларға инфляциялық қысымның төмендеуі, адамдардың өмір сүру сапасы мен деңгейінің жоғарылауы және т.с.с. көптеген проблемаларды шешу кезінде көлік саласының өзінің қосар үлесі бар. Қазақстанның кең аумағы жағдайында жолаушылар тасымалымен қамтамасыз етілуі өңірлердің көліктік қолжетімділігіне және азаматтардың көліктік ұтқырлық деңгейіне үлкен әсер етеді, бұл өз кезегінде халықтың әл-ауқатына да жанама әсер етеді. Осы тұста 2023 жылы Қазақстанның жалпы ішкі өніміндегі көлік саласының үлесі тек 5,3%-ды құрап отырғанын айта кеткен жөн. Еуропалық Одақ елдерінде бұл көрсеткіш 20-25% құрайды, бұл көліктік-логистикалық сектордың экономикадағы шешуші рөлін көрсетеді [2].

Осы зерттеу жұмысында Қазақстандағы әуе тасымалдар сферасының қазіргі жағдайына шолу жасалып, оның мәселелерін, мүмкіндіктері мен даму перспективалары зерттелетін болады. Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасындағы әуе тасымалы нарығының ағымдағы жай-күйін кешенді бағалау және оны одан әрі дамыту жөнінде ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу қажеттілігіне байланысты өзекті болып табылады. Осы ғылыми мақаланың мақсаты қазақстандық әуе тасымалдар нарығының қазіргі жағдайына талдау жасау және оның қазіргі таңдағы мәселелерін шешу жөнінде іс-әрекеттер қатарын қарастыру болып табылады. Осы мақсатқа жету жолында келесідей міндеттер алға қойылды:

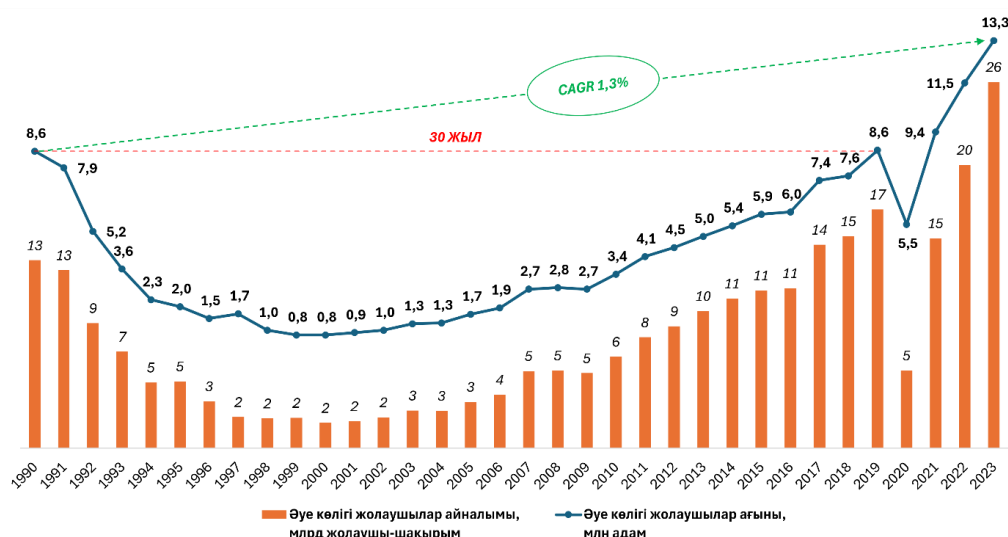
- Қазақстанның әуе тасымалдар нарығын зерттеу және негізгі көрсеткіштерінің динамикасына талдау жасау;
- Осы нарықтың дамуын тежеп отырған өзекті және маңызды проблемаларды анықтау;

– Осы мәселелердің пайда болуына себепкер болып отырған факторларды анықтау және оларды шешу мақсатындағы іс-әрекеттер қатарын ұсыну.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеуде қолданылған негізгі әдістер экономикалық құбылыстар арасындағы жағдайларды анықтау, салыстыру және саралау кезінде қолданылатын экономика-статистикалық талдаудың түрлері болып табылады. Бірінші мәліметтер Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистикалық бюросымен ұсынылған ақпараттар негізінде жинақталды, сонымен қатар, олардың негізінде автормен математикалық есептеулер жүргізу арқылы көрсеткіштер тобы анықталды. Болжамды мәліметтер MS Excel функциясының және «Air Astana» АҚ қызметкерлерінің аналитикалық ақпараттары негізінде автормен есептелінді. Алынған көрсеткіштер динамикалық және құрылымдық диаграммаларды құру үшін кестелік түрге жинақталды, және мақалада зерттеу нәтижелері ретінде суреттер мен диаграммалар түрінде көрсетілді. Жоғарыдағыларға қоса, ақпараттардың белгілі бір көлемі интернет-ресурстары көздерінен (интервью мен аналитикалық мақалалар), жылдық есеп беру материалдарынан және компаниялардың ресми сайттарынан алынды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Әуе тасымалдар нарығы басқа нарықтармен салыстырғанда жас нарық болып саналады. Бұл нарық бастапқы кезеңінде «қолжетімсіз» нарық түрінде өз бастауын алған болса, қазіргі таңда жаһандану және туризм салаларының дамуы негізінде қарапайым халыққа деген қол жетімділігі артып келеді. Қазақстан үшін де әуе тасымалдар нарығының дамуы соңғы жылдары қарқынды артып келеді. 1-суретте Қазақстан Республикасының отандық әуе тасымалдаушыларымен орындалған жолаушылар ағыны мен айналымы көрсетілген.

Сурет 1. 1990-2023 жж. аралығындағы Қазақстан Республикасында отандық әуе тасымалдаушыларымен орындалған жолаушылар ағыны мен айналымы

Ескерту – [3] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

1990-2000 жж. аралығындағы көрсеткіштердің жалпы құлдырау тенденциясында болғанын байқауға болады, бұл жағдайға себеп болған негізгі жағдайлар, ол – 1990 жылдардың басындағы экономикалық дағдарыс пен оның тұрақсыздығы, жалпы халықтың әлеуметтік деңгейі мен олардың орташа жалақы мөлшерінің төмен болуы секілді факторлар деуге болады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алғаннан кейінгі осы саланың орынды реттелмеуі де себеп. КСРО кезіндегі «Аэрофлот» құрамына кіретін қазақ авиация басқармасы Кеңес Одағында көлемі жағынан екінші орынды алатын және жақсы пайда әкеліп отырған басқарма болса, тәуелсіздіктен кейін 1993 жылы «Қазақстан әуе жолы» ұлттық акционерлік авиациялық компаниясына қайта құрылып, ол кейін банкрот болып табылып, 1996 жылы 20 тамызда ҚР Үкіметінің №1030 қаулысы негізінде «Эйр Қазақстан» жабық акционерлік қоғамы құрылды. Алайда 9 жыл өте келе «Эйр Қазақстан» ЖАҚ банкрот болып табылып өз қызметін 2004 жылы тоқтатқан болатын [5,6,7].

2000 жылдардың басында құлдырау саябырсып, 2019 жылға қарай тасымалдардың өсімі байқалады. 2019 жылы тасымалданған жолаушылар саны 8,6 млн адамға жетіп, 1990 жылғы көрсеткішке теңеліп отыр. Тәуелсіздік алғанға дейінгі көрсеткішке дейін қайта қалпына келуге 30 жыл орын алып отырғанын байқауға болады. Бұл осы нарықтың 1990-2019 жылдар аралығында баяу дамып отырғанын көрсетіп отыр. Алайда 2020 жылы тасымалданған жолаушылар саны 2019 жылмен салыстырғанда -38%-ға төмендеп, 5,5 млн адамды құрап отыр, бұған басты себеп, бәрімізге белгілі COVID-19 пандемиясы. Бірақ та 2019-2023 жылдар аралығындағы уақыт факторын есепке алатын жиынтық орташа өсу қарқыны көрсеткіші – CAGR 11 %-ды құрап пандемиядан кейінгі деңгейге жетіп қана қоймай, сонымен қатар, 2023 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 4,7 млн жолаушылардың артық тасымалданғанын көрсетіп отыр. Жалпы 34 жыл ішіндегі CAGR (1990-2023 жж.) 1,3%-ды құрап отыр, ол өз кезегінде осы нарықтың баяу дамып отырғанын, алайда пандемиядан кейінгі өсу қарқынының жоғары болып отырғанын көрсетеді.

Қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасының әуе тасымалы нарығына қысқаша шолу:

- Қазақстанда тұрақты коммерциялық рейстерді 6 әуе компаниясы жүзеге асырады, олар – «Air Astana», «FlyArystan» («Air Astana-ның» еншілес әуе компаниясы-лоукостер); «SCAT»; «QAZAQ AIR»; «Южное небо»; «Jetіcy»;

- Ішкі әуе жолы тасымалдары аптасына 694 рейс жиілігімен, 61 бағыт бойынша жүзеге асырылады. Елдің халықаралық әуе маршруттары желілері 31 елге аптасына 583 рейс жиілігімен 118 бағыттан тұрады;

- 2023 жылы әуежайлар 26,1 миллион адамға қызмет көрсетіліп, 24 мың тонна жүк тасымалданды;

- 2023 жылы барлық өңірлерді қолжетімді авиатасымалдармен қамту мақсатында 23 ішкі әлеуметтік маңызы бар және туристік маршруттар субсидияланды;

- 13 әуежайда отандық әуе тасымалдаушылар жұмыс істемейтін аймақтарда бесінші дәрежелі «әуе еркіндігін» қамтамасыз ететін «ашық аспан» режимі іске қосылған болатын [4].

1-кестеде Қазақстан Республикасы халқының ұшуға деген бейімділігі көрсетілген.

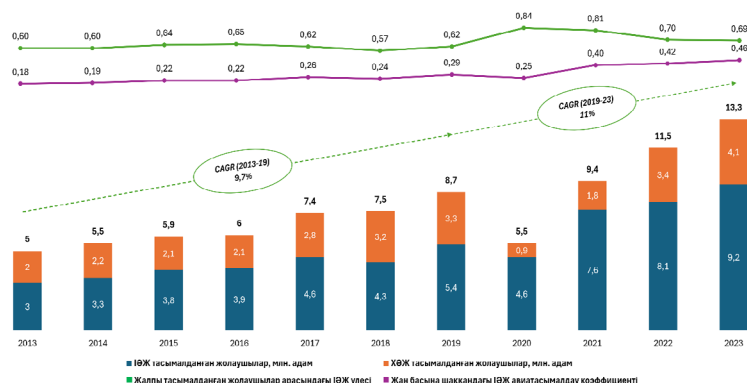
Кесте 1. Қазақстан Республикасы халқының 2013-2023 жж. аралығындағы ұшуға деген бейімділік көрсеткіші

Жылдар	Халық саны (жыл басына), млн адам	Әуе көлігімен тасымалданған жолаушылар саны, млн адам	Ұшуға деген бейімділік коэффициенті (3/2)
1	2	3	4
2013	17,0	5,0	0,3
2014	17,3	5,4	0,3
2015	17,5	5,9	0,3
2016	17,8	6,0	0,3
2017	18,0	7,4	0,4
2018	18,3	7,6	0,4
2019	18,5	8,6	0,5
2020	18,8	5,5	0,3
2021	19,0	9,4	0,5
2022	19,6	11,5	0,6
2023	19,9	13,3	0,7

Ескерту – [3] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Әуе көлігімен тасымалданған жолаушылар санының жалпы халық санына деген қатынасымен есептелінетін ұшуға деген бейімділік коэффициенті 2013 жылы 0,3 құраса, 2023 жылы 0,4 пунктқа өсіп, 0,7 көрсеткішін құрап отыр. Жалпы пандемияны есепке алмағанда, 2013 жылдан бастап бұл көрсеткіш оң динамикада өсіп келеді, ол өз кезегінде Қазақстан халқының жиі ұша бастағанын, яғни осы көлік тасымалына деген сұраныстың артып келе жатқанын көрсетіп отыр.

2-суретте Қазақстан Республикасының отандық әуе тасымалдаушыларымен ішкі және сыртқы әуе желілерімен тасымалданған жолаушылар саны көрсетілген.

Сурет 2. 2013-2023 жж. аралығындағы Қазақстан Республикасында отандық әуе тасымалдаушыларымен орындалған ішкі және сыртқы әуе желілерімен тасымалданған жолаушылар саны және олардың көрсеткіштері

Ескерту – [3,8] дереккөздері негізінде автормен құрастырылған

2013-2019 жылдар аралығында ішкі рейстердің жалпы ұшулардағы үлесі жобамен тұрақты 60 пайызды құрап отырса, 2020 жылы осы көрсеткіш 80 пайызға дейін жеткен, ол өз кезегінде басты себептердің бірі – осы жылдағы пандемия салдарынан сыртқы қатынастардың тоқтауынан болып табылады. 2021-2023 жылдардағы ішкі рейстермен тасымалданған адамдарың көлемі артып отырғаны байқалады, бірақ та 2022 жылы олардың жалпы ұшулар үлесіндегі көлемі 11 пайызға төмендеген, бұл өз кезегінде халықаралық рейстерге деген сұраныстың, яғни Қазақстан халқының саяхаттауға деген тенденциясының артып келе жатқанын сипаттайды. Жалпы ІӘЖ деген тартымдылық артып келе жатқанын байқауға болады, оны жан басына шаққандағы ІӘЖ тасымалданған жолаушылар коэффициентінің 2013 жылы 0,18-ден 2023 жылы 0,46-ға артып отырғандығынан көруге болады.

Жоғарыдағы көрсеткіштер динамикасы негізінде қорытынды жасауға болатын осы нарықтың даму тенденциясына қарамастан, Қазақстанның әуе тасымалдар нарығы өзінің жолында бірқатар кедергілерге тап болып отыр. Әуе тасымалы нарығына тікелей немесе жанама әсер ететін бұл мәселелердің өзара байланысты және өзара тәуелді екенін айтуға болады.

Әуе тасымалдар нарығында туындап отырған өзара байланысты негізгі мәселелерінің бірі – әуе билеттерінің бағалық қолжетімділігі болып отыр.

2-кестеде Европа елдерімен салыстырғандағы Қазақстандағы әуе билеттерінің құны көрсетілген.

Кесте 2. Әуе компаниялардың әуе тасымалдарының бағаларын салыстыру

Маршрут	Ұшу жоспарланған күн	Билет қаралған күн	Әуе тасымалдаушы	Маршрут дистанциясы, шақырым	Билет құны, теңге
Халықаралық рейстер					
Астана-Кутаиси	25.05.2024	13.04.2024	FlyArystan	2 408	63 438
Стокгольм-Барселона	24.05.2024	13.04.2024	Ryanair	2 317	49 413
Республикаішілік рейстер					
Атырау-Ақтөбе	26.05.2024	13.04.2024	FlyArystan	527	27 619
Эдинбург-Борнмут	26.05.2024	13.04.2024	Ryanair	584	16 862
Ескерту – [9,10,11] дереккөздері негізінде автормен құрастырылған					

Салыстырмалы талдау деректері: Бағаларға салыстырмалы түрде талдау жасау үшін шамамен бірдей қашықтыққа (халықаралық және республикаішілік аймақтарда) ұшатын шетелдік «Ryanair» (Ирландия) және «FlyArystan» (Қазақстан) лоукостер әуе компаниялары алынды және екі компания осы рейстерге ұсына алатын ең төменгі базалық тариф қосымша багажсыз есептелінді. Тариф бағалары 13 сәуір 2024 жылғы

Ұлттық банктің ресми валюта бағамдары бойынша теңгеге конвертацияланды. Билет 13 сәуір 2024 жылы қаралып, 4 апта (1 ай) бұрынғы күнге қарастырылды.

Аймақтар бойынша шамамен бірдей қашықтыққа әуе билеттерінің бағасын салыстыра отырып, біз Қазақстандағы әуе билеттерінің құны Еуропадағы бағадан еш кем түспейтінін көреміз, тіпті ол бағалармен салыстырғанда халықаралық рейстер 28 %-ға, ал республикаішілік рейстер 64 %-ға қымбат екенін байқауға болады, дегенмен, еуропалық мемлекеттердегі халықтың орташа табысын есепке алсақ, қазақстандықтар үшін бұл әуе билеттерінің қолжетімділігі бойынша сұрақтар бар екенін жөнінде қорытынды жасауға болады.

3-кестеде ұшақтың эконом санатында салонында ұшу бойынша Қазақстан Республикасының аймақтық тұтыну бағаларының индексі берілген.

Кесте 3. 2022-2024 жж. I тоқсан аралығындағы ұшақтың эконом санатында ұшу бойынша тұтыну бағаларының индекстері, %

Уақыт кезеңдері	2022 ж. I тоқсан	2023 ж. I тоқсан	2024 ж. I тоқсан
Өңірлер			
Қазақстан Республикасы	115,4	125,3	106,7
Ақмола облысы	100	102,6	105,4
Ақтөбе облысы	118,4	141,5	89,7
Алматы облысы	110,6	x	x
Атырау облысы	115,3	129	142,4
Батыс Қазақстан облысы	103,7	138,6	92,3
Жамбыл облысы	114,9	112,7	86,7
Қарағанды облысы	110,7	98,8	105,8
Қостанай облысы	107	143,9	115,8
Қызылорда облысы	123,5	125,9	104,5
Маңғыстау облысы	138,7	133,3	117,5
Павлодар облысы	91,9	106,5	106,7
Солтүстік Қазақстан облысы	100	115,9	100
Шығыс Қазақстан облысы	117,5	126,2	106,4
Астана қаласы	119,1	126,6	103,9
Алматы қаласы	116,6	132,1	102,2
Шымкент қаласы	128,6	117,7	118,2
Түркістан облысы	135,2	122,4	120
Жетісу облысы	-	132,4	76
Ұлытау облысы	-	78,7	91,7
Абай облысы	-	140,2	55,6
«х» – ақпараттар құпия			
«-» – мәліметтер жоқ			
Ескерту – [12] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған			

Кестедегі мәліметтерді талдай отыра, жалпы билеттердің бағалары соңғы 3 жылдың бірінші тоқсандарында шамамен жыл сайын 16 %-ға артып отырғанын көруге болады. 2024 жылдың бірінші тоқсанында өткен жылғы осы кезеңмен салыстырғанда эконом санатындағы билет бағалары Қазақстан бойынша 6,7 %-ға артқан. Өңірлер арасында билет бағаларының ең жоғарғы артуы 42,4 пайызды құрап, Атырау облысында тіркеліп отыр. Содан кейінгі өсім Түркістан облысында 20%, Шымкент қаласы және Маңғыстау облысында 18%, Қостанай облысында 16%-ды құрап отыр. Ал 2022 жылдың I тоқсанымен салыстырғанда бағалардың төмендеуі келесі облыстарды байқалады: Абай, Жетісу, Жамбыл, Ақтөбе, Ұлытау, Батыс Қазақстан.

Қазақстандағы әуе билеттерінің «жоғары бағада» болуының негізгі себептеріне келесідей факторларды келтіруге болады:

- Осы бизнестің ерекшеліктерінің болуына байланысты нарықтағы бәсекелестік ортаның Қазақстандағы дамымауы;

- Әуе ЖЖМ тапшы болуы. Авиакеросин тапшылығы қазіргі уақытта жылына 300 мың тоннаны құрайды. Қазіргі таңда әуе билеті құнының құрылымында авиакеросиннің құны шамамен 30%-ды құрайды, бұл жолаушылар үшін билеттің соңғы құнына айтарлықтай әсер етеді. 2011 жылдан бері Қазақстанда авиакеросиннің бағасы әлі де болса реттелмеген;

- Әуежайлардағы аэродромдардың негізгі құралдарының физикалық тозуы. Тозу шекті деңгейден асады және 68%-ды құрайды. Әлемдік тәжірибеге сәйкес 50%-дан астам тозу әуе хабының жұмысындағы тұрақтылықтың жоғалуын білдіреді, ұшу қауіпсіздігіне қауіп төндіреді, жоспарланбаған күрделі салымдар мен қаржылық тұрақтылықтың жоғалуы, халықаралық тасымалдау нарығынан шығу қатері туындауы; Қазақстандағы аймақтық әуежайлардың барлығы дерлік рентабельді емес. Әуежайлардың ұшу-қону жолақтарын күтіп ұстау үлкен қаржылық жүктеме болып табылады [13].

Енді осы нарықтағы бағаның жоғары болуына әсер етіп отырған факторларды жекелеп қарастыруға болады:

- Осы нарықтағы бәсекелестіктің төмендігі. Қазақстанның авиациялық әкімшілігімен (ААК) тіркелген қазақстандық әуе тасымалдаушылардың саны 2021 жылғы 54-тен 2022 жылы 59-ға дейін өсті, оның 13-і коммерциялық әуе тасымалдарын жүзеге асырады: 6-ы тұрақты жолаушылар рейстерін және 7-чартерлік жолаушылар тасымалдарын орындайды. «Air Astana» -Еуропалық Одақелдеріне ұшуға құқығы бар 6 авиакомпанияның бірі, басқа операторлар Comlux, Prime Aviation, FlyJet.kz, KazAirJet және Jupiter Jet. Ішкі рейстерді 5 әуе компаниялары орындайды: «Air Astana» (FlyArystan-мен бірге), SCAT, QAZAQ AIR, Southern Sky және «Жетісу».

Халықаралық азаматтық авиация ұйымы (ICAO) жүргізген аудиттің деректері бойынша 2022 жылы Қазақстанда ұшу қауіпсіздігінің деңгейі 73% - дан 84% - ға дейін ұлғайып отыр. Бұл 2021 жылы тіркелген әлемдік деңгейден 15% жоғары. ААК (Азаматтық авиация комитеті) Қазақстанның ұшу қауіпсіздігін қамтамасыз ету және арттыру жөніндегі сұрақтар бойынша ICAO және EASA-мен тығыз ынтымақтасады. Еуропалық бағыттар бойынша рейстерді орындау кезінде қазақстандық әуе акомпанияларға

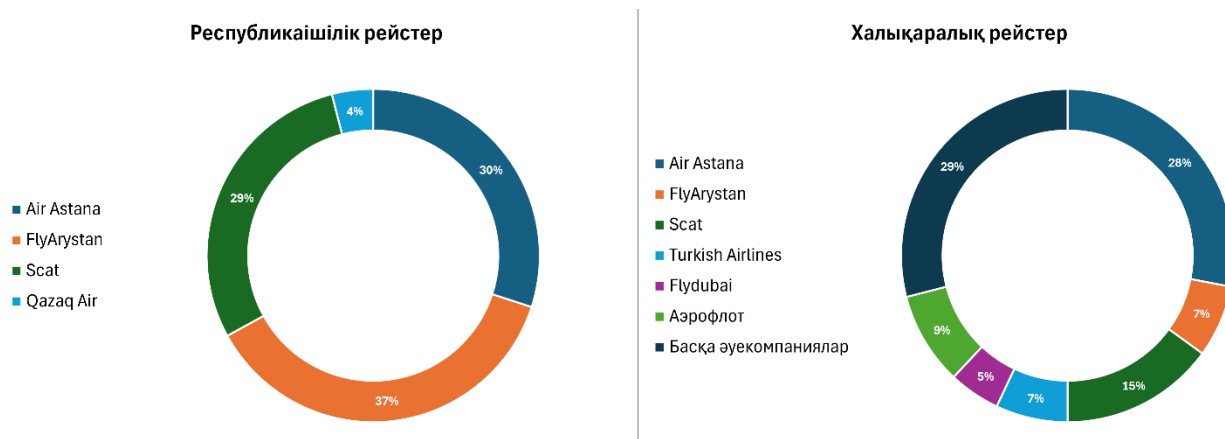
ешқандай шектеулер қойылмайды; ұшулар тек қана қолданыстағы әуе қатынасы туралы үкіметаралық келісімдермен регламенттеледі.

2022 жылдың соңындағы жағдай бойынша аптасына 477 рейс жиілігімен 108 бағыт бойынша 30 елге рейстер орындалады [8].

Ал 2023 жылы ішкі әуе жолы тасымалдары аптасына 694 рейс жиілігімен, 61 бағыт бойынша жүзеге асырылады. Елдің халықаралық әуе маршруттары желілері 31 елге аптасына 583 рейс жиілігімен 118 бағыттан тұрады. Сонымен қатар, 2023 жылы «Қазақэроавиация» РМҚ 415 мыңнан астам ұшуларға қызмет көрсеткен, оның ішінде 107 мыңы қазақстандық ұшулар болса, 308 мыңы шетелдік әуе тасымалдаушылармен орындалған.

Әуе билеттерінің баға деңгейіне көбіне нарықтағы бәсекелестік, әуежайлардағы қызмет көрсету сапасы мен жылдамдығы, әуежайлардағы төмен бағалар, авиа жанармай бағасы, авиатасымалдаушылар арасындағы жолаушылардың таңдау еркіндігі сияқты факторлар әсер етеді.

3-суретте нарықтың ішкі және сыртқы рейстер бойынша нарықтың құрылымы көрсетілген.

Сурет 3. ҚР әуе тасымалдары нарығының 2024 жылғы ішкі және сыртқы әуе желілері бойынша әуе компаниялармен тасымалданған жолаушылардың құрылымы

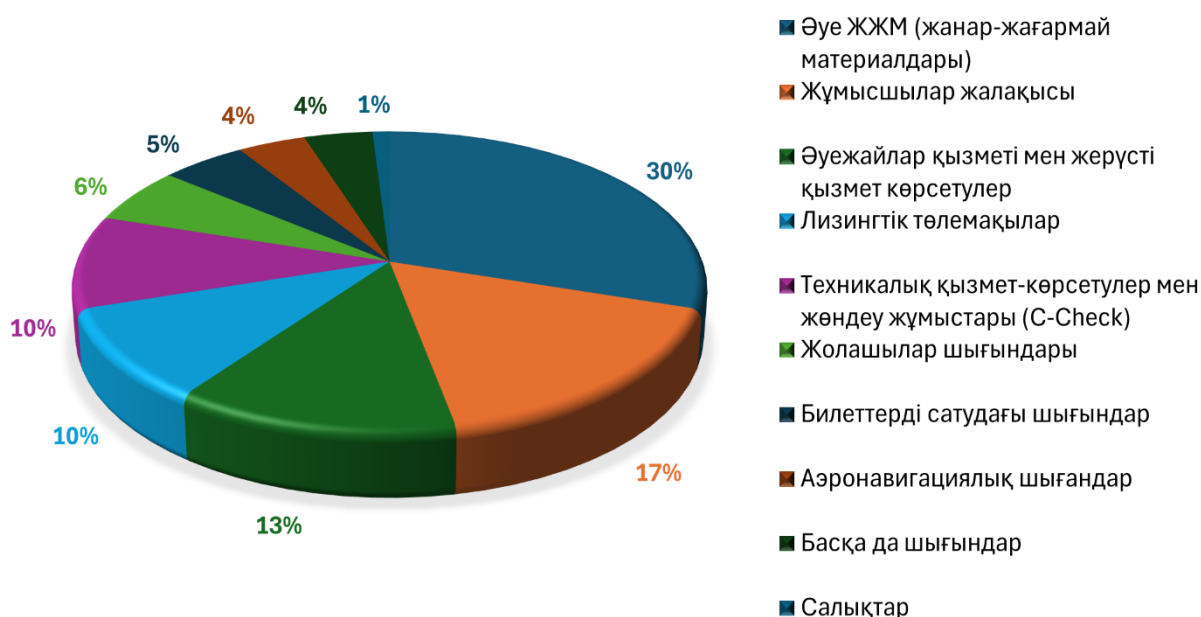
Ескерту – [8] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Қазақстанда әуе тасымалдар нарығы ұлттық әуе тасымалдаушы басқаратын мемлекеттік компаниялар тобының үстемдігімен ерекшеленеді. Бұл нарықта олигополиялық модель орын алған. Екі компанияның нарықтағы үлесі (Air Astana тобы мен Scat) 96 %-ды алады. Қазіргі таңда FlyArystan лоукостер тасымалдаушы ретінде нарықта өзін ұсынатын болғанына қарамастан, ол Air Astana компаниясынан бөлек шығарылмаған, және олардың барлық есептері бір кәсіпорыннан шығады, яғни жеке заңды тұлға ретінде әрекет етпейді. Air Astana тобы квазимемлекеттік секторға жатады, 51 пайызы Самұрық-Қазына ұлттық әл-ауқат қорына тиесілі. Ол жеке компания ретінде нарықтың 67 пайызын алып отыр, яғни осы нарықта үстемдік етіп, билеттердің бағаларының тағайындалынуына тікелей әсер етеді деген сөз.

Қазақстан Республикасы Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі (ҚР БҚДА) мемлекеттің қатысуымен әуе компаниялардың активтерін бөлудің мәселесі әлі шешілмегенін атап өтті. Қолданыстағы олигополиялық нарық құрылымы баға бәсекелестігіне және шығындарды оңтайландыруға кедергі келтіреді, бұл рейстердің жүйелі кешігуіне және бағаның өсуіне әкеліп соқтырады. ҚР БҚДА мысал ретінде әуе компанияның бір бағыттағы ең жоғары тарифі ең төменгі тарифтен 4,6 есе асатын жағдайды мысалға келтіреді (67 743 теңге 14 743 теңгеге). Мұндай жағдай жоғары бағаны төлеуге мәжбүр болған және рейстердің кешігуі түріндегі қолайсыздықтарға төзетін жолаушыларға теріс әсер етеді.

– Әуе ЖЖМ тапшылығы. Отандық мұнай өңдеу зауыттары қазіргі таңда отандық әуе тасымалдаушыларының авиакеросинге деген сұраныстарын толығымен қанағаттандыра алмай отыр. Осы нарықтағы ЖЖМ көтерме нарығының 80%-ы «ҚазМұнайГаз» ұлттық компаниясымен орындалады [14]. Ал осы тауар түріне деген тапшылықтың орын алуы, өз кезегінде оның бағасының жоғарылауына әкеледі, бұл фактор қазіргі таңдағы әуе нарығындағы орын алып отырған берінеше проблемаларға әкеліп отыр. Соның ішінде, әуе билетінің өзіндік құнының жоғарылауына және транзиттік потенциалдың орындалмауы.

4-суретте отандық әуе компаниялардың өзіндік құнының құрылымы көрсетілген.

Сурет 4 – Әуе компаниялар шығындарының құрылымы

Ескерту – [15] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Әуе компаниялардың шығындарының құрылымы жолаушыларға билет бағасын қалыптастыруда негіз болып табылады. Әуе билеттерінің құнына әуе тасымалдаушылардың барлық шығындары кіреді, олар келесідей: әуе тасымалы құнының құрылымында ЖЖМ 30%-ды құрайды. Жанармай оны өндірушіден сатып алатын,

импорттайтын жеткізуші арқылы немесе әуежай қызметі арқылы жеткізіледі. Шығындардың екінші түрі 17%-ды құрайтын әуе компания қызметкерлерінің жалақысы. Үшінші шығын – әуежай қызметтері және жер үсті қызметтері болып отыр. Әуежайға келген жолаушы тіркеу орнына барады, оны әуежай қажетті шарттарды берген әуе компания қызметкерлері немесе әуежай қызметкерлері тіркейді. Әуе компания қызметкерлері тіркеген жағдайда әуежай осы кезеңде багажды ресімдеу бойынша қызметтерді көрсетеді. Жолаушы үшін багаж ресімделеді және оны ұшақтың бортына дейін жеткізу ұйымдастырылады. Осы уақытта әуежай қызметтері әуе кемелеріне жерүсті қызмет көрсету бойынша қызметтер көрсетеді, соның ішінде:

- әуе кемелерін пайдаланушыларға және басқа да тұтынушыларға арнайы авто және электр көлік құралдарымен, перрондық механикаландыру құралдарымен қызмет көрсету;
- әуе кемелері мен жолаушылар салондарын жинау және жабдықтау;
- әуе кемесінің тұрағына орын беру;
- ЖЖМ және қосымша сұйықтықтарды беруді қамтамасыз ету;
- әуе кемесінің типі бойынша техникалық қызмет көрсету регламентіне сәйкес әуе кемесін инженерлік-авиациялық қызметпен қамтамасыз ету және ұшуға дайындау;
- техникалық қызмет көрсету және жөндеу (A-check);
- бортты тамақпен қамтамасыз ету (кэйтеринг компаниялар).

Шығындар ішінде төртінші орында – әуе кемесі үшін лизингтік төлемдер, олар тасымалдау құнының 10%-ын құрайды. Қазіргі уақытта авиациялық техниканың лизингін шетелдік ұйымдар жүзеге асырады. Сонымен қатар, 10% техникалық қызмет көрсету және жөндеу жұмыстарын жүргізуге кеткен шығындар. Желілік қызмет көрсету түрлерін Қазақстан аумағында әуежай қызметтері, авиакомпания немесе әуе кемелеріне техникалық қызмет көрсету және жөндеу жөніндегі сертификатталған ұйымдар жүзеге асырады.

C-check негізгі қызметі орта есеппен 7,5 мың сағаттық ұшу уақыты айналғаннан кейін жүзеге асырылады. Жөндеу жұмыстары ұшақтың техникалық жағдайына байланысты 10-нан 40 күнге дейін созылады.

Шығындардың 6%-ын құрайтын бесінші шығын түрі – рейсті кешіктіру немесе кейінге қалдыру кезінде жолаушыларға тамақтануды ұсыну және оларды орналастыру шығындары. Шығындардың алтыншы бабы 5% бұл билеттерді сату шығындары. Жолаушының әуе билетін сатып алу кезеңінде қалыптасады. Шығындардың келесі бабы – аэронавигациялық алымдар – 4%-ды құрайды. Ұшып шыққаннан кейін «Қазаэронавигация» бүкіл ұшу барысында аэронавигациялық қамтамасыз етуді ұсынады. Шамамен 1% салық алымдары және 4% басқа шығындар.

Әуе компаниялар шығындарының құрылымына сүйене отырып, қызметтердің түпкілікті құнына әсер ететін негізгі факторлар әуе ЖЖМ, персонал шығындары, сондай-ақ әуежайлар қызметі болып табылады деген қорытынды жасауға болады [15].

Ішкі нарықтағы авиациялық ЖЖМ тапшылығы және оның қымбаттығы елдегі әуе тасымалы нарығының дамуын шектейтін және баға белгілеуге әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Айта кету керек, әуе тасымалдаушылары

шығындарының 80%-ға жуығы шетел валютасында – әуе кемелерін сатып алу немесе жалға алу, қосалқы бөлшектерді сатып алу және т.б. жүзеге асырылады, ал олардың табысының 80%-ға жуығы теңгемен түсетінін ескерсек, әуе компаниялары өз шығындарын өтеу үшін шығынға ұшырау қысымына байланысты билет бағасын реттеуге мәжбүр.

2023 жылы мұнай өңдеу зауытының өндірісі (600-650 мың тоннадан жоғары) мен тұтыну (1 млн. тонна) арасында 35% дефицит орын алып отыр. «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ басқарма төрағасы Мағзұм Мирзағалиев өзінің берген интервьюінде мұнай-өңдеу зауыттары 2022 жылы әуе ЖЖМ өндіруде өздерінің шекті өндірістік күштеріне жетіп отырғандарын айтқан болатын. «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ компаниясымен ұсынылған проблеманы шешудің бір жолы – Шымкент мұнай өңдеу зауытының өндірістік күшін жылына қазіргі 6 миллионнан 12 миллион тоннаға дейін ұлғайту. Бұл шешім авиакеросин өндірісін үш есеге – жылына 313 мыңнан 1 миллион тоннаға дейін арттыруға мүмкіндік береді. Бірақ мұндай нәтижеге тек 2030 жылға қарай ғана қол жеткізуге болады деп түсіндерген болатын Басқарма Төрағасы. Дәл қазіргі сәтте іске асыруға болатын әрекет – кәсіпорынның қазіргі әлеуетін пайдалана отырып, Атырау зауытында авиакеросин өндірісін жылына 100 мың тоннаға арттыру болып табылады.

Бұрын мұнай өнімдерін әлемдік деңгейден төмен бағамен сатумен ерекшеленетін Қазақстан қазір бұл тауарлар құнының әлемдік нарық деңгейінен асып түсетін бағада өсуін атап өтуге мәжбүр. Бұл тенденция тұрақтылықты көрсетіп отыр және өзекті болып қала бермек. Елімізде жанар-жағармай құнының әлемдік индекстерге сәйкес келетін деңгейге дейін төмендемеген. Жеткізушілер ұсынатын көтерме бағалар Еуропа мен Азиядағы да әлемдік орташа көрсеткіштерден асып түсуде. Негізгі факторлар өндірістік қуаттың жетіспеушілігі мен ресейлік нарықтағы трейдерлердің алыпсатарлық операциялары [16].

ҚР Көлік министрлігінің 2023 жылға берілген есебінде, 2030 жылға қарай авиакеросиннің өндірісін 1,4 млн тоннаға жеткізу көзделсе, тұтыну мөлшері 2,5 млн тоннаға болжанып отырғаны жазылған, бұл жерден шығатын қорытынды алдағы ұзақ мерзімде әуе ЖЖМ тапшылығы 1,8 есеге дейін сақталуы мүмкін [17].

Мысалға, Air Astana әуекомпаниясының басқарма төрағасы Питер Фостердің айтуынша Air Astana авиакеросиннің 2/3 бөлігін Қазақстаннан сатып алса, қалған 1/3 бөлігін шетелден, атап айтқанда Ресейден импорттайды. Дегенмен, импорт – бұл қажетті шара болып табылады, өйткені Қазақстанда өндірілетін жанар-жағармай көлемі барлық авиатасымалдаушылардың қажеттіліктерін өтей алмайды. Ол Air Astana Ресейден авиакеросин сатып алуының негізгі себебін Қазақстанның Кеңес Одағы кезінен бері дәл Ресей Федерациясындағыдай шығарылатын авиакеросиннің ТС-1 типін пайдалануымен түсіндірді. Бұл ретте авиакомпания осы жанармай көлемінің тек 80 пайызын тікелей зауыттардан, ал 20 пайызын делдалдар арқылы сатып алатынын айтқан болатын [18].

Азаматтық авиация комитеті еліміздегі авиациялық ЖЖМ бағасына қатысты мәселені шешу үшін келесі шараларды қолға алуды көздейді:

– Авиациялық отын нарығындағы бәсекелестікті дамыту үшін ірі әуежайларға тәуелсіз жеткізушілерді тарту;

– Авиациялық отынның ашықтығын және тек делдалсыз кәсіпорындарға сатылуын қамтамасыз ету үшін биржалық саудаға кезең-кезеңімен көшу;

– Жеткізу тек Ресейден ғана емес Қытайдан, Түрікменстаннан, Әзірбайжаннан, Өзбекстаннан шекаралас елдерден авиациялық жанармай импортын кеңейту [4].

2024 жылдың тамыз айының басында «ҚазМұнайГаз» БТ мен LanzaJet компаниясының Бас директоры ынтымақтастық туралы келісім жасасты. Бұл келісім Қазақстанда экологиялық таза авиациялық отынды (SAF) өндіру бойынша стратегиялық әріптестікті дамытуды көздейді. «ҚазМұнайГаз» бен «Air Astana» компанияларының бастамасымен және Еуропа қайта құру және даму банкінің (ЕҚҚДБ) қолдауымен SAF өндіру кешенін салу бойынша алдын ала техникалық-экономикалық негіздеме жасалды. Келесі қадам – жобаның ТЭН әзірлеу. «Air Astana» алдағы уақытта өз әуе тасымалдарында SAF қолдануды жоспарлап отыр. Сондай-ақ «Самұрық-Қазына» қорының төмен көміртекті Даму тұжырымдамасына сәйкес SAF үлесін біртіндеп арттыру көзделуде: 2040 жылға қарай 5%-ға, 2050 жылға қарай 15%-ға және 2060 жылға қарай 25%-ға дейін.

Әуе ЖЖМ құнының жоғары болуы осы нарықтың транзиттік тасымалының дамымауына да айтарлықтай үлесін тигізіп отыр. Бірінші кезекте не үшін Қазақстанға транзиттік тасымалдың маңыздылығын айқындап өтейік. Қазақстанның Еуропа мен Азияның ортасында сәтті географиялық орналасуы, Орталық Азияда транзиттік елге айналуына алғышарт болып отыр. Яғни, елдің жүк не жолаушы тасымалы үшін транзиттік жағдайда орналасуы, ел үшін экономикалық тиімділіктерге әкелуге мүмкіндік береді. Тасымалданатын жолаушылар әуежайлардың саудасын және қызметін арттырса, әуекомпаниялар да отандық қызметтерді пайдаланатыны белгілі, мысалы әуежайлық жер үсті қызметтері, жолаушыларға көрсетілетін қызметтер, жолаушылар арқылы жасалатын сауда, авиаотын мен жанармай құю және тағы басқалары.

Қазақстан арқылы транзиттік рейстерді орындайтын немесе жанармай құю үшін келетін шетелдік авиакомпаниялар отандық жанармай тапшылығына байланысты импорттық жанармайға жүгінуге мәжбүр. Дегенмен, импорттық жанармай отандыққа қарағанда қымбатырақ болып келеді.

2022 жылы, екінші жартыжылдықта біздің ел арқылы транзиттік рейстерді жүзеге асыратын авиакомпаниялар әуе жанармайының қымбаттауына байланысты транзиттік рейстердің шамамен 40%-ын жоғалтқанымызды және ол рейстер БАӘ мен Түркіменстан арқылы балама бағыттарды пайдалана бастағаны жөнінде «Нұрсұлтан Назарбаев халықаралық әуежайы» АҚ басқарма төрағасы Дәулет Хамзин айтқан болатын. Оның айтуынша, транзиттік рейстерді қамту арқылы тек Астана әуежайы транзиттік жүк ағынын бес есеге ұлғайта алады, бұл елдің ЖІӨ оң әсер етеді, бірақ бұл авиациялық жанармайдың тапшылығы мен оның жоғары бағасына байланысты орындалмай отыр.

Ал авиация жөніндегі тәуелсіз эксперт Абул Кекилбаев келесідей тұжырымдарды айтқан болатын. 2022 жылы көптеген елдердің әуе компаниялары үшін Ресей Федерациясының үстіндегі әуе кеңістігі жабылғаннан кейін қазақстандық әуежайлар мен әуе компаниялары қозғалыс көлемін ұлғайтып, жаңа бағыттарды, соның ішінде Қазақстаннан Ресейге және кері бағыттағы бағыттарды ашуға мүмкіндік алды. Расында да, Қазақстан Ресейдің оңтүстік көршісі ретінде шетелдік рейстерді тасымалдау үшін

инфрақұрылымды қамтамасыз етіп, қызмет көрсетуді жақсартта алады. Және бұл жағдай аяқталғаннан кейін (Ресей Федерациясының әуе кеңістігі ұшулар үшін қайтадан ашылған кезде) шетелдік әуе компаниялары Қазақстан арқылы ұшуды немесе бұрынғы бағыттарына оралуды таңдауы үшін бұл мүмкіндікті барынша пайдалану керек. Жанармай тапшылығы Қазақстан арқылы ұшқысы келетін әуе тасымалдарын тежеп отыр, ал бұл сұраныс көршілес елдерімізге – Қырғызстан, Өзбекстан, Түркіменстан, Әзірбайжанға кетіп отыр. Жанармай құнының жоғары болуына байланысты әуежайларымыз тартымдылығын жоғалтуда [19].

3.Әуежайлардың физикалық тозуы. Қазіргі таңдағы деректер бойынша тозу шекті деңгейден асады және 68%-ды құрап отыр, ал әлемдік тәжірибеге сәйкес 50%-дан астам тозу әуе хабының жұмысындағы тұрақтылықтың жоғалуын білдіретіндігі жөнінде жоғарыда айтылған болатын [13].

Әуежай инфрақұрылымының шекті мөлшерден аса жүктелуі мен тозуы елімізде осы нарық инфрақұрылымын кешенді кеңейту және жаңғырту қажеттілігінің туындап отырғанын білдіреді. Әуе тасымалы секторында, атап айтқанда Астана, Алматы және Шымкент қалаларының ірі әуежайларында инфрақұрылымның тозуы байқалады. Мысалы, жылына 2,7 млн жолаушының өткізу қабілеті бар Алматы әуежайы 2021 жылы 7,2 млн жолаушыға қызмет көрсеткен. Ол шекті деңгейден 2,7 есе артып отыр. Трафиктің бұл көлемі әуежайдың жобалық параметрлерінен едәуір асып түседі және инфрақұрылымның жылдам тозуына әсер етеді.

2022 жылы 5 жоба іске асырылды, атап айтқанда Орал және Қостанай әуежайларындағы терминалдар, Өскемен, Үшарал, Үржар әуежайларындағы ұшу-қону жолақтары қайта жаңартылды. Қазіргі таңда Алматы, Шымкент, Қызылорда және Қостанай қалаларында 4 жоба іске асырылуда. Нәтижесінде Алматы әуежайының өткізу қабілеті 5 есеге (14 млн жолаушыға дейін), Қызылорда - 6 есеге (2 млн - ға дейін) және Шымкент-7 есеге (6 млн-ға дейін) ұлғаяды.

БАӘ Terminal Holding инвесторы жаңа басқарушы компанияның алдына қойылған бірінші кезектегі міндеттердің бірі болып табылатын өз қаражаты есебінен астаналық әуежайдың ұшу-қону жолағын жөндеуге кіріседі. Ұшу-қону жолағын қайта жаңарту, жолаушылар терминалын ағыны 14 млн адамға дейін (қазір 8,5 млн) ұлғайта отырып кеңейту, жүк терминалын ұлғайту және жаһандық логистикалық операторлармен ынтымақтастық жоспарлануда. Сондай-ақ, жанармай құю кешені қайта жаңартылады, duty free-ге әлемдік брендтер тартылады, автотұрақ кеңейтіледі және т.б. инвестициялар сомасы әлі де айқындалады.

Алматыда Түрік TAV airports Holding 2025 жылы жүк терминалы алдында перронды жаңғыртуды және әуежайда жүктерді өңдеуді жеделдету үшін процестерді толық автоматтандыруды жоспарлап отыр. Холдинг \$200 млн-нан астам жаңа жолаушылар терминалын салып жатыр, оны іске қосу 2024 жылдың жазына жоспарланған.

Шымкентте SCAT әуекомпаниясы аумақты 3,8 мыңнан 35 мың шаршы метрге дейін кеңейтуге мүмкіндік беретін жаңа терминал салуды жалғастыруда. Қаржыландыру көлемі 23 млрд теңгені құрайды.

Қызылорда әуежайында құны 20 млрд теңге болатын жаңа жолаушылар терминалы салынуда. Демеуші бөлген қаражат мөлшері 15,7 млрд теңгені құрады, жергілікті

бюджеттен 4,3 млрд теңге сыртқы инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылымды салуға бағытталды.

Павлодар әуежайының ҰҚЖ қайта құру және Балқаш әуежайының перронын, такси жолын және аэровокзалын қайта жаңарту мәселесі пысықталуда. Сонымен қатар, ҰҚЖ, периметрлік қоршаулар мен периметрлік жолдарды кешенді қайта жаңарту, орталықтандырылған жанармай құю жүйесін, ЖЖМ қоймаларын орнату және/немесе жаңғырту, 14 мемлекеттік әуежайды тексеру кезінде қолданылатын заманауи техникалық құралдармен жарақтандыру және т. б. жүргізу жоспарлануда.

Әуежайлардың ҰҚЖ жаңғыртудан басқа ұшу қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін басқа да іс-шараларды жүргізу талап етіледі. Әуеайлақты күтіп ұстау және әуе кемелеріне жерүсті қызмет көрсету, ұшуларды авариялық-құтқару қамтамасыз ету үшін арнайы техниканы жаңарту қажет, өйткені негізгі құралдар мен жабдықтардың тозуы жүріп жатыр. Арнайы техниканың көп бөлігі Кеңес заманында сатып алынған, физикалық, моральдық тұрғыдан ескірген және жиі істен шығады, ал компоненттер қазіргі таңда шығарылмайды. Әуежайлардың үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ететін өндірістік ғимараттар мен құрылыстар да жаңғыртуды талап етеді. Әуежайлардың ұшу қауіпсіздігі жөніндегі проблемаларын шешудің негізгі тежеуші факторы іске асырылуы қомақты қаражатты талап ететін осы іс-шараларды жеткілікті қаржыландырудың болмауы болып табылатынын атап өткен жөн. Өңірлік әуежайлар, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдар жобаларды тиісті қаржыландыруды қамтамасыз ете алмайды.

Әуе тасымалында халықтың өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті әуе кемелерінің тапшылығы байқалады. Мысалы, 2022 жылы орындықтар саны 98 ұшақ кезінде 12,3% -ға, яғни 14 500 адамға дейін өсті, бірақ жолаушылардың әуе кеңістігін пайдалануы 27% өсімге жетті, яғни жолаушылардың өсімі орын санының өсімінен артып отыр. 2025 жылдың соңына дейін әуе кемелерінің паркін 25 бірлікке ұлғайту жоспарланып отыр. Жалпы, мемлекет басшысының барлық тапсырмалары мен сала алдында тұрған міндеттер, оның ішінде авиакеросинмен қамтамасыз ету, мультимодальды хабтар құру, авиатасымалдардың қолжетімділігін арттыру және әуе кемелері паркін толықтыру жөніндегі шаралардың іске асырылуы және нәтижесінде алдағы 6 жылда тасымалданған жолаушылар санын 2 есеге және өңделген жүк көлемін 7 есеге арттыру уақтылы орындалатындығын Қазақстан Республикасының Көлік министрі Қарабаев Марат Кәрімжанұлы мәлімдеген болатын [20,21,22].

Жоғарыдағы проблемаларды шешуде келесідей іс-шаралар қатарлары ұсынылады:

- Әуежай терминалдарды, ұшу-қону жолақтарын, периметрлік қоршауларды қайта реконструкциялау, орталықтандырылған жанармай құю жүйесін құру, ЖЖМ қоймаларын жаңғырту;
- Әуежайларда қолданылатын заманауи техникалық құралдармен жабдықтау;
- Әуеайлақты ұстауға және әуе кемелеріне жер үстіндегі қызметтерді көрсетуге, ұшуды авариялық-құтқару қамтамасыз етуге арналған арнайы техникаларды жаңарту;
- Әуежайлардың өндірістік ғимараттары мен құрылыстарын жаңарту;
- Қазақстандық мұнай өңдеу зауыттарында Jet A-1 маркалы әуе ЖЖМ өндірісін жергілікті деңгейге айналдыру.

Қорытынды. Қазақстандағы әуе тасымалының қолжетімділігі мен тұрақтылығы экономикалық дамудың және халықтың ұтқырлығын қамтамасыз етудің маңызды аспектілері болып табылады. Авиация саласы елдің әртүрлі аймақтарын байланыстыруда, сондай-ақ халықаралық байланыстар мен сауданы жеңілдетуде шешуші рөл атқарады.

2019 жылдан 2023 жылға дейінгі кезең COVID-19 пандемиясына байланысты авиация саласы үшін қиын болды. Дегенмен, орташа өсу қарқыны (CAGR) 11%-ға жетіп, оң өнімділікті көрсетті. Бұл дағдарыстан кейін саланың қалпына келгенін көрсетеді және одан әрі өсу әлеуетін көрсетеді.

Қазақстандағы әуе қатынасындағы басты қиындықтардың бірі – әуе билеттерінің қымбаттығы. Бұл бірқатар факторларға, соның ішінде нарықтағы бәсекелестіктің болмауына және авиациялық жанармаймен қамтамасыз ету проблемаларына байланысты. Тәуелсіз жеткізушілерді тарту және жанармай импортын кеңейту сияқты қадамдар бағаны төмендетуге және халық үшін әуе қатынасын қолжетімді етуге көмектеседі.

Әуежайлардың физикалық тозуы да шұғыл назар аударуды қажет ететін маңызды мәселе. Жұмыс жүктемесінің артуы және инфрақұрылымның тозуы қызмет көрсету сапасының нашарлауына және төтенше жағдайлардың туындау қаупінің артуына әкеледі. Әуе қатынасының қауіпсіздігі мен тиімділігін қамтамасыз ету үшін терминалдарды, ұшу-қону жолақтарын және басқа инфрақұрылымды жаңарту өте маңызды.

Тасымалдаудағы өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру үшін ұшақтардың тапшылығын да атап өткен жөн. Әуе кемелерінің паркін ұлғайту жолаушыларды көбірек тасымалдау мүмкіндігін қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар әуе қатынасын ықтимал үзілістерге немесе қызмет көрсету ақауларына төзімді етеді.

Бұл проблемаларды шешу үшін әуе қатынасының құнын төмендету және инфрақұрылымды жаңарту бойынша жедел шараларды да, әуе кемелері паркін кеңейту және авиациялық отынмен қамтамасыз етудің тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша стратегиялық қадамдарды да қамтитын кешенді тәсіл қажет. Осы іс-әрекеттер қатары Қазақстанның авиация саласының ұзақ мерзімді және тұрақты дамуына жағдай жасайды деп айтуға болады.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Мақала жеке қаражат есебінен жазылды, авторларда мүдделер қайшылығы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі.

Нұрланұлы Абдул-Хасен – әдебиеттерге шолу жасау, статистикалық ақпараттарды жинау, жиналған мәліметтерге талдау жасау, жұмыс қорытындыларына интерпретация жасау, мақаланың құрылымына сыни қайта қаралым жасау, мақаланы рәсімдеу, орыс және ағылшын тілдеріне аудару.

Шалболова Урпаш Жаниязовна – әдебиеттер тізімі жинағының қорытынды нұсқасын бекіту, жиналған мәліметтерге талдау жасау, мақаланың мазмұнын сыни қайта қарау, есептеулерге интерпретация жасау, мақаланың соңғы нұсқасын жариялауға бекіту.

Әдебиеттер тізімі

1. Мадиярова Д.М., Базикенова А.Е. Современное состояние рынка авиаперевозок в Казахстане // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Экономика. - 2018.- №1.-Б. 48–62.
2. Чивазова А.З., Серикбаева Ж.Д., Джаксыбекова Г.Н. Анализ рыночной среды отрасли гражданской авиации Республики Казахстан // Теория и методология . - 2018. - № 5-6 (123).-Б. 295-302.
3. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми сайты [Электрондық ресурс]. - 29.05.2023 - URL: <https://stat.gov.kz/> (жүгінген күні – 19.04.2024)
4. Қазақстан Республикасы Көлік министрлігінің Азаматтық авиация комитетінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. – 29.02.2024 - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aviation?lang=kk> (жүгінген күні – 19.04.2024)
5. Әйр Казахстан [Электрондық ресурс]. – 19.02.2024 - URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%B9%D1%80_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD (жүгінген күні – 19.04.2024)
6. О казахстанской гражданской авиации [Электрондық ресурс]. - 08.12.2023 - URL: <https://nomad.su/?a=3-202312080035> (жүгінген күні – 19.04.2024)
7. «Әйр Казахстан» долетался [Электрондық ресурс]. - 01.03.2004 - URL: <https://nomad.su/?a=11-200403010029> (жүгінген күні – 19.04.2024)
8. «Air Astana» АҚ ресми сайты [Электрондық ресурс]. – 02.2024 - URL: <https://airastana.com/kaz/ru-RU> (жүгінген күні – 19.04.2024)
9. «Great Circle Map» сервисінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. - URL: <https://www.greatcirclemap.com/> (жүгінген күні – 19.04.2024)
10. «Ryanair» әуекомпаниясының ресми сайты [Электрондық ресурс]. - URL: <https://www.ryanair.com/ie/en> (жүгінген күні – 19.04.2024)
11. «FlyArystan» әуекомпаниясының ресми сайты [Электрондық ресурс]. - URL: <https://flyarystan.com/> (жүгінген күні – 19.04.2024)
12. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Ақпараттық-талдамалық жүйесінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. – 03.2024 - URL: <https://taldau.stat.gov.kz/> (жүгінген күні – 19.04.2024)
13. Экономикалық зерттеулер институтының (ERI) ресми сайты [Электрондық ресурс]. – 25.09.2023 - URL: <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=374> (жүгінген күні – 19.04.2024)
14. «Zakon.kz» ресми ақпараттық сайты. – [Электрондық ресурс] // URL: <https://www.zakon.kz/> (жүгінген күні – 19.04.2024)
15. Утепов А.Т. Развитие рынка регулярных внутренних авиаперевозок в Республике Казахстан // Диссертация на соискание степени доктора по профилю – Астана. - 2017. – 139 б. – [Электрондық ресурс] // URL: <https://repository.ara.kz/handle/123456789/209>
16. Могут ли авиабилеты в Казахстане стать дешевле [Электрондық ресурс]. – 25.05.2023 - URL: <https://informburo.kz/stati/mogut-li-aviabilitye-v-kazaxstane-stat-desevle> (жүгінген күні – 19.04.2024)
17. Қазақстан Республикасы Көлік министрлігінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/transport?lang=kk> (жүгінген күні – 19.04.2024)

18. Какие затраты влияют на стоимость билетов Air Astana [Электрондық ресурс]. – 21.04.2023 - URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/115033/kakiye-zatraty-vliayut-na-stoimost-biletov-air-astana.html> (жүгінген күні – 19.04.2024)

19. О том, как Казахстан не воспользовался открывшимся окном авиавозможностей. И о том, почему так часто задерживаются самолёты [Электрондық ресурс]. – 01.02.2023 - URL: <https://informburo.kz/interview/net-v-aviacii-nicego-vaznee-bezopasnosti-polyotov-no-s-etim-u-kazaxstana-problemy> (жүгінген күні – 19.04.2024)

20. «Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы [Электрондық ресурс]. – 05.02.2024 - URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14924428> (жүгінген күні – 19.04.2024)

21. В 2025 году парк казахстанских авиакомпаний пополнится 25 пассажирскими самолетами [Электрондық ресурс]. – 23.02.2024 - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aviation/press/news/details/712439?lang=ru> (жүгінген күні – 19.04.2024)

22. Аэропорты Казахстана станут хабами для грузоперевозок [Электрондық ресурс]. – 13.10.2023 - URL: <https://lsm.kz/chetyre-aeroporta-kazahstana-stant-mul-timodal-nymi-centrami-podrobnosti> (жүгінген күні – 19.04.2024)

А. Нурланұлы, У.Ж. Шалболова*

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Анализ рынка воздушных перевозок Республики Казахстан

Аннотация. В статье проведён детальный анализ современного состояния и актуальных проблем рынка воздушных перевозок Республики Казахстан. На основе проведённого анализа разработан ряд мер, направленных на решение выявленных проблем. Исследование охватывает 34-летнюю динамику пассажиропотока за период с 1990 по 2023 годы, основанную на официальных статистических данных. В работе анализируется индекс потребительских цен на авиабилеты экономического класса, сравнение стоимости билетов казахстанского лоукостера с европейскими аналогами, уровень спроса на воздушные перевозки, привлекательность внутренних рейсов и конкурентоспособность рынка, включая структуру пассажиропотока у отечественных авиаперевозчиков. Также рассматривается динамика таких показателей, как структура расходов авиакомпаний, представленных в виде таблиц и диаграмм. В результате оценки текущего состояния рынка были выявлены ключевые проблемы, препятствующие его развитию. Среди них: низкий уровень конкуренции на рынке, высокая стоимость авиабилетов, недоступная для всех социальных слоёв населения, высокий уровень износа основных фондов по сравнению с мировыми стандартами и недостаточное производство авиационного топлива отечественными нефтяными компаниями. Эти факторы существенно ограничивают потенциал рынка и требуют немедленного внимания и решений. Результаты анализа показывают, что рынок воздушных перевозок Казахстана развивается динамично и обладает значительным потенциалом для укрепления транзитных коридоров в Центральной Азии. Это подчеркивает важность стратегического управления и митигации рисков, связанных с текущими проблемами.

С учётом данных обстоятельств, предложенные меры включают увеличение инвестиций в обновление воздушного флота, развитие конкуренции на рынке, внедрение механизмов для снижения стоимости авиабилетов и повышение качества инфраструктуры.

Ключевые слова: рынок авиaperевозок, пассажирские перевозки, грузоперевозки, авиaperевозки, авиабилеты.

A. Nurlanuly, U.Zh. Shalbolova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Analysis of the air transportation market The Republic of Kazakhstan

Abstract. The article provides a detailed analysis of the current state and current problems of the air transportation market of the Republic of Kazakhstan. Based on the analysis, several measures have been developed to address the identified problems. The study covers the 34-year dynamics of passenger traffic for the period from 1990 to 2023, based on official statistics. The paper analyzes the consumer price index for economy class air tickets, comparing the cost of tickets of a Kazakhstani low-cost airline with European counterparts, the level of demand for air transportation, the attractiveness of domestic flights and market competitiveness, including the structure of passenger traffic among domestic air carriers. The dynamics of such indicators as the structure of airline expenses, presented in the form of tables and diagrams, is also considered. As a result of the assessment of the current state of the market, key problems hindering its development were identified. Among them: a low level of competition in the market, high airfare, inaccessible to all social strata of the population, a high level of depreciation of fixed assets compared to world standards and insufficient production of aviation fuel by domestic oil companies. The results of the analysis show that the air transportation market in Kazakhstan is developing dynamically and has significant potential to strengthen transit corridors in Central Asia. This highlights the importance of strategic management and mitigation of risks associated with current problems. Considering these circumstances, the proposed measures include increased investments in the renewal of the air fleet, the development of competition in the market, the introduction of mechanisms to reduce the cost of air tickets and improve the quality of infrastructure.

Keywords: air transportation market, passenger transportation, cargo transportation, air transportation, air tickets.

References

1. Madijarova D.M., Bazikenova A.E. Sovremennoe sostojanie rynka aviapervezok v Kazahstane // [The current state of the air transportation market in Kazakhstan] BULLETIN of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Economy Series.-2018.- №1.- P.48-62. [in Russian]
2. Chivazova A.Z., Serikbaeva Zh.D., Dzhaksybekova G.N. Analiz rynochnoj sredy otrasli grazhdanskoj aviacii Respubliki Kazahstan [Analysis of the market environment of the civil aviation industry of the Republic of Kazakhstan] // Theory and methodology.- 2018. - № 5-6 (123).- P. 295-302. [in Russian]
3. Kazakstan Respublikasy Ulttyk statistika bjurosynyn resmi sajty [Official website of the Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. - 29.05.2023 - URL: <https://stat.gov.kz/> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]

4. Kazakstan Respublikasy Kolik ministriginin Azamattyk aviacija komitetinin resmi sajty [Official website of the Civil Aviation Committee of the Ministry of transport of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. - 29.02.2024 - URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/aviation?lang=kk> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]
5. Jejr Kazakhstan [Air Kazakhstan] [Electronic resource]. - 19.02.2024 - URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%B9%D1%80_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0% (accessed 19.04.2024). [in Russian]
6. O kazahstanskoj grazhdanskoj aviacii [About Kazakh civil aviation] [Electronic resource]. - 08.12.2023 -URL: <https://nomad.su/?a=3-202312080035> (accessed 19.04.2024). [in Russian]
7. «Jеjr Kazakhstan» doletalsja [«Air Kazakhstan» flew] [Electronic resource]. - 01.03.2004 - : <https://nomad.su/?a=11-200403010029> (accessed 19.04.2024). [in Russian]
8. А«Air Astana» AK resmi sajty [Official website of Air Astana JSC] [Electronic resource]. - 01.02.2024 -URL: <https://airastana.com/kaz/ru-RU> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]
9. Gr«Great Circle Map» servisinin resmi sajty [Official website of the service Great Circle Map] [Electronic resource]. - URL: <https://www.greatcirclemap.com/> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]
10. «Ryanair» auekompanijasynyn resmi sajty [Official website of Ryanair] [Electronic resource]. - URL: <https://www.ryanair.com/ie/en> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]
11. «FlyArystan» auekompanijasynyn resmi sajty [Official website of FlyArystan] [Electronic resource]. - URL: <https://flyarystan.com/> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]
12. Kazakstan Respublikasy Strategijalyk zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ulttyk statistika bjurosynyn Akparattyk-taldamalyk zhujesinin resmi sajty [Official website of the information and analytical system of the Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms] [Electronic resource]. - 01.03.2024 -URL: <https://taldau.stat.gov.kz/> (accessed 19.04.2024)
13. Jekonomikalyk zertteuler institutynyn (ERI) resmi sajty [Official website of the Institute for Economic Research (ECE)] [Electronic resource]. - 25.09.2023 - URL : <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=374> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]
14. «Zakon.kz» resmi akparattyk sajty [«Zakon.kz» official information site] [Electronic resource]. - URL: <https://www.zakon.kz/> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]
15. Uteпов A.T. Razvitie rynka reguljarnyh vnutrennih aviaperevozok v Respublike Kazahstan // [Development of the regular domestic air transportation market in the Republic of Kazakhstan] Dissertacija na soiskanie stepeni doktora po profilju [Electronic resource]. - 2017. - P. 139. - URL: <https://repository.apa.kz/handle/123456789/209> [in Russian]
16. Mogut li aviabilitye v Kazahstane stat' deshevle [Can flights in Kazakhstan become cheaper] [Electronic resource]. - 25.05.2023 - URL: <https://informburo.kz/stati/mogut-li-aviabilitye-v-kazaxstane-stat-desevle> (accessed 19.04.2024). [in Russian]
17. Kazakstan Respublikasy Kolik ministriginin resmi sajty [Official website of the Ministry of transport of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/transport?lang=kk> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]
18. Kakie zatraty vlijajut na stoimost' biletov Air Astana [What costs affect the cost of Air Astana tickets] [Electronic resource]. - 21.04.2023 - URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/115033/kakiye-zatraty-vliyayut-na-stoimost-biletov-air-astana.html> (accessed 19.04.2024). [in Russian]

19. O tom, kak Kazakhstan ne vospol'zovalsja otkryvshimsja oknom aviavozmozhnostej. I o tom, pochemu tak chasto zaderzhivajutsja samoljoty [About how Kazakhstan did not take advantage of the opened window of aviation opportunities. And about why planes are delayed so often] [Electronic resource]. - 01.02.2023 - URL: <https://informburo.kz/interview/net-v-aviacii-nicego-vaznee-bezopasnosti-polyotov-no-s-etim-u-kazaxstana-problemy> (accessed 19.04.2024). [in Russian]

20. «Kazakstan Respublikasynyn 2029 zhyлга degingi Ulttyk damu zhosparyn bekitu turaly» Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti Zharlygynyn zhobasy [Draft decree of the president of the Republic of Kazakhstan «on approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2029»] [Electronic resource]. - 05.02.2024 - URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14924428> (accessed 19.04.2024). [in Kazakh]

21. V 2025 godu park kazahstanskih aviakompanij popolnitsja 25 passazhirskimi samoletami [In 2025, the fleet of Kazakhstani airlines will be replenished with 25 passenger aircraft] [Electronic resource]. - 23.02.2024 - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aviation/press/news/details/712439?lang=ru> (accessed 19.04.2024). [in Russian]

22. Ajeroporty Kazahstana stanut habami dlja gruzoperevozok [Airports of Kazakhstan will become hubs for cargo transportation] [Electronic resource]. - 13.10.2023- URL: <https://lsm.kz/chetyre-aeroporta-kazahstana-stanut-mul-timodal-nymi-centrami-podrobnosti> (accessed 19.04.2024). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Нұрланұлы А. – «Экономика» мамандығының 2 курс PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Шалболова У.Ж. – хат-хабар үшін автор, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Нұрланұлы А. – докторант PhD 2 курса специальности "Экономика", Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Шалболова У.Ж. – автор для корреспонденции, доктор экономических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Nurlanuly A. – 2nd year PhD student of the specialty "Economics", L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Shalbolova U.Zh. – the author for correspondence, Doctor of Economic Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 05.11.15

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-130-148>

Тип статьи (научная статья)

Влияние казахстанской модели демографического перехода на развитие человеческого потенциала Казахстана

Ю.К. Шокаманов¹, Б.Б. Мананов^{*2}, А.А. Мусульманкулова²

¹Алматинский гуманитарно-экономический университет, г. Алматы, Казахстан

²Университет Нархоз, г. Алматы, Казахстан

(E-mail: shokamanov53@mail.ru, *beken.mananov@narxoz.kz, aigul.musulmankulova@narxoz.kz)

Аннотация. Связь между демографией и развитием человеческого потенциала весьма значительна и требует своего изучения. В сложившейся ситуации человеческий потенциал становится одним из решающих факторов социально-экономического развития страны. Поэтому целью исследования является анализ влияния модели демографического перехода на развитие человеческого потенциала в Республике Казахстан. Проведен анализ влияния «демографических волн» в структуре населения, как отражение модели демографического перехода, на основные демографические показатели, такие как общие коэффициенты рождаемости и смертности, естественного прироста населения и человеческого развития с учетом гендерного фактора в Республике Казахстан.

Методологической основой для проведения данного исследования явились статистические методы анализа данных. Для анализа влияния «демографических волн» на показатели численности и половозрастной структуры населения, общих коэффициентов рождаемости, смертности и для исследования факторов естественного прироста были применены методы индексного анализа.

Результаты анализа показали существенное влияние демографических волн в половозрастной структуре населения Казахстана на общие показатели рождаемости, смертности и естественного прироста населения. Эта особенность казахстанской модели демографического перехода может оказывать существенное влияние как в целом на демографическое развитие, так и на человеческий потенциал в стране и соответственно на уровень и качество жизни населения в целом.

Ключевые слова: демографический переход, демографические волны, человеческий потенциал, демографическое развитие, воспроизводство населения, гендерное неравенство.

Введение

В последние годы в Казахстане наблюдается динамичное изменение демографических процессов, таких как рождаемость, смертность, миграция, что оказывает влияние на общий уровень развития общества. Однако, на данный момент не так много исследований, посвященных исследованию особенностей демографического перехода в Казахстане, а также анализу взаимосвязей между демографическими изменениями и человеческим потенциалом страны, в том числе в гендерном аспекте.

Целью исследования является анализ влияния демографического перехода на развитие человеческого потенциала Казахстана. В соответствии с целью необходимо провести оценку текущего состояния основных показателей как численности населения, рождаемости, смертности и показателей человеческого развития через призму воздействия «демографических волн» в половозрастной структуре населения.

Здесь следует уделить внимание особенностям казахстанской модели демографического развития. Анализ влияния модели демографического перехода поможет лучше понять причины и последствия изменений, влияющих на экономическое и социальное развития страны, а также разработать меры для повышения качества жизни населения.

Известно, что показатели половозрастной структуры населения относятся к важнейшим демографическим характеристикам развития народонаселения, динамика и изменения которых оказывают существенное влияние на социально-экономическое развитие страны. Они влияют на производительность труда, масштабы инфляции и распределение доходов, определяют политику государства в области семейной политики, развития системы образования и подготовки кадров, здравоохранения, жилищной политики, сферы услуг, формирования структуры занятости [1].

Методология исследования

Для решения исследовательских задач и достижения максимальной результативности и релевантности данных использованы следующие научные методы в рамках качественной и количественной методологии: описательные методы, контент-анализ, методы сравнительного и статистического анализов, методы демографического анализа и специальные методы статистики. В работе с динамическими данными использовались методы анализа временных рядов с применением специальных статистических программ. Для анализа влияния половозрастного состава населения, показателей рождаемости и смертности на изменения естественного прироста населения, а также при исследовании влияния изменения численности и состава населения на индикаторы человеческого развития были использованы методы индексного анализа.

В качестве основных гипотез исследования выступают:

– ввиду того, что ожидаются нежелательные изменения в половозрастной структуре населения, а именно, уменьшение доли женщин детородного возраста и возрастание среднего возраста матерей, то такая ситуация может обусловить снижения естественного роста населения и привести Казахстан к медлительному этапу демографического роста;

– передвижение фертильного возраста у женщин в сторону увеличения возраста рождения детей содействует увеличению экономической активности населения в стране в целом.

Порядок проведения работ по исследованию:

- анализ динамики численности и половозрастного состава населения;
- анализ влияния «демографических волн» в структуре населения на общий коэффициент рождаемости;
- анализ влияния половозрастного состава населения, показателей рождаемости и смертности на изменения естественного прироста населения;
- анализ влияния изменения численности и состава населения на индикаторы человеческого развития с учетом гендерного фактора.

В качестве источника данных использованы официальная статистическая информация Бюро национальной статистики АСПиР Республики Казахстан (БНС) и департаментов статистики по регионам, представленная на официальном сайте.

Постановка проблемы

Население страны является не только ее целью, но и фактором ее развития. Поэтому динамика демографического развития, наряду с динамикой других политических и социально-экономических процессов является условием безопасного и устойчивого развития любой страны. Демографические волны, определяющиеся колебаниями в количестве родившихся и отдельных возрастных групп, обуславливаются причинами как демографическими, так и социально-экономическими. И эти тенденции колебаний волн в разные годы то смягчаются, то наоборот, усиливаются. В этой связи еще в 1997 году Казахстаном была поставлена задача по преодолению тенденции сокращения численности населения.

Поэтому реализация активной демографической политики позволила Казахстану, переживающему период демографического перехода, не оказаться в так называемой ситуации «демографического креста». Уже с 2002 года демографическое развитие в стране перешло к устойчивому росту показателей рождаемости и естественного прироста населения, а в 2008 году суммарный коэффициент рождаемости превзошел значение 1991 года и составил 2,68.

Значимость демографических изменений и их влияние на социально-экономическое развитие всего человечества было отмечено в отчете Сети экономистов ООН к 75-летию ООН, в котором демографические перемены были названы одной из пяти глобальных тенденций современного мира наряду с изменением климата, урбанизацией, появлением цифровых технологий и неравенства [2]. Эти перемены связаны с ускорением в странах процессов так называемого демографического перехода, который начался в промышленно развитых странах еще в начале XIX века и характеризовался изменением процессов воспроизводства населения от относительного равновесия высокой смертности и высокой рождаемости к новому равновесию низкой смертности и низкой рождаемости.

При этом рождаемость становится главным фактором демографического развития человеческого потенциала, что побуждает проводить специальные исследования, которые бы позволяли оценивать способность или желание населения стран иметь детей с точки зрения различных факторов. В частности, на примере 28 стран Европейского Союза был предложен международный многомерный индекс рождаемости [3].

Таким образом, мы будем рассматривать влияние модели демографического перехода на развитие человеческого потенциала в Республике Казахстан через призму демографических волн в возрастной структуре населения. В Большой российской энциклопедии (электронная версия) дается следующее определение демографического перехода – это «переход от относительного равновесия высокой смертности и высокой рождаемости к новому равновесию низкой смертности и низкой рождаемости». Под «демографическими волнами» понимаются колебания в количестве родившихся и отдельных возрастных групп в динамике.

Результаты и обсуждение

В Казахстане, начиная с 1994 года вплоть до конца 2001 года наблюдалась тенденция сокращения численности населения, что было связано со снижением рождаемости, ростом смертности, а также значительным ростом по абсолютной величине отрицательного сальдо миграции, превысившим естественный прирост населения. Суммарный коэффициент рождаемости (СКР) снизился за 8 лет в полтора раза: с 2,67 в 1991 году до 1,79 в 1999 году. То есть в стране не обеспечивалось простое воспроизводство населения (2,1).

При этом для Казахстана, как и для других стран СНГ, большое влияние на динамику этого процесса влияет наличие в возрастной структуре так называемых «демографических волн», вызванных резким снижением рождаемости в годы Великой отечественной войны 1941-1945 годов, а затем всплеском послевоенной рождаемости. Малочисленные когорты людей, рожденных в годы войны, затем повторяются в малочисленных когортах их детей, внуков и правнуков. И наоборот, многочисленные когорты послевоенных лет повторяются в многочисленных когортах их потомков.

Эта картина красноречиво отражается в половозрастных пирамидах населения Казахстана и его регионов. Так, например, пирамида Казахстана на начало 2009 года показывает малочисленную когорту 9-летних казахстанцев, которые являются правнуками родившихся в годы войны (Рисунок 1). В то же время, в возрасте 20 лет наблюдается пик волны правнуков довоенной когорты населения, которая численно превосходит когорту 9-летних в полтора раза.

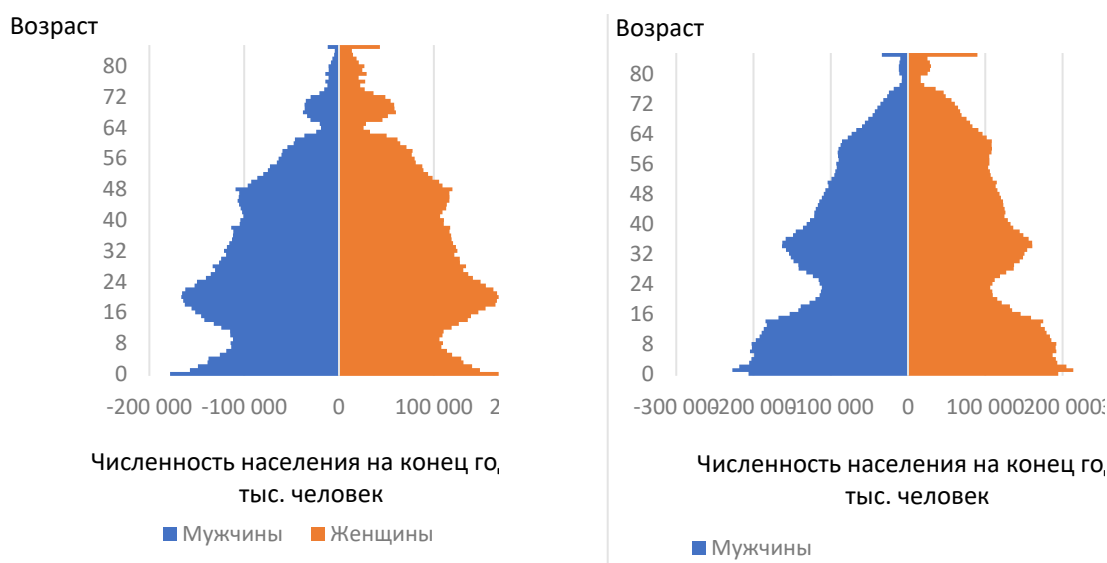

Рисунок 1. Половозрастная пирамида Казахстана на начало 2009 и 2023 года
Примечание: Составлен авторами по источнику [4].

В половозрастной пирамиде населения на начало 2023 года волны перемещаются вверх на 14 лет, а снизу появляется новая волна, гребень которой приходится на детей в возрасте 1 год, которые являются правнуками многочисленной когорты людей, родившихся в послевоенное время (Рисунок 1). И их численность в два раза превышает малочисленную когорту 23-летних.

В зависимости от нахождения волн в той или иной группе возрастов определяются соответствующие условия развития человеческого потенциала и социально-экономического развития страны. Так, численность населения в возрасте 65 лет и старше характеризует ситуацию со старением населения. Согласно шкале демографического старения ООН государство является молодым, если доля пожилых людей (65 лет и старше) составляет 4% и менее, а если же она составляет 7% и более, то старым. По данным за 2009 и 2023 год Казахстан уже относится к старым государствам. Уже на начало 2009 года доля пожилых людей в общей численности населения составляла 7,1%, а на начало 2023 года – 8,5%. В то же время данные по доле населения на начало 2010-2015 годов показывают, что доля пожилых людей в Казахстане в это время не превышала 7%, что связано перемещением демографических волн по возрастам.

Анализ влияния «демографических волн» в структуре населения на общий коэффициент рождаемости выглядит следующим образом. Малочисленное поколение женщин в возрасте 20-24 года в 2022 году (Рисунок 1) будет постепенно перемещаться в более старшие возрасты. И минимумы будет повторяться в очередной 5-летней группе возрастов женщин через 5 лет. В итоге к 2047-2048 гг. это малочисленное поколение перейдет в группу женщин в возрасте 45-49 лет.

В то же время самое многочисленное поколение женщин в 2022 году в возрасте 30-34 года также будет перемещаться каждые 5 лет в следующую пятилетнюю группу возрастов. Однако еще более многочисленное поколение женщин этого возраста было в

2019 году, которое станет самым многочисленным поколением женщин в 2024 году уже в возрасте 35-39 лет.

В 2030-2033 годах войдет в фертильный возраст еще более значительное поколение женщин (18,3%), которое было многочисленным соответственно 5, 10 и 15 лет назад.

Максимальная доля женщин в наиболее репродуктивном возрасте (25-34 года) будет в 2043 году, что приведет почти к максимальному специальному коэффициенту рождаемости – 97,2. Максимум по этому коэффициенту с учетом женщин остальных возрастов будет достигнут в 2044-2045 годах.

Таким образом, численность женщин в фертильном возрасте и их доля в общей численности населения меняется за счет "демографических волн" в возрастной структуре населения. Поэтому даже при фиксированных возрастных коэффициентах рождаемости общие и специальные коэффициенты рождаемости будут меняться в зависимости от доли женщин в фертильном возрасте в общей численности населения и их распределении по возрастным группам.

Анализ влияния половозрастного состава населения, показателей рождаемости и смертности на изменения естественного прироста населения.

Для анализа естественного прироста, обычно, используют относительный показатель – общий коэффициент естественного прироста населения. Его изменение зависит от половозрастного состава населения, показателей рождаемости и смертности. Чтобы определить, в какой степени изменение общего коэффициента естественного прироста связан с изменениями рождаемости, смертности и половозрастного состава населения можно использовать индексный метод [5]. Для построения системы индексов, которая состоит из четырех индексов и будут описывать взаимосвязь показателей естественного прироста населения, необходимо использовать половозрастной коэффициент естественного прироста.

Первый индекс (Индекс1) показывает изменение общего коэффициента естественного прироста под влияниями всех рассматриваемых факторов: показателей рождаемости, смертности, половозрастной структуры населения.

Второй индекс (Индекс2) показывает влияние изменения возрастных коэффициентов рождаемости на изменение общего коэффициента естественного прироста, при неизменных показателей смертности и половозрастной структуры населения.

Третий индекс (Индекс3) показывает влияние изменения возрастных коэффициентов смертности на изменение общего коэффициента естественного прироста, при неизменных показателей рождаемости и половозрастная структура населения.

Четвертый индекс (Индекс4) показывает влияние половозрастной структуры населения на изменение общего коэффициента естественного прироста, при неизменных показателей рождаемости и смертности.

В Казахстане общий коэффициент естественного прироста населения за годы независимости имеет общую тенденцию роста, но различной направленностью и скорости (темпами роста) в разные периоды. Так, с 1991 года по 2022 год общий коэффициент естественного прироста вырос на 0,47‰ или на 3,5% (Рисунок 2). При этом в развитии этого показателя, можно выделить три периода. С 1991 года по 1998 года данный показатель непрерывно снижался с 13,3‰ до 4,6 ‰ со скоростью (среднегодовой темп прироста) -14,07% ($14,07 = (4,6/13,3)(1/7) \cdot 100$) ежегодно, уменьшившись в три раза.

С 1999 года по 2014 год общий коэффициент естественного прироста увеличивался почти в 3,36 раза ($3,36=15,45/4,6$) со скоростью 7,9%. Максимальное значение 15,45‰ этого показателя наблюдалось в 2014 году. За последние годы данный показатель имеет тенденцию снижения. Так, с 2015 по 2023 год он снизился почти на 12,56% ($10,9=(13,51/15,45-1)*100$) со средней скоростью -1,8% в год до уровня 13,51‰.

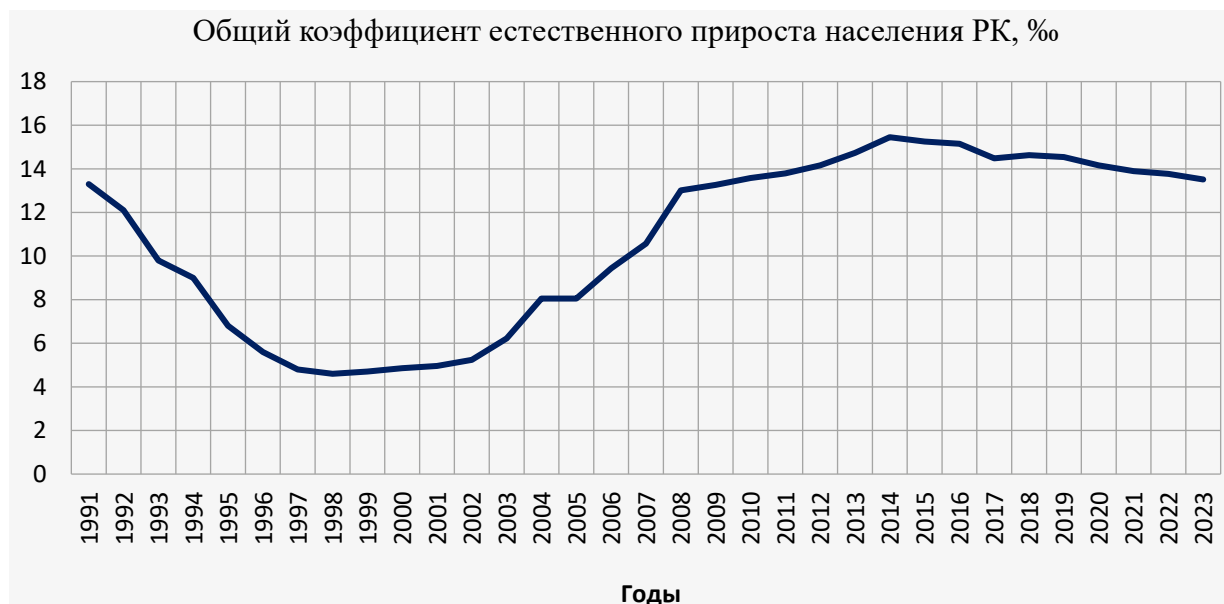

Рисунок 2. Общий коэффициент естественного прироста населения РК за 1991-2023гг.
Примечание: График построен авторами по источнику [4].

Оценка компонентов изменения общего коэффициента естественного прироста в Казахстане за межпереписные периоды с 1999-2021гг. (Таблица 1) показывает, что между Переписями населения 1999 и 2009 годов все показатели, характеризующие естественный прирост населения увеличились, а с 2009 года по 2021 год наблюдается снижение некоторых показателей.

Таблица 1. Изменения ко эффициента естественного прироста населения РК за 1999-2009 и 2009-2021 годы

Индексы	Относительные изменения КЕПр		Абсолютные изменения КЕПр	
	1999-2009 гг.	2009-2021 гг.	1999-2009 гг.	2009-2021 гг.
Индекс1	2,82	1,05	8,57	0,63
Индекс2	1,85	1,67	6,11	5,56
Индекс3	1,30	1,03	1,64	0,27
Индекс4	1,18	0,61	0,82	-5,21

Примечание: Составлена авторами по источнику [4].

В 1999 г. общий коэффициент естественного прироста населения составлял 4,71‰, а к 2009 г. он вырос до 13,27‰. Следовательно, за 1999-2009 гг. этот показатель увеличился в 2,82 раза под влиянием изменений показателей половозрастной структуры населения, рождаемости и смертности населения. Если бы при уровне смертности и половозрастной структуре населения 2009 г. имели место возрастные коэффициенты рождаемости 1999 года, т.е. если бы произошло только повышение рождаемости, то общий коэффициент естественного прироста населения возрос бы в 2009 г. по сравнению с 1999 г., в 1,85 раза. Если бы при половозрастной структуре населения 2009 г. имели место возрастные коэффициенты рождаемости, которые наблюдались в 1999 г., то есть, если бы произошло только снижение смертности, то общий коэффициент естественного прироста населения возрос бы в 2009 г. по сравнению с 1999 г., в 1,3 раза. Если бы изменялась только половозрастная структура населения, а возрастные коэффициенты рождаемости и смертности оставались неизменными (на уровне 1999 г.), то общий коэффициент естественного прироста населения увеличился бы в 2009 г. по сравнению с 1999 г. в 1,18 раза или на 18%. Возрастные коэффициенты рождаемости и смертности населения РК за 1999, 2009, 2021 гг. приведены на рисунках 3 и 4.

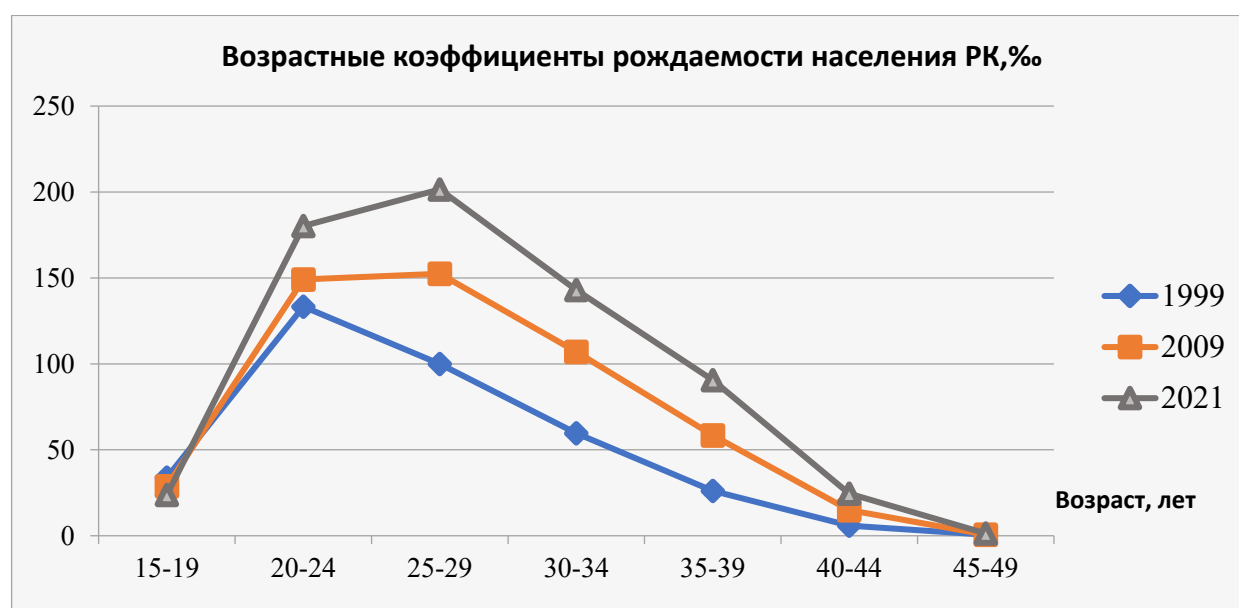

Рисунок 3. Возрастные коэффициенты рождаемости населения РК за 1999, 2009, 2021 гг.
Примечание: График построен авторами по источнику [4].

Разность между общими коэффициентами естественного прироста населения в Казахстане в 2009 г. и в 1999 г. составляет 8,57‰ (13,27 – 4,71). Если бы изменялась только рождаемость, то прирост составил бы 6,11‰ (13,27 – 7,17). На долю повышения рождаемости приходится 71,25% (6,11 / 8,57 * 100). Если бы изменялась только смертность, то прирост составил бы 1,64‰ (7,17 – 5,53). На долю снижения смертности приходится 19,13% (1,64 / 8,57 * 100). Если бы менялась только половозрастная структура населения,

то прирост составил бы 0,83‰ (5,53–4,71). На долю изменения половозрастного состава населения приходится 9,64% ($0,82 / 9,62 \cdot 100$).

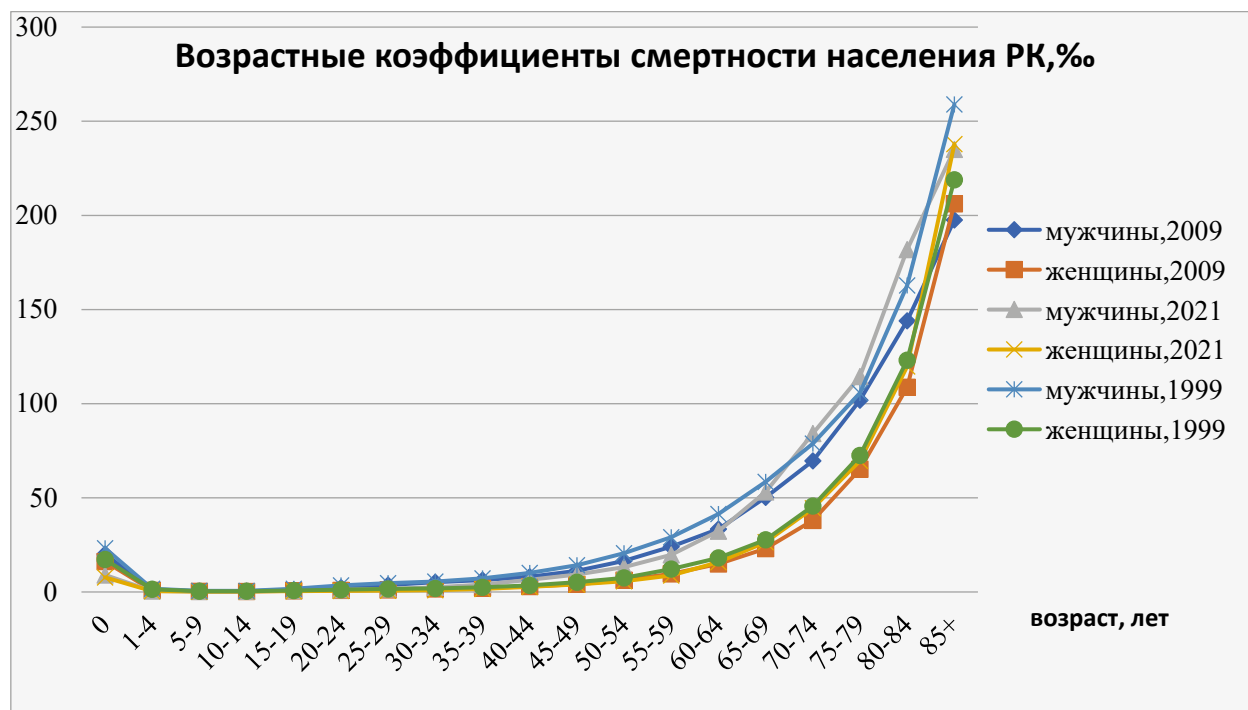

Рисунок 4. Возрастные коэффициенты смертности населения РК за 1999, 2009, 2021 гг.
Примечание: График построен авторами по источнику [4].

За период 2009-2021 гг. общий коэффициент естественного прироста увеличился на 0,63‰ (5%). Но, по сравнению с предыдущим периодом снизился темп роста этого показателя. Если бы за этот период изменилась только рождаемость, то общий коэффициент естественного прироста составил бы 5,56‰. Но, если бы менялась только половозрастная структура населения, то общий коэффициент естественного прироста составил бы 5,21‰. Это означает, что за этот период изменения в структуре населения отрицательно повлияли на естественный прирост населения, естественный прирост населения обеспечивался в основном только за счет увеличения показателей рождаемости.

Результаты анализа изменения естественного прироста населения за два периода между Переписями населения показали (Таблица 1), что половозрастная структура населения оказала влияние на рост общего коэффициента прироста населения по-разному. Доля населения в группах детородного возраста за 1999 и 2009 годы были выше, чем за 2021 год (Рисунок 5).

Также возрастные коэффициенты смертности снизились почти во всех возрастных группах и у мужчин и у женщин в 2009 году по сравнению с 1999 годом. Поэтому изменение возрастного состава населения оказало однонаправленное влияние на рост

общего коэффициента естественного прироста и внесло свой вклад в повышении уровня этого показателя. А за период с 2009 по 2021 год изменение половозрастной структуры населения оказывало разнонаправленное влияние на рост общего коэффициента естественного прироста. С одной стороны, повышение возрастных коэффициентов рождаемости (Рисунок 3) увеличивало значение этого показателя, а с другой стороны резкое увеличение коэффициентов смертности в старших возрастных группах (Рисунок 4) привело к снижению общего коэффициента естественного прироста. В данном случае отрицательное влияние этого фактора оказалось ощутимым (Таблица 1, Индекс4=0,61). В период с 2009 по 2021 год, если бы изменился только возрастной состав населения при неизменных коэффициентах рождаемости и смертности, то это привело бы к снижению общего коэффициента естественного прироста на 5.21%.

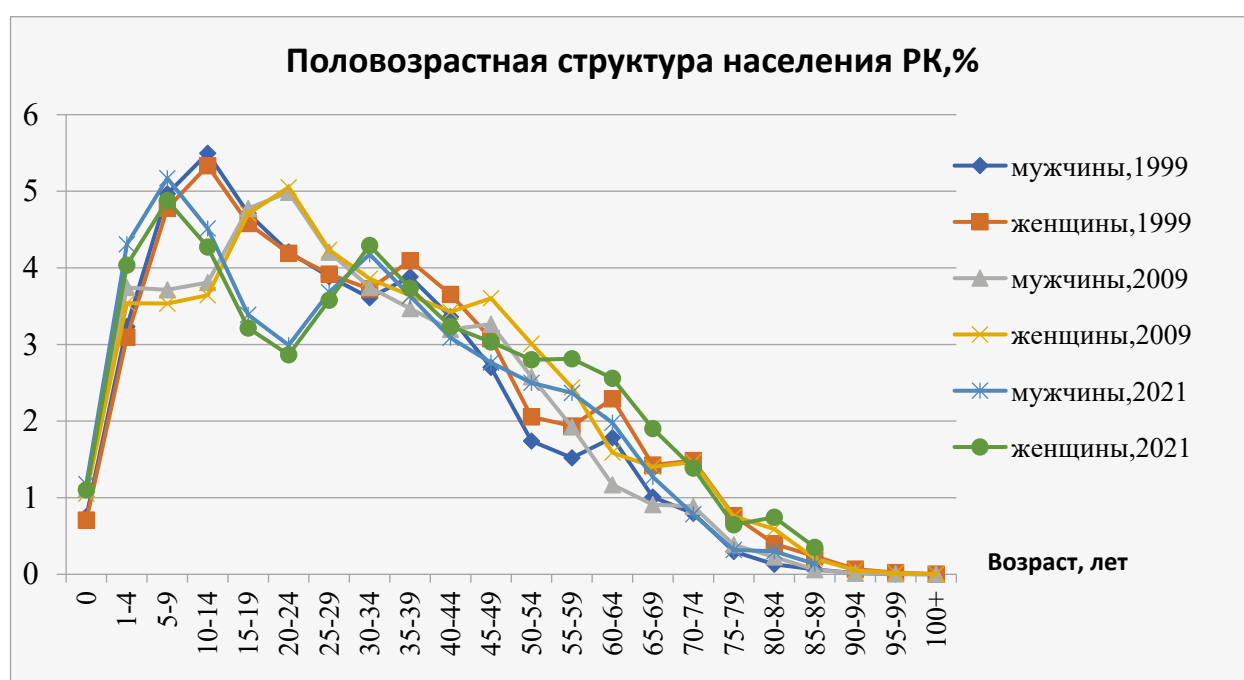

Рисунок 5. Половозрастная структура населения РК за 1999, 2009, 2021 гг.

Примечание: График построен авторами по источнику [4].

Эти выводы подтверждают влияние «демографических волн» в структуре населения на общие коэффициенты естественного движения населения.

Таким образом, период демографического перехода с соответствующими «демографическими волнами» оказывают влияние на изменение и развитие человеческого потенциала страны.

На развитие человеческого потенциала влияют не только поло-возрастная структура населения, но и состав поколений, который формирует человеческий потенциал. По теории поколений, созданной американскими исследователями Уильямом Штраусом и Нилом Хоувом и применяемые в анализе Схеме поколений Западного мира, выделяются

следующие поколения: Молчаливое поколение (Silent, 1928-1945 гг. рождения), бумеры (Baby Bomers, 1946-1964 гг. рождения), неизвестное поколение (X, 1965-1980 гг. рождения), миллениалы (Y, 1981-1996 гг. рождения), зумеры (Z, 1997-2012 гг. рождения), альфа (Alpha, 2010-2025 гг. рождения). В Таблице 2 приведена возрастная структура населения Казахстана за 2022-2050 гг. по схеме поколений Западного мира. На начало 2022 года большую часть населения составляют поколение миллениалов (23,7%) и зумеров (22,9%). Через 20-30 лет бумеры и молчаливое поколение могут полностью выйти из состава населения. Поэтому на развитие человеческого потенциала они не будут влиять. К 2050 году человеческий потенциал будет формировать в основном поколения миллениалы, зумеры и альфа. В составе населения доля бумеров и неизвестного поколения сократится.

Таблица 2. Структура населения Казахстана по схеме поколений Западного мира (в % от общей численности населения)

Поколение	Дата рождения	2022 год	2030 год	2040 год	2050 год
Альфа (Alpha)	Начало 2010-х – середина 2020-х	20,5	18,3	16,3	14,4
Зумеры (Z)	1997 - 2012	22,9	20,3	20,2	18,6
Миллениалы (Y)	1981 - 1996	23,7	21,4	18,1	12,0
Неизвестное (X)	1965 - 1980	18,0	15,4	11,6	6,9
Бумеры	1946 - 1964	12,8	8,5	4,2	1,1
Молчаливое (Silent)	1928 - 1945	2,1	0,8	0,1	0,0
Рождаемое после 2022 года	с 2023 года	0	15,3	29,5	47,0
Всего	0 -100+	100,0	100,0	100,0	100,0

Примечание: 2022 год – рассчитано авторами по данным Бюро национальной статистики АСПИР РОК, прогнозные данные – рассчитаны авторами когортно-компонентным методом (методом передвижки возрастов) при неизменных параметрах рождаемости, смертности и сальдо внешней миграции.

Анализ влияния демографического перехода на показатели человеческого развития с учетом гендерного фактора. Известно, что на современном этапе развития страны установлена взаимосвязь между демографическими изменениями и экономическим ростом. Демографический переход приводит к изменениям в человеческом капитале, сопровождающееся ростом доли трудоспособного населения и ее производительностью. Действие первичной демографической волны может привести к экономическому росту изменениями в возрастной структуре населения, посредством увеличения рабочей силы. В то время как действие следующей волны отражает реализацию инвестиций в человеческий капитал, оказывает существенное и долгосрочное воздействие на уровень жизни [6].

Следовательно, демографический переход имеет влияние на развитие человеческого потенциала, а соответственно на экономический и социальный прогресс страны. Поэ-

тому в контексте казахстанской модели демографического перехода следует обратить внимание на несколько ключевых аспектов.

Во-первых, изменения в возрастной структуре населения, в именно увеличение численности трудоспособного населения открывает новые возможности для экономического роста, при условии правильного использования данного ресурса.

Во-вторых, снижение доли иждивенцев среди молодежи, что предполагает уменьшение числа людей, зависящих от материальной поддержки, создает благоприятные условия для повышения инвестиций в человеческий капитал. Что подразумевает развитие образования, здравоохранения и социальной защиты, а это в свою очередь способствует использованию потенциала молодежной когорты для повышения уровня жизни населения и повышения производительности в целом.

В-третьих, накопления и качество человеческого капитала. Так как инвестиции в здравоохранение, повышение уровня образования, способствуют развитию навыков, знаний, необходимых для адаптации к изменяющимся экономическим условиям и требованиям рынка труда.

Изменения в основных демографических процессах могут оказывать существенное влияние на уровень и качество жизни населения в целом. Индекс человеческого развития, рассчитываемый ПРООН является одним из показателей, характеризующий уровень развития страны. За последние годы наблюдается положительная динамика индекса, что позволило перейти Казахстану в группу стран с высоким уровнем человеческого развития (0.657 в 2000 году до 0.802 в 2022 году). За период с 2010-2022гг среднегодовой прирост индекса составил 0,38%, а за период с 1990-2022гг 0,55%.

В данный индекс вносит свои коррективы неравенство в трех его основных компонентах, вследствие чего наблюдаются суммарные потери в человеческом развитии. Однако, за период с 2010 по 2022 годы общие потери снизились в 1,3 раза (11,3 / 8,4).

В дополнении к ИЧР был введен Индекс гендерного неравенства (ИГН), оценивающий неравенство в достижениях мужчин и женщин по трем направлениям – репродуктивное здоровье, расширении прав и возможностей, а также на рынке труда. Для Казахстана динамика компонентов данного индекса представлена на рисунке 7. Варьируясь от 0 до 1 индекс показывает ущерб, возможный для потенциального развития человека, вызванный неравенством в достижениях мужчин и женщин по данным компонентам. Интегральный индекс рассчитывается как среднее общих средних величин с применением средней геометрической и средней гармонической [7].

Динамика индекса показывает общее снижение неравенства с 2010 по 2019 гг. и его рост в 2020 и 2021 году. Несмотря на относительно одинаковую динамику изменения индикаторов, характеризующих права и возможности женщин, в том числе на рынке труда, следует отметить, что наблюдается гендерное неравенство мест в Мажилисе Парламента, так как соотношение мужчины и женщины в среднем остается 1 к 3. Значительное изменение прослеживается в снижении уровня материнской смертности более, чем в 2,5 раза, и ростом в 2020-2021 году, связанное с распространением коронавирусной инфекцией. Повышение уровня смертности в данный период свидетельствовало о недостаточном доступе и низком качестве медицинских услуг в условиях пандемии [9].

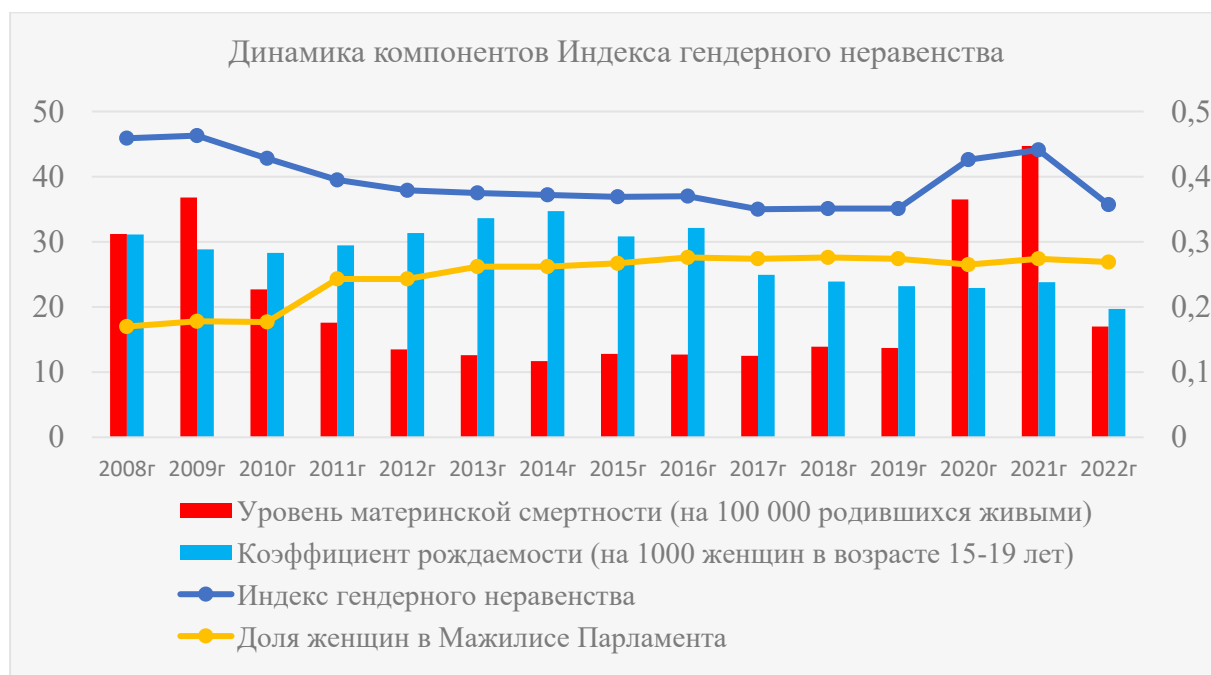

Рисунок 7. Динамика Индекса гендерного неравенства и его компонентов

Примечание: График построен по источнику [8].

Рассмотрим индексы структуры для анализа повозрастной структуры уровня смертности мужчин и женщин (Таблица 3).

Таблица 3. Индексы структуры уровня смертности для мужчин и женщин за 2009 и 2021 гг.

Показатели	Мужчины	Женщины
Индексы переменного состава	1,016	1,549
Индексы постоянного состава	0,918	1,363
Индексы структурных сдвигов	1,105	1,135

Примечание: Составлена авторами по источнику [10].

Средний уровень смертности вырос в среднем у мужчин на 1,6% за данный период, за счет изменения численности мужчин и снижения возрастной интенсивности смертности (снижение на 8%). Средний уровень смертности вырос у женщин на 54,9%, в том числе за счет увеличения возрастной интенсивности смертности женщин (на 36,3%), а также изменения повозрастной численности женщин (на 13,5%).

Увеличение коэффициента рождаемости среди подростков, особенно в период с 2010 по 2016 год (с 28,30 случаев до 32,13 случаев на 1000 женщин в возрасте 15-19 лет), и постепенное его снижение до уровня 19,70 в 2022 году до сих пор остается проблемой, учитывая важность сохранения репродуктивного здоровья подростков, а также большую

региональную вариацию этого показателя. В плане экономической активности у мужчин немного больше возможностей, нежели женщин.

Это усиливает гендерное неравенство в области здравоохранения и влияет на индекс гендерного неравенства. Как известно, существует взаимосвязь между здоровьем, благополучием стран и гендерным неравенством. Улучшение ситуации с правами и возможностями женщин способствует снижению материнской и детской смертности, повышению осведомленности о методах контрацепции и осознанности в их использовании. Повышение доступности медицинского обслуживания улучшает качество жизни женщин и детей, а повышение уровня образования женщин и их доходов позволит снизить смертность от инфекционных заболеваний, повысить их психическое здоровье, что ведет к общему повышению благополучия в обществе.

Различие демографических параметров предполагает соответствующие направления социально-экономического развития страны.

Несмотря на то, что ожидаемая продолжительность жизни и ожидаемая продолжительность обучения у женщин выше, чем мужчин, индекс человеческого развития мужчин выше индекса человеческого развития женщин, в том числе за счет превышения доходов на душу населения мужчин в 1,3-1,4 раза доходов женщин.

Увеличение численности трудоспособного населения способствует экономическому росту, в тоже время различия в занятости и оплате труда препятствуют росту ИЧР. Гибкость рынков труда играет ключевую роль при использовании преимуществ демографического перехода, которые определяют экономический рост при правильной экономической политике [11].

Можно отметить [12], что увеличение доли трудоспособного населения может стать источником ускоренного экономического роста, благодаря демографическому дивиденду, в то время как образование, являющийся индикатором развития человеческого капитала, оказывает значительное положительное воздействие на экономический прогресс. При этом, страны могут получить экономическую выгоду при повышении участия женщин в составе рабочей силы и расширения образовательных возможностей и прав женщин, а также увеличения доли городского населения, что способствует экономическому развитию. Гендерное равенство в политическом участии и управлении может способствовать созданию более справедливых рациональных политик.

Оценка качества человеческого потенциала подразумевает анализ ключевых факторов, в том числе здоровье, образование, экономическое положение, социальная интеграция и институциональные факторы. При этом, здоровье будет включать в себя такие индикаторы, как продолжительность жизни, уровень детской и материнской смертности, расходы ВВП на здравоохранение. Экономическое состояние будет характеризоваться уровнем занятости, доходом ВВП на душу населения, неравенство в доходах. Для формирования качественного человеческого потенциала в этом направлении необходимо стимулирование экономического роста, создание новых рабочих мест, поддержка малого и среднего бизнеса.

Расширение «качественного» потенциала включает также в себя индикаторы, формируемые индексом качества жизни [13]. Причем по некоторым его аспектам, таким

как жилищные условия, средняя успеваемость, рост ожидаемой продолжительности жизни, наблюдается положительный прогресс.

Заключение

Таким образом, индексный анализ показал существенное влияние демографических волн в половозрастной структуре населения Казахстана на общие показатели рождаемости, смертности и естественного прироста населения. Эта особенность казахстанской модели демографического перехода может оказывать существенное влияние как в целом на демографическое развитие, так и на человеческий потенциал в стране и соответственно на уровень и качество жизни населения в целом.

Несмотря на положительную динамику индекса человеческого развития с 2000 по 2022 годы, позволившую Казахстану войти в группу стран с высоким уровнем человеческого развития (0.657 в 2000 году до 0.802 в 2022 году), наличие гендерного неравенства во всех основных компонентах человеческого развития вносит свои коррективы в этот индекс.

С позиций особенностей демографического перехода в Казахстане правительству и местным исполнительным органам следует обратить внимание на три ключевых аспекта в обеспечении развития человеческого потенциала:

- учет изменений в возрастной структуре населения, открывающих в определенные периоды времени новые возможности для экономического роста;
- снижение доли иждивенцев среди молодежи, что создает благоприятные условия для повышения инвестиций в человеческий капитал;
- необходимости увеличения инвестиций в человеческий капитал (в здравоохранение и образование) в условиях меняющейся экономической среды и потребностей рынка труда.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках реализации грантового исследования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Казахстанская модель демографического перехода и возможности устойчивого социально-экономического развития страны» (ИРН AP19679152).

Вклад авторов:

Шокаманов Юрий Камирович – формулирование идеи, исследовательских целей и задач, анализ и обобщение данных литературы, проведение анализа влияния «демографических волн» в структуре населения на общий коэффициент рождаемости с применением статистических, математических методов, интерпретация результатов исследования, формулировка выводов, написание текста рукописи.

Мананов Бекен Бактыбекович – планирование исследований, обобщение данных литературы, проведение анализ влияния половозрастного состава населения, показателей рождаемости и смертности на изменения естественного прироста населения с применением статистических, математических методов, интерпретация

результатов исследования, обобщение результатов исследования, формулировка выводов, написание и редактирование текста рукописи, оформление рукописи.

Мусульманкулова Айгуль Амзебековна – сбор данных литературы, проведение анализа влияния демографического перехода на показатели человеческого развития с учетом гендерного фактора с применением статистических, интерпретация результатов исследования, написание текста рукописи.

Список литературы

1. Медков В.М. Демография: учебник. – М.: Инфра-М, 2007. – 683 с.
2. Формирование тенденций нашего времени / Отчет Сети экономистов ООН к 75-летию ООН. [Электронный ресурс]. Сентябрь 2020. URL: <https://www.un.org/development/desa/publications/wp-content/uploads/sites/10/2020/09/20-124-UNEN-75Report-ExecSumm-RU.pdf>
3. Fernandez-Crehuet, J.M., Gimenez-Nadal, J.I. & Danvila del Valle, I. The International Multidimensional Fertility Index: The European Case. Soc Indic Res 132, 1331–1358 (2017). DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1341-2>
4. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz>.
5. Архангельский В.Н., Ревун В.И. Использование индексного метода в изучении компонент естественного прироста населения // Народонаселение, 2009, №1, с.27-35. [Электронный ресурс]. URL: <https://sciup.org/14347701>
6. Mason A, Lee R, Jiang JX. Demographic Dividends, Human Capital, and Saving. J Econ Ageing. 2016 Apr;7:106-122. DOI: [doi: 10.1016/j.jeoa.2016.02.004](https://doi.org/10.1016/j.jeoa.2016.02.004). PMID: 27347479; PMCID: PMC4918060
7. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех. / Пер. с англ.; ПРООН. – М., Издательство «Весь Мир», 2011. – 188 с.
8. Показатели гендерной статистики [Электронный ресурс]. URL: <https://gender.stat.gov.kz/ru>
9. Джандосова Ж.С., Шарипбаева А.Е., Байтугелова Н.Ю., Смагулова Ш.К., Кудашева Т.В., Джандосова Ф.С./ ОФ «Центр Исследований Сандж». COVID-19 в Казахстане: масштабы проблемы, оценка услуг здравоохранения и социальной защиты. – Нур-Султан, 2021. – 180 с.
10. Демографический ежегодник Казахстана / на казахском и русском языках / 276 стр. [Электронный ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz>.
11. Ahmad, M., & Khan, R. E. A. (2018). Does Demographic Transition with Human Capital Dynamics Matter for Economic Growth? A Dynamic Panel Data Approach to GMM. Social Indicators Research. DOI: [10.1007/s11205-018-1928-x](https://doi.org/10.1007/s11205-018-1928-x)
12. Éva Berde & Muyassar Kurbanova (2023) Does the demographic dividend with human capital development yield an economic dividend? Evidence from Central Asia, Post-Communist Economies, 35:2, 154-178, DOI: [10.1080/14631377.2022.2164782](https://doi.org/10.1080/14631377.2022.2164782).
13. Методика расчета индекса качества жизни. Утверждена приказом Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от «9» ноября 2016 года №260. [Электронный ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/> (Интернет – ресурс).

Ю.К. Шокаманов¹, Б.Б. Мананов*², А.А. Мусульманкулова²

¹Алматы гуманитарлық-экономикалық университет, Алматы қ., Қазақстан

²Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан

Демографиялық өткелдің қазақстандық моделінің Қазақстанның адам әлеуетінің дамуына әсері

Аңдатпа. Демография мен адам әлеуетінің дамуы арасындағы байланыс өте маңызды және ғылыми тұрғысынан зерттеуді қажет етеді. Қазіргі жағдайда адам әлеуеті елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының шешуші факторларының біріне айналады. Сондықтан зерттеудің мақсаты демографиялық өткел моделінің Қазақстан Республикасындағы адам әлеуетінің дамуына әсерін талдау болып табылады. Демографиялық өткел моделінің көрінісі ретінде Қазақстан Республикасындағы халықтың құрылымындағы "демографиялық толқындардың" туу мен өлімнің, халықтың табиғи өсімінің жалпы коэффициенттері сияқты негізгі демографиялық көрсеткіштеріне және гендерлік факторды ескере отырып, адам дамуына әсеріне талдау жасалды.

Бұл зерттеуді жүргізудің әдіснамалық негізі болып деректерді талдаудың статистикалық әдістері табылады. "Демографиялық толқындардың" халықтың саны мен жыныстық-жастық құрылымының көрсеткіштеріне, туу мен өлім-жітімнің жалпы коэффициенттеріне әсерін және табиғи өсім факторларын зерттеу үшін индекстік талдау әдістері қолданылды.

Талдау нәтижелері Қазақстан халқының жыныстық-жастық құрылымындағы демографиялық толқындардың туудың, өлімнің және халықтың табиғи өсімінің жалпы көрсеткіштеріне айтарлықтай әсерін көрсетті. Демографиялық өткелдің қазақстандық моделінің бұл ерекшелігі тұтастай алғанда демографиялық дамуға да, елдегі адам әлеуетіне де, сәйкесінше жалпы халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасына да айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

Түйінді сөздер: демографиялық өткел, демографиялық толқындар, адам әлеуеті, демографиялық даму, халықтың көбеюі, гендерлік теңсіздік.

Yu.K. Shokamanov¹, B.B. Mananov*², A.A. Mussulmankulova²

¹Almaty Humanitarian-Economics University, Almaty

²Narxoz University, Almaty

The impact of the Kazakhstan model of demographic transition on the development of human potential in Kazakhstan

Abstract. The relationship between demography and human development is very significant and needs to be studied in terms of research. In the current situation, human potential is becoming one of the decisive factors in the socio-economic development of the country. Therefore, the purpose of the study is to analyze the impact of the demographic transition model on the development of human potential in the Republic of Kazakhstan. The analysis of the influence of "demographic waves" in the population structure, as a reflection of the demographic transition model, on the main demographic indicators, such

as total fertility and mortality rates, natural population growth, as well as on the development of human potential taking into account the gender factor in the Republic of Kazakhstan.

The methodological basis for this study was statistical methods of data analysis. Index analysis methods were used to analyze the impact of "demographic waves" on the population size and age structure, total fertility and mortality rates, and to study the factors of natural growth.

The results of the analysis showed a significant impact of demographic waves in the gender and age structure of the population of Kazakhstan on the overall indicators of fertility, mortality and natural population growth. This feature of the Kazakh model of demographic transition can have a significant impact on demographic development as a whole, as well as on the human potential in the country and, accordingly, on the level and quality of life of the population as a whole.

Keywords: demographic transition, demographic waves, human potential, demographic development, population reproduction, gender inequality.

References

1. Medkov V.M. Demografiya: uchebnik. [Demography: textbook]. – M.: Infra-M, 2007. – 683 s.
2. Formirovanie tendencij nashego vremeni / Otchet Seti ekonomistov OON k 75-letiyu OON. [Shaping the trends of our time / Report of the UN Network of Economists for the 75th anniversary of the UN]. Sentyabr' 2020. Available at: <https://www.un.org/development/desa/publications/wp-content/uploads/sites/10/2020/09/20-124-UNEN-75Report-ExecSumm-RU.pdf>
3. Fernandez-Crehuet, J.M., Gimenez-Nadal, J.I. & Danvila del Valle, I. The International Multidimensional Fertility Index: The European Case. Soc Indic Res 132, 1331–1358 (2017). DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1341-2>
4. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronnyj resurs]. Available at: <https://stat.gov.kz>.
5. Arhangel'skij V.N., Revunom V.I. Ispolzovanie indeksnogo metoda v izuchenii komponent estestvennogo prirosta naseleniya [Using the index method in studying the components of natural population growth] // Narodonaselenie, 2009, №1, s.27-35. Available at: <https://sciup.org/14347701>
6. Mason A, Lee R, Jiang JX. Demographic Dividends, Human Capital, and Saving. J Econ Ageing. 2016 Apr;7:106-122. DOI: 10.1016/j.jeoa.2016.02.004. PMID: 27347479; PMCID: PMC4918060
7. Doklad o chelovecheskom razvitii 2011. Ustojchivoe razvitie i ravenstvo vozmozhnostej: luchshee budushchee dlya vsekh. [Human Development Report 2011. Sustainable development and equal opportunity: a better future for all.] / Per. s angl.; PROON. – M., Izdatel'stvo «Ves' Mir», 2011. – 188 s.
8. Pokazateli gendernoj statistiki [Gender Statistics Indicators]. Available at: <https://gender.stat.gov.kz/ru>
9. Dzhandosova ZH.S., SHaripbaeva A.E., Bajtugelova N.YU., Smagulova SH.K., Kudasheva T.V., Dzhandosova F.S./ OF «Centr Issledovanij Sandzh». COVID-19 v Kazahstane: masshtaby problemy, ocenka uslug zdavoohraneniya i social'noj zashchity. [PF "Sanj Research Center". COVID-19 in Kazakhstan: scale of the problem, assessment of health and social protection services] – Nur-Sultan, 2021. – 180 s.
10. Demograficheskij ezhegodnik Kazahstana [Demographic Yearbook of Kazakhstan] / na kazahskom i russkom yazykah / 276 str. Available at: <https://stat.gov.kz>

11. Ahmad, M., & Khan, R. E. A. (2018). Does Demographic Transition with Human Capital Dynamics Matter for Economic Growth? A Dynamic Panel Data Approach to GMM. Social Indicators Research. DOI: 10.1007/s11205-018-1928-x

12. Éva Berde & Muyassar Kurbanova (2023) Does the demographic dividend with human capital development yield an economic dividend? Evidence from Central Asia, Post-Communist Economies, 35:2, 154-178, DOI: 10.1080/14631377.2022.2164782.

13. Metodika rascheta indeksa kachestva zhizni. Utverzhdena prikazom Predsedatelia Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan ot «9» noiabria 2016 goda №260. [The methodology for calculating the quality of life index. Approved by the Order of the Chairman of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated November 9, 2016 No. 260] Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/> (Internet –resurs).

Сведения об авторах:

Шокаманов Юрий Камирович – доктор экономических наук, профессор, Алматинский гуманитарно-экономический университет, ул. Жандосова 59, г.Алматы, Казахстан

Мананов Бекен Бактыбекович – автор для корреспонденции, кандидат экономических наук, ассистент профессор, Университет Нархоз, ул. Жандосова 55, г.Алматы, Казахстан

Мусульманкулова Айгуль Амзебековна – DBA, ассистент профессор, Университет Нархоз, ул. Жандосова 55, г.Алматы, Казахстан

Шокаманов Юрий Камирович – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Жандосов көшесі 59, Алматы қ., Қазақстан

Мананов Бекен Бактыбекұлы – хат-хабар авторы, экономика ғылымдарының кандидаты, ассистент профессор, Нархоз университеті, Жандосов көшесі 55, Алматы қ., Қазақстан

Мусульманкулова Айгуль Амзебековна – DBA, ассистент профессор, Нархоз университеті, Жандосов көшесі 55, Алматы қ., Қазақстан

Shokamanov Yuri Kamirovich – Doctor of Economics, Professor, Almaty Humanitarian - Economics University, 59 Zhandosova str., Almaty, Kazakhstan

Mananov Beken Baktybekovich – correspondence writer, Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor, Narxoz University, 55 Zhandosova str., Almaty, Kazakhstan

Mussulmankulova Aigul Amzebekovna – DBA, Assistant Professor, Narxoz University, 55 Zhandosova str., Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 06.52.17
ҒЫЛЫМИ МАҚАЛА

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-149-162>

Қазақстан халқының өмір сүру деңгейіне АӘК әсерін бағалау

Г.Р. Даулиева¹, Ә.Ғ. Сағынбай^{*2}

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

(E-mail: ¹galiya.daulieva@kaznu.kz, ^{*2}sagynbayasel@gmail.com)

Аңдатпа. Қазіргі таңда кедейлік проблемасы еліміздің ең өткір, шешімін әлі таппаған мәселесінің біріне айналуда, соңғы жылдардағы геосаяси көші-қон, табиғи апаттар, табыс теңсіздігінің алшақтығы салдарынан сұрақ одан сайын ушығуда. Кедейлікпен күрес жолында әртүрлі көмектер мен әдістер пайдаланылады. Соның бірі – ол атаулы әлеуметтік көмек. Дегенмен бұл көмек түрінің кедейлік мәселесін шешуіне, кедей халықтың табысына қаншалықты дәрежеде әсер етіп жатқандығына аса назар аударылмайды. Сондықтан бұл жұмыстың мақсаты – халықтың өмір сүру деңгейіне әлеуметтік көмек, оның ішінде атаулы әлеуметтік көмектің ықпалын талдау болып табылады. Мақалада кедей және табысы төмен халыққа тағайындалатын әлеуметтік көмектің бір түрі – атаулы әлеуметтік көмек (бұдан ары қарай АӘК) зерттеледі. Негізінен атаулы әлеуметтік көмек табысы төмен отбасының азық-түлік кәрзеңкесін қамтамасыз етуге, ең бірінші базалық қажеттіліктерін өтеуге көмектесуі тиіс. Зерттеу нәтижелері бойынша АӘК-тің кедей отбасыларына өте аз деңгейде әсер ететіні дәлелденді. Бұндай өте төмен әсердің себебін АӘК-тің орташа айлық мөлшерінің аздығымен және осындай әлеуметтік көмектерді алу принципінің дұрыс сақталмауымен түсіндіреміз. Сонымен қатар мақалада кедей үй шаруашылығының табысындағы АӘК-тің үлесі өте төмен екендігі анықталды. Атаулы әлеуметтік көмекке қол жеткізудегі кедергілердің 50%-ы ретінде кедей халыққа арналған атаулы әлеуметтік көмек туралы халықтың ақпаратпен қамтамасыз етілмеуін жатқызамыз.

Түйін сөздер: әлеуметтік саясат, әлеуметтік қорғау жүйесі, өмір сүру деңгейі, атаулы әлеуметтік көмек, кедейлік, табыс теңсіздігі, Джини индексі.

Кіріспе

Қазіргі таңда кедейлікті жою Тұрақты даму мақсаттарының ең бірінші кезекте шешілуі тиіс міндеті. Қазақстан экономикасы үшін де кедейлік пен табыс теңсіздігі ең өзекті проблемаға айналууда. Экономикаға геосаяси және көші-қон қысымының ықпалымен Қазақстан Республикасында теңсіздік пен кедейліктің өсу қаупі едәуір артуы мүмкін.

Нақты статистикалық деректерге сүйенсек, Қазақстандағы орта тап өкілдері 3%-дан аспайды, халықтың көп бөлігі кедейлік шегінде немесе сол шамаға жақын табысқа өмір сүреді. 2023 жылы кедейлік деңгейі 5,2%-ды, 1 млн 69 мың адамды құрады [1]. Ал бұл көрсеткіш Дүниежүзілік банк деректеріне сәйкес 15,5%-ды құрайды [2].

Жалпы халықты әлеуметтік-экономикалық қорғау жүйесі, елдің экономикасын алға сүйреп, тұрмысы төмен халықтың, кедей отбасылардың өмір сүру деңгейін көтеріп, олардың жағдайларына тез бейімделе алуы тиіс. Соңғы жылдардағы табиғи стихиялық апаттар, кедей топтардың көбеюі, жетім балалардың санының өсуі, халықтың орташа өмір сүру ұзақтығының өсуі, саяси мәселелер, енді шаңырақ көтерген жас отбасылардың табысының төмендегі, тұрғын-үй мәселесі, коммуналды қызметтердің бағасының жоғарылауы әлеуметтік жүйенің өз қызметін атқаруында қосымша қиындықтар тудырып, ушықтырып отыр. Сол себептен әлеуметтік қамсыздандыру саясаты осындай жағдайларға тез бейімделіп, шет ел тәжірибесін ескере отырып, инновацияларды ескеріп, жаңа технологиялар мен идеяларды өз қызметінде қарастыруы керек [3,4].

Біз үнемі Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғалы экономикасы өте тез қарқынмен жылжығанын алға тартамыз, дегенмен әлі күнге дейін әлсіз тұстары көптеп кездесуде. Халықтың әлеуметтік қорғалуына теріс әсер етіп жатқан әлеуметтік-экономикалық қорғау жүйесінде бірқатар шешімін таппаған қаржыландырудың жеткіліксіздігі, құқықтық базаның төмендігі, жәрдемақыны тағайындау бойынша алаяқтықтар, жалған өтінім берушілердің көбеюі сынды мәселелер бар. Бұл мәселелер әлеуметтік-экономикалық қорғау саясатының қызмет сапасын нашарлатып, тағайындау мерзімін одан сайын ұзарта түспек. Сол себепті әлеуметтік саясатты жетілдіру механизмдеріне тағы да жаңа ұсынымдар әзірлеу керек. Ең бірінші кезекте әлеуметтік көмектің бір түрі – «атаулы әлеуметтік көмек» түріне нақты анықтама берейік.

«Атаулы әлеуметтік көмек» – бұл табысы төмен үй шаруашылықтарына, кедей және өте кедей халыққа, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейіне жетпейтін табыс алатын отбасыларға, әртүрлі себептермен өмірлік қиындыққа тап болып, табысынан айырылған адамдарға мемлекеттен заңды ай сайын төленетін ақшалай және өмір сүру деңгейін жоғарылату мақсатында мемлекет тарапынан жасалынатын қызметтер бойынша көмек түрі [1].

Атаулы әлеуметтік көмек екі түрде жүзеге асырылады:

- біріншісі, кедей халыққа ай сайын тағайындалып, мемлекеттен төленетін белгілі бір мөлшердегі ақшалай көмек түрі;
- кедей отбасыларына ақшалай емес, өз-өзін асырай алу қабілетін дарыту мақсатында жұмысқа орналастыру, білім беру, денсаулығын қарау сияқты мемлекеттен жасалынатын көмек түрі.

2023 жылы мемлекеттен бөлінетін атаулы әлеуметтік көмек бағдарламасын қаржыландыру 67,3 миллиард теңгеге жетіп, дегенмен былтырғы жылға қарағанда 1,2 млрдқа азайды. 2022 жылы қаржыландыру 68,5 миллиард теңгені құраған болатын [1]. Бұның себебі атаулы әлеуметтік көмекті тағайындау принципінің өзгеруінде, мысалы, қазір көпбалалы ана ретінде алынатын көмек АӘК тағайындауда отбасы табысына жатқызылып есептеледі. Оған дейін бұл көмекті отбасы табысы ретінде қоспайтын. Ал 2021 жылға дейін туыстарының да табысын мемлекет қарастыратын болған. 2021 жылдан бастап тек өз отбасы мүшелерінің табысын ғана қарастыру туралы үкім шықты. Сондықтан 2021 жылы салыстырмалы түрде ең көп АӘК тағайындалды, сәйкесінше қаржыландыру да көбірек болды, 88,2 млрд теңге.

Атаулы әлеуметтік көмек елдегі кедейлік, аштық, табыс теңсіздігі сияқты мәселелерді шешуде маңызды болып табылады. Себебі атаулы әлеуметтік көмек табысы төмен отбасыларға тек қана ақшалай көмек беріп қана қоймай, сонымен қатар кедей халықтың табысын көтеру мақсатында жұмыс беру, білім беру т.б сияқты көмек түрлерін де ұсынады. Бұл көмек түрі озық елдердің де, дамушы елдердің де практикасында бар. Дегенмен нақты біздің елдің практикасындағы АӘК кедей халықтың жағдайына қаншалықты әсер етіп жатқандығы туралы талдаулар өте аз [5].

Әдеби шолу

Отандық және шет елдік әдебиеттерде кедейлік пен теңсіздік мәселесі ұзақ уақыт бойынағалымдармензерттеліпкеледі. Бұл мәселелер елдің экономикасына қауіп төндіріп, бәсекеге қабілетін төмендетіп, елдің дамуын тежейтін факторлар болғандықтан, бұл тақырыптарды зерттеуге ғалымдар тарапынан аса жоғары қызығушылық байқалады. Сонымен қатар, кедейлік пен теңсіздікті жою, азайту барысында жүргізіліп жатқан әдістер мен тәсілдер әлі күнге дейін нақты құрал бола алмауда, сондықтан жаңа идеялар мен ұсыныстар ойлап табу әлі де актуалды [6,7].

Негізінен әлеуметтік-экономикалық қорғау жүйесі, халықтың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етіп, адамдардың негізгі қажеттіліктерін өтеуіне жәрдемдеседі. Азиялық Даму банкі анықтамасы бойынша, әлеуметтік көмек жүйесі кедей халықтың табысын жоғарылату мақсатында еңбекке орналасу мүмкіндігін білім беру арқылы қолдау, арнайы жұмысқа орналастыру, халықты өзін-өзі асырауына мүмкіндік беру сияқты көмек түрлерін ұсынатын саясат түрі. Бұл көмек түрі табысы төмен, қорғалмаған, кедей және өте кедей халыққа, мүгедек, қарт адамдарға, белгілі бір себептермен қиын жағдайға ұшыраған отбасыларға тағайындалып, олардың өмір сүру деңгейін көтереді [8, 9].

Осы уақытқа дейін қолданылып келген кедейлік пен табыс теңсіздігін жоюға, азайтуға арналған микроқаржыландыру, әлеуметтік көмек бағдарламалары, әлеуметтік қызметтер бұл мәселені шешуге құрал бола алмады. Керісінше осындай көмек түрлеріне деген тәуелділік тудырып, одан сайын ушықтырып жіберді. Сәйкесінше кедейлікпен күрес жолында озық инновация, жаңа технология мен идеяларды ойлап табуға мәжбүр етті [10].

Соңғы жылдары ғалымдар кәсіпкерлікті, жаңа технологияларды және жаңа әдістерді пайдалану арқылы кедейлікпен күресу мен елдің дамуы, экономикалық өсу арасындағы байланысты зерттеуге назар аудара бастады [11].

Қазақстандық ғалымдар кедейлік пен теңсіздік мәселесіне арналған көп зерттеулер жасады. Өңірлік теңсіздік және оның экономикалық өсумен байланысын көбірек зерттеді. Нәтижесінде экономикалық стратификация мен табыс теңсіздігіне кәсіптік білім беру, экономикалық деңгей мен динамикасы, денсаулық сақтау, еңбек нарығы оң ықпал ететіні дәлелденді. Сондай-ақ, экономикалық өсу мен теңсіздік арасындағы байланысты қарастырды, бұл байланыс шет елдік инвестициялардың жоғарылауы мен сауданың алшақтығы сынды көрсеткіштерді қарастыра отырып зерттелді [12].

Келесі бір зерттеушілер теңсіздіктің аймақ бойынша, аудандар бойынша әртүрлілігін алға тартып, Джини индексі мен нақты кірістердің әр аймақтағы ЖІӨ-ге байланысын талдап, кіріс пен теңсіздіктің оң байланысын дәлелдеді. Сондай-ақ, кедейліктің көбеюіне, табыс теңсіздігінің ұлғаюына аймақтар арасындағы алшақтық оң әсер ететіні де анықталды. Қазақстанның осал өңірлерін, кедей өңірлерді нақты анықтауға арналған әдіснамалық карта, депрессиялық өңірлерді дамыту стратегиялары бойынша жаңа әдістер ұсынылды [13].

Халықтың өмір сүру деңгейін анықтайтын басты көрсеткіштер кедейлік пен табыс теңсіздігі көрсеткіштері мен атаулы әлеуметтік көмек арасындағы байланысты ескере отырып, келесі гипотезалар тексеріледі:

H0: Атаулы әлеуметтік көмек кедейлікке теріс әсер етеді

H1: Атаулы әлеуметтік көмек табыс теңсіздігіне теріс әсер етеді

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысында авторлардың қолданған статистикалық көрсеткіштері 1996-2023 жыл аралығын қамтиды. Бұл статистика негізінде негізгі айнымалылардың бір-біріне әсері, өз-ара байланысы талданып, корреляциялық-регрессиялық көпфакторлы модель құрылды. Модель құру үшін пайдаланылған бағдарламалық жасақтама – Eviews және SPSS 17.0 талдау пакеті.

Жұмыста көптеген көрсеткіштердің арасындағы байланысты анықтайтын қарапайым сызықтық модель – көптік сызықтық регрессия құрылып, Пирсон корреляциялық көрсеткіші мен R² –детерминация коэффициенті пайдаланылды.

Пирсонның корреляция көрсеткіші – екі көрсеткіш арасындағы байланысты талдау үшін қолданады, бұл жердегі екі көрсеткіш бір үлгіде метрикалық шкала бойынша өлшенеді. Бұл коэффициент екі көрсеткіштің өзгеруінің қаншалықты бір-біріне дәл, яғни қаншалықты пропорционалды екенін бағалайды.

Детерминация коэффициент – бір айнымалының өзгеруінің екінші айнымалының өзгеруімен қаншалықты байланысы барын анықтау үшін пайдаланылады. Бұл коэффициент 0,0 мен 1,0 арасындағы мәндерді қабылдайды. 1-толық сенімді дегенді,

яғни болжанған деректер тура, дәл сәйкес келеді, 0,0-деректерді дәл болжауға болмайтынын көрсетеді.

Біз еліміздегі АӘК-тің кедей халықтың өмір сүру деңгейіне қалай әсер етіп жатқандығын анықтау үшін өте маңызды статистикалық коэффициенттер, кедейлік көрсеткіштері (кедейлік деңгейі, кедейлік ауырлығы, кедейлік тереңдігі) мен табыс теңсіздігі (Джини индексі, қор коэффициенті) көрсеткіштерінің атаулы әлеуметтік көмекпен байланысын эконометрикалық модельде қарастырамыз. Төменде модельде пайдаланылған барлық статистикалық ақпарат ресми көздерден, Ұлттық статистика бюросы мен Ұлттық банк сайттарынан табылып алынды.

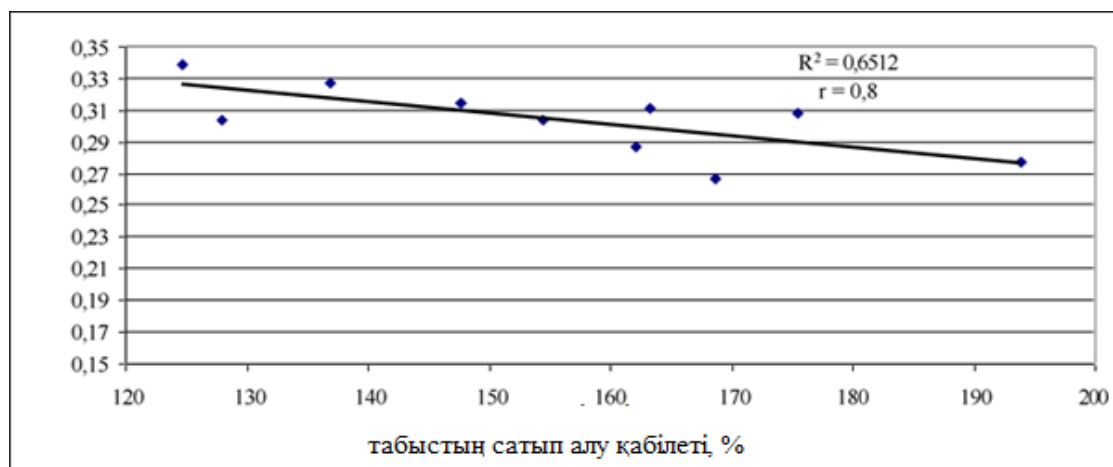
Нәтижелер мен талқылау

Жалпы алғанда, атаулы әлеуметтік көмек (ары қарай АӘК) кедей отбасылардың табысын ең төменгі күнкөріс шамасына дейін жоғарылатуға, халықтың ең басты қажеттіліктерін өтеуге, базалық азық-түлікпен қамтамасыз етуге қауқары жетуі тиіс. 2023 жылы ресми статистика деректері бойынша, Қазақстан Республикасында 598 441 мың кедей халыққа АӘК ай сайын тағайындалды. Атаулы әлеуметтік көмекті алуға өтініш әр 6 ай сайын тапсырылады. АӘК-тің орташа алғандағы айлық мөлшері жан басына орташа бөлгенде – 12 188 теңге. Бұл атаулы әлеуметтік көмек мөлшері әр аймақтың экономикалық дамуына қарай шамалы өзгеріп отыруы мүмкін [1].

Еліміздегі АӘК-тің кедей халықтың өмір сүру деңгейіне қалай әсер етіп жатқандығын анықтау үшін өте маңызды статистикалық коэффициенттер, кедейлік көрсеткіштері (кедейлік деңгейі, кедейлік ауырлығы, кедейлік тереңдігі) мен табыс теңсіздігі (Джини индексі, қор коэффициенті) көрсеткіштерінің атаулы әлеуметтік көмекпен байланысын эконометрикалық модельде қарастырамыз.

Ұлттық статистика бюросының статистикасын зерттеуіміз бойынша, 2009-2023 жылдары ҚР табыс теңсіздігінің төмендеуін байқауға болады. 2009 жылы Джини индексі 0,309 дан 2023 жылы 0,291-ке дейін азайғанын анықтадық. Ал қор коэффициентін алатын болсақ (ең бай 10 пайыз халық пен ең кедей 10 пайыз халықтың бөліндісі), бұл индекс 1,78 есе азайды, 2023 жылы 5,98 мәнге ие болды [2].

Бұл жақсарудың себебі, экономиканың алдыға жоғары қарқынмен дамуы аясындағы кірістерді сатып алу қабілетінің өсуімен түсіндіреміз. Ал кірістердің сатып алу қабілетінің өсуі өз кезегінде 2010-2017 жылдар аралығындағы ЖІӨ өсуінің, мұнай мен металл бағаларының үздіксіз өсіп отыруының салдарынан болып табылады. Төмендегі диаграммада табыс теңсіздігі (Джини индексі) мен кірістерді сатып алу қабілеті (тұтынуға жұмсалған кіріс пен күнкөріс деңгейінің арақатынасы арқылы есептелді) арасындағы байланыс талданды.

Сурет 1. Табыс теңсіздігі мен кірістерді сатып алу қабілеті арасындағы байланыс, (2010-2023 жж.)

Ескерту: авторлар Eviews-та құрастырған

Табыс теңсіздігі мен кірістерді сатып алу қабілетінің арасында Пирсон корреляция көрсеткіші, $r = -0,8$ мәнге ие болды, ал корреляцияның өзінің сенімділік пайызы 98%-ды құрады. Біз ары қарай қарапайым сызықтық көптік регрессияны құрып, R^2 детерминация көрсеткішін анықтадық, 0,65 ке тең болды. Яғни, табысы төмен кедей халықтың үлесінің өзгерісі, 65% ықтималдылықпен табыстың сатып алу қабілетінің өзгерісі салдарынан болады деген қорытынды шығара аламыз.

Қазақстан республикасы аз қорғалған, кедей және өте кедей халыққа жәрдем беру, өмір сүру деңгейін жоғарылату, азық-түлік кәрзеңкесін толықтыру мақсатында әлеуметтік көмек түрі, атаулы әлеуметтік көмек тағайындайды. Бұл көмектің ай сайын төленетін жан басына шаққандағы айлық мөлшері 2010-2023 жылдары 10,3 есе өсті. Яғни 2010 жылы 1 183 теңгеден 2023 жылы 12 188 теңгеге дейін өсті. Осы жылдары ең төменгі жалақы 2,8 есе жоғарылап, еңбекке жарамды халықтың күнкөріс деңгейінен асып түсті.

Кесте 1. Корреляциялық кесте (1996-2023 жылдар аралығы)

	қор коэффициенті	Джини индексі	ең төменгі жалақы	АӘК-тің орташа мөлшері
қор коэффициенті	1			
Джини индексі	0.99	1		
ең төменгі жалақы	- 0.90	- 0.92	1	
Атаулы әлеуметтік көмектің орташа айлық мөлшері	- 0.37	- 0.42	0.51	1

Ескерту: авторлар Eviews-та құрастырған

Жоғарыдағы (1-кесте) 1996-2023 жылдардағы көрсеткіштердің корреляциялық талдауынан ең төменгі жалақы мен теңсіздік көрсеткіштері (Джини индексі, қор коэффициенті) арасындағы тығыз теріс байланысты көре аламыз (-0,90 мен -0,92 мәнге ие). Яғни, елдегі минималды жалақының өсуі табыс теңсіздігінің азаюына әкеледі, және керісінше. Бұл табыс теңсіздігімен күрес жүргізу механизмінде негізгі әдіс ретінде қолдануға болады.

Ең маңыздысы, бұл талдау атаулы әлеуметтік көмек пен табыс теңсіздігі арасында байланыстың нашар, әлсіз екенін дәлелдеп берді (-0,37 мен -0,42). Дегенмен теріс, әлсіз байланыс анықталды. Ал атаулы әлеуметтік көмек пен ең минималды жалақы арасында орташа оң байланыс дәлелденді (0,51). Демек, талдаудан шығатын қорытынды бойынша, атаулы әлеуметтік көмек тұрмысы төмен кедей халықтың жағдайының жақсаруына өте нашар ықпал етеді, яғни, атаулы әлеуметтік көмек кедейлік пен табыс теңсіздігімен күрес құралы ретінде өте әлсіз. Бұндай әлсіз байланысты ай сайын төленетін АӘК-тің жан басына шаққандағы мөлшерінің аздығымен түсіндіруге болады. Жалпы ел бойынша 2023 жылы бұл көрсеткіш 12 188 теңге көлемінде ғана белгіленді. Қазіргі таңда коммуналдық қызметтер, азық-түлік бағаларының күннен күнге өсіп жатқандығы белгілі, осы тұста 12 188 теңге кедей халықтың өмір сүру деңгейіне айтарлықтай әсер ете қоймасы анық.

Атаулы әлеуметтік көмек қалай тағайындалады? Бұл көмек түрі аз қамтылған, мемлекет белгілеген кедейлік шегінен төмен табыс табатын кедей және өте кедей халыққа, әр аймақтың өзінің арнайы құрылған комиссия шешімі бойынша бекітіледі. Кедейлік шегі 2023 жылы 28 397 теңгені құралы, ол ең минималды күнкөріс деңгейінің 70% -ына тең. Демек, жеке-жеке барлық отбасы мүшелерінің әрқайсының табысы 28 397 теңгеге жетпесе, ол отбасы аз қамтылған кедей отбасы құрамына жатқызылып, ол отбасының әрбір мүшесіне атаулы әлеуметтік көмек тағайындалады.

Ресми ақпараттар бойынша, 2023 жылы кедей халық (кедейлік деңгейі) – 5,2% ды, 1 млн 69 мың адамды құрады. Бірақ атаулы әлеуметтік көмекті алушылар саны дәл сол жылы 598 441 адамды, 114,1 мың отбасын құраған болатын. Демек, 470 901 адам, ал ол есептегенде барлық ел бойынша кедейлердің 44,1 %-ына АӘК тағайындалған жоқ.

Осы жерден келіп атаулы әлеуметтік көмектің басты проблемасы шығады, көптеген кедей халық АӘК бағдарламасы туралы хабарсыз. Сондай-ақ, атаулы әлеуметтік көмектің атаулылығы деген ең маңызды принципі орындалмай тұр.

Кесте 2. Атаулы әлеуметтік көмекпен қамтылу

	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
Кедейлер үлесі, %	4,3	4,3	5,3	5,2	5,2	5,2
Кедейлердің саны, адам	625450	801167	1 619 000	996 816	1 021 491	1 069 342
АӘК тағайындалған адам саны	571 584					
АӘК-пен қамту, халықтың санынан %	3,1	11	4,9	5,1	3,9	2,99

АӘК-пен қамту, кедей халықтан %	91,4	271,7	57,8	99,3	75,9	55,9

Ескерту: авторлар дереккөзге сәйкес құрастырған [1]

Егер 2 кесте бойынша, 2018-2023 жылдарды алып қарайтын болсақ, ел бойынша атаулы әлеуметтік бағдарламамен жалпы халықты қамту 0,11%-ға азайған, ал кедей халық жалпы ел бойынша 2 есеге жуық өскен. 2023 жылы кедей халықты атаулы әлеуметтік көмек бағдарламамен қамту алдыңғы жылдармен салыстырғанда төмендеп, 55,9 пайызды құрады. Негізінен атаулы әлеуметтік көмектің ең басты мақсаты кедейлердің азық-түлік кәрзеңкесін жабуға ғана бағытталғанын естен шығармау керек. Яғни, атаулы әлеуметтік көмек кедейлердің көп бөлігін қамтығанның өзінде, елдің кедейлік проблемасын шеше алмайды (2 - кесте).

Қазақстан экономикасы даму коэффициенті жағынан әлдеқайда алдыға жылжығанымен, өзінің барлық халқына ең базалық азық-түлігін өтейтін жағдайды қамтамасыз ете алмай отыр деуге болады.

Атаулы әлеуметтік көмектің өз принципін жүзеге асырмауының ең басты себебі осы бағдарламаны тағайындаудағы алаяқтықтар болып табылады. Демек, көптеген отбасылар АӘК алу үшін өз мүліктерін, табыстарын жасырып, мемлекеттік органға құжат тапсырып жалған түрде ай сайын белгіленген көмек алып отыр. Бұндай алаяқтықтардың көп бөлігі елімізде Түркістан өңірінде анықталуда. Яғни алаяқтардың кесірінен, шын мұқтаж отбасылар көмек ала алмай отыр. Себебі бұл бағдарламаға бөлінетін қаражат шектеулі. Осындай мәселе кесірінен АӘК кедей халықтың санын азайтуға, өмір сүру сапасын арттыруға байланысты өз жұмысын атқаруда үлкен кедергі келуде.

Келесі кезекте Атаулы әлеуметтік көмектің кедей халыққа әсерін бағалау үшін, минималды күнкөріс негізгі лауазымдық жалақы-ны (БДО) есептеу әдіснамасын пайдалана отырып, АӘК-ті халық табысына қосқан жағдайдағы және АӘК-ті халық табысына қоспаған жағдайдағы кедейліктің көрсеткіштері салыстырылады. Біз бұл арқылы кедей халық атаулы әлеуметтік жәрдемақыны алғандағы және алмағандағы кедейлік деңгейі көрсеткішінің өзгерісін салыстырып көреміз. Бұл талдауды ҚР ресми статистикасы, Ұлттық статистика бюросының 2023 жылғы зерттеулері негізінде есептейміз. Бағалау нәтижесі бойынша, кедейлердің үлесіндегі атаулы әлеуметтік көмектің рөлі өте әлсіз екені тағы да дәлелденді. Кедейлік деңгейі АӘК көмек түрін алмаған жағдайдан, АӘК көмек түрін алғаннан кейін тек 0.09 пайызға ғана төмендеді.

Кесте 3. АӘК-тің кедейлер үлесіне әсері

Үй шаруашылығы	Кедей халық	Кедей емес халық
АӘК-пен кедейлік деңгейі	8,21	91,80
АӘК-сіз кедейлік деңгейі	8,30	91,70

Ескерту – есептеулерді авторлар SPSS 17.0 талдау пакетін пайдалана отырып жүргізді

Кедей халыққа бағытталған атаулы әлеуметтік көмек бағдарламасының ең басты мәселесі: АӘК-алушылар көмекке шын мәнінде мұқтаж ба, олардың бұл көмек түрін алуға барлық белгіленген норма бойынша құқығы бар ма деген сияқты мәселелер. Жоғарыда атап өткенімідей, атаулы көмек түрін алудағы түрлі алаяқтықтар күннен күнге әшкереленіп, тіркеліп жатыр. Табысы кедейлік шегінен асып кетсе, мүлдем АӘК бағдарламасына қатысуға құқығы жоқ. Осы проблеманың кесірінен кедейлердің өмір сүру деңгейін жоғарылатуға деп мемлекеттен бөлінген қаражат өз мақсатына жұмсалмай жатыр.

2023 жылы кедей халық 1 млн 69 мың адамды құрады. Бірақ атаулы әлеуметтік көмекті алушылар саны дәл сол жылы 598 441 адамды құраған болатын. Демек, 470 901 адам, ал ол есептегенде барлық ел бойынша кедейлердің 44,1%-ына АӘК тағайындалған жоқ. Бұның себебі, бұндай көмек түрі жайлы көптеген аз қамтылған, кедей халықтың хабарсыздығы, әсіресе ауылды аймақтарда көбірек кездеседі. Осы мәселе бойынша зерттеу нәтижесінде атаулы әлеуметтік көмек туралы халықтың хабардарлығы халықтың әл ауқатымен оң байланысты екені анықталды. Яғни халықтың тұрмысы жақсы болған сайын, ол интернет желісі, телевидения сияқты әлеуметтік желілерге деген қолжетімдігі арта түседі, сол әлеуметтік желілер арқылы атаулы көмек туралы ақпаратпен хабардар бола алады. Ал өте кедей, интернетке қолжетімділігі жоқ адам үшін бұл мәселе шешімін табуы тиіс.

Тағы бір аса назарды аудартатын атаулы әлеуметтік көмек алудағы кедергі ретінде көші-қон мәселесі атап өтіледі. Яғни АӘК-ке өтінім берерде тұрақты мекен-жай талап етіледі, ал көші-қон миграциясына байланысты, тұрғын үй мәселесіне байланысты көптеген кедейлердің тұрғылықты үйлері жоқ, соның салдарынан бұндай құжаттар тіркеу мүмкін болмайды. Сондай-ақ өтінім берер кезде құжаттарды принтерден өткізу, жол ақысы, ксерокопия деген сынды шығындар орташа табыс алатын адам үшін қиындық туғызбағанымен, кедей халық үшін үлкен мәселе.

Демек, соңғы өткен уақыттардан Қазақстан Республикасында халықтың өмір сүру деңгейін көрсететін табыс теңсіздігі, кедейлік көрсеткіштері бойынша оң өзгерістерді бақылағанымызбен, әлеуметтік қорғау жүйесінде әлі күнге дейін шешімін таппай келе жатқан, мемлекет тарапынан аса назар аударылмай жатқан мәселелер өте көп. Соның бірі – атаулы әлеуметтік көмек.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде атаулы әлеуметтік көмек кедейлік пен табыс теңсіздігі көрсеткіштеріне өте әлсіз теріс ықпал ететіні анықталды. Бұндай әлсіз байланысты ай сайын төленетін АӘК-тің жан басына шаққандағы мөлшерінің аздығымен түсіндіруге болады. Жалпы ел бойынша 2023 жылы бұл көрсеткіш 12 188 теңге көлемінде ғана белгіленді. Қазіргі таңда коммуналдық қызметтер, азық-түлік бағаларының күннен күнге өсіп жатқандығы белгілі, осы тұста 12 188 теңге кедей халықтың өмір сүру деңгейіне айтарлықтай әсер ете қоймасы анық.

Атаулы әлеуметтік көмекке қол жеткізудегі кедергілердің 50%-ы ретінде кедей халыққа арналған атаулы әлеуметтік көмек туралы халықтың ақпаратпен қамтамасыз

етілмеуін жатқызамыз. АӘК туралы халықтың хабардарлығы халықтың әл ауқатымен оң байланысты екені анықталды. Яғни халықтың тұрмысы жақсы болған сайын, ол интернет желісі, телевидения сияқты әлеуметтік желілерге деген қолжетімдігі арта түседі, сол әлеуметтік желілер арқылы атаулы көмек туралы ақпаратпен хабардар бола алады. Ал өте кедей, интернетке қолжетімділігі жоқ адам үшін бұл мәселе шешімін табуы тиіс.

Атаулы әлеуметтік көмектің өз принципін жүзеге асырмауының ең басты себебі осы бағдарламаны тағайындаудағы алаяқтықтар болып табылады. Демек, көптеген отбасылар АӘК алу үшін өз мүліктерін, табыстарын жасырып, мемлекеттік органға құжат тапсырып жалған түрде ай сайын белгіленген көмек алып отыр. Осы проблеманың кесірінен кедейлердің өмір сүру деңгейін жоғарылатуға деп мемлекеттен бөлінген қаражат өз мақсатына жұмсалмауды. Сондай-ақ, АӘК кедей халықтың санын азайтуға, өмір сүру сапасын арттыруға байланысты өз жұмысын атқаруда үлкен кедергі келуде.

Атаулы әлеуметтік көмек жайлы хабардарлықты жоғарылату мақсатында авторлар бірнеше іс-әрекеттер жиантығын ұсынады:

- ҚР беделді теле арналарында жарнама ролик ұсыну;
- Интернет желілерінде АӘК туралы жарнама ролик жариялау;
- Ауылды жерлерде мектеп, балабақша, аурухана орындарында түсіндірме семинарларын ұйымдастыру;
- АӘК туралы әдістемелік-нұсқау материалдарын тарату.

Сонымен қатар, мемлекет тарапынан берілетін ақшалай көмекке деген халық арасында тәуелділікті туғызбас үшін, халыққа арнайы білім беру, жұмысқа орналастыру қажет. Әлеуметтік келісім-шарттың тиімділігін арттыру мақсатында «Еңбек» жаппай кәсіпкерлік пен жұмыспен қамту бағдарлама аясында жүзеге асыру ұсынылады. Сонымен қатар, кедей халыққа жаңа кәсіпті меңгеруіне арналған арнайы оқыту сабақтарын (бизнес-жоба аясында толық сүйемелдеу) жүзеге асыру орындарын құру қажет.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті гранттық қаржыландыру жобасы аясында әзірленген (грант №АР 23489032 «Қазақстан өңірлерінде табыс теңсіздігі және кедейлік деңгейін төмендетуге шағын және орта кәсіпкерліктің әсерін әлеуметтік турбуленттіліктің жергілікті тәуекелдерін азайту тұрғысында зерттеу»).

Авторлардың қосқан үлесі

Даулиева Галия – зерттеудің тұжырымдамалық негіздері, гипотезаларды тұжырымдау, эмпирикалық деректерді өңдеу, зерттеу нәтижелерін түсіндіру, нәтижелерді талқылау.

Сағынбай Әсел – әдебиетке шолу, деректер жинау, кестелер мен сызбаларды дайындау, әдістемені таңдау, деректерді эконометрикалық талдау және мақаланың негізгі мәтінін дайындау.

Алғыс, мүдделер қақтығысы мақалада жоқ.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. [Электрон. ресурс] -URL: <https://stat.gov.kz> (қаралған күні: 10.04.2024)
2. World bank (2023). The World Bank in Kazakhstan: Development news, research, data. The world bank, Kazakhstan, 2023 - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan> (қаралған күні: 11.04.2024), (ағылшын тілінде)
3. Miladinov, G. (2020). Socioeconomic Development and Life Expectancy Relationship: Evidence from the EU Accession Candidate Countries. *Genus*, 76(1), 2. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41118-019-0071-0>
4. Alcaide Lozano, V., Moliner, L. A., Murillo, D., & Buckland, H. (2019). Understanding the effects of social capital on social innovation ecosystems in Latin America through the lens of Social Network Approach. *International Review of Sociology*, 29(1), 1–35. DOI: <https://doi.org/10.1080/03906701.2019.1609747>
5. Kireyeva, A.A., Nurlanova, N.K., & Kredina, A. (2022). Assessment of the socio-economic performance of vulnerable and depressed territories in Kazakhstan. *R-economy*, 8(1), 21–31. DOI: <https://doi.org/10.15826/recon.2022.8.1.002>
6. Adam, D., Olilingo, F. Z., & Santoso, I. R. (2022). Analisis Pengaruh Pendidikan dan Pengangguran Terhadap Kemiskinan di Kawasan Kerjasama Utara-Utara. *Jurnal Ekonomi Pembangunan STIE Muhammadiyah Palopo*, 8(1), 97–111. DOI: <https://doi.org/10.35906/jep.v8i1.1039>
7. Arkum, D., & Amar, H. (2022). The Influence of Economic Growth, Human Development, Poverty and Unemployment on Income Distribution Inequality: Study in the Province of the Bangka Belitung Islands in 2005-2019. *Jurnal Bina Praja*, 14(3), 413–422. DOI: <https://doi.org/10.21787/jbp.14.2022.413-422>
8. Dinar, M. I., Sifa, N., & Nurfahmiyati, N. (2022). Strategi dalam Mengatasi Pengangguran Akibat COVID-19 di Kelurahan Sukagalih Kota Bandung. *Bina Ekonomi: Majalah Ilmiah Fakultas Ekonomi Universitas Katolik Parahyangan*, 26(1), 63–75. DOI: <https://doi.org/10.26593/be.v26i1.5440.63-75>
9. Faizin, Moh. (2021). Pengaruh Upah Minimum, Kemiskinan dan Pengangguran pada IPM di Kabupaten/ Kota Provinsi Jawa Timur. *Jurnal Samudra Ekonomi dan Bisnis*, 12(2), 214–227. DOI: <https://doi.org/10.33059/jseb.v12i2.3027>
10. Jie Wu, Steven Si, Haifeng Yan (2022) /*Asian Business & Management*, 2022, vol. 21, issue 2, No 1, 155-183. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41291-020-00113-3>.
11. Battilana, J., B. Leca, E. Boxenbaum (2019). “How Actors Change Institutions: Towards a Theory of Institutional Entrepreneurship.” *The Academy of Management Annals* 3 (1): 65–107. DOI: <https://doi.org/10.1080/19416520903053598>
12. Mukhamediyev, B.M., Temerbulatova, Z.S., & Gazda, J. (2022). Trends in Income Inequality and Economic Growth: a Bibliometric Analysis. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 158-169, DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-158-169>
13. Kuzembekova, R. A., & Zhanbyrbaeva, A. N. (2022) Socio-economic factors of poverty in rural areas of Almaty region and prospects for their regulation. *Economics: the strategy and practice*, 17(3), 81- 95. DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-3-81-95>
14. Rindova, V., D. Barry, J. D. J. Ketchen (2019). “Entrepreneurship as Emancipation.” *Academy of Management Review* 34 (3): 477–491. DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.2009.40632647>
15. Steven Si, David Ahlstrom, Jiang Wei, John Cullen (2020) *Business, Entrepreneurship and Innovation Toward Poverty Reduction, Entrepreneurship & Regional Development*, 32:1-2, 1-20, DOI: <https://doi.org/10.1080/08985626.2019.1640485>
16. Putra, F.P., Anis, A., & Ariusni. (2022). Pengaruh Pertumbuhan Ekonomi, Indeks Pembangunan Manusia, dan Kebijakan Pemerintah terhadap Kemiskinan di Sumatera Barat. *Jurnal Kajian Ekonomi dan Pembangunan*, 4(1), 9–18. DOI: <https://doi.org/10.24036/jkep.v4i1.13302>

Г.Р. Даулиева, А.Г. Сағынбай*
КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Оценка влияния АСП на уровень жизни населения Казахстана

Аннотация. В настоящее время проблема бедности становится одной из самых острых, еще не решенных проблем страны, еще больше обостряется вопрос из-за геополитической миграции последних лет, стихийных бедствий, разрыва в неравенстве доходов. В борьбе с бедностью используются различные средства и методы. Одна из них – это адресная социальная помощь. Однако особо не обращается внимания на то, насколько этот вид помощи влияет на решение проблемы бедности, на доходы бедного населения. Поэтому целью данной работы является анализ влияния социальной помощи, в том числе адресной социальной помощи на уровень жизни населения. В статье исследуется один из видов социальной помощи бедному и малообеспеченному населению – адресная социальная помощь (далее АСП). В основном адресная социальная помощь должна помочь обеспечить продовольственную корзину малообеспеченной семьи, в первую очередь, удовлетворить базовые потребности. Результаты исследования показали, что АСП оказывает очень незначительное влияние на бедные семьи. Причину такого крайне низкого эффекта объясняем малым среднемесячным размером АСП и неправильным соблюдением принципа получения такой социальной помощи. Также в статье было обнаружено, что доля АСП в доходах бедных домохозяйств очень низкая. В качестве 50% барьеров в доступе к адресной социальной помощи относим необеспеченность населения информацией об адресной социальной помощи для бедного населения.

Ключевые слова: социальная политика, система социальной защиты, уровень жизни, адресная социальная помощь, бедность, неравенство доходов, индекс Джини

G.R.Daulieva, A. G. Sagynbay*
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Assessment of the impact of TSA on the standard of living of the population of Kazakhstan

Abstract. Currently, the problem of poverty is becoming one of the most acute, unresolved problems of the country, the issue is becoming even more acute due to the geopolitical migration of recent years, natural disasters, and the gap in income inequality. Various means and methods are used in the fight against poverty. One of them is targeted social assistance. However, special attention is not paid to the extent to which this type of assistance affects the solution of the problem of poverty, on the incomes of the poor. Therefore, the purpose of this work is to analyze the impact of social assistance, including targeted social assistance on the standard of living of the population. The article examines one of the types of social assistance to the poor and low-income population - targeted social assistance (hereinafter referred to as TSA). Basically, targeted social assistance should help to provide a food basket for a low-income family, first of all, to meet basic needs. The results of the study showed that TSA has very little impact on poor families. The reason for this extremely low effect is explained by the small average monthly size of the

TSA and improper observance of the principle of receiving such social assistance. The article also found that the share of TSA in the income of poor households is very low. The 50% of barriers to access to targeted social assistance include the lack of information on targeted social assistance for the poor.

Keywords: social policy, social protection system, standard of living, targeted social assistance, poverty, income inequality, Gini index

References

1. Kazakstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ulttyk statistika byurosy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz> (accessed: 10.04.2024)
2. World bank (2023). The World Bank in Kazakhstan: Development news, research, data. The world bank, Kazakhstan, 2023. Available at: <https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan> (accessed: 11.04.2024) [in English].
3. Miladinov, G. (2020). Socioeconomic Development and Life Expectancy Relationship: Evidence from the EU Accession Candidate Countries. *Genus*, 76(1), 2. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41118-019-0071-0>.
4. Alcaide Lozano, V., Moliner, L. A., Murillo, D., & Buckland, H. (2019). Understanding the effects of social capital on social innovation ecosystems in Latin America through the lens of Social Network Approach. *International Review of Sociology*, 29(1), 1–35. DOI: <https://doi.org/10.1080/03906701.2019.1609747>.
5. Kireyeva, A.A., Nurlanova, N.K., & Kredina, A. (2022). Assessment of the socio-economic performance of vulnerable and depressed territories in Kazakhstan. *R-economy*, 8(1), 21–31. DOI: <https://doi.org/10.15826/recon.2022.8.1.002>.
6. Adam, D., Olilingo, F. Z., & Santoso, I. R. (2022). Analisis Pengaruh Pendidikan dan Pengangguran Terhadap Kemiskinan di Kawasan Kerjasama Utara-Utara [Analysis of the Effect of Education and Unemployment on Poverty in the North-North Cooperation Area]. *Jurnal Ekonomi Pembangunan STIE Muhammadiyah Palopo*, 8(1), 97–111. DOI: <https://doi.org/10.35906/jep.v8i1.1039> [in Indonesian].
7. Arkum, D., & Amar, H. (2022). The Influence of Economic Growth, Human Development, Poverty and Unemployment on Income Distribution Inequality: Study in the Province of the Bangka Belitung Islands in 2005-2019. *Jurnal Bina Praja*, 14(3), 413–422. DOI: <https://doi.org/10.21787/jbp.14.2022.413-422>.
8. Dinar, M. I., Sifa, N., & Nurfahmiyati, N. (2022). Strategi dalam Mengatasi Pengangguran Akibat COVID-19 di Kelurahan Sukagalih Kota Bandung [Strategies in overcoming unemployment due to COVID-19 in Sukagalih Village, Bandung City]. *Bina Ekonomi: Majalah Ilmiah Fakultas Ekonomi Universitas Katolik Parahyangan*, 26(1), 63–75. DOI: <https://doi.org/10.26593/be.v26i1.5440.63-75> [in Indonesian].
9. Faizin, Moh. (2021). Pengaruh Upah Minimum, Kemiskinan dan Pengangguran pada IPM di Kabupaten/ Kota Provinsi Jawa Timur [The influence of Minimum Wages, Poverty and Unemployment on Human Development Index in Districts/Cities in East Java Province]. *Jurnal Samudra Ekonomi dan Bisnis*, 12(2), 214–227. DOI: <https://doi.org/10.33059/jseb.v12i2.3027> [in Indonesian].
10. Jie Wu, Steven Si, Haifeng Yan (2022) /Asian Business & Management, 2022, vol. 21, issue 2, No 1, 155-183. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41291-020-00113-3>.
11. Battilana, J., B. Leca, E. Boxenbaum (2019). “How Actors Change Institutions: Towards a Theory of Institutional Entrepreneurship.” *The Academy of Management Annals* 3 (1): 65–107. DOI: <https://doi.org/10.1080/19416520903053598>.

12. Mukhamediyev, B.M., Temerbulatova, Z.S., & Gazda, J. (2022). Trends in Income Inequality and Economic Growth: a Bibliometric Analysis. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 158-169, DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-158-169>.
13. Kuzembekova, R. A., & Zhanbyrbaeva, A. N. (2022) Socio-economic factors of poverty in rural areas of Almaty region and prospects for their regulation. *Economics: the strategy and practice*, 17(3), 81- 95. DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-3-81-95>.
14. Rindova, V., D. Barry, J. D. J. Ketchen (2019). "Entrepreneurship as Emancipation." *Academy of Management Review* 34 (3): 477–491. <https://doi.org/10.5465/amr.2009.40632647>.
15. Steven Si, David Ahlstrom, Jiang Wei, John Cullen (2020) Business, Entrepreneurship and Innovation Toward Poverty Reduction, *Entrepreneurship & Regional Development*, 32:1-2, 1-20, DOI: <https://doi.org/10.1080/08985626.2019.1640485>.
16. Putra, F. P., Anis, A., & Ariusni. (2022). Pengaruh Pertumbuhan Ekonomi, Indeks Pembangunan Manusia, dan Kebijakan Pemerintah terhadap Kemiskinan di Sumatera Barat [Effect of economic growth, Human Development Index, and government policy on poverty in West Sumatra]. *Jurnal Kajian Ekonomi dan Pembangunan*, 4(1), 9–18. DOI: <https://doi.org/10.24036/jkep.v4i1.13302> [in Indonesian].

Авторлар туралы мәлімет

Г.Р. Даулиева – э.ғ.к., профессор м. а. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, экономика кафедрасының жетекшісі, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Ә.Ғ. Сағынбай – хат-хабар авторы, докторант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Г.Р. Даулиева – к.э.н., и.о.профессора, заведующая кафедрой Экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

А.Г. Сағынбай – автор-корреспондент, докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

G.R. Dauliyeva – candidate of economic sciences, acting professor, Head of the Department of Economics, Al-Farabi Kazakh National University, 71, Al-Farabi Ave, 050040, Almaty, Kazakhstan

A.G. Sagynbay – corresponding author, PhD candidate, Al-Farabi Kazakh National University, 71, Al-Farabi Ave, 050040, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.52.13

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-163-175>

Article type: research article

Estimation of the impact of investment in fixed assets and employment on GDP using the Cobb-Douglas function

A.K. Atabayeva*^{}, A.K. Kurmanalina^{}, G.M. Kalkabayeva^{}

Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

(E-mail: *¹atabaeva@list.ru, ²anar68@mail.ru, ³aisanatazhbaeva@mail.ru)

Abstract. The main objective of the study is to determine the degree of influence of labor and investment in fixed capital on the total volume of output in Kazakhstan. The paper uses the multiple regression analysis method based on the Cobb-Douglas production function. The results of the empirical analysis showed that with a change in investment in fixed capital by 1%, the volume of production will increase by an average of 0.747%. Accordingly, with a change in the number of employed people by 1%, the volume of production will increase by an average of 2.589%. The study revealed a low contribution of technological progress to the development of the manufacturing industry. Based on the analysis, a conclusion was made about the presence of increasing returns to the scale of production, since the sum of the elasticity coefficients of production for capital and labor is greater than one. The high rate of contribution to labor costs (2.589%) indicates that the growth of labor intensity in the manufacturing industry of Kazakhstan has a stimulating effect on the economic growth of production, and also brings a positive economic effect to production.

Keywords: investment in fixed capital, employment, output, Cobb-Douglas function, economic growth.

Received: 23.07.2024. Accepted: 20.08.2024. Available online: 26.09.2024.

Introduction

The development of the manufacturing sector plays an important role in economic development and the standard of living of the population. Analysis of factors influencing product output is the focus of attention of the state and researchers. Currently, there is a need for an objective assessment of the current situation in the development of the manufacturing sector in Kazakhstan and the influence of various factors that determine the state of the production sector in the country's economy. This paper measures the contribution of labor factors and fixed capital investment to total output using statistics from 2000 to 2023 and the Cobb-Douglas production function.

The Cobb-Douglas production function is typically used in economics to describe a technological process where the output of a good is produced from inputs such as labor (L) and capital (K). The model includes data processing and analysis, regression analysis, calculation of statistical indicators and visualization of results. The Cobb-Douglas function's connection to investment lies in its ability to model the impact of changes in the stock of capital on total output. In the context of investment, capital can be thought of as investment in physical capital (eg machinery, equipment, buildings), and the function shows how increased investment can stimulate production. An important characteristic is the ability to calculate returns to scale of production. Thus, the Cobb-Douglas function provides a framework for analyzing the impact of investment on economic growth and productive capacity, making it an important tool in economic planning and policy.

The main goal of the study is to determine the degree of influence of labor factors and investments in fixed capital on the total volume of output in Kazakhstan.

Regression analysis based on the Cobb-Douglas production function allowed us to calculate the coefficients of technological progress, labor costs and capital investments. Each of which demonstrates their contribution to the development of the manufacturing sector of Kazakhstan. Based on the results of the empirical analysis, shortcomings were identified and proposals were made for the further development of the manufacturing sector in Kazakhstan. The low technological level has a negative impact on the development of production; The labor market plays an important role in stimulating the manufacturing sector of the Kazakhstan economy.

Literature review

The Cobb-Douglas production function is the most popular tool in analyzing production volume and the factors influencing it. Estimating the parameters of aggregate production functions is central to much contemporary work on growth, technological change, productivity and labor [1].

The Cobb–Douglas generalized production function formulation is widely used in various fields of economics, not limited to the industrial field, and is undoubtedly one of the most widely used concepts in economics [2]. The function allows us to obtain a technological coefficient reflecting the total productivity of factors, as well as elasticity with respect to labor and capital.

The model is widely used to analyze production processes in various sectors of the economy. Empirical research confirms that the Cobb-Douglas production function generally describes the

relationships between inputs and outputs in production processes well, especially over large time and geographic scales [3].

Despite its popularity, the model has some limitations, such as the assumption of constant returns to scale and failure to take into account the dynamics of changes in technologies and resources [4]. The literature has also explored adaptations of the Cobb-Douglas model to account for the specific characteristics of industries and regions [5]. Some economists have criticized the Cobb-Douglas model for its simplistic assumptions and have proposed alternative models that take into account more complex relationships among production factors [6]. But despite the critical analysis, there are many researchers who study the impact of fixed capital investment and labor on output using the Cobb-Douglas function. Thus, the following scientists can be noted: Robert Solow is known for his work on economic growth and production theory [7]. His research often uses models based on the Cobb-Douglas function to analyze the impact of investment in capital and labor on economic growth; Stiglitz J. touch on production functions and their application in macroeconomic analysis [8]. Rahim A. et al., Aktürk E. et al. study the impact of investment in capital and labor on production processes and economic growth, using the Cobb-Douglas function as one of the basic models for analyzing data in various industries and countries [9, 10].

The study of the impact of fixed investment on output is a key topic in economics, especially when using the Cobb-Douglas production function and other models. Peter P., Enaami at all consider the main theoretical problems that arise when calculating the dependence of production volume on the amount of production resources used, such as labor and capital [11, 12]. Investment in fixed assets such as machinery, equipment, buildings and infrastructure are considered key factors determining the level of production.

Many empirical studies confirm the positive impact of investment in fixed capital on production processes and economic growth [13]. Increased capital investment typically results in increased productivity, improved technology, and expanded production capacity.

Biddle J. examines the role of technological progress in economic growth. As the author notes, investment in fixed assets also stimulates technological progress, which can improve the efficiency of production processes and facilitate the creation of new products and services [14].

Hung and Cheng consider sectoral and regional differences in production function research [15]. The impact of capital investment on output may vary depending on the economic sector and regional characteristics. For example, in high-tech industries or developing regions, investment may have a more pronounced effect on output growth [16, 17].

Methodology

This article uses a regression analysis method based on the Cobb-Douglas production function. This function is an economic and mathematical model for analyzing production factors and their role in economic development.

The Cobb-Douglas function is expressed in the following standard form:

$$Y = a_0 K^{a_1} L^{a_2} \quad (1)$$

Where:

- Y – production volume,
- a_0 – technological coefficient reflecting available technologies and level of efficiency,
- K is the amount of capital used,
- L is the amount of labor,
- a_1 and a_2 are the elasticities of production for capital and labor, respectively, showing how much the volume of production will change if one of these factors changes by one percent.

Output elasticity measures the responsiveness of output to changes in the level of labor or capital used in production, other things being equal. Sometimes the meaning of this term is stricter, requiring that the function display a constant scale of returns. This means that doubling the use of capital K and labor L will also double output Y . This is true if $a_1 + a_2 = 1$.

There are several possible relationships between a_1 and a_2 :

- $a_1 + a_2 > 1$ indicates increasing returns to scale. Under existing conditions, it is beneficial to expand the scale of production to increase output.
- $a_1 + a_2 < 1$ indicates diminishing returns to scale. Under existing conditions, expanding the scale of production leads to a decrease in output.
- $a_1 + a_2 = 1$ indicates that production has constant returns to scale, which means that doubling all input factors will result in doubling output.

Thus, the Cobb-Douglas function provides a framework for analyzing the impact of investment on economic growth and productive capacity, making it an important tool in economic planning and policy.

To visualize the regression model, the “plotCD” function in the Python program is used. With the help of which two three-dimensional graphs are constructed: the first for a model with a constant scale of production (assuming the same elasticity of capital and labor) and the second for a model with a variable scale (with different coefficients for capital and labor). The graphs include original data points and regression surfaces, showing how output (Y) varies as a function of capital (K) and labor (L).

Results

At the first stage of constructing the Cobb-Douglas production function, statistical data was collected from the official website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan. Source data are selected for the period from 2000 to 2023 (Table 1).

Based on the Cobb-Douglas function and the collected data, a multiple regression model of a power type was built, in which output (Y) is the dependent variable, investment in fixed capital (K) and employment (L) are the independent variables.

The main task is to find the coefficients a_0 , a_1 and a_2 so that the calculated Y is as close as possible to the known Y . So, in order to find the unknown parameters of the equation, the existing function (1) is transformed to a linear form. To get rid of the exponents a_1 and a_2 , we logarithm the left and right sides of the production function using the natural logarithm:

$$\ln(Y) = \ln(a_0) + a_1 \ln(K) + a_2 \ln(L) \quad (2)$$

To get a truly linear function, let's perform a change of variables:

$$\ln(Y) = Y', \ln(a_0) = a_0', \ln(K) = K', \ln(L) = L' \quad (3)$$

As a result, we obtain a linear function:

$$Y' = a_0' + a_1 K' + a_2 L' \quad (4)$$

Using the least squares method we will find the unknown parameters. The inputs are Y' , K' and L' . Let's calculate their values using formula (3) in MS Excel (Table 1).

Table 1. Initial statistical and calculated data for Kazakhstan for constructing regression

Period	Production volume, million tenge (Y)	Investments in fixed assets, million tenge (I)	Employed population, thousand people (L)	Y'	I'	L'
2000	1 799 344	595 664	6201,0	14,4	13,3	8,7
2001	1 997 384	943 398	6698,8	14,5	13,8	8,8
2002	2 342 959	1 099 986	6708,9	14,7	13,9	8,8
2003	2 845 871	1 327 864	6985,2	14,9	14,1	8,9
2004	3 878 766	1 703 684	7181,8	15,2	14,3	8,9
2005	5 281 085	2 420 976	7261,0	15,5	14,7	8,9
2006	6 547 448	2 824 523	7403,5	15,7	14,9	8,9
2007	7 856 476	3 392 122	7631,1	15,9	15,0	8,9
2008	10 194 681	4 210 878	7857,2	16,1	15,3	9,0
2009	9 121 525	4 585 298	7903,4	16,0	15,3	9,0
2010	12 105 526	4 653 528	8114,2	16,3	15,4	9,0
2011	15 929 052	5 010 231	8301,6	16,6	15,4	9,0
2012	16 851 775	5 473 161	8507,1	16,6	15,5	9,0
2013	17 833 994	6 072 687	8570,6	16,7	15,6	9,1
2014	18 529 225	6 591 482	8510,1	16,7	15,7	9,0
2015	14 903 099	7 024 709	8433,3	16,5	15,8	9,0
2016	19 026 781	7 762 303	8553,4	16,8	15,9	9,1
2017	22 790 209	8 770 572	8585,2	16,9	16,0	9,1
2018	27 218 063	11 179 036	8695,0	17,1	16,2	9,1
2019	29 380 342	12 576 793	8780,8	17,2	16,3	9,1

2020	27 028 506	12 270 144	8 732,0	17,1	16,3	9,1
2021	37 606 243	13 242 233	8807,1	17,4	16,4	9,1
2022	48 777 089	15 251 104	8971,5	17,7	16,5	9,1
2023	46 991 787	17 649 300	9534,1	17,8	16,7	9,2
Note – Compiled by the authors based on source [18] and formula (3)						

Next, we will build a multiple regression to find the required coefficients using the “Data Analysis” package of the MS Excel program. As a result, the following data were obtained (Table 2).

Table 2. Regression results

<i>Regression statistics</i>				
Plural R	0,991744			
R-square	0,983556			
Normalized R-squared	0,98199			
Standard error	0,133008			
Observations	24			
<i>Analysis of variance</i>				
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Regression	2	22,22071	11,11035	628,0216
Remainder	21	0,371512	0,017691	
Total	23	22,59222		
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t-statistic</i>	<i>P-Value</i>
Y-intersection	-18,4835	9,852631	-1,87599	0,044626
I'	0,747766	0,159749	4,680878	0,000128
L'	2,589147	1,36336	1,899093	0,041377
Note: Compiled by the authors based on data obtained using MS Excel				

According to Table 2, both coefficients have a positive sign, which means the relationship between the factors is direct, that is, an increase in each factor leads to an increase in output. Thus, the elasticity of production with respect to capital was 0.747, which indicates that with a change in investment in fixed capital by 1%, the volume of industrial production will increase on average by 0.747%. Accordingly, if the employed population changes by 1%, the volume of industrial production will increase on average by 2.589%.

Since the sum of the elasticity coefficients of production for capital and labor ($a_1 + a_2$) is equal to 3.34, that is, more than one, it means that we conclude that there are increasing returns to the scale of production.

Let's find the value of a_0 , for this we transform $a_0' : a_0 = \text{EXP}(a_0') = 9,3914\text{E-}09$.

After calculating all coefficients, it is necessary to find Y calculated. To do this, we substitute the found values of a_0 , a_1 and a_2 into the formula (1):

$$Y = 9,39E - 09 * K^{0,747} L^{2,589} \quad (5)$$

Formula 5 shows that in the modern development of production processes, the share of labor costs is 2.589%, which is the largest value among all production factors. This indicates that the main factor influencing the development of production in Kazakhstan is labor resources, the growth of which will lead to an increase in output. The impact of investment in fixed assets was 0.747%, which is much lower than the economic benefits brought by the labor factor. In addition, formula 5 demonstrates that the share of technological progress compared to other factors is the smallest and almost equal to zero (9.39E-09). Which indicates the low level of efficiency of available technologies in Kazakhstan. The technological coefficient is a measure of the technological level of production, which affects the total productivity of production factors (capital and labor). Although the technology coefficient brings positive economic benefits, they are quite minimal compared to other factors.

The constructed Cobb-Douglas production function is adequate to the initial data, that is, the calculated Y is as close as possible to the initial statistical data of production output. This can be visually seen in Figure 1, which demonstrates the correspondence between the calculated Y and the original Y.

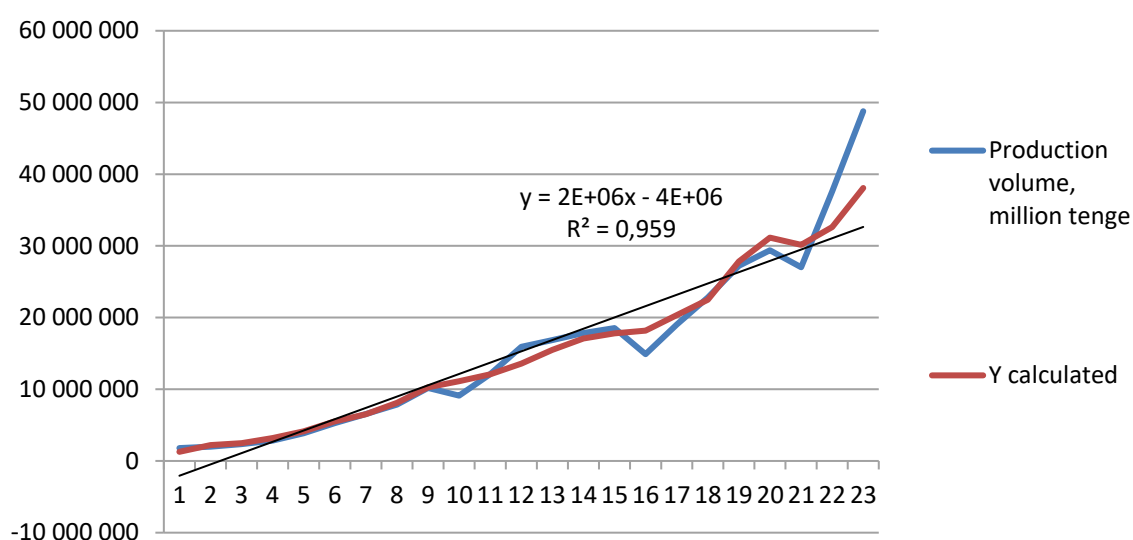

Figure 1 Estimated value of output Y

Note – compiled by the authors based on data obtained using MS Excel

Thus, based on the production function, the calculated value of output is determined, which is as close as possible to the actual values of Y.

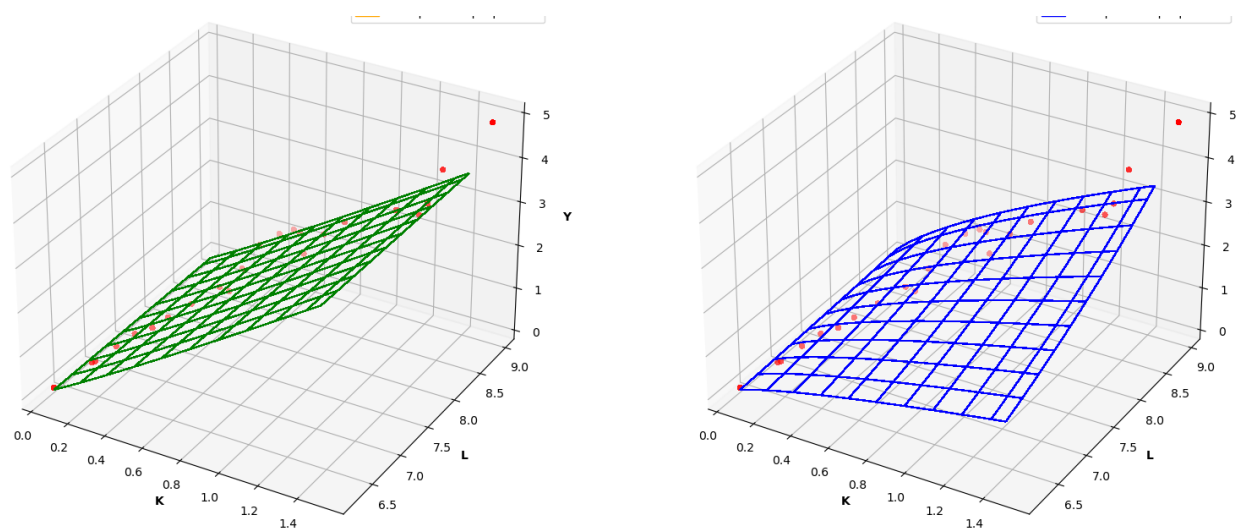
According to the regression results, the coefficient of determination (R-square) has a fairly high value of 0.98206, and the value of the normalized R-square is 0.98027, both coefficients are quite close. This result between R-squared and normalized R-squared indicates that the goodness-of-fit of the model is largely independent of the number of independent variables and

sample size. Approximately 98% of the variability in the “Output” variable is explained by the influence of the independent variables “Investment in fixed capital” and “Labor input”. Which is quite a high figure.

The Fisher test is a measure of the overall significance of a regression model. A high F-statistic (547.58) and a P value close to zero (sig.0.00) indicate that the overall regression model is statistically significant.

In general, regression analysis demonstrates a fairly reliable and adequate model; there is a significant connection between investments in fixed capital, labor costs and output. The results of regression analysis indicate that the constructed production function corresponds to the initial data and can be used in the future to analyze the efficiency of resources K and L.

Based on the original data, two graphs are generated, one for constant scale values (a) and the other for variable scale values (b). Graph 2a shows the regression of output on (K) and (L) on a constant scale, while graph 2b shows the regression of output on (K) and (L) on a variable scale (Figure 2).

a) Regression of output on a constant scale

б) Regression of output on variable scale

Figure 2 Relationship between capital (K), labor (L) and production (Y) according to the Cobb-Douglas function

Note – compiled by the authors based on data obtained using the Python program

The image shows two 3D surfaces, each showing specific regression surfaces for the same set of data points. Both graphs visualize the relationships between three variables: (K), (L) and (Y).

The left panel (a) represents a regression model that indicates a production function with constant returns to scale, that is, doubling all inputs (such as capital (K) and labor (L)) will result in doubling output (output). This means that the production function has the same output proportions for any level of input scaling. In mathematical terms, if the production function $F(K, L)$ has constant returns to scale, then the following formula holds:

$$F(aK, aL) = aF(K, L) \quad (6)$$

Where:

a is any positive number.

The right panel (b) represents a regression model demonstrating that the production function has variable returns to scale. Here, as the figure shows, in contrast to the left graph (a), changes in (K) and (L) lead to a non-linear change in (Y) . In mathematical terms, this means that the production function does not obey rule (6). Rather, the ratio of change in output to change in input is not constant. The right graph (b) demonstrates that the labor input factor has a greater impact on production volumes than the fixed capital investment factor.

The red dots in both graphs represent real data, and the purpose of constructing a regression surface is to best approximate that data. These graphs can be used in economic modeling or other applications where it is important to understand the impact of various inputs on production performance.

Conclusion

In this article, based on the application of the Cobb-Douglas function, it was found that the influence of the labor factor on the dynamics of production volume is the largest (2.589%), which means that an increase in labor intensity in the manufacturing industry of Kazakhstan has a stimulating effect on economic growth. The impact of investment in fixed capital on production volumes was 0.747%. The study revealed a low contribution of technological progress ($9.39E-09$) to the development of the manufacturing industry. In the context of the Cobb-Douglas function, the resulting technological coefficient indicates the insufficient efficiency of using capital and labor to produce goods and services.

The results of the regression analysis showed the presence of a significant relationship between investments in fixed capital, labor costs and output: more than 98% of the variability of the “product output” variable is explained by the influence of the independent variables “investments in fixed capital” and “labor costs”. It has been proven that the constructed production function corresponds to the initial data and can be used in the future to analyze the efficiency of resources K and L .

The trends identified during the analysis are due to the presence of certain problems in the manufacturing sector of Kazakhstan, including insufficient innovative potential, low capital investments, low level of industrial technologies and their maintenance. The following can be proposed as measures to solve existing problems:

- prioritize the development of industrial technologies and improve the management system in the manufacturing industry;
- increase the level of implementation of scientific achievements and production technologies in the industrial sector;
- improve the innovative potential of the manufacturing industry;
- introduce advanced technologies and high-tech machines and equipment into production;
- increase investment in research and development of high-tech production technologies;

– improve the quality, professional training of the workforce, purposefully train specialists for the production sector, reforms are needed in the production labor market, the movement of labor to the industrial sector of the economy and the training of professional production personnel;

– review and improve existing industrial policy.

Information about financing

This study was funded by the National Bank of the Republic of Kazakhstan within the framework of the project “Optimal level of investment to achieve sustainable economic growth in Kazakhstan”.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

Contribution of the authors

All authors confirm that their authorship meets the criteria and are responsible for all aspects of the work. The greatest contribution is distributed as follows:

Atabayeva A.K. – the concept and design of the study, collection, analysis and interpretation of the results of the work, writing the text;

Kurmanalina A.K. – generalization of research materials, writing the manuscript, interpretation of the results, design of tables and figures, final approval of the manuscript version for publication;

Kalkabayeva G.M. – the idea of research, writing a manuscript, collecting and systematizing literature data, conducting a literary review, and formulating research conclusions.

References

1. Masoud N. A contribution to the theory of economic growth: Old and New // Journal of Economics and International Finance. -2014. №6(3). –P47-61.
2. Suvorov N.V. et al. Applying the Cobb-douglas production function for analysing the region's industry // EkonomikaRegiona. –2020. - №1. – P. 187.
3. Vujanović N. Technological trends in the manufacturing and service sectors. The case of Montenegro // South East European Journal of Economics and Business. - 2021. - №16(1). – P. 120-133.
4. Avvakumov S. N. et al. Profit maximization problem for Cobb–Douglas and CES production functions // Comput Math Model. – 2010. - №21. -№336–378.
5. Murthy K. V. Arguing a case for Cobb-Douglas production function // Review of Commerce Studies. - 2002. - №20. - P. 21.
6. Welfens P. J. J. Innovation, inequality and a golden rule for growth in an economy with Cobb-Douglas function and an R&D sector // International Economics and Economic Policy. -2015. - №12(4). –P.469–496.
7. Solow R. Robert M. Solow. – 1990. – P. 268-84.
8. Stiglitz J. Growth with Exhaustible Natural Resources: Efficient and Optimal Growth Paths 1, 2 // The Economics of Sustainability. - 2017. - P. 29-43.
9. Rahim A. et al. The Applied of Cobb-Douglas Production Function with Determinants Estimation of Small-Scale Fishermen's Catches Productions // International Journal of Oceans and Oceanography. –2019. - №13 (1). - P. 81-85.

10. Aktürk E., Akan Y., Gültekin S. Recalculation of Manufacturing Industry Production Function with Trade Openness and Human Capital: Multi-Dimensional Panel Data Application // Istanbul Business Research. - 2023. - №52(2). – P.437-459.
11. Peter P. Indian manufacturing industry in the Era of globalization: a Cobb-Douglas production function analysis // Indian Journal of Economics and Development. - 2017. - №5(1). – P.1-11.
12. Enaami M., Abdul Ghani S., Mohamed Z. The Estimation of Cobb-Douglas Production Function Parameter through A Robust Partial Least Squares // Journal of Science and Mathematics Letters. - 2019. - №3(1). – P.32-38.
13. Smirnov R. G., Wang K., Wang Z. The Cobb-Douglas production function for an exponential model //Advances in Econometrics, Operational Research, Data Science and Actuarial Studies: Techniques and Theories. – Cham : Springer International Publishing, 2022. – C. 1-12.
14. Biddle J. Retrospectives: The Introduction of the Cobb-Douglas Regression // Journal of Economic Perspectives. - 2012. - №26 (2). – P.223-36.
15. Hung Chiang Y., Cheng, E. Estimating contractors' efficiency with panel data: Comparison of the data envelopment analysis, Cobb-Douglas and translog production function methods // Construction Innovation. – 2014. - №14(3). – P.274-291.
16. Adamo V. Cobb–Douglas production function: on the causal effects of factors and predictions //SN Business & Economics. – 2022. – T. 2. – №. 7. – C. 72.
17. Oryani B. et al. Investigating the asymmetric impact of energy consumption on reshaping future energy policy and economic growth in Iran using extended Cobb-Douglas production function //Energy. – 2021. – T. 216. – C. 119187.
18. Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. - URL: <https://stat.gov.kz/en/> (Accessed: 04.06.2024).

А.К. Атабаева*, А.К. Құрманалина, Г.М. Қалкабаева

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

Кобб-Дуглас функциясын пайдалана отырып, негізгі капиталға инвестиция мен жұмыспен қамтудың ЖІӨ-ге әсерін бағалау

Аннотация. Зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстандағы өндірістің жалпы көлеміне негізгі капиталға еңбек пен инвестицияның әсер ету дәрежесін анықтау.

Бұл жұмыс Кобб-Дуглас өндірістік функциясына негізделген көп регрессиялық талдау әдісін пайдаланады. Бұл функция өндіріс факторларын және олардың елдің экономикалық дамуындағы ролін талдаудың экономикалық-математикалық моделі болып табылады.

Зерттеу нәтижелері зерттелетін айнымалылар арасындағы оң байланысты анықтауға және зерттелетін факторлардың ұлғаюы өндіріс көлемінің ұлғаюына әкелетінін анықтауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, эмпирикалық талдау негізгі капиталға инвестиция көлемінің 1%-ға өзгеруі кезінде өндіріс көлемі орта есеппен 0,735%-ға өсетінін көрсетті. Тиісінше, жұмыспен қамтылған халық саны 1%-ға өзгерсе, өндіріс көлемі орта есеппен 2,737%-ға артады. Зерттеу нәтижесінде өңдеу өнеркәсібінің дамуына технологиялық прогрестің үлесінің төмендігі анықталды.

Талдау нәтижелеріне сүйене отырып, капитал мен еңбек үшін өндірістің икемділік коэффициенттерінің қосындысы бірден үлкен болғандықтан, өндіріс ауқымында өсу қайтарымы бар деген қорытындыға келді. Еңбек шығындарына салымның жоғары нормасы (2,737%) Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек сыйымдылығының артуы өнімнің экономикалық өсуіне ынталандырушы әсер ететінін, сонымен қатар өндіріске оң экономикалық пайда әкелетінін көрсетеді. Біздің ойымызша, өңдеуші еңбек нарығында, жұмыс күшінің экономиканың өңдеуші секторына қозғалысы мен кәсіби өндірістік кадрларды даярлауда реформалар қажет. Қазақстандағы өңдеу өнеркәсібінің, ғылым мен техниканың инновациялық жүйесіндегі өзекті проблемаларға инновациялық әлеуеттің жеткіліксіздігі, капиталдық салымдардың аздығы, өнеркәсіптік технологиялардың төмен деңгейі және оларды қолдау жатады.

Түйін сөздер: Негізгі капиталға инвестиция, жұмыспен қамту, өнім көлемі, Кобб-Дуглас функциясы, экономикалық өсу

А.К. Атабаева*, А.К. Курманалина, Г.М. Калкабаева

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, г.Караганда, Казахстан

Оценка влияния инвестиций в основной капитал и занятости на ВВП с применением функции Кобба-Дугласа

Аннотация. Основная цель исследования – определение степени влияния труда и инвестиций в основной капитал на общий объем выпуска продукции в Казахстане. В работе использован метод множественного регрессионного анализа на основе производственной функции Кобба-Дугласа. Результаты исследования позволили выявить положительную связь между изучаемыми переменными и установить, что увеличение изучаемых факторов приводит к увеличению выпуска продукции. Результаты эмпирического анализа показали, что при изменении инвестиций в основной капитал на 1% объем производства увеличится в среднем на 0,735%. Соответственно, при изменении численности занятого населения на 1% объем производства увеличится в среднем на 2,737%. Исследование выявило низкий вклад технологического прогресса в развитие обрабатывающей промышленности. По результатам анализа сделан вывод о наличии возрастающей отдачи от масштаба производства, так как сумма коэффициентов эластичности производства по капиталу и труду больше единицы. Высокая ставка вклада в затраты на оплату труда (2,737%) свидетельствует о том, что рост интенсивности труда в обрабатывающей промышленности Казахстана оказывает стимулирующее воздействие на экономический рост производства, а также приносит положительный экономический эффект производству.

Ключевые слова: инвестиции в основной капитал, занятость населения, объем выпускаемой продукции, функция Кобба-Дугласа, экономический рост

Information about authors:

Atabayeva A.K. – corresponding author, PhD, Assistant Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.

Kurmanalina A.K. – Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.

Kalkabayeva G.M. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Senior Research Fellow, Research Institute of ELR, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.

Атабаева А.К. – корреспондент автор, PhD, профессордың ассистентті, «Бухгалтерлік есеп және аудит» кафедрасының меңгерушісі, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Құрманалина А.Қ. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Қалқабаетова Г.М. – э.ғ.к., доцент, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан.

Атабаева А.К. – автор для корреспонденции, PhD, ассистент профессора, зав. кафедрой «Бухгалтерский учет и аудит», Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан.

Курманалина А.К. – кандидат экономических наук, профессор кафедры «Финансы», Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Калкабаева Г.М. – кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

IRSTI 06.71.15

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-176-192>

Article type (research article)

Structural analysis of Kazakhstan's e-commerce market participants in the B2C segment

T.A. Azatbek¹ , D.T. Baitenizov^{*2} , A.B. Zhanbozova³

¹L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²M.Kozybaev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan

³Institute of Economics of the Ministry of Science and Higher Education, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ¹tolkyn_d2005@mail.ru, ^{*2}baitenizov84@mail.ru, ³aksaulew@mail.ru)

Abstract. The article examines the current trends in the development of the e-commerce market in Kazakhstan using the example of the B2C segment. The growth of online retail trade in Kazakhstan has been exponential over the past 3-4 years, and the activity of entrepreneurs in this segment has led to the rapid formation of the necessary infrastructure aimed at meeting consumer demand. The purpose of the study conducted by the authors is to analyze the main subjects of the e-commerce market in the dynamics of their development and influence on the state of the market.

The study of agents of this market conducted by the authors using general scientific methods allowed us to identify the main trends and patterns of change in the structure of online services provided, the sale of goods via the Internet, and the improvement of payment and delivery methods. In addition, the authors focused on assessing the competitiveness of the market and identified trends in its monopolization. Despite the highly competitive nature of the e-commerce market, market pioneers have advantages that give them the opportunity to have a strong influence on the market, contributing to the emergence of potential barriers to entry in certain market segments. The results obtained allowed the authors to determine promising directions for the development of the B2C segment of the e-commerce market in Kazakhstan.

Keywords. E-commerce, marketplaces, online store, aggregator, payment agents, B2C, delivery agents.

Introduction

In the development of the modern market of Kazakhstan, e-commerce seems to be the most important component and integral part. Today, the development of e-commerce cannot be absent from the agenda of "Digital Kazakhstan". Electronic trading platforms (marketplaces) are creating a new economy in Kazakhstan and are having a significant impact on the daily lives of millions of Kazakhstanis. At the same time, this market remains underexplored. This is due in part to the rapid pace of its development. The impact of the e-commerce market on the country's economy is expressed in changes in its structure, increased competition and the emergence of new types of activities, new market players and the complication of relationships in the market. For example, full-field services are gaining popularity in online markets, and the commercial policies of large vendors pose a potential threat to small and medium-sized online stores. At the same time, the emergence of dominant e-commerce platforms such as Amazon.com now allows small retailers to connect to online marketplaces while providing comprehensive fulfillment services [1]. In addition, the pandemic has made adjustments to these dynamics, so it is necessary to systematically and comprehensively study the B2C e-commerce market of Kazakhstan in the context of its main economic agents.

The research methodology is determined by the purpose and objectives of the research and includes an analysis of the degree of elaboration of the problem of the development of the e-commerce market, the development of the author's vision of the B2C market structure in the context of the main players, a comparative analysis of the results of the largest participants in the e-commerce market in Kazakhstan, which determines the understanding of the significance and role of a particular market participant and the nature of their interaction.

Problem statement

Currently, the e-commerce market in the domestic economy has become an objective reality. Its formation and development, especially of the B2C segment, is taking place at a very rapid pace, which necessitates the timely formation of the necessary legal and regulatory framework for the functioning and creation of institutional infrastructure. In this context, an analysis of the structure, the main market participants, their role and the nature of interaction in dynamics will allow us to comprehensively assess the potential and prospects for the development of the e-commerce market. The novelty of the study lies in the systematic presentation of the participants of the B2C e-commerce market, who were grouped into 5 groups, and the justification of their interaction through the analysis of performance indicators, which affects the achievement of the final goal. All 5 groups of participants are key players in the market, ensuring its effective functioning. Previously, in such a setting, the study of the e-commerce market, including its B2C segment, was not conducted. Currently, there is no systematic and comprehensive representation of e-commerce market participants in domestic legislation, which creates significant problems in market coverage by regulatory measures.

The purpose of the article is to systematically present participants in the e-commerce market and conduct a comparative analysis of the results of their activities to substantiate the

importance of their role and functions in the formation of individual market segments in the product context.

History

The writing of this material was preceded by a large research work, within the framework of which the substantiation of the theory of e-commerce and its market was carried out, an analysis of the conditions and factors of the development of the e-commerce market in Kazakhstan, an assessment of foreign experience in the formation of the e-commerce market, an analysis of the contribution of e-commerce to the development of trade in Kazakhstan [2].

The literature review that has been conducted has shown that there is a high level of interest in the e-commerce market among scientists. So, Huaqing Hu in his work "Reselling, consignment or In-Marketplace selling Mode? Competitive strategy for E-tailers to counteract online third-party marketplaces" [3] examines different ways of online sales.

The scientific literature provides recommendations on the creation of own logistics platforms [4] and optimal strategies for promoting online trading platforms based on scientific experiments [5, 6], as well as on the analysis of the implementation of blockchain technology, which facilitates the coordination of the manufacturer and the platform [7]. Online merchants receive information about individual consumer preferences with huge amounts of data. And if high-quality retailers receive this data, it benefits both the platform and the retailer [8]. Electronic trading platforms are also considered from the point of view of benefits for the consumer [9]. One of such issues of e-commerce market research remains the entry cost and membership services for consumers. Using a game-theoretic model, researchers have put forward a number of hypotheses [10].

Jia Shi's research "Voluntary information disclosure of an e-commerce platform under reselling, marketplace, and hybrid selling" is devoted to the topic of disclosure of information about the e-commerce platform during resale. In particular, about the voluntary disclosure of information about demand to the manufacturer [11].

In our opinion, in the conditions of the Kazakh e-commerce market, due to its practical significance, Yuelin Shen's scientific article "Price and advertising competition in an online marketplace: The tradeoff between quality and cost" [12] is interesting, which examines two subjects of the e-commerce market selling goods of different quality and value that compete online-a market where advertising is the only means of attracting customers.

Thus, there is a need to conduct a comprehensive analysis of the e-commerce market in Kazakhstan (using the example of the B2C segment) to determine the structure of market agents and directions of its development.

Research Methods

To achieve the set objectives, the following methods of scientific knowledge were used: comparative analysis of data on the largest suppliers and intermediaries in the Kazakhstan market, which made it possible to assess the potential market volumes, as well as the prevalence

of electronic commerce in the regional context; generalization, systematization of means and methods of payment allows us to determine their demand and applicability, the development of the logistics system and delivery - the demand for delivery methods; the historical and logical method made it possible, based on the analysis of the experience and practice of e-commerce development, to substantiate promising directions for the development of the e-commerce market in Kazakhstan.

Findings/Discussion

All participants in the e-commerce market in Kazakhstan in the B2C segment can be conditionally grouped into 5 types: suppliers (sellers, manufacturers), intermediaries (online platforms, Internet sites, marketplaces, online stores), delivery agents (postal courier, logistics companies), payment agents (payment systems, financial institutions), buyers (individuals, end consumers). Due to the lack of reliable information about the number of entities in this market, the analysis is carried out on the largest market agents, data on which are presented in the Forbes.kz study.

Kazakhstan's EC suppliers are represented by domestic and foreign companies of various sizes. Table 1 presents data on the largest companies that sell their goods and services through their own online stores for 2022.

Table 1. Major online stores of Kazakhstan on the B2C market

Name of the entity, head office and year of establishment	Segment	Revenue for 2022, in mln. USD	Revenue dynamics for 2022, in %	Average monthly traffic, thousand times	Average monthly number of completed online orders, thousand units	Average check, USD
1	2	3	4	5	6	7
Airastana.com (Air Astana JSC), Almaty, 2001	passenger transportation	65.15	-38	657	25.3	348.1
Sulpak.kz (Arena S LLP), Almaty, 2009	electronics	79.4	5	-	-	-
Mechta.kz (Mechta Market LLP), Astana, 2007	electronics	53.01	5	1,071	-	-
Technodom.kz (Technodom Operator JSC), Almaty, 2002	electronics	48.43	-5	6,000	25.9	290.2
Alser.kz (Gulser Computers LLP)	electronics	47.68	3	710	90.1	529.3
FlyArystan.com (JSC "Flyarystan Airline")	passenger transportation	42.5	3	233	42	84.4

Shop.kz (Bely Veter KZ LLP), Karaganda, 2000	electronics	38.03	-3	1,152	15.2	208.3
Scat.kz (SCAT Airlines JSC)	passenger transportation	21.3	42	n/a	31	56
Leroymerlin.kz (Leroy Merlin Kazakhstan LLP), Almaty, 2018	construction materials	3.3	-15	191	2.9	93.7
Europharma.kz (Aqniel Group LLP), Shymkent, 2014	pharmacy	2.8	76	8,651	15	11.4

The data in Table 1 show that the largest online stores in Kazakhstan operate in the electronics and passenger transportation sectors, where competition is high, with higher store traffic and higher average check in electronics stores. The majority of the online shops presented here are also active in presenting their goods on marketplaces as well as on aggregators.

Intermediaries in the B2C EC market. Table 2 shows the largest intermediaries in the market, represented by electronic platforms and aggregators.

Table 2. The largest intermediaries in the Kazakhstan EC market in the B2C segment

Name of the entity, head office and year of establishment	Segment	Revenue for 2022, in mln. USD	Revenue dynamics for 2022, in %	Average monthly traffic, thousand times	Average monthly number of completed online orders, thousand	Average check, USD
1	2	3	4	5	6	7
Kaspi.kz (Kaspi Shop LLP), Almaty, 2014	Marketplace	2106.5	25	6,900	1,700	103.3
kaspi.kz (Kaspi Travel LLP), Almaty, 2020	Ticket Sales Aggregator	501.7	162	2,300	2,500	45.2
Wildberries.kz (Wildberries LLP), Moscow, 2004	Marketplace for the sale of various types of goods	205.9	30	–	–	–
Aviata (Aviata LLP), Almaty, 2013	Marketplace/ ticket sales	97.46	-39%	–	375	21.7
Jmart.kz (Jusan Mart LLP), Almaty, 2021	Marketplace	56.3	257	218	13.8	735.6
Glovoapp.com (GlovoKazakhstan LLP), Barcelona, 2015	Delivery of food and other goods	54.29	31	–	420.8	10.7

Halykmarket.kz (Halyk Bank of Kazakhstan JSC), Almaty, 2020	Marketplace	51.03	14	–	–	–
Wolt.com (Wolt Technologies Kazakhstan LLP), Helsinki, 2015	Delivery of food and other goods	42.64	53	–	–	20.2
Tickets.kz (TiketsKZ LLP), Almaty, 2008	Ticket Sales Aggregator	42.1	14	826	29.6	54.3
Chocotravel.com (Internet Tourism LLP), Almaty, 2013	Ticket Sales Aggregator	41.78	11	–	–	–
Kolesa.kz (Kolesa LLP), Almaty, 2006	Car ads website, aggregator	34.3	7	5,500	n/a	n/a
OLX.kz (OELIX Group LLP), The Netherlands, 2007	Ad site, aggregator	26.06	–53	n/a	n/a	n/a
Flip.kz ("Flip.kz" LLP), Almaty, 2018	Universal goods	23.5	–13	n/a	n/a	n/a
Lamoda.kz (Branch of Kupishuz LLC), Moscow, 2011	Marketplace of various goods, clothes	21.7	–33	n/a	20.6	91
Note – Compiled by the author based on the source [13]						

The undisputed leadership of the Kaspi.kz marketplace is demonstrated by these tables. The advantage of this marketplace is that it is integrated with Kaspibank and allows customers to apply for credit or installment payments for purchases online. This marketplace model is attractive to suppliers because it significantly expands the potential customer base and encourages them to actively work with the trading platform.

Kaspi.kz started its business by selling household appliances and electronics. It cooperated with large specialized stores. Gradually, other electronics stores began selling their goods in the marketplace, and the marketplace continued to improve: bonuses for purchases were introduced, and the ability to compare prices from different sellers appeared. Later, the coverage of product sectors began to actively expand: in 2022, the scope of the marketplace increased to 2 million products, including furniture, cosmetics, clothing, footwear, building materials. The marketplace began selling food online in 2022, in partnership with the Magnum network. In total, there are more than 70 thousand domestic companies that sell their goods on the market.

In 2022, the total revenue of the marketplace Kaspi.kz amounted to more than 2.1 billion dollars. [13] Taking into account the weighted average dollar exchange rate on KASE for 2022 (473.84 KZT), it is 994.98 billion KZT. As a result, Kaspi.kz's share of the B2C e-commerce market in Kazakhstan has increased to 83%. The condition of cooperation with suppliers, who are obliged to pay installments and interest on the loan, is a peculiarity of the marketplace.

One of the first intermediaries in the e-commerce market of Kazakhstan were specialized marketplaces in the field of sales of coupons, tickets for entertainment and air and rail transportation, food delivery, books, which seemed to monopolize the market, and the penetration of new players was inexpedient. However, the strategy of market penetration

chosen by Kaspi.kz has given a new impetus to its development and the redistribution of forces in the segment. The launch of Kaspi Travel's online ticketing service in late 2020 as a result of Kaspi.kz's acquisition of Santufei - an online platform for searching, booking and purchasing tickets, as well as the ability to purchase tickets on credit and in installments as a result of Kaspi Travel's integration with a bank that has its own payment gateway, and a system of fast return and exchange of airline tickets. These advantages have allowed the company to scale rapidly. It has become the best profile marketplace. Its worthy competitor is Aviata.kz.

Russian companies are expanding their presence among the large marketplaces on the territory of Kazakhstan. The largest of them is Wildberries. The assortment of the company includes about 28 million types of goods from 300,000 Russian and foreign brands. In 2021, the company launched direct deliveries from local businesses in Kazakhstan. Wildberries, in cooperation with representatives of Kazakh companies, began to open partner points of delivery and logistics. Now, in addition to selling their goods on the online marketplace, entrepreneurs, especially representatives of SMEs, can earn income from commissions for placing and processing orders.

Thus, trends in the development of the e-commerce market have shown that it is rapidly being monopolized by marketplaces due to the mass and rapid integration of companies into marketplaces, despite the remaining potentially high competition.

Payment agents in the B2C EC market of Kazakhstan. In the Kazakhstan market there are about 19 payment systems, which are operated by 22 commercial banks and 88 payment organizations, including Kazpost. Merchants in the e-commerce market use the acquiring services of these organizations to accept payment for goods and services from buyers using bank cards. Acquiring commission is a fee to the bank for accepting card payments from merchants, which the payment system operator receives for each transaction of the merchant when transferring funds from the buyer's account to the company's settlement account for payment of each purchase.

It does not matter which bank issued the buyer's plastic card and from which bank the merchant ordered the acquiring service - it does not affect the interest rate. The study of bank fees for acquiring service in different banks showed that they are almost the same, ranging from 1 to 4% depending on various factors. At the beginning of the pandemic, the National Bank of Kazakhstan introduced restrictions on the rate of purchase of services in order to stimulate the development of e-commerce, as well as to reduce the costs of businesses and contain the prices of goods and services for the population. Since May 1, 2020, the commission has been reduced from 2-3% to 1.5% for organizations in such socially important industries as education, medical services, pharmacies, municipal parking lots, toll roads, agricultural services, real estate transactions. Consequently, the value of cashback paid by banks to customers for using non-cash payment methods decreased. The importance of acquiring remains high as alternative non-cash payment methods (through QR, the system of fast payments and electronic currency) have not been massively developed. The complexity of QR payment system for EC merchants is that to accept QR payment from the buyer it is necessary to have a contract/terminal of the same bank.

According to the data of the Bureau of the National Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reform, the most preferred payment methods for orders

of Kazakh citizens in 2019-2022 will be bank payment cards, bank and postal transfers, and cash. At the same time, from year to year, the share of cash will decrease from 28.4 percent in 2019 to 22.6 percent in 2022, while the share of online payments will increase from 2.8 percent to 13.9 percent, respectively. Such changes are a consequence of the penetration of digital technologies in the field of financial services, which allow a closer integration with the global e-commerce market.

At the end of 2022 in the structure of payment methods increased the value of the indicator "digital social wallet, digital tenge", reaching the value of 0.1% of the population (Figure 1). Electronic money systems in Kazakhstan appeared after the introduction into the legislative sphere of rules regulating the activity of electronic money systems in the Kazakh market. In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan No. 11-VI "On Payments and Payment Systems" dated July 26, 2016, the National Bank of the Republic of Kazakhstan, banks and the national postal operator may issue e-money systems as issuers. In addition, electronic money issued by issuers on the territory of the Republic of Kazakhstan should be denominated only in the national currency of the Republic of Kazakhstan [15].

Currently, there are 27 e-money payment systems in the Kazakhstan market. Their issuers are 10 second-tier banks and JSC "Kazpost". Among the issuers, JSC "Kaspibank" and JSC "Halyk Bank of Kazakhstan" are independently managing their own electronic money systems [16].

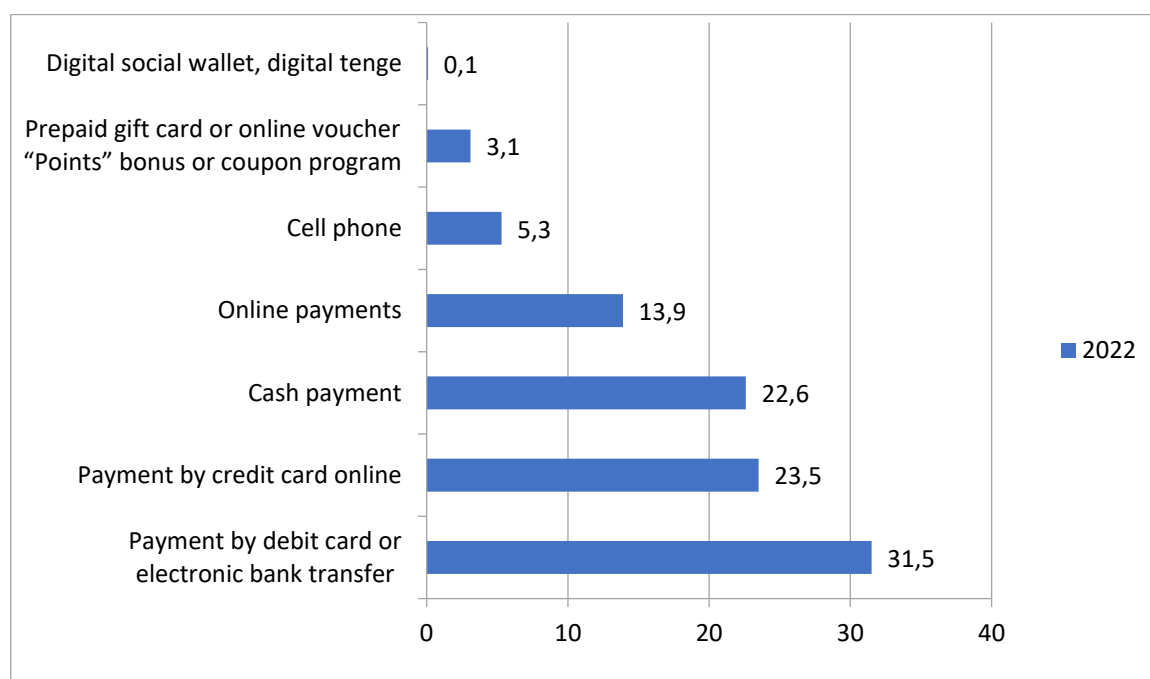

Figure 1. Payment methods used for goods and services in 2022, in %

Note – Compiled from the source [14]

Delivery agents in the B2C EC market of Kazakhstan. Kazakhstan has a relatively high level of home delivery – 95% [17], according to CAREC data. According to the data of the Bureau of the National Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reform,

Kazakhstanis, in bulk, prefer self-delivery as a method of delivery of goods ordered online. However, their share systematically decreases in the period from 2019, amounting to 35.3% in 2022 and giving way to "delivery directly to the buyer using the services of regular mail or other delivery methods", the share of which amounted to 46.9% (Figure 2). The online delivery category includes intangible digital products (music, videos, subscriptions to websites and magazines, etc.), ticket orders for cultural, sporting and other events, transport tickets, payments for advertising and others. Their share increased from 13.3% in 2021 to 17.8% in 2022.

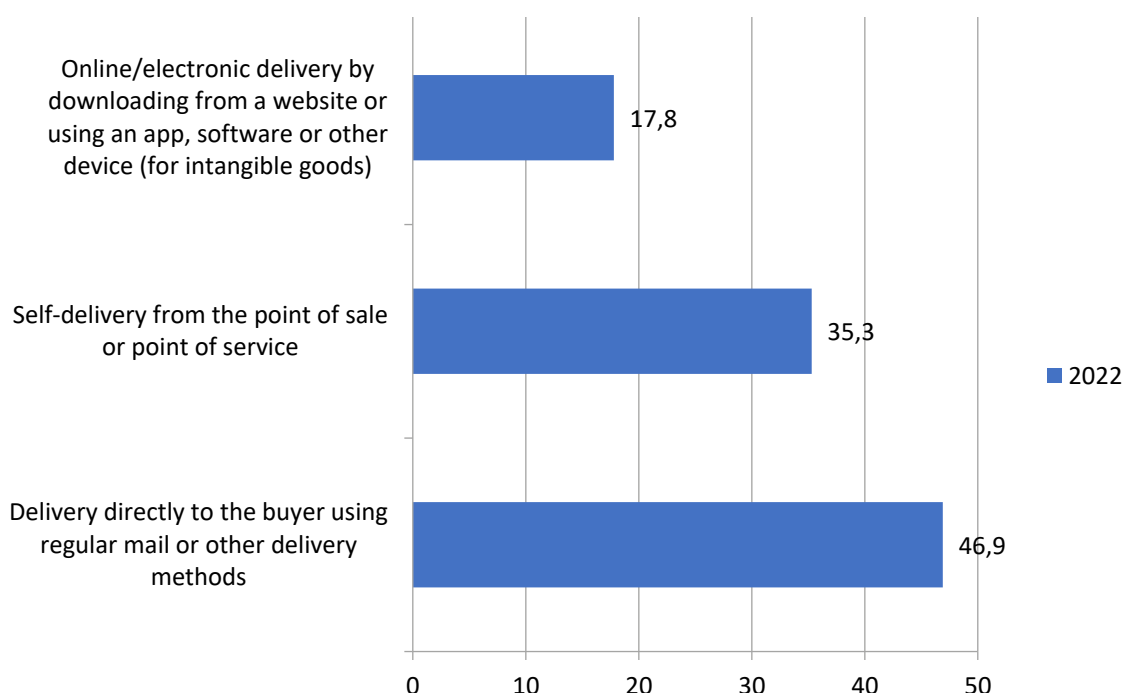

Figure 2. Used methods of delivery of goods in 2022, in %

Note – Compiled from the source [14]

The main players in the market are the national postal operator - Kazpost JSC, as well as major global companies (DHL, PONY EXPRESS, ASE, QSD, Exline, Post Express) and the local company Alem Tat. For January-December 2022 provided postal and courier services in the amount of 57855.4 million tenge, which in comparable prices by 0.5% less than the volume of January-December 2021. [18] IFO volume of postal and courier services amounted to 99.5% (in January-December 2021 - 122.1%).

The growth of the volume of parcels and packages in the Kazakhstan market since 2017 is due to the expansion of the geography of online shopping of Kazakhstanis, the development of online commerce, as well as the emergence of new companies and enterprises using courier services for the delivery of goods. The latter is due to the fact that maintaining an in-house courier service is often economically inefficient as it diverts significant additional resources, both financial and human.

Kazakhstan currently has 186 parcel supermarkets and 151 postamats. Kazpost JSC is expanding its network, including through partnerships with SMEs under the "franchising" model, and has more than 3,000 rural branches. This means that any existing company can contract with Kazpost to provide postal and financial services. SMEs benefit from the commission for the service provided, as well as the influx of new customers for their own business, and the customer gets a post office within walking distance.

It should be emphasized that none of the existing postal and courier services in the Kazakhstan market except Kazpost JSC has the material and logistic capabilities to deliver goods to remote regions of the country. Therefore, in order to fulfill their obligations to customers, mailers in the market are forced to combine and use various elements of networks, including the services of Kazpost JSC. This is a particularly acute problem when it comes to delivering to regional settlements and remote regions. The disadvantage of Kazpost JSC remains the long delivery time, which can be up to one month.

Consumers of B2C EC in the market of Kazakhstan. A portrait of the Kazakh Internet consumer was created by analysts of the Kazakh Association of Professional Public Opinion Researchers. According to it, the most active buyers in the B2C sphere, regardless of the online store, are young people of middle age (25-30 years old) with higher education. As a rule, they are family oriented and have an average income. At the same time, men purchase less frequently than women. However, the value of their average check is 48% higher. Free delivery and the level of service are the main reasons why Kazakhstanis choose an online store. Bonuses, cashback on bank cards, discounts on goods and various types of promotions are the next most important reasons [19].

The analysis of the structure of online purchases of Kazakhstanis for 2019-2022 shows that in the pre-pandemic period, the largest share of online purchases fell on cosmetics and toiletries (27.5%), clothing and footwear (11.8%), and mobile phones (11%). The share of these categories fell sharply in 2020, and in 2021 they did not reach the level they had in 2019. During the period of pandemic restrictions, the popularity of ordering office supplies jumped from 1.9% to 12.8%, while the share of buying medicines increased from 0.6% to 1.7%, coinciding with the peak of coronavirus incidence.

The habit of ordering mobile phones, computers and peripherals, and household appliances over the Internet not only persisted, but also increased significantly in the post-pandemic period. According to the official statistics for 2022, in the retail sector, the largest share of sales through their own Internet resource were goods for household use (34.7%), clothing, footwear and sporting goods (17.3%), food (13.2%), cosmetics (6.5%), medicines (4.8%) [14].

In the sphere of services there were also changes: if in 2019 the most popular type of services via the Internet was the sale of tickets for transportation, in 2021 the service of ordering food at home increased to 72%, and in 2022 the largest share in the volume of services provided through marketplaces is passenger transportation services - 50.3%, and further down - services for booking seats for transportation - 9.6%, services for delivery of food on order - 5.1% [14].

In general, Kazakhstanis began to spend more on goods and services produced in other countries, so their number increased from 9.5 million units in 2017 to 48.0 million units in 2022, with a total amount of 109.68 billion and 521.8 billion tenge, respectively (Figure 3).

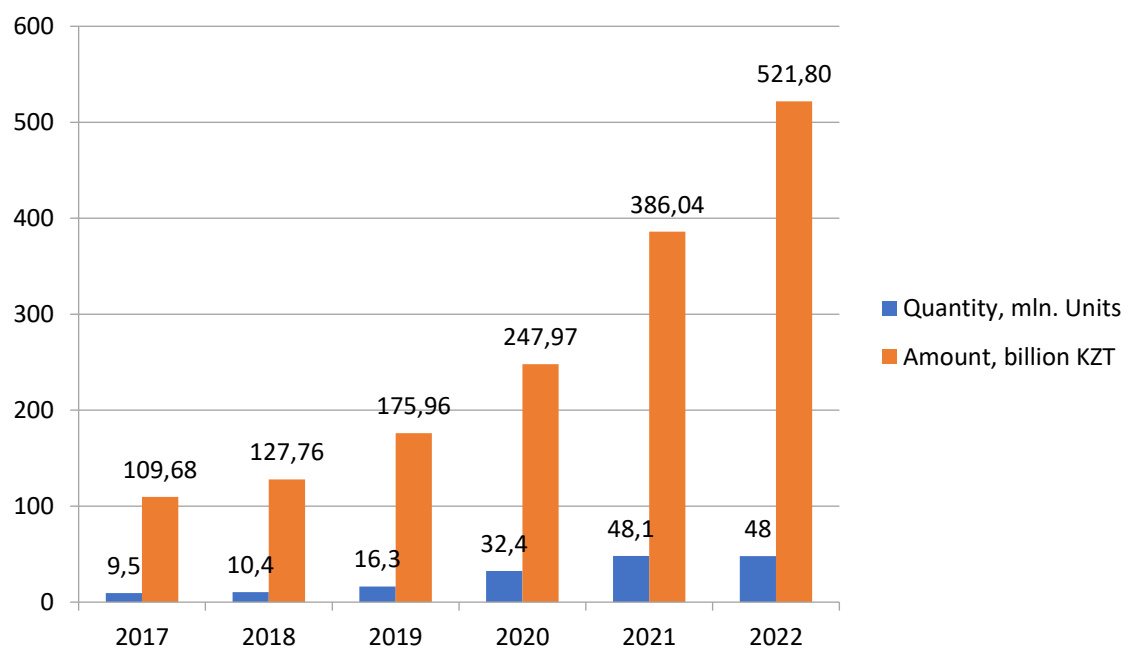

Figure 3. Dynamics of number and value of cross-border e-purchases by Kazakhstan citizens for 2017-2022

The analysis of the value of the average voucher for online purchases of goods and services in the regions of Kazakhstan showed that the higher the volume of sales in the B2C market, the lower the value of the average voucher. The low value of the average voucher and the high number of vouchers can be explained by better delivery conditions, which serve as a motive for frequent ordering. This is a trend that is characteristic of the large cities of Astana and Almaty (see Figure 4).

In some regions, a different trend is observed, when a small number of orders is carried out simultaneously with high values of average checks, for example, these are the southern regions of the country. The reason for this may be underdeveloped or undeveloped logistics networks and the mentality of people, when buyers consolidate their orders, making them less frequent but for a larger volume.

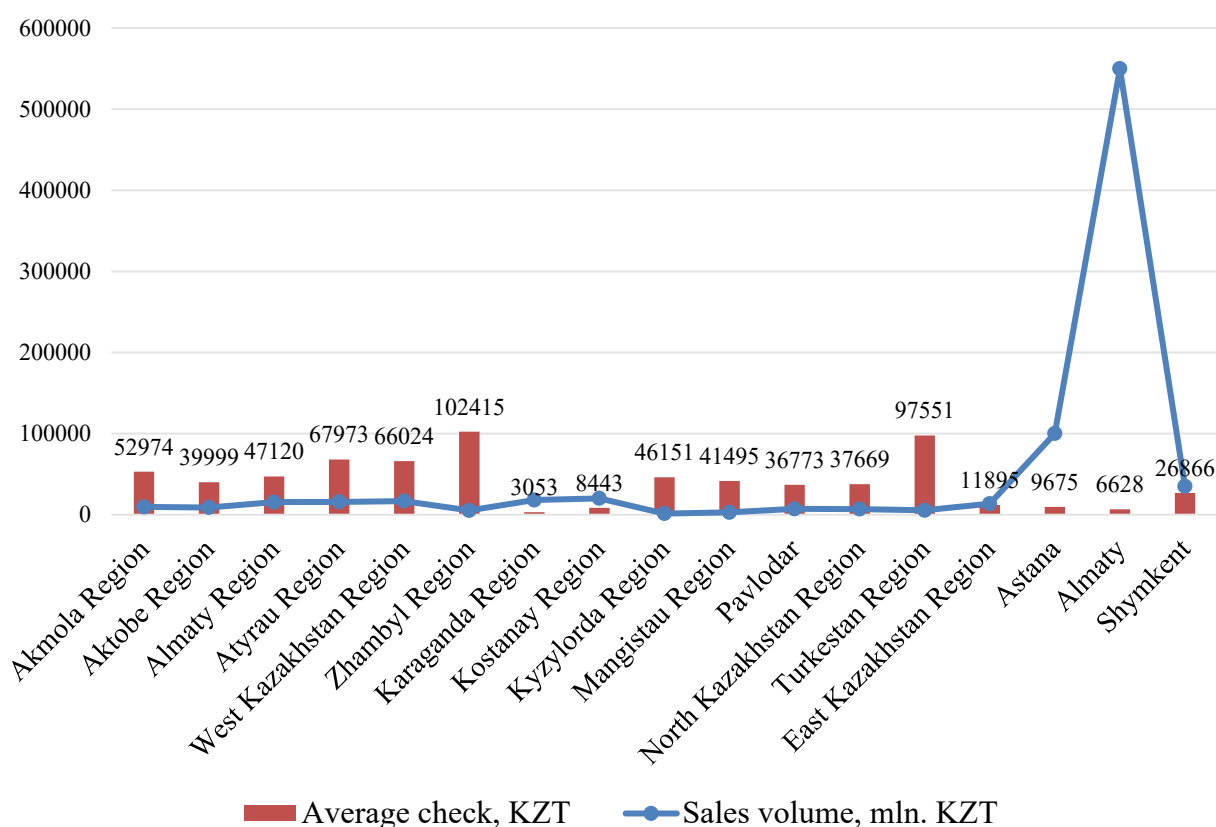

Figure 4. Regional Differences in Online Retail Volume and Check Values

Note – Compiled by the author on the basis of data [14]

Conclusion

Subjects of the e-commerce market in Kazakhstan in the B2C segment are represented by five types of agents: suppliers (commercial legal entities), intermediary platforms, delivery agents, payment agents, buyers (individuals). Large vendors - online stores are active in the electronics and passenger transportation industries. The largest market intermediaries are electronic platforms and aggregators.

In Kazakhstan's B2C e-commerce market, the segments of home appliances and electronics, clothing, food delivery, and ticket booking are quite developed, with a high level of competition limiting market entry for other players. Trends in the development of the e-commerce market have shown that it is rapidly being monopolized by marketplaces due to the mass and rapid integration of companies into marketplaces, despite the persistence of potentially high competition.

A well-developed payment infrastructure ensures the effective functioning of payment agents in the market. The most preferred payment methods for Kazakhstani orders in 2019-2022 are bank payment cards, bank and postal transfers and cash. In the structure of payment methods,

the value of the indicator "Digital social wallet, digital tenge" is gradually increasing, reaching a value of 0.1% of the population. This was facilitated by the development of the electronic money system in Kazakhstan, which appeared after the introduction into the legislative field of the rules governing the activities of electronic money systems in the Kazakh market.

Merchants in the e-commerce market use the acquiring services of financial organizations to accept payment for goods and services from buyers using bank cards. Acquiring service fees vary from bank to bank and range from 1% to 4% depending on a number of factors. The importance of acquiring remains high as alternative non-cash payment methods (through QR, the system of fast payments and electronic currency) have not been massively developed. The complexity of QR payment system for EC merchants is that to accept QR payment from the buyer it is necessary to have a contract/terminal of the same bank.

The most preferred payment methods for orders of Kazakh citizens in 2019-2022 will be bank payment cards, bank and postal transfers, and cash. In the structure of payment methods, the value of the indicator "digital social wallet, digital tenge" is gradually growing, reaching the value of 0.1% of the population. This was facilitated by the development of the electronic money system in Kazakhstan, which appeared after the introduction into the legislative sphere of rules regulating the activities of electronic money systems in the Kazakh market.

In Kazakhstan, the level of home delivery is quite high - 95 per cent. The majority of consumers prefer self-delivery as a method of delivery of goods ordered online, but its share systematically decreases in the period from 2019, amounting to 35.3% in 2022, giving way to "delivery directly to the buyer using the services of regular mail or other delivery methods", the share of which amounted to 46.9%. The largest delivery agent is Kazpost JSC, which has 186 parcel supermarkets, 151 postamats and more than 3,000 rural outlets, and its network is constantly expanding through partnerships with SMEs under the "franchising" model. The disadvantage of Kazpost JSC remains the long delivery time, which can be up to one month.

The portrait of the average Kazakh B2C Internet buyer is made up of young people of middle age (25-30 years old), with higher education, a family and an average income. At the same time, men purchase less frequently than women. However, the value of their average check is 48% higher. Free delivery and the level of service are the main reasons why Kazakhstanis choose an online store. Bonuses, cashback on bank cards, discounts on goods and various types of promotions are the next most important reasons.

The largest share in the volume of services provided through marketplaces is passenger transportation services - 50.3%, and further down - services for booking seats for transportation - 9.6%, food delivery to order - 5.1%. The volume of e-commerce in the B2C segment and the value of the average check are uneven across the regions of Kazakhstan and are characterized by a trend - the higher the volume of sales in the B2C market, the lower the value of the average purchase check, which can be explained by better delivery conditions that serve as a motive to order more often.

The conducted analysis has shown that the segments of food products, accessories for children are still unfilled in the market of e-commerce in Kazakhstan. Marketplaces that are present in the market, for example, arbuz.kz has a rather small coverage of types of goods, as well as suppliers. In the segment of children's accessories, there are only separate online stores for

traditional children's goods, and some highly specialized areas are sold in marketplaces. These areas remain promising for developing e-commerce and creating specialized marketplaces.

Financial Support

The study was carried out within the framework of Grant IRN AP14871419, funding by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan «Formation of institutional environment of electronic commerce market in Kazakhstan, its evaluation and development mechanism».

Conflict of interest. The authors declare that there is no conflict of interest.

Authors' contributions:

Azatbek T.A. – Development of research methodology and assessment of the level of knowledge of the problem.

Baitenizov D.T. – Text writing, critical analysis, technical design, translation, corresponding author.

Zhanbozova A.B. – Collection, processing, interpretation of data, formulation of conclusions.

References

1. Jun L., Wenjing S., Yi L., Gangshu C., Xiangfeng C. The fulfillment service in online marketplaces// European Journal of Operational Research. – 2024. – Vol. 315, Issue 3. – P. 1139-1152. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2024.01.003>.
2. Azatbek T., Shimshikov Zh., Tlesov A., Zhanbozova A. Foreign experience of state regulation of the e-commerce market: lessons for Kazakhstan // Herald of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. - 2023. - No.1. - P. 30-38. DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).4.
3. Huaqing H., Gaoyan L., T.C.E. Cheng, Yunhuan Z. Reselling, consignment or In-Marketplace selling Mode? Competitive strategy for E-tailers to counteract online third-party marketplaces//Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review.– 2023. –Vol. 176. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tre.2023.103190>.
4. Lin L., Guo L. Integrating logistics service or not? The role of platform entry strategy in an online marketplace//Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review. – 2023, - Vol.170. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.102991>.
5. Xianghui C., Shiming D., Xuan J., Yanhai L. Optimal promotion strategies of online marketplaces// European Journal of Operational Research. – 2023. – Vol. 306, Issue 3. – P. 1264-1278. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2022.08.020>.
6. Shihong W., Zhiwei W., Xubin A., Qian L., Hanchun X., Yunpeng X. A recommendation model for e-commerce platforms oriented to explicit information compensation and hidden information mining// Knowledge-Based Systems. – 2024. – Vol. 286. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2023.111359>.
7. Xiaoping Xu, Ping He, Li Zhou, T.C.E. Cheng. Coordination of a platform-based supply chain in the marketplace or reselling mode considering cross-channel effect and blockchain technology//European Journal of Operational Research. – 2023. –Vol. 309, Issue 1. – P. 170-187. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2023.01.057>.

8. Xinjie X., Hongfu H., Carl P. T. H. Selling through online marketplaces with consumer profiling// Journal of Business Research. – 2023. – Vol. 164. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.114022>.
9. Jose A., Abraham A., Emiro A., Sergio A. Sustainable business models of e-marketplaces: An analysis from the consumer perspective// Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. –2023. – Vol. 9, Issue 3. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2023.100121>.
10. Shanshan W., Junbin W. The value of membership service sharing in the e-commerce marketplace// Electronic Commerce Research and Applications. –2024. – Vol. 65. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2024.101391>.
11. Jia S., Lap K., Huajiang L. Voluntary information disclosure of an e-commerce platform under reselling, marketplace, and hybrid selling// International Journal of Production Economics. – 2023. – Vol. 265. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2023.109011>.
12. Yuelin S. Price and advertising competition in an online marketplace: The tradeoff between quality and cost//Electronic Commerce Research and Applications. – 2023. – Vol. 60. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2023.101276>.
13. 45 largest online trading platforms in Kazakhstan – 2023. Electronic journal Forbes.kz. [Electronic resource] – URL: https://forbes.kz/leader/45_krupneyshih_torgoviyh_internet-ploschadok_-2023_1694398734/ (Date of application: 05.2024).
14. About e-commerce in the Republic of Kazakhstan. Bureau of the National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of Kazakhstan. [Electronic resource] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (Date of application: 09.2022, 05.2024).
15. The Law of the Republic of Kazakhstan “On Payments and payment systems”: adopted on July 26, 2016, No. 11-VI (with amendments and additions as of 12.09.2022). [Electronic resource] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38213728. (Date of application: 09.2022).
16. Electronic money systems of Kazakhstan. Official website of the National bank of the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource] - URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/sistemy-elektronnyh-deneg-kazahstana>. (Date of application: 09.2022).
17. Analytical note. The development of e-commerce in the CAREC countries: the current state and problems of its infrastructure development. The CAREC Institute. – 2021, China. – 18 pages. [Electronic resource] – URL: <https://ru.readkong.com/page/cares-analiticheskaya-zapiska-razvitie-elektronnoy-kommercii-1022159> (Date of application: 09.2022).
18. Key performance indicators of communication, postal and courier enterprises in the Republic of Kazakhstan (January-December 2022). Bureau of the National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of Kazakhstan. [Electronic resource] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (Date of application: 09.2022, 05.2024).
19. Akhmetov A. A portrait of a Kazakhstani online buyer has been compiled. Informational portal zakon.kz. [Electronic resource] - URL: <https://www.zakon.kz/6011510-sostavlen-portret-kazakhstanskogo>. (Date of application: 09.2022).

Т.А.Азатбек¹, Д.Т.Байтенизов^{*2}, А.Б.Жанбозова³

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

²Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, г. Петропавловск, Казахстан

³Институт экономики Министерства науки и высшего образования, Алматы, Казахстан

Структурный анализ участников рынка электронной коммерции Казахстана в сегменте B2C

Аннотация. В статье рассмотрены современные тенденции развития рынка электронной коммерции в Казахстане на примере сегмента B2C, так как именно розничная онлайн торговля в Казахстане имела взрывной рост в течение последних 3-4 лет, и активность предпринимателей в этом сегменте привела к быстрому формированию необходимой инфраструктуры, нацеленной на удовлетворение спроса потребителей. Целью проводимого авторами исследования является анализ основных субъектов рынка электронной коммерции в динамике их развития и влияния на состояние рынка.

Проведенное авторами исследование агентов данного рынка с помощью общенаучных методов позволило выявить основные тенденции и закономерности изменения в структуре предоставляемых онлайн услуг, реализации товаров через интернет, совершенствовании способов оплаты и доставки. Кроме того, авторы остановились на оценке конкурентности рынка и выявили тенденции его монополизации. Несмотря на высококонкурентный характер рынка электронной коммерции, пионеры рынка имеют преимущества, дающие им возможность сильного влияния на рынок, способствующего возникновению потенциальных барьеров входа на отдельные его сегменты. Полученные результаты позволили авторам определить перспективные направления развития сегмента B2C рынка электронной коммерции Казахстана.

Ключевые слова. Электронная коммерция, маркетплейсы, интернет магазин, агрегатор, агенты оплаты, B2C, агенты доставки.

Т.А.Азатбек¹, Д.Т.Байтенизов^{*2}, А.Б.Жанбозова³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Казахстан

²*М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университет, г. Петропавловск, РК

³ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы, ҚР

B2C сегментіндегі Қазақстанның электрондық коммерция нарығына қатысушылардың құрылымдық талдауы

Аңдатпа. Мақалада B2C сегменті мысалында Қазақстандағы электрондық коммерция нарығын дамытудың заманауи тенденциялары қарастырылды, өйткені Қазақстандағы бөлшек онлайн сауда соңғы 3-4 жыл ішінде қарқынды өсімге ие болды және осы сегменттегі кәсіпкерлердің белсенділігі тұтынушылардың сұранысын қанағаттандыруға бағытталған қажетті инфрақұрылымның тез қалыптасуына әкелді. Авторлар жүргізген зерттеудің мақсаты Электрондық коммерция нарығының негізгі субъектілерін олардың даму динамикасында және нарық жағдайына әсерін талдау болып табылады.

Авторлардың осы нарық агенттерін жалпы ғылыми әдістерді қолдана отырып жүргізген зерттеуі ұсынылатын онлайн қызметтер құрылымындағы өзгерістердің негізгі тенденциялары мен заңдылықтарын, интернет арқылы тауарларды сатуды, төлем және жеткізу әдістерін жетілдіруді анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, авторлар нарықтың бәсекелестігін бағалауға тоқталып, оны монополиялау тенденцияларын анықтады. Электрондық коммерция нарығының жоғары бәсекеге қабілетті сипатына қарамастан, нарық пионерлерінің нарыққа күшті әсер ету мүмкіндігін беретін артықшылықтары бар, бұл оның жекелеген сегменттеріне кірудің ықтимал кедергілеріне ықпал етеді. Алынған нәтижелер авторларға Қазақстанның электрондық коммерция нарығының B2C сегментін дамытудың перспективалық бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер. Электрондық коммерция, маркетплейстер, интернет-дүкен, агрегатор, төлем агенттері, B2C, жеткізу агенттері.

Information about the authors

Azatbek T.A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, L.N.Gumilyov ENU, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan

Baitenizov D.T. – corresponding author, PhD, Associate Professor of the Department of Finance and Management, M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan

Zhanbozova A.B. – PhD, researcher, Institute of Economics CS MSHE RK, Kurmangazy str. 29, Almaty, Kazakhstan

Азатбек Т.А. – д.э.н., профессор кафедры «Экономика и предпринимательство» ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, ул.Сатпаева 2, г.Астана, Казахстан

Байтенизов Д.Т. – автор-корреспондент, PhD, доцент кафедры «Финансы и менеджмент» Северо-Казахстанского университета им.М.Козыбаева, г.Петропавловск, Казахстан

Жанбозова А.Б. – PhD, научный сотрудник, Институт экономики КН МНВО РК, ул. Құрманғазы 29, г. Алматы, Казахстан

Азатбек Т.А. – э.ғ.д, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ "Экономика және кәсіпкерлік" кафедрасының профессоры, Сәтпаев к-сі 2, Астана қ., Қазақстан

Байтенизов Д.Т. – автор-корреспондент, PhD, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің "Қаржы және менеджмент" кафедрасының доценті, Петропавл қ., Қазақстан

Жанбозова А.Б. – PhD, ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Құрманғазы к-сі 29, Алматы қ., Қазақстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

IRSTI 06.54.31

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-193-208>

Article type (research article)

Development of the innovation ecosystem in the Republic of Kazakhstan

A.A. Nauryzbaeva*¹, V.N. Nepshina², D.B. Muratova¹

¹Taraz Regional University named after M.Kh. Dulaty, Taraz, Kazakhstan

²Kazakh American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

(E-mail: ¹aigul-asa123@mail.ru, ²victorynika@list.ru, ¹din_muratova@mail.ru)

Abstract. Significant work is currently being carried out in Kazakhstan to develop innovations and build an innovative ecosystem, create a knowledge-based economy. The creation of favorable conditions for the development of innovations, directly or indirectly, has a broad legislative basis and is provided for by various regulatory legal acts and documents of the state planning system. So, on February 26, 2021, by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 520, National Priority No. 8 was established "Building a diversified and innovative economy". Tasks to support innovation are also provided for in the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan, the Concept of Digital Transformation, development of the information and communication technologies and cybersecurity industry for 2023-2029.

This article hypothesizes that effective state support mechanisms are crucial for fostering innovation and digitalization in Kazakhstan's economy.

It provides a comparative analysis of the digitalization of certain sectors of the economy of Kazakhstan, which make up their ecosystems in innovative companies, the number of innovative projects in some countries of the world over the past three years starting in 2021, the model of Western European countries for state support of this activity of an innovative company, and a ten-year experience in providing innovative grants in Kazakhstan.

Keywords: innovations, digital economy, innovative activity, index of digitalization of the economy, indicators of innovative development, rating of digital competitiveness of countries.

Introduction

One of the forms of competition in the international economic space is the digital economy [1]. The digital economy in Kazakhstan acquires specific features and is amenable to comprehensive analysis [2]. It is possible to assess the state and level of development of the digital economy in Kazakhstan using various statistical and rating indicators [3]. An indicator of the level of development of the digital economy is also the level of digitalization of certain sectors of the economy of Kazakhstan.

Kazakhstan's journey towards innovation and digitalization began in earnest following its independence in 1991. The early 2000s saw the introduction of key legislative measures aimed at fostering a knowledge-based economy. Notable among these were the 2003 "Strategy for Industrial and Innovation Development" and the subsequent "Kazakhstan-2050 Strategy," which set ambitious goals for transforming Kazakhstan into one of the world's top 30 economies by 2050.

In the mid-2010s, the government intensified its efforts, recognizing the crucial role of digital transformation. The "Digital Kazakhstan" program, launched in 2017, marked a significant milestone, aiming to modernize various sectors of the economy and improve the quality of life through digital technologies.

The global landscape of innovation and digitalization offers valuable lessons for Kazakhstan. In the late 20th and early 21st centuries, several countries set precedents in developing robust innovation ecosystems:

- United States has long been a leader in fostering innovation through substantial investments in research and development (R&D). The establishment of Silicon Valley as a hub of technological innovation in the late 20th century was bolstered by government policies, venture capital, and a culture of entrepreneurship.

Initiatives like the Small Business Innovation Research (SBIR) program, launched in 1982, have been pivotal in providing funding to early-stage technology ventures.

- European Union has made significant strides in innovation policy, particularly with the Lisbon Strategy of 2000, which aimed to make the EU the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world by 2010.

The Horizon 2020 program, initiated in 2014, represented the EU's largest R&D funding program, emphasizing collaborative research across member states.

- South Korea's transformation into a high-tech economy is a prime example of successful innovation policy. In the late 20th century, the government played a crucial role in fostering industrial R&D and supporting high-tech industries through initiatives such as the "5-Year Economic Development Plans" starting in the 1960s.

The establishment of the Ministry of Information and Communication in 1994 further accelerated digital transformation efforts, making South Korea a global leader in ICT by the early 2000s.

- China has rapidly emerged as a global innovation powerhouse. The government's strategic policies, such as the "National Medium- and Long-Term Program for Science and Technology Development (2006-2020)," have significantly boosted R&D investment and technological advancements.

The "Made in China 2025" initiative, launched in 2015, aims to transform China into a leading manufacturing power, emphasizing innovation in high-tech industries.

Against the background of the spread of a new coronavirus infection in Kazakhstan, the regions found themselves in a difficult extraordinary situation. The burden on the ICT infrastructure has grown significantly due to the transfer of employees of many organizations to remote work and the self-isolation of citizens. The regions also urgently needed to transfer tens of thousands of schoolchildren to distance learning.

Improving the efficiency of innovation activities should be aimed at:

- Increased investment by the state, and as a result, ensuring the development of the industry in the country and the payment of taxes, which will make it possible after some time of the project's existence to return the invested money;
- Support for the social orientation of innovative projects;
- Strengthening the intellectual property regime;
- Strengthening information opportunities for innovators to participate in international programs.

This research provides a fresh perspective on the evolving landscape of innovation in Kazakhstan by highlighting recent legislative and strategic initiatives. Unlike previous studies, which primarily focused on early-stage development and policy formulation, this article delves into the practical impacts and effectiveness of these policies in the current digital age.

By comparing Kazakhstan's progress with that of Western European countries, this study identifies unique challenges and opportunities within the Kazakhstani context. The inclusion of recent data from 2021 onwards allows for an up-to-date analysis, reflecting the latest trends and developments in the global digital economy.

Furthermore, the examination of a decade of innovative grant provision in Kazakhstan offers valuable insights into the long-term sustainability and outcomes of state support mechanisms. This longitudinal approach distinguishes the study from previous works that often lacked comprehensive temporal analysis.

Overall, this research underscores the critical importance of state support in fostering a robust and dynamic innovation ecosystem in Kazakhstan, aligning with global digitalization trends and contributing to the nation's economic diversification and growth.

Methodology

Data for this study was collected from multiple sources to ensure comprehensive coverage and accuracy. These sources included government reports, official statistics, industry publications, and databases that track innovation metrics and digital economy indicators. Specifically, data on the digitalization of various economic sectors in Kazakhstan was obtained from national statistical agencies and relevant government departments. Information on the number of innovative projects in different countries was sourced from international databases such as the Global Innovation Index and StartupRanking. Additionally, legislative documents and policy reports provided insights into the state support mechanisms for innovation in both Kazakhstan and other countries.

The systematic approach provided a structured framework for the study, ensuring that all aspects of the research were interconnected and aligned with the central research question. This method facilitated a holistic analysis of the innovation ecosystem by integrating various elements such as policy measures, economic indicators, and innovation outcomes.

Factorial analysis was employed to identify and examine the underlying factors that influence innovation and digitalization in Kazakhstan. By analyzing multiple variables simultaneously, this method helped in understanding the complex interplay between different factors such as government policies, economic conditions, and technological advancements. This analysis directly contributed to identifying key drivers and barriers to innovation.

Comparative analysis involved comparing Kazakhstan's innovation performance and digitalization efforts with those of other countries, particularly in Western Europe and the USA. This method allowed for benchmarking Kazakhstan's progress and identifying best practices from other nations. By highlighting differences and similarities, the comparative analysis provided insights into how Kazakhstan could improve its innovation strategies and policies.

Correlation analysis was used to determine the strength and direction of relationships between different variables related to innovation and digitalization. For instance, it helped in identifying the correlation between government spending on innovation and the number of innovative projects. Regression analysis further quantified these relationships, allowing for predictions and identifying causative factors. This method was crucial for assessing the effectiveness of state support measures in fostering innovation.

Empirical generalization involved synthesizing findings from the data and drawing broader conclusions applicable to the research questions. This method helped in generalizing the results from specific case studies or datasets to the overall context of Kazakhstan's innovation ecosystem.

Graphical techniques were used to visually represent data and analytical results. Charts, graphs, and diagrams helped in illustrating trends, relationships, and patterns in the data. These visual tools made it easier to communicate complex information and support the study's findings with clear, visual evidence.

Discussion and Results

Innovation is the introduction of new ideas into life. The concept of technological innovation generates new technological knowledge, they do not require to be complicated [4]. We believe that technological innovation is something new that correlates with the use of technology and its implementation in almost the workflow [5]. The importance of this topic continues to attract the attention of both business and scientists, but understanding of the consequences of this kind of innovation in business remains limited [6].

The functioning of the ecosystem of innovative activity of an innovative company is conditioned by the action of a number of economic, logistical, market and socio-cultural factors that determine the specifics of the environment of innovative activity, which imposes certain restrictions on the actions of ecosystem entities (Figure 1).

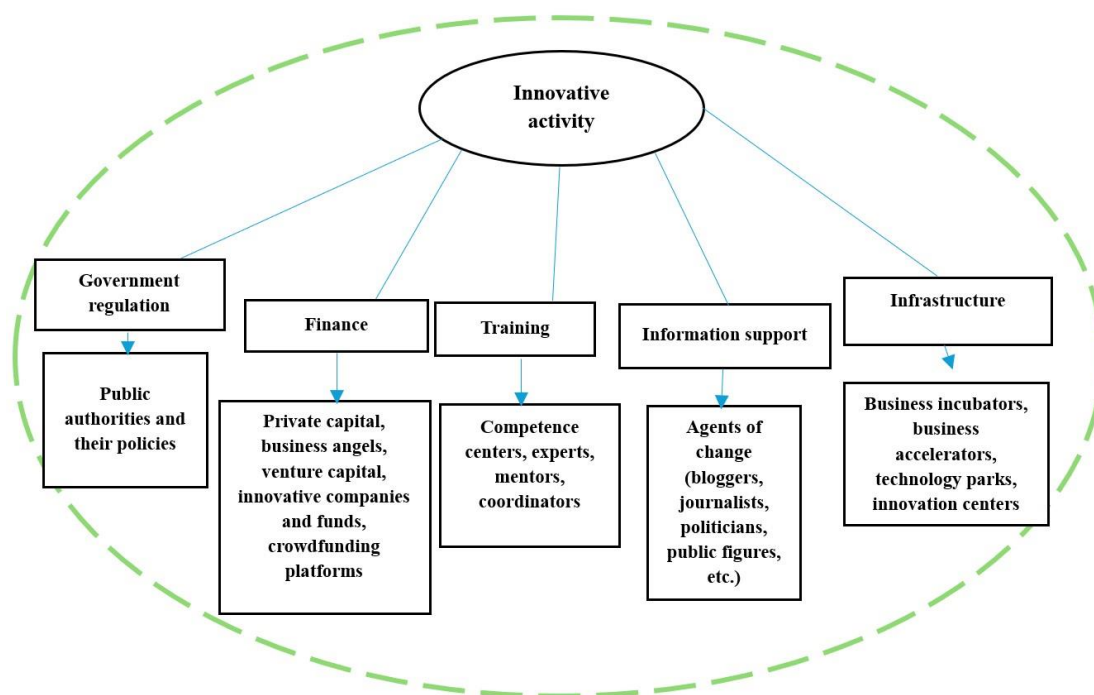

Figure 1. The structure of the ecosystem of innovative activity of an in-novative company

At the macroeconomic level, the state, represented by state authorities, forms the legal foundations of entrepreneurship and protection of intellectual property rights [1]. The place of successful innovative projects in the global economy is quite high and honorable. Thus, venture innovation funds and "business incubators" are actively being created in the markets of Europe, the USA, Japan, and Belarus, the focus of which is precisely financing and supporting innovative projects in order to capitalize on income [7]. In 2022 and 2023, the largest number of innovative projects were in developed countries (Figure 2).

The absolute leader is the USA – 45976 innovative projects according to the international StartupRanking rating. The USA is considered the leader among the countries where successful startups can be created. This is due to the fact that in the USA there are more well-known and proven channels for finding financial support, even those that could help at the very beginning of the path [2]. The Government provides legislative support to young entrepreneurs. By founding a project in America, there is a better chance to enter the international market faster [2].

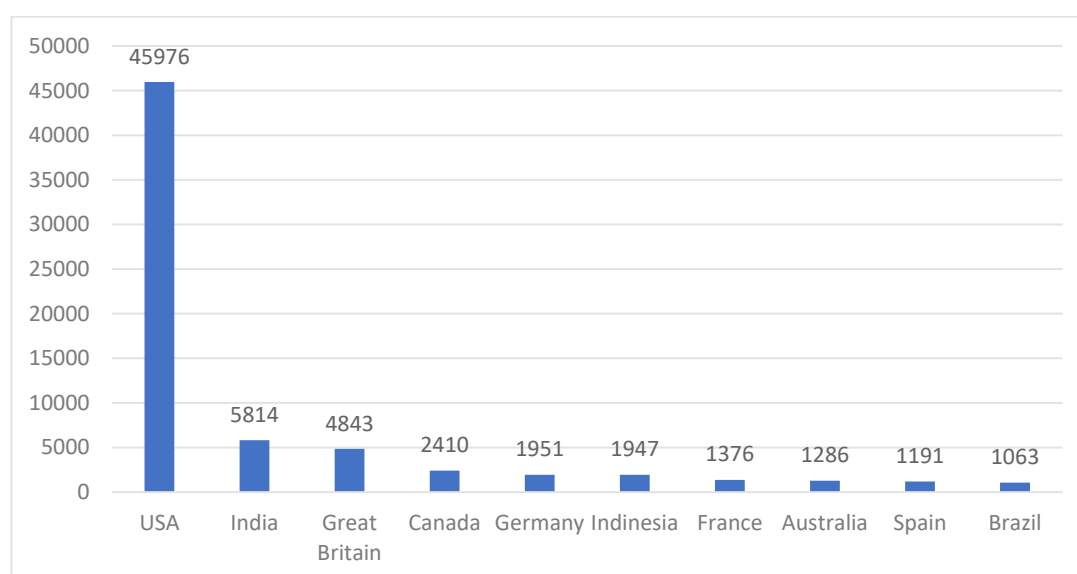

Figure 2. The number of innovative projects in some countries of the world in 2021-2023, units

World experience shows that government support for innovative projects plays a key role in their growth and successful development. The leadership of the EU and the governments of its member states [7].

The Scandinavian model of the state support mechanism is implemented through a developed institutional environment in which the state and the private sector cooperate in equal parts of financing the innovative activities of an innovative company based on the university sector. The state provides incentives for innovative projects in high-, medium- and low-tech industries.

The Western European model of the state support mechanism is implemented through a constantly improving institutional environment in which the development of innovative activities of an innovative company takes place through financing the private sector and direct stimulation of the public sector.

The Central European model of the state support mechanism is implemented through a developing institutional environment in which the development of innovative projects takes place by 90% at the expense of foreign capital attracted by the state on the basis of the low-innovation business sector and the public sector [3].

Innovative projects are focused on medium-tech industries in which large multinational corporations operate.

Since the USA is the leader among the trans in terms of the number of innovative projects, let's consider the stages of the mechanism for the development and financial support of innovative projects in this country: an innovative project goes through 6 stages from the initial grant stage, when the initiator of the project begins its implementation to the protected stage, at which the project product enters mass production [8]. The mechanisms of state support are based on direct and indirect methods.

In all countries, the state is the guarantor of legality and support for the development of innovative projects [9].

The level of innovative activity of enterprises in Kazakhstan by the end of 2022 showed an increase of 11%. For comparison, in 2021, the figure was 10.5%.

Compared to 2021, in 2022, the volume of innovative products in Kazakhstan increased and amounted to 1.9 trillion tenge.

In the ranking of the Global Innovation Index, Kazakhstan out of 132 countries of the world improved its position to 81st place (83rd place in 2022). According to the Global Competitiveness Index of the World Economic Forum, Kazakhstan ranked 95th in 2019 in terms of the "Innovation Potential" factor (no assessment has been conducted since 2020).

At the same time, the most comprehensive and appropriate rating is the Global Innovation Index (GII), which the Government is currently focusing on. The GII consists of 81 sub-factors affecting all areas, ranging from R&D, intellectual property, patent law, education, trade, green technologies, industry to printing activities. The indicator is organized into two main groups – Input (innovation environment and investment in innovation) and Output (effectiveness and efficiency of innovation).

At the same time, Kazakhstan ranks 68th in Input and 87th in Output. That is, with relatively good input data, it is necessary to strengthen the work on effectiveness.

A new approach to conducting a focused innovation policy based on the foreign experience of advanced technological countries and organizations was supported.

The essence of this approach is to prioritize certain technological areas of MedTech, AgriTech, GreenTech, which are cross-sectoral in nature, and their implementation allows you to get an "anchor" effect of the development of all related sectors of the economy.

This approach is based on the internationally proven idea of concentrating the country's key efforts on individual points of development, which in the long term has a positive multiplier effect on the economy. The mechanism of the approach is as follows:

- conducting technological forecasting to identify promising and key technologies and innovations required for the development of technological directions MedTech, AgriTech, GreenTech;
- on the basis of technological forecasting, a targeted technological program will be formed, which specifies all the required technologies and innovative products, measures to obtain them, sources of financing and implementers, as well as specific deadlines;
- orientation of measures of state support of innovations to the implementation of the developed target technological program;
- all activities of the targeted technology program will be implemented to obtain specific innovations;
- constant monitoring of the implementation of the developed target technology program.

Within the framework of the budget program "Provision of innovative grants" in the period from 2011 to 2021, 324 agreements on the provision of innovative grants totaling more than 13.3 billion tenge were concluded.

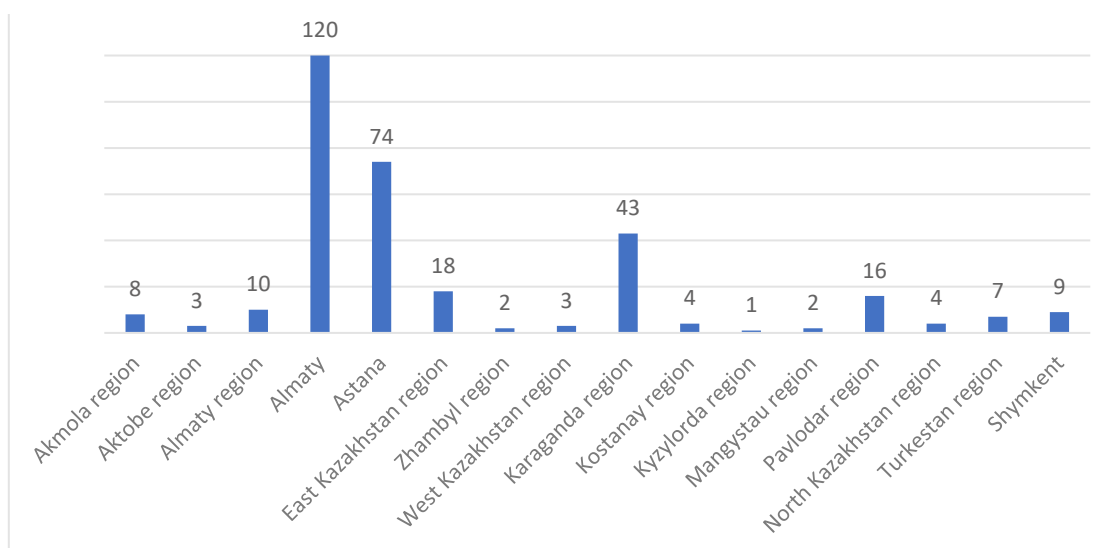

Figure 3. Supported projects by region from 2011 to 2021

To establish the fundamental and desired levels of the innovation ecosystem, the authors propose aligning two evaluation methodologies:

- At the macro level, the authors suggest integrating the Boston Consulting Group's (BCG) approach for assessing the structure and scale of the innovation pyramid in each country.
- At the meso-level, specifically within the Russian Federation regions, the authors advocate for employing the Higher School of Economics (HSE) methodology, which calculates a consolidated innovation index. This method relies on indicators reflecting socio-economic conditions, scientific and technical potential, innovation activity, and regional innovation policy quality [10].

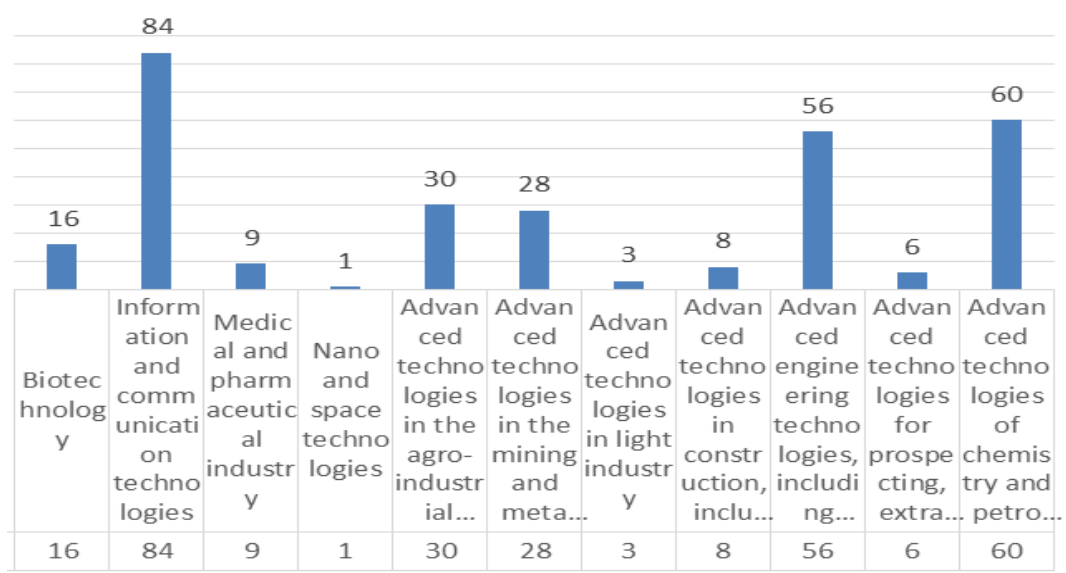

Figure 4. Supported projects by industry from 2011 to 2021

These adjustments lead to two sets of indicators with overlapping but not identical components. Assessing each methodology's strengths and weaknesses reveals disparities. For instance, the HSE methodology overlooks the "culture" layer and excludes labor productivity evaluation. Moreover, infrastructure indicators, aside from ICT, receive scant attention. Intellectual property evaluation is absent in the institutional layer.

The authors attribute these omissions to several factors. Firstly, measuring many BCG innovation pyramid layer indicators is challenging, often relying on surveys with limited accuracy and objectivity. Secondly, assigning responsibility for these indicators to specific individuals with direct control is often impractical. In contrast, HSE methodology's indicators offer a notable advantage: they are quantifiable without relying on survey data.

Moving forward, managing an enterprise's innovative environment in the digital economy requires a systematic approach. This entails: balancing the involvement of four key management entities: driver – business, customer – the state, consumer of results – society, partners – global alliances; focusing management efforts on the development, transformation, and enhancement of the enterprise's innovation environment amid digitalization; implementing a management mechanism that actively influences factors crucial to the enterprise's innovation environment's development.

A model illustrating the management mechanism for an enterprise's innovation environment could be outlined as follows [11]:

$$\text{MUIS} = f(\text{BGT}, \text{CU}, \text{KU}, \text{FU}, \text{MU}, \text{RU}, \text{LO}, \text{PT}, \text{EP}, \text{IP}) \quad (1)$$

where

MUIS – a mechanism for managing the innovative environment of an enterprise;

BGT – uncontested global trends;

CU – administration goals;

KU – administration criteria;

FU – administration factors;

MU – methods of influencing administration factors;

RU – administration resources;

LO – locomotive industries;

PT – priority end-to-end technologies;

EP – the evolutionary limit;

IP – the involution limit.

Correlation analysis was used to assess the impact of innovation process management on the level of digital transformation of the economy. The resulting variable is the Index of Digitalization of the economy (Y), proposed by HSE specialists.

This Index is comprehensive and covers the following aspects of digital development:

- development of information and telecommunication systems;
- availability of publications and patents in the field of information and communication technologies;
- the level of development of network interaction;
- the system of training modern personnel;

– accessibility of digital technologies for the population.

The construction of a correlation model allowed us to obtain the following conclusions regarding the relationship between various indicators of innovation activity and the results of digitalization of the Kazakh economy. The results of the correlation analysis are presented in Table 1.

As can be seen from the data in Table 1, the study revealed strong correlations of the digitalization index with such variables as the proportion of innovative goods in the total volume of goods shipped (X2); the volume of innovative works and services (X3); the proportion of the population with Internet access (X7) and publications in the field of information and communication technologies (X9). At the same time, such an important indicator as the internal costs of research and development of information and communication systems (X5) showed a strong negative dependence.

As for the high indicators of the relationship between the digitalization index and the availability of publications in the field of information and communication technologies (X9), they indicate that the more popularized new technologies are in society and the economy, the higher the index itself.

Table 1. The correlation matrix

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9
X1	0,42	1								
X1	0,96	0,24	1							
X1	0,85	0,016	0,94	1						
X1	0,26	0,10	0,08	-0,09	1					
X1	-0,89	-0,49	-0,86	-0,64	-0,81	1				
X1	0,26	-0,15	0,17	0,20	-0,50	-0,08	1			
X1	0,87	0,39	0,90	0,90	-0,58	-0,70	0,05	1		
X1	0,62	0,37	0,43	0,26	-0,89	-0,56	0,50	0,23	1	
X1	0,95	0,23	0,95	0,93	-0,84	-0,75	0,43	0,89	0,55	1

The correlation analysis made it possible to determine the smallest dependencies of the Digitalization Index with variables. As can be seen from the data in Table 1, the weakest dependence value was found between the Digitalization Index and the indicator of exports of goods and services in the field of information and communication technologies - the correlation coefficient is 0.26. However, it should be borne in mind that the indicator of exports of goods and services is complex and represents the sum of two components: exports of goods in the field of information and communication technologies and exports of services in the field of information and communication technologies.

As already noted, the indicator of the share of innovative goods and services in the total volume of shipped goods and services has a close and direct relationship with the index of digitalization of the economy – the correlation coefficient between the index of digitalization of the economy and

the share of shipped innovative goods is 0.95. It can be assumed that the innovative products produced go to the domestic market and generally contribute to the digital development of the domestic economy. As for the relationship of the index of digitalization of the economy with such variables as the innovative activity of subjects (X1) and patent applications for inventions in the field of information and communication systems (X6), it is direct, but weak (0.42 and 0.26, respectively). Previous studies have shown that the focus of innovative research activities carried out by Russian enterprises and organizations (including scientific organizations) are primarily industrial and technological, and patented inventions and discoveries are related to industry-specific production aspects, and not to the field of information and communication technologies. This determines the weak correlation of indicators.

Conclusion

Based on the use of correlation analysis methods, direct and inverse relationships were established between the level of digitalization of the country's economy as a whole, the expressed Index of Digitalization of the economy, indicators of innovation activity, and such a socio-economic indicator of digitalization of society as the proportion of the population with access to the Internet. To ensure the successful development of the digital economy, the state should adapt the legislative framework to new realities and create favorable conditions for the activities of firms that follow the path of digitalization of production.

The government should continuously update and refine the legislative framework to keep pace with rapid technological advancements. This includes enacting laws that support digital innovation, protect intellectual property rights, and ensure cybersecurity.

Policymakers should create a conducive environment for businesses to thrive in the digital economy. This involves reducing bureaucratic barriers, providing tax incentives for digital innovation, and facilitating access to financing for startups and SMEs in the tech sector.

Significant investment in digital infrastructure, such as high-speed internet and broadband access, is crucial. This ensures that the digital divide is minimized, allowing more citizens and businesses to participate in the digital economy.

The government should invest in education and training programs to enhance digital literacy and skills among the workforce. This includes integrating digital skills into the education system and offering retraining programs for workers affected by digital transformation.

Foster collaboration between the public and private sectors to drive innovation. Public-private partnerships can help leverage resources, expertise, and innovation from both sectors to achieve common goals in digital transformation.

Increased funding and support for R&D in digital technologies and innovation are essential. This can be achieved through grants, subsidies, and partnerships with research institutions and universities.

Implementing these recommendations will enhance Kazakhstan's competitiveness in the global digital economy, attracting foreign investment and fostering the growth of homegrown digital enterprises.

By creating favorable conditions for innovation, the volume and quality of innovative projects are likely to increase, contributing to economic growth and diversification.

Greater digital inclusion and literacy will lead to improved socio-economic outcomes, including higher employment rates in tech sectors and increased access to digital services for citizens.

The study relies on available data, which may not capture all aspects of digital innovation and economic activities. Some data sources may be outdated or lack comprehensiveness.

The findings and recommendations are based on the specific context of Kazakhstan and may not be directly applicable to other countries with different economic and regulatory environments.

The study focuses on macro-level indicators and may not fully capture micro-level dynamics and sector-specific challenges in the digital economy.

Future research should conduct in-depth analyses of specific sectors within the digital economy, such as fintech, e-commerce, and digital health, to identify tailored strategies for each sector.

Conduct longitudinal studies to track the impact of policy changes and digital initiatives over time. This will provide insights into the long-term effects of digital transformation strategies.

Comparative studies involving multiple countries can provide a broader perspective on best practices and innovative approaches to digital economy development.

Investigate the impact of emerging technologies, such as artificial intelligence, blockchain, and the Internet of Things, on the digital economy and innovation landscape.

By addressing these limitations and exploring new research avenues, policymakers and researchers can better understand and navigate the complex dynamics of the digital economy, ultimately fostering a more innovative and competitive environment in Kazakhstan.

Acknowledgment: The authors sincerely thank all participants for their indispensable assistance in this research undertaking. The contributions of their participation and insights have significantly influenced the results of this research.

Conflict of interest: The authors declare no conflict of interest.

Author contributions:

Nauryzbaeva A.A. – Conceptualization, software, formal analysis, investigation, writing—original draft preparation, writing—review and editing, visualization.

Nepshina V.N. – Conceptualization, validation, formal analysis, data curation, writing—review and editing, supervision, project administration.

Muratova D.B. – methodology, validation, resources, supervision, funding acquisition.

All authors have read and agreed to the published version of the manuscript.

References

1. Руденко И.Р. Управление инновационным развитием отраслей биоэкономики региона: Монография. – Курск: Университетская книга, 2022. - 192 с.
2. Высоцкая Н.В. Инновационно-стратегическое управление мегаполисом в современных рыночных условиях: Монография Н.В. Высоцкая, К.Б. Доброва, В.В. Дегтярева. – М.: ИД ГУУ, 2023. - 271 с.
3. Годунов И.В. Образование в системе инновационного управления: концепция развития: Монография И.В. Годунов, Л.П. Дашков, И.К. Ларионов. – М.: Дашков и К, 2022. - 399 с.
4. Haddud A., McAllen D.K., DeSouza A.R. Managing Technological Innovation in Digital Business Environments. – In: Khare, A., Kessler, D., Wirsam, J. (eds) Marktorientiertes Produkt und Produktionsmanagement in digitalen Umwelten. Springer Gabler, Wiesbaden. – 2018. – С. 47-60.
5. Slack N., Brandon-Jones A., Johnston R. Operations management (8th ed.). – Essex, UK: Pearson Education. – 2016.
6. Paiva I.S., Lourenço I.C., R&D Activities in Family Firms. In Handbook of Research on Internationalization of Entrepreneurial Innovation in the Global Economy. IGI Global. – 2015. – С. 330–351.
7. Гринюк К.П. Инновационная экономика: управление, финансы, инвестиции: учебное пособие. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2023. - 104 с.
8. Кузнецова Н. Л. Рыночное обоснование инновационных проектов: учебное пособие. – М.: Знание-М, 2022. - 204 с.
9. Конягина М.Н. Управление инновационным развитием экономики России: колл. монография М.Н. Конягина, Е.С. Палкина, А.Ю. Смирнов, А.А. Хашаев. – СПб.: Изд-во СПбГМТУ, 2022. - 91 с.
10. Гончаров А.Ю. Тенденции и перспективы взаимодействия агентов инновационной среды предприятия региона в условиях когнитивной экономики // Дельта науки. – 2015. – № 1. – С. 4-17.
11. Антропова Т.Г. Экономическое развитие территорий: монография. –Курск, 2016.

А.А. Наурызбаева*¹, В.Н. Непшина², Д.Б. Муратова¹

¹М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан

²Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан

Қазақстан Республикасында инновациялық қызметтің экожүйесін дамыту

Аннотация. Бүгінгі таңда Қазақстанда инновацияларды дамыту және инновациялық экожүйені құру, ғылымды қажетсінетін экономиканы құру бойынша айтарлықтай жұмыстар жүргізілуде. Инновацияларды тікелей немесе жанама түрде дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау кең заңнамалық негізге ие және мемлекеттік жоспарлау жүйесінің әртүрлі нормативтік құқықтық актілері мен құжаттарында көзделген. Мәселен, 2021 жылғы 26 ақпанда Қазақстан Республикасы Президентінің № 520 Жарлығымен №8 жалпыұлттық басымдық «Әртараптандырылған және инновациялық экономика құру» болып белгіленді. Инновацияларды қолдау жөніндегі міндеттер Қазақстан Республикасының ұлттық даму жоспарында, цифрлық трансформация

тұжырымдамасында, 2023-2029 жылдарға арналған ақпараттық - коммуникациялық технологиялар мен киберқауіпсіздік саласын дамытуда да көзделген.

Мақалада инновациялық компанияларда олардың экожүйелерін құрайтын Қазақстан экономикасының белгілі бір салаларын цифрландыруға салыстырмалы талдау жүргізілді, 2021 жылдан бастап әлемнің кейбір елдеріндегі инновациялық жобалардың саны, инновациялық компанияның осы қызметін мемлекеттік қолдау бойынша Батыс Еуропа елдерінің моделі, Қазақстанда инновациялық гранттар берудің он жылдық тәжірибесі ұсынылды.

Түйін сөздер: инновациялар, цифрлық экономика, инновациялық қызмет, экономиканы цифрландыру индексі, инновациялық даму көрсеткіштері, елдердің цифрлық бәсекеге қабілеттілік рейтингі.

А.А. Наурызбаева*¹, В.Н. Непшина², Д.Б. Муратова¹

¹Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан

²Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Казахстан

Развитие экосистемы инновационной деятельности в Республике Казахстан

Аннотация. В Казахстане на сегодняшний день проводится значительная работа по развитию инноваций и построению инновационной экосистемы, созданию наукоемкой экономики. Создание благоприятных условий для развития инноваций прямо или косвенно имеет широкую законодательную основу и предусмотрено различными нормативными правовыми актами и документами системы государственного планирования. Так, 26 февраля 2021 года Указом Президента Республики Казахстан № 520 Общенациональным приоритетом №8 установлено «Построение диверсифицированной и инновационной экономики». Задачи по поддержке инноваций также предусмотрены в Национальном плане развития Республики Казахстан, Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023 - 2029 годы.

В статье проведен сравнительный анализ цифровизации определенных отраслей экономики Казахстана, составляющих в инновационных компаниях их экосистем, количество инновационных проектов в некоторых странах мира за последние три года начиная с 2021 года, модель западноевропейских стран по государственной поддержке данную деятельность инновационной компании, представлен десятилетний опыт предоставления инновационных грантов в Казахстане.

Ключевые слова: инновации, цифровая экономика, инновационная деятельность, индекс цифровизации экономики, показатели инновационного развития, рейтинг цифровой конкурентоспособности стран.

Список литературы

1. Rudenko I.R. Upravlenie innovacionnym razvitiem otraslej bioekonomiki regiona: Monografiya [Management of innovative development of regional economic sectors: Monograph], Kursk: Universitetskaya kniga, 192 (2022). [in Russian]

2. Vysockaya N.V. Innovacionno-strategicheskoe upravlenie megapolisom v sovremennyh rynochnyh usloviyah: Monografiya N.V. Vysockaya, K.B. Dobrova, V.V. Degtyareva [Innovative and strategic management of a megalopolis in modern market conditions: Monograph by N.V. Vysotskaya, K.B. Dobrova, V.V. Degtyareva], M.: ID GUU, 271 (2023). [in Russian]
3. Godunov I.V. Obrazovanie v sisteme innovacionnogo upravleniya: koncepciya razvitiya: Monografiya I.V. Godunov, L.P. Dashkov, I.K. Larionov [Education in the system of innovative management: the concept of development: Monograph I.V. Godunov, L.P. Dashkov, I.K. Larionov], M.: Dashkov i K, 399 (2022). [in Russian]
4. Haddud A., McAllen D.K., DeSouza A.R. Managing Technological Innovation in Digital Business Environments. – In: Khare, A., Kessler, D., Wirsam, J. (eds) Marktorientiertes Produkt und Produktionsmanagement in digitalen Umwelten. Springer Gabler, Wiesbaden, 47-60 (2018). [in English]
5. Slack N., Brandon-Jones A., Johnston R. Operations management (8th ed.). – Essex, UK: Pearson Education (2016). [in English]
6. Paiva I.S., Lourenço I.C., R&D Activities in Family Firms. In Handbook of Research on Internationalization of Entrepreneurial Innovation in the Global Economy. IGI Global, 330–351 (2015). [in English]
7. Grinyuk K.P. Innovacionnaya ekonomika: upravlenie, finansy, investicii: uchebnoe posobie [Innovative economics: management, finance, investments: a textbook], Kurgan: Izd-vo Kurganskogo gos. un-ta, 104 (2023). [in Russian]
8. Kuznecova N. L. Rynochnoe obosnovanie innovacionnyh proektov: uchebnoe posobie [Market justification of innovative projects: a textbook], M.: Znanie-M, 204 (2022). [in Russian]
9. Konyagina M.N. Upravlenie innovacionnym razvitiem ekonomiki Rossii: koll. monografiya M.N. Konyagina, E.S. Palkina, A.YU. Smirnov, A.A. Hashaev [Management of innovative development of the Russian economy: a monograph by M.N. Konygin, E.S. Palkina, A.Y. Smirnov, A.A. Khashaev], SPb.: Izd-vo SPbGMTU, 91 (2022). [in Russian]
10. Goncharov A.YU. Tendencii i perspektivy vzaimodejstviya agentov innovacionnoj sredy predpriyatiya regiona v usloviyah kognitivnoj ekonomiki [Trends and prospects of interaction of agents of the innovative environment of the enterprise in the region in the conditions of the cognitive economy], Del'ta nauki, 1, 4-17 (2015). [in Russian]
11. Antropova T.G. Ekonomicheskoe razvitie territorij: monografiya [Eco-nomic development of territories: monograph], Kursk (2016). [in Russian]

Information about authors:

Nauryzbaeva A.A. – corresponding author, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor. Department of Tourism and service, Faculty of Economics and Law, Taraz Regional University named after M.Kh.Dulaty, 7 Suleymenov st., Taraz, Kazakhstan

Nepshina V.N. – PhD, Associate Professor of the Department of Business, Kazakh American Free University, 76 M. Gorky st., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Muratova D.B. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Accounting, Faculty of Economics and Law, Taraz Regional University named after M.Kh. Dulaty, 7 Suleymenov st., Taraz, Kazakhstan

Наурызбаева А.А. – автор-корреспондент, э.ғ.к., доцент м.а., «Туризм және сервис» кафедрасы, «Экономика және құқық» факультеті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Сүлейменов к., 7, Тараз, Қазақстан

Непшина В.Н. – PhD, доцент, «Бизнес» кафедрасы, Қазақстан-Американдық еркін университеті, М. Горький көшесі, 76, Өскемен, Қазақстан

Муратова Д.Б. – э.ғ.к., доцент м.а., «Қаржы және есеп» кафедрасы, «Экономика және құқық» факультеті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Сүлейменов к., 7, Тараз, Қазақстан

Наурызбаева А.А. – автор-корреспондент, доктор по профилю, кафедры «Финансы и учет», факультет «Экономика и права» Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, ул. Сулейменова, 7, Тараз, Казахстан

Непшина В.Н. – PhD, доцент кафедры «Бизнеса», Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, ул. М. Горького, 76, Казахстан

Муратова Д.Б. – к.э.н., доцент кафедры «Финансы и Учет», факультет «Экономика и права», Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати, ул. Сулейменова, 7, Тараз, Казахстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

МРНТИ 06.39.41

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-209-226>

Тип статьи (научная статья)

Управление мотивацией команды проекта в методологии Agile

А.К. Тюлькубаева*¹, Г.Б. Нурсейтова¹, Е.К. Кошенов²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Управление государственных активов города Алматы, Алматы, Казахстан

(E-mail: ¹altynay_89@mail.ru, ¹n.gulmyra@mail.ru, ²eldos_140@mail.ru)

Аннотация. В этой статье рассматривается управление мотивацией команды в рамках методологии Agile, а также анализируются последние результаты отчетов о состоянии Agile. Agile получил значительное распространение в современном управлении проектами благодаря своей гибкости и адаптивности, успех Agile-проектов в значительной степени зависит от мотивации и вовлеченности членов команды. Однако поддержание высокого уровня мотивации проектных команд представляет собой серьезную проблему, учитывая динамичный характер гибких проектов. В этом исследовании рассматриваются влияние гибких методологий на мотивацию команды проекта, а также проблемы управления мотивацией команды в гибкой среде. Методология основана на информации из качественных и количественных источников данных, чтобы обеспечить всестороннее рассмотрение мотивации команды. На основе выводов из отчетов о состоянии Agile и существующей литературы в этой статье предлагаются основанные на фактических данных рекомендации для руководителей проектов и руководителей организаций по повышению мотивации команды проекта. Благодаря всестороннему пониманию состояния гибких практик и динамики мотивации организации могут эффективно справляться со сложностями гибкого управления проектами и развивать культуру устойчивой мотивации в своих проектных командах.

Ключевые слова: мотивация команды проекта, agile, моральный дух, АРМ, гибкая методология, управление проектами.

Введение

Проекты стали распространенным путем организации во многих отраслях. Они позволяют организациям гибко решать сложности и динамику современных экономических, социальных и экологических проблем. Одноразовый характер проектов представляет собой одновременно источник создания новых знаний на пути постоянного улучшения организационных процедур [1].

Методология Agile произвела революцию в управлении проектами, сделав упор на итеративную разработку, сотрудничество с заказчиками и гибкость в реагировании на изменения. Методология гибкого управления проектами получила широкое распространение в современной организационной практике благодаря своему адаптивному и итеративному подходу к реализации проектов. По результатам ежегодного отчета можно увидеть, что [2] почти 70% респондентов отметили, что ИТ и разработка программного обеспечения и команды доставки используют Agile в своей деятельности.

Однако успех Agile-проектов в значительной степени зависит от уровня мотивации и вовлеченности членов проектной команды. Мотивированные команды с большей вероятностью будут придерживаться принципов Agile, эффективно взаимодействовать и добиваться высококачественных результатов в сжатые сроки. Таким образом, понимание мотивации команды и управление ею имеют первостепенное значение для достижения успеха проекта в среде Agile.

Методология гибкого управления проектами часто ассоциируется с "облегченным" подходом к управлению, в полном противовесе традиционному долгосрочному, бюрократическому методу, основанному на планировании и наполненному документацией. Этот подход позволяет проекту эволюционировать в процессе итераций, стимулирует близкое взаимодействие между гибкими командами и конечными пользователями, а также способствует формированию самоорганизующихся и кросс-функциональных групп. Принципы, заложенные в основу Гибкого Управления Проектами (Agile Project Management - APM), передают больше ответственности участникам команды, а роль менеджера становится скорее посреднической [3]. На данный момент проводится очень много исследований в области гибкого управления проектами, но очень мало из них фокусируются на мотивации команд. Согласно Agile Alliance (2001), для успешного функционирования плоской, автономной структуры управления как в гибких проектах команды APM должны состоять из мотивированных участников проекта, обладать подходящей средой и поддержкой, а также заслуживать доверия при выполнении задач [3]. Благодаря гибкому управлению проектами командам предоставляется гораздо больший контроль, чем при использовании планового подхода, что является кардинальной изменой для менеджера проекта. Следовательно, менеджерам проектов необходимо быть убежденными, что участники их команды достаточно мотивированы для принятия правильных решений и своевременного выполнения задач. В этой связи необходимо выяснить на основе проведенных исследований, насколько на практике это осуществляется, являются ли команды APM мотивированными и какие существуют проблемы, что является целью данной статьи.

Команды АРМ считаются самоуправляющимися [4], хотя следует отметить, что, хотя они часто несут ответственность за управление своей работой и поведением, решения о целях, структуре команды и организационной поддержке обычно принимают другие. Чтобы гибкая команда выполняла качественную работу, должна быть доступна соответствующая и поддерживающая среда: например, обеспечение наличия необходимых инструментов и открытого офиса для облегчения открытого общения. Для таких команд очень важна поддержка со стороны руководства: в первую очередь, способность менеджеров дать больше свободы по сравнению с традиционными командами. Здесь возникает вопрос, насколько менеджеры готовы делегировать свои полномочия.

Отчеты о состоянии Agile-технологий дают ценную информацию о текущих тенденциях, практике и проблемах, с которыми сталкиваются организации по всему миру при внедрении Agile-методологии. Анализируя данные из этих отчетов, а также литературу по гибкому управлению проектами и мотивации команды, данное исследование направлено на изучение особенности управления мотивацией команды в рамках гибкой методологии.

Это исследование, основанное на комплексном анализе литературы и выводах из отчетов о состоянии Agile, призвано дополнить существующий объем знаний по гибкому управлению проектами и командной динамике, предлагая ценные рекомендации для практиков, стремящихся создать мотивационную среду и добиться успеха в гибких проектах.

Методология

В данном исследовании используется смешанный подход для изучения управления мотивацией проектных команд в рамках гибкой методологии. Методология основана на информации из качественных и количественных источников данных для всестороннего рассмотрения мотивации команды в гибкой среде. Методология структурирована следующим образом:

- Обзор литературы: проведен всесторонний обзор существующей литературы по гибкой методологии, управлению проектами, мотивации команды и смежным темам. Поиск по ключевым академическим базам данных, таким, как Science Direct, Researchgate и Google Scholar, осуществляется по соответствующим ключевым словам, включая "Гибкая методология", "мотивация проектной команды", "Agile Project Management" и "управление проектами". Обзор включает научные статьи, материалы конференций и отчеты, позволяющие выявить теоретические основы, эмпирические исследования и лучшие практики, связанные с управлением мотивацией команды в гибких средах.

- Анализ состояния гибких отчетов: серия отчетов о состоянии Agile, ежегодно публикуемых CollabNet VersionOne, содержит ценную информацию о внедрении, тенденциях и практике в сообществе Agile. В этом исследовании используются данные и выводы из отчетов о состоянии Agile для выявления тенденций, проблем и лучших практик в области гибкого управления проектами с уделением особого внимания

мотивации команды. Анализ включает количественные данные о темпах внедрения Agile-методологии, а также качественные выводы от отраслевых практиков и экспертов. Также изучена серия отчетов о состоянии Agile, ежегодно публикуемых Scrum Treck о состоянии развития гибких методологий в России.

– Анализ данных: качественные данные из обзора литературы, отчетов о состоянии Agile анализируются для выявления общих тем, закономерностей и тенденций, связанных с управлением мотивацией команды в рамках Agile-методологии. Количественные данные из отчетов о состоянии Agile анализируются с использованием описательной статистики для изучения тенденций в области внедрения Agile, практик и результатов. Результаты качественного и количественного анализа объединяются в триангуляцию, чтобы обеспечить всестороннее понимание мотивации команды в среде Agile.

– Обобщение и рекомендации: на основе результатов обзора литературы, анализа отчетов о состоянии Agile были обобщены ключевые идеи и рекомендации. В статье даны рекомендации для менеджеров проектов и руководителей организаций по эффективному управлению мотивацией команды в гибких проектах.

Сочетая разнообразные методы и подходы, данное исследование направлено на расширение имеющегося знания о гибком управлении проектами и мотивации команды. Его целью является предоставление ценной информации и конкретных рекомендаций для практиков, исследователей и организаций, которые стремятся оптимизировать процессы работы команды и достигнуть лучших результатов проекта.

Литературный обзор

Для поддержания долгосрочного успеха компании крайне важно уделять приоритетное внимание удовлетворенности ее сотрудников [5]. Также подчеркивается, что гибкое управление проектами – это подход будущего, и оно имеет решающее значение для успеха в XXI веке [6]. Эффективное управление мотивацией команды в рамках гибкой методологии имеет решающее значение для успеха проекта в современной динамичной и быстро меняющейся среде. Agile-манифест, принятый в 2001 году, основан на принципах. Один из основополагающих принципов гласит следующее: Над проектом должны работать мотивированные профессионалы. Для успешного завершения работы необходимо создать благоприятные условия, обеспечить необходимую поддержку и полностью довериться членам команды [7].

Человеческий фактор – один из основных факторов, который напрямую связан с успехом гибких ИТ-проектов. Члены команды по управлению гибкими проектами должны обладать высокими техническими навыками, компетентностью и опытом. Кроме того, ожидается, что члены команды будут обладать высокой мотивацией и хорошим пониманием гибких практик и стратегий управления им [8]. Также подчеркивается, что менеджеры, возглавляющие команду по управлению гибкими проектами, должны обладать высокими знаниями, гибким стилем руководства и навыками взаимодействия с клиентами. Лидерство и целеустремленность руководства играют важную роль в успехе гибких ИТ-проектов. Ожидается, что руководители должны обладать хорошим

стилем руководства, а также гибкостью, позволяющей адаптироваться к меняющейся бизнес-среде [9].

Внедряя гибкий подход, руководитель ИТ-проекта потенциально может повысить мотивацию гибкой команды несколькими способами. Agile-проекты разбиваются на короткие итерации, что обеспечивает ясную видимость целей для всех участников. Теоретически командам, работающим в рамках Agile, предоставляется автономия для самостоятельного контроля и управления процессом, с минимальным вмешательством со стороны вышестоящих руководителей, поскольку нежелательные вмешательства могут подорвать мотивацию и самоотдачу, если участники команды ощущают критику своих решений [10]. Чтобы поддерживать мотивацию и взаимодействие между членами команды, могут проводиться частые встречи и обсуждения, такие, как ежедневные стендапы. Участников также можно стимулировать к развитию своих навыков, обучая у более опытных коллег и поощряя друг друга к активной ответственности за конкретные аспекты работы.

Исследования показали, что уровень доверия между людьми, взаимодействующими в проекте, может сильно различаться в зависимости от их личностных особенностей, опыта и культурного контекста. Этот уровень доверия также может изменяться со временем по мере того, как участники наблюдают за поведением друг друга и взаимодействуют. Однако применение гибких практик может смягчить некоторые из этих проблем, особенно в отношениях между руководителем проекта и членами распределенной команды. Регулярное общение и взаимодействие, прозрачность в распределении задач укрепляет доверие между членами команды.

Теория постановки целей Локка (1968) утверждает, что постановка личных целей является мощным мотиватором для людей, которые ставят перед собой конкретные и трудные цели, добиваясь лучших результатов, чем когда цели расплывчаты или просты. В рамках команд АРМ акцент делается на планировании итераций и ежедневных встречах, что способствует постановке собственных целей, пониманию взаимосвязи задач и обеспечению обратной связи. Это создает мотивацию у членов команды и соответствует теории Локка. В процессе работы в АРМ участники команды поручают друг другу задачи, даже если они считают их сложными для своего уровня опыта, и оказывают поддержку при необходимости.

Agile-практики стимулируют свободное выражение мнения и обмен информацией, предоставляя большую автономию в работе и установлении целей для каждой итерации. Это дает возможность участникам команды выражать предпочтения, обмениваться и чередовать задачи для расширения навыков и компетенций, а также распределять ответственность за задачи между разными участниками.

Применение гибких методик способствует активному взаимодействию, обсуждению и обратной связи между участниками команды, что стимулирует их мотивацию и способствует укреплению коллективного духа [12]. Члены команды более тесно знакомятся друг с другом и раскрывают свои навыки благодаря усилению коммуникации и сотрудничества. Такой подход также облегчает обращение за помощью в нужный момент и предоставление обратной связи по запросу, что, в свою очередь, способствует

общим интересам команды. Эти положительные аспекты работы возникают при использовании гибких методик. Однако в некоторых случаях эти принципы могут быть менее очевидны для других групп. Необычно, что гибкие методы не всегда предполагают открытую критику или создание площадки для негативной обратной связи в присутствии коллег. Это может привести к тому, что участники начнут выявлять недостатки друг друга, особенно если это делается в целях личного развития, что, в свою очередь, может уменьшить их мотивацию. Кроме того, такие подходы могут способствовать быстрому достижению консенсуса без должного обсуждения всех возможных альтернативных решений и минимизации конфликтов. Вместо этого участники команды, независимо от ситуации, должны чувствовать себя уважаемыми и участвующими в управлении своей работой, а гибкие методики помогают им ощущать свою важность для коллектива.

Интересные выводы из экспериментов, проведенных исследователем Дэном Ариели (Dan Ariely) [13], бросают свет на вопросы позитивной мотивации. В рамках совместного исследования Майкла Нортон с Дэном Ариели и другими учеными был описан эксперимент, названный ими "эффектом IKEA". Название этого эффекта произошло от модели бизнеса шведской компании, специализирующейся на производстве мебели, которую клиенты собирают самостоятельно по поставляемой инструкции. Потребители таких товаров, где требуется активное участие клиента, положительно реагируют на сложность процесса сборки. Они готовы заплатить за продукт из серии "сделай сам", но с условием, что задача будет достаточно сложной, чтобы они могли гордиться результатом своего труда, но при этом не настолько сложной, чтобы быть им непосильной.

В контексте работы над проектом по Agile подобный "эффект IKEA" проявляется, когда разработчики сталкиваются с задачами, выданными бизнес-заказчиком или руководителем, без четкой инструкции по последовательности действий, но с ясно определенным ожидаемым результатом. В процессе выполнения этих задач исполнители ощущают, что модули, которые они разрабатывают, принадлежат им, что стимулирует их мотивацию к дальнейшей работе над проектом.

Переход на удаленную работу, произошедший более двух лет назад, неожиданно подчеркнул важность управления психическим здоровьем на рабочем месте. Многие организации добились успехов в этой области, повышая осведомленность и предлагая практическую поддержку для поддержания баланса между работой и личной жизнью. Руководители теперь с большей готовностью распознают признаки психического стресса, и стигматизация, связанная с психическим здоровьем, ослабевает. Однако прогресс в создании гибких проектных команд, особенно в области технологий, замедляется. Проблемы с эмоциональным выгоранием и психическим здоровьем уже давно, еще до пандемии, преследовали ИТ-отделы, как отмечалось в статье Forbes за 2018. Гибкие команды, обладающие меньшим непосредственным контролем со стороны руководства, могут не замечать этих проблем до тех пор, пока они не обострятся [14].

Применение Agile в проектах требует от всех участников, включая руководителей, переосмысления своей роли и целей работы. Этот подход способствует развитию сотрудников и повышению их мотивации, поощряя самостоятельность в принятии решений. В рамках Agile также важно открыто обсуждать задачи и возникающие

проблемы, чтобы другие участники могли оказать помощь. Эти открытые обсуждения не только способствуют увеличению скорости доставки ценности клиентам, но и оптимизации и ускорению бизнес-процессов. В ходе совместных обсуждений участники могут обнаружить, что их работу можно начать раньше, чем они предполагали.

Результаты и обсуждение

В методологии Agile управление мотивацией команды проекта играет ключевую роль в достижении успешных результатов. Анализ отчетов о состоянии Agile-технологий выявляет важные тенденции в области внедрения Agile-технологий и практик в различных отраслях. Согласно последнему отчету VersionOne [2], Agile продолжает набирать обороты во всем мире, и большинство организаций (около 97%) признают его важность в своих стратегиях управления проектами. Среди гибких методологий Scrum остается наиболее широко используемой платформой, за ней следуют Kanban и Lean. Кроме того, в отчетах отмечается рост применения гибридных гибких подходов, сочетающих элементы различных методологий в соответствии с конкретными требованиями проекта.

С 2017 года компания ScrumTrek проводит исследование управленческих подходов и практик, так или иначе связанных с Agile, среди российских организаций. Они выделяют 6 признаков работы по Agile, и каждый из них влияет на мотивацию. (Таблица 1) Эти 6 признаков характерны для многих гибких подходов, если они правильно применяются [15].

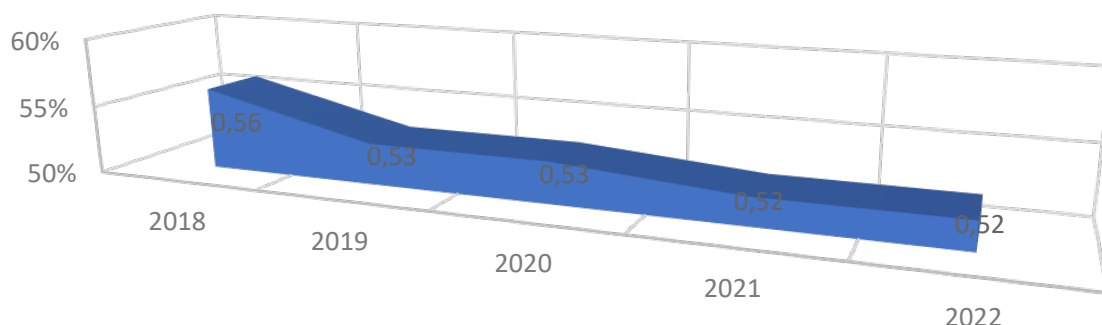
Таблица 1. Признаки работы с Agile и их влияние на мотивацию

Признаки	Описание	Влияние на мотивацию
Потребности клиента понятны всем.	В Agile-подходе внимание к потребностям клиента распространяется на всю команду, не только на бизнес- и продукт-менеджеров.	Понимание цели работы и своей роли - ключевые моменты для мотивации в команде [16].
Процессы и оргструктуры максимально упрощены.	Для Agile-команд является ключевым простота в процессах, что помогает участникам более эффективно работать над потребностями клиентов и качественным продуктом.	Обратим внимание на организационные аспекты мотивации [17].
Работа короткими циклами (итерациями).	В Agile-подходе процесс работы обычно занимает от нескольких дней до месяца, в это время разработчики нацелены на достижение значимых результатов, важных для клиента.	Цикл работы составляет около недели или месяца, в течение которого разработчики достигают конкретного и полезного для клиента результата [18].

Системное получение и использование обратной связи.	В процессе Agile-разработки разработчики предоставляют клиенту промежуточные результаты работы, получают обратную связь. Затем они активно внедряют улучшения, добавляют новые функциональности и прочие изменения, повторяя этот цикл итераций. Такой подход помогает команде устранять потери, минимизировать задержки и преодолевать препятствия, которые могут возникнуть на пути к повышению эффективности работы и качества разрабатываемого продукта.	Регулярная обратная связь и признание индивидуального и командного вклада необходимы для поддержания мотивации и вовлеченности в гибкие проекты. Своевременная обратная связь способствует обучению, совершенствованию и чувству выполненного долга, повышая мотивацию [19].
Максимум полномочий у исполнителей	В лучшем варианте все участники команды должны самостоятельно принимать решения и нести за них ответственность, что, в свою очередь, значительно ускоряет процесс работы и способствует достижению поставленных целей.	Согласно теории SDT, автономность способствует увеличению внутренней мотивации [16].
Внутренняя мотивация вместо «кнута и пряника»	По методологии сотрудники получают большую автономию и ощущают удовлетворение от своей работы. Участники проекта видят, что их вклад в работу ценен для клиентов, оценивают предоставленные им доверие и возможности для личного развития. Люди, мотивированные внутренне, более эффективно справляются с задачами, особенно если это связано с творческим процессом.	Внутренняя мотивация основана на удовлетворении трех ключевых психологических потребностей: автономии, компетентности и взаимосвязанности [16]. Когда эти потребности удовлетворены, вероятность внутренней мотивации у людей значительно выше.

Примечание: составлено на основании данных [15].

Ежегодно выпускается отчет «Об исследовании Agile в России». Просмотрев проведенные исследования, можно сравнить влияние на мотивацию внедрения Agile по мнению респондентов в их организации. Среди выгод, полученных компаниями от внедрения Agile, респонденты отмечают повышение мотивации команд. На рисунке 1 приведена динамика изменений в процентном соотношении с 2018 года по 2022 годы среди российских компаний. Рисунок показывает, что внедрение Agile оказывает существенное влияние на мотивацию команды проекта.

	2018	2019	2020	2021	2022
■	0,56	0,53	0,53	0,52	0,52

Рисунок 1. Изменение мотивации команды проекта, %

Примечание: составлено на основании данных [20].

"State of Agile" – это ежегодное исследование, проводимое организацией VersionOne с 2007 года (ныне часть компании CollabNet VersionOne), которое изучает текущее состояние и тенденции в применении Agile-подходов в различных организациях по всему миру. Исследование включает опрос тысячи участников, работающих в области разработки программного обеспечения и управления проектами, и предоставляет данные о том, какие методологии Agile применяются, какие преимущества и вызовы они приносят, а также о том, как организации адаптируются к Agile и какие тенденции наблюдаются в развитии Agile-практик. Полученные результаты помогают организациям лучше понять текущее положение дел в области Agile и принимать более осознанные решения для улучшения своих процессов разработки и управления проектами.

В исследовании среди причин внедрения Agile всегда указывается повышение морального духа команды. На рисунке 2 приведена динамика изменений опроса за 2007-2022 гг. в процентном соотношении, где респонденты отметили «как очень важный» повышение морального духа команды. Результаты исследования показывают что повышение мотивации является одной из главных причин внедрения гибких методологий.

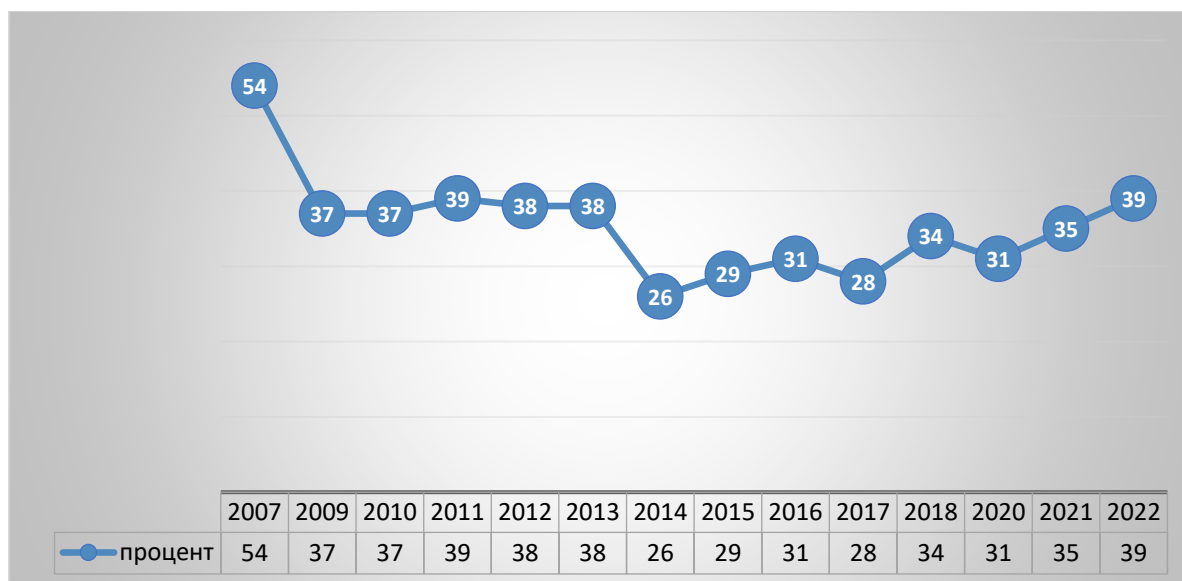

Рисунок 2. Динамика изменений морального духа команды, %

Примечание: составлено на основании отчетов The State of Agile 2007-2022 гг. [21].

Теперь рассмотрим, насколько повлияло внедрение гибких методологий на повышение морального духа и мотивации команды проекта. В исследовании приведены ответы на вопрос о преимуществах Agile, которые дает им применение методологии. Одним из преимуществ Agile указывается повышение морального духа и мотивации команды. На Рисунке 3 приведены ответы респондентов за 2008-2021 гг. Если 2008 году повышение морального духа составил 44%, то в 2021 году составил 60%.

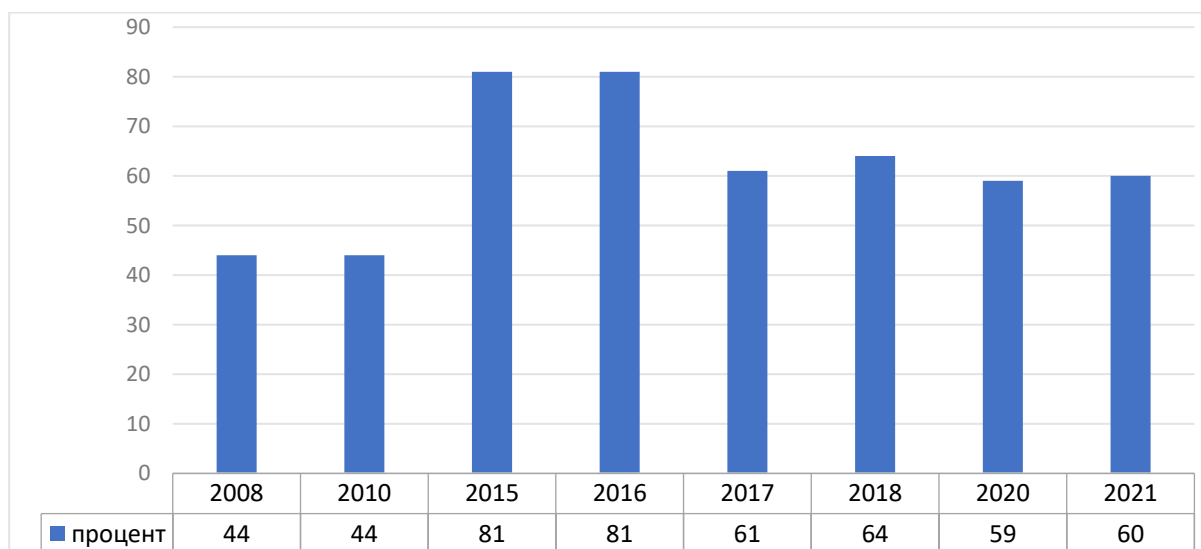

Рисунок 3. Повышение морального духа/мотивации команды, %

Примечание: составлено на основании отчетов The State of Agile 2007-2022 гг. [21].

Если на рисунке 2 мы видим причины внедрения, а на рисунке 3 итоги внедрения, то можно заключить, что результаты превышают ожидания респондентов. Их сравнение приведено на рисунке 4.

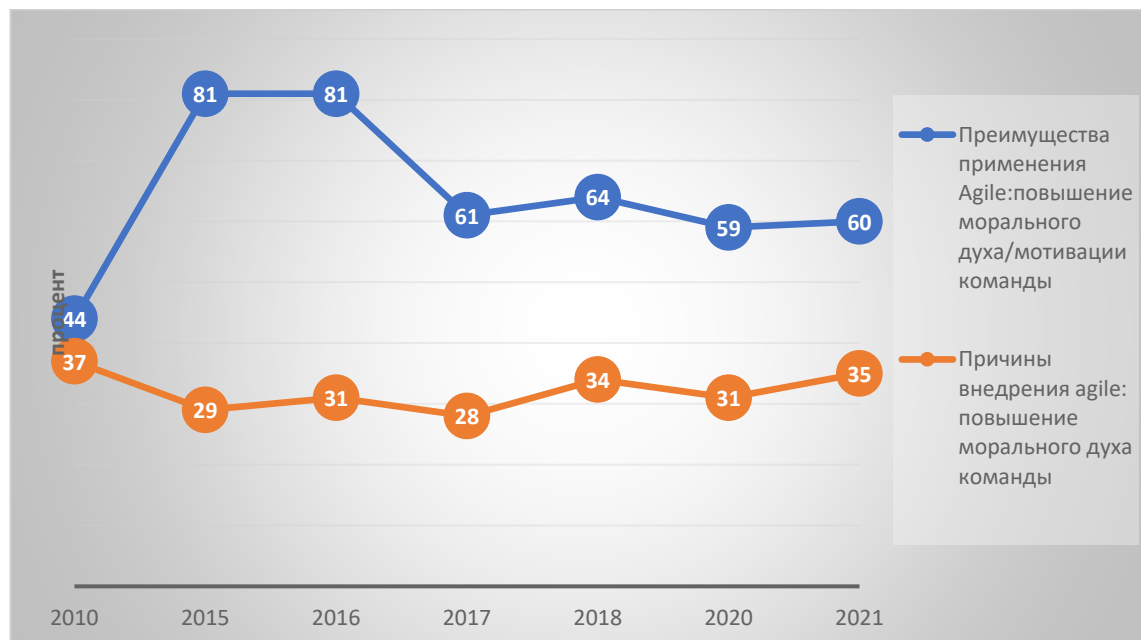

Рисунок 4. Соотношение причины и преимущества применения Agile, %.

Примечание: составлено на основании отчетов The State of Agile 2007-2022 гг. [21].

В целом исследования "State of Agile" показывают, что успешные Agile-команды обычно имеют высокий уровень мотивации благодаря своей способности к самоорганизации, обратной связи и постоянному улучшению.

Хотя Agile предлагает множество преимуществ, он также создает проблемы в поддержании мотивации команды. Некоторые из распространенных причин демотивации включают в себя:

- Быстро меняющиеся приоритеты: Гибкие проекты часто предполагают частые изменения объема проекта, приоритетов и требований, что может привести к неопределенности и демотивации членов команды.
- Короткие итерации и сжатые сроки выполнения: Итеративный характер Agile-проектов требует, чтобы команды создавали рабочие версии продукта в сжатые сроки, что увеличивает нагрузку на членов команды и потенциально влияет на их мотивацию.
- Распределенные и удаленные команды: В гибких проектах члены команды могут быть географически рассредоточены, что затрудняет общение и совместную работу, что может повлиять на мотивацию и сплоченность команды.
- Отсутствие признания и обратной связи: В гибкой среде основное внимание часто уделяется созданию ценности для клиента, что может привести к ограниченному признанию и обратной связи отдельных членов команды, что повлияет на уровень их мотивации.

"State of Agile" предоставляет ценные данные о тенденциях в Agile-разработке, которые могут указывать на проблемы с мотивацией. Вот некоторые из них, вытекающие из этого исследования:

- Неопределенность в понимании целей и принципов Agile может привести к затруднениям. Неправильное их применение или недостаточное понимание основных принципов Agile могут уменьшить мотивацию команды, так как они не понимают, как и зачем должны использовать Agile в своей работе.

- Недостаточное обучение и поддержка: отсутствие обучения и поддержки внутри организации может привести к тому, что команды не узнают о преимуществах Agile или не умеют применять его эффективно, что отрицательно сказывается на их мотивации.

- Недостаточная прозрачность и обратная связь: если команды не получают достаточно обратной связи о своей работе или не видят прозрачности в планировании и целях проекта, это может привести к утрате мотивации и ощущению оторванности от процесса.

- Недостаточное участие и вовлеченность стейкхолдеров: если стейкхолдеры не активно участвуют в процессе Agile-разработки, это может снизить мотивацию команды из-за ощущения недостатка поддержки и понимания целей проекта.

- Проблемы с культурой и организационной структурой: некоторые организации могут столкнуться с проблемами внедрения Agile из-за противоречий с существующей культурой или организационной структурой, что может привести к утрате мотивации участников.

- Недостаточная адаптация к изменениям: гибкость и адаптивность – ключевые принципы Agile. Неэффективная реакция на изменения в требованиях или условиях рынка может подорвать мотивацию команды.

Адресация этих проблем может способствовать повышению мотивации команды и улучшению результатов в Agile-проектах.

Из исследований "State of Agile" можно выделить несколько рекомендаций для повышения мотивации команды проекта:

- Обеспечить обучение и поддержку по Agile: предоставление обучения и поддержки команде по основам и принципам Agile поможет им лучше понять, как работать по этой методологии, что может повысить их мотивацию и уверенность в своих действиях.

- Создать прозрачность и доступность информации: сформулируйте четкое видение и цели: четко изложите видение, цели и задачи проекта, чтобы обеспечить согласованность и дать членам команды представление о цели и направлении. Обеспечение прозрачности в планировании, целях проекта и метриках успеха поможет членам команды лучше понять свою роль и вклад в общие цели, что может стимулировать их мотивацию.

- Стимулировать вовлеченность и участие: активное вовлечение членов команды в процесс принятия решений, планирования и ретроспектив позволит им чувствовать собственное значение и значимость своего вклада в проект, что способствует повышению мотивации.

- Предоставить регулярную обратную связь: регулярная обратная связь по результатам работы поможет команде лучше понять свои успехи и области для улучшения, что может стимулировать их мотивацию и желание достигать больших результатов.

– Поддерживать атмосферу доверия и сотрудничества: создание атмосферы доверия и сотрудничества в команде способствует повышению мотивации, поскольку члены команды чувствуют себя более комфортно и могут свободно обмениваться идеями и мнениями.

– Поощрять и признавать достижения: признание достижений и успехов членов команды способствует укреплению их мотивации и уверенности в своих способностях. Поэтому важно активно поощрять и отмечать успехи команды.

– Создать условия для персонального роста: предоставление возможностей для развития и профессионального роста членов команды поможет им оставаться мотивированными и заинтересованными в проекте в длительной перспективе.

Применение этих рекомендаций поможет повысить мотивацию команды и способствовать успешному выполнению проекта в рамках Agile-подхода.

Мотивация проектных команд в гибкой среде необходима для достижения успеха проекта и создания ценности для клиентов. Понимая задачи и динамику гибких команд и внедряя эффективные стратегии мотивации, руководители проектов могут создать мотивационную среду, способствующую высокой производительности, сотрудничеству и инновациям. Инвестируя в мотивацию команды, организации могут максимально использовать преимущества гибкой методологии и добиться устойчивого успеха в бизнесе в условиях современной конкуренции.

Заключение

Эффективное управление мотивацией команды в рамках Agile-методологии имеет важное значение для достижения успеха проекта в современном динамичном и конкурентном бизнес-пространстве. На основе проведенного анализа отчетов о состоянии Agile-технологий и существующей литературы, данное исследование позволило получить ценную информацию, связанную с управлением мотивацией команды в Agile-проектах.

Результаты исследования показывают, что, хотя гибкая методология дает множество преимуществ, включая гибкость, адаптивность и ориентированность на клиента, она также создает проблемы для мотивации команды. Быстрые изменения в масштабах проекта, сжатые сроки и распределенная структура команды могут создавать неопределенность, стресс и коммуникационные барьеры, снижая моральный дух и производительность команды.

Однако организации могут преодолеть эти трудности, внедрив эффективные стратегии управления мотивацией команды. Четкая постановка целей, регулярное общение и расширение прав и возможностей членов команды необходимы для согласования целей, укрепления автономии и содействия сотрудничеству в рамках гибких команд. Кроме того, важна поддержка со стороны руководства в создании мотивационной среды, в которой члены команды чувствуют, что их ценят, поддерживают и вдохновляют на достижение успеха.

Интеграция информации из отчетов о состоянии Agile и существующей литературы подчеркивает критическую важность управления мотивацией команды в рамках

гибкой методологии. Активно решая проблемы мотивации и внедряя эффективные методы руководства и организации, организации могут создавать мотивационную среду, способствующую сотрудничеству, инновациям и успеху проектов в рамках гибких проектов.

Конфликт интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Вклад авторов.

Тюлькубаева А.К. – обзор литературы, анализ, интерпретация результатов работы, написание текста, перевод, критический пересмотр содержания, утверждение окончательного варианта статьи для публикации.

Нурсейтова Г.Б. – вклад в концепцию работы, оформление и утверждение окончательного варианта списка литературы, утверждение окончательного варианта статьи для публикации.

Кошенов Е.К. – обзор литературы, визуализация данных, критический пересмотр содержания.

Список литературы

1. Hartmann A., Vinke-de Kruijf J., van Weesep R. Asking the right questions: The role of reflection for learning in and between projects//International Journal of Project Management.-2023.-Vol.41(5). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2023.102494>
2. The 17th State of Agile Report, 2023 - [Электрон. ресурс] – URL: <https://digital.ai/resource-center/analyst-reports/state-of-agile-report> (дата обращения: 14.04.2024)
3. Beck K., Beedle M., Thomas D. Agile-манифест разработки программного обеспечения, AgileAlliance, - [Электрон. ресурс] – URL: <https://agilemanifesto.org/iso/ru/manifesto.html> (дата обращения: 14.04.2024).
4. Project Management Institute, Inc. Руководство к своду знаний по управлению проектами (Руководство PMBOK®) Шестое издание, - [Электрон. ресурс] – URL: <https://biconsult.ru/files/datavault/PMBOK-6th-Edition-Ru.pdf> (дата обращения: 14.04.2024)
5. Nurtjahjani F., Alotaibi H., Batubulan K. Does transformational and transactional leadership in Indonesia's construction sector affect organizational citizenship behavior through job satisfaction?// Problems and Perspectives in Management. - 2023. - №21(4). - P.639-649, DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21\(4\).2023.48](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21(4).2023.48)
6. Stare A. Agile Project Management in Product Development Projects // Procedia - Social and Behavioral Sciences.- 2014. -Vol.119.-P.295-304, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.03.034>
7. Beck K., Beedle M., Thomas D. Principles behind the Agile Manifesto, AgileAlliance, - [Электрон. ресурс]. – URL: <https://agilemanifesto.org/iso/en/principles.html> (дата обращения: 14.04.2024)
8. Mohaideen J.N. A Theoretical review on the critical factors affecting the success of agile project management in IT projects, - [Электрон. ресурс]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/347446592_A-Theoretical-review-on-the-critical-factors-affecting-the-success-of-agile-project-management-in-IT-projects (дата обращения: 14.04.2024)

9. Colfax R. S., Santos A. T., Diego J. Virtual Leadership: A Green Possibility in Critical Times but Can It Really Work? // Journal of International Business Research.- 2009.-Vol.8.-P.133
10. McHugh O., Conboy K., Lang M. Using agile practices to influence motivation within IT project teams // Scandinavian Journal of Information Systems.- 2011.- № 23 (2).-P.59-85
11. Grabner I., Klein A., Speckbacher G. Managing the trade-off between autonomy and task interdependence in creative teams: The role of organizational-level cultural control // Accounting, Organizations and Society.- 2022.-Vol. (101). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aos.2022.101347>
12. Rietze S., Zacher H. Agile work practices: opportunities and risks for occupational well-being // Gruppe. Interaktion. Organisation. Zeitschrift für Angewandte Organisationspsychologie. -2023. -№ 54.-P.483-498, DOI: <https://doi.org/10.1007/s11612-023-00712-6>
13. Norton M. I., Mochon D., Ariely D. The IKEA effect: When labor leads to love // Journal of Consumer Psychology.- 2012. -№ 22 (3).-P.453-460
14. Jordan A. Agile Teams Are People, Too, 21.07.2022 - [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.projectmanagement.com/articles/794371/agile-teams-are-people--too> (дата обращения: 14.04.2024)
15. Евдокимов А. Обзор Agile. Что это: методология, метод или философия? //Блог Аджайл и Скрам, 14.11.2020 - [Электрон. ресурс] – URL:<https://scrumtrek.ru/blog/agile-scrum/4029/metodologiya-agile> (дата обращения: 14.04.2024).
16. Schöttle A. What drives our project teams? // 28th Annual Conference of the International Group for Lean Construction.-Berkeley, 2020. -P. 313–324. DOI: <https://doi.org/10.24928/2020/0094>
17. Meltzer, M. B., Perez, D., & Gelbard, R. Keep IT Together. //International Journal of Information Technology Project Management. - 2021. - №12(1). - P.93-105, DOI: <https://doi.org/10.4018/IJITPM.2021010105>
18. Loiro C., Castro H., Ávila P. Agile Project Management: A Communicational Workflow Proposal // Procedia Computer Science. - 2019. - Vol.164. - P.485–490, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.12.210>
19. Bonde G., Pawar R. You're leading a team of Agile professionals. How can you keep them motivated and engaged?, - [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.linkedin.com/advice/3/youre-leading-team-agile-professionals-how-krxdc> (дата обращения: 14.04.2024)
20. Полный отчёт об исследовании Agile в России 2017-2023. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://agilesurvey.ru/#reports> (дата обращения: 14.04.2024).
21. The State of Agile Report, 2022 - [Электрон. ресурс] – URL: <https://digital.ai/resource-center/analyst-reports/state-of-agile-report> (дата обращения: 14.04.2024).

А.К.Тюлькубаева*¹, Г.Б.Нурсейтова¹, Е.К.Көшенов²

¹*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Алматы қаласы Мемлекеттік активтер басқармасы, Алматы, Қазақстан*

Agile әдіснамасында жоба командасының мотивациясын басқару

Андатпа. Бұл мақалада Agile әдістемесінің шегінде команданың мотивациясын басқару қарастырылады, сонымен қатар Agile күйі туралы есептердің соңғы нәтижелері талданады.

Agile өзінің икемділігі мен бейімделгіштігінің арқасында жобаларды басқаруда кең таралуда және Agile жобаларының жетістігі негізінен команда мүшелерінің мотивациясы мен қатысуына байланысты. Дегенмен, икемді жобалардың динамикалық сипатын ескере отырып, жобалық командаларды ынталандырудың жоғары деңгейін сақтау маңызды мәселе болып табылады. Бұл зерттеу икемді әдістемелердің жоба командасының мотивациясына әсерін, сондай-ақ икемді ортада команданың мотивациясын басқару мәселелерін қарастырады. Әдістеме команданың мотивациясын жан-жақты қарастыруды қамтамасыз ету үшін сапалы және сандық деректер көздерінен алынған ақпаратқа негізделген. Agile жағдайы туралы есептер мен бар әдебиеттерден алынған қорытындыларға сүйене отырып, бұл мақалада жоба менеджерлері мен ұйым басшыларына жоба командасының мотивациясын арттыру бойынша дәлелді ұсыныстар берілген. Икемді тәжірибелердің жай-күйін және мотивация динамикасын жан-жақты түсіну арқылы ұйымдар жобаларды икемді басқарудың қиындықтарын тиімді жеңе алады және өздерінің жобалық топтарында тұрақты мотивация мәдениетін дамыта алады.

Түйін сөздер: жоба командасының мотивациясы, agile, моральдік рух, АРМ, икемді әдістеме, жобаны басқару

A.K.Tyulkubayeva^{*1}, G.B.Nurseiytova¹, E.K.Koshenov²

¹*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*The Department of State Assets of the city of Almaty, Almaty, Kazakhstan*

Project Team Motivation Management in Agile methodology

Abstract. This article discusses team motivation management within the framework of the Agile methodology, as well as analyzes the latest results of Agile status reports. Agile has gained significant popularity in modern project management due to its flexibility and adaptability, the success of Agile projects largely depends on the motivation and involvement of team members. However, maintaining a high level of motivation for project teams is a serious challenge, given the dynamic nature of agile projects. This study examines the impact of agile methodologies on the motivation of the project team, as well as the challenges of managing team motivation in a flexible environment. The methodology is based on information from qualitative and quantitative data sources to ensure a comprehensive review of the motivation of the team. Based on findings from Agile status reports and existing literature, this article offers evidence-based recommendations for project managers and organization leaders to increase the motivation of the project team. With a comprehensive understanding of the state of agile practices and motivation dynamics, organizations can effectively cope with the complexities of agile project management and develop a culture of sustainable motivation in their project teams.

Keywords: motivation of the project team, agile, morale, АРМ, flexible methodology, project management

References

1. Hartmann A., Vinke-de Kruijf J., van Weesep R. Asking the right questions: The role of reflection for learning in and between projects//International Journal of Project Management, Vol.41(5),(2023), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2023.102494>

2. The 17th State of Agile Report, 2023. Available at: <https://digital.ai/resource-center/analyst-reports/state-of-agile-report> (accessed 14.04.2024)
3. Beck K., Beedle M., Thomas D. Agile-manifestrazrabotki programnogo obespecheniya, AgileAlliance, [Agile Software Development Manifesto, AgileAlliance]. Available at: <https://agilemanifesto.org/iso/ru/manifesto.html> (accessed 14.04.2024).
4. Project Management Institute, Inc. Rukovodstvo k svodu znaniy po upravleniyu proektami (Rukovodstvo PMBOK®) Shestoe izdanie, [Management of the world according to the management of the project (PMBOK) six editions]. Available at: <https://biconsult.ru/files/datavault/PMBOK-6th-Edition-Ru.pdf> (accessed 14.04.2024) [in Russian]
5. Nurtjahjani F., Alotaibi N., Batubulan K. Does transformational and transactional leadership in Indonesia's construction sector affect organizational citizenship behavior through job satisfaction? // Problems and Perspectives in Management, 21(4), 639-649 (2023), DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21\(4\).2023.48](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21(4).2023.48)
6. Stare A. Agile Project Management in Product Development Projects // Procedia - Social and Behavioral Sciences, Vol.119, 295-304 (2014), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.03.034>
7. Beck K., Beedle M., Thomas D. Principles behind the Agile Manifesto, AgileAlliance. Available at: <https://agilemanifesto.org/iso/en/principles.html> (accessed 14.04.2024)
8. Mohaideen J.N. A Theoretical review on the critical factors affecting the success of agile project management in IT projects. Available at: https://www.researchgate.net/publication/347446592_A-Theoretical_review_on_the_critical_factors_affecting_the_success_of_agile_project_management_in_IT_projects (accessed 14.04.2024)
9. Colfax R. S., Santos A. T., Diego J. Virtual Leadership: A Green Possibility in Critical Times but Can It Really Work? // Journal of International Business Research, Vol.8, 133 (2009)
10. McHugh O., Conboy K., Lang M. Using agile practices to influence motivation within IT project teams // Scandinavian Journal of Information Systems, 23 (2), 59-85(2011)
11. Grabner I., Klein A., Speckbacher G. Managing the trade-off between autonomy and task interdependence in creative teams: The role of organizational-level cultural control // Accounting, Organizations and Society, Vol. (101), (2022), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aos.2022.101347>
12. Rietze S., Zacher H. Agile work practices: opportunities and risks for occupational well-being // Gruppe. Interaktion. Organisation. Zeitschrift für Angewandte Organisationspsychologie, 54, 483-498 (2023), DOI: <https://doi.org/10.1007/s11612-023-00712-6>
13. Norton M. I., Mochon D., Ariely D. The IKEA effect: When labor leads to love // Journal of Consumer Psychology, 22 (3), 453-460 (2012)
14. Jordan A. Agile Teams Are People, Too. Available at: <https://www.projectmanagement.com/articles/794371/agile-teams-are-people-too> (accessed 14.04.2024)
15. Evdokimov A., Obzor Agile. Chto eto: metodologiya, metod ili filosofiya? // Blog Adzhajl i Skram, [Horizon Agile. Is it a method, a method, or a philosophy? // Blog Agile and Skram]. Available at: <https://scrumtrek.ru/blog/agile-scrum/4029/metodologiya-agile> (accessed 14.04.2024) [in Russian]
16. Schöttle A. What drives our project teams? // 28th Annual Conference of the International Group for Lean Construction (Berkeley, 2020. -pp. 313-324) DOI: <https://doi.org/10.24928/2020/0094>
17. Meltzer, M. B., Perez, D., & Gelbard, R. Keep IT Together. // International Journal of Information Technology Project Management, 12(1), 93-105 (2021), DOI: <https://doi.org/10.4018/IJITPM.2021010105>

18. Loiro C., Castro H., Ávila P. Agile Project Management: A Communicational Workflow Proposal // Procedia Computer Science, Vol.164, 485–490 (2019), DOI: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.12.210>
19. Bonde G., Pawar R. You're leading a team of Agile professionals. How can you keep them motivated and engaged? Available at: <https://www.linkedin.com/advice/3/youre-leading-team-agile-professionals-how-krxdc> (accessed 14.04.2024)
20. Polnyj otchyot ob issledovanii Agile v Rossii 2017-2023, [Full report on Agile research in Russia 2017-2023]. Available at: <https://agilesurvey.ru/#reports> (accessed 14.04.2024)
21. The State of Agile Report, 2022, Available at: <https://digital.ai/resource-center/analyst-reports/state-of-agile-report> (accessed 14.04.2024)

Сведения об авторах:

Тюлькубаева А.К. – автор для корреспонденции, PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

Нурсейтова Г.Б. – к.э.н., старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

Кошенов Е.К. – магистр экономических наук, Управление Государственных активов города Алматы, площадь Республики, 4, 050001, Алматы, Казахстан.

Тюлькубаева А.К. – хат-хабар авторы, PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Нурсейтова Г.Б. – э.ғ.к., аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Кошенов Е.К. – экономика ғылымдарының магистрі, Алматы қаласының мемлекеттік активтер басқармасы, Республика алаңы, 4, 050001, Алматы, Қазақстан.

Tyulkubayeva A.K. – corresponding author, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan

Nurseiytova G.B. – Candidate of Economic Science, senior lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan

Koshenov E.K. – master of Economics, The Department of State Assets of the city of Almaty, Republic Square 4, 050001, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.77.01

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-227-244>

Тип статьи (научная статья)

Анализ институциональных механизмов гендерного равенства в сфере науки в Республике Казахстан

Д.М. Кангалакова*¹, Н.Н. Батталов², А. Ильяс³

¹Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

³Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан

(E-mail: dmuratbekovna@mail.ru, nazym.battalov@narxoz.kz, asselilyas@gmail.com)

Аннотация. Достижение повсеместного гендерного баланса, включая сферу науки, все шире признается неотъемлемым условием обеспечения устойчивого развития стран. Казахстан, обозначивший построение экономики знаний в качестве одного из приоритетов, предпринимает комплекс мер для искоренения гендерных разрывов. Целью данной статьи является анализ развития институтов, способствующих гендерному балансу в области науки. Для этого было изучено современное состояние гендерного паритета в науке и образовании на основе ведомственных и статистических данных, была проанализирована деятельность формальных и неформальных институтов, а также был проведен сравнительный анализ развития гендерных институтов в Казахстане и зарубежных странах. Несмотря на достижение гендерного паритета, сохраняется стереотипность в выборе специализации женщинами и их недопредставленность в руководстве высшими учебными заведениями. Результаты также показывают, что институциональные механизмы в сфере гендерной политики в стране имеют ряд слабых сторон по сравнению со странами, преуспевшими в этой сфере. Авторами даются рекомендации об усилении гендерного просвещения, активизации работы институтов в продвижении гендерной повестки, внедрении новых механизмов реализации данной политики. Выводы статьи могут быть полезны для дальнейшего совершенствования механизмов и институтов гендерного равенства, в особенности в науке.

Ключевые слова: гендерное равенство, наука, возможности женщин, гендерные институты, механизмы.

Введение

Расширение прав и возможностей женщин – одна из ключевых повесток дня, предопределяющих социально-экономическое развитие стран. Данное направление входит в число Целей устойчивого развития, продвигаемых Организацией Объединенных Наций (далее – ООН). Казахстан как участник мирового сообщества также обозначил важным приоритетом в своей политике достижение равенства женщин и мужчин. В этом плане, равноправное участие женщин в науке и образовании приобретает особую значимость для повышения конкурентоспособности экономики и демократизации общества [1]. Это особенно актуально на фоне стратегической задачи по возвышению роли науки в развитии страны, озвученной Главой государства [2].

В продвижении прав и возможностей женщин в науке существенная роль возлагается на институциональные механизмы. Как отмечается в исследовании ОЭСР, эффективность гендерной стратегии напрямую зависит от институциональной базы [3,4]. Изучению гендерной политики посвящен ряд трудов казахстанских авторов [5,6]. Между тем, представляется важным дальнейшее изучение динамики институционализации гендерной повестки, а также барьеров в этой сфере [7]. Это позволит выработать ориентиры и рекомендации для улучшения гендерной политики, в особенности в сфере науки. Данная статья представляет собой свежий взгляд на данный вопрос и ставит целью изучение институциональных аспектов гендерного равенства в науке.

Методология

Методология данного исследования основана на комплексном подходе. Комплексный подход включает в себя общенаучные и частные методы, такие, как сравнительный анализ, тематический анализ, контент-анализ и т.д. Подробный алгоритм исследования представлен на Рисунке 1.

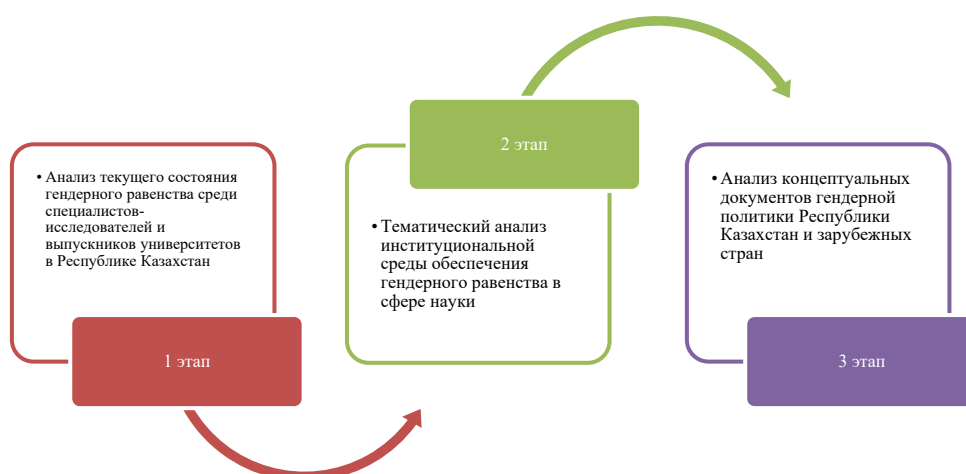

Рисунок 1. Алгоритм исследования

Примечание: Составлено авторами

Эти методы были использованы для анализа текущего состояния и выявления пробелов в институциональных механизмах обеспечения гендерного равенства в академической среде. В частности, метод сравнительного анализа использовался для выявления динамики и тенденции количества специалистов-исследователей и выпускников университетов в Республике Казахстан. Тематический анализ использовался для выявления институциональных аспектов поддержки женщин-исследователей, метод концептуального анализа использовался для анализа гендерной политики в развитых и развивающихся странах. Исследовательская база основана на статистических данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан, официальных документах по гендерной политике Республики Казахстан и зарубежных стран, а также отчетных данных высших учебных заведений, международных организаций и неправительственных организаций, занимающихся гендерными вопросами.

Результаты и обсуждение

Согласно рейтингу "Глобальный гендерный разрыв" Всемирного экономического форума за 2023 год, Казахстан занял 62 место, тогда как в 2021 году страна занимала 80 позицию [8]. Казахстану удалось добиться существенных результатов практически по всем оцениваемым аспектам, включая экономическое участие и возможности (28 место), образование (27 место), здоровье (47 место). При этом следует признать проблемность четвертого аспекта по гендерному равенству в политике (100 место), где по прежнему доминирует мужская часть [8].

Анализ данных за период 2012-2022 гг., характеризующих гендерное равенство в науке и образовании, свидетельствует об устоявшемся паритете (Рисунок 2, Таблица 1).

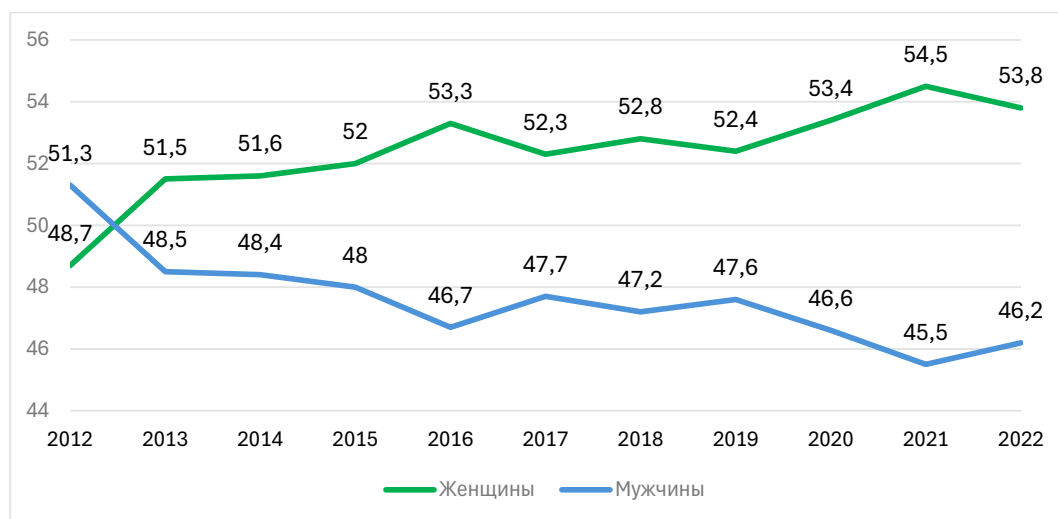

Рисунок 2. Соотношение женщин/мужчин по численности специалистов- исследователей (в %).

Примечание: Составлено авторами на основе источника [9].

Согласно данным рисунка 2, самое большое количество женщин-исследователей было зафиксировано в 2021 году – 54,5%, мужчин-исследователей в 2012 году – 48,7%.

Таблица 1. Показатели индекса гендерного паритета в образовании Казахстана (1 означает достижение паритета, ниже 1 – превалирование мальчиков, выше 1 – превалирование девочек).

Образование	2017	2018	2019	2020	2021
Начальное	1	1	0,9	0,9	0,9
Среднее	1	1	1	1,1	1
Техническое и профессиональное	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Высшее	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2

Примечание: Составлено авторами на основе источника [9].

Несмотря на отсутствие существенных гендерных разрывов в совокупном выражении, мужчины сохраняют за собой доминирующее положение в областях науки, техники, инженерии и математики (STEM). Так, женщины составляют всего лишь 30% выпускников по направлению STEM [10]. В частности, среди выпускников вузов разрыв в пользу мальчиков наблюдается по техническим, инженерным, ИКТ, юридическим отраслям (Рисунок 3).

Основываясь на анализе предпочтений студентов высших учебных заведений, резких изменений в пропорции мужчин и женщин в STEM ожидать не следует. К примеру, доля студентов-девочек, обучающихся по специальностям в сфере информационно-коммуникационных технологий на всех курсах составляет 26% (или 13,2 тыс из 49,9 тыс.) [9]. Такая же пропорция наблюдается и среди поступивших на данную специальность (4 тыс. из 16 тыс., либо 25%). Более существенная разница присуща области инженерии, где обучаются свыше 38 тыс. мальчиков против 5,7 тыс. девочек. Данные по поступившим демонстрируют дальнейшее усугубление данного разрыва (10 тыс. поступивших мальчиков и 1,3 тыс. девочек) [9].

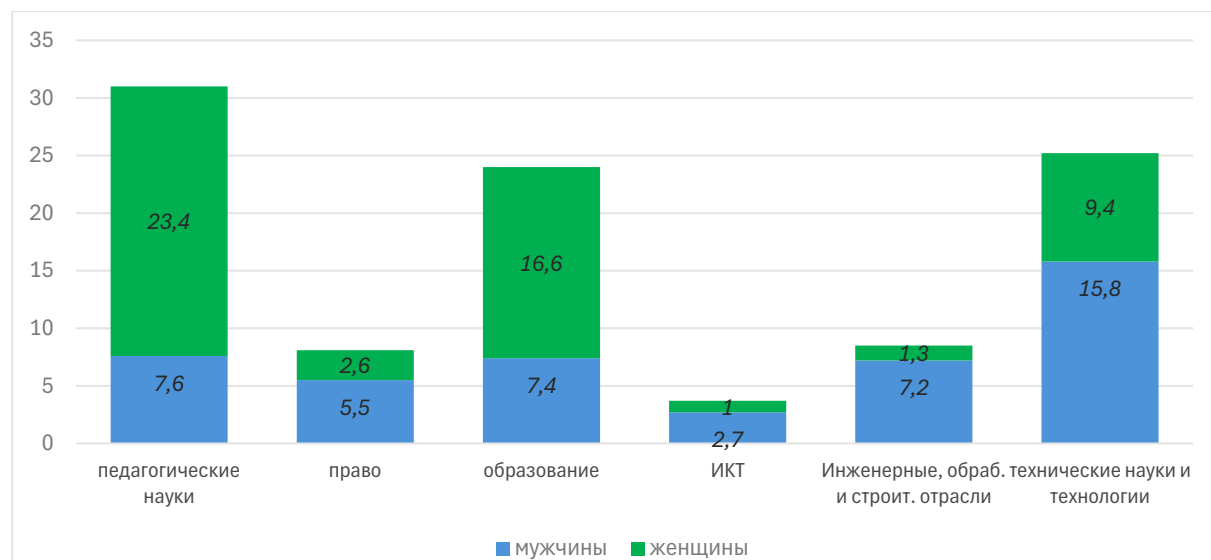

Рисунок 3. Распределение выпускников бакалавриата по группам специальностей в высших учебных заведениях в 2022-2023 учебном году

Примечание: Составлено авторами на основе источника [9].

Данный факт иллюстрирует сохранение гендерных стереотипов и предубеждений в отношении выбора специальности. Кусаинкызы и Доскеева в этой связи подчеркивают влияние как внутренних, то есть мотивационных, так и внешних факторов на выбор STEM в качестве будущей профессии [4].

В контексте послевузовского образования следует обратить внимание на низкий процент выпускников докторантуры, защитивших диссертацию. Доля таких докторантов в 2023 году составила 38%, а в 2022 году лишь 15,2% [11]. Основная причина связана, как отмечается в Национальном докладе по науке, с "естественным отсеком" [11]. Несмотря на отсутствие опубликованной статистики о количестве докторантов, своевременно не завершивших обучение либо защитивших диссертацию в разрезе полов, данное явление может быть увязано со сложностью совмещения профессиональных и семейных обязанностей. Так, женщины тратят почти 15% суточного времени на домашний труд, тогда как данный показатель среди мужского населения в 3 раза ниже [9]. Это, безусловно, ограничивает возможности женщин для исследовательской работы и ставит их в неравное положение с мужчинами.

Следующий важный фактор, влияющий на гендерное равенство в науке и образовании, – степень представленности женщин на руководящих должностях в учебных заведениях. В этом плане наблюдается неоднозначная ситуация: с одной стороны, традиционно в учреждениях среднего и среднего специального образования по Казахстану доля женщин-руководителей превышает 50% (56,7% в 2022 году), с другой стороны, в университетах отмечается существенный гендерный разрыв, где мужчины составляют 80% руководителей вузов [9]. При том, что доля женщин среди преподавателей вузов составляет почти 66% [9]. Данная особенность присуща не только сфере высшего образования, но и системе государственного управления в целом, что, в свою очередь, увязывается с укоренившимися политическими традициями, где мужчина ассоциируется в качестве более умелого руководителя. К примеру, несмотря на то, что в государственном аппарате женщины составляют большинство (55%), лишь 10% политических служащих представлено женщинами [12].

Таким образом, несмотря на достижение гендерного паритета по многим параметрам в области науки, в определенных аспектах отмечается хроническая сегрегация, вызванная устоявшимися гендерными стереотипами.

Для решения проблемы гендерного дисбаланса существенная роль возлагается на функционирование институциональной системы, поддерживающей гендерную повестку дня. В целом за последние декады в стране сформировался целый комплекс институциональных механизмов, призванных достижению гендерного равенства. На Рисунке 4 представлены основные этапы становления гендерной политики в Казахстане.

Рисунок 4. Основные этапы институционального развития гендерной политики в Казахстане
Примечание: Составлено авторами на основе источника [13].

Несмотря на отсутствие в казахстанской практике официальной гендерной стратегии или института, ориентированных исключительно на научную область, действующие институты в той или иной степени затрагивают данную сферу. В Казахстане сформировался комплекс институтов, задействованных в гендерной области (Рисунок 5).

Среди формальных институтов, то есть инициированных и реализуемых государством, центральное место занимает Национальная комиссия по делам женщин и семейно-демографической политике, которая имеет широкий спектр задач, включая формулирование предложений по реализации политики в отношении семьи, гендерного равенства; способствование достижению равенства в социально-экономической области; сотрудничество с государственными органами и гражданским обществом и др.

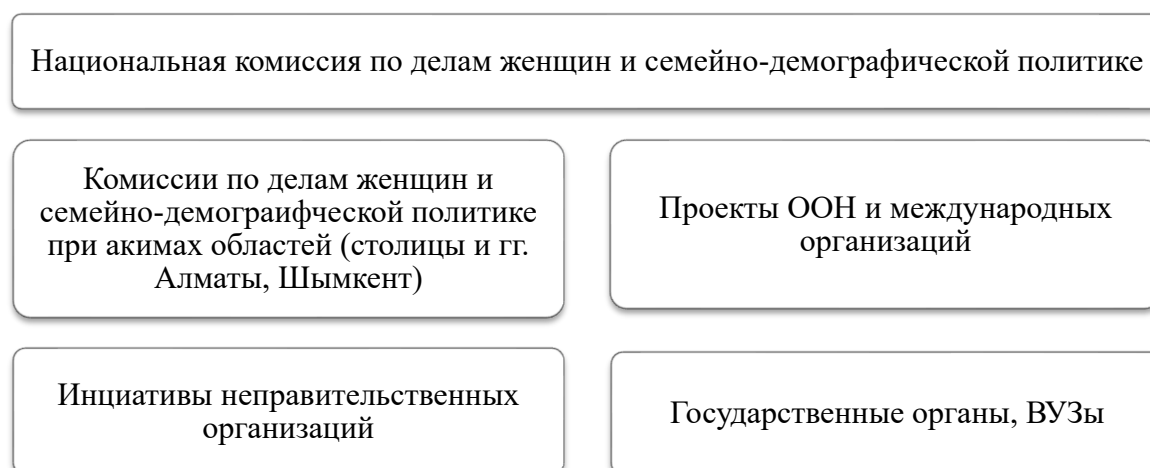

Рисунок 5. Основные институты в сфере продвижения гендерного равенства в Казахстане
Примечание: Составлено авторами на основе источника [13].

Институт комиссий распространен и на региональный уровень, где действуют комиссии при акимах областей и республиканских городов. Как правило, членами комиссий выступают представители гражданского общества, исполнительных и представительных органов, сферы бизнеса, науки.

Вместе с тем, несмотря на формализацию, данные комиссии являются консультативно-совещательными площадками, то есть не обладают статусом государственного органа. Данное обстоятельство ограничивает их административные и ресурсные возможности для эффективной координации политики гендерного равенства, в особенности принимая во внимание межотраслевой и комплексный характер гендерной политики. Так, большинство членов Национальной комиссии являются представителями негосударственного сектора и имеют основную профессиональную деятельность, а членство в комиссии рассматривается в качестве общественной работы. Данное обстоятельство сужает потенциал комиссии как драйвера гендерной повестки. Данное наблюдение созвучно с выводами исследования Организации Экономического Сотрудничества и Развития, в котором подчеркивается важность укрепления полномочий Секретариата комиссии путем преобразования в самостоятельный государственный орган [3]. Данный вывод применим и в отношении деятельности региональных комиссий.

Говоря об институционализации сферы гендерного равенства нельзя обойти вниманием основополагающие стратегические документы. Как уже отмечалось на Рисунке 4, в 2016 году в стране была принята Концепция семейной и гендерной политики в РК до 2030 года (далее – Концепция), ставшая логическим продолжением Стратегии гендерной политики, действовавшей в 2006-2016 годы. Данная Концепция представляет собой стратегический документ, нацеленный на осуществление принципов гендерного равенства во всех областях жизнедеятельности. Вместе с тем, ряд аспектов Концепции требует дальнейшего совершенствования. Так, большинство мероприятий, согласно

Плану действий по реализации Концепции, охватывают сферу семейных отношений, развития репродуктивного здоровья, предотвращения насилия [13], то есть направление гендерного равенства идет в фарватере семейно-демографической политики, тогда как вопрос гендерного баланса имеет более широкий фокус и выходит за рамки данной политики [3]. В Плане действий Концепции недостаточно внимания уделено интеграции гендерных подходов в формирование политики и программ.

Другой важный вывод связан со слабой синхронизацией принципов Концепции в другие стратегические документы и операционные планы государственных органов. Так, обзор Концепции развития высшего образования и науки, а также Концепции развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан показывает, что данные стратегические документы не предусматривают положения и идеи, заложенные в Концепции.

Сравнительный анализ опыта Казахстана гендерной институционализации с некоторыми зарубежными странами, занимающими высокие позиции в рейтинге Глобального гендерного разрыва, такими, как Канада, Великобритания, Финляндия, позволил выявить ряд важных отличительных и схожих черт (Таблица 2). Первый вывод связан с наличием в данных странах уполномоченных органов, ответственных за руководство и координацию этой сферы. В Казахстане частично эти функции возложены на Национальную комиссию, однако ее мандат, как уже отмечалось, ограничен, и данная комиссия не имеет статуса государственного органа. В положении Министерства культуры и информации не предусмотрены задачи или функции в сфере гендерной политики, данное направление курируется лишь на уровне структурного подразделения в составе Комитета по делам молодежи и семьи Министерства, состоящего из 4 сотрудников [14].

Что касается стратегического планирования в области гендерной политики, в Казахстане данный аспект централизован и представлен в виде единой Концепции семейной и гендерной политики, тогда как в сравниваемых странах действует целый комплекс документов как на страновом, так и местном уровнях. Казахстан аналогично указанным странам рассматривает гендерное равенство как комплексное явление, анализ также показал отсутствие стратегического документа посвященного исключительно гендерному балансу в науке.

Между тем существуют различия в подходах гендерной политики. К примеру, в канадской практике особая роль возлагается на принципы доказательной политики, то есть эмпирической обоснованности гендерных программ [15]. Другое важное замечание связано с рассмотрением вопроса о гендерном балансе в качестве неотъемлемого права человека, что выражается в глубокой интеграции положений гендерной стратегии в иные отраслевые либо министерские планы. Так, в Великобритании, наряду с уполномоченным органом в лице Министерства по делам женщин и обеспечения равенства, активную роль в продвижении гендерной повестки играет Министерство иностранных дел, которое реализует отдельную международную стратегию по поддержке женщин и девочек [16].

Следующим сравниваемым аспектом является степень вовлечения негосударственных сторон в реализации концепций и стратегий. В Казахстане в имплементации Концепции доминирующая роль отводится центральным и местным органам, и лишь частично в

ней задействованы структуры ООН и неправительственные организации (в рамках государственного социального заказа). Это определенно контрастирует с международной практикой, где общественные организации и ассоциации играют не менее активную и решающую роль, чем государственные органы [16,17].

Сравнение нормативно-правовых актов показывает, что казахстанское законодательство носит более декларативный характер, определяя общие полномочия государственных органов, а также отмечая недопустимость дискриминации по половому признаку во всех сферах жизнедеятельности. Между тем, сравнительный анализ показывает, что зарубежное законодательство, не ограничиваясь базовыми положениями о правах человека, предполагает конкретные механизмы и институты обеспечения реального гендерного баланса. К примеру, в Канаде еще с 1995 года существует практика гендерного анализа (gender-based analysis plus) на всех уровнях государственного управления на предмет соответствия политик и программ принципам, а также подходам обеспечения гендерного равенства [15]. В этом контексте следует также отметить политику гендерного бюджетирования, предполагающую устранение гендерных разрывов путем более равного распределения ресурсов. Примером в этом плане может стать Рамка по обеспечению качества исследований, действующая в Великобритании [18]. Данный инструмент представляет собой оценку качества исследований в вузах, подающих заявки на получение государственного финансирования. Одним из критериев оценки служит гендерное равенство.

Наряду с государственными институтами, высокое значение для обеспечения гендерного равенства представляет деятельность неправительственных организаций (далее – НПО). В Казахстане зарегистрировано 283 организации, занимающихся гендерными вопросами [19]. Всего по стране ими было реализовано 75 проектов в данном направлении, главным образом в рамках государственного социального заказа [19]. Однако анализ реализованных ими проектов показывает, что преимущественный фокус делается на продвижение семейных ценностей, предотвращение насилия в отношении женщин, поддержку предпринимательских начал женщин. К примеру, общественным фондом "Шаңырақ" в Мангистауской области был реализован проект "Отбасы - тәрбие институты", который включал проведение информационно-просветительских мероприятий по укреплению института семьи [19], тогда как проекты научного либо образовательного характера не получили внимания.

В Концепции подчеркивается, что "Непременными условиями установления равноправия мужчин и женщин являются наличие гендерного мировоззрения и его влияние на процессы построения социальных связей и отношений" [13]. В этой связи важную роль в продвижении гендерной повестки играют мероприятия и проекты, проводимые учебными заведениями в рамках своей общей деятельности. Анализ данных в этом направлении показывает высокую активность вузов. Так, в 2023 году при инициативе Назарбаев Университета и Программы развития ООН был создан Альянс университетов с целью поддержки гендерного равенства в академической среде, а в Северо-Казахстанском университете имени Манаша Козыбаева был открыт гендерный клуб «Нур Ару» [20].

Между тем, в казахстанской практике отмечается недостаток более институциональных мер поддержки гендерного равенства. Так, анализ международного опыта показывает, что ряд вузов реализует собственные инициативы в виде поддержки женщин, возвращающихся из отпусков по уходу за ребенком. Так, в Университете Шеффилд запущена специальная программа, предоставляющая грант в размере до 10 000 фунтов стерлингов на проведение исследований после отпуска. Нефинансовые меры принимаются в Университете Белфаст, где преподавателям-женщинам, вышедшим из отпуска, дается возможность освобождения от занятий для проведения исследований и скорейшей адаптации к профессиональной среде [18].

Говоря о стратегиях, следует отметить, что в вузах Казахстана планы по гендерному равенству представлены, как правило, планом работ гендерных организаций и представляют собой мероприятия (круглые столы, семинары и др.). А вопросы гендерного равенства рассматриваются в контексте общей политики искоренения дискриминации. К примеру, в КазНУ имени аль-Фараби не имеется отдельного документа, посвященного гендерному балансу в академической среде, однако данный вопрос отражен в Кодексе этики ученого, рассматривающем общие этические принципы. В британской практике наблюдается похожая тенденция, где многие вузы отходят от исключительно гендерных планов к более комплексным стратегиям, посвященным развитию инклюзивной среды. В Финляндии же отмечается обратная ситуация, в которой многие вузы и исследовательские организации разрабатывают отдельные Планы действий по гендерному равенству, которые включают такие меры, как обеспечение баланса в органах управления, недопущение дискриминации при найме и оценка работы преподавателей и др. [18].

Таблица 2. Сравнительная таблица концептуальных документов в сфере гендерной политики Казахстана и зарубежных стран

	Казахстан	Канада
Документы	Концепция семейной и гендерной политики	План "Женщины и гендерное равенство в Канаде"
Ответственный госорган за гендерную политику	Национальная комиссия по делам женщин и семейно-демографической политике*	Министерство по делам женщин, гендерного равенства и молодежи
Основные направления	1. Укрепление института семьи 2. Укрепление здоровья 3. Повышение безопасности и устранение насилия 4. Институциональное развитие гендерного равенства 5. Повышение осведомленности о вопросах гендерного равенства. Привлечение женщин для решения вопросов мира	1. Предотвращение гендерного насилия 2. Системные барьеры для обеспечения гендерного равенства 3. Расширенное применение гендерного анализа в принятии решений 4. Поддержка инициатив сообществ в сфере гендерного равенства, экономического благополучия

Основные формы и подходы реализации	Превалируют информационно-разъяснительный и проектный подходы, предусматривающие мероприятия различной направленности	Наряду с общими мероприятиями, ключевую роль занимает подход доказательной политики, предусматривающий глубинное изучение системных проблем и разработку соответствующих мер правового, социально-экономического характера
Участие партнеров и иных организаций	Ограниченное участие партнеров, неправительственных организаций, научных центров	Широкое вовлечение партнеров, неправительственных организаций, научных центров
Правовые акты и инструменты, касающиеся гендерного равенства	Закон о государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин	Закон о равенстве в сфере занятости Закон о равенстве оплаты Закон о гендерном бюджетировании Трудовой кодекс GBA+ (инструмент гендерного анализа)
	Великобритания	Финляндия
Документы	Дорожная карта обеспечения гендерного равенства	План действий по гендерному равенству
Ответственный госорган за гендерную политику	Министерство по делам женщин и обеспечения равенства	Министерство по социальному развитию и здравоохранению
Основные направления	1. Устранение гендерных ограничений 2. Экономические возможности 3. Совершенствование системы Universal credit (денежные пособия) с учетом интересов женщин 4. Работа и забота о детях 5. Поддержка в восстановлении на работе (после декретного отпуска)	1. Равенство в профессиональной жизни и финансовых решениях 2. Справедливое распределение обязанностей в семье, баланс работы и личной жизни 3. Гендерное равенство в образовании 4. Предотвращение насилия 5. Укрепление статуса гендерных меньшинств 6. Продвижение гендерного равенства в реформах
Основные формы и подходы реализации	Наряду с общими мероприятиями, ключевую роль занимает подход доказательной политики, предусматривающий глубинное изучение системных проблем и разработку соответствующих мер правового, социально-экономического характера	Подход отличается комплексным и масштабным характером, вопросы гендерного равенства сильно инкорпорируются во все аспекты жизнедеятельности

Участие партнеров и иных организаций	Широкое вовлечение партнеров, неправительственных организаций, научных центров	Широкое вовлечение партнеров, неправительственных организаций, научных центров
Правовые акты и инструменты, касающиеся гендерного равенства	Закон о равенстве Закон о равенстве в публичном секторе Рамка по обеспечению качества исследований Инструменты гендерного бюджетирования	Закон равенства мужчин и женщин Омбудсмен по гендерному равенству Совет по гендерному равенству Инструмент гендерного воздействия

Примечание: Составлено авторами на основе источников [15-18].

Другой распространенной практикой, присущей зарубежным странам (Таблица 2), является награждение ученых-женщин за достижения в науке. Примерами могут стать награда "L'Oreal Finland for Women in Science Fellowship", "Project Juno awards" и т.д. [18], тогда как в Казахстане лишь в 2024 году была впервые учреждена награда для женщин-ученых [21]. Таким образом, поддержка женщин-ученых в развитых странах осуществляется активно, а в развивающихся странах этому придают мало значения.

Выводы

В целом как в сфере образования, так и науке сложился определенный гендерный паритет. Между тем, на основании данных о недопредставленности женщин в отраслях STEM, а также на руководящих должностях в вузах, делается вывод о том, что достижению гендерного равенства препятствуют не столько системные, сколько культурные, то есть стереотипные проблемы.

Анализ институционального обеспечения гендерной повестки также иллюстрирует, что в Казахстане сложилась нормативно-правовая и институциональная база по продвижению гендерного баланса во всех отраслях. Несмотря на это, говорить о появлении в стране гендерного мейнстриминга не приходится и по-прежнему имеются области для развития. Так, наблюдается тенденция сращивания семейной и гендерной политики, при том, что гендерное равенство выходит за рамки семейных вопросов. Более того, изучение международного опыта продемонстрировало важность дальнейшей институционализации и совершенствования политики гендерного равенства в стране. С учетом вышеизложенного даются следующие рекомендации для дальнейшего совершенствования гендерной политики:

- необходимо усилить работу по гендерному просвещению путем кооперации высших и средних учебных заведений в целях искоренения гендерных стереотипов, начиная с уровня школ;
- усиление потенциала и мандата Комиссий по делам женщин и семейно-демографической политике;
- каскадирование положений Концепции в другие стратегические документы для более активного вовлечения всех государственных органов;

- рассмотрение внедрения квот для женщин в руководстве вузами по аналогии с закрепленными квотами в Парламенте для женщин и молодежи;
- смещение акцента в гендерной политике с пропаганды семейных ценностей на внедрение гендерных подходов в реализации проектов и программ на основе опыта страны ОЭСР, включая инструменты оценки гендерного воздействия.

Информация о финансировании

Исследование проводилось в рамках грантового финансирования молодых ученых Комитета науки МНВО Республики Казахстан (AP19579256 «Механизмы расширения прав и возможностей женщин в научной деятельности в интересах развития инновационной экономики Казахстана»).

Авторы заявляют об отсутствии какого-либо конфликта интереса в рамках написания настоящей статьи.

Вклад авторов

Кангалакова Д.М. – концепция и дизайн статьи; анализ данных; финальная переработка статьи.

Батталов Н.Н. – сбор данных, анализ и интерпретация данных; составление статьи.

Ильяс А. – сбор данных, анализ и интерпретация данных.

Список литературы

1. Бекебаева А.Д., Атаева Т.Т. Стратегии и результаты гендерного образования в Республике Казахстан// Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. - 2024.- №1(146) - С. 97-109. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-97-109>
2. Выступление Касым-Жомарта Токаева на заседании Национального совета по науке и технологиям при Президенте Республики Казахстан, 12.04.2024 - [электронный ресурс] - URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-kasym-zhomarta-tokaeva-na-zasedanii-nacionalnogo-soveta-po-nauke-i-tehnologiyam-pri-prezidente-respubliki-kazahstan-123423> (дата обращения 1.05.2024).
3. Gender policy delivery in Kazakhstan. OECD Public Governance Reviews - [электронный ресурс] – URL: https://www.oecd.org/gov/Russian_Gender_Kaz.pdf (дата обращения 11.05.2024).
4. Кусайынкызы А., Доскеева Г.Ж. Гендерный разрыв в изучении stem-дисциплин и пути их преодоления: казахстанский кейс// Central Asian Economic Review. - 2020.-№3.- С. 91-105.
5. Еримпашева А.Т., Липовка А.В., Таракбаева Р.Е., Закирова А.А. Сравнительный анализ гендерных стереотипов в Центральной Азии и Центральной Европе// Вестник университета «Туран». 2023. - №1. - С.130-144. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-130-144>
6. Магауова А.С. Женщины-ученые в науке Казахстана: инновации и опыт// International scientific journal Science and Innovation. - 2024. - №1. - С. 711-715. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10683393>
7. Эколог Айымгуль Керимрай: необходимо больше поднимать проблему о барьерах, которые существуют для женщин в науке, 10.02.2022 - [Электронный ресурс] – URL: <https://www.undp>.

org/ru/kazakhstan/stories/ekolog-ayumgul-kerimray-neobkhodimo-bolshe-podnimat-problemu-obarerakh-kotorye-suschestvuyut-dlya-zhenschin-v-nauke (дата обращения 20.04.2024).

8. Global Gender Gap Report 2023. - [Электронный ресурс] - URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf. (дата обращения 02.06.2024).

9. Гендерная статистика Бюро национальной статистики. - [Электронный ресурс] - URL: <https://gender.stat.gov.kz/ru/category/8>. (дата обращения 20.05.2024).

10. Ключевая роль женщин в STEM: гостевая лекция прошла в NU, 29.01.2024 - [Электронный ресурс] - URL: <https://nu.edu.kz/ru/news/pivotal-role-of-women-in-stem-guest-lecture-held-at-nu>. (дата обращения 20.05.2024).

11. Национальный доклад по науке 2023. - [Электронный ресурс] - URL: https://www.gov.kz/uploads/2023/11/17/e76d83989b2cae13d8fb1e12cc31e83c_original.3751084.pdf. (дата обращения 28.05.2024).

12. Женщины более внимательны к работе - Токаев о гендерных вопросах. 20.02.2024 - [Электронный ресурс] - URL: <https://vechastana.kz/zhenshhiny-bolee-vnimatel-ny-k-rabote-tokaev-o-gendernyh-voprosah-gossluzhby/>. (дата обращения 28.04.2024).

13. Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года. - [Электронный ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384>. (дата обращения 30.04.2024).

14. Положение Министерства культуры и информации Республики Казахстан. - [Электронный ресурс] - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/about?lang=ru>. (дата обращения 15.04.2024).

15. Women and Gender Equality Canada Departmental Plan 2023-2024. - [Электронный ресурс] - URL: <https://www.canada.ca/content/dam/wage-fegc/documents/transparency/departmental-plans/2023-24-departmental-plan.pdf>. (дата обращения 05.06.2024).

16. Gender equality at every stage: a roadmap for change. - [Электронный ресурс] - URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d401dd640f0b60aa2af4267/GEO_GEEE_Strategy_Gender_Equality_Roadmap_Rev_1_1_.pdf. (дата обращения 10.06.2024).

17. Making Finland a global leader in gender equality. [Электронный ресурс] - URL: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162844/STM_2021_10_.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (дата обращения 12.06.2024).

18. Gender equality in academia and research. [Электронный ресурс] - URL: https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gear/legislative-policy-backgrounds/united-kingdom?language_content_entity=en. (дата обращения 12.06.2024).

19. Реестр проектов НПО. - [Электронный ресурс] - URL: <https://infonpo.gov.kz/web/guest/otkrytyj-reestr-proektov-npo>. (дата обращения 20.06.2024).

20. Назарбаев Университет и ПРООН подписали Меморандум о создании Альянса университетов, 12.04.2023 - [Электронный ресурс] - URL: <https://nu.edu.kz/ru/news/nazarbaev-universitet-i-proon-podpisali-memorandum-o-sozdanii-al-yansa-universitetov>. (дата обращения 24.06.2024).

21. Впервые в Казахстане учреждена награда для женщин-ученых, 06.03.2024 - [Электронный ресурс] - URL: <https://www.inform.kz/ru/vpervie-v-kazahstane-uchrezhdena-nagrada-dlya-zhenshin-uchenih-6ba11c>. (дата обращения 03.06.2024).

Д.М. Кангалакова¹, Н.Н. Батталов², А. Ильяс³

¹ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы, Қазақстан

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

³Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы ғылым саласындағы гендерлік теңдіктің институционалдық тетіктерін талдау

Аннотация. Ғылым саласын қоса алғанда, гендерлік тепе-теңдікке қол жеткізу елдердің тұрақты дамуын қамтамасыз етудің ажырамас шарты ретінде кеңінен танылуда. Білім экономикасын құруды басымдықтардың бірі ретінде белгілеген Қазақстан гендерлік алшақтықтарды жою үшін кешенді шаралар қабылдауда. Бұл мақаланың мақсаты ғылым саласындағы гендерлік тепе-теңдікке ықпал ететін институттардың дамуын талдау болып табылады. Ол үшін ведомстволық және статистикалық деректер негізінде ғылым мен білім берудегі гендерлік паритеттің қазіргі жағдайы зерделенді, ресми және бейресми институттардың қызметі талданды, сондай-ақ Қазақстанда және шет елдерде гендерлік институттардың дамуына салыстырмалы талдау жүргізілді. Гендерлік тепе-теңдікке қол жеткізілгеніне қарамастан, әйелдердің мамандықты таңдаудағы стереотип және олардың жоғары оқу орындарын басқаруда аз өкілдігі сақталады. Нәтижелер сонымен қатар елдегі гендерлік саясат саласындағы институционалдық тетіктердің осы салада озық елдермен салыстырғанда бірқатар әлсіз жақтары бар екенін көрсетеді. Авторлар гендерлік ағартуды күшейту, гендерлік күн тәртібін ілгерілетуде институттардың жұмысын жандандыру, осы саясатты іске асырудың жаңа тетіктерін енгізу туралы ұсыныстар береді. Мақаланың қорытындылары гендерлік теңдік тетіктері мен институттарын, әсіресе ғылымды одан әрі жетілдіру үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: гендерлік теңдік, ғылым, әйелдердің мүмкіндіктері, гендерлік институттар, тетіктер.

D.M. Kangalakova¹, N.N. Battalov², A. Ilyas³

¹*Institute of economics of Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education, Almaty Kazakhstan*

²*Narxoz University, Almaty, Kazakhstan*

³*Almaty technological university, Almaty, Kazakhstan*

An analysis of institutional mechanisms of gender equality in the field of science in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Achieving universal gender balance, including in the field of science, is increasingly recognized as an essential condition for ensuring sustainable development of countries. Kazakhstan, which has designated building a knowledge economy as one of the priorities, is taking a set of measures to eliminate gender gaps. The purpose of this article is to analyze the development of institutions that promote gender balance in the field of science. To do this, the current state of gender parity in science

and education was studied on the basis of public and statistical data, the activities of formal and informal institutions were analyzed, and a comparative analysis of the development of gender institutions in Kazakhstan and foreign countries was conducted. Despite the achievement of gender parity, there remains a stereotype in the choice of specialization by women and their underrepresentation in the management of higher education institutions. The results also show that the institutional mechanisms in the field of gender policy in the country have a number of weaknesses compared to countries that have succeeded in this area. The authors make recommendations on strengthening gender education, activating the work of institutions in promoting the gender agenda, and introducing new mechanisms for implementing this policy. The conclusions of the article can be useful for further improvement of mechanisms and institutions of gender equality, especially in science.

Keywords: gender equality, science, women's opportunities, gender institutions, mechanisms.

References

1. Bekebaeva A.D., Ataeva T.T. Strategii i rezul'taty gendernogo obrazovaniya v Respublike Kazahstan [Strategies and results of gender education in the Republic of Kazakhstan]. Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva [BULLETIN of the L.N. Gumilyov National University]. 1(146) . 97-109 (2024). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-97-109> [in Russian]
2. Vystuplenie Kasym-Zhomarta Tokaeva na zasedanii Nacional'nogo soveta po nauke i tekhnologiyam pri Prezidente Respubliki Kazahstan [Speech by Kassym-Jomart Tokayev at a meeting of the National Council for Science and Technology under the President of the Republic of Kazakhstan]. Available at: - <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-kasym-zhomarta-tokaeva-na-zasedanii-nacionalnogo-soveta-po-nauke-i-tehnologiyam-pri-prezidente-respubliki-kazahstan-123423> [in Russian]. (accessed: 1.05.2024).
3. Gender policy delivery in Kazakhstan. OECD Public Governance Reviews. Available at: - https://www.oecd.org/gov/Russian_Gender_Kaz.pdf [in English]. (accessed 11.05.2024).
4. Kusajynkyzy A., Doskeeva G.ZH. Gendernyj razryv v izuchenii stem disciplin i puti ih preodoleniya: kazahstanskij kejs [Gender gap in the study of steam disciplines and ways to overcome them: Kazakhstan case]. Central Asian Economic Review. 3. 91-105 (2020). https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/48?locale=ru_RU [in Russian]
5. Erimpasheva A.T., Lipovka A.V., Tarakbaeva R.E., Zakirova A.A. Sravnitel'nyj analiz gendernyh stereotipov v Central'noj Azii i Central'noj Evrope [Comparative analysis of gender stereotypes in Central Asia and Central Europe]. Vestnik universiteta «Turan» [BULLETIN of the Turan University]. 1. 130-144 (2023) <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-130-144> [in Russian]
6. Magauova A.S. Zhenshchiny-uchenye v nauke Kazakhstana: innovacii i opyt [Women scientists in science in Kazakhstan: innovations and experience.]. International scientific journal Science and Innovation. 1. 711-715 (2024) <https://doi.org/10.5281/zenodo.10683393> [in Russian]
7. Ekolog Ajymgul' Kerimraj: neobhodimo bol'she podnimat' problemu o bar'erah, kotorye sushchestvuyut dlya zhenshchin v nauke. [Environmentalist Ayymgul Kerimray: it is necessary to raise the issue of barriers that exist for women in science more.]. Available at: - <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/stories/ekolog-ayymgul-kerimray-neobkhodimo-bolshe-podnimat-problemu-o-barerakh-kotorye-suschestvuyut-dlya-zhenschin-v-nauke> [in Russian] (accessed 20.04.2024).

8. Global Gender Gap Report 2023. Available at: -https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf. [in English] (accessed 02.06.2024).
9. Gendernaya statistika Byuro nacional'noj statistiki. [Gender statistics of the Bureau of National Statistics]. Available at: - <https://gender.stat.gov.kz/ru/category/8>. [in Russian] (accessed 20.05.2024).
10. Klyuchevaya rol' zhenshchin v STEM: gostevaya lekciya proshla v NU. [The key role of women in STEAM: a guest lecture was held at NU]. Available at: - <https://nu.edu.kz/ru/news/pivotal-role-of-women-in-stem-guest-lecture-held-at-nu>. [in Russian] (accessed 20.05.2024).
11. Nacional'nyj doklad po nauke 2023. [National Science Report 2023]. Available at: - https://www.gov.kz/uploads/2023/11/17/e76d83989b2cae13d8fb1e12cc31e83c_original.3751084.pdf. [in Russian] (accessed 28.05.2024).
12. Zhenshchiny bolee vnimatel'nyj k rabote - Tokaev o gendernyh voprosah. [Women are more attentive to work - Tokaev on gender issues]. Available at: -<https://vechastana.kz/zhenshhiny-bolee-vnematel-ny-k-rabote-tokaev-o-gendernyh-voprosah-gossluzhby/>. [in Russian] (accessed 28.04.2024).
13. Konceptiya semejnoy i gendernoy politiki v Respublike Kazahstan do 2030 goda. [The concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030]. Available at: -<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384>. [in Russian] (accessed 30.04.2024).
14. Polozhenie Ministerstva kul'tury i informacii Respubliki Kazahstan. [Regulations of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan]. Available at: -<https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/about?lang=ru>. [in Russian] (accessed 15.04.2024).
15. Women and Gender Equality Canada Departmental Plan 2023-2024. Available at: - <https://www.canada.ca/content/dam/wage-fegc/documents/transparency/departmental-plans/2023-24-departmental-plan.pdf> [in English] (accessed 05.06.2024).
16. Gender equality at every stage: a roadmap for change. Available at: - https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d401dd640f0b60aa2af4267/GEO_GEEE_Strategy_Gender_Equality_Roadmap_Rev_1_1_.pdf. [in English] (accessed 10.06.2024).
17. Making Finland a global leader in gender equality. Available at: - https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162844/STM_2021_10_J.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in English] (accessed 12.06.2024).
18. Gender equality in academia and research. Available at: - https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gear/legislative-policy-backgrounds/united-kingdom?language_content_entity=en [in English] (accessed 12.06.2024).
19. Reestr proektov NPO. [NGO projects database] Available at: - <https://infonpo.gov.kz/web/guest/otkrytyj-reestr-proektov-npo>. [in Kazakh] (accessed 20.06.2024).
20. Nazarbaev Universitet i PROON podpisali Memorandum o sozdanii Al'yansa universitetov. [Nazarbayev University and UNDP signed a Memorandum on the establishment of an Alliance of Universities] Available at: -<https://nu.edu.kz/ru/news/nazarbaev-universitet-i-proon-podpisali-memorandum-o-sozdanii-al-yansa-universitetov>. [in Russian] (accessed 24.06.2024).
21. Vpervye v Kazahstane uchrezhdена nagrada dlya zhenshchin-uchenih. [For the first time in Kazakhstan, an award for women scientists has been established] Available at: - <https://www.inform.kz/ru/vpervie-v-kazahstane-uchrezhdена-nagrada-dlya-zhenshin-uchenih-6ba11c>. [in Russian] (accessed 03.06.2024).

Сведения об авторах:

Кангалакова Д.М. – автор для корреспонденции, PhD, ассоциированный профессор, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, 050010, ул. Курмангазы, 29, г. Алматы, Республика Казахстан

Батталов Н.Н. – докторант PhD, старший преподаватель, Университет Нархоз, 050035, ул. Жандосова, 55, г. Алматы, Республика Казахстан

Ильяс А. – к.э.н., старший преподаватель, Алматинский технологический университет, 050061, ул. Төле би, 100, г. Алматы, Республика Казахстан

Кангалакова Д.М. – корреспондент автор, PhD, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, 050010, Құрмангазы 29, Алматы, Қазақстан

Батталов Н.Н. – PhD докторанты, аға оқытушы, Нархоз Университеті, 050035, Жандосов көшесі 55, Алматы, Қазақстан

Ильяс А. – э.ғ.к., аға оқытушы, Алматы технологиялық университеті, 050061, Төле би көшесі 100, Алматы, Қазақстан

Dana Kangalakova – corresponding author, PhD, associate professor, Institute of economics, Science Committee under the Ministry of Science and Higher education of the Republic of Kazakhstan, 050010, Kurmangazy 29, Almaty, Kazakhstan

Battalov N.N. – PhD candidate, senior lecturer, Narxoz University, 050035, Zhandosov 55, Almaty, Kazakhstan

Ilyas A. – Candidate of economic sciences, senior lecturer, Almaty technological University, 050061, Tole bi str 100, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.52.21

Article type: research article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-245-261>

Evaluating ESG frameworks: A comparative analysis of global standards and their application in Kazakhstan

D.M. Mukhiyayeva*, L.M. Sembiyeva, A.O. Zhagyparova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: dinara_muhiyayeva@mail.ru, sembiyeva@mail.ru, zhagyparova_aida@mail.ru)

Abstract. This article investigates the key drivers and barriers to the adoption of Environmental, Social, and Governance (ESG) principles in Kazakhstan. By conducting a thematic analysis of relevant documents, frameworks, and case studies, the study evaluates the current state of ESG practices in Kazakhstan and compares them with international standards set by S&P Global, the Asian Development Bank (ADB), and the London Stock Exchange Group (LSEG). The findings highlight significant progress in regulatory support and investor demand but also identify critical challenges such as the lack of comprehensive ESG reporting standards, limited expertise, and infrastructure constraints. To address these issues, the article proposes a strategic framework that includes the development of a Unified ESG Reporting Standard, enhancement of corporate governance structures, investment in ESG infrastructure, and leveraging of market incentives. The proposed framework aims to align Kazakhstan's ESG practices with global standards, thereby enhancing its attractiveness to sustainable investment and improving its global standing in responsible business practices. Additionally, the article identifies gaps between Kazakhstan's ESG practices and international standards and offers targeted solutions to bridge these gaps, contributing to the country's sustainable development goals and attracting increased international investment.

Keywords: ESG, Corporate Governance, Sustainable Development, S&P Global, Asian Development Bank (ADB)

Introduction

The concept of Environmental, Social, and Governance (ESG) has become a cornerstone of sustainable business practices globally. As businesses and investors increasingly recognize the importance of ESG criteria, the frameworks governing these principles have evolved to reflect the diverse needs of different regions and industries. In Kazakhstan, a country characterized by its rich natural resources and strategic geographical position, the adoption of ESG principles presents both significant opportunities and challenges. This paper seeks to evaluate the key drivers and barriers to the adoption of ESG principles in Kazakhstan, comparing these with global standards such as those set by S&P Global and the Asian Development Bank (ADB) [1,2].

The global landscape of ESG standards is marked by a variety of frameworks, each designed to guide companies and investors toward more sustainable and socially responsible practices [3]. However, the implementation of these standards is not uniform across regions, often varying based on local regulatory environments, cultural factors, and economic priorities [4]. In Kazakhstan, the adoption of ESG principles is influenced by a unique set of drivers and barriers, ranging from regulatory initiatives and investor demand to challenges related to transparency and infrastructure [5,6].

Kazakhstan's financial market is increasingly aligning with global ESG standards, yet significant gaps remain in its regulatory framework and corporate practices [7]. The central research question guiding this study is: What are the key drivers and barriers to the adoption of ESG principles in Kazakhstan, and what is a roadmap for Kazakhstan to align its ESG practices with international standards such as those set by S&P Global and the ADB? [8,9].

The aim of this article is to provide a comprehensive analysis of the factors that influence the adoption of ESG frameworks in Kazakhstan and to propose actionable strategies for improving ESG practices in the country. Specifically, the goals of this article are threefold:

- To identify and analyze the key drivers that are propelling the adoption of ESG principles in Kazakhstan.
- To explore the barriers that hinder the full implementation of ESG practices within the country's financial and corporate sectors.
- To develop a strategic roadmap that outlines how Kazakhstan can align its ESG practices with international standards, ensuring better integration into the global sustainable finance ecosystem [10,11].

Through this analysis, the article seeks to contribute to the broader discourse on ESG adoption in emerging markets, offering insights that can guide policymakers, investors, and corporate leaders in Kazakhstan and beyond.

Literature review

The integration of Environmental, Social, and Governance (ESG) principles into business practices has gained substantial momentum worldwide, driven by both regulatory requirements and investor expectations. Global frameworks such as those developed by S&P Global, the Asian Development Bank (ADB), and other international organizations provide a structured approach

to assessing and implementing ESG criteria. These frameworks are crucial in promoting sustainability, transparency, and social responsibility in corporate governance.

Global ESG Frameworks. One of the leading frameworks is the ESG scoring methodology developed by S&P Global, which offers a comprehensive evaluation of companies based on environmental, social, and governance factors. This framework emphasizes transparency and accountability, enabling investors to make informed decisions by considering the sustainability practices of companies. S&P Global's approach includes detailed metrics across various industries, providing benchmarks that are critical for aligning corporate practices with global sustainability goals [1,2].

Similarly, the ADB has developed guidelines that focus on integrating ESG principles into development projects, particularly in emerging markets. The ADB's framework prioritizes environmental sustainability, social inclusiveness, and good governance, aiming to promote long-term economic growth that is both inclusive and environmentally responsible [3]. The ADB's guidelines are particularly relevant for countries like Kazakhstan, where balancing economic development with environmental conservation is a key challenge [3].

In addition to these frameworks, the London Stock Exchange Group (LSEG) provides an extensive ESG database, covering over 90% of the global market capitalization. The LSEG's scoring system is designed to measure a company's ESG performance relative to its peers, incorporating industry-specific materiality and controversy adjustments. This approach ensures that the ESG scores are not only reflective of a company's current practices but also consider the broader industry and geographical context in which the company operates [4].

ESG Adoption in Kazakhstan. Kazakhstan's adoption of ESG principles has been influenced by both global trends and local regulatory initiatives. The country's financial sector, in particular, has made significant strides in integrating ESG factors into investment decisions. Marro [5] notes that Kazakhstan's alignment with global ESG standards is still in its early stages, with a need for more robust regulatory frameworks to support this transition. The development of ESG transparency in Kazakhstan's financial market is a critical step towards achieving this alignment [6].

However, despite these advancements, several barriers hinder the full adoption of ESG practices in Kazakhstan. The lack of comprehensive ESG reporting standards, limited investor awareness, and insufficient regulatory enforcement are among the key challenges identified in the literature [7]. According to the ESG Disclosure 2023 report, there is a significant gap between Kazakhstan's current practices and the expectations set by international frameworks [8]. This gap underscores the need for a more strategic approach to ESG adoption, one that is tailored to the specific context of Kazakhstan's economy and corporate culture.

Recent studies have also highlighted the role of local financial institutions in promoting ESG practices. For example, the Kazakhstan Stock Exchange (KASE) has introduced guidelines to encourage listed companies to improve their ESG disclosures [9]. These efforts are part of a broader movement within Kazakhstan to align with international sustainability standards, although there is still much work to be done in terms of implementation and enforcement.

When comparing Kazakhstan's ESG practices with global standards, it becomes evident that while there is a growing awareness of the importance of ESG, the implementation is uneven.

The S&P Global and ADB frameworks provide a comprehensive set of guidelines that, if adopted, could significantly enhance Kazakhstan's ESG performance [1,3]. However, as noted by various authors, the application of these frameworks requires substantial adjustments to fit the local context [5,10].

Methodology

This study employs a thematic analysis to identify the key drivers and barriers to the adoption of Environmental, Social, and Governance (ESG) principles in Kazakhstan. Thematic analysis is a qualitative method that allows for the identification, analysis, and reporting of patterns (themes) within data. It is particularly well-suited for this research, given the exploratory nature of the study and the qualitative data available from various sources.

The data for this study was collected from a range of documents and case studies, including reports from global organizations such as S&P Global and the Asian Development Bank (ADB), as well as local reports and studies from Kazakhstan. The data sources include published reports, ESG frameworks, regulatory guidelines, and case studies relevant to the implementation of ESG practices in Kazakhstan.

The thematic analysis was conducted in the following steps:

The first step involved a thorough review of all collected documents and case studies. This initial stage was crucial for understanding the content, context, and key messages conveyed in each source. During this phase, the review included reading and re-reading the materials to ensure a deep understanding of the data [11,13].

Once familiarization with the data was completed, the next step involved generating initial codes based on recurring topics, ideas, and patterns found within the documents. These initial codes served as labels for significant features of the data that related to the research question. Coding was conducted manually, and each code was associated with specific segments of text that captured important aspects of the ESG adoption process in Kazakhstan [12,14].

Following the coding process, the next step was to collate the codes into potential themes. Themes are broader patterns that encompass multiple codes and provide meaningful insights into the data. In this study, themes were identified around the drivers (e.g., regulatory support, investor demand) and barriers (e.g., lack of transparency, infrastructure challenges) to ESG adoption in Kazakhstan [15].

Subsequently, the identified themes were reviewed to ensure they accurately represented the data and were distinct from one another. This critical step involved refining the themes, merging similar ones, and discarding those that were not supported by sufficient data. The aim here was to ensure that each theme was coherent, consistent, and directly relevant to the research question.

Once the themes were reviewed, each theme was then defined and named based on its content and scope. At this stage, this step involved summarizing what each theme represents and how it relates to the research question. The themes were named in a way that reflects their essence and facilitates understanding by the reader [7,14].

Writing the Analysis: Finally, the themes were woven into a narrative that addresses the research question. In this final step, the analysis presents a detailed account of the key drivers and barriers to ESG adoption in Kazakhstan.

ESG adoption in Kazakhstan, supported by evidence from the reviewed documents and case studies. The findings are structured around the identified themes, providing a clear and organized presentation of the results [11,13].

The thematic analysis was chosen for this study due to its flexibility and effectiveness in handling qualitative data. It allows for a detailed exploration of the complex factors influencing ESG adoption in Kazakhstan, enabling the identification of both explicit and implicit themes. Given the qualitative nature of the available data and the exploratory aims of this research, thematic analysis is the most appropriate method to uncover the patterns and relationships within the data.

Findings

The adoption of Environmental, Social, and Governance (ESG) principles in Kazakhstan is influenced by a complex interplay of factors. The thematic analysis conducted in this study reveals both significant drivers and barriers to ESG integration across various sectors. These findings are supported by qualitative data obtained from key reports, frameworks, and case studies, which have been systematically coded and categorized to identify recurring themes.

Table 1. Comparative analysis of ESG compliance in Kazakhstan versus international standards

ESG elements	Kazakhstan	S&P Global	ADB	LSEG	Compliance Status
Environmental	Limited adoption of renewable energy; focus on resource extraction industries	Comprehensive evaluation of energy use and climate impact, strong emphasis on renewable sources	Emphasis on sustainable development in emerging markets, with focus on resource efficiency	High materiality weighting for energy use and emissions management	Needs Significant Improvement
	Weak regulatory enforcement of environmental laws	Strong guidelines for compliance with environmental regulations	Focus on policy frameworks supporting environmental protection	Detailed criteria for environmental protection and impact assessment	Partially Compliant
	Low transparency in reporting environmental impact	Transparent and standardized environmental reporting	Encourages detailed reporting, particularly in infrastructure projects	Robust reporting standards with industry-specific materiality adjustments	Needs Improvement

Social	Basic adherence to labor rights, focus on workplace safety in key industries (mining, oil and gas)	Strong focus on labor rights, diversity, and community impact	Emphasis on social inclusiveness and human rights in development projects	Social impact scores heavily influenced by industry-specific risks	Partially Compliant
	Limited progress on gender diversity and inclusion in corporate boards	Diversity and inclusion metrics are critical in scoring	Strong focus on gender equality and social development	Social responsibility and ethical behavior are heavily weighted in overall scoring	Needs Significant Improvement
	Education and workforce development linked to specific sectors, not broadly applied	Broader educational and workforce development programs recognized	Workforce training and education are central to achieving inclusive growth	Education and training initiatives critical for long-term social impact assessment	Needs Improvement
Governance	Corporate governance improvements in large companies, but weaker in SMEs	Rigorous evaluation of corporate governance structures and board independence	Good governance as a pillar for sustainable growth, with guidelines for transparency and accountability	Governance standards include detailed criteria for board practices, transparency, and stakeholder engagement	Partially Compliant
	Inconsistent reporting and lack of standardized governance frameworks across sectors	High standards for transparency and accountability in corporate governance	Strong emphasis on transparency, especially in public-private partnerships	Emphasis on governance practices that ensure competitive behavior and reduce corruption	Needs Improvement

	Slow adoption of anti-corruption measures and stakeholder engagement	Anti-corruption measures are integral to governance scores	Encourages robust anti-corruption policies and practices	Corruption and bribery heavily penalized, with high expectations for stakeholder engagement	Needs Significant Improvement

Note: compiled based on data from [3]

Table 1 provides a comparative analysis of the Environmental, Social, and Governance (ESG) practices in Kazakhstan against the benchmarks set by leading international frameworks such as S&P Global, the Asian Development Bank (ADB), and the London Stock Exchange Group (LSEG). The table categorizes Kazakhstan's compliance into three statuses: "Partially Compliant," "Needs Improvement," and "Needs Significant Improvement," reflecting the current state of ESG integration across different sectors.

In the Environmental block, Kazakhstan exhibits significant gaps in aligning with global standards, particularly in the adoption of renewable energy and the enforcement of environmental regulations. While global frameworks emphasize robust regulatory compliance and transparency in environmental reporting, Kazakhstan's efforts are still in the nascent stages, with a strong focus on resource extraction industries and limited progress in renewable energy adoption [5,6]. The country's transparency in reporting environmental impact is also inadequate, necessitating considerable development to meet the detailed criteria set by international standards [1,3].

The Social block shows that Kazakhstan is only partially compliant in areas such as labor rights and workplace safety, especially within high-risk sectors like mining and oil and gas [4]. However, significant improvements are needed in gender diversity, inclusion in corporate governance, and broad-based educational initiatives [7]. International standards place a high emphasis on diversity and social inclusiveness, areas in which Kazakhstan lags considerably, highlighting the need for targeted interventions to close these gaps [8].

In the Governance block, Kazakhstan demonstrates partial compliance in improving corporate governance among large enterprises but struggles with consistency across sectors, particularly among small and medium-sized enterprises (SMEs). The lack of standardized governance frameworks and slow adoption of anti-corruption measures indicate a need for more rigorous implementation of global governance standards [5]. While international frameworks like those from S&P Global and LSEG stress the importance of transparency, accountability, and anti-corruption practices, Kazakhstan's current governance practices require significant enhancement to achieve full compliance [9,10].

This analysis underscores the critical areas where Kazakhstan's ESG practices diverge from global standards, suggesting that comprehensive reforms are essential to align with international expectations. The status of compliance across the three ESG blocks indicates

that while there is some progress, particularly in corporate governance, substantial efforts are needed to address the environmental and social deficiencies. These findings emphasize the urgency for Kazakhstan to enhance its ESG framework to attract sustainable investments and improve its global standing in responsible business practices [7].

Kazakhstan's efforts to adopt Environmental, Social, and Governance (ESG) principles are shaped by a combination of strong drivers and significant barriers. The drivers include regulatory support and global commitments, investor demand and market incentives, and improvements in corporate governance and transparency. However, these advancements are offset by barriers such as the lack of comprehensive ESG reporting standards, limited awareness and expertise, and infrastructure and resource constraints.

Key drivers. A primary driver of ESG adoption in Kazakhstan is the robust regulatory support provided by the government. This support is exemplified by recent initiatives such as the introduction of the Environmental Code and the Strategy for achieving carbon neutrality by 2060. These initiatives align Kazakhstan with its international commitments, including the Paris Agreement and the United Nations Sustainable Development Goals, thereby positioning the country as an active participant in the global ESG movement. This regulatory backing is essential for fostering an environment conducive to the widespread adoption of ESG principles across various sectors [9,10].

Investor demand is another critical factor influencing the adoption of ESG practices in Kazakhstan. The increasing availability of green finance mechanisms, such as green bonds and loans, has created strong financial incentives for companies to align their operations with ESG standards. Institutions like the Kazakhstan Stock Exchange (KASE) have played a pivotal role in promoting ESG disclosures, making sustainable investments more attractive to both local and international investors. This growing interest underscores the significant impact that market forces have on advancing ESG practices in Kazakhstan [7,10].

Furthermore, reforms in corporate governance have contributed to the adoption of ESG principles, particularly among leading companies in the telecommunications and financial sectors, such as Kazakhtelecom and Kcell. These companies have made notable progress in implementing governance structures that emphasize transparency, accountability, and ethical behavior. These reforms not only enhance investor confidence but also help to foster a corporate culture that prioritizes long-term sustainability [8].

Key barriers. Despite these positive developments, several barriers continue to impede the full adoption of ESG practices in Kazakhstan. A major challenge identified through thematic analysis is the lack of comprehensive ESG reporting standards. While some leading companies have adopted international frameworks such as the Global Reporting Initiative (GRI) and ISO standards, there remains a lack of a universally applied standard across all sectors. This inconsistency in reporting practices limits the comparability and reliability of ESG data, making it difficult for stakeholders to accurately assess corporate performance [3,5].

Another significant barrier is the limited awareness and expertise in ESG principles, especially among small and medium-sized enterprises (SMEs). Many companies are still in the early stages of understanding how ESG factors impact their operations and financial performance. This knowledge gap is particularly pronounced in sectors such as mining and oil and gas, which

are central to Kazakhstan's economy but have traditionally been slow to adopt sustainable practices. The lack of expertise in ESG further exacerbates the challenges these companies face in aligning with global standards [4,7].

Infrastructure and resource constraints also present considerable challenges. The successful implementation of ESG practices requires substantial investment in technology, infrastructure, and human resources. For many companies, particularly those in resource-intensive industries, the costs associated with ESG compliance can be prohibitive. Additionally, existing infrastructure challenges, such as outdated systems and limited access to advanced technologies, further complicate the adoption of sustainable practices in Kazakhstan [6].

Evidence from thematic analysis. The findings discussed above are derived from a rigorous thematic analysis, wherein qualitative data from various documents and reports were systematically coded to identify recurring themes. For example, in the "IGTIC Report," the theme of "regulatory support" emerged as a key driver of ESG adoption, reflecting the government's role in advancing sustainable practices [5]. Similarly, "investor demand" was identified as a prominent driver, supported by the increasing issuance of green bonds and loans, as documented in reports from the Kazakhstan Stock Exchange [7].

Conversely, the barriers to ESG adoption, such as the lack of standardized reporting and limited expertise, were also prominent in the thematic analysis. These challenges were particularly evident in reports highlighting the inconsistencies in ESG reporting practices and the difficulties SMEs face in implementing ESG principles [3,4].

To address the inconsistency in ESG reporting, it is recommended that Kazakhstan develop a unified reporting standard that aligns with international frameworks such as GRI and ISO. This standard should be mandatory for all publicly listed companies and encouraged for SMEs, with support provided in the form of training and resources [2,3].

ENVIRONMENT		SOCIAL			GOVERNANCE	
Environmental protection	Climate Change	Human Capital	Labor Rights	Consumer & Market	Corporate Conduct	Management & Operations
Sourcing	Air Pollution	Human Rights & Children Rights	Workplace health, Safety & Welfare	Product safety, Information & Responsibility	Corruption & bribery	Transparency & Operations
Product/Production impact & Innovation	Energy	Communities	Education & Development	Privacy & Data protection	Competitive behavior	Supply Chain Management
	Waste management		Diversity, Equity & Inclusion			Taxation & Reporting
	Land & terrestrial ecosystems					Stakeholder engagement
	Water & marine ecosystems					

Figure 1 Description of the constituents of ESG

Note: compiled based on data from [4]

Building on the progress made by leading companies, the framework emphasizes the need for stronger corporate governance structures that prioritize ESG factors. This includes the establishment of sustainability committees within boards of directors and the integration of ESG metrics into executive compensation schemes [8].

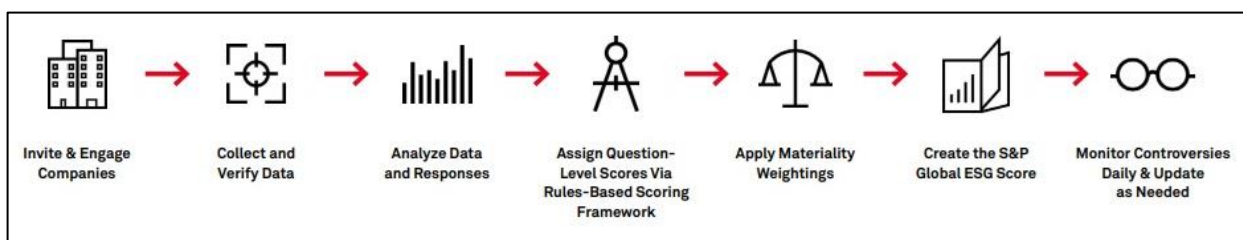

Figure 2 Multi-step process of scoring ESG by S&P Global

Note: compiled based on data from [7]

To overcome resource constraints, the framework advocates for increased investment in ESG infrastructure, including technology and human capital. This could be supported by government incentives, such as tax breaks or grants, for companies that invest in sustainable practices. Additionally, capacity-building programs aimed at enhancing ESG expertise across industries should be prioritized [4,6].

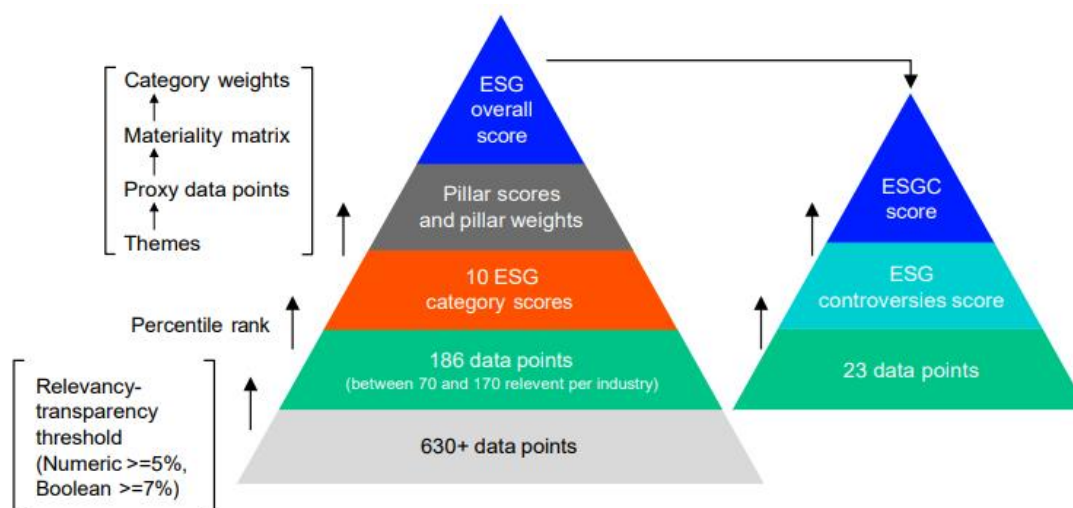

Figure 3 LSEG framework to evaluate ESG score in the companies

Note: compiled based on data from [7]

The framework also suggests leveraging market incentives to drive ESG adoption. This includes expanding the green finance market and encouraging investor engagement in ESG issues. By creating a favorable market environment, companies will be more likely to adopt and maintain ESG practices [7].

Based on these findings, a tailored framework for advancing ESG practices in Kazakhstan is proposed. This framework draws from global best practices while addressing the unique challenges faced by Kazakhstan.

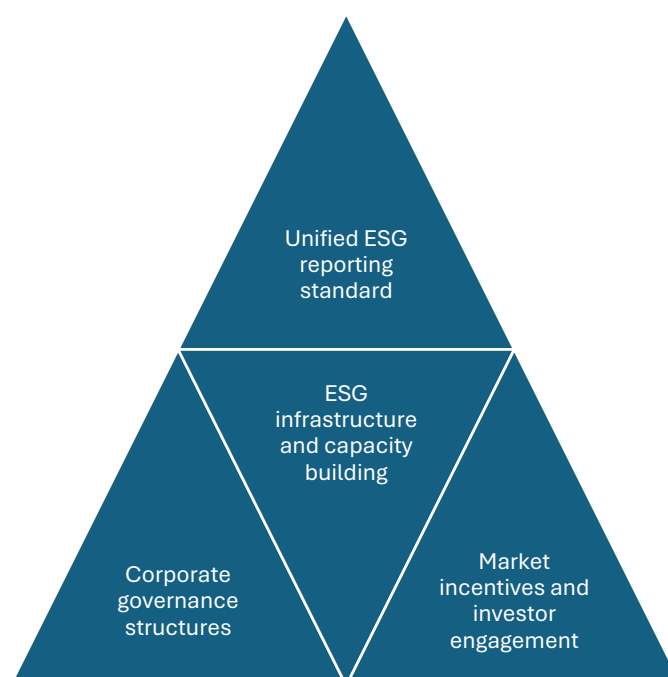

Figure 4 Advancing ESG practices in Kazakhstan

Note: compiled based on data from [7]

The findings from the thematic analysis are encapsulated in Picture 4, which presents a structured framework for advancing ESG practices in Kazakhstan. This triangular diagram illustrates the four essential components required to enhance ESG integration: a Unified ESG Reporting Standard, Corporate Governance Structures, ESG Infrastructure and Capacity Building, and Market Incentives and Investor Engagement. Each component supports the others, creating a cohesive strategy for driving sustainable development. The Unified ESG Reporting Standard sits at the apex, signifying its foundational role in establishing transparency and consistency across all sectors. Meanwhile, Corporate Governance Structures and Market Incentives ensure that ethical practices and financial motivations are aligned with sustainability goals. At the core, ESG Infrastructure and Capacity Building act as the engine that powers the framework, providing the necessary resources and expertise to implement these initiatives effectively. Together, these elements create a robust and interconnected system that can propel Kazakhstan toward greater compliance with international ESG standards, thereby enhancing its global standing and attracting sustainable investment.

Discussion

The integration of Environmental, Social, and Governance (ESG) principles in Kazakhstan presents a nuanced picture characterized by both progress and significant challenges. The thematic analysis conducted in this study highlights the complex interplay between the drivers and barriers of ESG adoption in the country, offering insights into how Kazakhstan's current

practices align with, or diverge from, international standards such as those set by S&P Global, the Asian Development Bank (ADB), and the London Stock Exchange Group (LSEG).

Kazakhstan has demonstrated a commitment to adopting ESG principles, as evidenced by regulatory initiatives such as the Environmental Code and the Strategy for achieving carbon neutrality by 2060. These efforts are in line with global commitments, such as the Paris Agreement and the United Nations Sustainable Development Goals, and reflect a growing recognition of the importance of sustainable development. However, as depicted in Table 1 and summarized in Picture 4, the current state of ESG practices in Kazakhstan reveals a mixed level of compliance with international standards.

The development of a Unified ESG Reporting Standard, as proposed in the findings, is critical to bridging the gap between Kazakhstan's practices and those outlined by global frameworks. Currently, the lack of comprehensive and standardized reporting remains a significant barrier to ESG integration. This inconsistency not only hampers transparency but also undermines the comparability and reliability of ESG data, making it challenging for investors and stakeholders to assess corporate performance accurately. Adopting a unified reporting standard that aligns with frameworks like GRI and ISO could enhance Kazakhstan's ESG transparency and facilitate more meaningful comparisons with global peers [1,3].

The role of corporate governance in advancing ESG practices cannot be overstated. Companies such as Kazakhtelecom and Kcell have made notable strides in enhancing governance structures, emphasizing transparency, accountability, and ethical behavior. These efforts align with international best practices, which prioritize strong governance as a pillar of sustainable business. However, the findings suggest that while large companies are making progress, small and medium-sized enterprises (SMEs) lag behind in adopting these practices. This disparity indicates a need for more targeted interventions, such as capacity-building programs and government incentives, to support SMEs in implementing robust governance frameworks [8,9].

Market incentives also play a crucial role in driving ESG adoption. The rise of green finance mechanisms, including green bonds and loans, has created financial incentives for companies to align with ESG standards. Institutions like the Kazakhstan Stock Exchange (KASE) have been instrumental in promoting ESG disclosures, thereby increasing the attractiveness of sustainable investments. However, to fully leverage these market incentives, it is essential to ensure that companies have the necessary infrastructure and expertise to meet ESG criteria. This includes investing in technology, human capital, and other resources required to support sustainable practices [7].

Despite these advancements, significant challenges remain. The limited awareness and expertise in ESG principles, particularly among SMEs and resource-intensive industries like mining and oil and gas, pose a substantial barrier to broader ESG adoption. This knowledge gap is exacerbated by infrastructure and resource constraints, which make it difficult for companies to implement and maintain ESG practices. The proposed framework for ESG development in Kazakhstan, as illustrated in Picture 4, addresses these challenges by advocating for increased investment in ESG infrastructure and capacity building. By providing the necessary resources and support, Kazakhstan can create a more enabling environment for companies to adopt and sustain ESG practices [4,6].

Moreover, the slow adoption of anti-corruption measures and inconsistent governance frameworks across sectors highlight the need for more rigorous enforcement of international governance standards. Strengthening corporate governance structures, particularly in SMEs, and promoting greater stakeholder engagement are essential steps toward achieving full compliance with global ESG frameworks. These efforts would not only enhance Kazakhstan's ESG performance but also improve its attractiveness to foreign investors and its standing in the global market [5,10].

The findings of this study have important implications for both policymakers and practitioners in Kazakhstan. To advance ESG practices, it is crucial to address the identified barriers through comprehensive policy reforms and targeted interventions. Future research should explore the specific challenges faced by different sectors in adopting ESG principles and identify strategies for overcoming these obstacles. Additionally, ongoing monitoring and evaluation of ESG practices in Kazakhstan are necessary to ensure continuous improvement and alignment with international standards.

In conclusion, while Kazakhstan has made commendable progress in adopting ESG principles, significant work remains to be done. The proposed framework provides a roadmap for addressing the current gaps and enhancing Kazakhstan's compliance with global ESG standards. By prioritizing transparency, corporate governance, and market incentives, and by investing in infrastructure and capacity building, Kazakhstan can position itself as a leader in sustainable development and attract greater investment in its future.

Conclusion

This study set out to explore the key drivers and barriers to the adoption of Environmental, Social, and Governance (ESG) principles in Kazakhstan, with the central research question being: What are the key drivers and barriers to the adoption of ESG principles in Kazakhstan, and what is a roadmap for Kazakhstan to align its ESG practices with international standards such as those set by S&P Global and the ADB? Through a comprehensive thematic analysis of relevant documents, frameworks, and case studies, the article aimed to evaluate Kazakhstan's current ESG landscape and propose a strategic framework for enhancing ESG practices in the country.

The findings of this study indicate that while Kazakhstan has made significant strides in integrating ESG principles, particularly through strong regulatory support and growing investor interest, several critical barriers remain. The lack of comprehensive ESG reporting standards, limited awareness and expertise, and infrastructure constraints are key challenges that hinder the full adoption of ESG practices across all sectors. These challenges, however, present opportunities for targeted reforms and investments that could significantly enhance Kazakhstan's ESG compliance and its alignment with global standards.

The proposed framework, which emphasizes the establishment of a Unified ESG Reporting Standard, the enhancement of corporate governance structures, investment in ESG infrastructure and capacity building, and the leveraging of market incentives, provides a clear roadmap for addressing these barriers. If implemented effectively, this framework could position Kazakhstan as a leader in sustainable development within the region, attracting greater foreign investment and improving its global standing.

In evaluating whether the article has achieved its goals, it is clear that the study has successfully identified and analyzed the key drivers and barriers to ESG adoption in Kazakhstan. Furthermore, the strategic framework proposed in this article offers actionable recommendations that are tailored to the unique challenges and opportunities within Kazakhstan. However, the article also highlights the need for ongoing research and policy efforts to ensure the continuous improvement and alignment of Kazakhstan's ESG practices with international standards.

In conclusion, while Kazakhstan has made commendable progress in adopting ESG principles, achieving full alignment with global standards will require sustained efforts and strategic investments. The insights and recommendations provided in this article lay the groundwork for future initiatives aimed at advancing ESG practices in Kazakhstan, contributing to the broader goal of sustainable development and responsible corporate governance.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

Authors' contributions.

Mukhiyayeva D. – approval of the final version of the article for publication; consent to be responsible for all aspects of the work, properly studying and resolving issues related to the reliability of data or the integrity of all parts of the article.

Sembiyeva L. – collection, analysis and interpretation of work results; writing a text and critically reviewing its content;

Zhagyparova A. – significant contribution to the concept of work.

References

1. Environmental, social and governance scores from LSEG, 2023 – [Electron.resource] - URL: <https://www.psx.com.pk/psx/themes/psx/uploads/lseg-esg-scores-methodology.pdf> (date of application: 25.07.2024)
2. Azretbergenova G.Zh., Yessymkhanova Z.K., Yessenali A. Development of ESG-transparency in the financial market of Kazakhstan//«Мемлекеттік аудит – Государственный аудит», - 2023.- 59(2), P.43–52, DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-59-2-43-52>
3. London Stock Exchange Group (LSEG), ESG Scores: Comprehensive Analysis for Investors, 2023 – [Electron.resource] - URL: <https://www.lseg.com/en/data-analytics/sustainable-finance/esg-scores#company-esg-scores> (date of application: 27.07.2024)
4. Marro P, ESG Agenda in Central Asia and Kazakhstan, 2023 – [Electron.resource] - URL: <https://kase.kz/files/presentations/en/Peter%20Marro%20-%20ESG%20Agenda%20in%20Central%20Asia%20and%20Kazakhstan.pdf> (date of application: 29.07.2024)
5. TOP 50 ESG Disclosure Companies in Kazakhstan, 2023 – [Electron.resource] - URL: <https://www.pwc.com/kz/en/publications/esg/top-50-esg.html> (date of application: 13.07.2024)
6. S&P Global. ESG Scores: Comprehensive Analysis for Investors, 2022 – [Electron.resource] - URL: <https://www.spglobal.com/esg/solutions/esg-scores-data> (date of application: 20.06.2024)
7. Shalbayeva S., Ismailov T., Mitkov M., Zamlynska O., Khachatryan V., Stratiichuk V. ESG Rating of Capital's Effect on Firms' Financing Sources: A Case Study of Asian Companies// Access to Science,

Business, Innovation in Digital Economy-, 2024.-№5(1).-P.102-124, DOI: [https://doi.org/10.46656/access.2024.5.1\(7\)](https://doi.org/10.46656/access.2024.5.1(7))

8. Al-Khoury A., Haddad H., Ali M.A., Al-Ramahi N.M., Al-Mubaydeen T.H. A Bibliometric Analysis Using Scopus Database of the Literature on Creative Accounting Trends// Montenegrin Journal of Economics. - 2024.- Vol. 20, №3.-P. 79-98, DOI: <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2024.20-3.6>

9. Elena G. Popkova, Bruno S. Sergi. ESG Management of the Development of the Green Economy in Central Asia

10. Kazakhstan Stock Exchange (KASE). Guidelines for ESG Disclosures, 2023 – [Electron.resource] - URL: https://kase.kz/files/emitters/KMGZ/kmgz_reliz_181023_en.pdf - (date of application: 05.07.2024)

11. Kuanova L., Sagiyeva R., Zaitenova N. Analytical Review of Experience in the Development of Sustainable Finance and Prospects for Implementation in Kazakhstan// Economics: the Strategy and Practice.-2023.-Vol.18, №4.-P.90-108, DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-4-90-108>.

12. Assessment of ESG factors and their impact on venture capital investment and market in different sectors of Kazakhstan, 2023 – [Electron.resource] - URL: <https://mostfund.vc/esgresearcheng> (date of application: 15.07.2024)

13. FinScience. AI-Driven ESG Scoring, 2023 – [Electron.resource] - URL: <https://finscience.com/en/ai-suite/esg-scoring/> (date of application: 15.06.2024)

14. Wharton ESG Initiative. Research on ESG, 2023 – [Electron.resource] - URL: <https://esg.wharton.upenn.edu/research/> (date of application: 12.06.2024)

15. Kuandykova M., Akpanov A., Tleubayeva S., Belgibayev A., Makhmudov A., Atchabarova A. Attracting Investment for Rural Development: Introduction of Organic Agriculture and ESG Principles in Kazakhstan// Journal of Environmental Management and Tourism. - 2023.- Vol. XIV, №5(69). –P.2196-2206, DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.5\(69\).04](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.5(69).04)

Д.М. Мухияева*, Л.М. Сембиева, А.О. Жагыпарова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

ESG шеңберін бағалау: әлемдік стандарттарды салыстырмалы талдау және олардың Қазақстанда қолданылуы

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстандағы экологиялық, әлеуметтік және басқару (ESG) қағидаттарын қабылдаудың негізгі қозғаушы күштері мен кедергілері зерттеледі. Құжаттарды, негіздемелерді және мысалдарды тақырыптық талдау арқылы зерттеу Қазақстандағы ESG тәжірибесінің қазіргі жағдайын бағалап, оларды S&P Global, Азия Даму Банкі (АДБ) және Лондон Қор Биржасы (LSEG) сияқты халықаралық стандарттармен салыстырады. Нәтижелер реттеушілік қолдау мен инвесторлардың сұранысындағы елеулі ілгерілеуді көрсетеді, сонымен қатар ESG есеп беру стандарттарының жоқтығы, шектеулі сараптама және инфрақұрылымның жеткіліксіздігі сияқты маңызды проблемаларды анықтайды. Осы мәселелерді шешу үшін мақалада Біртұтас ESG есеп беру стандартын әзірлеу, корпоративтік басқару құрылымдарын жетілдіру, ESG инфрақұрылымына инвестиция салу және нарықтық ынталандыруды пайдалану

сияқты стратегиялық негіз ұсынылады. Ұсынылған фреймуорк Қазақстанның ESG тәжірибесін жаһандық стандарттарға сәйкестендіруді, осылайша тұрақты инвестицияларға тартымдылығын арттыруды және жаһандық деңгейде жауапты бизнес тәжірибесінде оның орнын жақсартуды мақсат етеді. Сонымен қатар, мақалада Қазақстанның ESG тәжірибесі мен халықаралық стандарттар арасындағы сәйкессіздіктер анықталып, оларды жоюға бағытталған нақты шаралар ұсынылады. Ұсынылған шешімдер елдің тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуіне және халықаралық инвестициялардың ағынын арттыруына ықпал етеді деп күтілуде.

Түйін сөздер: ESG, корпоративтік басқару, тұрақты даму, S&P Global, Азия Даму Банкі (АДБ)

Д.М. Мухияева, Л.М. Сембиева, А.О. Жагыпарова

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Оценка систем ESG: сравнительный анализ мировых стандартов и их применения в Казахстане

Аннотация. В данной статье исследуются основные движущие силы и барьеры для внедрения принципов экологического, социального и корпоративного управления (ESG) в Казахстане. Путем проведения тематического анализа соответствующих документов, стандартов и примеров из практики, исследование оценивает текущее состояние ESG-практик в Казахстане и сравнивает их с международными стандартами, установленными S&P Global, Азиатским банком развития (АБР) и Лондонской фондовой биржей (LSEG). Результаты показывают значительный прогресс в области регулирования и спроса со стороны инвесторов, но также выявляют критические проблемы, такие как отсутствие комплексных стандартов ESG-отчетности, недостаток экспертизы и инфраструктурные ограничения. Для решения этих проблем в статье предлагается стратегическая основа, включающая разработку Единого стандарта ESG-отчетности, улучшение структуры корпоративного управления, инвестиции в ESG-инфраструктуру и использование рыночных стимулов. Предлагаемая основа направлена на приведение ESG-практик Казахстана в соответствие с мировыми стандартами, что повысит его привлекательность для устойчивых инвестиций и улучшит его позиции на глобальном уровне в области ответственного ведения бизнеса. Дополнительно в статье анализируются недостатки текущих ESG-практик Казахстана и предлагаются конкретные меры по их устранению, что способствует достижению устойчивого развития страны и привлечению международных инвесторов.

Ключевые слова: ESG, корпоративное управление, устойчивое развитие, S&P Global, Азиатский банк развития (АБР).

Information about authors:

Mukhiyayeva D.M. – corresponding author, PhD, Head of the Department of Management, L.N.Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str. 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Sembiyeva L.M. – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of State Audit, L.N.Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str., 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Zhagyparova A.O. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Economics, L.N.Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str, 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Мухияева Д.М. – корреспондент-автор, PhD, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Менеджмент» кафедрасының меңгерушісі, Қ.Сәтбаев көшесі 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Сембиева Л.М. – э.ғ.д., профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің "Мемлекеттік аудит" кафедрасының меңгерушісі, Қ.Сәтбаев көшесі 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Жагыпарова А.О. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, экономика факультетінің деканы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ.Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Мухияева Д.М. – автор-корреспондент, PhD, заведующий кафедрой «Менеджмент», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Сембиева Л.М. – д.э.н., профессор, заведующий кафедрой «Государственный аудит», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Жагыпарова А.О. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, декан факультета экономики, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

FTAMP 06.73.15
ҒЫЛЫМИ МАҚАЛА

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-262-278>

ЕАЭО елдерінде жанама салықтарды салықтық әкімшілендіру

Г.А.Самархан^{*1}, А.О.Жагыпарова¹, Н.А.Алдабергенов²

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: guliya.samarkhan23@gmail.com, zhagyparova.aida@mail.ru, aport8580@gmail.com)

Аңдатпа. Экономикалық дамудың қазіргі жағдайында салық салу мәселелерінің өзектілігі экономикалық одаққа біріктірілген елдер үшін барған сайын маңызды бола түсуде. Осы тұрғыда ұқсас экономикалық мүдделер елдерін біріктіретін интеграциялық блок болып табылатын Еуразиялық экономикалық одақта жанама салықтарды салықтық әкімшілендіруге ерекше назар аударылады. ҚҚС және акциздер сияқты жанама салықтар қатысушы мемлекеттердің қаржысын реттеудің және бюджеттерінің тұрақтылығын қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Авторлар акциздер мен ҚҚС түсімдерінің тенденцияларын анықтайды, сондай-ақ әрбір қатысушы елдің ерекшеліктерін ескере отырып, салық жүйесін оңтайландырудың ықтимал жолдарын ұсынады. Бұл зерттеуде ЕАЭО шеңберінде жанама салық салу контекстінде салық әкімшіліктері кездесетін сын-қатерлер қарастырылады, сондай-ақ Одақтың экономикалық интеграциясы мен орнықты дамуын нығайту үшін осы жүйені жетілдіру перспективалары талданады. Зерттеу нысаны кедендік төлемдер жүйесіндегі қосылған құн салығы және акциздер болып табылады.

Жұмыстың ғылыми-практикалық маңыздылығы Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде ҚҚС және акциздерді қолданудың рөлі мен маңыздылығымен, сондай-ақ жаңа материалдарды тарта отырып зерттеу жүргізумен және аталған проблеманы одан әрі ғылыми зерттеу кезінде алынған нәтижелерді пайдалану мүмкіндігімен айқындалады.

Түйін сөздер: ЕАЭО, ҚҚС, акциз, кедендік төлемдер, салықтық әкімшілендіру, салықтық кедергі.

Кіріспе

Еуразиялық аумақта орын алып жатқан интеграцияның негізгі бағыттарының бірі – қаржы секторы. Қаржы саласындағы интеграцияның түпкілікті мақсаты Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) елдерінің ортақ қаржы нарығын құру болып табылады [1]. Мүше мемлекеттердің қаржы нарығын дамытудағы ынтымақтастығындағы жанама салық салуды үйлестіру бағыты ҚҚС және акциздерді реттейтін нормативтік құқықтық актілерде конвергенцияны қамтуы керек [2].

Қосылған құн салығын (ҚҚС) және акциздерді қолдану ЕАЭО қызметінің маңызды бағыты болып табылады, оның мүшелері арасындағы экономикалық теңсіздікті азайтуға көмектеседі және одақтас елдердің әлемдік нарықтарға шығуын қамтамасыз етеді. Дегенмен, қазіргі уақытта акциздер мен ҚҚС-ты реттейтін заңнамалық базаға ерекше назар аудару қажет. ЕАЭО аясында жанама салық салу жүйесін жетілдірудің екі негізгі бағыты бар: мүше мемлекеттер арасындағы салық заңнамасын үйлестіру және салықтық әкімшілендіруді біріздендіру.

Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде ҚҚС және акциздерді алудың құқықтық негізі әрбір жеке елдің салық кодекстері болып табылады. Жалғыз ерекшелік Армения болып табылады, өйткені бұл мемлекетте акциздерді алудың заңнамалық негізі Армения Республикасының «Акциз туралы» Заңында көрсетілген [3].

ЕАЭО қатысушы елдердің салық заңнамасын зерделеу қатысушылар «салықтық бақылау» терминін жалпы түсінгенімен, оны жүзеге асырудың нысандары мен тәртібі әр елде әр түрлі болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Салықтық бақылау процестері мен әдістерін үйлестіру және біріздендіру қажет. Салықтық тексерулердің негізгі түрлері және оларды жүргізу ұлттық заңнамада нақты айқындалуға тиіс. Тексеру шарттары мен әдістері әр түрлі елдер қолданатын есептеулердегі айырмашылықтарды ескере отырып стандартталуы керек, өйткені әр ел өзінің есебін қолданады: Ресейде – айлар, басқа мемлекеттерде – күндер (жұмыс немесе күнтізбелік). Салықтық тексерулерден кейін шешімдердің бірыңғай нысандарын құру мүмкіндігін қарастыру маңызды қадам болып көрінеді. ТМД елдерінің типтік Салық кодексі осы мәселелерді шешуге ықпал етуі мүмкін, өйткені оның негізгі мақсаты салық қатынастарын реттеудің жалпы тәсілдерін әзірлеу болып табылады. ЕАЭО-ға мүше барлық елдер де Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының мүшелері болып табылатындығын ескере отырып, осы бағыттағы бірлескен күш-жігер өте перспективалы болып көрінеді [4].

ЕАЭО елдері арасында салық салу тәсілдерінде және ірі бюджеттік салықтарда айтарлықтай айырмашылықтар бар. Осыған қарамастан, тауарлар мен қызметтер нарықтарында өзара сауда үшін тосқауылдар жасайтын және одаққа қатысушы мемлекеттердің нарықтарына акцизделетін тауарлардың қолжетімділігін шектейтін тарифтік емес кедергілер әрекет етуді жалғастыруда.

Әдебиеттерге шолу

ҚҚС, акциздер, кедендік баждар және басқалары сияқты жанама салықтар осы елдердің бюджеттерін қалыптастыруда және экономикалық процестерді реттеуде

маңызды рөл атқарады. ЕАЭО ішінде бірыңғай нарықтың тиімді жұмыс істеуі үшін жанама салықтарды әкімшілендіруді қоса алғанда, салық аспектілерін зерделеу және талдау маңызды.

Осы тақырып бойынша зерттеулер салық заңнамасын салыстырмалы талдаудан және ЕАЭО елдерінде жанама салықтарды қолдану практикасынан бастап Әкімшілік рәсімдер мен салық алу тетіктерінің тиімділігін зерттеуге дейінгі көптеген аспектілерді қамтиды. ЕАЭО елдері арасындағы салық заңнамасын үйлестіру мәселелерін және олардың өңірдегі бизнес – ортаға және экономикалық өсуге ықпалын қарастыратын зерттеулер маңызды болып табылады.

Зерттеу ЕАЭО елдерінің, соның ішінде Қазақстан, Ресей, Беларусь, Қырғызстан және Армения заңнамасына, сондай-ақ отандық және шетелдік ғалымдардың академиялық еңбектеріне негізделген.

A.Razin & E.Sadka (2015) бір экономикалық топқа кіретін елдер үшін салық саясатын қалыптастырудағы үйлестірудің маңыздылығын атап өтті [5].

М.И.Кротовтың айтуынша, ЕАЭО өңірдегі ең ірі интеграциялық топ болып табылады, оның әлеуетті нарығы әлемдік ЖІӨ-нің 4-4, 2% құрайды. ЕАЭО ынтымақтастықты жаңғырту және жандандыру, мүше елдердің экономикаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру, олардың тұрғындарының өмір сүру деңгейін жақсартуға бағытталған тұрақты дамудың негізін құру мақсатында құрылды [6].

Kofner, Y (2018) ЕАЭО елдерінің интеграциясы жағдайында салықтық әкімшілендірудің проблемалары мен болашағына бағытталған. Автор одаққа мүше әртүрлі елдердегі жанама салықтарды алу тетіктерін талдап, олардың ортақ экономикалық кеңістікке кіру кезіндегі қиындықтарын анықтайды [1].

Ozer A. S (2018) ЕАЭО жағдайында жанама салықтарды тиімді басқару және әкімшілендіру аспектілеріне назар аударады. Оның зерттеулері салық саясатын, салық жинау құралдарын талдауды және аймақтағы салық төлеуден жалтарумен және салық төлеуден жалтарумен күресу шараларының тиімділігін бағалауды қамтуы мүмкін [4].

А.В.Сбежнев кедендік төлемдер жүйесіндегі ең маңызды құрамдас бөліктер, әрине, кедендік баждар және салықтар (соның ішінде кеден одағының кедендік аумағына тауарлар әкелінген кезде кеден органдары салатын ҚҚС және акциздер) болатынын атап өтті [7].

Салық салу мен мемлекеттің дамуының, оның ішінде оның әкімшілік мүмкіндіктерінің арақатынасы мәселелері Bräutigam D., Fjeldstad O.-H., Moore M (2008) сынды шетелдік авторлардың еңбегінде талданады. Олар тұрақты және тиімді мемлекеттік институттарды құру үшін салықтық әкімшілендірудің маңыздылығын көрсетеді. ЕАЭО жағдайында оның жұмысы одақ елдерінің жанама салықтарды жинау саласындағы әкімшілік мүмкіндіктері қалай дамып жатқанын және бұл аймақтың экономикалық дамуы мен интеграциясына қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі [8].

Талдау барысында зерттеудің ақпараттық базасы ретінде 2020 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде мемлекеттік қаржы көрсеткіштері бойынша зерттелген ЕАЭО теңгерімді деректері болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақаланы жазу барысында нормативтік құқықтық актілер (Қазақстан Республикасының, Ресей Федерациясының, Қырғызстан Республикасының, Армения Республикасының және Беларусь Республикасының Салық кодекстері) және Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің салық органдарының ресми интернет-ресурстарынан алынған деректер қарастырылды. Сондай-ақ, отандық және шетелдік ғалым-экономистердің еңбектері талданды. Алдымен осы тақырып бойынша экономистердің жұмыстары зерттелді, содан кейін елдердің салық түсімдеріндегі пайыздық мөлшерлемелер мен жанама салықтар үлестері салыстырылды, өйткені жанама салықтар салық жүйелерін үйлестіруде маңызды рөл атқарады. ЕАЭО елдерінде ҚҚС және акциз алу жағдайын талдай отырып, негізгі проблемалар анықталып, оларды шешу жолдары ұсынылды. Сондай-ақ, бес елдің салық жүйелерінің кейбір элементтеріне (мысалы, жанама салықтардың түрлері мен арнайы салық ережелеріне, салық кедергілеріне) салыстырмалы талдау жасалды.

Ғылыми мақаланы жазу кезінде шешілетін міндеттердің ерекшеліктеріне байланысты экономикалық зерттеудің әртүрлі әдістері қолданылды: зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін қоюдағы абстрактілі және логикалық әдістер. Зерттеудің дедуктивті әдістері гипотезалар мен теорияларды қолданыстағы жалпы принциптер мен заңдылықтарға сүйене отырып тексеру үшін қолданылады. ЕАЭО елдеріндегі жанама салықтарды салықтық әкімшілендіру контекстінде бұл салық жүйелерін үйлестірудің экономикалық ынтымақтастық пен өсуге әсері туралы гипотезаларды тексеруді қамтиды. Мысалы, салық ставкалары мен ережелерін біріздендіру елдер арасындағы экономикалық байланыстардың жақсаруына әкеледі деген жалпы теорияға сүйене отырып, зерттеу ЕАЭО елдерінің мысалында осы гипотезаны тексеру үшін нақты деректерді талдай алады. Осы бапта ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің жанама салықтарын салықтық әкімшілендіру әртүрлі экономикалық аспектілерден қаралады.

Бұл ғылыми жұмыстың мақсаты ЕАЭО елдеріндегі жанама салықтарды салықтық әкімшілендіру жүйесін талдау және оны жетілдіру бағыттарын анықтау болып табылады. Зерттеу жанама салықтарды басқару үшін қолданылатын ағымдағы механизмдерді зерттеуге, сондай-ақ олардың тиімділігін бағалауға және ықтимал проблемалар мен кемшіліктерді анықтауға бағытталған. Осы мақсатқа жету үшін ЕАЭО елдеріндегі жанама салықтарды реттейтін теориялық негіздер мен құқықтық базаға шолу жүргізу; жанама салықтарды салықтық әкімшілендірудің қолданыстағы жүйесін зерттеу; салықтық әкімшілендірудің ағымдағы тәсілдерінің тиімділігін бағалау және негізгі проблемалар мен кемшіліктерді анықтау; жанама салықтарды салықтық әкімшілендіруді жетілдіру жөнінде ұсынымдар әзірлеу міндеттелді. Зерттеу объектісі ҚҚС және акциздерді қоса алғанда, ЕАЭО елдеріндегі жанама салықтарды салықтық әкімшілендіру жүйесі болып табылады.

ЕАЭО елдеріндегі жанама салықтарды салықтық әкімшілендіруді зерттеу әдістемесі материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасын, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасын қамтитын кешенді тәсіл болып табылады.

Жанама салықтарды салықтық әкімшілендіруді зерттеудің ғылыми әдістемесі келесі элементтерді қамтиды:

- зерттеу шеңберінде қаралатын негізгі сұрақтарды анықтау;
- зерттеу сұрақтарына ықтимал жауаптар туралы болжамдарды тұжырымдау;
- мақсатқа жету және гипотезаны тексеру үшін әрекеттер тізбегін жоспарлау;
- деректерді жинау, талдау және түсіндіру үшін қолданылатын құралдар мен тәсілдерді анықтау (құқықтық талдау, салыстырмалы зерттеу, эконометрикалық әдістер және т.б).

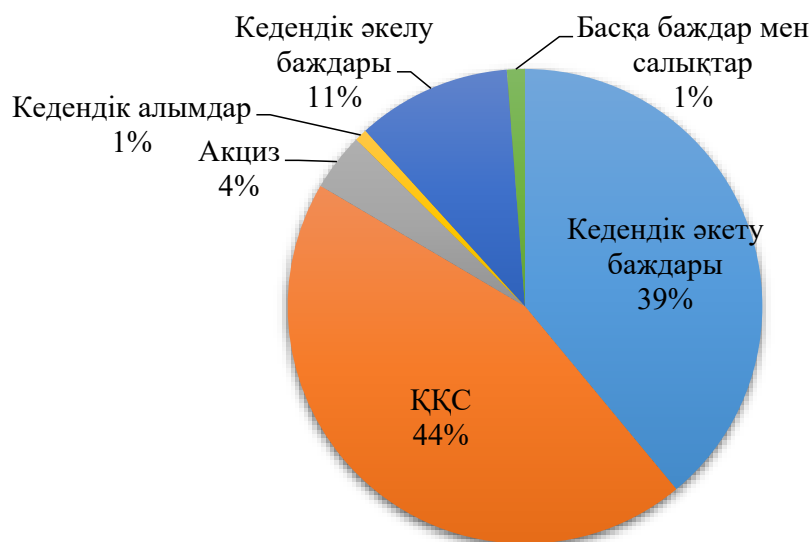
Талдау Еуразиялық экономикалық одақ елдеріндегі жанама салықтарды жинау мен есепке алудың ағымдағы әдістерін, сондай-ақ қолданыстағы салықтық әкімшілік практикалардың тиімділігін бағалауды қамтиды. Мәліметтерді эмпирикалық талдау одақтың мүше елдеріндегі салықтық әкімшілендірудің тиімділігін салыстыра отырып, ЕАЭО елдеріндегі жанама салықтар бойынша статистикалық деректерді жинауға және талдауға мүмкіндік береді.

Талдау және зерттеу нәтижелері

Жанама салықтар ішкі нарықта тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді өндіруге және сатуға байланысты, сондай-ақ тауарларды кедендік аумаққа әкелу кезінде алынады.

Осы тұрғыда жанама салықтарды жинаудың күрделі тетіктерін талдай отырып, ағымдағы тәжірибелердің мәнін ашып, олардың тиімділігін анықтап, салық салу жүйелеріне әсер ететін негізгі аспектілерді бөліп көрсету қажет.

ЕАЭО елдерінде ҚҚС пен акциздердің қолданылуын талдау үшін алдымен кедендік төлемдер жүйесіндегі жанама салықтардың орнын анықтау қажет (1-сурет).

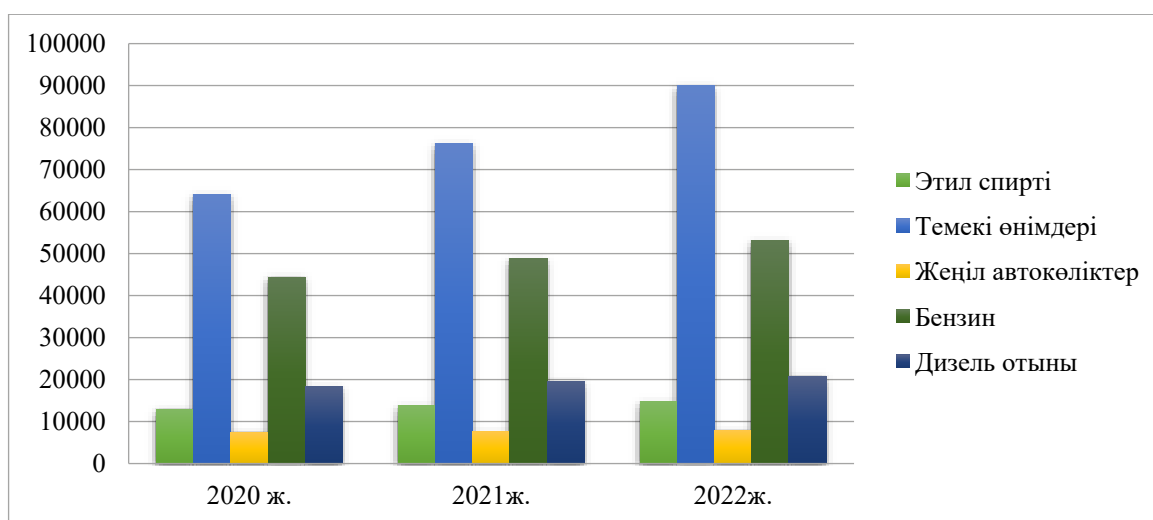
Сурет 1. ЕАЭО елдеріндегі 2022 ж. кедендік төлемдердің құрылымы, %

Ескерту – Еуразиялық экономикалық комиссия [9] дереккөзі бойынша автормен құрастырылған.

1-суреттегі ұсынылған деректерге сүйенсек, 2022 жылы ҚҚС ЕАЭО елдеріндегі кедендік төлемдердің жалпы құрылымында 44%-ын құрап, айтарлықтай үлеске ие болды деп қорытынды жасауға болады. Екінші орынды 39% үлесі бар кедендік әкету баждары иеленді, ал акциздер кедендік төлемдердің жалпы көлемінің 4%-ын ғана құрады.

ҚҚС үстемдігі оның тауарлардың барлық санаттарына міндетті түрде алынуымен түсіндіріледі. Акциздердің төмен пайызы бұл салықтың тауарлардың шектеулі санына ғана қолданылатындығына және қызмет көрсету немесе жұмыс саласына қолданылмайтындығына байланысты.

2-суретте 2020-2022 жылдардағы тауарлардың әртүрлі санаттары бойынша акциздерді алу динамикасы көрсетілген.

Сурет 2. Акцизделетін тауарлардың түрлері бойынша акциздердің динамикасы (млн. доллар)

Ескерту – Еуразиялық экономикалық комиссия [9] дереккөзі бойынша автормен құрастырылған.

2-суретті талдаудан келесі қорытынды жасауға болады: темекі өнімдері саласында айтарлықтай өзгерістер байқалады, өйткені олар халық арасында жиі кездеседі. Жалпы акциздік түсімдердің жартысынан көбі (50%-дан сәл астамы) осы нақты өнімнен келеді. Бензин жалпы кірістің 20%-ын құрайды және де кеңінен тұтынылатын өнім болып табылады. Қалған 30% басқа акцизделетін тауарлар арасында бөлінеді.

■ Ресей ■ Беларусь ■ Қазақстан ■ Армения ■ Қырғызстан

Сурет 3. ЕАЭО елдеріндегі 2022 ж. акциздерді пайдалану үлесі, %

Ескерту – Еуразиялық экономикалық комиссия [9] дереккөзі бойынша автормен құрастырылған.

3-суреттің деректері акциздерді қолданудан алынған ЕАЭО елдерінің мемлекеттік бюджеттеріне түсетін барлық қаражаттың 60%-ы Ресейге тиесілі екенін айтуға мүмкіндік береді. Жалпы құрылымдағы мұндай үлес Ресейде акциздердің ең жоғары ставкалары қолданылатындығымен түсіндіріледі.

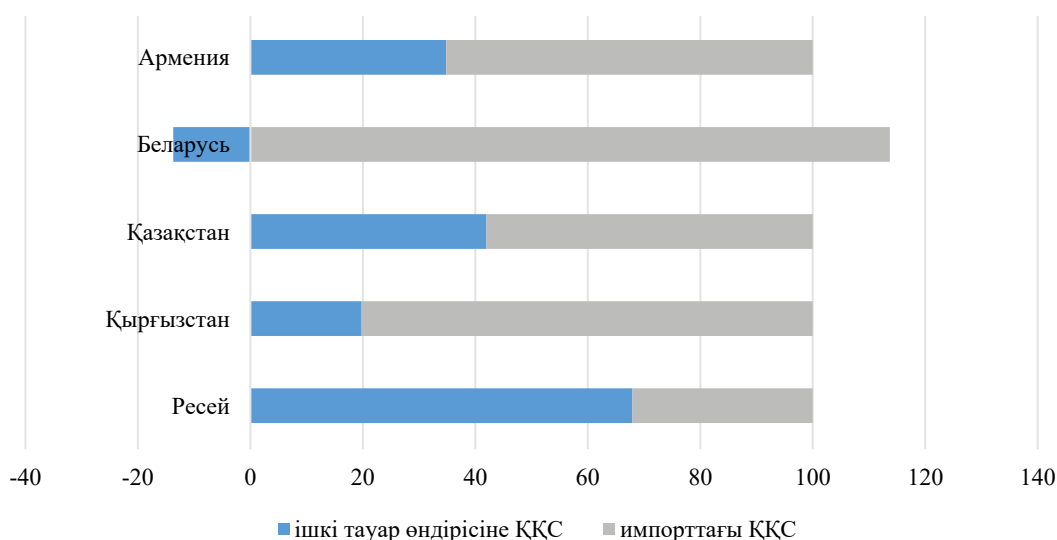
Кесте 1. Қосылған құн салығының түсімі (млн АҚШ доллары)

	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	Ауытқу, % (2022/2018)
Армения	907,3	1054,1	964,4	1103,7	1559,8	172
Беларусь	5180,9	5383,5	5131,8	5877,7	-	-
Қазақстан	5901,6	7036,3	6132,7	6590,4	9178,1	155,5
Қырғызстан	766,8	729,5	510,2	751,8	1279,4	166,8
Ресей	96 208,8	109 619,8	100 112,5	125 092,9	141 617,8	147,2
Ел аумағында өндірілетін тауарларға (жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге)						
Армения	293,2	295,2	384,0	435,2	542,8	185,1
Беларусь	-1111,7	-693,3	114,4	-806,1	-	-
Қазақстан	2638,1	3540,0	2922,1	2574,3	3853,8	146
Қырғызстан	172,6	173,3	137,7	181,4	252,9	146,5
Ресей	57 159,4	65 782,1	59 335,4	74 402,8	96 202,8	168,3
Ел аумағына әкелінетін тауарларға (жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге)						
Армения	614,1	758,9	580,4	668,4	1017,0	165,6

Беларусь	6296,6	6076,8	5017,5	6683,8	-	-
Қазақстан	3263,5	3496,2	3210,6	4016,1	5324,3	163,1
Қырғызстан	594,1	556,3	372,4	570,4	1026,4	172,8
Ресей	39 049,3	43 837,7	40 777,1	50 690,1	45 414,9	116,3
Ескерту – Еуразиялық экономикалық комиссия [9] дереккөзі бойынша автормен құрастырылған.						

Келесі ЕАЭО елдерінде ҚҚС қолдануды жеке талдау қажет. 1-кестенің деректерінен ЕАЭО-ға мүше елдердегі кедендік төлемдер құрылымында ҚҚС қолданудан түсетін түсімдер жыл сайын артып келеді деген қорытынды жасауға болады. Себебі, жыл сайын кез-келген елдің сыртқы сауда айналымы артып келеді, сондықтан кедендік төлемдер және соның салдарынан ҚҚС ұлғаяды.

ҚҚС бойынша ең көп үлесті Ресей алады. Одан кейін Қазақстан Республикасы мен Беларусь Республикасы келеді. Ресейде ҚҚС динамикасының секірісін базалық пайыздық мөлшерлеменің өсуімен байланыстыруға болады.

Сурет 4. 2022 жыл қорытындысы бойынша ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердегі ҚҚС құрылымы, %

Ескерту – Еуразиялық экономикалық комиссия [9] дереккөзі бойынша автормен құрастырылған.

Сонымен, тұтастай алғанда, одақтың барлық мемлекеттерінде тауарларды импорттау кезінде ҚҚС ішкі тауар өндірісіндегі ҚҚС-тан басым болатын ұқсас көрініс бар (Ресей Федерациясын қоспағанда). Беларусь Республикасы ерекшеленеді, мұнда импорттағы ҚҚС 100%-дан асады.

Сондай-ақ, ЕАЭО-ға мүше елдердегі ҚҚС ставкалары бірдей емес екенін атап өткен жөн. 2-кестеде ЕАЭО елдерінде қолданылатын ҚҚС ставкалары көрсетілген.

Кесте 2. ЕАЭО елдерінің ҚҚС пайыздық мөлшерлемелері

Мемлекет	Шарты	Пайыздық мөлшерлеме, %
Армения	ҚҚС тауарлар мен қызметтердің көп бөлігіне, соның ішінде импортқа қолданылады. Бұл ретте, егер оның жылдық салық салынатын айналымы 115 миллион РА драмасынан асатын болса, ұйым тіркелуі керек.	20
Беларусь	Бірыңғай пайыздық мөлшерлеме, келесілерді қоспағанда:	20
	экспортталатын тауарлар мен қызметтер, сондай-ақ экспортты сүйемелдеу жөніндегі қызметтер; шетелдіктерге әуе кемелерін, олардың компоненттерін жөндеу, жаңғырту, қайта жабдықтау, оларға техникалық қызмет көрсету жөніндегі қызметтер және т.б.	0
	Ара шаруашылығы, мал шаруашылығы (аң терісін қоспағанда), балық шаруашылығы өнімдерін өткізу; Беларусь Республикасының аумағына балаларға арналған тауарлардың кейбір түрлерін әкелу және т. б	10
	Телекоммуникация қызметтері	25
Қазақстан	салық салынатын айналым және салық салынатын импорт бойынша	12
	тауарларды экспортқа өткізу (түсті және қара металдардың сынықтарынан басқа) және халықаралық тасымалдармен байланысты жұмыстарды, қызметтерді орындау жөніндегі айналым	0
Қырғызстан	Бірыңғай пайыздық мөлшерлеме, келесілерді қоспағанда:	12
	лизинг шарты бойынша негізгі құралдарды әкелу; егер ол ЕАЭО мүшелері болып табылатын мемлекеттерден әкелінген болса, алыс-беріс шикізатын қайта өңдеу; кендерден, концентраттардан және қорытпалардан басқа тауарларды экспорттау; транзиттік авиаарейстерге қызмет көрсету және т. б.	0
Ресей	тауарлар мен қызметтердің негізгі бөлігіне	20
	әлеуметтік маңызы бар өнімдерге арналған ставка (таңдамалы азық-түлік, дәрі-дәрмек және балалар тауарларының тобы)	10
	экспорттаушылар үшін, сондай-ақ ішкі өңіраралық тасымалдаулар үшін	0
Ескерту – Еуразиялық экономикалық комиссия [9] дереккөзі бойынша автормен құрастырылған.		

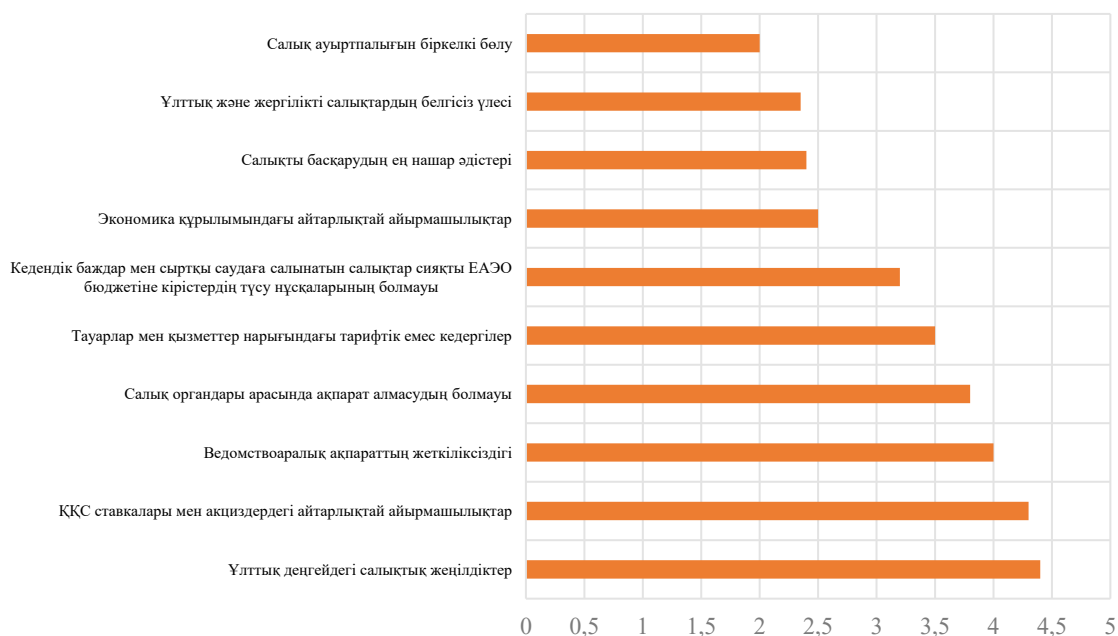
Бюджеттік түсімдерді ұлғайту және ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің бәсекеге қабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында салық жүйелерін жақсарту үшін нақты шаралар қабылданды. Олардың ішінде-сыртқы сауда операторлары

үшін бірыңғай сәйкестендіру жүйесін (UISFTO) құру, электрондық сервистерді жақсарту, салық және кеден қызметтері арасында ақпарат алмасуды автоматтандыру, сондай-ақ цифрлық сауда саласында салықтық әкімшілендірудің жаңа тетіктерін енгізу.

Сараптамалық рейтингтің нәтижелері бойынша ЕАЭО аймағындағы интеграциялық үдерістерге кедергі келтіретін негізгі үш кедергі болды:

- ұлттық деңгейде ауқымды салықтық жеңілдіктер;
- ең маңызды мәселе – ұлттық деңгейде белгіленген жанама салық ставкаларындағы елеулі айырмашылықтар;
- кеден және салық органдары арасындағы ведомствоаралық өзара іс-қимылдың жеткіліксіздігі.

ЕАЭО елдерінде салық жеңілдіктері ұлттық деңгейдегі ең өзекті мәселе екенін атап көрсетеді. Мысалы, Беларусь Республикасында отандық өнімнің бірнеше санаты үшін ҚҚС төмендетілген мөлшерлемесі қолданылады. Екінші маңызды сын-қатер ЕАЭО елдері арасындағы жанама салықтар ставкаларындағы елеулі айырмашылықтарды білдіреді, бұл акцизделетін өнімнің ұлттық нарықтарының өзара қол жеткізуіне тосқауыл болады және бақыланбайтын трансшекаралық ағындарға және көлеңкелі сектордың кеңеюіне ықпал етеді.

Сурет 5. ЕАЭО-дағы салық кедергілерін сараптау

Ескерту – Еуразиялық экономикалық комиссия [9] дереккөзі бойынша автормен құрастырылған.

Бұдан басқа, тауар және қызмет көрсету нарықтарындағы тарифтік емес кедергілерді сақтау сияқты ЕАЭО салық органдары арасында ақпарат алмасу проблемалары ерекшеленеді. Сондай-ақ, ЕАЭО үшін кедендік баждар мен сыртқы сауда салықтары сияқты бюджеттік кірістердің баламалы көздерінің жоқтығы байқалады.

Қорытынды. Бүгінде ЕАЭО елдерінде салық заңнамасын стандарттау және үйлестіру мәселелері ерекше маңызға ие болып отыр. Елдер үшін жаңа басымдықтар салықтық әкімшілендіру тетіктерін жетілдіру, жеке табысқа салық салуда диспропорционалдылықты жою және тең экономикалық шарттарды орнату болып табылады.

Бұл процестің негізгі аспектілерінің бірі – интеграциялық одақ шеңберінде өзара сауданы, капиталдың, қаржылық ресурстардың, қызметтердің және жұмыс күшінің еркін қозғалысын кеңейтуді қамтитын салық саясаты. ЕАЭО-ға мүше елдердің салық заңнамасын салықтық бақылау нысандары тұрғысынан талдау бақылау рәсімдеріндегі белгілі бір айырмашылықтарға қарамастан, салықтық бақылау нысандарын құқықтық реттеудің жалпы тәсілдері бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл жалпы шарттар Еуразиялық экономикалық одаққа қатысушы мемлекеттердің салық заңнамасын біріздендіру және үйлестіру үшін негіз бола алады. Бұл өз кезегінде ЕАЭО-ға мүше елдерде сауда-экономикалық ынтымақтастықты, іскерлік белсенділікті және тұрақты экономикалық өсуді жандандыруға ықпал етеді.

Қазіргі уақытта Еуразиялық экономикалық одақ елдерін Еуропалық Одаққа интеграциялау процесі бірнеше проблемаларға байланысты баяулауда. Негізгі қиындықтарға ЕАЭО елдеріндегі салық салу тәсілдеріндегі елеулі айырмашылықтар, тауарлар мен қызметтер нарықтарындағы тарифтік емес кедергілердің сақталуы, сондай-ақ кедендік баждар мен сыртқы сауда салықтары сияқты бюджеттік кірістердің баламалы көздерінің болмауы жатады [10].

Еуропалық Одақтың салық заңнамасын үйлестіру тәжірибесін зерделеу, ең алдымен, жанама салық салуға, атап айтқанда ҚҚС және акциздерді өндіріп алуға қатысты мәселелерді реттеу маңызды екенін көрсетеді [11].

ЕАЭО елдері жанама салықтарды алу жүйесін жақсарту және салық заңнамасын одан әрі келісу мақсаттарын қояды. Сондай-ақ, пропорционалдылықты жою және салық салу саласында тең экономикалық жағдайлар жасау міндеті ерекшеленеді.

Мұндай басымдықтарға мыналар жатады:

- ЕАЭО шеңберінде сыртқы сауда операторларын сәйкестендіру жүйесін құру;
- Салық органдарының онлайн-сервистерін жетілдіру және ақпаратпен автоматтандырылған алмасуды ұйымдастыру;
- Электрондық сауда және акцизделетін өнімдер нарығында салықтық әкімшілендіру тетіктерін пысықтау [12].

Еуразиялық экономикалық одақ елдері арасында қосылған құн салығының негізгі ставкаларын біріздендіру қажет, бұл ЕАЭО шеңберінде экспорт пен импорт ағындарын теңестіруге ықпал етеді. Айта кету керек, бұл салық тәуекелдерін төмендетудің маңызды қадамы. Мысалы, ҚҚС мөлшерлемесінің 12%-дан 20%-ға дейін күрт өсуі кезінде Қырғызстан мен Қазақстанда халықтың салыстырмалы түрде төмен сатып алу қабілетін сақтау елеулі тәуекелдерді білдіреді. Осыны ескере отырып, ставканы (10-15 жыл ішінде) 18-20%-дан кем емес деңгейге дейін кезең-кезеңімен көтеру қисынды және орынды болып көрінеді [13].

ЕАЭО шеңберінде салықтық әкімшілендірудің үйлестірілуі мен тиімділігін жақсарту үшін бірқатар шаралар қабылдау қажет.

– Салық заңнамасын үйлестіру

Ұсыныс: ЕАЭО елдері салық заңнамасын, әсіресе ҚҚС ставкалары мен акциздер, сондай-ақ оларды алу рәсімдері бөлігінде үйлестіруге ұмтылуы тиіс.

Негіздеме: салық ставкалары мен процедураларындағы айырмашылықтар саудаға кедергілер тудыруы және қатысушы елдер арасындағы салық бәсекелестігін ынталандыруы мүмкін. Үйлестіру әкімшілік шығындарды азайтуға және салықтық әкімшілендірудің ашықтығын арттыруға көмектеседі.

– Бірлескен ақпараттық жүйелер

Ұсыныс: салық төлеушілер және олардың операциялары туралы деректермен алмасу үшін бірыңғай ақпараттық жүйені құру.

Негіздеме: бұл салық төлеуді бақылауды жеңілдетеді, салық төлеуден жалтару тәуекелдерін азайтады және мемлекетаралық сауда операцияларының ашықтығын қамтамасыз етеді. Электрондық ақпарат алмасу жүйелерін енгізу салықтық әкімшілендірудің тиімділігін арттыруы мүмкін.

– Салықтық тексерулерді үйлестіру

Ұсыныс: трансшекаралық деңгейде салықтық тексерулерді үйлестіру тетіктерін әзірлеу және енгізу.

Негіздеме: салықтық тексерулердің нәтижелері туралы бірлескен тексерулер мен ақпаратпен алмасу салықтан жалтару схемаларын анықтауға және болдырмауға, сондай-ақ салық органдарының күш-жігерінің қайталануын азайтуға көмектеседі.

– Оқыту және тәжірибе алмасу

Ұсыныс: ЕАЭО елдерінің салық органдарының қызметкерлері үшін бірлескен тренингтер мен семинарларды тұрақты өткізу.

Негіздеме: үздік тәжірибелермен алмасу және салық инспекторларының біліктілігін арттыру салықтық әкімшілендіру сапасын жақсартуға және жанама салықтарды төлеуді бақылау тәсілдерін біріздендіруге ықпал етеді.

– Салық төлеушілердің бірыңғай тізілімін құру

Ұсыныс: ЕАЭО елдерінде қызметін жүзеге асыратын салық төлеушілердің бірыңғай тізілімін қалыптастыру.

Негіздеме: Бірыңғай тізілім салық органдарының салық төлеушілер туралы өзекті ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз етеді, бұл салық заңнамасының сақталуын бақылауды жеңілдетеді және салықтық айла-шарғы жасау мүмкіндіктерін азайтады.

– Жалпы есеп беру стандарттарын енгізу

Ұсыныс: жанама салықтар бойынша есептіліктің жалпы стандарттары мен нысандарын әзірлеу.

Негіздеме: бірыңғай есеп беру стандарттары деректерді талдауды және салық төлеуді бақылауды жеңілдетеді, сонымен қатар әртүрлі елдердегі салық жүктемесі мен әкімшілік тиімділігін салыстыруға мүмкіндік береді.

ЕАЭО елдерінде жанама салықтарды салықтық әкімшілендіруді жетілдіру заңнаманы үйлестіруді, заманауи ақпараттық технологияларды енгізуді және салық органдары арасындағы тығыз ынтымақтастықты қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Ұсынылған шараларды іске асыру салықтық әкімшілендірудің тиімділігін арттыруға, салықтан

жалтару тәуекелдерін азайтуға және Одақ ішінде экономикалық қатынастарды дамыту үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік береді.

Салықтық әкімшілендіру тетіктерін жетілдіру қажеттілігі жаһандану мен экономикалық процестерді ақпараттандыруға байланысты [14]. ЕАЭО елдерінің кедендік және салық құрылымдары арасындағы технологиялық және ақпараттық өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыру тәсілдерін әзірлеу бойынша бірлескен жұмыстың жүргізілуі маңызды. Мысалы, бір жағынан салық органдары мен екінші жағынан ЕАЭО-ға мүше елдердің салық төлеушілері арасындағы ақпарат алмасуды жақсартатын мамандандырылған интерфейстерді енгізуге болады.

Мүдделер қақтығысы. Бұл зерттеудің авторлары мүдделер қақтығысына тап болмады.

Авторлардың қосқан үлесі.

Самархан Г.А. – ЕАЭО елдерінде салықтық әкімшілендіруге байланысты өзекті ғылыми мақалалар, диссертациялар мен заңдарды қоса алғанда, тақырып бойынша әдебиеттерге ауқымды талдау жүргізу.

– ЕАЭО елдерінің әрқайсысында жанама салықтарды әкімшілендірудің әдістері мен тәсілдері туралы деректерді жинау және жүйелеу.

Жагыпарова А.О. – Магистранттың жұмысын сыни бағалау, жобаны ғылыми және әдістемелік қолдаудың жоғары деңгейін қамтамасыз ету және жүргізілген талдау негізінде қорытындылар мен ұсынымдарды тұжырымдау.

– Алынған нәтижелерді талқылау және талдау, мәселеге жаңа идеялар мен көзқарастарды ұсыну.

Алдабергенов Н.А. – Зерттеудің негізгі бағыттарын анықтауды, әдіснаманы әзірлеуді және алынған нәтижелерді талдауды қоса алғанда, зерттеу жүргізуді ұйымдастыру және бақылау.

– Халықаралық стандарттар мен үздік тәжірибелерді қоса алғанда, салықтық әкімшілендірудің теориялық негіздері мен практикалық аспектілерін тәжірибелі түсіну.

Осылайша, авторлардың зерттеуге бірлесіп қатысуы жұмыстың академиялық және практикалық құндылығын қамтамасыз етеді, ықтимал мүдделер қақтығысын азайтады және ЕАЭО елдеріндегі салықтық әкімшілендіру мәселесіне жан-жақты қарауды қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Kofner, Y. 2018. Towards the common financial market of the EAEU // Prospects of Eurasia. Quarterly Annex to the Eurasian Panorama. – 2018. №1. – P.28
2. Tax Harmonisation in the European Union. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/european-law/tax-harmonisation-in-the-european-law-essays.php?vref=1/> (жүгіну күні 09.2023).
3. «Акциз туралы» Армения Республикасының Заңы. [Электрондық ресурс] – URL: <http://www.parliament.am/> (жүгіну күні 09.2023).
4. Ozer A. C. An Analysis of Trade of the Eurasian Economic Union. Globalization and Trade Integration in Developing Countries // IGI Global. – 2018. P. 76-96. DOI: 10.4018/978-1-5225-4032-8.ch004

5. Razin A. and Sadka E. International tax competition and gains from tax harmonization. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.nber.org/papers/w3152/> (жүгіну күні 09.2023).
6. Кротов М.И. Евразийский экономический союз: история, особенности, перспективы // Журнал Управленческое консультирование. – 2015. – No11 (83). – С. 33-35.
7. Сбежнев В.А. Таможенные сборы в Евразийском экономическом союзе // Журнал: Вестник Финансового университета. – 2016. – No1 (91).
8. Bräutigam D., Fjeldstad O.-H., Moore M. Taxation and State-Building in Developing Countries: Capacity and Consent // Cambridge: Cambridge University Press. – 2008. DOI:10.1017/CBO9780511490897.
9. Еуразиялық экономикалық комиссияның ресми сайты. [Электрондық ресурс] – URL: <http://www.eurasiancommission.org/> (жүгіну күні 09.2023).
10. Мамбеталиева М. Обзор налоговых систем государств-членов Евразийского экономического союза [Электрондық ресурс]. - 2019. – URL: https://eec.eaeunion.org/comission/departement/dep_stat/union_stat/publications/ (жүгіну күні 09.2023).
11. Петросян Е.Г. Пути гармонизации систем налогообложения в странах Евразийского экономического союза // Журнал Экономическая политика. – 2016. – No6. – том 11. – С. 227-228.
12. Дорски А., Павленко Е., Шутикова Н., Зубанова С., Пашецев Д. Реклама в странах ЕАЭС: вопросы согласования законодательства // Журнал передовых исследований в области права и экономики. – 2017. – Т8. №7. – С. 2112-2120.
13. Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)». [Электрондық ресурс]. – 2019. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120/> (жүгіну күні 10.2023).
14. Onokoy L.S. Prospects of the development of information technologies in the business environment // International Journal of Recent Technology and Engineering. – 2019. Vol. 8. – No 1. – P. 81–85.

Г.А.Самархан*¹, А.О.Жагыпарова¹, Н.А.Алдабергенов²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Налоговое администрирование косвенных налогов в странах ЕАЭС

Аннотация. В современных условиях экономического развития актуальность вопросов налогообложения становится все более важной для стран, объединенных в экономический союз. В этом контексте особое внимание уделяется налоговому администрированию косвенных налогов в Евразийском экономическом союзе, который является интеграционным блоком, объединяющим страны схожих экономических интересов. Косвенные налоги, такие как НДС и акцизы, являются важным инструментом регулирования финансов и обеспечения стабильности бюджетов государств-участников. Авторы определяют тенденции поступлений акцизов и НДС, а также предлагают возможные пути оптимизации налоговой системы с учетом особенностей каждой страны-участницы. В данном исследовании рассматриваются вызовы, с которыми сталкиваются налоговые администрации в контексте косвенного налогообложения в рамках ЕАЭС, а также анализируются перспективы совершенствования этой системы для укрепления

экономической интеграции и устойчивого развития Союза. Объектом исследования являются налог на добавленную стоимость и акцизы в системе таможенных платежей.

Значимость данного исследования определяется его вкладом в понимание и применение налога на добавленную стоимость и акцизов в странах Евразийского экономического союза, а также внедрением новых данных и возможности использования результатов для будущих исследований в данной области.

Ключевые слова: ЕАЭС, НДС, акциз, таможенные платежи, налоговое администрирование, налоговые барьеры.

G.Samarkhan*¹, A.Zhagyparova¹, N. Aldabergenov²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Tax administration of indirect taxes in the EAEU countries

Annotation. In modern conditions of economic development, the relevance of taxation issues is becoming increasingly important for the countries united in the economic union. In this context, special attention is paid to the tax administration of indirect taxes in the Eurasian Economic Union, which is an integration bloc uniting countries of similar economic interests. Indirect taxes, such as VAT and excise taxes, are an important tool for regulating finances and ensuring the stability of the budgets of the participating States. The authors identify trends in excise and VAT receipts, as well as suggest possible ways to optimize the tax system, taking into account the characteristics of each participating country. This study examines the challenges faced by tax administrations in the context of indirect taxation within the EAEU, as well as analyzes the prospects for improving this system to strengthen economic integration and sustainable development of the Union. The object of the study is value added tax and excise taxes in the customs payment system.

The significance of this study is determined by its contribution to the understanding and application of value added tax and excise taxes in the countries of the Eurasian Economic Union, as well as the introduction of new data and the possibility of using the results for future research in this area.

Keywords: EAEU, VAT, excise duty, customs payments, tax administration, tax barriers.

References:

1. Kofner, Y. 2018. Towards the common financial market of the EAEU // Prospects of Eurasia. Quarterly Annex to the Eurasian Panorama. – 2018. №1. – P.28
2. Tax Harmonisation in the European Union. [Electronic resource] – URL: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/european-law/tax-harmonisation-in-the-european-law-essays.php?vref=1/> (Accessed:09.2023).
3. «Акциз туралы» Armeniya Respublikasynyn Zany. [The law of the Republic of Armenia «On Excise Duty»]. [Electronic resource] – URL: <http://www.parliament.am/> (Accessed:09.2023).
4. Razin A., Sadka E. International tax competition and gains from tax Harmonization. [Electronic resource] – URL: <https://www.nber.org/papers/w3152/> (Accessed:09.2023).

5. Ozer A. C. An Analysis of Trade of the Eurasian Economic Union. Globalization and Trade Integration in Developing Countries // IGI Global. – 2018. P. 76-96. DOI: 10.4018/978-1-5225-4032-8.ch004
6. Krotov M.I Evraziyskiy ekonomicheskii souz: istoria, osobennosti, perspektivy [Eurasian economic Union: history, features, prospects]. Journal of Management consulting, vol. 11 (83), pp. 33-35.
7. Sbezhev B.A. Tamozhennye sbory v Evraziyskom ekonomicheskom souse [Customs duties in the Eurasian economic Union]. Bulletin of the Financial University, vol. 1 (91).
8. Bräutigam D., Fjeldstad O.-H., Moore M. Taxation and State-Building in Developing Countries: Capacity and Consent // Cambridge: Cambridge University Press. – 2008. DOI:10.1017/CBO9780511490897.
9. Euraziyalyk ekonomikalyk komissiyany resmi sajty. [Official website of the Eurasian Economic Commission]. [Electronic resource] – URL: <http://www.eurasiancommission.org/> (Accessed: 09.2023).
10. Mambetalieva M. Obzor nalogovyh sistem gosudarstv-chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza. [Overview of the tax systems of the Member States of the Eurasian Economic Union] [Electronic resource]. – 2019. – URL: https://eec.eaeunion.org/commission/departments/dep_stat/union_stat/publications/ (Accessed: 09.2023).
11. Petrosian E.G. Puti garmonizatsii sistem nalogoblozheniya v stranah Evraziyskogo ekonomicheskogo souza [Ways of harmonization of tax systems in the countries of the Eurasian economic Union]. Journal of Economic policy, vol. 6, issue 11, pp. 227-228
12. Dorski A., Pavlenko E., Shutikova N., Zubanova S., Pashecev D. Reklama v stranah EAES: voprosy soglasovaniya zakonodatel'stva [Advertising in the EAEU countries: issues of harmonization of legislation] // Zhurnal peredovyh issledovaniy v oblasti prava i ekonomiki. [Journal of Advanced Studies in Law and Economics] – 2017. – T.8. №7. – S. 2112-2120. [In Russian]
13. Kazakstan Respublikasynyn Kodeksi 2017 zhylgy 25 zheltoksandagy № 120-VI «Salyk zhane byudzhetke tolenetin baska da mindetti tolemder turaly (Salyk kodeksi)». [Code of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2017 No. 120-VI «On taxes and other mandatory payments to the budget (tax code)»] [Electronic resource]. – 2019. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120/> (Accessed: 10.2023).
14. Onokoy L.S. Prospects of the development of information technologies in the business environment // International Journal of Recent Technology and Engineering. – 2019. Vol. 8. – № 1. – P. 81–85.

Авторлар туралы мәлімет:

Самархан Гүлия Айдосқызы – хат-хабар үшін автор, қаржы кафедрасының 2-курс магистранты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш., 11, Астана, Қазақстан.

Жағытпарова Аида Орынтаевна – экономика ғылымдарының кандидаты, қаржы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш., 11, Астана, Қазақстан.

Алдабергенов Нур Анварбекович – 6D050600 "Экономика" мамандығының докторанты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, әл-Фараби көшесі, 71, Алматы, Қазақстан.

Самархан Гулия Айдоскызы – автор-корреспондент, магистрант 2-го курса специальности «Финансы», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 11, Астана, Казахстан.

Жағыпарова Аида Орынтаевна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор кафедры «Финансы», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 11, Астана, Казахстан.

Алдабергенов Нур Анварбекович – докторант специальности 6D050600 "Экономика", КазНУ им.Аль-Фараби, ул. Аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан.

Samarkhan Guliya – corresponding author, 2nd year Master's degree student in specialty «Finance», L.N.Gumilyov Eurasian National University, 11, Kazhymukan st., Astana, Kazakhstan.

Zhagyparova Aida – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Finance Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11, Kazhymukan st., Astana, Kazakhstan.

Aldabergenov Nur – doctoral student of the Al-Farabi Kazakh National University, specialty 6D050600 "Economics", Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.61.33

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-279-295>

Тип статьи (научная статья)

Анализ взаимосвязи между инвестициями в основной капитал и ВРП в западном регионе Казахстана

А.А. Бельгибаев*¹, С.Ж. Пралиева²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет Туран, Казахстан, Алматы, Казахстан

(E-mail: belgibaev.92@mail.ru, s.praliyeva@turan-edu.kz)

Аннотация. В нестабильных геополитических и экономических условиях научный интерес к проблеме инвестиции значительно возрастает. Гипотеза научного исследования исходит из предположения о том, что уровень экономического развития региона зависит от объема инвестиции. Цель научного исследования – выявить на основе корреляционного анализа взаимосвязь между инвестициями в основной капитал и валовым региональным продуктом. В статье на основе данных бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан проанализированы экономические показатели, характеризующие динамику инвестиций в основной капитал и динамику валового регионального продукта по Актюбинской, Атырауской, Западно-Казахстанской и Мангистауской областям западного региона Казахстана. Рассчитанные коэффициенты корреляции свидетельствуют о наличии высокой взаимосвязи между анализируемыми показателями. Для роста валового регионального продукта и инвестиции в основной капитал необходимо активизировать инвестиционную деятельность, воздействовать на инвестиционный процесс с помощью методов прямого и косвенного государственного регулирования. Полученные результаты могут быть использованы при разработке стратегических планов развития, а также при составлении прогнозов объемов инвестиции и валового регионального продукта в западном регионе Казахстана.

Ключевые слова: инвестиции, основной капитал, валовой региональный продукт, корреляция, регион, фактор, экономический рост.

Введение

В современных условиях возрастает конкуренция за инвестиции в основной капитал как между регионами отдельно взятой страны, так и на мировом уровне. Реальные инвестиции в основной капитал являются основным фактором долгосрочного роста экономики, пополнения налогов в местные бюджеты, а также повышения стандартов качества жизни населения.

Без капитальных вложений невозможно дальнейшее расширение производства и повышение производительности труда. Кроме этого, инвестиции в инфраструктурное развитие меняют облик городов, районов и регионов страны, создают условия для развития предпринимательства, организации досуга и индустрии развлечений и в целом повышают удовлетворенность населения работой местных исполнительных органов власти.

Инвестиции в основной капитал и валовой региональный продукт являются важными показателями, характеризующими современное состояние и перспективы развития региона. По показателю ВРП можно косвенно судить о качестве жизни населения, уровне занятости и безработицы, основных параметрах рынков труда, капитала, товаров и услуг. Статистические данные об инвестициях в основной капитал необходимы для разработки планов развития регионов.

Видимым агрегированным результатом инвестиционной деятельности территориального образования является ВРП области. Как правило, положительная динамика ВРП является следствием инвестиционных вложений в основные средства.

Между инвестициями в основной капитал и валовым региональным продуктом прослеживается двоякая связь. С одной стороны, инвестиции являются фактором роста ВРП. С другой стороны, увеличение объема ВРП способствует притоку инвестиций, так как создаются благоприятные условия для инвестирования.

Проблема выявления взаимосвязи между инвестициями в основной капитал и ВРП всегда вызывала научный интерес как зарубежных, так и отечественных ученых – экономистов. Как считает Г.А.Батищева, инвестиционные процессы являются одним из ключевых факторов, определяющих динамику капитала в экономике, темпы и характер экономического роста. В связи с этим именно в настоящее время представляется чрезвычайно актуальным проанализировать факторы и характер влияния инвестиций на основные компоненты развития экономики, к числу которых относятся валовой региональный продукт и основные производственные фонды [1].

По мнению О.И.Рашидова, И.А.Рашидовой, классическая кейнсианская теория утверждает существование так называемого эффекта мультипликатора инвестиций. Иными словами, некоторое увеличение, прирост инвестиций приводит к значительно большему приросту ВВП, на региональном уровне – к приросту ВРП [2].

По результатам научного исследования Г.Япаровой – Абдулхаликовой значение коэффициента ($R^2=0,9775$) свидетельствует о положительной корреляционной связи между инвестициями в основной капитал и валовым региональным продуктом [3]. Как отметила Э.Р.Ахматова, с вероятностью в 95% при условии сохранности линейной

тенденции поступления инвестиций в основной капитал, валовой внутренний продукт будет иметь тенденцию к росту [4]. Высокие значения коэффициентов корреляции означают чрезвычайно сильную связь объемов ВРП и инвестиций в экономику региона [5].

Как подчеркивают, М.О.Тищук, А.А.Назьмова инвестиции в основной капитал предприятий и организаций становятся драйвером экономического роста и импортозамещения [6].

Л.И.Розанова, М.В.Морошкина [7], Ж.Т.Омар, А.Т.Абдикаримова [8], К.К.Хасенова, Н.К.Шамишева, Б.К.Исаева, Ш.У.Ниязбекова [9] обосновывают, что инвестиционная активность является основным фактором стимулирования и обеспечения экономического роста. Более того, Е.А. Корсакова пишет, что неустойчивость темпов роста инвестиций в основной капитал в регионах является одной из главных причин неустойчивости темпов роста валового регионального продукта [10].

Резюмируя можно сделать вывод, что количественные параметры объемов инвестиции оказывают непосредственное влияние на объемы валового регионального продукта. Только при достаточном количестве инвестиционных ресурсов возможно решение стратегических и текущих задач по повышению конкурентоспособности и устойчивому развитию территориального образования.

Научная новизна исследования заключается в том, что на основе корреляционного анализа определены взаимосвязи между инвестициями в основной капитал и ВРП Актыбинской, Атырауской, Западно-Казахстанской и Мангистауской областей западного региона Казахстана, рассчитаны коэффициенты корреляции и обоснованы возможности использования полученных результатов для прогнозирования объема инвестиций в основной капитал и ВРП.

Методология научного исследования

Для изложения и обоснования теоретических положений применены методы научной абстракции, анализа и синтеза, индукции и дедукции. Эмпирическая часть научного исследования проведена с использованием следующих методов: экономико-статистического, сравнения, корреляционного анализа.

Так, методом научной абстракции изучены основные экономические категории, а также взаимосвязь между инвестициями в основной капитал и ВРП. Метод анализа и синтеза позволил исследовать особенности инвестиционного развития Актыбинской, Атырауской, Западно-Казахстанской и Мангистауской областей западного региона Казахстана. Затем, раскрыть причины инвестиционной привлекательности западного региона в целом и разработать комплекс мероприятий по устойчивому развитию территориальных образований. Использование метода индукции и дедукции научных исследований на основе изучения единичных фактов выявлены общие закономерности и особенности инвестиционного развития западного региона Казахстана.

Экономико-статистическим методом проанализированы статистические данные, необходимые для проведения корреляционного анализа по Актыбинской, Атырауской,

Западно-Казахстанской и Мангистауской областям западного региона Казахстана. Методом сравнения изучены экономические показатели каждой из областей, выявлены области-лидеры по объему инвестиций в основной капитал и объему ВРП. С помощью метода корреляционного анализа определена прямая линейная взаимосвязь между инвестициями в основной капитал и ВРП, рассчитаны коэффициенты корреляции и дана интерпретация полученным результатам.

Результаты и обсуждение

По административно-территориальному делению в состав западного региона Казахстана включены 4 области: Актюбинская, Атырауская, Западно-Казахстанская и Мангистауская область. В разрезе перечисленных объектов и будет проведен анализ взаимосвязи между инвестициями в основной капитал и ВРП.

В качестве информационной базы научного исследования были взяты статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Для построения динамических рядов и вычисления коэффициентов корреляции использованы следующие показатели: объемы инвестиций в основной капитал и объемы ВРП за 2006-2023 годы.

Научные исследования поэтапно проводились в следующей последовательности:

- изучение теоретических положений и учений о взаимосвязи между инвестициями в основной капитал и ВРП.
- сбор статистического материала для анализа объемов инвестиций и ВРП в Актюбинской, Атырауской, Западно-Казахстанской и Мангистауской областях западного региона Казахстана.
- выявление динамики инвестиций в основной капитал и ВРП по каждой анализируемой области.
- проведение корреляционного анализа с расчетом коэффициентов корреляции по каждому объекту научного исследования на основе применения пакета «Анализ данных» в программе «Excel».
- интерпретация результатов научного исследования и разработка предложений по апробации и практическому их использованию.

Такая логическая схема изложения материала продиктована целью и задачами научного исследования.

Следует отметить, что западный регион обладает разведанными запасами минерально-сырьевых ресурсов: нефти, газа, хрома, никеля, титана, фосфоритов, цинка, меди, алюминия и угля. Здесь расположены крупные месторождения нефти и газа – Тенгиз, Карачаганак, Кашаган.

Благоприятная конъюнктура на рынке энергоносителей обеспечили экономический рост экономики региона, повлияли также и на уровень жизни местного населения. Все это в совокупности способствовало повышению инвестиционной привлекательности западного региона, а доходы от экспорта нефти и газа в свою очередь послужили мультипликатором дальнейшего роста объемов инвестиций в основной капитал. Именно опережающий рост инвестиций позволил наращивать объемы добычи и экспорта нефти и газа.

Между тем, нефтегазовая отрасль требует значительных инвестиционных вливаний в обновление и модернизацию основных фондов, что впоследствии должно непременно увеличить производительность труда и качество производимой продукции.

Значительные вложения требуются не только для приобретения оборудования для добычи и эксплуатации нефтегазовых месторождений, но и для геологоразведки новых потенциальных месторождений, в инфраструктуру по транспортировке нефти и газа до конечного потребителя.

При привлечении инвестиции следует учитывать необходимость постоянного повышения социальных стандартов жизни местного населения, которые также требуют значительных инвестиционных вливаний в социальную инфраструктуру. Не стоит забывать и про финансирование экологических инициатив и внедрение энергосберегающих технологий.

При анализе статистических данных было выявлено, что во всех четырех областях западного Казахстана наблюдается позитивная динамика прироста инвестиций в основной капитал. В целом объем инвестиций в основной капитал вырос за анализируемый период по региону в целом с 2006 года по 2023 год в 4,58 раза. Однако за анализируемый период области показали разные темпы роста объемов инвестиций в основной капитал и имели разные абсолютные показатели.

Наибольший прирост инвестиций в основной капитал наблюдался в Западно-Казахстанской области. Объем инвестиций за период с 2006 года по 2023 году увеличился в 6,33 раза. В Актюбинской, Атырауской и Мангистауской областях также наблюдается рост соответственно в 5,48 раза; 4,03 и 4,79 раза.

В целом, по причине инвестиционной привлекательности в западном регионе из года в год удавалось стабильно наращивать объемы инвестиций в основной капитал.

Рисунок 1 Объемы инвестиций в основной капитал в западном регионе Казахстана за 2006-2023 годы

Примечание: составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК

На рисунке 1 показана динамика инвестиций в основной капитал по западному региону. Как видно на графике за анализируемый период объем инвестиций в основной капитал подвергался колебаниям: периоды прироста сменялись спадом инвестиционной активности.

В 2018 году объем инвестиции в основной капитал в Атырауской области по сравнению с 2014 годом увеличился в 3,26 раз. Затем в 2020 году по сравнению с 2018 годом уменьшился до 3178960 млн.тенге или на 512441 млн.тенге. В 2021 году по сравнению с предыдущим годом наблюдалось уменьшение на сумму 268846 млн.тенге. В 2022 году объем инвестиций по сравнению с 2021 годом возрос на 93389 млн.тенге. И наконец, в 2023 году значение рассматриваемого показателя составило 2934834 млн. тенге.

Рисунок 2 ВРП в западном регионе Казахстана за 2006-2023 годы

Примечание: составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК

На долю Атырауской области в 2023 году приходилось чуть более половины всех инвестиций в основной капитал западного Казахстана. Удельные веса Актыбинской и Мангистауской областей соответственно составляли 17,88 и 19,20%. Западно-Казахстанская область имеет наименьшую долю из четырех областей региона около 11,77 %.

Динамика ВРП по западному региону демонстрирует, что показатели по анализируемым областям отличаются. Наибольший объем ВРП в 2023 году был в Атырауской области 14327274,3 млн.тенге, что больше аналогичного показателя Западно-Казахстанской области в 2,7 раза. В Актыбинской и Мангистауской областях значение ВРП в 2023 году составляло соответственно 4254134,7 млн.тенге и 4470840 млн.тенге.

В результате анализа было выявлено, что объемы ВРП за период с 2006 года по 2023 год во всех областях заметно выросли. В Атырауской области показатель ВРП в 2023 году по сравнению с 2006 годом увеличился в 14,05 раза. В Актыбинской, Западно-

Казахстанской и Мангистауской областях ВРП возрос соответственно в 8,2 раза; 10,67 и 7,63 раза.

В итоге можно сделать вывод о том, что Атырауская область является лидером по объему привлеченных инвестиций в основной капитал и по объему ВРП в западном регионе.

Для определения взаимосвязи между инвестициями в основной капитал и ВРП проведена большая подготовительная работа. Собран статистический материал, необходимый для проведения корреляционного анализа. Для удобства восприятия все данные сведены в сводные таблицы, по которым наглядно прослеживаются тенденции в динамике инвестиций в основной капитал и ВРП. В каждой строке таблиц нашли отражение статистические данные за определенный год наблюдения за анализируемыми величинами.

Таблица 1. Исходные данные для исследования динамики инвестиций в основной капитал в западном регионе Казахстана, млн.тенге

Годы	Актюбинская область	Атырауская область	Западно-Казахстанская область	Мангистауская область
2006	187090	727635	106626	229755
2007	225176	764403	186264	251416
2008	287212	826373	225963	383199
2009	312523	1094394	244842	314724
2010	364496	1105401	233599	372039
2011	386124	1076933	170439	369598
2012	432988	1033961	164652	396385
2013	496248	1038438	193868	440025
2014	526249	1129627	270092	532239
2015	349912	1470262	365963	458956
2016	374019	2036852	401646	405603
2017	438048	2468570	407589	434445
2018	516893	3691401	450382	504649
2019	598864	4328236	586265	556558
2020	648036	3178960	481485	582279
2021	817136	2910114	428742	629138
2022	960039	3003503	537886	785759
2023	1025762	2934834	675203	1102172

Примечание: составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК

Для определения взаимосвязи между факторным и результативным признаками принято использовать корреляционный анализ. Корреляция рассматривается как

признак, указывающий на взаимосвязь рядов числовых последовательностей. Иначе говоря, корреляция характеризует силу взаимосвязи данных. Если это касается взаимосвязи двух числовых массивов x_i и y_i , то такую корреляцию называют парной. При поиске корреляционной зависимости обычно выявляется вероятная связь одной измеренной величины x (для какого-то ограниченного диапазона ее изменения, например от x_1 до x_n) с другой измеренной величиной y (также изменяющейся в каком-то интервале y_1 ... y_n). В таком случае мы будем иметь дело с двумя числовыми последовательностями, между которыми и надлежит установить наличие статистической (корреляционной) связи [28].

Так как статистическую зависимость можно выявить при массовом наблюдении, для проведения научного исследования взят временной интервал протяженностью 18 лет. Расчет коэффициентов парной корреляции основан на данных наблюдений, демонстрирующих динамику изменений инвестиций в основной капитал и ВРП по Актюбинской, Атырауской, Западно-Казахстанской и Мангистауской областям западного региона Казахстана.

Значительный временной горизонт анализа рядов дает возможность экстраполировать результаты на будущие периоды. В то же самое время такой подход позволяет разработать разные сценарии развития инвестиционной деятельности в регионе и их влияние на рост социально-экономических показателей. Помимо сказанного, увеличивается надежность и статистическая значимость произведенных расчетов по определению коэффициентов корреляции в целом и его параметров в частности.

По каждой области для определения взаимосвязи между инвестициями в основной капитал и ВРП обработка результатов наблюдений и расчет коэффициентов корреляции проведены с использованием пакета «Анализ данных» в программе «Excel».

Целью проведения корреляционного анализа было определение взаимосвязи между инвестициями в основной капитал и ВРП, проверка статистической гипотезы, оценка тесноты причинно-следственной связи, выявление характера зависимости (прямая или обратная, линейная или нелинейная), использование в дальнейшем полученных результатов для прогнозирования объема инвестиций в основной капитал и ВРП, а также для принятия обоснованных управленческих решений.

Для измерения тесноты связи между инвестициями в основной капитал и ВРП рассчитан по каждой области западного региона Казахстана специальный статистический показатель – коэффициент корреляции.

Коэффициент корреляции – это безразмерная величина, она может меняться от 0 до ± 1 . Чем ближе значение коэффициента к единице (неважно, с каким знаком), тем с большей уверенностью можно утверждать, что между двумя рассматриваемыми совокупностями переменных существует линейная связь. Иными словами, значение какой-то одной из этих случайных величин (y) существенным образом зависит от того, какое значение принимает другая (x) [28].

Таблица 2. Исходные данные для исследования динамики ВРП в западном регионе Казахстана, млн.тенге

Годы	Актюбинская область	Атырауская область	Западно-Казахстанская область	Мангистауская область
2006	518711,5	1019374,9	498729,9	585509,0
2007	678938,6	1234007,6	617693,4	756591,8
2008	871514,3	1798474,7	826546,2	1095816,2
2009	853646,0	1969923,8	822977,9	1108520,5
2010	1173592,9	2843649,2	1048779,5	1484848,4
2011	1477682,0	3447336,7	1323537,6	1751142,2
2012	1674697,9	3292532,2	1711408,0	1640136,5
2013	1760590,9	3590140,7	1734369,2	1907134,8
2014	1876500,5	3981227,9	1911912,3	2278679,2
2015	1769175,2	4216773,5	1709952,7	2123785,5
2016	2071115,8	5200673,2	2032669,9	2463408,1
2017	2263421,2	5800971,7	2285053,1	3274548,3
2018	2708455,4	7818812,1	2790661,6	3803063,3
2019	2974420,9	9327263,3	2946389,1	3685383,5
2020	2956872,2	7738259,2	2735953,1	3074392,9
2021	3586222,6	10627583,4	3533014,4	3627008,1
2022	4416899,4	13725399,8	4435130,6	4401192,9
2023	4254134,7	14327274,3	5323194,5	4470840,0

Примечание: составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК

При анализе исходных данных видно, что между инвестициями в основной капитал и ВРП существует прямая зависимость. Во всех анализируемых областях западного региона с 2006 года по 2023 год прослеживается очевидная тенденция роста факторного и результативного показателей.

Для расчета коэффициента корреляции были взяты показатели, охватывающие период с 2006 года по 2023 год. Значение коэффициента выше 0,5 уже говорит о заметной связи между двумя статистическими показателями, при этом связь может быть как прямая так и обратная. При минусовом значении коэффициента корреляции можно рассуждать об обратном характере связи.

Таблица 3. Коэффициенты корреляции между инвестициями в основной капитал и ВРП в западном регионе Казахстана

Область	Коэффициенты корреляции
Актюбинская область	0,956346

Атырауская область	0,808573
Мангистауская область	0,828895
Западно - Казахстанская область	0,881821
Примечание: рассчитано по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК	

В таблице 3 представлены показатели коэффициентов корреляции по четырем областям Западного Казахстана. По всем областям значения коэффициентов корреляции получились высокими, что говорит о наличии прямой линейной связи между ростом инвестиций в основной капитал и ростом ВРП. Наибольшее значение коэффициента корреляции 0,956346 по расчетам получилось в Актюбинской области, а наименьшее значение коэффициента корреляции 0,808573 – в Атырауской области. В Западно-Казахстанской и Мангистауской областях значения коэффициентов корреляции составили соответственно 0,881821 и 0,828895.

Таким образом, можно констатировать тот факт, что проведенные научные исследования подтвердили истинность гипотезы о наличии высокой тесной связи между объемами инвестиций в основной капитал и величиной валового регионального продукта на основе анализа статистических данных по Актюбинской, Атырауской, Западно-Казахстанской и Мангистауской областям западного региона Казахстана.

При сопоставлении графиков динамики инвестиций в основной капитал и динамики ВРП можно заметить, что между изучаемыми показателями существует прямая связь. С ростом инвестиций в основной капитал растет и объем ВРП. Рост ВРП служит индикатором эффективности инвестиционной деятельности. Чем больше рост ВРП, тем выше отдача от инвестиций. В свою очередь прирост ВРП приводит к ответному росту инвестиций в основной капитал, так как у хозяйствующих субъектов появляется больше возможностей реинвестирования прибыли.

Стабильный, долговременный рост ВРП улучшает также инвестиционный климат области, повышая международные инвестиционные рейтинги. Все вышеперечисленные факторы делают западный регион Казахстана еще более привлекательным для инвесторов, создавая возможности расширения собственных, заемных и иностранных источников инвестиций.

Отдача от инвестиций в основной капитал в региональном разрезе зависит от уровня капиталоемкости отрасли, изношенности фондов, скорости модернизации. Без инвестиций в основной капитал невозможно добиться устойчивого развития региона.

Среди факторов, влияющих на ВРП важную роль играют в первую очередь инвестиции в основной капитал. Как показали научные исследования, каждое тенге инвестиции в основной капитал непосредственным образом сказывается на объеме ВРП.

Региональный аспект определяется отраслевым в отдельные исторические периоды времени под воздействием внешних макроэкономических таких факторов как спрос и предложение, конъюнктура рынка, цены на мировых рынках. Разные отрасли могут показывать абсолютную разную рентабельность инвестиций, соответственно и абсолютно разный мультипликативный эффект. Так отрасли с более высокой

рентабельностью обычно показывают больший мультипликативный эффект от вложения капитала. Вышеперечисленные факторы и определяют привлекательность отрасли для инвестирования и будущие потоки инвестиций.

Немаловажным фактором также являются такие параметры как срок окупаемости инвестиций, размер первоначальных вложений, технико-экономическое обоснование проекта.

Между тем, в Казахстане в последние годы значительно активизировалась работа по привлечению инвестиций из разных источников на всех уровнях государственного и местного управления. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 15 июля 2022 года утверждена Концепция инвестиционной политики Республики Казахстан до 2026 года. В принятом документе подчеркивается важность совершенствования государственной инвестиционной политики, которая будет направлена на содействие устойчивому развитию экономики страны путем привлечения качественных иностранных и внутренних инвестиций, и как следствие рост экономической активности и доходов населения, в том числе путем создания новых рабочих мест за счет реализации инвестиционных проектов [29].

Перед органами государственного и местного управления поставлена важная задача – используя конкурентные преимущества, местные ресурсы, активизировать инвестиционную деятельность в западном регионе и одновременно грамотно проводить инвестиционную политику с тем, чтобы повысить отдачу от инвестиций в основной капитал и увеличить ВРП.

Результаты научного исследования представляют интерес как для научных кругов, так и для тех лиц, кто в своей профессиональной деятельности занимается проблемами инвестирования.

Не следует забывать, что ВРП является важным показателем, отражающим состояние экономики региона. Рост объемов ВРП характеризует темпы экономического роста, потенциальные возможности повышения качества жизни населения и увеличения вклада региона в ВВП страны.

Заключение

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

- Западный регион Казахстана по причине наличия сырьевых ресурсов, географического расположения является инвестиционно привлекательным, что выражается в систематическом росте объемов инвестиций в основной капитал и ВРП.
- темп прироста инвестиций по Атырауской, Актюбинской, Мангистауской и Западно-Казахстанской областям западного региона Казахстана неодинаковый, что непосредственным образом отражается на приросте объемов ВРП.
- Атырауская область является в силу объективных и субъективных причин безусловным лидером по объему инвестиций и ВРП в западном регионе Казахстана.
- значение рассчитанных коэффициентов корреляции с использованием пакета «Анализ данных» в программе «Excel» позволяют сделать вывод о том, что по всем

областям западного региона Казахстана между объемом инвестиции в основной капитал и ВРП наблюдается высокая взаимосвязь.

– на основе полученных данных представляется возможным составить на перспективу прогнозы объемов инвестиций в основной капитал и ВРП в Атырауской, Актюбинской, Мангистауской и Западно-Казахстанской областях западного региона Казахстана.

Благодарность, конфликт интересов

Статья написана за счет собственных средств.

Вклад авторов в работе над данной статьей:

Авторы сделали эквивалентный вклад в подготовку публикации и заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

1. Батищева Г.А. Исследование влияния инвестиций на основные компоненты развития экономики // Финансовая аналитика: проблемы и решения. -2009.- № (14).-С.47-50.
2. Рашидов О.И., Рашидова И.А. Анализ взаимосвязи инвестиций и ВРП по областям Центрального Черноземья // Экономические науки.- 2010.- № 1 (62).-С.169-174.
3. Япарова-Абдулхаликова Г. Инвестиции в основной капитал в анализе социально-экономического развития региона // Экономика и управление: научно- практический журнал.- 2022.- № 4 (166).-С.53-58.
4. Ахматова Э.Р. Влияние инвестиций в основной капитал на ВВП и ВРП в России //Вестник магистратуры.- 2014.- №1(28).-С.129-131.
5. Сильвестров С. Н., Бауэр В. П., Еремин В. В. Оценка зависимости мультипликатора инвестиций от изменения структуры экономики региона // Экономика региона. - 2018. — Т. 14, вып. 4. — С. 1463-1476.
6. Тишук М. О., Назьмова А. А. Многофакторный анализ и прогнозирование инвестиций в основной капитал организаций Калининградской области // Бизнес. Образование. Право.- 2023.- № 1(62).- С. 68-72.
7. Розанова Л.И., Морошкина М.В. Дифференциация регионального развития и уровень инвестиций// Региональная экономика: теория и практика.- 2013.- № 24(303).-С.20-27.
8. Omar Zh.T., Abdikarimova A.T. Region investment Policy and its impact on the Economic Structure // Vestnik of the Russian University of Cooperation.- 2020.- № 1(39).- P. 64-72.
9. Khassenova K.K., Shamisheva N.K., Issayeva B.K., Niyazbekova Zh.U. The investment climate of the regions of Kazakhstan: issues of state regulation// Bulletin of the Karaganda University. Economy series.- 2020. -№ 1(97). - P. 39-49.
10. Корсакова Е.А. Сущность и показатели устойчивого экономического роста: региональный аспект// Вестник Алтайской Академии экономики и права.- 2022.-№11.-С.458-463.
11. Регионы Казахстана.2007. / на казахском и русском языках. 464стр.// [Электрон. ресурс].-2007.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
12. Регионы Казахстана в 2007 году. / на казахском и русском языках. 438 стр.// Электрон. ресурс].-2008.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)

13. Регионы Казахстана в 2008 году. / на казахском и русском языках. 428стр.// [Электрон. ресурс].-2009.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
14. Регионы Казахстана в 2009 году. / на казахском и русском языках. 410стр.// [Электрон. ресурс].-2010.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
15. Регионы Казахстана в 2010 году. / на казахском и русском языках. 405стр.// [Электрон. ресурс].-2011.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
16. Регионы Казахстана в 2011 году. / на казахском и русском языках. 400стр.// [Электрон. ресурс].-2012.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
17. Регионы Казахстана в 2012 году. / на казахском и русском языках. 462стр.// [Электрон. ресурс].-2013.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
18. Регионы Казахстана в 2013 году. / на казахском и русском языках. 420стр.// [Электрон. ресурс].-2014.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
19. Регионы Казахстана в 2014 году. / на казахском и русском языках. 420стр.// [Электрон. ресурс].-2015.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
20. Регионы Казахстана в 2015 году. / на казахском и русском языках. 456стр.// [Электрон. ресурс].-2016.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
21. Регионы Казахстана в 2016 году. / на казахском и русском языках. 425стр.// [Электрон. ресурс].-2017.-URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
22. Регионы Казахстана в 2017 году. / на казахском и русском языках. 421стр.// [Электрон. ресурс].-2018.- URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
23. Регионы Казахстана в 2018 году. / на казахском и русском языках. 451стр.// [Электрон. ресурс].-2019.-URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
24. Регионы Казахстана в 2019 году. / на казахском и русском языках. 468стр.// [Электрон. ресурс].-2020.-URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
25. Регионы Казахстана в 2020 году. / на казахском и русском языках.455стр.// [Электрон. ресурс].-2021.-URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
26. Регионы Казахстана в 2021 году. / на казахском и русском языках. 464стр.// [Электрон. ресурс].-2022.-URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
27. Регионы Казахстана в 2022 году. / на казахском и русском языках. 476стр.// [Электрон. ресурс].-2023.-URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 16.04. 2024)
28. Бараз В.П. Корреляционно-регрессионный анализ связи показателей коммерческой деятельности с использованием программы Excel. – Екатеринбург : ГОУ ВПО «УГТУ-УПИ».- 2005. – 102 с.
29. Об утверждении Концепции инвестиционной политики Республики Казахстан до 2026 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 июля 2022 года № 482. // [Электрон. ресурс].- 2022.- URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000482> (дата обращения: 16.04. 2024)
30. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.- [Электронный ресурс]- URL: <https://stat.gov.kz/ru> (дата обращения 12.07.2024)

А.А. Бельгибаев*¹, С.Ж. Пралиева²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы

²Тұран университеті, Қазақстан, Алматы

Қазақстанның батыс өңіріндегі негізгі капиталға инвестициялар мен жалпы өңірлік өнім арасындағы өзара байланысты талдау

Аңдатпа. Тұрақсыз геосаяси және экономикалық жағдайларда инвестиция мәселесіне ғылыми қызығушылық айтарлықтай артады. Ғылыми зерттеу гипотезасы аймақтың экономикалық даму деңгейі инвестиция көлеміне байланысты деген болжамнан туындайды. Ғылыми зерттеудің мақсаты-корреляциялық талдау негізінде негізгі капиталға инвестициялар мен жалпы аймақтық өнім арасындағы байланысты анықтау. Мақалада Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде Қазақстанның батыс өңірінің Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан және Маңғыстау облыстары бойынша негізгі капиталға инвестициялар динамикасын және жалпы өңірлік өнімге динамикасын сипаттайтын экономикалық көрсеткіштерге талдау жасалды. Есептелген корреляция коэффициенттері талданатын көрсеткіштер арасында жоғары байланыстың болуын көрсетеді. Жалпы өңірлік өнімнің өсуі және негізгі капиталға инвестициялар үшін инвестициялық қызметті жандандыру, тікелей және жанама мемлекеттік реттеу әдістерін қолдана отырып, инвестициялық процеске әсер ету қажет. Алынған нәтижелер стратегиялық даму жоспарларын әзірлеу кезінде, сондай-ақ Қазақстанның батыс өңіріндегі инвестиция көлемі мен жалпы өңірлік өнім болжамдарын жасау кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: инвестиция, негізгі капитал, жалпы аймақтық өнім, корреляция, аймақ, фактор, экономикалық өсу

A.A. Belgibayev*¹, S.Zh. Praliev²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Turan University, Kazakhstan, Almaty

Analysis of the relationship between investments in fixed capital and GRP in the western region of Kazakhstan

Abstract. In unstable geopolitical and economic conditions, scientific interest in the problem of investment is significantly increasing. The hypothesis of the scientific research is based on the assumption that the level of economic development of the region depends on the volume of investment. The purpose of the research is to identify, on the basis of correlation analysis, the relationship between investments in fixed assets and gross regional product.

The article analyzes economic indicators characterizing the dynamics of investments in fixed assets and the dynamics of gross regional product in Aktobe, Atyrau, West Kazakhstan and Mangistau regions of the western region of Kazakhstan based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. The calculated correlation coefficients

indicate the presence of a high correlation between the analyzed indicators. For the growth of the gross regional product and investment in fixed assets, it is necessary to intensify investment activities, influence the investment process using methods of direct and indirect government regulation. The results obtained can be used in the development of strategic development plans, as well as in making forecasts of investment volumes and gross regional product in the western region of Kazakhstan.

Key words: investment, fixed capital, gross regional product, correlation, region, factor, economic growth

References

1. Batishcheva G.A. Issledovanie vliyaniya investitsij na osnovnye komponenty razvitiya ekonomiki [Study of influence of investments for main components of economy development], Finansovaya analitika: problemy i resheniya [Financial Analytics: Issues and Solutions], 14, 47-50. (2009). [in Russian]
2. Rashidov O.I., Rashidova I.A. Analiz vzaimosvyazi investitsij i VRP po oblastyam Central'nogo Chernozem'ya [Analysis of the relationship between investments and GRP in the regions of the Central Black Earth Region], Ekonomicheskie nauki [Economic Sciences], 1 (62), 169-174. (2010). [in Russian]
3. Yaparova –Abdulhalikova G. Investicii v osnovnoj kapital v analize social'no- ekonomicheskogo razvitiya regiona [Investments in Fixed Assets in the Analysis of Socio-Economic Development of the Region], Ekonomika i upravlenie: nauchno- prakticheskij zhurnal [Economics and Management: Scientific and Practical Journal], 4(166), 53-58. (2022). [in Russian]
4. Ahmatova E.R. Vliyanie investitsij v osnovnoj kapital na VVP i VRP v Rossii [The impact of investment in fixed capital on GDP and GRP in Russia], Vestnik magistratury [Bulletin of the Master's program], 1(28), 129-131. (2014). [in Russian]
5. Sil'vestrov S. N., Bauer V. P., Eremin V. V. Ocenka zavisimosti mul'tiplikatora investitsij ot izmeneniya struktury ekonomiki regiona [Estimation of the Dependence of the Investment Multiplier on the Structure of the Regional Economy], Ekonomika regiona [Economy of regions], 14 (4), 1463-1476. (2018). [in Russian]
6. Tishchuk M. O., Naz'mova A. A. Mnogofaktornyj analiz i prognozirovanie investitsij v osnovnoj kapital organizacij Kaliningradskoj oblasti [Multifactor analysis and forecasting of investments in the fixed capital of organizations of the Kaliningrad region], Biznes. Obrazovanie. Pravo [Business. Education. Law], 1(62), 68-72. (2023) [in Russian]
7. Rozanova L.I., Moroshkina M.V. Differenciatsiya regional'nogo razvitiya i uroven' investitsij [Differentiation of regional development and level of investments], Regional'naya ekonomika: teoriya i praktika [Regional Economics: Theory and Practice], 24(303), 20-27. (2013) [in Russian]
8. Omar Zh.T., Abdikarimova A.T. Region investment Policy and its impact on the Economic Structure // Vestnik of the Russian University of Cooperation, 1(39), 64-72. (2020). [in English]
9. Khasanova K.K., Shamisheva N.K., Issayeva B.K., Niyazbekova Zh.U. The investment climate of the regions of Kazakhstan: issues of state regulation // Bulletin of the Karaganda University. Economy series, 1(97), 39–49. (2020). [in English]
10. Korsakova E.A. Sushchnost' i pokazateli ustojchivogo ekonomicheskogo rosta: regional'nyj aspekt [Essence and indicators of sustainable economic growth: regional aspect], Vestnik Altajskoj Akademii ekonomiki i prava [Journal of Altai academy of economics and law], 11, 458-463. (2022)) [in Russian]
11. Regiony Kazahstana. 2007. / na kazahskom i russkom yazykah. / 464 p. [Regions of Kazakhstan. 2007. / in Kazakh and Russian languages. 464p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)

12. Regiony Kazahstana v 2007 godu . / na kazahskom i russkom yazykah /438 p. [Regions of Kazakhstan in 2007. / in Kazakh and Russian languages. 438p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
13. Regiony Kazahstana v 2008 godu. / na kazahskom i russkom yazykah./ 428 p. [Regions of Kazakhstan in 2008. / in Kazakh and Russian languages. 428p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
14. Regiony Kazahstana v 2009 godu. / na kazahskom i russkom yazykah./ 410 p. [Regions of Kazakhstan in 2009. / in Kazakh and Russian languages. 410p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
15. Regiony Kazahstana v 2010 godu. / na kazahskom i russkom yazykah./ 405p. [Regions of Kazakhstan in 2010. / in Kazakh and Russian languages. 405p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
16. Regiony Kazahstana v 2011 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 400 p. [Regions of Kazakhstan in 2011. / in Kazakh and Russian languages. 400p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
17. Regiony Kazahstana v 2012 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 462p. [Regions of Kazakhstan in 2012. / in Kazakh and Russian languages. 462p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
18. Regiony Kazahstana v 2013 godu./ na kazahskom i russkom yazykah. 420 p. [Regions of Kazakhstan in 2013. / in Kazakh and Russian languages. 420p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
19. Regiony Kazahstana v 2014 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 420 p. [Regions of Kazakhstan in 2014. / in Kazakh and Russian languages. 420p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
20. Regiony Kazahstana v 2015 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 456 p. [Regions of Kazakhstan in 2015. / in Kazakh and Russian languages. 456p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
21. Regiony Kazahstana v 2016 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 425 p. [Regions of Kazakhstan in 2016. / in Kazakh and Russian languages. 425p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
22. Regiony Kazahstana v 2017 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 421p. [Regions of Kazakhstan in 2017. / in Kazakh and Russian languages. 421p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
23. Regiony Kazahstana v 2018 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 451 p. [Regions of Kazakhstan in 2018. / in Kazakh and Russian languages. 451p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
24. Regiony Kazahstana v 2019 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 468 p. [Regions of Kazakhstan in 2019. / in Kazakh and Russian languages. 468p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
25. Regiony Kazahstana v 2020 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 455 p. [Regions of Kazakhstan in 2020. / in Kazakh and Russian languages. 455p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)
26. Regiony Kazahstana v 2021 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 464 p. [Regions of Kazakhstan in 2021. / in Kazakh and Russian languages. 464 p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)

27. Regiony Kazakhstana v 2022 godu. / na kazahskom i russkom yazykah. 476 p. [Regions of Kazakhstan in 2022. / in Kazakh and Russian languages. 476 p.]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 16.04. 2024)

28. Baraz V.P. Korrelyacionno-regressionnyj analiz svyazi pokazatelej kommercheskoj deyatel'nosti s ispol'zovaniem programmy Excel [Correlation and regression analysis of the relationship between commercial activity indicators using Excel] (Ekaterinburg : GOU VPO «UGTU–UPI», 2005. – 102 p.). [in Russian].

29. Ob utverzhdenii Konceptii investicionnoj politiki Respubliki Kazahstan do 2026 goda [On approval of the Concept of investment policy of the Republic of Kazakhstan until 2026]. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 15 iyulya 2022 goda № 482 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 15, 2022 No. 482]. [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000482> (accessed : 16.04. 2024)

30. Oficial'nyj sajt Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan.- [Official website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: [https://stat.gov.kz/ ru](https://stat.gov.kz/ru/) (data of accessed 12.07.2024) [in Russian]

Сведения об авторах:

Бельгибаев Ануар Алмазович – автор для корреспонденции, докторант PhD кафедры «Менеджмент»; Казахский национальный университет имени Аль-Фараби; 050040 пр.Аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан

Пралиева Сағынкуль Жуанышқызы – кандидат экономических наук, доцент Университета Туран, ул. Сатпаева 16А, Алматы, Казахстан

Бельгибаев Ануар Алмазович – корреспондент автор, менеджмент кафедрасының PhD докторанты; әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050040 Әл-Фараби даңғылы, 71, Алматы, Қазақстан

Пралиева Сағынкуль Жуанышқызы – экономика ғылымдарының кандидаты, Тұран университетінің доценті, Сәтпаев көш. 16А, Алматы қ., Қазақстан

Belgibayev Anuar Almazovich – corresponding author, PhD student of the Department of Management; Al-Farabi Kazakh National University; 050040 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan

Pralieva Sagynkul Zhuanyshkyzy – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Turan University, st. Satpayev 16A, Almaty, Kazakhstan; e-mail: s.praliyeva@turanaedu.kz

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 06.73.75
Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-296-314>

Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейдегі банктердің проблемалық несиелері және оларды басқару әдістері

К.К. Рахимжанова*¹, С.Б. Мақыш², Д.Д. Керимкулова²

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

² «Esil University» мекемесі, Астана, Қазақстан

(E-mail: *kalamkas.rakhimzhanova@mail.ru, makysh.sb@yandex.ru, dinara.kerimkulova@inbox.ru)

Андатпа. Банктің несие портфеліндегі проблемалық несиелердің өсуі банктің пайда табу және қазіргі жағдайда қарқынды даму қабілетіне елеулі әсер етеді. Банктердің алдында проблемалық несиелерді реттеу мен басқарудың қолданыстағы әдістерін қалыптастыру және жетілдіру міндеті тұр. Осы ғылыми басылымның авторлары зерттеудің мақсаты болып табылатын проблемалық несиелерді анықтаудың теориялық және практикалық тұжырымдамалық негіздерін зерттеді.

Авторлар ҚР екінші деңгейдегі банктердің 2020-2023 жылдардағы несие портфелінің сапасы мен құрылымына кешенді талдау жүргізген. Талдау барысында авторлар республиканың облыстары мен ірі қалаларына Қазақстанның банк секторының несиелері бойынша мерзімі өткен берешектер көлемі қарастырылады.

Сонымен қатар "Қазақстан Халық банкі" АҚ, "Kaspi Bank" АҚ, "First Heartland Jusan Bank" АҚ, "Bereke Bank" АҚ және "Еуразиялық банк" АҚ сияқты ең жоғары NPL көрсеткіші бар екінші деңгейдегі бес банк анықталды. Аталған банктердің 2020-2023 жылдардағы несие портфелі талданды, несиелер берілген несиелердің сапасына және оларды қайтармау ықтималдығына қарай үш топқа бөлінеді.

Талдау негізінде авторлар проблемалық несиелерден банк секторын сауықтыру бойынша ұсыныстар жасайды. Ұсыныстар отандық банктердің несиелік портфель сапасын талдау арқылы активтерінің сапасының жай-күйін жан-жақты бағалауға және қажетті шараларды уақтылы қабылдауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: несиелік портфель, проблемалық несиелер, қызмет көрсетілмейтін несиелер, қамтамасыз етілмеген несиелер, құнсызданған несиелер, мерзімі өткен берешектер.

Кіріспе

Кез-келген мемлекеттің экономикалық тұрақты дамуының қамтамасыз етуде банк жүйесінің маңызы ерекше болаып табылады. Жеке және заңды тұлғалар үшін қаржылық қажеттіліктерге деген сұранысын қаржыландыруда банктік несиелеу ең танымал қаржы құралына жатады. Нарықтағы бос ақшалай қаражаттарды банктер тарта отырып, оларды қаржыландыруды қажет ететін экономиканың салаларына береді. Сонымен қатар жеке тұлғаларға да өздерінің тұтынушылық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында береді. Банктердің орналастыралған қаржаттарының ішіндегі ең көп кіріс әкелетін активтеріне несиелер жатады. Сол себепті клиенттердің төлем қабілеті мен қаржы тұрақсыздығы жағдайында олар негізгі тәуекелдерін құрайды. Қазақстандық банктік тәжірибеде екінші деңгейдегі банктердің несиелік қызметін реттейтін реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттарда несиелік портфель құрылымын, сапасын сипаттайтын көрсеткіштерге қойылатын шектеулер мен талаптар бар. Мұндағы ең негізгі көрсеткіш бұл несие портфелінің сапасы. Банктің қаржылық тұрақтылығы мен табыстылығы да осы несие портфелінің сапасына байланысты болып келді. Несие беруді реттейтін нормативтік актілердің кемістігі банктердің несиелік портфелінің сапасыздығына жол беріп нәтижесінде мерзімі өткен бершек қарыздардың ұлғаюына әкеледі [1].

Мақаланың өзектілігі бұл ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктердің несиелік портфельдің сапасының нашарлығы, олардың өз кезегінде банкроттығына басты себеп болатындықтан да банктердің несиелік портфелінің құрылымындағы республиканың облыстары мен ірі қалаларына Қазақстанның банк секторының несиелері бойынша мерзімі өткен берешектері және 5 ірі банктердің тәжірибесінде проблемалық несиелерді анықтау үшін зерттеудің өзектілігі артады.

Әдебиетке шолу

Қазіргі уақытта экономиканы несиелеудегі банктік сектордың рөлі күшейіп келе жатқанын түсіну мемлекеттің тұрақтылығы мен әл-ауқатының кілті болып табылады. Банктердің несиелік портфелінің сапалылығын қамтамасыз ету оны жетілдіру қажеттілігіне байланысты мәселелер зерттеу объектісі болып табылады. Мәселенің әртүрлі аспектілері отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды, бұл тақырыпты әзірлеу, зерттеу мақсатына жету үшін ғылыми-әдістемелік негіз болды.

Осы күнге дейін экономикалық әдебиеттерде несиелік портфель және проблемалық несиелерге қатысты бірдей көзқарастар берілмеген. Американдық ғалым-экономист Дж. Синки пікірінше, банкте проблемалық несиелердің пайда болуын болдырмау мүмкін емес. Оның көзқарасынша, проблемалық несиелер бұл қарыз алушылардың бір немесе одан да көп қарыздарын төлеу уақыт кешіктіруімен байланысты несиелер және оларды қамтамасыз ету құны төмендеген несиелерді білдіреді [2].

Банк ісі оқулықтарының авторлары О.И. Лаврушин мен Г.С. Сейткасымовтың "проблемалық несиелер" түсінігіне қатысты берген анықтамалары да ұқсайды, олардың

көзқарасынша проблемалық несиелер бұл күмәнді, мерзімі өткен және қайтарылмау ықтималдығы жоғары несиелер [3, 4].

Шетелдік тәжірибеде "проблемалық несие" ұғымымен "қызмет көрсетілмейтін несие" ұғымы өзара тығыз байланысты болып қарастырылады. Халықаралық валюта қорының қызмет көрсетілмейтін несиелермен жұмыс жөніндегі құжатында: проблемалық несиелер бұл несие ағымдағы шарттарда өтелмейтініне абсолютті сенімділігі бар активтерді білдіреді деп берілген [5].

Банктік қадағалау жөніндегі Базель комитетінің құжатында проблемалық несиені бұл жұмыс істемейтін активті білдіреді, оның ішінде 90 күннен астам мерзімге кешіктірілген кез-келген несиені немесе лизингтік шартты сипаттайды. Олар бойынша несиелік тәуекел жоғары болғандықтан банктің пайыздық кірісті есептеуді тоқтатуы немесе оның азаюы туралы шешімі қабылданады [6].

Зерттеу әдістері

Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктерінің несиелік портфелін сапасына зерттеу жүргізу барысында ҚР Ұлттық банкі және ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің есептік және статистикалық деректерін өңдеуде экономикалық-статистикалық талдау, синтездеу, графикалық талдау пайдаланылды. Экономикалық-статистикалық талдау көмегімен 2020-2023 жылдардағы Қазақстан банктік секторының несиелік портфель құрылымы талданып, несиелердің сапасына және оларды қайтармау ықтималдығына баға берілді. Синтез әдісі, проблемалық несиелерді басқару әдістері мен заңдылықтарын зерттеуге мүмкіндік берді. Графикалық талдау арқылы 2020-2023 жылдардағы несиелік портфель құрылымы мен сапасына қатысты динамикалық үрдістер график немесе диаграмма түрінде берілді.

Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктерінің несиелік қызметіне қатысты заңдар, нормативтер мен нұсқаулықтар, ҚР Ұлттық Банкінің, ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің жылдық есептері мен статистикалық мәліметтері пайдаланылды.

Нәтижелер/талқылаулар

Соңғы кездері елімізде ҚР Үкіметі қаржылық жағдайы жоқ немесе өзінің берешегін өтеуде белгілі бір қиындықтарға ұшыраған қарыз алушыларды мемлекеттік қолдау шараларын кеңінен қолдануда. Осы бағытта 2021 жылғы 01 қазаннан бастап ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктер үшін қарыз алушы азаматтардың ағымдағы төлем қабілеттілігін негізге алып, несиелерді қайта құрылымдауға қатысты қаржылық жағдайы жоқ қарыз алушының өтінішін қайта қарау арқылы қарыз алушы жеке тұлғалардың мерзімі өткен қарыздарын реттеудің бірыңғай міндетті тәртібін енгізді [7].

Бекітілген тәртіпке сай қарыз алушы азаматтар банктік несие туралы келісім-шарты бойынша қарызды қайтаруға байланысты бекітілген кестедегі күннен бастап күнтізбелік 30 күн өтіп кеткен жағдайда несие беруші банкке барып, онда несие бойынша

міндеттемені орындау мерзімінің кешіктірілу себептері, отбасылық табысын көрсету арқылы өтініш беріп, оған қоса оның қаржылық жағдайының қиындығын растайтын құжаттарды тіркеу арқылы негіздей отырып, банкпен өзара жасалған қарыз туралы келісім-шарттың негізгі талаптарына қатысты тиісті өзгерістер жасауы қажеттігін хабарлайды. Несие беруші банк қарыз алушы азаматтың өтінішін қбылдаған күннен бастап, 15 күн ішінде қарыз туралы келісім-шарттың талаптарына қатысты ұсынылған өзгерістерді жазбаша нысанда не шартта көзделген тәсілмен келесідей қарайды:

- қарыз туралы келісім-шарт талаптарына қатысты ұсынылған өзгерістермен келісу;
- қарыз туралы келісім-шарт өзгерту жөніндегі өз ұсыныстарын беру;
- қарыз туралы келісім-шарт талаптарына қатысты қарыз алушының өзгерістер енгізуі туралы берген ұсыныстарынан бас тарту [8].

Қазақстан тәжірибесінде банктердің проблемалық несиелердің болдырмау әдістерінің біріне ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктердің клиенттерге несие беру алдында отандық Кредиттік бюродан ақпарат сұрауы да, сол арқылы қарыз алушы клиенттің несиелік қабілеттілігін алдын-ала бағалауы да маңызды болып табылады. Нәтижесінде ондай қарыз алушыға несие беру немесе бермеу туралы шешім шығарылады. Егер де қарыз алушының берген өтінішіне қатысты оң шешім қабылданса, банк пен клиент арасында өзара несие туралы келісім-шарт жасалады. Жасалған келісім-шартқа сәйкес қарыз алушы өзіне жүктелген міндеттемелерді орындамаған жағдайда несие беруші банк мынадай шаралар қолдануға мәжбүр болады:

- айыппұл немесе өсімпұл есептеп белгілеу;
- ҚР-ның тиісті заңнамасына сәйкес, қарыз алушының басқа да банктік шоттарындағы қаражатынан өндіріп алу;
- қарыз алушының қайтармаған қарызын сотқа дейінгі өндіріп алуға табыстау немесе коллекторлық компанияға беру;
- ҚР-ның тиісті заңнамасына сәйкес және банк пен қарыз алушы арасында жасалған келісім-шарт нормаларын сақтай отырып, құқықты (талапты) беру;
- "Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы" ҚР заңында немесе сот тәртібімен көзделген жағдайларды ескермегенде, банк пен қарыз алушы арасында жасалған келісім-шарт бойынша қайтарылмаған қарызды өндіріп алу туралы сотқа арыздану, сондай-ақ кепілге қойған мүлікті де соттан тыс тәртіппен өндіріп алу;
- Банктің басшылығымен бекітілген ішкі нормативтік құжатына сәйкес, қолданыстағы бар заңнамада және банк пен қарыз алушы арасында жасалған келісім-шартта көзделген басқа да шараларды қолдану [7].

Сонымен қатар банктер проблемалық несиелер көлемін азайту және сол арқылы несиелік тәуекел деңгейін төмендету үшін уақтылы несиелік портфельі сапысы мен құрылымына талдау жүргізіп отырулары қажет. Несиелік портфель сапасына қатысты орын алған проблемаларды айқындау және олардың салдарын уақтылы жою туралы шаралар қабылдау кез келген банкке тәуекел-менеджментінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік жасайды.

Банктердің проблемалық несиелерінің пайда болуының себептерін уақтылы анықтап олармен күресудің мақсаты олардың несиелік портфельінің тәуекелділігін басқаруды

көздейді. Несиелік портфель сапасын талдау үшін банктердің берілген және қолданыста жүрген несиелерінің көлемі мен сапасы, одан кейіннен проблемалық несиелері, соның ішінде қайтару мерзімдері 90 күннен өткендері және қайтарылмаған несиелері бағаланады. Несиелік портфель сапасын сипаттайтын мәліметтер негізінде берілген несиелердің сомасы мен өтеу мерзімі бойынша проблемалық несиелер бойынша мерзімі өткен қарыздарды сипаттайтын арнайы кесте құру қажет болады.

Соның нәтижесінде несие беруші банк жинақталған ақпараттарға жасалған талдаулар негізінде проблемалық несиелерге қатысты нақты шешімдер қабылдайды. Ондай шешімдерге проблемалық несиелерді басқа банктерде немесе коллекторлық компанияларға қандай шарттармен сату немесе қайта қаржыландыру қажеттігі, сондай-ақ несиелік келісім-шарттарды өзгерту арқылы қандай несиелерді өздерінде қалдырулары туралы.

ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктерінің проблемалық несиелер көлемін анықтау үшін олардың 2020-2023 жылдар аралығындағы қалыптасқан несиелік портфелінің құрылымына талдау жасаймыз.

Кесте 1. ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктердің несиелері, млн. теңгемен [9]

	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер	
					млн теңге	%
Барлық несиелері, оның ішінде	14 623 065	18 497 653	22 811 882	27 932 894	13 309 829	47,6
ұлттық валютада	12 726 647	16 588 156	20 960 772	25 779 419	13 052 772	50,6
шетел валютасында	1 896 418	1 909 497	1 851 110	2 153 475	257 057	11,9
қысқамерзімді	2 128 709	2 467 162	3 968 373	3 238 061	1 109 352	34,3
ұзақмерзімді	12 494 356	16 030 490	18 843 509	24 694 833	12 200 477	49,4
Заңды тұлғаларға	7 097 007	7 758 804	8 653 506	9 685 852	2 588 845	26,7
Жеке тұлғаларға	7 526 058	10 738 848	14 158 376	18 247 042	10 720 984	58,8

Ескерту: [9] деректері негізінде авторлар құрастырған

Жоғарыдағы кестеден 2020-2023 жылдар аралығында ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктері берген несиелердің өсуіндегі өзгерісі 47,6% немесе көлемі 13 309 829 млн теңгені құрағанын көреміз. Мұндағы басты өзгерістер яғни 2023 жылмен 2020 жылдың көрсеткіштерін өзара салыстырғанда ұлттық валютада берілген несиелерге қатысты байқалады, олардың үлесі 50,6% немесе көлемі 13 052 772 млн теңгені құрайды. Сондай-ақ шетел валютасында берілген несиелердің өзгерістері бойынша 11,9% - ға өсуі байқалады. Ал барлық берілген несиелердің 89%-ы ұзақ мерзімді несиелерге тиесілі, олардың өзгерісі 49,4% - құраған, бұл 12 200 477 млн теңгені құрайды.

Талданып отырған кезеңде қысқа мерзімге берілген несиелер 34,3%-ға немесе 1 109 352 млн теңгеге дейін өскен. Банктердің несиелік портфеліндегі несиелердің 2020-2023 жылдары арасындағы өзгерістер бойынша заңды тұлғаларға берілген несиелерге -

26,7% немесе 2 588 845 млн теңге және жеке тұлғаларға берілген несиелерге 58,8% немесе 10 720 984 млн теңге тиесілі.

Сонымен қатар ҚР екінші деңгейдегі банктерінің 2020-2023 жылдарға арналған несиелік портфелінің сапасын қарастырайық (2-кесте).

Банк саласындағы проблемалық мерзімі өткен несиелер NPL (non-performing loan) көрсеткішімен өлшенеді, ол тікелей мағынада "жұмыс істемейтін несиелер" деп аударылады. Халықаралық валюта қорының берген анықтамасына сәйкес, отандық банктер тәжірибесінде де жұмыс істемейтін несиелерге пайыздар мен негізгі борышты төлеу 90 күнге және одан да көп мерзімге кешіктірілген несиелер жатады.

Кесте 2. ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктерінің несиелік портфелінің сапасы, млн.теңгемен [9]

	2020	2021	2022	2023	Үлесі, %	Өзгеріс	
							%
Несиелік портфель	14623065	18497653	22811882	27932894	100,00	13309829	47,6
Мерзімі өткен берешегі жоқ қарыздар	13123323	17264425	21289736	26224716	94,0	13101393	50,0
1 күннен 30 күнге дейін мерзімі өткен берешегі бар қарыздар	239342	350846	483815	567485	2,0	328143	57,8
31 күннен 60 күнге дейін мерзімі өткен берешегі бар қарыздар	102928	70645	139716	143398	0,5	40470	28,2
61 күннен 90 күнге дейін мерзімі өткен берешегі бар қарыздар	75736	82534	79968	88201	0,3	12465	14,1
Мерзімі өткен берешегі 90 күннен асатын қарыздар	1081736	729203	818647	909094	3,3	-172642	-19,0

Ескерту: [9] деректері негізінде авторлар құрастырған

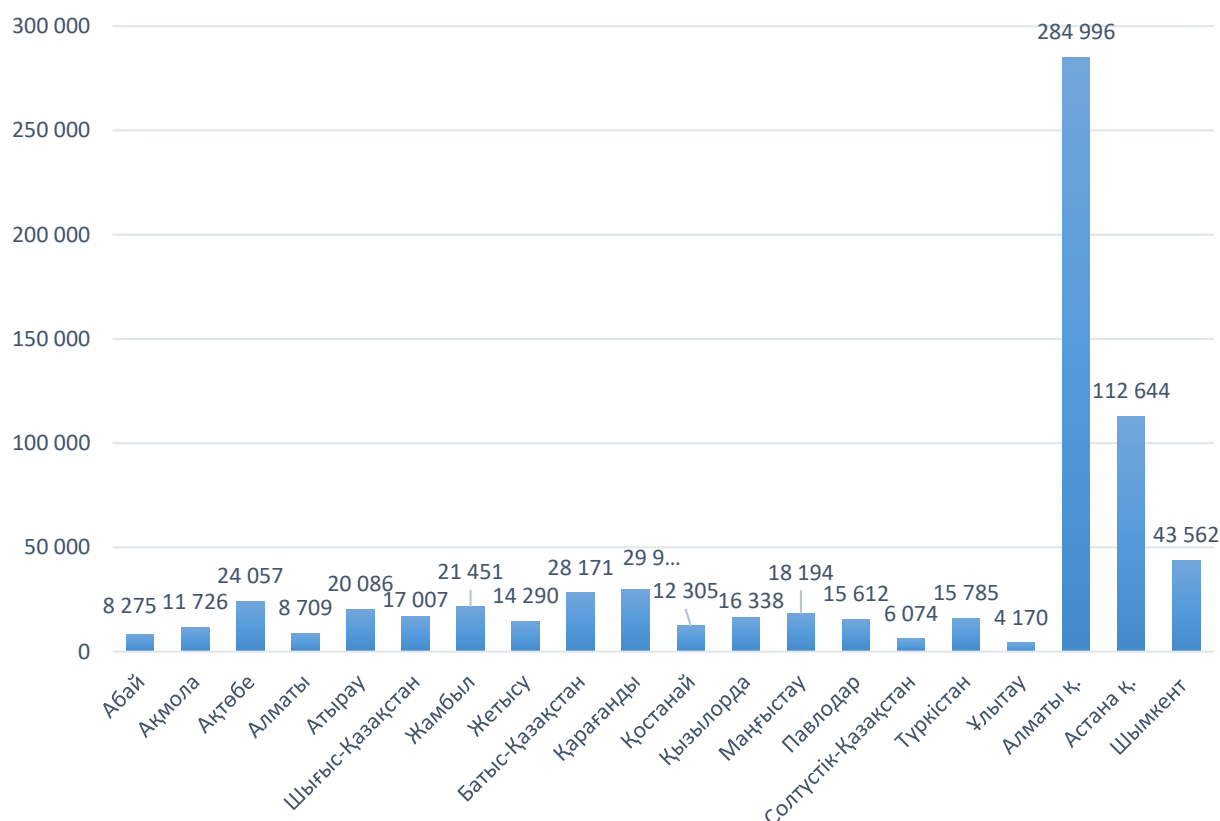
2-кестеде жүргізілген ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктерінің несиелік портфелінің сапасына талдау 2020 жылдан 2023 жылға дейінгі талданып отырған кезеңде сауықтыруды көрсетеді. Несиелік портфелінің 94%-ы мерзімі өткен берешегі жоқ қарыздар болып табылады, олардың өсімі соңғы 4 жылда 50% – құрады, олардың сомасы 2020 жылы 13 123 323 млн теңгені, ал 2023 жылы – 26 224 716 млн теңгені құрайды.

Проблемалық несиелерден несиелік портфелін сауықтырудың маңызды көрсеткіші мерзімі өткен берешегі 90 күннен асатын қарыздарды 2020-2023 жылдар кезеңінде

19%-ға қысқарту болып табылады, олардың үлес салмағы 3,3% - құрайды. Мәселен, 2020 жылы проблемалық несиелер 1 081 736 млн теңгені құрады, 2023 жылдың соңына қарай 172 642 млн теңгеге қысқарды және бүгінгі күні 909 094 млн теңгені құрайды. Бұл оң үрдіске 2017 жылы банк секторының қаржылық тұрақтылығын арттыруға бағытталған ҚР Ұлттық Банкі қабылдаған несиелік портфельді сауықтыру туралы бағдарламасы аясында 640 млрд теңгеден астам қаржы бөлініп, атқарылған шаралардан нәтижесінде қол жеткізілді [10].

Атқарылған шаралар нәтижесінде банктердің несиелік портфеліндегі 2% берешегі 1-ден 30 күнге дейін мерзімі өткен қарыздарға тиесілі болды. Қарыздардың осы түрлері бойынша 2020-2023 жылдар аралығында олардың өзгерісі 57,8%-ға өскен немесе теріс үрдісі байқалады. Несиелік портфеліндегі үлес салмағының 0,5% және 0,3% мерзімі өткен берешегі 31-ден 60 күнге дейін және 61-ден 90 күнге дейінгі қарыздарға тиесілі.

Талданып отырған кезеңде қарыздардың бұл түрлері де тиісінше 28,2% және 14,1%-ға өсті. 31.12.2023 жылға арналған өңірлік бөліністе Қазақстанның банк секторының несиелері бойынша мерзімі өткен берешекті қарастырайық (1-сурет).

Сурет 1. 31.12.2023 жылға арналған өңірлік бөліністе ҚР-ғы ЕДБ несиелері бойынша мерзімі өткен берешек (млн теңге)

Ескерту: деректер негізінде жасалған [9]

1-суретте ұсынылған деректер бойынша Қазақстанның екінші деңгейдегі банктерінің несиелері бойынша жалпы республикалық маңызы бар қалалар арасында ең көп мерзімі өткен берешек үлесі Алматы қаласына тиесілі – 39,9% және 284 996 млн теңгені құрайды. Бұдан әрі ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктерінің барлық мерзімі өткен несиелерінің 15,8%-ы Астана қаласына тиесілі және оның көлемі 2023 жылы 112 644 млн теңгені құрады.

ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктерінің проблемалық несиелері бойынша үлкен үштікке Шымкент қаласы кіріп отыр, оның үлесіне 6,1% немесе 43 562 млн теңге келеді. Ұлытау облысы бойынша банктердің қарыз алушыларының мерзімі өткен берешектерінің ең аз көлемі – 0,6% немесе 4 170 млн теңгеге тиесілі. Бұл әрине аталған облыстың жаңадан ашылуымен және ондағы банктер филиалдарының аздығымен байланысты сипатталуы мүмкін.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының банк секторына екінші деңгейдегі 21 банк кіреді. ҚР Ұлттық банкі 9-шы халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына көшкеннен кейін, банктердің несиелік портфелінің сапасын бағалау барысында олардың несиелеріне қатысты келесідей 3-кезең тобына көшіру әдісін қолдануда [11]:

- 1-кезең – қайтару мерзімі кешіктірілмеген, несиелік тәуекелі төмен несиелер;
- 2-кезең – құнсызданбаған несиелер, бірақ несиелік тәуекелдің елеулі ұлғаюы байқалатын несиелер;
- 3-кезең – құнсызданған, яғни тәуекелді несиелер, оларды проблемалық несиелер тобына санайды. Несиені осы кезеңге қосу бұл несиенің 90 күннен асқан мерзімді құрайтынын және қарыз алушының қаржылық қиындықтарының болуын ескере отырып, осы несиелер бойынша қарыз сомасының толық көлемде қайтарылмайтынын сипаттайды.

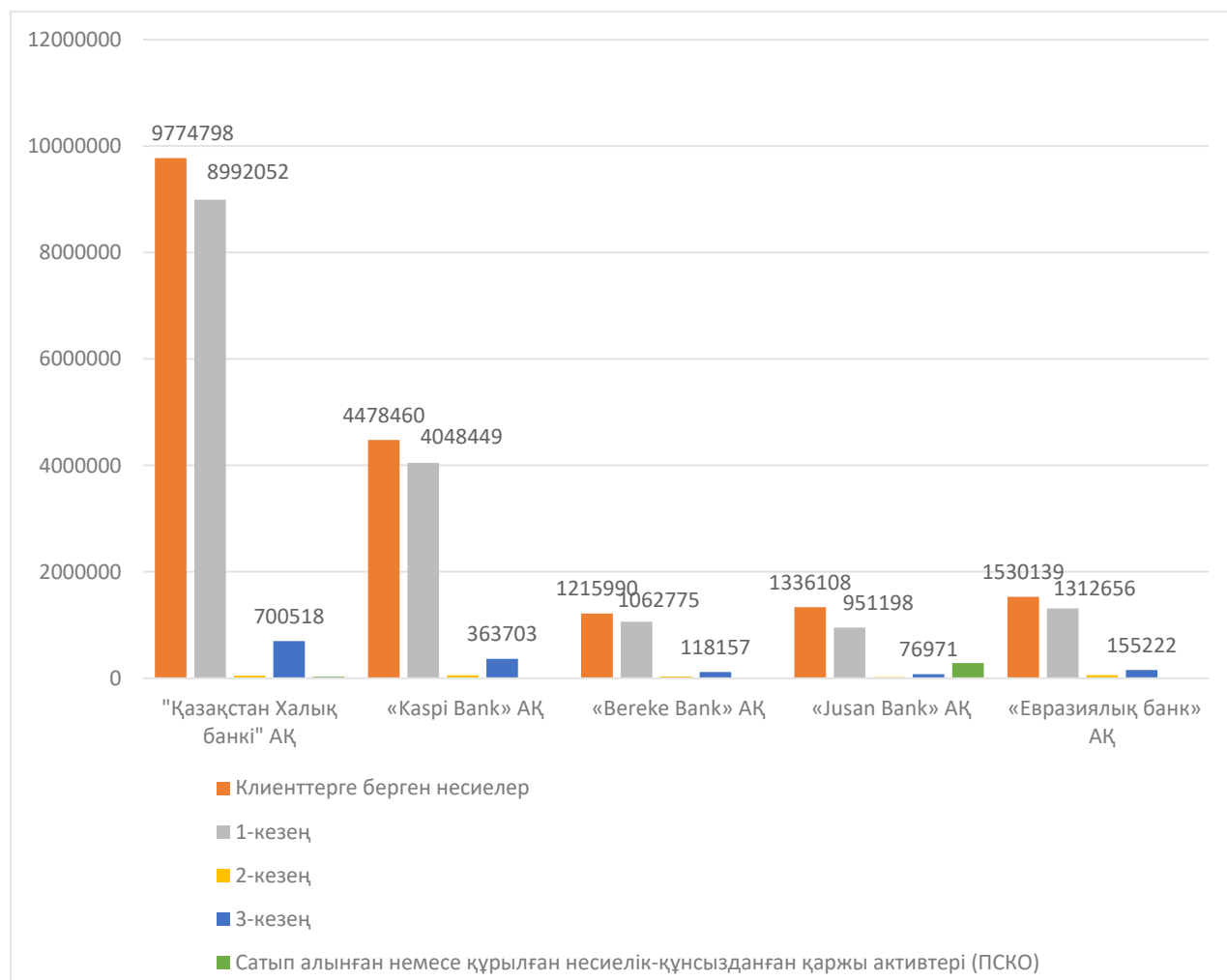
ҚР Ұлттық банкі мен Бірінші кредиттік бюроның деректері бойынша мерзімі 90 күннен асатын NPL проблемалық несиелерінің ең көп көлемі бар банктерге мыналар жатады [12]:

- "Қазақстан Халық банкі" АҚ.
- "Kaspi Bank" АҚ.
- "Jusan Bank" АҚ.
- "Bereke Bank" АҚ.
- "Еуразиялық банк" АҚ.

31.12.2023 жылға берілген есептік мәліметтер бойынша проблемалық несиелері көбірек ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктерінің несиелік портфелі сапасының серпіні 2-суретте көрсетілген.

2-суреттегі диаграммадан көріп отырғанымыздай екінші деңгейдегі банктердің несиелерінің көлемі жағынан 1-орында Қазақстан Халық банкі АҚ – 9774798 млн теңге, 2-орында Каспи банк АҚ – 4478460 млн теңге, 3-орында Евразия банк АҚ -153019 млн теңге, 4-орында Jusan банк АҚ - 1336108 млн теңге, бесінші орында Bereke банк АҚ – 1215990 млн теңге.

Осы аталған банктердің 1-кезең несиелері бойынша салыстырсақ та, 1-орында Қазақстан Халық банкі АҚ – 8992052 млн теңге, 2-орында Каспи банк АҚ – 4048449 млн теңге, 3-орында Евразия банк АҚ – 1312656 млн теңге, 3-орында Bereke банк АҚ - 1062775 млн теңге, 5-орында Jusan банк АҚ – 951198 млн теңге.

Сурет 2. 31.12.2023 жылға NPL көп көлемі бар банктердің несиелік портфелінің сапасының серпіні, млн теңгемен

Ескерту: [12] дерек көзі негізінде құрастырылған

Ал енді банктерді 3-кезең несиелері, яғни проблемалық несиелер бойынша салыстырсақ та, 1-орында Қазақстан Халық банкі АҚ – 700518 млн теңге, 2-орында Каспи банк АҚ – 363703 млн теңге, 3-орында Евразия банк АҚ – 155222 млн теңге, 4-орында Bereke банк АҚ – 118157 млн теңге, 5-орында Jusan банк АҚ – 76971 млн теңге.

Осы сатыларды ескере отырып, аталған банктердің 2020-2023 жылдардағы несиелік портфельдеріндегі проблемалық несиелеріне талдау жүргіземіз.

"Қазақстан Халық банкі" АҚ несие нарығында белсенді ойыншы ретінде қызмет көрсетіп отырған ірі банк болып табылады. Себебі бұл банк қазақстандық "Қазкоммерцбанк" АҚ біріккен. Оның 2020-2023 жж несиелік портфелінің көлемі 3-кестемен берілген.

Кесте 3. "Қазақстан Халық банкі" АҚ несиелік портфелінің сапасы, млн.теңгемен [13]

	2020	2021	2022	2023	Үлесі, %	Өзгеріс	
							%
Клиенттерге берілген несиелер, о.і.:	4824316	6250260	8280290	9774798	100	4950482	50,6
1-кезең	4015322	5469752	7549514	8992052	92,0	4976730	55,3
2-кезең	216589	245157	106694	51860	0,5	-164729	-317,6
3-кезең	533519	502058	586787	700518	7,2	166999	23,8
Сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтері (ПСКО)	58886	33293	37295	30368	0,3	-28518	-93,9
Күтілетін несиелік залалдар бойынша резерв	378041	-378032	-422388	-489926		-867967	177,2
Барлық ссудалар	4446275	5872228	7857902	9284872		4838597	52,1

Ескерту: [13] деректер негізінде авторлар құрастырған

Жоғарыдағы кестеден "Қазақстан Халық банкі" АҚ клиенттерге берілген несиелерінің көлемінің өзгерісі 2020 жылы 4 824 316 млн теңгемен салыстырғанда 50,6% немесе 4 950 482 млн теңгеге өсіп, 2023 жылы 9774798 млн теңгені құрады. Бұл тұста банктердің клиенттерге берген несиелер көлемінің өсуімен, оның тәуекелі де артады. Айталық 3-кезеңдегі проблемалық несиелері 4 жыл ішінде 23,8%-ға өсіп, 166 999 млн теңгені құрады.

"Қазақстан Халық банкі" АҚ несиелік портфеліндегі проблемалық несиелердің үлес салмағы 7,2% – құрайды. Бұдан әрі жалпы несиелік портфелінің 0,5%-ы 2-кезең несиелеріне тиесілі. 2020 жылы 216 589 млн теңге, ал 2023 жылдың соңында 51 860 млн теңге сомасына берілген 2-кезеңге жатқызылған несиелердің 164 729 млн теңгеге айтарлықтай қысқарғанын атап өту қажет. Банктің несиелік портфелінде сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтеріне (ПСКО) 0,3% келеді.

2020-2023 жылдар аралығында олардың сомасы 93,9%-ға дейін азайған, бұл өз кезегінде "Қазкоммерцбанк" АҚ-дан мұраға қалған проблемалық несиелерден несиелік портфелді тазарту туралы куәландырады. Сондай-ақ, бұл жағдайда Қазақстанның банк секторының қаржылық тұрақтылығын арттыру бағдарламасы шеңберінде қабылданған сауықтыру шаралары орын алады.

Кесте 4. "Kaspi Bank" АҚ несиелік портфелінің сапасы, млн.теңгемен [14]

	2020	2021	2022	2023	Үлесі, %	Өзгеріс	
							%
Клиенттерге берілген несиелер, о.і.:	1553112	2593687	3387969	4478460	100	2925348	65,3
1- кезең	1403574	2428221	3077354	4048449	90,4	2644875	65,3
2- кезең	28644	29831	40934	55804	1,2	27160	48,7
3- кезең	120894	135635	264927	363703	8,1	242809	66,8
Сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтері (ПСКО)	-	-	4754	10504	0,2	10504	100,0
Күтілетін несиелік залалдар бойынша резерв	-122131	-214749	-142413	-242532		-120401	49,6
Барлық ссудалар	1430981	2451274	3240802	4235928		2804947	66,2

Ескерту: [14] деректер негізінде авторлар құрастырған

"Kaspi Bank" АҚ несиелік портфелі 2020-2023 жылдары 65,3% - ға өсті, осылайша 2020 жылы 1 553 112 млн теңге берілді, 2023 жылы – 4 478 460 млн теңге. Барлық несиелердің 90,4%-ы 1-кезең несиелеріне тиесілі, олардың өсуі 65,3% - дың жалпы портфелінің өсуімен ұқсас болып отыр. 2020 жылы берілген несиелердің 2-кезеңге жататын несиелері 28 644 млн теңгені құраса, ал 2023 жылы аталған несиелер көлемі 48,7% - ға өсіп, 55 804 млн теңгені құрайды.

Банктің несиелік портфелінің сапасы негізінен 3-кезең несиелерінің көлеміне тікелей байланысты десек, олардың үлес салмағы 2023 жылы 8,1%-ды құрады, оның несиелері 66,8% - ға өсті, бұл "Kaspi Bank" АҚ қызметіне теріс әсер етеді. Егер 2020 жылы 120 894 млн теңге сомаға проблемалық несиелері болса, онда талданып отырған кезеңде 2023 жылдың соңына қарай 363 703 млн теңгеге дейін өсті. Сонымен қатар банктің алғаш рет сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтері 2022 жылы 4 754 млн теңгені құраса, ал олардың сомасы 2023 жылдың соңына қарай екі еседен асып 10504 млн теңгеге жетті.

2020-2023 жылдары "Jusan Bank" АҚ клиенттерге берген несиелері 698 038 млн теңгеге немесе 52,2% - ға өскен (5-кесте). Мұндағы 1-кезең несиелерінің көлемі жалпы клиенттерге берілген көлемінің 71,2%-ы құраған. Олардың көлемі 2020 жыл 90 386 млн теңгені құраса, ал 2023 жылы 951 198 млн теңгеге дейін артқан.

Кесте 5. "Jusan Bank" АҚ несиелік портфелінің сапасы, млн.теңгемен [15]

	2020	2021	2022	2023	Үлесі, %	Өзгеріс	
							%
Клиенттерге берілген несиелер, о.і.:	638070	957843	1228708	1336108	100	698038	52,2
1-кезең	90386	573605	779304	951198	71,2	860812	90,5
2-кезең	16516	38027	22587	21352	1,6	4836	22,6
3-кезең	258517	63728	66653	76971	5,8	-181546	-235,9
Сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтері (ПСКО)	272651	282483	360164	286587	21,4	13936	4,9
Күтілетін несиелік залалдар бойынша резерв	-419014	-244655	-316462	-280911		138103	-49,2
Барлық несиелер	219056	713188	912246	1055197		836141	79,2

Ескерту: [15] деректер негізінде авторлар құрастырған

2019 жылы банк клиенттерге берілген белгілі бір несиелерді сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтері құрамына қайта жіктеді. 2023 жылғы көрсеткіш бойынша сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтері - 21,4% құрайды.

Банктің несиелік портфелінің сапасы 3-кезең несиелерінің көлеміне тікелей байланысты болатынын ескерсек, 2020 жылы банктің 3-кезеңдегі проблемалық несиелері 258517 млн теңге көлемінде болса, 2023 жылдың соңына қарай оның көлемі күрт өзгеріп, яғни 76971 млн теңгеге дейін қысқарған. Бұл аталған банктің сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтері құрамына қайта жіктеуімен тікелей байланысты болып отыр.

"Bereke Bank" АҚ бұл бұрынғы "Сбербанк" АҚ ЕБ ресми түрде 2022 жылғы 13 қыркүйекте өзгертілген болатын. Аталған банктің несиелік портфельдің 2022-2023 жылдар күрт қысқарғанын байқауға болады (6-кесте).

Кесте 6. "Bereke Bank" АҚ несиелік портфелінің сапасы, млн. теңгемен [16]

	2020	2021	2022	2023	Үлесі, %	Өзгеріс	
							%
Клиенттерге берілген несиелер, о.і.:	1724434	2305359	1175470	1215990	100	-508444	-41,8
1-кезең	1501762	2104730	950400	1062775	87,4	-438987	-41,3
2-кезең	55330	50069	35562	33251	2,7	-22079	-66,4
3-кезең	163411	144813	182561	118157	9,7	-45254	-38,3

Сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтері (ПСКО)	3931	5747	6947	1491	0,1	-2440	-163,6
Күтілетін несиелік залалдар бойынша резерв	-174714	-179464	-170182	-146167		28547	-19,5
Барлық ссудалар	1549720	2125895	1005288	1069823		-479897	-44,9

Ескерту: [16] деректер негізінде авторлар құрастырған

2022 жылға дейін "Қазақстан Халық банкі" АҚ және "Сбербанк" АҚ ЕБ өзара келісімге қол қойып, соның негізінде цессия шарты бойынша "Қазақстан Халық банкі" АҚ аталған банктің несиелік портфелінің жеке тұлғаларға берген несиелерінің едәуір бөлігін, соның ішінде жеңілдікті несиелеу бағдарламасы бойынша берген несиелерді, кепілсіз берілген несиелерді, шұғыл қажеттіліктерге арналған несиелерді және 330 млрд теңгеге ипотекалық несиелерін сатып алады [17].

Нәтижесінде "Береке Bank" АҚ несиелік портфелі 41,8% қысқарды. 2020 жылы 1 724 434 млн теңге сомасына несиелер берілсе, 2023 жылдың соңында 1 215 990 млн теңгеге дейін азаюы бұған дәлел. Банк берген несиелердің 87,4% - ы 1-кезеңге және 2,7%-ы 2-кезеңге жатады. Осындай жасалған қабылданған шаралалардың нәтижесінде "Береке Bank" АҚ жалпы несие портфелінің проблемалық несиелерге тиесілі үлесі 9,7%-ы тұрады, олар талданып отырған кезеңде 38,3%-ға айтарлықтай қысқарды және бұл оң көрсеткіш болып табылады.

Кесте 7. "Еуразиялық банк" АҚ несиелік портфелінің сапасы, млн.теңгемен[18]

	2020	2021	2022	2023	Үлесі, %	Өзгеріс	
							%
Клиенттерге берілген несиелер, о.і.:	685345	796639	1239093	1530139	100	844794	55,2
1-кезең	439592	601396	1020545	1312656	85,8	873064	66,5
2-кезең	50632	17277	63706	60827	4,0	10195	16,8
3-кезең	193773	175288	152020	155222	10,1	-38551	-24,8
Сатып алынған немесе құрылған несиелік-құнсызданған қаржы активтері (ПСКО)	1348	2678	2822	1434	0,1	86	6,0
Күтілетін несиелік залалдар бойынша резерв	-127521	-161301	-179836	-170975		-43454	25,4

Барлық ссудалар	557824	635338	1059257	1359163		801339	59,0

Ескерту: [18] деректер негізінде авторлар құрастырған

"Еуразиялық банк" АҚ-ның несиелік портфелі 2023 жылдың аяғында 1 530 139 млн теңгеге тең, бұл сома 685 345 млн теңгені құраған 2020 жылмен салыстырғанда 55,2%-ға артық. Талданатын кезеңде банктің несиелік портфелінің 24,8%-ға сауығуы байқалады. Проблемалық несиелердің үлес салмағы 10,1% - құрайды, 2020 жылы олардың сомасы 193 773 млн теңгені құрады, ал 2023 жылдың соңына қарай 155 222 млн теңгеге дейін төмендеді, яғни қысқару көлемі 24,8% немесе 38 551 млн теңгені құрады.

Мұндағы банктің несие портфеліндегі 1-кезеңге жататын несиелер үлесі жоғары 85,8% ды құрайды және бұл да жақсы үрдісті сипаттайды.

Жалпы бұл жердегі талқылау нәтижесінде алған ғылыми жаңалығы ретінде біріншіден, ҚР екінші деңгейдегі банктердің несиелік портфелдерінің сапасының кешенді талдануы; екіншіден, NPL көп көлемі бар банктердің 3 кезеңді несиелерге бөлініп жіктелуі; үшіншіден отандық банктердің проблемалық несиелерді басқаруда қолдануға тиісті тиімді әдістерін жүйелеуді жатқызуға болады.

Қорытынды

Қорыта келгенде отандық банктердің несиелік портфелдерінің сапасына жасалған талдаудан, олардың құрылымында проблемалық несиелердің болуын және олардың 2020-2023 жылдары 5,8-10,1%-ы аралығында нормаға сай өзгеріп отырғанын көреміз. Бұл көрсеткіш өз кезегінде аталған банктердің несиелік портфелдерінің сапасының жақсарып отырғандығын сипаттайды. Бұл жерде проблемалық несиелердің көлемінің азаюына мемлекет тарапынан жасалған қарыз алушы жеке тұлғалардың қайтарылмаған қарыздарын кешірумен байланысты шаралардың ықпал еткенін жоғарыда айтып кеттік. Әрине мұндай шаралар отандық банктердің несиелік портфелдерінің сапасын арттыруға жасалған уақытша шара деп қабылдауымыз керек.

Сондықтан да біздің ойымызша банктер өздерінің проблемалық несиелері портфелдерін барынша тиімді басқаруда мынадай әдістерді уақтылы қолданулары қажет [19]:

- біріншіден, проблемалық несиелерді қайта құрылымдау қажет. Бірақ та бұл шара банктің қарыз алушыларының қаржылық жағдайына байланысты ғана жасалғанымен, ондай несиелер проблемалық несиелер санатынан уақытша алынып тасталғанымен, несиелердің 3-кезең тобында қала береді;

- екіншіден, баланс үшін проблемалық несиелер бойынша туындаған берешекті есептен шығару;

- үшіншіден, проблемалық несиелерді төменгі пайызбен басқа банктерге сату арқылы қайта қаржыландыру;

- төртіншіден, банктердің несиелік портфелінің сапасына талдау жүргізуде проблемалық несиелердің орнына 3-кезеңді несиелер көрсеткішін пайдалану.

Ең соңғы көрсеткіш бұл проблемалық несиелердің құнсыздануын сипаттайды. Мұндай көрсеткішті қазақстандық банктер жариялауға мүдделі емес. Әрине ол дұрыс емес. Сол сияқты банктердің қарыз алушылардың өтініштерінің негізінде олардың қиын қаржылық жағдайы бар қарыз алушыға жеңілдік кезеңін беру келісім-шартты қайта қарап, өзгерту шаралары да 90 күннен асқан проблемалық несиелер көлемін азайтуға ықпал етеді. Үшінші және төртінші ұсыныстар бұл банктердің проблемалық несиелер бойынша туындайтын өздерінің шығындарын мойындап, оларды азайтуға көмектеседі.

Жоғарыда аталған шаралар арқылы проблемалық несиелердің көлемін азайтып, несиелік портфельдің сапасын арттыруға болады, дегенмен де отандық банктерге беретін қосымша кеңесіміз, бұл кепілсіз берілетін несиелерге шектеулер қойып, қарыз алушылардың несиелік қабілеттіне аса мән беретін болса, онда проблемалық несиелердің пайда болу себептерінің алдын алуға болады.

Ризашылық, мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі.

Мақаланы жазуда әрбір автор өзінің үлесін қосты. Авторлар **Рахимжанова К.К.** мен **Керимкулова Д.Д.** әдебиеттерге шолу жасап, мақаланың мәтінін жазуға, зерттеудің нәтижелерін жинап, оларды талқылауға, сондай-ақ проблемалық несиелер бойынша барлық статистикалық деректердің шынайылығына, дұрыстығына немесе мақаланың барлық бөліктерінің тұтастығына байланысты дұрыс зерттелуіне және проблемалық сұрақтарға қатысты оң шешімдер қабылдауға өздерінің үлесін қосты. Автор **Мақыш С.Б.** тақырыпқа қатысты жұмыстың тұжырымдамасын жасауға, мақаланың рәсімделу дизайнына, мақаланың мазмұнына байланысты сыни көзқарас тұрғысынан қайта қарауға, жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасын бекітуге, мақалаға жалпы жетекшілік жасаушы ретінде оның барлық аспектілері үшін жауапты болуға келісім береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Мусина А.А., Керимкулова Д.Д. Loan portfolio – an indicator of financial stability of the banking sector // Вестник КазУЭФМТ №4. - 2019. - С.193-198
2. Синки Дж. Ф., мл. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Дж. Ф. Синки, мл., пер. с англ. А.И. Левинзона. – М.: Альпина Паблишер, 2017. – 1018 с.
3. Роль кредита и модернизация деятельности банков в сфере кредитования: учебное пособие / коллектив авторов; под ред. О.И. Лаврушина. – 2-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2017. – 272 с.
4. Сейткасимов Г.С. Банковское дело: Учебник. – Астана: КазЭУ, 2017. – 528 с.
5. Международный валютный фонд [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://www.imf.org/> (өтініш берген күні: 07.2024)
6. Базельский комитет по банковскому контролю [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://www.bis.org/bcbs/index.htm> (өтініш берген күні: 07.2024)
7. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на

01.07.2024 г.) [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444_/z952444.htm (өтініш берген күні: 07.2024)

8. Порядок передачи задолженности на досудебные взыскание и урегулирование или уступки права (требования) [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/press/news/details/457127?lang=ru> (өтініш берген күні: 07.2024)

9. Статистическая бюллетень Национального Банка Республики Казахстан [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/statisticheskii-byulleten/rubrics/2205> (өтініш берген күні: 07.2024)

10. Программа повышения финансовой устойчивости банковского сектора Республики Казахстан от 30 июня 2017 года [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35619394 (өтініш берген күні: 07.2024)

11. Международный стандарт финансовой отчетности (IFRS) 9 [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31026893 (өтініш берген күні: 07.2024)

12. Первое кредитное бюро в Республике Казахстан [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://www.1cb.kz> (өтініш берген күні: 07.2024)

13. Финансовая отчетность АО «Народный банк Казахстана» за 2020-2023 годы [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://halykbank.kz/about-bank/investoram> (өтініш берген күні: 07.2024)

14. Финансовая отчетность АО «Kaspi Bank» за 2020-2023 годы [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://kase.kz/ru/issuers/CSBN/#g3y2023> (өтініш берген күні: 07.2024)

15. Финансовая отчетность АО «Bereke Bank» за 2020-2023 годы [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://kase.kz/ru/issuers/BERK/> (өтініш берген күні: 07.2024)

16. Официальный сайт АО «Bereke Bank» [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://sber.kz/press_center/all_release (өтініш берген күні: 07.2024)

17. Финансовая отчетность АО «First Heartland Jusan Bank» за 2020-2023 годы [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://kase.kz/ru/issuers/TSBN/#g3y2024> (өтініш берген күні: 07.2024)

18. Финансовая отчетность АО «Евразийский банк» за 2020-2023 годы [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://eubank.kz/about/for-investors/> (өтініш берген күні: 07.2024)

19. Yu Song, Yuyan Wang, Xin Ye, Russell Zaretski, Chuanren Liu. Loan default prediction using a credit rating-specific and multi-objective ensemble learning scheme//Information Sciences. - Volume 629. – 2023.- P. 599-617

К.К.Рахимжанова*¹, С.Б. Макыш², Д.Д. Керимкулова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева

²Учреждение «Esil University», Астана, Казахстан

Проблемные кредиты банков второго уровня в Республики Казахстан и методы управления ими

Аннотация. Рост проблемных кредитов в ссудном портфеле банка влечет за собой серьезные последствия для способности банка генерировать прибыль и динамично развиваться в современных условиях. Перед банками стоит задача формирования и усовершенствования существующих методов регулирования и управления проблемными кредитами. Авторами в

данной научной публикации были исследованы теоретические и практические концептуальные основы определения проблемных кредитов, что являлось целью исследования. Проведен экономико-статистический анализ ссудного портфеля банков второго уровня Республики Казахстан за 2020-2023 годы, его динамики и структуры. Авторами выявлены регионы страны по размерам просроченных кредитов за аналогичный период. Большое внимание исследователями уделено на анализ и оценку качества кредитного портфеля банковского сектора Казахстана, в ходе которого выявлены пять банков второго уровня с наибольшим показателем NPL, такие как АО «Народный банк Казахстана», АО «Kaspi Bank», АО «Jusan Bank», АО «Bereke Bank» и АО «Евразийский банк». Также проанализирован кредитный портфель вышеуказанных банков за 2020-2023 годы, ссуды ранжированы в три группы по состоянию качества выданных кредитов и вероятности их невозврата. На основе проведенного анализа авторами даны рекомендации по оздоровлению банковского сектора от проблемных кредитов. Качественно и достоверно проведенный анализ ссудного портфеля дает возможность адекватно оценить состояние качества активов и своевременно принять необходимые меры.

Ключевые слова: кредитный портфель, проблемные кредиты, необслуживаемые кредиты, необеспеченные кредиты, обесцененные кредиты, просроченная задолженность

K.K. Rakhimzhanova^{*1}, S.B. Makysh², D.D. Kerimkulova²

¹*L.N. Gumilev Eurasian National University*

²*Esil University, Astana, Kazakhstan*

Problem loans of second-tier banks in the Republic of Kazakhstan and methods of their management

Annotation. The growth of problem loans in the bank's loan portfolio entails serious consequences for the bank's ability to generate profit and develop dynamically in modern conditions. Banks are faced with the task of forming and improving existing methods of regulation and management of problem loans. In this scientific publication, the authors studied the theoretical and practical conceptual foundations for the definition of problem loans, which was the purpose of the study. An economic and statistical analysis of the loan portfolio of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan for 2020-2023, its dynamics and structure was carried out. The authors identified the regions of the country by the amount of overdue loans for the same period. Much attention was paid to the analysis and assessment of the quality of the loan portfolio of the banking sector of Kazakhstan, during which five second-tier banks with the highest NPL were identified, such as «Halyk Bank of Kazakhstan» JSC, «Kaspi Bank» JSC, «Jusan Bank» JSC, «Bereke Bank» JSC and «Eurasian Bank» JSC. The loan portfolio of the above banks for 2020-2023 was also analyzed, loans were ranked in three groups according to the quality of loans issued and the likelihood of their non-repayment. Based on the analysis, the authors give recommendations for the recovery of the banking sector from problem loans. A high-quality and reliable analysis of the loan portfolio makes it possible to adequately assess the state of asset quality and take the necessary measures in a timely manner.

Keywords: loan portfolio, problem loans, non-performing loans, unsecured loans, impaired loans, overdue debts

References

1. Musina A.A., Kerimkulova D.D. Loan portfolio – an indicator of financial stability of the banking sector // Vestnik KazUEFMT №4.-2019. - S.193-198
2. Sinki Dzh. F., ml. Finansovyy menedzhment v kommercheskom banke i v industrii finansovykh uslug [Financial management in a commercial bank and in the financial services industry] / Dzh. F. Sinki, ml., per. s angl. A.I. Levinzok. – M.: Al'pina Publisher, 2017. – 1018 s. [in Russian]
3. Rol' kredita i modernizatsiya deyatelnosti bankov v sfere kreditovaniya [The role of credit and modernization of banks' lending activities]: uchebnoe posobie / kollektiv avtorov; pod red. O.I. Lavrushina. – 2-e izd., ster. – M.: KNORUS, 2017. – 272 s. [in Russian]
4. Sejtkasimov G.S. Bankovskoe delo [Banking]: Uchebnik. – Astana: KazEU, 2017. – 528 s. [in Russian]
5. International Monetary Fund [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://www.imf.org/> (accessed: 07.2024)
6. Basel Committee on Banking Control [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://www.bis.org/bcbs/index.htm> (accessed: 07.2024)
7. Zakon Respubliki Kazahstan ot 31 avgusta 1995 goda № 2444 «O bankah i bankovskoy deyatelnosti v Respublike Kazahstan» [Law of the Republic of Kazakhstan dated August 31, 1995 No. 2444 "On Banks and Banking activities in the Republic of Kazakhstan"] (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.07.2024 g.) [Electronic resource]. – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444_z952444.htm (accessed: 07.2024) [in Russian]
8. Poryadok peredachi zadolzhennosti na dosudebnye vzyskanie i uregulirovanie ili ustupki prava (trebovaniya) [The procedure for transferring debts for pre-trial recovery and settlement or assignment of rights (claims)] [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/press/news/details/457127?lang=ru> (accessed: 07.2024) [in Russian]
9. Statistical Bulletin of the National Bank of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/statisticheskij-byulleten/rubrics/2205> (accessed: 07.2024)
10. Programma povysheniya finansovoj ustojchivosti bankovskogo sektora Respubliki Kazahstan ot 30 iyunya 2017 goda [Program for improving the financial stability of the banking sector of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2017] [Electronic resource]. – 2024. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35619394 (accessed: 07.2024) [in Russian]
11. International Financial Reporting Standard (IFRS) 9 [Electronic resource]. – 2024. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31026893 (accessed: 07.2024) [in Russian]
12. The First Credit Bureau in the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://www.1cb.kz> (accessed: 07.2024)
13. Financial statements of «Halyk Bank of Kazakhstan» JSC for 2020-2023 [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://halykbank.kz/about-bank/investoram> (accessed: 07.2024)
14. Financial statements of «Kaspi Bank» JSC for 2020-2023 [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://kase.kz/ru/issuers/CSBN/#g3y2023> (accessed: 07.2024)
15. Financial statements of «Bereke Bank» JSC for 2020-2023 [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://kase.kz/ru/issuers/BERK/> (accessed: 07.2024)
16. Official website of «Bereke Bank» JSC [Electronic resource]. – 2024. – URL: https://sber.kz/press-center/all_release (accessed: 07.2024)
17. Financial statements of «First Heartland Jusan Bank» JSC for 2020-2023 [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://kase.kz/ru/issuers/TSBN/#g3y2024> (accessed: 07.2024)

18. Financial statements of «Eurasian Bank» JSC for 2020-2023 [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://eubank.kz/about/for-investors/> (accessed: 07.2024)

19. Yu Song, Yuyan Wang, Xin Ye, Russell Zaretzki, Chuanren Liu. Loan default prediction using a credit rating-specific and multi-objective ensemble learning scheme//Information Sciences. - Volume 629. – 2023.- P. 599-617

Авторлар туралы мәлімет:

Рахимжанова Каламкас Кадировна – 6D050900 "Қаржы" мамандығы докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі 2а, Астана, Қазақстан

Мақыш Серік Биханұлы – э.ғ.д., профессор, Бірінші проректор – академиялық мәселелер жөніндегі проректор, "Esil University" мекемесі, Жұбанов көшесі 7, Астана, Қазақстан

Керімқұлова Динара Жамбылатқызы – PhD, "Бизнес және басқару" факультеті деканының орынбасары, қаржы кафедрасының аға оқытушысы, "Esil University" мекемесі, Жұбанов көшесі 7, Астана, Қазақстан

Рахимжанова Каламкас Кадировна – докторант специальности 6D050900 "Финансы", Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева 2а, Астана, Казахстан

Мақыш Серик Биханович – д.э.н., профессор, первый проректор-проректор по академическим вопросам, учреждение "Esil University", улица Жубанова 7, Астана, Казахстан

Керимкулова Динара Жамбылатовна – PhD, заместитель декана факультета "Бизнес и управление", старший преподаватель кафедры финансов, учреждение "Esil University", улица Жубанова 7, Астана, Казахстан

Rakhimzhanova Kalamkas – doctoral student of the specialty 6D050900 "Finance". L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2a Satpayev Street, Astana, Kazakhstan

Makysh Serik – doctor of Economic Sciences, Professor, First Vice-Rector - Vice-Rector for Academic Affairs, Esil University, 7 Zhubanov St, Astana, Kazakhstan

Kerimkulova Dinara – PhD, Deputy Dean of the Faculty of Business and Management, Senior Lecturer of the Department of Finance, Esil University, 7 Zhubanov St, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.71.57

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-315-327>

Article type (research article)

Strategies for Enhancing the Competitiveness of Tourism in the Aktobe Region through Sustainable Development

A.Zh. Ramazanova*^{}, G.T. Kunurkulzhayeva^{}

K.Zhubanov Aktobe Regional University. Aktobe, Kazakhstan

(E-mail: ayagul-ramazanov@mail.ru, gkunurkulzhayeva@zhubanov.edu.kz)

Abstract. The article is devoted to the development of comprehensive strategies to increase the competitiveness of tourism in the Aktobe region of Kazakhstan with an emphasis on sustainable development, which is becoming particularly relevant and important for the region. The study focuses on the untapped potential of the Aktobe region in the light of the progressive importance of tourism in the global economy. In this article, the authors discuss the important need to integrate sustainable practices to increase the competitiveness of tourism, taking into account current trends and the needs of tourists. They also provide examples of world experience in sustainable tourism development and their applicability in the Aktobe region. In the study, the authors pay special attention to the involvement of local communities, infrastructure development, the use of innovations, technologies, as well as marketing and educational aspects of tourism development. Based on the results of the study, a SWOT analysis is presented, which reflects the strengths, weaknesses, opportunities and threats to increase the competitiveness of tourism in the region, offering strategic recommendations for its further development.

Keywords: sustainable development, tourism, marketing, competitiveness, Aktobe region.

Received: 12.12.2023. Accepted: 06.08.2024. Available online: 26.09.2024.

Introduction

Relevance of the research topic. In the modern world, tourism is one of the most dynamically developing areas of the global economy. This industry is unique in that it has a significant positive impact on various sectors of the economy, including transport, culture, sports and agriculture.

Although Kazakhstan's tourist destinations are not yet widely recognized in the international community, the country has significant potential for tourism development due to its geographical location, a variety of natural landscapes and rich historical and cultural heritage. This is especially true for the Aktobe region, which can offer many unique tourist opportunities [1].

Research in this area can help identify the potential and opportunities for creating a new strategy to increase the competitiveness of tourism, improve quality and attractiveness for tourists.

The research by Brych and Galish (2020) suggests a resource-based approach to the strategic management of tourism enterprises, which significantly affects their competitiveness. The authors emphasize how important it is to use this method to increase the productivity of travel companies in a competitive environment [2].

Heath's research (2003) highlights the importance of involving all stakeholders in strategic planning so that tourist destinations become more competitive. Increasing the competitiveness of tourism in regions such as Aktobe region can be achieved using the proposed model of sustainable competitiveness [3].

The study on the analysis of sustainable tourism development notes that economic, social and environmental aspects are necessary to increase the competitiveness of tourist destinations. This is especially important for places that strive for sustainable growth [4]. The study by Kovalev and co-authors (2022) examines methods of planning strategic tourism development at the regional level, focusing on the fact that in order to develop effective strategies, it is necessary to conduct a thorough analysis of the current socio-economic situation of the region [5].

A study of the Aksubaigly Nature Reserve has shown that tourism revenues limit sustainable development. Local residents believe that income distribution is low, which reduces their participation in tourist activities and causes general dissatisfaction with the development of tourism [6]. In the study, Aimagambetov E. proposed a model of sustainable development of the tourism industry in Kazakhstan, based on the principles of economic, social and environmental sustainability. The model is useful for evaluating current indicators and developing strategies for sustainable tourism development in the region [7]. Research by Yrza B. assesses how sustainable development is included in the management plans of tourist destinations in Kazakhstan. The study showed that a lack of knowledge and insufficient involvement of the local community in the planning process led to little acceptance of these principles [8]. The study by K.Mamutova examines the management systems of the tourism industry through destination management organizations (DMOS), as well as new methods such as cluster policy and public-private partnerships (PPP) for the growth of domestic and inbound tourism in Kazakhstan [9].

The strategy of increasing the competitiveness of tourism in the Aktobe region should take into account current trends and changes in the behavior and preferences of tourists. Today's tourists are looking for unique, personalized and technologically advanced travel experiences.

A successful strategy should therefore include the development and promotion of travel offers that meet these requirements [10].

The strategy should be based on the use of innovations and digital technologies in the promotion of tourism. This may include the development of mobile applications for guides to the region, virtual tours of historical sites, online booking and personalized recommendations for travelers. It is important that these technologies are integrated in such a way that they enhance, rather than replace, the real experience of visiting the Aktobe region [11].

In addition to technological integration, the strategy should also include an interdisciplinary approach combining knowledge from the fields of ecology, culture, sociology and economics. This will help ensure that tourism development is sustainable and does not harm local culture or the environment. For example, programs can be developed that support local communities and contribute to the preservation of cultural heritage, while attracting tourists [12].

Ultimately, the goal of the strategy is not only to increase the number of visitors to the Aktobe region, but also to make sure that the development of tourism contributes to economic growth, social well-being and the preservation of the natural and cultural wealth of the region [13]. This is an approach that ensures that tourism in the Aktobe region will not only be competitive, but also sustainable in the long term.

The novelty of the research lies in the approach to integrating sustainable practices into the tourism industry of the region, which will not only attract more tourists, but also preserve natural and cultural values for future generations.

The problem that this article solves is the need for a balance between the development of tourism and the preservation of the unique cultural and natural heritage of the Aktobe region.

The purpose of the study is to develop comprehensive strategies to increase the competitiveness of tourism in the Aktobe region through sustainable development.

The objectives of the study include:

- Analysis of the current state of the tourism industry in the Aktobe region.
- Study of the world experience of sustainable tourism development and its applicability in the conditions of the region.
- Development of proposals for the integration of sustainable practices into the tourism activities of the region.

Research methods

The following research methods were used in the course of the study:

– Documentary analysis. This method included the identification of the main sources of documents in the field of tourism, such as legislation, reports, research papers and strategies related to the tourism industry. The study of these materials made it possible to identify key concepts, terms, trends and problems characteristic of tourism in Kazakhstan and the Aktobe region.

– Using the case method. This approach included an analysis of the current state of the tourism industry in Kazakhstan and the Aktobe region, including consideration of growth dynamics, key players and the distribution of tourist flows by geography. The case study examined various

factors affecting tourism, including economic, political, social and environmental aspects. The various tourist products offered in the region were also examined, with an analysis of their advantages and disadvantages.

- Statistical analysis. This method made it possible to objectively evaluate and compare key quantitative indicators in tourism, such as the number of tourists, income from tourism, average duration of trips and other important parameters. The analysis of data for various time periods made it possible to assess the effectiveness of tourism development programs and identify factors that influenced positive changes in the industry.

- SWOT analysis. As part of this analysis, an assessment of the current state of tourism in the Aktope region was carried out. The industry's strengths and weaknesses, growth opportunities and potential threats have been identified. This allowed us to develop strategies to exploit advantages, improve weaknesses, maximize opportunities and minimize risks.

- Comparative analysis. In the course of this analysis, the tourism industry of Kazakhstan was compared with other countries. The role of Kazakhstan in the global tourism market was assessed and the financing of measures to regulate tourism at the national and regional levels was studied. The analysis of data for different years helped to identify trends and changes in the development of tourism, as well as to assess the effectiveness of financial investments at different levels of management.

Discussion and results

Aktobe region is a region with a rich cultural and natural heritage, which makes it attractive for tourists from different parts of the world. Despite the many advantages, the tourism industry of the region is still in the initial stage of its development and has not used its full potential.

Statistics show that in 2022, 186 thousand tourists were served by the region, which is 28% more than in the previous year. The majority of tourists are local, while foreign visitors make up only 5-10% of the total, and their influx depends on the season.

Due to its geographical location, Aktope region has significant prospects for the development of tourism. New entrepreneurs are actively involved in the region, and work is underway to improve the infrastructure of tourist facilities. An example is the Aktolagai chalk massif in the Bayganinsky district, which is comparable in beauty to the famous Bozzhyra object and even surpasses it in scale. A project is being implemented here to create recreation areas, including glamping, with the support of local businessmen and the state [14].

Work is also underway to equip recreational facilities, such as the installation of gazebos, benches, toilets and garbage cans. Weekend excursions, information tours for media and bloggers, as well as tour operators are organized. The Barkyn sands with a unique pine forest and the procedure of "psammotherapy" are popular in the Wilsky district. The recreation center operates here all year round and has expanded the range of services with state support [15].

Kargaly district attracts tourists with its nature and the Kargaly reservoir. The Qargaly Resort project is being implemented here, including the construction of an entertainment park with guest houses, a ski base, a sanatorium, a racetrack and other entertainment. The state program supports infrastructure projects.

The plans for the development of domestic tourism in Aktobe region include improving infrastructure, modernizing the material base, building new facilities, developing and improving the quality of local tourist products, rational use of natural and cultural resources, developing small businesses and services, advertising and information support for the industry, training qualified personnel, as well as creating conditions for investment and financing in the tourism sector.

Today there are more than 70 companies operating in the field of tourism in Aktobe region, but only three of them have a tour operator license. Among these companies, most are engaged in the organization of outbound tourism, while only one company offers domestic and inbound tourism services, which indicates the lack of development of tourism services within the region [16].

In 2023, more than 60 thousand tourists visited Aktobe region, which indicates a growing interest in the region. Of particular interest are the Irgiz-Turgai Nature Reserve, which is home to rare species of animals and birds, as well as the mausoleum of Abat-Baytak, a unique monument of the times. However, there are also factors hindering the development of domestic tourism, including insufficient infrastructure and difficulties with access to some tourist sites. Aktobe region has unique natural and historical sites that distinguish it from other regions. Such objects include the Zhamanshin meteorite crater and the Yeset Batyr memorial complex. In comparison with other regions of Kazakhstan and world examples, Aktobe region can stand out due to its rich cultural heritage and unique nature.

The development of tourism promises to increase the GRP of the region, create new jobs and improve the economic situation. However, in order to achieve these goals, it is necessary to improve the transport infrastructure and the quality of tourist services. Tourism directly affects the economy through the spending of tourists on housing, food, transport and entertainment. These expenses generate revenue for local businesses and contribute to GRP growth. Examples of countries where tourism accounts for a significant part of GDP include France (7% of GDP) and Thailand (17.7% of GDP). Tourism also has an indirect impact on the economy through the supply chain. For example, travel companies buy local goods and services, creating demand for products from other sectors of the economy. This includes everything from food to building materials, which contributes to economic growth and job creation in various sectors. Spending by tourists in the region can have a multiplier effect, as every dollar spent can be reused in the economy. The greater the share of tourists' expenses spent within the region, the higher the multiplier effect. This supports the local economy and contributes to the creation of additional jobs.

By 2022, 99 tourist accommodation facilities (hotels, hostels and campsites) and more than 60 travel agencies are operating in the region. To date, there are 75 sacred sites in the Aktobe region, of which 27 are objects of national and 48 of local significance.

Currently, in addition to visiting sacred and cultural and historical sites in the Aktobe region, the following types of tourism are popular: ecological tourism: Kargalinsky Reservoir (sturgeon ponds, Aschelisai ("wolf") waterfall), the chalk mountains "Aktolagai", Irgiz-Turgai natural reserve; therapeutic (medical) tourism: sanatorium-pantotherapy clinic "Zaru", sanatorium-dispensary "Shipager", sands "Barkyn"; entertainment tourism: aquapark "Tree of life Aktobe", recreation and entertainment park "Green land", recreation park "Yurta park". There is also a tourist portal dedicated to the region www.visitaktobe.kz, tourist information desks have been installed at the airport and on the Arbat in Aktobe.

On August 28-29, 2022, the first international tourism festival "Qarg'aly Fest" was held. The number of participants is more than 25,000 people.

Travel companies specializing in domestic tourism in the Aktobe region offer various types of tours. This includes weekend tours to natural attractions, historical monuments, places associated with historical figures such as Hero of the Soviet Union Aliya Moldagulova, as well as visits to the Koblandy Batyr Memorial complex, Abat Baitak mausoleum, Toleubulak petroglyphs, chalk mountains and other significant places. In addition, they offer tours to various areas of the region.

Table 1. SWOT analysis of tourism in Aktobe region

Strengths	Weaknesses
– Rich cultural and natural heritage: The region has unique natural landscapes and historical and cultural monuments that are attractive to tourists. – Infrastructure development: Projects to improve the tourist infrastructure, such as the creation of recreation areas and entertainment parks (for example, "Qargaly Resort"), contribute to the attractiveness of the region. – Support for local entrepreneurship: The involvement of local businessmen and government support contribute to the development of tourism and related sectors. – Variety of tourist products: The region offers various types of tours, including cultural, natural and historical routes.	– Insufficient development of domestic tourism: Most travel companies focus on outbound tourism, while domestic tourism remains undeveloped. – Limited number of licensed tour operators: Only three companies in the region have a tour operator license, which may limit opportunities for tourism development. – Seasonality: The influx of foreign tourists depends on the season, which can lead to instability of tourism income. – Insufficient fame: The tourist destinations of the Aktobe region are not yet widely known at the global level.
Opportunities	Threats
– Marketing and promotion: Active promotion of tourist routes and facilities can attract more domestic and foreign tourists. – Development of new tourism products: The development of unique tourism products and services based on local characteristics can increase the influx of tourists. – Expansion of infrastructure: The construction of new hotels, restaurants, entertainment and sports facilities will increase the attractiveness of the region. – Cooperation with international partners: Partnerships with foreign tour operators and organizations can contribute to international recognition.	– Competition with other regions: Strong competition from other tourist destinations both within Kazakhstan and abroad. – Economic instability: Global economic factors and internal economic fluctuations can negatively affect the tourist flow. – Environmental problems: The need to preserve natural and cultural resources in the context of a growing tourist flow. – Changes in consumer preferences: The need for constant adaptation to the changing requirements and interests of tourists.

In order to develop a comprehensive strategy to increase the competitiveness of tourism in the Aktobe region through sustainable development, an analysis of the world experience of sustainable tourism development and its applicability in the conditions of the region was carried out.

Examples of sustainable tourism from different countries:

Bhutan: The principle of "high value, low impact" is implemented through strict entry requirements and tourist tax, which goes to infrastructure development and social programs. For Aktobe region, such an approach may consist in the development of tourism programs that contribute to local economic and social development.

Fiji: Development of sustainable tourism facilities such as the Six Senses Resort, powered by solar energy and carrying out rainwater harvesting and water filtration on site, eliminating the use of single-use plastic bottles. In Aktobe region, the possibility of using renewable energy sources and waste recycling systems in tourist facilities can be considered.

South Africa: An example of sustainable tourism is Mdumbi, a community-run ecotourism hostel that supports local culture and engages in energy conservation, solar energy and waste management. For Aktobe region, this may mean supporting initiatives managed by local communities and involving them in the process of tourism development.

Belize: Volunteer tourism programs allow tourists to participate in the work of local environmental conservation organizations. Aktobe region may consider the possibility of creating similar programs that attract tourists to participate in environmental projects.

Switzerland: The Swiss Solidarity Fund for Tourism supports projects aimed at improving the lives of people in tourist destinations and contributes to the sustainable development of tourism. Similar funds or programs can be created in Aktobe region to support sustainable tourism initiatives.

These examples and practices can serve as a source of inspiration and a model for developing strategies for sustainable tourism development in the Aktobe region.

Over the past 20 years, various methods have also been developed to determine the competitiveness of tourist regions. These include four principles of competitiveness of tourist regions, namely: favorable conditions for the development of the industry, tourism is a leading industry, the presence of strong sales channels in various markets and a fast-growing private sector. All scientific research on the international competitiveness of tourist regions is based on the paradigm of comparative and competitive advantages. Fundamentally different approaches are put forward in economic theory and management sources to develop a theoretical concept of the problem of international competitiveness. The issue of increasing the competitiveness of a tourist region has been the subject of various studies. In the process of its research, such methodological approaches as strategic planning and management, marketing of tourist regions, market positioning, image and branding, price competitiveness, environmental protection, and the concept of sustainable development were used.

In our opinion, the variety of tourism needs, depending on the purpose of the trip, arise on a 7M scale and reflect seven aspects of competitiveness, that is, the competitiveness of the country's tourism sector depends on the quality of the services offered by an individual entrepreneur (guide, artisan, waiter, taxi driver) on a monoscale, a national guest house with the status of

a family enterprise on a mini-scale, catering enterprises, hotels and tour operators on a micro scale, the activities of regional offices for the development of tourism on the meta and mesoscale. The country's tourism competitiveness (macro) occurs due to the gradual improvement of each link in the tourism sector from the bottom up on a 7M scale, the introduction and support of self-government systems and clusters based on the principles of mutual competition, as well as the implementation of reforms based on the principles of the concept of sustainable development. We believe that sustainable tourism development is the introduction of mechanisms for the formation of appropriate production models and consumption culture while maintaining economically stable growth and socio-ecological balance of tourist regions

In our opinion, the sustainable development of tourism in the Aktobe region can be based on the following principles: the implementation of sustainable tourism development in a combination of supply and demand; the introduction of sustainable tourism development on a scale of 7M (mono, mini, micro, meta, meso, macro and mega); the introduction of a tourist offer system based on programs suitable for tourism-generating, tourist and information spaces.

Sustainable tourism development should take into account the economic, social and environmental aspects of all services and goods consumed by visitors during travel, which is the first principle. And the second principle provides for development on a 7M scale. The last principle of sustainable tourism development provides for the implementation of measures to promote a business model based on the concept of sustainable development in spaces where travel is carried out in cooperation with business entities that generate travelers and the implementation of measures to develop consumer culture, as well as the gradual formation of the image of Uzbekistan as a sustainably developing tourist region. Economic, political, informational globalization and integration have led to changes in the tourist space. The global tourism industry is becoming increasingly integrated, and the interconnectedness of the countries that make up it is gradually increasing. The main condition for assessing the real competitiveness of tourism and travel of a certain country and the constant increase in its attractiveness requires a systematic analysis of the tourist supply system and from the point of view of the situation in the countries generating travelers and the information space that surrounds this system.

Based on a systematic geographical approach to tourism, a model consisting of a region generating travelers, a tourist region (destination) and a transit zone is widely used, which combines the previous two components and is an approach to tourism as a system consisting of tourists, the tourism industry and geographical elements. In addition, more advanced models of the tourism system have been developed, considered as a system consisting of the environment of the tourist region, the market generating travelers, a complex of promotional events, as well as transport and communications. Therefore, tourism can be defined as an open system that consists of elements that move and work together in a specific environment that is influenced by political, economic, social, technological and environmental factors

Conclusion

Aktobe region has significant tourism potential, which can be realized through comprehensive strategies aimed at sustainable development. The introduction of innovations, infrastructure

development, cooperation with local communities and an emphasis on the unique natural and cultural resources of the region can contribute to improving the competitiveness of Aktobe region as a tourist destination. However, in order to achieve sustainable results, it is necessary to constantly analyze and adapt strategies in accordance with changing conditions and trends in global tourism.

Acknowledgement, conflict of interests. There are no conflicts of interest.

The contribution of the authors.

Ramazanov Ayagul – literature review, formulation of hypotheses, choice of methodology, preparation of tables and figure, preparation of the main text of the article.

Kunurkulzhayeva Gulnar – preparation of the article according to the requirements of the journal, discussion of results.

References

1. Омирзакова М.Ж., Галимов М.А. Территориальная организация туризма Актыбинской области //Пространственная организация общества: теория, методология, практика. – 2018. – С. 479-483.
2. Brych V., Halysh N. Resource approach to strategic management of tourism enterprises // Innovative economy. – 2020. – № 1-2. – P. 125-132.
3. Heath E.T. Towards a model to enhance destination competitiveness: A Southern African perspective. – 2003. – 500 p.
4. Streimikiene D. Sustainable tourism development and competitiveness: The systematic literature review // Sustainable development. – 2021. – T. 29. – №1. – P. 259-271.
5. Kovalev A., Tyunyukova E., Shchetinina N. Theoretical and Methodological Aspects and Applied Features of Strategic Planning of Regional Tourism Development // Ideas and Ideals. – 2022. – P. 337-350.
6. Akbar I., Yang Z. The influence of tourism revenue sharing constraints on sustainable tourism development: A study of Aksu-Jabagly nature reserve, Kazakhstan // Asian Geographer. – 2022. – T. 39. – №. 2. – P. 133-153.
7. Aimagambetov E. Model of sustainable development of tourism industry in Kazakhstan (regional perspective) // Public Policy and Administration. – 2017. – T. 16. – № 2. – P. 179-197.
8. Yrza B., Filimonau V. Integrating sustainability in destination management plans and policies of a post-Soviet state // Tourism Planning & Development. – 2022. – T. 19. – № 4. – P. 316-338.
9. Mamutova K. Destination management approach for sustainable tourism development in Kazakhstan // Eurasian Journal of Economic and Business Studies. – 2020. – T. 56. – № 2. – P. 29-48.
10. Кубесова Г. Т. Основные тенденции развития туристской индустрии Актыбинской области Республики Казахстан //Приоритетные направления и проблемы развития внутреннего и международного туризма в России. – 2018. – С. 312-315.
11. Кораблев В. А. Перспективы развития туризма в Казахстане //Вестник университета «Туран». – 2018. – № 4. – С. 147-150.

12. Мамиров Т. Б., Бисембаев А. А., Баиров Н. М. Могильник Кумсай как археологический объект для научного и познавательного туризма в Актюбинской области //Перспективы науки.-Тамбов: ТМБпринт. – 2017. – №9 (96). – С. 24.

13. Деспот С. Р. Проблемы развития туризма в Актюбинской области Республики Казахстан // Россия-Казахстан: приграничное сотрудничество, музейно-туристический потенциал, проекты и маршруты к событиям мирового уровня. – 2016. – С. 5-6.

14. Кубесова Г. Т. Концептуальные вопросы развития туризма в Актюбинской области Казахстана //Вестник Оренбургского государственного университета. – 2003. – № 6. – С. 120-122.

15. Имангулова Т. В., Аскарова Г. К. Проблемы и перспективы развития туризма в Актюбинской области Республики Казахстан //Актуальные проблемы развития туризма. – 2019. – С. 123-127.

16. Саутбаева С. Б. Перспективы развития экотуризма на территории Актюбинской области// Устойчивое развитие Республики Казахстан в условиях перехода к «Зеленой экономике»: Применение опыта стран Европейского союза. – 2022. – С. 463-467.

А.Ж.Рамазанова*, Г.Т. Кунуркульжаева

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Тұрақты даму арқылы Ақтөбе облысында туризмнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру стратегиялары

Андатпа. Мақала Қазақстанның Ақтөбе өңірінде туризмнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін өңір үшін ерекше өзектілігі мен маңыздылығына ие болып отырған орнықты дамуға баса назар аудара отырып, кешенді стратегияларды әзірлеуге арналған. Зерттеу жаһандық экономикадағы туризмнің үдемелі маңыздылығын ескере отырып, Ақтөбе облысының пайдаланылмаған әлеуетіне назар аударады. Бұл мақалада авторлар туристердің заманауи трендтері мен қажеттіліктерін ескере отырып, туризмнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін тұрақты тәжірибелерді біріктірудің маңызды қажеттілігін талқылайды. Сондай-ақ, туризмнің орнықты дамуының әлемдік тәжірибесінің мысалдары және олардың Ақтөбе өңірінде қолданылуы келтірілуде. Зерттеуде авторлар жергілікті қауымдастықтарды тартуға, инфрақұрылымды дамытуға, инновацияларды, технологияларды пайдалануға және туризмді дамытудың маркетингтік және білім беру аспектілеріне ерекше назар аударады. Зерттеу нәтижелері бойынша SWOT талдауы ұсынылған, онда аймақтағы туризмнің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың күшті, әлсіз жақтары, мүмкіндіктері мен қауіптері бейнеленген, оны одан әрі дамыту үшін стратегиялық ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: тұрақты даму, туризм, маркетинг, бәсекеге қабілеттілік, Ақтөбе өңірі

А.Ж. Рамазанова*, Г.Т. Кунуркульжаева

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актюбе, Казахстан

**Стратегии повышения конкурентоспособности туризма в Актюбинской области
через устойчивое развитие**

Аннотация. Статья посвящена разработке комплексных стратегий для повышения конкурентоспособности туризма в Актюбинском регионе Казахстана с упором на устойчивое развитие, которое приобретает особую актуальность и значимость для региона. Исследование акцентирует внимание на неиспользованном потенциале Актюбинской области в свете прогрессирующей значимости туризма в глобальной экономике. В данной статье авторы обсуждают важную необходимость интеграции устойчивых практик для повышения конкурентоспособности туризма, учитывая современные тренды и потребности туристов. А также приводят примеры мирового опыта устойчивого развития туризма и их применимость в Актюбинском регионе. В исследовании авторы особое внимание уделяют вовлечению местных сообществ, развитию инфраструктуры, использованию инноваций, технологий, а также маркетинговым и образовательным аспектам развития туризма. По результатам исследования представлен SWOT-анализ, где отражены сильные, слабые стороны, возможности и угрозы для повышения конкурентоспособности туризма в регионе, предлагая стратегические рекомендации для его дальнейшего развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, туризм, маркетинг, конкурентоспособность, актюбинский регион.

References

1. Omirzakova M.ZH., Galimov M.A. Territorial'naya organizaciya turizma Aktyubinskoj oblasti [Territorial organization of tourism of Aktobe region], Prostranstvennaya organizaciya obshchestva: teoriya, metodologiya, praktika [Spatial organization of society: theory, methodology, practice], 479-483(2018). [in Russian]
2. Brych V., Halysh N. Resource approach to strategic management of tourism enterprises. Innovative economy. 1-2. 125-132 (2020).
3. Heath E. T. Towards a model to enhance destination competitiveness: A Southern African perspective. 500 (2003).
4. Streimikiene D. Sustainable tourism development and competitiveness: The systematic literature review. Sustainable development. 29(1). 259-271 (2021).
5. Kovalev A., Tyunyukova E., Shchetinina N. Theoretical and Methodological Aspects and Applied Features of Strategic Planning of Regional Tourism Development. Ideas and Ideals. 337-350 (2022).
6. Akbar I., Yang Z. The influence of tourism revenue sharing constraints on sustainable tourism development: A study of Aksu-Jabagly nature reserve, Kazakhstan. Asian Geographer. 39(2). 133-153 (2022).
7. Aimagambetov E. Model of sustainable development of tourism industry in Kazakhstan (regional perspective). Public Policy and Administration. 16(2). 179-197 (2017).

8. Yrza B., Filimonau V. Integrating sustainability in destination management plans and policies of a post-Soviet state. *Tourism Planning & Development*. 19(4). 316-338 (2022).
9. Mamutova K. Destination management approach for sustainable tourism development in Kazakhstan. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*. 56(2). 29-48 (2020).
10. Kubesova G. T. Osnovnye tendencii razvitiya turistskoj industrii Aktyubinskoj oblasti Respubliki Kazakhstan [The main trends in the development of the tourism industry of the Aktobe region of the Republic of Kazakhstan], Priority directions and problems of development of domestic and international tourism in Russia [Prioritetnye napravleniya i problemy razvitiya vnutrennego i mezhdunarodnogo turizma v Rossii], 312-315(2018). [in Russian]
11. Korablev V. A. Perspektivy razvitiya turizma v Kazahstane [Prospects for the development of tourism in Kazakhstan], *Vestnik universiteta «Turan»* [Bulletin of the Turan University], 4, 147-150 (2018). [in Russian]
12. Mamirov T. B., Bisembaev A. A., Bairov N. 312-315. M. Mogil'nik Kumsaj kak arheologicheskij ob'ekt dlya nauchnogo i poznavatel'nogo turizma v Aktyubinskoj oblasti [Kumsai burial ground as an archaeological site for scientific and educational tourism in Aktobe region], *Perspektivy nauki* [Prospects of science], Tambov: TMBprint. 9 (96), 24(2017). [in Russian]
13. Despot S R. Problemy razvitiya turizma v Aktyubinskoj oblasti Respubliki Kazakhstan [Problems of tourism development in the Aktobe region of the Republic of Kazakhstan], *Rossiya-Kazahstan: prigranichnoe sotrudnichestvo, muzejno-turisticheskij potencial, proekty i marshruty k sobytiyam mirovogo urovnya* [Russia-Kazakhstan: cross-border cooperation, museum and tourism potential, projects and routes to world-class events], 5-6(2016). [in Russian]
14. Kubesova G.T. Konceptual'nye voprosy razvitiya turizma v Aktyubinskoj oblasti Kazahstana [Conceptual issues of tourism development in the Aktobe region of Kazakhstan], *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of the Orenburg State University], 6, 120-122(2003). [in Russian]
15. Imangulova T.V., Askarova G.K. Problemy i perspektivy razvitiya turizma v Aktyubinskoj oblasti Respubliki Kazakhstan [Problems and prospects of tourism development in the Aktobe region of the Republic of Kazakhstan], *Aktual'nye problemy razvitiya turizma* [Current problems of tourism development], 123-127(2019). [in Russian]
16. Sautbaeva S.B. Perspektivy razvitiya ekoturizma na territorii Aktyubinskoj oblasti [Prospects for the development of ecotourism in the Aktobe region], *Ustojchivoe razvitie Respubliki Kazakhstan v usloviyah perekhoda k «Zelenoj ekonomike»: Primenenie opyta stran Evropejskogo soyuza* [Sustainable development of the Republic of Kazakhstan in the context of the transition to a "Green economy": Applying the experience of the European Union countries], 463-467(2022). [in Russian]

Information about the authors:

Ramazanova A.Zh. – corresponding author, PhD doctoral student of educational program 8D04101-«Economy», K.Zhubanov Aktobe Regional University, 34 Aliya Moldagulova Avenue, 030000, Aktobe, Kazakhstan.

Kunurkulzhayeva G.T. – Candidate of Economic Sciences, associate professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, 34 Aliya Moldagulova Avenue, 030000, Aktobe, Kazakhstan

Рамазанова А. Ж. – хат-хабар авторы, 8D04101- "Экономика" білім беру бағдарламасының PhD докторанты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Әлия Молдағұлова даңғылы, 34, 030000, Ақтөбе, Қазақстан.

Кунуркульжаева Г.Т. – Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Әлия Молдағұлова даңғылы, 34, 030000, Ақтөбе, Қазақстан.

Рамазанова А.Ж. – автор-корреспондент, PhD докторант образовательной программы 8D04101 - «Экономика», Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, проспект Алии Молдагуловой, 34, 030000, г.Актөбе, Казахстан.

Кунуркульжаева Г.Т. – Кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, проспект Алии Молдагуловой, 34, 030000, г.Актөбе, Казахстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.71.57

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-328-345>

Article type (research article)

MICE tourism product value chain

B.M. Taipakova^{lib}, K.P. Mussina*^{lib}

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: naellerahat@gmail.com, kamshatmussina@mail.ru)

Abstract. MICE tourism is a segment of the tourism industry that, due to its singularity, requires specific attention. Today, the number of players involved in creating a MICE tourism product is quite large. They are both main and secondary participants in the process. The purpose of this research is to study the influence of the number of intermediaries (Convention Bureaus, DMOs, PCOs) in the chain of creating a MICE tourism product that affects the level of development of MICE tourism as a whole.

This study used one-way analysis of variance (ANOVA) through SPSS. The study sample includes 50 respondents directly related to the development of MICE tourism in Astana. The results of this analysis indicate that the number of intermediaries (Convention Bureaus, DMOs, PCOs) in the chain of creating a MICE tourism product affects the level of development of MICE tourism as a whole, while Levene's test of homogeneity of variances with a significance of 0.000, and p-value $0.010 < 0.05$.

Also to achieve our goal in this study, we used research methods - literature analysis, study of scientific publications, scientific research, and also used the construction of tables and diagrams of interaction between the main stakeholders of MICE tourism. When analyzing materials and writing this article, the following methods were also used: general scientific methods of cognition (analysis, synthesis), system content analysis.

The article also demonstrates evidence of a slow but steady process of partial disintermediation, in which intermediaries are bypassed in order to reduce costs. However, the results of the study lead to the conclusion that a complete disintermediation is not possible, including due to the high standards of service quality that the MICE market requires.

Keywords: MICE tourism, MICE tourism product value chain, the channel of distribution, MICE tourism stakeholders, intermediation.

Introduction

The MICE industry is known not only as a service industry, but also as one of the fastest growing sectors of the tourism industry [1]. The MICE industry brings together various sectors such as trade, transport, travel, leisure, accommodation, food and beverage, venues, information technology and finance, which are described as multi-faceted industries that are mainly focused on the development of the Getz events industry [2].

The key players in the market are specialized MICE and event agencies, convention bureaus, exhibition centers and various venues for corporate events.

Business travel agencies are usually associated with many service providers. Employees and businesses participating in the business market include corporate meeting planners, conference departments at hotels, convention centers or cruise ships, food and beverage managers, logistics firms, private tour operators and transfer travel trade associations, sales managers and many others. Agents working in this field must offer a full range of travel services for large and small groups, as well as events of varying lengths. Destinations listed as business locations rely on convention centers and visitor bureaus to host events.

Thus, the number of players involved in creating the MICE tourism product is quite large. They are both main and secondary participants in the process. The main purpose of this research is to study the influence of the number of intermediaries (Convention Bureaus, DMOs, PCOs) in the chain of creating a MICE tourism product. The main objectives are to determine the influence of the number of intermediaries in the creation of MICE tourism product on the level of MICE tourism development, as well as to determine the importance of intermediaries in the value chain of the MICE tourism product.

Literature review

There are numerous studies that propose a model to illustrate the channel of distribution of leisure tourism. However, there are no research articles that propose a conceptual model that illustrates the functioning of the MICE value chain as a whole.

As with other markets, tourism requires the action of intermediaries to access and purchase tourism products. Traditionally there are three different types of intermediaries in tourism: outgoing travel agencies (retailers), tour operators (wholesalers) and incoming (handling) travel agencies [3].

However, there are market trends that are producing major changes in its value chain and points of friction among stakeholders. For example,

- Mason study describes the reduction in business travel expenditure which is forcing companies to develop stricter travel policies [4].
- The group of authors such as Jung Young Jeong, Oh and Tierney writes about the search for lower prices which has forced meeting planners to interact directly with suppliers [5].
- Gustafson notes the development of online booking tools which has changed the relationship between intermediaries and suppliers [6].

– Lee & Hiemstra research the high sales-staff turnover which is leading to serious problems in building relationships between suppliers and meeting planners [7].

– Kim & Boo authors write about the increasing knowledge and demands of clients who are putting their focus on the ability of suppliers to meet quality specifications [8].

– Holma study describes the replacement of the traditional commission-based models with new management and transaction fee models [9].

And last but not least Pearlman says about new trends that are re-shaping the MICE sector such as globalization, fiscal responsibility, economic and environmental sustainability, social media and return on investment [10].

The above-mentioned changes acting together have resulted in a process of disintermediation which is putting at risk the power balance among intermediaries.

Nevertheless, some authors such as Thakran & Verma think that these changes, and especially the irruption of ICT, have finally resulted in a process of re-intermediation with new agents becoming active in the tourism supply chain [11].

These alternative processes are leading to a new relationship among the stakeholders in the channel with subsequent processes of intermediation and disintermediation studied in the works Almunawar et al [12].

MICE tourism involves mostly b2b exchanges and that is one of the reasons why it requires specific attention and deserves individualized research. In both cases the role played by intermediaries is a topic of major controversy. Intermediaries are key stakeholders in the design and production of the MICE product since they facilitate the path between buyers and suppliers. The services of an intermediary provide an exceptional value since they book and coordinate all services on behalf of the customer [13]. Davidson and Cope make a clear distinction between – Intermediaries working on behalf of buyers: Professional Congress Organizers (PCO), venue-finding agencies, Destination Management Companies (DMC) and conference production companies and – Intermediaries working on behalf of suppliers: Destination Marketing Organizations (DMO) and associations of Destination Marketing Organizations [14]. The MICE tourism value chain has life of its own and evolves with the market as the different stakeholders redesign their positions and put into action different strategies to consolidate their role [4]. This results in a permanent struggle for members to defend their position in the channel, which is constantly readjusted to reach a position of balance. The role played by intermediaries and the determinants of relationships among stakeholders in the MICE industry is the issue that has attracted more attention with studies that relate to: the relationship between convention hosts and PCOs [15]; the relationship variables between meeting planners and MICE suppliers; determinants that affect the use of an intermediary when buying meeting services [13]; determinants in interactions between meeting-planners and hotel employees [16]; IT and service standards in MICE tourism [17]; or determinants of meeting planners commitment to develop a relationship with DMCs [5]. Despite the relevance of MICE tourism, the number of publications in this field is very scarce [18, 19] since the little research there is has focused mainly on the distribution of leisure tourism [20].

Materials and methods

In order to explore the connections between the chain of creating a MICE tourism product in the development of MICE tourism, special attention is paid to the intermediaries. This study used the method of one-phase analysis of variance (ANOVA analysis), as well as the method of analyzing contingency tables (χ^2 test of independence (Pearson's chi-squared test) using the SPSS program.

One-way analysis of variance (or one-way ANOVA) is a technique to compare whether two or more samples' means are significantly different. Analysis of variance is very well suited for analyzing data obtained from an experiment, a method of designing research in which the researcher directly manipulates the levels of an independent variable.

The research model proposed by the author includes a study of the influence of such factors as the number of intermediaries (Convention Bureau, DMO, PCO) in the chain of creating a MICE tourism product on the development of MICE tourism as a whole. Based on the problem statement, objectives and in accordance with the model created in this study, the following hypothesis can be formulated (Figure 1).

H1 – It is assumed that the number of intermediaries (Convention Bureau's, DMOs, PCOs) in the chain of creating a MICE tourism product (X1) affects the level of development of MICE tourism (Y1).

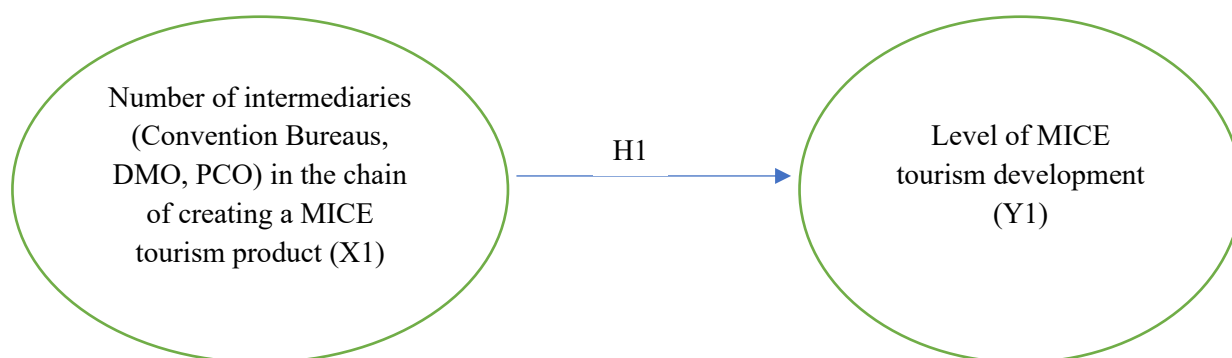

Figure 1. Research model

Note: compiled by the authors

The empirical data of this study was collected through a paper-based survey in Astana. Specifically, a questionnaire was used to collect data to test the hypotheses. Tourism stakeholders representing travel agents, tour operators, restaurant owners, event organizers, hoteliers, government officials, and academics were interviewed as the study population. A total of 50 responses were collected from the survey and coded for analysis.

The largest share fell on representatives of private organizations in the field of tourism 25 people – 50% (25), followed by persons representing bodies of state and quasi-state structures – (15 people, 30.0%), and persons representing the scientific field (5 doctoral students and 5 university teachers, 20%).

Table 1. General coded data obtained through questionnaires

№	X1	Y1	№	X1	Y1	№	X1	Y1	№	X1	Y1
1	2	1	14	15	2	27	28	3	40	16	2
2	9	2	15	9	2	28	14	1	41	15	2
3	6	1	16	8	1	29	16	1	42	22	3
4	11	2	17	9	1	30	17	2	43	13	2
5	9	1	18	6	3	31	18	1	44	15	2
6	9	2	19	8	1	32	14	2	45	17	2
7	5	1	20	17	2	33	19	1	46	17	2
8	7	1	21	18	2	34	14	1	47	18	2
9	7	2	22	9	1	35	15	2	48	19	2
10	14	2	23	11	1	36	24	3	49	14	2
11	4	3	24	15	2	37	14	1	50	15	2
12	6	1	25	16	2	38	13	2			
13	7	1	26	10	1	39	10	3			

Note: compiled by the authors based on the expert survey

The null hypothesis states that the number of intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product does not affect the level of development of MICE tourism as a whole. Descriptive Statistics regarding number of experienced specialists according 2023-year data are given in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics regarding the number of intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product

	N	Average	Standard Difference	Standard Error Difference	95% confidence interval of Difference		Minimum	Maximum
					Lower	Upper		
low	19	10.11	4,593	1.054	7.89	12.32	2	19
medium	25	14.32	3.159	.632	13.02	15.62	7	19
high	6	15.67	10,231	4,177	4.93	26.40	4	28
Total	50	12.88	5.321	.752	11.37	14.39	2	28

Note: compiled by the authors based on the expert survey

The hypothesis “The variances in the compared groups are equal” is tested. Test for homogeneity of variances according 2023-year data are given in Table 3. The resulting significance is less than 0.05, which means that the null hypothesis can be rejected, that is, the variances are not equal.

Table 3. Test for homogeneity of variances

		Levene's statistics	df.1	df.2	Significance
Number of intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product	Based on average	19,809	2	47	.000
	Based on median	15,765	2	47	.000
	Based on median and with adjusted st.d.	15,765	2	43,429	.000
	Based on trimmed mean	19,549	2	47	.000

Note: compiled by the authors based on the expert survey

Levene's test for homogeneity of variances with a significance of 0.000 showed that the variances for each group were statistically different. ANOVA test regarding number of intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product are given in Table 4.

Additionally, the null hypothesis can be rejected with an error rate of 0.01% (significance of 0.010), meaning the null hypothesis is not true and should be rejected.

Table 4. ANOVA test regarding number of intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product

	Sum of squares	df.	Mean square	F	Significance
Between groups	244,717	2	122,359	5,033	.010
Within groups	1142.563	47	24,310		
Total	1387.280	49			

Note: compiled by the authors based on the expert survey

Additionally, the null hypothesis can be rejected with an error rate of 0.01% (significance of 0.010), meaning the null hypothesis is not true and should be rejected.

Therefore, we can conclude that there is a relationship between the number of intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product and the level of development of MICE tourism, this can also be seen in the graph.

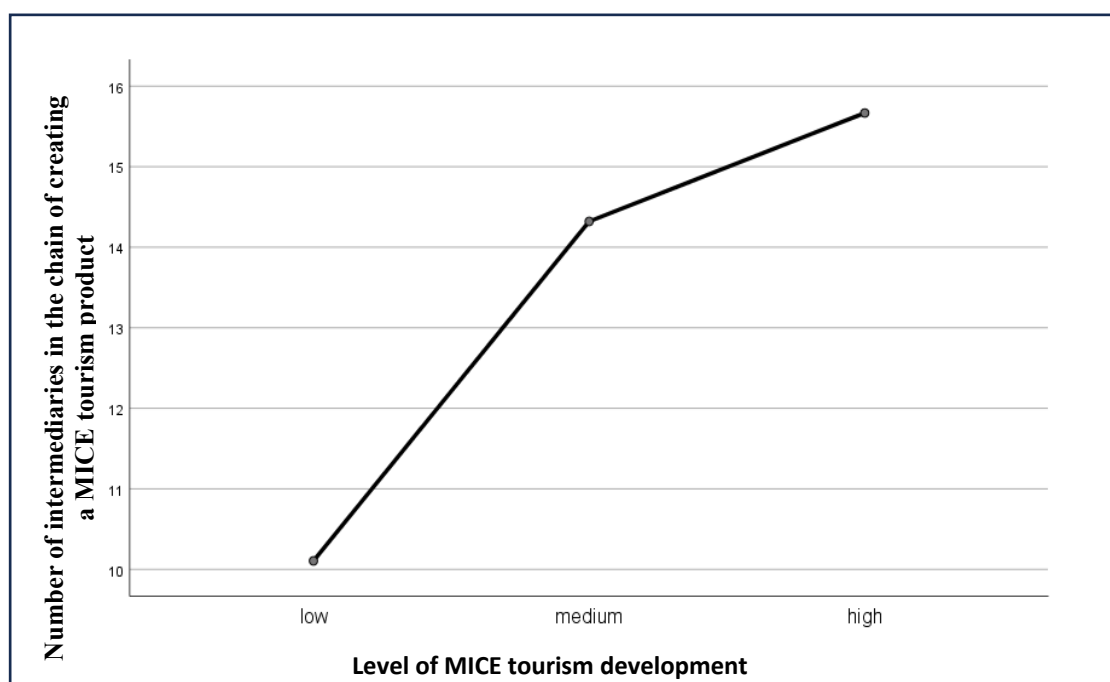

Figure 2. Review of the relationship between intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product and the level of development of MICE tourism

Note: compiled by the authors based on the expert survey

According to the results of the study, the number of intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product significantly influences the level of development of MICE tourism (Figure 2).

Results

The MICE industry is known not only as a service industry, but also as one of the fastest growing sectors of the tourism industry. Key market players are specialized MICE and event agencies, convention bureaus, exhibition centers and various venues for corporate events.

Business travel agencies are usually associated with many service providers. Employees and businesses participating in the business market include corporate meeting planners, conference departments at hotels, convention centers or cruise ships, food and beverage managers, logistics firms, private tour operators and transfer travel trade associations, sales managers and many others. Agents working in this field must offer a full range of travel services for large and small groups, as well as events of varying lengths. MICE tourism destinations rely on convention centers and visitor bureaus to host events.

The structure of participants in business tourism is as follows are given in Table 5, according to which outsourcing is urgently needed in this area.

Table 5. Structure of intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product

Structure	Related groups
Clients (Buyers)	Corporate clients
	Non-corporate clients including associations, public sector
Event organizers	Professional organizers of exhibitions, congresses, symposiums, etc. (PCO, PEO, event agencies, communication agencies)
Agencies and intermediaries	DMC, tour operators and travel agents
Suppliers	Contractors providing accommodation, food, transportation, communications, security, medical services, event sites, excursion and entertainment services, etc.
	Contractors providing event organization services, including design and construction of stands, equipment rental, simultaneous translation, advertising and promotion, temporary workers, etc.
Marketing organization	National and local level organization responsible for promoting the country/region as an event destination (convention office, DMO, tourist information center)

Note: compiled by the authors based on the expert survey

Outsourcing companies are agencies and business tourism service providers that directly influence the relationship between them.

A well-organized infrastructure is a key requirement when planning business activities. The meeting place is considered an important element of infrastructure. Availability of transport, quality of hotel services and technical equipment are the components that make one place a competitive advantage over another.

As mentioned earlier, during a business trip, a tourist incurs various expenses. In the field of business tourism, the cost of a standard tour package may vary, since business meetings can be carried out through direct negotiations between producers and consumers of tourism services (short channel), or can be carried out through a channel with intermediaries (long channel).

The value chain includes accommodation, food and beverage costs; local and international transportation, participation in entertainment, cultural and sporting events; insurance payments, commissions, etc.

MICE tourism has some distinctive features: high average costs, small seasonal variations, globalization, financial, economic and environmental responsibility, demanding and experienced travelers, superior quality of service, personalized service and involvement in the financial aspects of the travel purchase.

However, as key elements of MICE tourism, there are market trends that are leading to major changes in the value chain and causing controversy among stakeholders. These trends can be grouped into the following categories: sustainability, social media, and ROI [10].

Economic: Reduced business travel costs, forcing companies to develop stricter travel policies [4]. The search for lower prices has forced meeting planners to deal directly with suppliers [5].

Technological: Development of online booking tools that changed the relationship between intermediaries and suppliers [6]. All of these trends, and especially those related to cost reduction and the encroachment of the Internet, have created serious power asymmetries among MICE stakeholders and have led to a gradual process of disintermediation, whereby some agents bypass intermediaries to gain control of the distribution channel.

Professional/Operational: High staff turnover, which leads to serious problems in building relationships between suppliers and meeting planners. Increasing customer knowledge and demands that focus on suppliers' ability to meet quality requirements. Replacing traditional commission models with new governance and transaction fee models [21].

In the MICE sector, where success largely depends on close collaboration between parties, these changes are also detrimental in terms of intergroup dynamics and actually create a hostile industry environment. As a result, the MICE value chain has become the subject of considerable debate among professionals, highlighted by researchers such as [5, 6].

Like other markets, tourism requires the participation of intermediaries to access and purchase tourism products. As it was above mentioned, there are three different types of tourism intermediaries: outbound travel agencies (retailers), tour operators (wholesalers) and host (service) travel agencies. Communication channels in the value chain of business tourism products look like as follows (Figure 3).

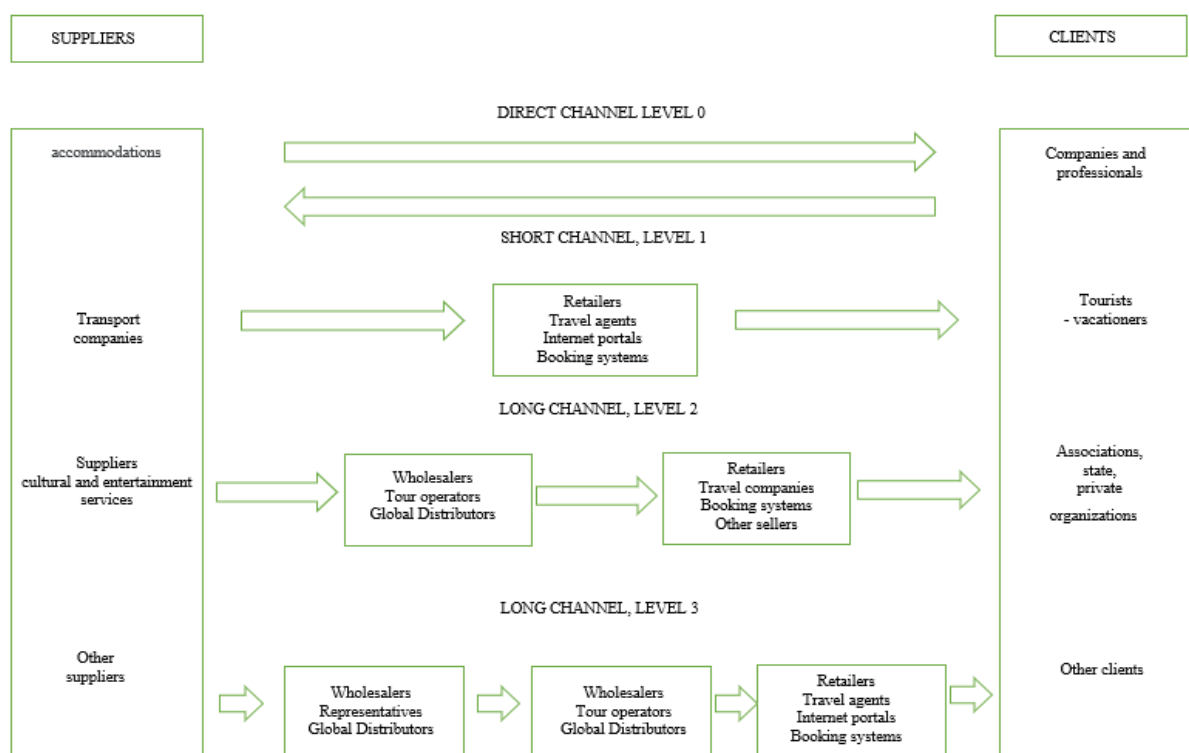

Figure 3. Communication channels in the value chain of business tourism products

Note: adapted from the source [22]

The fact that 45% of tourism transactions are carried out through the direct channel (level 0) and 90% through the direct and short channels together (levels 0 and 1) indicates a clear trend towards disintermediation.

However, this approach ignores the importance of the role of intermediaries as agents that support the backbone of the supply chain and multiply the overall cost of the transaction. A prime example of this is the fact that hotels triple their revenue when intermediaries are taken into account [22].

The structure of the business travel industry has evolved into a complex global network. In the struggle to thrive in this environment, value chain stakeholders continue to compete, collaborate, merge, form partnerships, and change relationships regularly [23].

As a starting point for studying the MICE tourism value chain, we can look at the example of entertainment tourism. However, it is also clear that leisure tourism refers mainly to B 2 C interactions, while MICE tourism involves mainly b2b cooperation. In both cases, the role of intermediaries is a matter of considerable debate.

Intermediaries are key participants in the development and production of MICE products as they facilitate the path between buyers and suppliers. The services of an intermediary provide exceptional value as they book and coordinate all services on behalf of the client [13].

MICE tourism value chain takes on a life of its own and evolves with the market as different stakeholders shift positions and adopt different strategies to consolidate their roles. [4].

The role played by intermediaries and constitutive relationships between stakeholders in the MICE industry is an issue that is receiving increasing attention in research that concerns: the relationship between convention organizers and PCOs; relationship variables between meeting planners and MICE providers; determinants influencing the use of an intermediary when purchasing meeting services [13]; Determining factors in the interaction between meeting planners and hotel employees: IT and service standards in MICE - tourism [17]; or factors that determine meeting planners' willingness to develop relationships with DMCs [5].

Despite the relevance of MICE tourism, the number of publications in this area is very scarce. [19] as few studies have focused primarily on the diffusion of leisure tourism [20].

They make an interesting distinction between primary and secondary actors in the tourism value chain. The main participants are directly involved in the procurement of tourism products. Secondary actors do not play such a significant role, and these are organizations such as: government agencies, trade associations, academic and research institutions, global distribution systems and the like. In the specific case of event management, make a similar distinction between internal and external stakeholders. We therefore propose the following MICE tourism value chain model, which illustrates the functioning of the MICE market, the role of different stakeholders and intermediation opportunities. Internal stakeholders are those who are directly involved in organizing the event, while external stakeholders are those who are not involved in organizing the event. Finally, MICE tourism value chain model as follows (Figure 4).

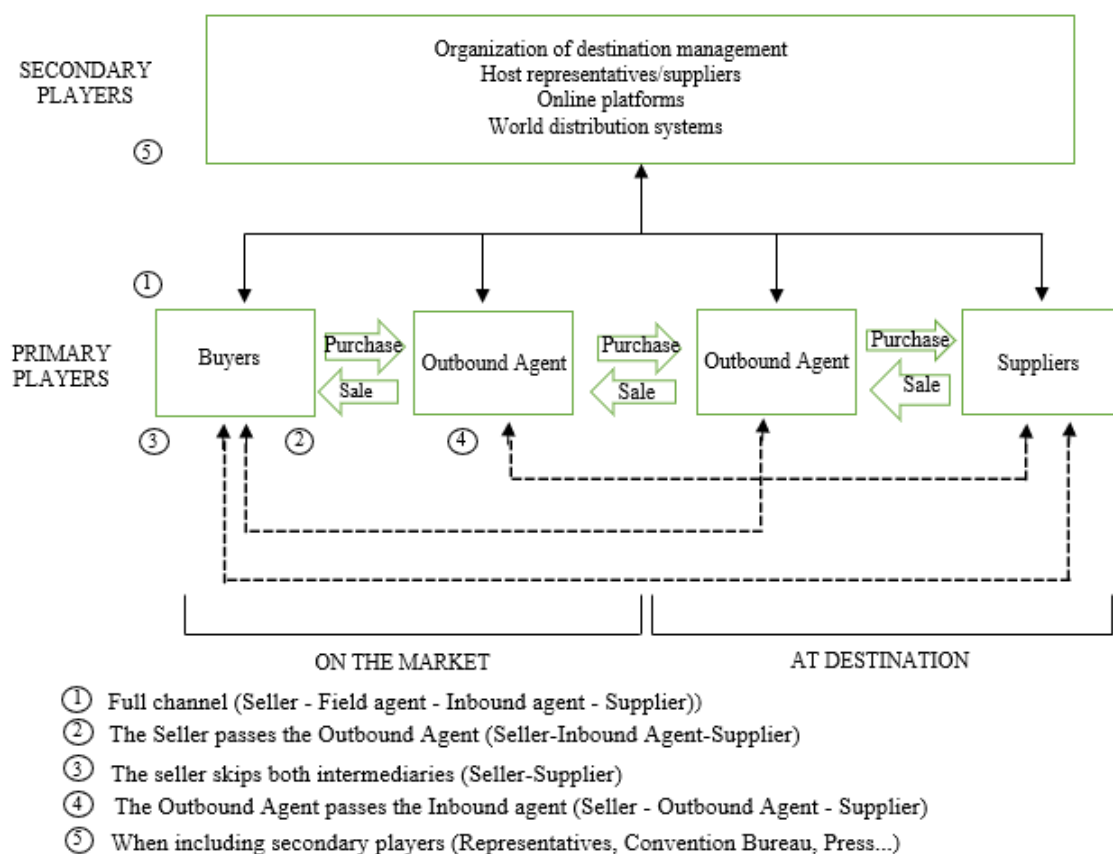

Figure 4. MICE tourism value chain model

Note: Compiled and adapted by the authors based on the source [22] from Mwesiumo & Halpern, 2016

The end points of the value chain are the buyers (corporations or associations), meeting organizers and MICE suppliers (hotels, restaurants, catering companies, tour guides...). At the core of the value chain there are two intermediaries: the receiving and sending travel agents. These roles are traditionally played by travel agencies in the buyer's geographic market (outbound travel agent) or destination (host travel agent). However, the growing complexity of the MICE sector has led to the incursion of many new stakeholders who, under different names, play the role of intermediaries such as: event management companies, incentive travel, exhibition organizers, venue finding agencies, professional convention organizers... [14].

Thus, all participants in the value creation of a business tourism product are stakeholders who are interested and motivated by profit expectations.

Stakeholder groups are classified first of all: city authorities, marketing organizations, competitors, tourist attraction enterprises, service companies, tourists, restaurants and hotels.

And minor ones: the chamber of commerce, incentive planners, and community groups [24].

Sautter and Leisen added other stakeholder groups: property owners, local businesses, coastal managers, and employees [25].

In tourism planning, collaboration between different stakeholder groups can lead to potential benefits such as avoiding conflicts between stakeholders that lead to real costs, positively influencing the performance of stakeholders when they are involved in the decision-making process, and increasing coordination of policies and strategies.

The next important area in the development of business tourism is the tourism destination management system and territory marketing. In this issue, a special role is played by public-private partnership (PPP, 3P or P3), which means public-private partnership (PPP).

In accordance to globalization, the idea of PPP is formulated to strengthen trust between the state and business representatives at the regional level. The authors believe that the creation of an organizational structure (CVB/convention bureau) using the common interests of stakeholders can be considered a successful example of PPP at the regional level. Therefore, to promote collaboration among stakeholders and put pressure on local, regional and national governments to develop consistent policies, appropriate branding and marketing strategies in a particular area, such an organizational structure is necessary.

According to the research of scientists and our research model, destination management organizations (DMOs), and more specifically convention bureaus (CVBs), play a key role in the supply structure associated with the territory, as well as in the management, planning and development of tourism destinations, especially those who want to declare themselves as a successful business tourism destination.

Discussion

As illustrated in our model, one of the main conclusions of our research is the fact that the traditional “full” channel is too long and therefore there is a clear move toward bypassing intermediaries. Our research has demonstrated that “the direct channel” in which the buyer purchases services directly from the suppliers is not an option.

Outbound and incoming agents have traditionally been client and supplier and in fact, they are bound to work together. Therefore, they should aim to build a long-lasting relationship based on mutual dependence, trust and quality [19].

Another important element to reinforce the role of intermediaries is to build quality relationships with meeting planners. This is done by means of regular personal contact based on trust and honesty, which will eventually make these relationships develop into strategic partnerships or alliances [26].

Certainly, buyers can reduce costs by avoiding intermediaries. Firstly, they can gain bargaining power by using the internet to have instant access to information and compare rates. They can also increase their demands and use the fight for power between outbound and incoming agents to their advantage. This has been the case in the industry recently. In this respect, one of the key findings of our research is that, unlike in other segments of tourism, in the MICE sector the role played by intermediaries is still valuable. This makes total disintermediation practically impossible and there will always be room for some type of intermediation that provides the quality standards that the MICE industry demands.

Another finding of our research is that the disintermediation of MICE services is more obvious in the flow of sale than in that of purchase of services. Consequently, suppliers have seen how the possibilities to sell their services have increased substantially. Now they can aim at different targets and use multiple channels to sell their services to “all” potential clients. However, this is not easy as it may seem. Suppliers have to consider that trying to disintermediate the sale of their services can upset their traditional intermediary clients and thus produce major points of friction between them. Therefore, before doing this, they should analyze their position, resources and strengths within the channel. It is not the same for a prestigious hotel chain to carry out this disintermediation that for a small local supplier since the possibility of disintermediation will depend on the marketing resources available and on the dependence that the supplier has on the intermediary they are trying to avoid. Suppliers will also have to consider the tools that they use to disintermediate. This can be done more easily through less personalized tactics such as advertising and online marketing. A direct sales visit of a supplier to a corporate buyer can be considered by traditional intermediaries as an aggressive interference in their role and could have grave consequences for the supplier. Compared to other hotel vendors have great marketing budgets and they are the type of supplier that uses multi-channel distribution in a more proactive manner [27]. In fact, hotels do not only disintermediate the reservation of rooms. In many cases they are looking to increase their revenue by offering, along with direct sales, their own in-house event management services, which circumvent the need for clients to use any intermediaries at all [17]. As their name states, “secondary” agents, play a “secondary” role in the MICE value chain. Though sometimes helpful in terms of destination marketing, their intervention in the creation of MICE programs is not significant. Despite this, some of these agents enjoy a comfortable position since they are dependent on public bodies that support them. This is the case of many Destination Marketing Organizations and Visitors' and Convention Bureaus. However, they will be constantly assessed by their performance and will need to show value in all their actions if they do not want to be disregarded by the rest of the stakeholders. A competent way to successfully develop this type of Destination Marketing Organizations is through public-private partnerships which contribute to a better development and promotion of a tourism destination. Finally, primary agents should take into consideration that coordination and collaboration among all stakeholders involved in the organization of any MICE project is paramount to guarantee the perfect execution of the event.

Conclusion

MICE tourism sector has grown to be an important part of business operations with literature averring the attendance of MICE events to be related to information sharing, problem-solving, decision-making, participating in educational discussions, and sharing common interests [28]. Several studies have explained the interconnectedness to the globalized world which has resulted in MICE tourism being one of the most dynamic and leading aspects of global activities [29]. Organizing a corporate or association event (usually at an international level) is not an easy task.

Our research has shown that there are possibilities of disintermediation. Partial disintermediation could take place by contracting some of the services directly with suppliers

while others would still be intermediated. For example, hotel reservations are the most disintermediated service in MICE projects. This is logical since it is reasonably straightforward for any professional event manager with the use of Internet to identify the most important hotels in any destination and to carry out the reservation directly. As opposed to other local suppliers, hotels do not only have important marketing resources, but also experienced staff who are proficient in many languages and with whom it is very easy to establish contact and close a reservation directly. Besides this, the Internet can also play an important role in hotel MICE reservations. As in the case of leisure tourism, hotel reservation procedures can be digitized and promotional messages can be easily created and effectively distributed in a hotel's website. Although there are some specific limitations for the MICE sector, in the case of hotel reservations the Internet has the potential to replace traditional travel agents to some extent.

However, currently ICT cannot effectively negotiate dates, rates or close complex multifaceted contracts. These negotiations need to process tangible and intangible information, which can only be done by experienced professionals. Besides, organizing a corporate event also requires a sound knowledge of the destination and, in many cases, there is an important linguistic and cultural barrier.

Our research has shown that the intermediaries in the chain of creating a MICE tourism product significantly influences the level of development of MICE tourism, the hypothesis we put forward was proven with $p\text{-value } 0.010 < 0.05$. In addition, the number of intermediaries influences the creation of a high-quality MICE tourism product, as well as the creation of value chain for the MICE tourism product. Therefore, and in consideration of the seamless organization and the high standards of quality that corporate events require, the MICE industry will always need the assistance of the professional intermediary.

Acknowledgement, conflict of interests. There are no conflicts of interest.

The contribution of the authors

Taipakova Bayana Muslimovna – research design, literature review, data collection, analysis, interpretation of results, and preparation of the main text of the article.

Mussina Kamshat Pazilbekovna – conceptualization of the study, supervision, critical revision of the manuscript, interpretation and discussion of the results, ensuring the accuracy of the overall work and compliance with the journal's requirements.

References

1. Dwyer F.R., Schurr P.H., Oh S. On the nature and role of buyer-seller trust // AMA summer educators conference proceedings. – Chicago: American Marketing Association, 1986. – T. 11. – P. 40–45.
2. Di Marino E. The strategic aspect of destination image. Analysis of the image of the French Riviera by Italian tourists" Perception. - Naples: University of Naples "Frederico II", Faculty of Economics, 2008. – P. 11–19.
3. Buhalis D., Laws E. Tourism distribution channels: Practices, issues and transformations. - London: Thomson Learning, 2001. – P. 111–125.
4. Mason K. Future trends in business travel decision making // Journal of Air Transportation. – 2002. – Vol. 7(1). – P. 47–68. DOI: https://doi.org/10.1300/J143v07n01_04

5. Jungyoung T. S., Jeong M., Oh H., Tierney E. Exploring determinants of meeting planners' commitment to the business relationships with destination management companies // *Journal of Convention & Event Tourism*. – 2017. – Vol. 18(2). – P. 135–158. DOI: <https://doi.org/10.1080/15470148.2016.1237317>
6. Gustafson P. Managing business travel: Developments and dilemmas in corporate travel management // *Tourism Management*. – 2012. – Vol. 33(2). – P. 276–284. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.03.006>
7. Lee S., Hiemstra S. J. Meeting Planners' perceptions of relationship quality // *Journal of Hospitality & Tourism Research*. – 2001. – Vol. 25(2). – P. 132–146. DOI: <https://doi.org/10.1177/109634800102500202>
8. Kim M., Boo S. Understanding supplier-selection criteria: Meeting planners' approaches to selecting and maintaining suppliers // *Journal of Travel & Tourism Marketing*. – 2010. – Vol. 27(5). – P. 507–518. DOI: <https://doi.org/10.1080/10548408.2010.499062>
9. Holma A. Adaptation in triadic business relationship settings: A study in corporate travel management. - Helsinki: Hanken School of Economics, 2009. – P. 20–29.
10. Pearlman D. M. Globalization practices within the US Meetings, Incentives, Conventions, and Exhibitions industry // *Journal of Convention & Event Tourism*. – 2016. – Vol. 17(1). – P. 55–69. DOI: <https://doi.org/10.1080/15470148.2015.1069774>
11. Thakran K., Verma R. The emergence of hybrid online distribution channels in travel, tourism and hospitality // *Cornell Hospitality Quarterly*. – 2013. – Vol. 54(3). – P. 240–247. DOI: <https://doi.org/10.1177/1938965513492107>
12. Almunawar M. N., Anshari M., Susanto H. Crafting strategies for sustainability: How travel agents should react in facing a disintermediation // *Operational Research*. – 2013. – Vol. 13(3). – P. 317–342. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12351-012-0129-7>
13. Kokkomaki J., Laukkanen T., Komppula R. Determinants affecting the use of an intermediary when buying meeting services // *Tourism Review*. – 2010. – Vol. 65(2). – P. 21–27. DOI: <https://doi.org/10.1108/16605371011061598>
14. Davidson R., Cope B. Business travel: Conferences. Incentive travel, exhibitions, corporate hospitality and corporate travel. – Harlow: Pearson Education, 2003. – P. 10–15.
15. Hye-Rin L., McKercher B., Seongseop S. The relationship between convention hosts and professional conference organizers // *International Journal of Hospitality Management*. – 2009. – Vol. 28. – P. 556–562. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.03.006>
16. Jones D. L., Brewer K. P. The future of the Meeting, Incentive, Convention, and Exhibition (MICE) industry buyer-seller relationship: High tech or high touch? // *Journal of Convention & Exhibition Management*. – 2001. – Vol. 3(2). – P. 53–68. DOI: https://doi.org/10.1300/J143v03n02_06
17. Mistilis N., Dwyer L. Information technology and service standards in MICE tourism // *Journal of Convention & Exhibition Management*. – 2000. – Vol. 2(1). – P. 55–65. DOI: https://doi.org/10.1300/J143v02n01_04
18. Getz D. Event tourism: Definition, evolution, and research // *Tourism Management*. – 2008. – Vol. 29(3). – P. 403–428. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.07.017>
19. Jeong M., Oh H. Business-to-business social exchange relationship beyond trust and commitment // *International Journal of Hospitality Management*. – 2017. – Vol. 65. – P. 115–124. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.06.004>

20. Smith K. A., Garnham R. Distribution channels for convention tourism: Association conventions in Wellington, New Zealand // Journal of Convention & Event Tourism. – 2006. – Vol. 8(1). – P. 1–30. DOI: https://doi.org/10.1300/J452v08n01_01
21. Huang C. Assessing the performance of tourism supply chains by using the hybrid network data envelopment analysis model // Tourism Management. – 2018. – Vol. 65. – P. 303–316. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.10.013>
22. Perez Mesa J. C., Garcia Barranco M. C., Galdeano Gomez E. Cadena De Suministro Turistica En Espana: Un Analisis De La Intermediacion // Cuadernos de Turismo. – 2014. – Vol. 34. – P. 251–264. DOI: <https://doi.org/10.6018/turismo.36.230971>.
23. Jorgensen M. T. Reframing tourism distribution- Activity theory and actor-network theory // Tourism Management. – 2017. – Vol. 62. – P. 312–321. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.05.007>
24. Tkaczynski A. Destination segmentation: A recommended two-step approach // Journal of Travel Research. – 2009. – Vol. 49(2). – P. 139–152. DOI: <https://doi.org/10.1177/0047287509336470>
25. Sautter E. T., Leisen B. Managing stakeholders: A tourism planning model // Annals of Tourism Research. – 1999. – Vol. 26(2). – P. 312–328. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(98\)00097-8](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(98)00097-8)
26. Lee J. S., Lee J., Breiter D. Relationship marketing investment, relationship quality, and behavioral intention: In the context of the relationship between destination marketing organizations and meeting/convention planners // Journal of Convention & Event Tourism. – 2016. – Vol. 17(1). – P. 21–40. DOI: <https://doi.org/10.1080/15470148.2015.1069774>
27. Stangl B., Inversini A., Schegg R. Hotels' dependency on online intermediaries and their chosen distribution channel portfolios: Three country insights // International Journal of Hospitality Management. – 2016. – Vol. 52. – P. 87–96. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.09.015>
28. Becken S., Hughey K. F. Impacts of changes to business travel practices in response to the COVID-19 lockdown in New Zealand // Journal of Sustainable Tourism. – 2022. – Vol. 30(1). – P. 108–127. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1894160>
29. Draper J., Neal J. A. Motivations to attend a non-traditional conference: Are there differences based on attendee demographics and employment characteristics? // Journal of Convention & Event Tourism. – 2018. – Vol. 19(4-5). – P. 347–373. DOI: <https://doi.org/10.1080/15470148.2018.1496504>

Б.М. Тайпақова, К.П. Мусина*

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

МІСЕ-туризм өнімінің құн тізбегі

Аннотация. МІСЕ туризмі – өзінің ерекше сипатына байланысты ерекше назар аударуды қажет ететін туристік индустрияның сегменті. Бүгінгі таңда МІСЕ туристік өнімін жасауға қатысатын ойыншылардың саны айтарлықтай көп. Олар процестің негізгі және қосалқы қатысушылары болып табылады. Бұл зерттеудің мақсаты жалпы МІСЕ туризмінің даму деңгейіне әсер ететін МІСЕ туристік өнімін құру тізбегіндегі делдалдар санының (Convention Bureau, DMO, PCO) әсерін зерттеу болып табылады. Зерттеуде SPSS арқылы бір жақты дисперсияны талдау (ANOVA) қолданылды. Осы талдаудың нәтижелері МІСЕ туристік өнімін құру тізбегіндегі делдалдардың

саны (Конвенция бюросы, DMO, PCO) жалпы MICE туризмінің даму деңгейіне әсер ететінін көрсетеді. маңыздылығы 0,000 және p мәні 0,010 < 0, 05. Делдалдар саны неғұрлым көп болса, MICE туризмінің даму деңгейі соғұрлым жоғары болады.

Сондай-ақ, осы зерттеуде мақсатымызға жету үшін біз зерттеу әдістерін қолдандық - әдебиеттерді талдау, ғылыми жарияланымдарды зерттеу, ғылыми зерттеулер, сонымен қатар MICE туризмінің негізгі мүдделі тараптары арасындағы өзара әрекеттесу кестелері мен диаграммаларын құруды қолдандық.

Мақалада сонымен қатар шығындарды азайту үшін делдалдарды айналып өтетін ішінара делдалдықтың баяу, бірақ тұрақты процесінің дәлелі көрсетілген. Дегенмен, зерттеу нәтижелері толық делдалдықты, соның ішінде MICE нарығы талап ететін қызмет сапасының жоғары стандарттарына байланысты мүмкін емес деген қорытындыға әкеледі.

Түйін сөздер: MICE туризмі, MICE туристік өнімнің құн тізбегі, тарату арнасы, MICE туризмінің мүдделі тараптары, делдалдық.

Б.М. Тайпакова, К.П. Мусина*

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Цепочка создания стоимости продукта MICE-туризма

Аннотация. MICE-туризм – сегмент туристической индустрии, который в силу своей необычности требует особого внимания. На сегодняшний день, количество игроков, участвующих в создании MICE-туризм продукта, достаточно велико. Они являются как главными, так и второстепенными участниками процесса. Целью данного исследования является изучение влияния количества посредников (Конвеншн бюро, DMO, PCO) в цепочке создания MICE туристического продукта, влияющего на уровень развития MICE туризма в целом. В исследовании использовался однофакторный дисперсионный анализ (ANOVA) посредством SPSS. Результаты данного анализа свидетельствуют о том, что количество посредников (Конвеншн бюро, DMO, PCO) в цепочке создания MICE-туристского продукта влияет на уровень развития MICE-туризма в целом, при критерии Ливина однородности дисперсий со значимостью 0,000 и значением p 0,010 < 0,05. Чем больше количество посредников, тем уровень развития MICE-туризма выше.

Также для достижения нашей цели в данном исследовании мы использовали методы исследования – анализ литературы, изучение научных публикаций, научные исследования, а также использовали построение таблицы диаграмм взаимодействия основных заинтересованных сторон MICE-туризма.

Статья также демонстрирует факты медленного, но устойчивого процесса частичного отказа от посредничества, при котором посредников обходят стороной в целях сокращения затрат. Однако результаты исследования приводят к выводу, что полный отказ от посредничества невозможен, в том числе из-за высоких стандартов качества обслуживания, которых требует рынок MICE.

Ключевые слова: MICE-туризм, цепочка создания стоимости продукта MICE туризма, каналы распространения, заинтересованные стороны MICE-туризма, посредничество.

Information about the authors:

Taipakova B.M. – PhD student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan street, 13, Astana, Kazakhstan

Mussina K.P. – corresponding author, PhD, Associate Professor of Tourism Department, L.N.Gumilyov Eurasian National University Kazhymukan street, 11, Astana, Kazakhstan

Тайпакова Б.М. – докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, улица Кажымукан, 13, г. Астана, Казахстан

Мусина К.П. – автор-корреспондент, к.э.н., доцент кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им.Л.Н.Гумилева, ул. Кажымукана, 11, г.Астана, Казахстан.

Тайпакова Б.М. – PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көшесі, 13, Астана, Қазақстан.

Мусина К.П. – хат-хабар авторы, э.ғ.к., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Туризм» кафедрасының доценті, Қажымұқан көшесі, 13, Астана, Қазақстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.71.57

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-346-361>

Article type (research article)

Trends in the research of sustainable tourism living labs: a bibliometric analysis

S.T. Nassanbekova*, G.I. Yeshenkulova, N.A. Ibadildin

Astana IT University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: s.nassanbekova@astanait.edu.kz, gaukhar.yeshenkulova@astanait.edu.kz,
ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz)

Abstract. The primary aim of this study is to examine research trends regarding the application of the living lab approach in sustainable tourism development. We analyzed 796 scientific papers published between 2001 and 2022 from the Lens.org database using bibliometric parameters. Data analysis was conducted using tools such as VOSviewer and Harzing's Publish or Perish. We sorted the data by authors, journals, institutions, countries, and citation counts. Additionally, we analyzed the network of keywords and terms from abstracts, grouping them to understand the organization of research in this field.

Our findings reveal that the living lab methodology, which focuses on co-creating user-centered, open innovations in real-world environments, has demonstrated a positive impact on sustainable development. Despite its potential, this methodology remains underutilized in tourism. This research highlights the structure of publications related to sustainable tourism living labs. The scholarly works reviewed address various ecological and social aspects, including technology, risk behavior, aging, gender, and health issues.

Keywords: living lab, sustainable tourism, bibliometric analysis, VOSviewer, sustainable development, Lens.org.

Received: 08.04.2024. Accepted: 30.05.2024. Available online: 26.09.2024.

Introduction

The "living labs" approach in science is defined as "innovative ecosystems" where consumers and professionals collaborate to co-create new products and services. This approach is also used as a policy tool to foster innovation in the service and public sectors across various cities and regions worldwide [1]. Initially emerging in the private sector in the U.S. and Finland in 2000, living labs have since expanded globally. They facilitate real-world product testing and experimentation, supported by advancements in information and communication technology [2]. The Living Lab approach is used to create innovation in a wide range of sectors and contexts, including urban planning, technology, services, health, culture and tourism, social wellbeing, education, transport and energy, among others [3]. Recently, living labs have been introduced as helpful instruments for identifying the requirements of communities, enhancing local development, supporting, and incorporating technological and social advancements in the policies and procedures of local administration, and improving local development. In addition to this, it should also be noted that living labs are one of the factors that contribute to the overall development of a community [4].

Since living labs approach has great potential in enhancing innovations and sustainability [5], This interest extends to practitioners, researchers, industry stakeholders, policymakers, and society at large. Understanding the framework that links living labs to sustainable tourism is crucial for future research and policy development in this area.

The main goal of the study is to analyze the trends and structure of research regarding the application of living laboratory approaches for sustainable tourism development. The research questions include: 1) identifying the most influential and productive authors, countries, institutions, journals and publication periods and 2) the structure of research in publications related to the application of living labs approaches in the process of creating innovations for sustainable tourism.

To address our research questions, we conducted a brief literature review and employed quantitative bibliometric analysis using Lens.org databases, VOSviewer, and Harzing's Publish or Perish software. Detailed methodology is discussed in the Methodology section. Our study, which is presented in the final discussion, aims to provide a comprehensive view of the scientific relationship between living labs and sustainable tourism. By synthesizing various literature strands and uncovering hidden patterns, we aim to inform scholars, practitioners, and policymakers about the potential of living labs to shape sustainable tourism and highlight its transformative potential.

Literature review

Living lab. Living lab is a research platform for open, user-centric, co-created innovations, where new products and approaches are tested and evaluated in the real environment with a broad set of stakeholders [6,7]. European Networks of Living Labs structured stakeholders in the base of the Quadruple Helix Model, namely: Citizens, Government, Industry and Academia [8]. While users can play including co-creation, testing and informing roles in

living lab methodology [9]. One of the main advantages of living labs to increase involvement of stakeholders, including business, local communities, government bodies in promoting co-creation of value for sustainable development [10,12].

Zavratnik, Superina and Duh, (2019) considered that “living labs are a valuable player in enhancing circular economy, digital transformation, local self-sufficiency and other elements of sustainable living” [13]. In addition, live labs research can help drive changes in customer behavior to achieve sustainability goals [14].

Sustainable tourism. Sustainable development today is one of trends in all economic sectors including tourism. Tourism plays an important role in the economy of various countries and is recovering after COVID-2019 crisis [15]. Moreover, tourism is transforming for a more sustainable future and has the potential to contribute directly and indirectly to all 17 goals of SDGs [16]. Sustainable tourism considers the economic, social and environmental impacts of tourism activities and seeks to minimize negative impacts while maximizing positive contributions to local communities, economy and environment.

Recent research in the field of sustainable tourism has covered a wide range of areas, including ecotourism, corporate social responsibility programs in tourism, local community engagement, education and knowledge transfer, green innovation, smart destinations and others [11]. Overall, sustainable tourism is an important approach to tourism development and management that aims to ensure that tourism activities have a positive impact on local communities, the economy and the environment, while minimizing negative impacts. This helps create more equitable, sustainable tourism destinations and contributes to global efforts of achieving sustainable development.

Capability of living lab for creating sustainable tourism innovations

The innovative capability of living lab approach in scientific literatures is considered mostly for sectors as ICT [22], Smart Cities [12,23], rural and social development [13,23]. In the tourism sector living labs are discussed and considered in the context of destination management [7], rural development [22,25], and rare in sustainable innovations aspects [26].

The systematic literature review in applying lab-driven innovations for sustainable development in tourism conducted by Høegh-Guldberg et al. (2022) noted possible conflict of interests between stakeholders due to trust issues [27]. However, there are number of success cases incorporating strategic collaboration for co-creation open innovations in achieving SDGs through shared platforms [28] residence engagement for destination governance [29], contribute to innovations in rural areas [26] corporate social responsibility in hospitality and social innovations [25] and other examples from the tourism sector. One of the examples of Sustainable tourism living lab is the Balearic Islands in Spain, where through wine tourism sustainability principles were promoted to mass tourism [30]. There are also examples of living lab in tourism for the conservation and promotion of underground built heritage [31] and in tailor-made low-carbon strategies adapting to the unique assets of ski resorts [20]. Living lab approach was used in recent studies for co-design process of tourism experience system and collaborative knowledge creation in tourism [32,33].

However, according to Koens et al. (2024) living labs are not suitable to solve difficult problems and their potential in tourism should be evaluated with conscious [34].

Overall, living labs as a methodology for co-creating user-centered open innovation in real-world environments have demonstrated positive impacts on sustainable development. Although its potential for creating sustainable tourism is still not widely exploited.

Methodology

In this study we were guided by the paper of Zupic and Čater, (2014) to do a bibliometric analysis to map the structure in the publications relating to sustainable tourism living labs [35]. First, we made a search in Lens.org scholarly works database. The Lens.org platform is an aggregator of metadata including scholarly works and patents. For the search we chose keywords “living lab and sustainable tourism”, by applying filters for dates from 2011 to 2022. Our initial search identified 796 scholarly works, including journal articles, journal issues, books, book chapters, conference proceedings and articles, dissertations, patents and others. By using analytical tools and dashboards in the Lens.org platform, we sorted all papers by their most prolific authors, the journals in which they were published, and the institutions of the contributing authors. This helped identify leading researchers and influential institutions in the field. The papers were categorized by the authors' countries of affiliation to highlight geographical trends in research activity. We used VOSviewer and Harzing's Publish or Perish software to analyze the data. These tools helped in visualizing relationships between authors, institutions, and research topics. VOSviewer is tool to create network maps of co-authorship, citation, and keyword relationships. It allows for the visualization of the intellectual structure of the research field. Publish or Perish software provided additional bibliometric metrics, such as citation counts and h-indices for authors and institutions. Our methodological approach provides a systematic analysis of the literature on living labs in sustainable tourism. By using bibliometric tools, we aimed to reveal key trends, influential contributions, and the overall structure of research in this emerging field. Detailed results are presented in the following section.

Results and Discussion

The search result showed the type of publications over time, the most productive and influential authors, their works and affiliated with them institutions, countries, journals, field of study.

Figure 1 shows the trend in annual publications on living labs and sustainable tourism from 2001 to 2022. The rising trend demonstrates a growing academic focus on this topic. By type of publication the journal articles and journal issues have the major density. The most productive period was between 2017 and 2020, from 2021 the number of publications has dropped dramatically. One of the reasons could be COVID-19 pandemic time affected the operations of living labs. However, according to the data of European Networks of Living Labs interest to living labs approach is still high. For example historically the above organization registered +480 living labs worldwide during 15 years, while in 2022 on the Digital Living Lab Days welcomed 391 participants from 31 countries [8].

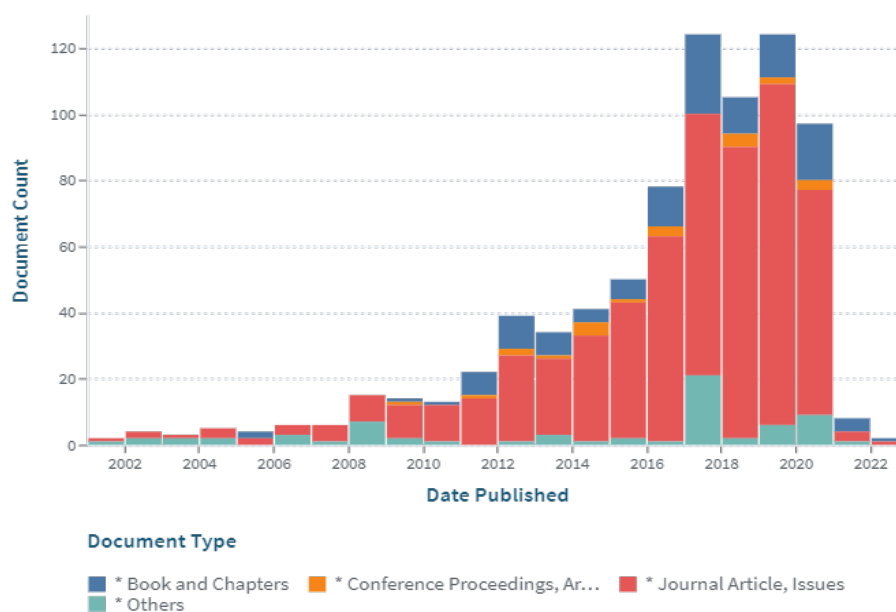

Figure 1. Scholarly works over time

Note: the Lens.org retrieved by authors

Despite the fact that during this period a significant number of publications (796) were published on the topic of the application living lab approach for sustainable tourism, there were not the authors with a considerable number of publications (Figure 2). Among the top three productive authors relating to the topics: Anne L Cohen, Benoit Goossens and Carel P van Schaik.

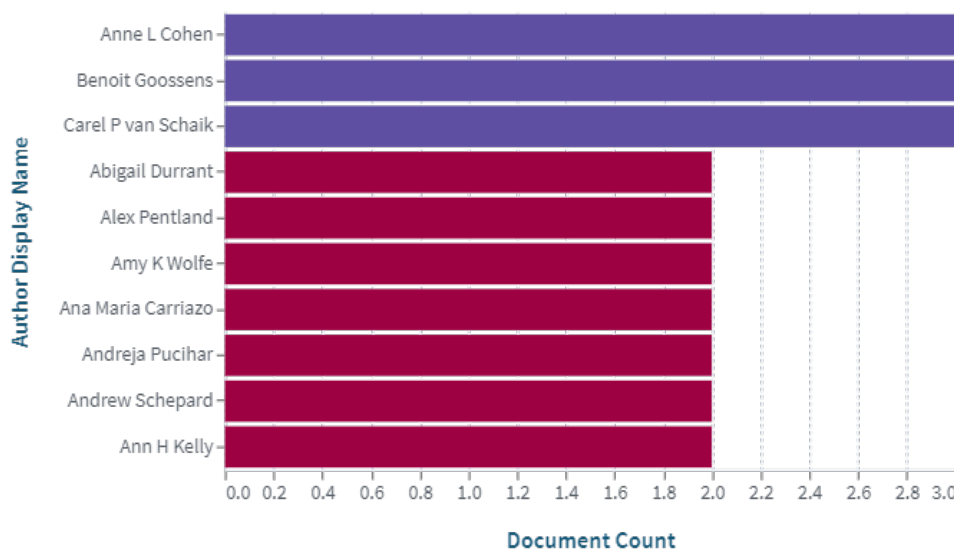

Figure 2. Most active authors in the field

Note: the Lens.org retrieved by authors

The figure 3 displayed the top ten institutions by document count. There the leading position is dedicated to James Cook University, Australia, followed by University of Exeter, UK, NOAA, US and Cardiff University, UK.

Figure 3. Top 10 institutions by document count

Note: the Lens.org retrieved by authors

Regarding fields of study the major documents came from Geography (128) and Political science (123) (Figure 4). Sustainability studies are also in the top ten fields of study relating to living lab research methods and sustainable tourism.

Figure 4. Top fields of study

Note: the Lens.org retrieved by authors

Among the most active countries conducting research on the topic under consideration, the most productive is the UK with 193 papers, representing 24% of the total. The United States published 14% of all documents counted, with Australia and European countries also among the leaders (Figure 5 and Table 1).

Table 1. Top 10 Most active countries

Institution Country/Region	Document Count	%
United Kingdom	193	24
United States	113	14
Australia	60	7
Italy	44	5,5
Germany	41	5,1
Netherlands	32	4
Spain	29	3,6
Switzerland	28	3,5
Sweden	28	3,5
Canada	25	3,1
China	25	3,1

Note: analyzed by authors

Research related to the application of living labs in sustainable tourism is mainly published by the journal “Sustainability”, published by MDPI AG (Switzerland), followed closely by PloS One, published by the Public Library of Science. While other journals have published a relatively small number of works in the field under study and, accordingly, have less influence (Figure 5).

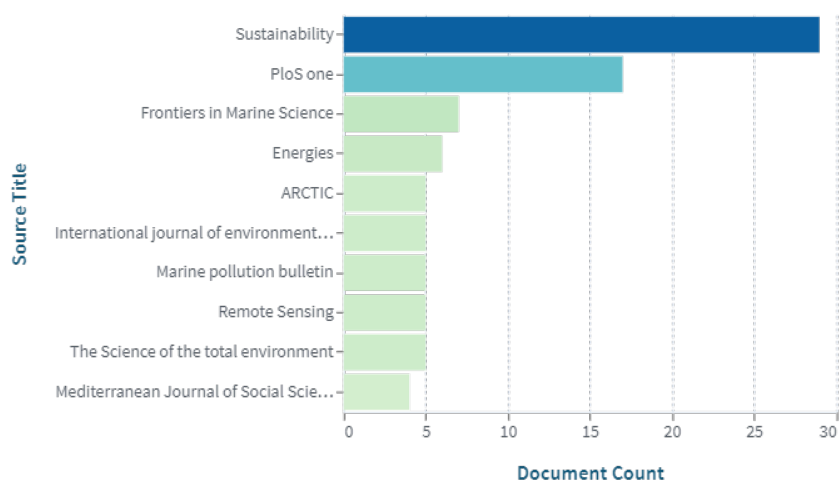

Figure 5. Top journals by publishers

Note: the Lens.org retrieved by authors

For citation analysis, Lens.org metrics showed a total of 35,933 citations for the sampled 796 scientific papers. To explore the most influential scientific works in this field, we used Harzing's Publish or Perish software. For this purpose, we filtered the ten most relevant studies

and ranked them by number of citations. The results are presented in Table 2. The first-ranked article was cited 29 times by other scientists and was published in the journal "Sustainability". The work of M. Cerreta and S. Panaro (2017) "From Perceived Value to Shared Values: A Multi-Stakeholder Spatial Decision Analysis (M-SSDA) for resilient landscapes" is the most influential study that was carried out in a living laboratory in the Cilento National Park [36]. And second important work in the investigating area is about students living lab by E.M. Jernsand published on Tourism Recreation Research. As a whole the citation metrics of the studies are not high which indicates that this area is still lack of research and potential of living labs for sustainable tourism is not showed fully.

Table 2. Citation metrics

Cites	Authors	Title	Year	Source
29	M. Cerreta and S. Panaro	From perceived values to shared values: A Multi-Stakeholder Spatial Decision Analysis (M-SSDA) for resilient landscapes	2017	Sustainability (Switzerland)
9	E.M. Jernsand	Student living labs as innovation arenas for sustainable tourism	2019	Tourism Recreation Research
6	M. Sisto	The Mefite in the Ansanto Valley (Southern Italy): a Geoarchaeosite to Promote the Geotourism and Geoconservation of the Irpinian Cultural Landscape	2020	Geoheritage
5	A. Polderman	How can ski resorts get smart? Transdisciplinary approaches to sustainable winter tourism in the European Alps	2020	Sustainability (Switzerland)
3	K. Cigir	Creating a living lab model for tourism and hospitality businesses to stimulate CSR and sustainability innovations	2018	WIT Transactions on Ecology and the Environment
3	F. Basbeth	Smart Destination Branding: The Need for New Capability and Opportunities for Entrepreneurship	2018	Proceeding - 2018 International Conference on ICT for Smart Society: Innovation Toward Smart Society and Society 5.0, ICISS 2018
2	A. Pucihar	User-centered design of a web-based platform for the sustainable development of tourism services in a living lab context	2014	Lecture Notes in Information Systems and Organisation

2	A. Šifrer	Development of the prototype solution for user involvement in the living lab approach	2012	MIPRO 2012 - 35th International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics - Proceedings
0	P.D. De Klerck	Assessing the 'value' of nature-based solutions at the Belgian coast for sustainable tourism, using a ecosystem-based management approach	2020	Proceedings of the 2020 International Conference and Utility Exhibition on Energy, Environment and Climate Change, ICUE 2020
0	L. Sittoni	Beneficial and nature-based sediment use - Experiences from Dutch pilots	2019	Australasian Coasts and Ports 2019 Conference
0	M. Tortora	Humanism and business: The case of a sustainable business experience in the Florentine tourist sector based on the civil economy tradition	2018	Sustainability and the Humanities

Note: retrieved from Harzing's Publish or Perish software

We conducted keywords analysis which showed two main clusters in the research area (Figure 7). In this network 22 items which occurred at least 5 times in 796 selected scholarly works and here keyword “animal” occurred 50 times. The first cluster of studies related to “animals” and included terms such as conservation of natural resources, biodiversity, ecosystem, conservation of natural resources, coral reefs, environmental monitoring, ocean and sea, ecology and others. Issues occurring in this first cluster related to environmental aspects of sustainable development. The second cluster is dedicated to “humans” observing issues relating to gender (male, female), aging (adult, adolescent, young adult, middle aged), health (public health, global health), which are also social issues of sustainable development.

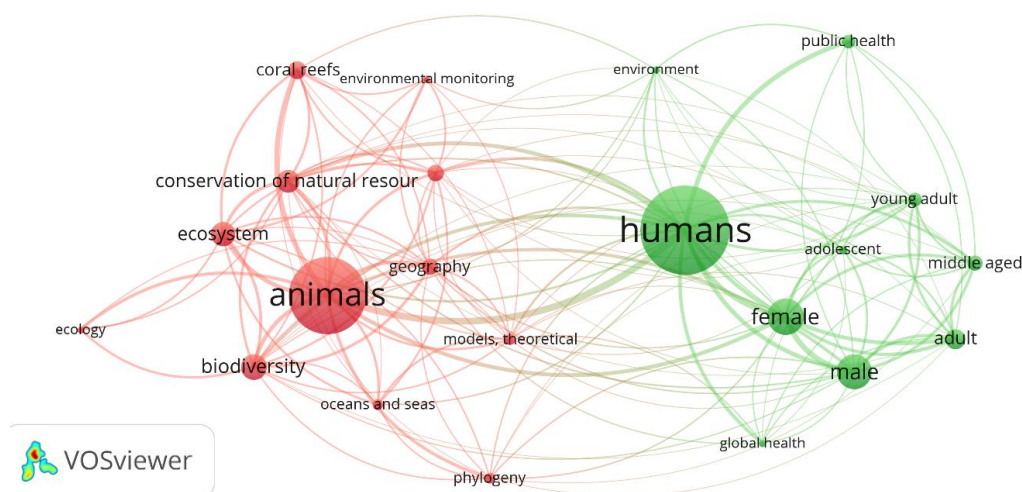

Figure 6. Keywords dispersed in network visualization map from 2001-2020

Note: retrieved by authors from VOSviewer

To deepen the structure of research relating to our topic, we extracted terms from the titles and the abstracts of 796 scholarly works and conducted quantitative text analysis with VOSviewer software. The results are shown in the figure 8, consisting of five clusters with 202 items and 12076 links.

First cluster is called “population wellbeing” (blue cluster in Figure 7), here studies relating population, health, death and related risks, outcomes. This cluster is related with the “human” cluster explored in the above keywords analysis. And as a one more sub-cluster of the “human” cluster we can consider the second cluster found by the title and abstract terms analysis (purple cluster in Figure 7), which we called “behavior”.

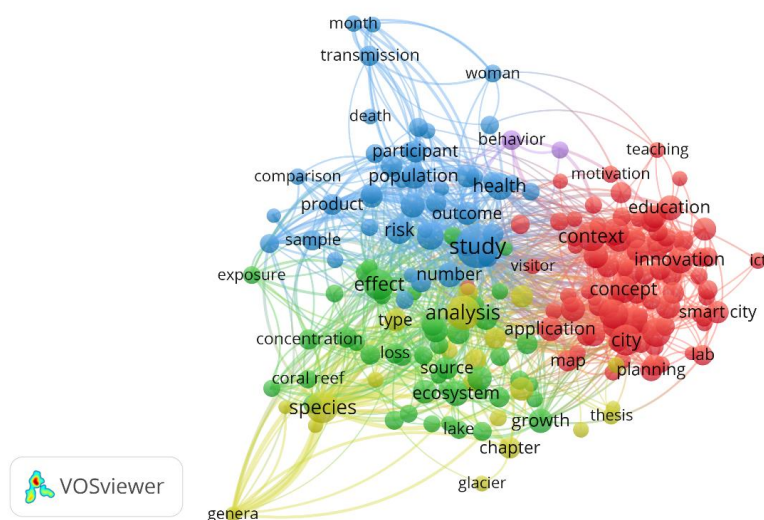

Figure 7. The title and abstract terms network map from 2001-2020

Note: retrieved from VOSviewer

Third cluster (red in Figure 7) dedicated to study innovation, technology, smart city and etc. [37]. Indeed many projects studying and testing living lab methodologies are focusing on urban sustainability, smart cities and associated issues [38,39]. The Fourth cluster (green in Figure 7) is called “impact analysis”, there you can see terms such as effect, loss, growth, concentration, exposure and other. Fifth cluster dedicated to “classification” with the most occurring terms: analysis, species, type, order, collection and other.

The analysis of 796 publications from 2001 to 2022 demonstrates that the living lab approach has become an increasingly prominent methodology in sustainable tourism research. This trend underscores the potential of living labs to address complex challenges in tourism, key implication of findings related to three main areas.

- Living labs facilitate the involvement of diverse stakeholders, including tourists, local communities, and industry professionals. This inclusive approach promotes the co-creation of innovative solutions that address the specific needs and preferences of various stakeholders.
- The living lab framework supports the integration of cutting-edge technologies into sustainable tourism practices.
- They serve as testbeds for evaluating the impact of these practices on both environmental sustainability and economic viability.

Conclusion

Over the past two decades, there has been growing interest in using living labs as a productive methodology for the co-production of innovation, with significant contributions from the public sector and scientists. This study explores the relationship between living lab concepts and sustainable tourism, identifying the most productive authors, institutions, fields, journals, and countries. Notable authors include Anne L. Cohen, Benoit Goossens, and Carel P. van Schaik, with James Cook University in Australia, the University of Exeter, NOAA, and Cardiff University leading in article counts. The top journal is Sustainability (MDPI), with significant contributions from the UK and the USA, primarily in geography, political science, and business. Influential authors identified through citation analysis are M. Cerreta and S. Panaro.

Our research highlights the structure of publications on sustainable tourism living labs, examining ecological and social aspects related to animals and human behavior. Studies have focused on innovations, technology, risk, behavior, aging, gender aspects, health, and related issues. However, due to the reliance on machine text analysis, findings should be interpreted cautiously. The analysis used the Lens.org database, covering publications up to 2022, and may have excluded papers using alternative terminologies or different conceptual frameworks.

Overall, the findings indicate a growing interest in living lab approaches for sustainable tourism, focusing on both environmental and social aspects. Despite this interest, there is a need for more research to fully explore the potential of living labs, particularly regarding their long-term effectiveness, sustainability, and impact across different cultural, geographical, and economic contexts.

Acknowledgement

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP13268872).

Authors contribution.

S.Nassanbekova – design of the study, data analysis, writing draft of the article.

G.Yeshenkulova – data collection, validation of the data, reviewing the paper.

N. Ibadiddin – literature review, data validation, review of the final version.

References

1. Nesti G. Living Labs: A New Tool for Co-production? // Smart and Sustainable Planning for Cities and Regions. - 2017. - P. 267–281p. DOI: 10.1007/978-3-319-44899-2_16.
2. Dahlström M. Knowledge dynamics and green growth: Climate change adaptation needs as innovation drivers // Shape and be Shaped: The Future Dynamics of Regional Development. Tampere: Regional Studies Association European Conference, - 2013.
3. Dagilienė L., Varaniūtė V., Bruneckienė J. Local governments' perspective on implementing the circular economy: A framework for future solutions // Journal of Cleaner Production. - 2021. - Vol. - 310. p. DOI: 10.1016/j.jclepro.2021.127340.
4. Eriksson M., Niitamo V.P., Kulkki S., Hribernik K. Living labs as a multi-contextual R&D methodology // The 12th International Conference Idots. - 2006.
5. Compagnucci L., Spigarelli F., Coelho J., Duarte C. Living Labs and user engagement for innovation and sustainability // Journal of Cleaner Production. - 2021. - Vol. - 289. p. DOI: 10.1016/j.jclepro.2020.125721.
6. Jernsand E.M. Student living labs as innovation arenas for sustainable tourism // Critical Issues in Tourism Co-Creation. Routledge, - 2021. - P. 58–68p. DOI: 10.4324/9781003165835-6.
7. Thees H., Pechlaner H., Olbrich N., Schuhbert A. The Living Lab as a Tool to Promote Residents' Participation in Destination Governance // Sustainability. Switzerland: MDPI AG, - 2020. - Vol. - 12, - № 3. - P. 1120p. DOI: 10.3390/su12031120.
8. European Network of Living Labs. About us [Electronic resource] // European Network of Living Labs. URL: <https://enoll.org/about-us/> (accessed: 26.01.2023).
9. Leminen S., Westerlund M., Nyström A.-G. On becoming creative consumers – user roles in living labs networks // International Journal of Technology Marketing. Inderscience Publishers, - 2013. - Vol. - 9, - № 1. - P. 33–52p. DOI: 10.1504/IJTMKT.2014.058082.
10. Boersma K., Berg R., Rijbroek J., Ardai P., Azarhoosh F., Forozesh F. et al. Exploring the potential of local stakeholders' involvement in crisis management. The living lab approach in a case study from amsterdam // International Journal of Disaster Risk Reduction. Elsevier Ltd, - 2022. - Vol. - 79, - № July. - P. 103179p. DOI: 10.1016/j.ijdr.2022.103179.
11. Jernsand E.M. Student living labs as innovation arenas for sustainable tourism // Tourism Recreation Research. Informa UK Limited, - 2019. - Vol. - 44, - № 3. - P. 337–347p. DOI: 10.1080/02508281.2019.1613299.
12. Friday G., Pedell S. Deepening User Involvement through Living Labs // Proceedings of the 29th Australian Conference on Computer-Human Interaction. New York, NY, USA: Association for Computing Machinery, - 2017. - P. 554–559p. DOI: 10.1145/3152771.3156190.

13. Zavratnik V., Superina A., Duh E.S. Living Labs for rural areas: Contextualization of Living Lab frameworks, concepts and practices // Sustainability (Switzerland). - 2019. - Vol. - 11, - № 14. p. DOI: 10.3390/su11143797.
14. Buhl J., Geibler J. von, Echternacht L., Linder M. Rebound effects in Living Labs: Opportunities for monitoring and mitigating re-spending and time use effects in user integrated innovation design // Journal of Cleaner Production. Elsevier, - 2017. - Vol. - 151. - P. 592–602p. DOI: 10.1016/J.JCLEPRO.2017.03.001.
15. UNWTO. Statistical Annex, January 2023 // UNWTO World Tourism Barometer. - 2023. - Vol. - 21, - № 1. 1–40 p. DOI: 10.18111/WTOTBAROMETERENG.2023.21.1.1.
16. UNWTO. Tourism & Sustainable Development Goals [Electronic resource] // Tourism for SDGs. - 2023. URL: <https://tourism4sdgs.org/tourism-for-sdgs/tourism-and-sdgs/> (accessed: 20.02.2023).
17. De Klerck P.D., De Baets B.P. Assessing the “value” of nature-based solutions at the Belgian coast for sustainable tourism, using a ecosystem-based management approach // 2020 International Conference and Utility Exhibition on Energy, Environment and Climate Change (ICUE). IEEE, - 2020. - P. 1–7p. DOI: 10.1109/ICUE49301.2020.9306955.
18. Dragouni M., Fouseki K., Georgantzis N. Community participation in heritage tourism planning: is it too much to ask? // Journal of Sustainable Tourism. United Kingdom: Informa UK Limited, - 2017. - Vol. - 26, - № 5. - P. 759–781p. DOI: 10.1080/09669582.2017.1404606.
19. Hoed W. den. Where everyday mobility meets tourism: an age-friendly perspective on cycling in the Netherlands and the UK // Journal of Sustainable Tourism. United Kingdom: Informa UK Limited, - 2019. - Vol. - 28, - № 2. - P. 185–203p. DOI: 10.1080/09669582.2019.1656727.
20. Polderman A., Haller A., Viesi D., Tabin X., Sala S., Giorgi A. et al. How can ski resorts get smart? Transdisciplinary approaches to sustainable winter tourism in the European Alps // Sustainability. Switzerland: MDPI AG, - 2020. - Vol. - 12, - № 14. - P. 5593p. DOI: 10.3390/su12145593.
21. Seraphin H., Bah M., Fyall A., Gowreesunkar V. Tourism education in France and sustainable development goal 4 (quality education) // Worldwide Hospitality and Tourism Themes. United Kingdom: Emerald, - 2021. - Vol. - 13, - № 1. - P. 139–147p. DOI: 10.1108/whatt-08-2020-0083.
22. Khane C.P., Siebörger I., Thinyane H., Dalvit L. The Siyakhula Living Lab // ICTs for Global Development and Sustainability. IGI Global, - 2010. - P. 42–77p. DOI: 10.4018/978-1-61520-997-2.ch003.
23. Leminen S., Rajahonka M., Westerlund M. Towards Third-Generation Living Lab Networks in Cities // Technology Innovation Management Review. Carleton University, - 2017. - Vol. - 7, - № 11. - P. 21–35p. DOI: 10.22215/timreview/1118.
24. Habibipour A., Lindberg J., Runardotter M., Elmistikawy Y., Ståhlbröst A., Chronéer D. Rural Living Labs: Inclusive Digital Transformation in the Countryside // Technology Innovation Management Review. - 2021. - Vol. - 11, - № 9–10. - P. 59–72p. DOI: 10.22215/TIMREVIEW/1465.
25. Cigir K. Creating a livinlg lab model for tourism and hospitality businesses to stimulate CSR and sustainability innovations // WIT Transactions on Ecology and the Environment. WIT Press, - 2018. - Vol. - 217. - P. 569–583p. DOI: 10.2495/sdp180491.
26. Wagner K. RAIN - A Living Lab Concept for Circular Economy, Cooperation and Innovation in Rural Regions // EGU General Assembly 2020. Copernicus GmbH, - 2020. - P. 1297p. DOI: 10.5194/egusphere-egu2020-1297.
27. Høegh-Guldberg O., Eide D., Yati Y. Towards sustainable tourism through lab-driven innovations: a systematic literature review. Edward Elgar Publishing, - 2022. p. DOI: 10.4337/9781800372740.00017.

28. Pucihar A., Malešič A., Lenart G., Borštnar M.K. User-Centered Design of a Web-Based Platform for the Sustainable Development of Tourism Services in a Living Lab Context // *Lecture Notes in Information Systems and Organisation*. Springer International Publishing, - 2014. - P. 251–266p. DOI: 10.1007/978-3-319-07040-7_24.
29. Schuhbert A., Thees H. Of routes and corridors: Challenges and opportunities for Silk Road destinations in the southern Caucasus // *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing : JTHSM*. - 2020. - Vol. - 6, - № 2. - P. 21–29p. DOI: 10.5281/zenodo.3835829.
30. Serra-Cantalops A., Ramón-Cardona J., Vachiano M. Increasing sustainability through wine tourism in mass tourism destinations. The case of the Balearic islands // *Sustainability (Switzerland)*. - 2021. - Vol. - 13, - № 5. - P. 1–21p. DOI: 10.3390/su13052481.
31. Pace G. COST Action Underground4value: Living Labs for the Underground Built Heritage valorisation. Copernicus GmbH, - 2020. - P. 10408p. DOI: 10.5194/egusphere-egu2020-10408.
32. Smit B., Melissen F., Font X. Co-designing tourism experience systems: A living lab experiment in reflexivity // *Journal of Destination Marketing and Management*. Elsevier Ltd, - 2024. - Vol. - 31, - № November 2022. - P. 100858p. DOI: 10.1016/j.jdmm.2024.100858.
33. Yati Y. Idea generation techniques in pop-up tourism labs // *Annals of Tourism Research Empirical Insights*. Elsevier Ltd, - 2023. - Vol. - 4, - № 1. - P. 100096p. DOI: 10.1016/j.annale.2023.100096.
34. Koens K., Stompff G., Vervloed J., Gerritsma R., Horgan D. How deep is your lab? Understanding the possibilities and limitations of living labs in tourism // *Journal of Destination Marketing and Management*. Elsevier Ltd, - 2024. - Vol. - 32, - № February. - P. 100893p. DOI: 10.1016/j.jdmm.2024.100893.
35. Zupic L., Čater T. *Bibliometric Methods in Management and Organization* // *Organizational Research Methods*. SAGE Publications Inc, - 2014. - Vol. - 18, - № 3. - P. 429–472p. DOI: 10.1177/1094428114562629.
36. Cerreta M., Panaro S. From Perceived Values to Shared Values: A Multi-Stakeholder Spatial Decision Analysis (M-SSDA) for Resilient Landscapes // *Sustainability*. Switzerland: MDPI AG, - 2017. - Vol. - 9, - № 7. - P. 1113p. DOI: 10.3390/su9071113.
37. Levenda A.M. Thinking critically about smart city experimentation: entrepreneurialism and responsabilization in urban living labs // *Local Environment*. Routledge, - 2019. - Vol. - 24, - № 7. - P. 565–579p. DOI: 10.1080/13549839.2019.1598957.
38. Lindov O., Omerhodžić A., Mujić A., Gadžo E. Sustainable Urban Mobility Living Lab : Case study Sarajevo // *Transportation Research Procedia*. Elsevier B.V., - 2022. - Vol. - 64. - P. 25–33p. DOI: 10.1016/j.trpro.2022.09.004.
39. Voytenko Y., McCormick K., Evans J., Schliwa G. Urban living labs for sustainability and low carbon cities in Europe: towards a research agenda // *Journal of Cleaner Production*. Elsevier, - 2016. - Vol. - 123. - P. 45–54p. DOI: 10.1016/J.JCLEPRO.2015.08.053.

С.Т.Насанбекова*, Г.И.Ешенкулова, Н.А.Ибадильдин
Astana IT University, Астана, Қазақстан

Тұрақты туризмнің Living lab зерттеулеріндегі тенденциялар: библиометриялық талдау

Аннотация. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты тұрақты туризмді дамытуда living lab тәсілді қолдану бойынша зерттеу тенденцияларын талдау болып табылады. Біз Lens.org дерекқорынан 2001-2022 жылдар аралығында жарияланған 796 ғылыми мақаланы библиометриялық параметрлерді пайдалана отырып талдадық. Деректерді талдау VOSviewer және Harzing's Publish or Perish сияқты құралдардың көмегімен жүргізілді. Біз деректерді авторлар, журналдар, мекемелер, елдер және дәйексөздер саны бойынша сұрыптадық. Сонымен қатар, біз рефераттардағы түйінді сөздер мен терминдер желісін талдадық, осы саладағы зерттеулерді ұйымдастыруды түсіну үшін оларды топтадық.

Біздің қорытындыларымыз нақты әлемде пайдаланушыға бағытталған, ашық инновацияларды бірлесіп жасауға бағытталған living lab әдіснамасы тұрақты дамуға оң әсер еткенін көрсетеді. Өзінің әлеуетіне қарамастан, бұл әдістеме туризмде әлі де толық пайдаланылмаған. Бұл зерттеу тұрақты туризмнің тірі зертханаларына қатысты жарияланымдар құрылымын көрсетеді. Қаралған ғылыми жұмыстар әртүрлі экологиялық және әлеуметтік аспектілерді, соның ішінде технологияны, мінез-құлық, жас және денсаулық мәселелерін қарастырады.

Түйін сөздер: living lab, тұрақты туризм, библиометриялық талдау, VOSviewer, тұрақты даму, Lens.org

С.Т.Насанбекова*, Г.И.Ешенкулова, Н.А.Ибадильдин
Astana IT University, Астана, Казахстан

Тенденции в исследованиях living labs устойчивого туризма: библиометрический анализ

Аннотация. Основная цель этого исследования – изучить тенденции исследований, касающиеся применения подхода «living lab» в развитии устойчивого туризма. Мы проанализировали 796 научных работ, опубликованных в период с 2001 по 2022 год из базы данных Lens.org, используя библиометрические параметры. Анализ данных проводился с использованием таких инструментов, как VOSviewer и Harzing's Publish or Perish. Мы отсортировали данные по авторам, журналам, учреждениям, странам и количеству цитирований. Дополнительно мы проанализировали сеть ключевых слов и терминов из рефератов, сгруппировав их для понимания организации исследований в этой области.

Наши результаты показывают, что методология living lab, которая фокусируется на совместном создании ориентированных на пользователя открытых инноваций в реальных условиях, продемонстрировала положительное влияние на устойчивое развитие. Несмотря на свой потенциал, эта методология по-прежнему недостаточно используется в туризме. В этом исследовании подчеркивается структура публикаций, связанных с лабораториями устойчивого туризма. Рассмотренные научные работы затрагивают различные экологические и социальные аспекты, включая технологии, поведение, проблемы старения и здоровья.

Ключевые слова: living lab, устойчивый туризм, библиометрический анализ, VOSviewer, устойчивое развитие, Lens.org

Сведения об авторах:

Насанбекова С.Т. – автор для корреспонденции, PhD, постдокторант, ассистент профессор Школы креативной индустрии Astana IT University, Мангилик Ел 55/11, 010000, Астана, Казахстан

Ешенкулова Г.И. – кандидат экономических наук, профессор Школы креативной индустрии Astana IT University, Мангилик Ел 55/11, 010000, Астана, Казахстан

Ибадильдин Н.А. – кандидат технических наук, PMP, ассоциированный профессор Школы креативной индустрии Astana IT University, Мангилик Ел 55/11, 010000, Астана, Казахстан

Насанбекова С.Т. – корреспондент-автор, PhD, Астана IT University Креативті индустрия мектебінің ассистент профессоры, пост докторант, Мәңгілік Ел 55/11, 010000, Астана, Қазақстан

Ешенкулова Г.И. – экономика ғылымдарының кандидаты, Астана IT University Креативті индустрия мектебінің профессоры, Мәңгілік Ел 55/11, 010000, Астана, Қазақстан

Ибадильдин Н.А. – техника ғылымдарының кандидаты, PMP, Астана IT University Креативті индустрия мектебінің профессоры, Мәңгілік Ел 55/11, 010000, Астана, Қазақстан

Nassanbekova S.T. – corresponding author, PhD in tourism, post doctorate researcher, Assistant Professor, School of Creative Industry, Astana IT University, Mangilik El 55/11, 010000, Astana, Kazakhstan

Yeshnkulova G.I. – PhD in economics, Professor, School of Creative Industry, Astana IT University, Mangilik El 55/11, 010000, Astana, Kazakhstan

Ibadildin N.A. – PhD, PMP, Associated Professor, School of Creative Industry, Astana IT University, Mangilik El 55/11, 010000, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

ХҒТАР 71.37.75
ҒЫЛЫМИ МАҚАЛА

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-362-385>

ГАЗ технологиялары арқылы Ұлытау ұлттық саябағы аумағында туристік маршруттарды карталау

Д.С. Сейдуалин¹, А.Х. Муканов², Р.Е. Агыбетова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²«Туран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: darken68@mail.ru, aidar81hamzauli@mail.ru, agybetova@mail.ru)

Аңдатпа. Мақалада Ұлытау ұлттық саябағының сипаттамасы, оның табиғи ерекшеліктері мен айрықша көрікті орындары қарастырылған. Зерттеудің мақсаты – ерекше тарихи орындарды инновациялық технологиялар арқылы анықтау негізінде туристік тәжірибені дамыту және жетілдіру үшін қолайлы жағдай жасау.

Туристердің күтімдерін ескере отырып, Ұлытаудағы экологиялық және тұрақты туризмнің қажеттіліктерін қанағаттандыратын тиімдірек туристік маршруттар әзірленді.

ГАЗ әдістемесі шешім қабылдау, талдау және кеңістіктік ақпаратты визуализациялау үшін географиялық деректермен жұмыс істеуге пайдалы және жүйелі тәсілді ұсынады. Экотуризмде ГАЗ карталарын пайдалану бізге анағұрлым оңтайлы және қызықты маршруттарды әзірлеуге, инфрақұрылымды жақсартуға және туристер үшін неғұрлым ақпараттық қызмет көрсетуге мүмкіндік береді. Ұсынылған зерттеу мемлекеттік және жеке ұйымдарға, сондай-ақ туристік агенттіктерге экотуризмнің тұрақты дамуына қол жеткізу үшін ГАЗ технологияларын пайдалану бойынша ұсыныстар береді. Әзірленген ГАЗ картасы саябақтың аумағы, объектілер мен маршруттардың орналасуы туралы мәліметтерді қарастырған, туристердің хабардарлығы мен бағдарлануын жақсартуға мүмкіндік береді. Бұл тәжірибе туристер үшін навигация, ашу және туризмдегі тарихи орындар мен көрікті жерлер туралы ақпарат алу саласында жаңа перспективалар ашады.

Түйін сөздер: Ерекше қорғалатын табиғи саябақтар, туристік маршруттар, ГАЗ карта, тарихи-мәдени нысандар, интерактивті технологиялар, ұлттық саябақ, карталау.

Кіріспе

Қазіргі әлемде туризм жұмыс орындарын құруға, инвестициялар тартуға және өмір сүру деңгейін арттыруға ықпал ететін экономиканың қарқынды дамып келе жатқан салаларының біріне айналды. Туристік индустрияның өсуі елдер мен рекреациялық аумақтарға жаңа қиындықтар туғызады және үнемі жетілдіру мен инновацияны қажет етеді [1].

Туризмнің инновациялық дамуының негізгі аспектілерінің бірі -геоақпараттық жүйелер (ГАЗ) саласында заманауи технологияларды қолдану. Атап айтқанда, ГАЗ карталарын құру [2] туристік тәжірибені жетілдіруге және Ұлттық саябақтарды әлемдік туризмде біріктіруде маңызды рөл атқарады.

Қазақстанда экотуризмді дамытудың негізгі идеясы - туристік қызметті ынталандыру, табиғи, мәдени және тарихи ерекшеліктерді есепке алу, сондай-ақ табиғи аумақтарды, ұлттық саябақтарды, қорықтар мен резерваттарды қорғауды ескере отырып, құқықтық және нормативтік базаны қамтамасыз ету.

Экотуризм – өсімдіктер мен жануарлардың жергілікті түрлерімен танысуға, сондай-ақ олардың қорғалуына ықпал етуге мүмкіндік беретін саяхат пен табиғатқа деген қамқорлықтың үйлесімін білдіреді [3]. Экотуризм туристердің қажеттіліктерін қанағаттандыру мен болашақ ұрпақ үшін құнды табиғи ресурстарды сақтау арасындағы тепе-теңдікті сақтауға ұмтылады [4]. Инновациялық технологияларды қолдануға және ГАЗ карталарын әзірлеуге негізделген тұрақты және экологиялық жауапты туризм аймақтың кең табиғи және мәдени ресурстарын сақтауға және туристік тәжірибе үшін қолайлы жағдайлар жасауға ықпал етеді.

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты Ұлытау табиғи саябағында туризмді дамытудың стратегиялық бағдарламаларын әзірлеу, туристік маршруттар карталарын және навигациялық қосымшаларды дайындау, сондай-ақ тұрақты туристік индустрия құру мақсатында мемлекеттік мекемелердің, жергілікті билік органдарының, жергілікті қоғамдастықтың, экологиялық ұйымдар мен коммерциялық құрылымдардың ынтымақтастығы арқылы өңірге туристерді тарту болып табылады. Зерттеу аясында келесі міндеттер қойылды:

- аумақтың көрікті орындарының орналасуы, маршруттары, инфрақұрылымы туралы ақпаратты қамтитын геокеңістіктік карталарды әзірлеу және құру;
- табиғат, көрікті жерлер, қиындық деңгейі және қолжетімділік сияқты әртүрлі факторларды ескере отырып, саяхатшылар үшін ең қолайлы маршруттарды анықтау;
- туристік белсенділік, туристердің ағыны мен мінез-құлқы туралы деректерді талдау, тенденцияларды анықтау, сұранысты болжау, танымал орындарды анықтау және туристік белсенділікке әсер ететін факторларды анықтау үшін ГАЗ құралдарын пайдалану;
- туризмді тұрақты жоспарлау мен дамытуды жүзеге асыру үшін ГАЗ қолдану және туристік маршруттарды зерттеу.

Қазіргі жағдайда картаға түсіру экотуристік маршруттарды әзірлеу мен жылжытуда маңызды рөл атқарады [5]. Бұл табиғат аясында турларды ұйымдастыру саласында

қызмет көрсетумен айналысатын туристік агенттіктердің жұмысын жеңілдетіп қана қоймай, туристердің саяхат аумағы туралы хабардарлығын едәуір арттырады.

Атаулы зерттеудегі нәтижелер еліміздегі мемлекет тарапынан ерекше қорғаудағы ұлттық парктер аймағында туризмды дамытуда қолданылуы мүмкін. Мысалы, экотуристік маршруттарды карталау және карталауда ГАЖ технологияларын қолдану, осының негізінде ұлттық парктерде жүзеге асырылатын туристік өнімдердің сипатын айқындау, аймақтың туристік тұрғыда сұранысын едәуір арттырады.

Әдебиеттерге шолу

Ғалым С. Годдоуси өзінің еңбегінде [6] экотуризм мен қоршаған ортаны қорғаудың байланысын қарастырады, тұрақты даму, биоалуантүрлілік, климаттың өзгеруі және жауапкершілік тұжырымдамаларын талқылайды. Табиғатты қорғау, жергілікті қоғамдастықты дамыту, экотуризмнің мақсаттары талданады. Экотуризмнің қоршаған ортаға әсері туралы пікірталастар жарияланып, осы саланы дамыту және реттеу жолдары ұсынылады.

Туризм - бұл туристік іс-шараларды ұйымдастырумен байланысты әлеуметтік-экономикалық қызмет. Бұл тұрғыда карталар туристер мен басқа да мүдделі тараптар үшін маңызды құралға айналады. Олар навигация, маршруттарды жоспарлау және көрікті жерлер, географиялық ерекшеліктер және орналасқан орындары туралы ақпарат алу үшін қолданылады.

Google Earth және Flash - пайдаланушыға географиялық ақпаратпен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін танымал және жоғары интерактивті құралдар. Екі құрал да географиялық ақпаратты тиімдірек қабылдауға және түсінуге мүмкіндік береді, кеңістік пен орналасуды тиімді қабылдау үшін визуалды бейнелерді қамтамасыз етеді [7].

Заманауи туристер сапарларды жоспарлау кезінде интерактивті технологияларға көбірек сүйенеді, қызмет көрсетушілерді туристердің қажеттіліктерімен байланыстырады және туристік орын менеджерлері мен туристер арасындағы өзара қарым-қатынастарды жеңілдетеді [8].

Географиялық ақпараттық жүйе (ГАЖ) - туристердің ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыратын интерактивті платформа [9]. Туристер туристік орындарды табу және білу, қашықтықты есептеу және оңтайлы маршрутты табу үшін онлайн карталарды белсенді пайдаланады [10].

Кеңістіктік ақпаратты берудің ажырамас құралы болып табылатын карталар туристік бағыт менеджерлеріне картографиялық нысандар негізінде жалпы ақпарат пен нұсқаулықтар беруге көмектеседі [11].

Ақпараттық туристік карталарды жасау қиын міндет. Олар ақпараттың сенімділігі мен пайдалылығын қамтамасыз ету, навигацияны жеңілдету және маршруттарды жоспарлау үшін егжей-тегжейге мұқият көзқарас пен назар аударуды қажет етеді [12].

Туристік карталардың статикалық сипаты негізгі мәселелердің бірі болып табылады, өйткені олар туристік бағыттардың жергілікті ерекшеліктері мен әлеуетін жеткілікті түрде көрсете алмайды. Осыған байланысты туристер арасындағы ең жақсы өзара

әрекеттесу мен түсіністікті қамтамасыз ету үшін ақпараттық, қолжетімді және түсінікті болатын туристік карталарды әзірлеу қажет [13].

Екінші аспект – маршрут карталарын әзірлеу процесіне білікті картографтардың қатысуының болмауы, картографиялық өнімнің мазмұны мен сапасына әсер етіп, оның мазмұны мен дәлдігіне теріс әсерін тигізеді [14]. Туристік карталарды әзірлеу карталардың дәлдігі мен ақпараттылығын қамтамасыз ету үшін картографиялық принциптерді қолдануды және картографтардың сараптамасын қажет етеді.

Үшінші аспект – туристерге арналған құрал ретінде карталардың пайдалылығын атап өту. Олар зерттеу нысаны ретінде қызмет етеді, білім беру немесе эстетикалық қанағаттануға мүмкіндік береді және жергілікті дәстүрлер мен тарихпен байланысты тереңдетеді [15].

Геоақпараттық деректер мен географиялық ақпараттық жүйелер (ГАЗ) туристік орындардың интерактивті карталарын әзірлеу, маршруттарды жоспарлау, туристік инфрақұрылымды талдау, туристік қызметтерге сұранысты болжау және туристік ресурстарды тиімді басқару үшін туризм саласында өз қолданысын табуда [16].

В. Явоновичтің еңбегінде [17], ГАЗ туризмдегі маркетингті басқару, жоспарлау жүйесі ретінде ұсынылған. Ол кеңістіктік деректерді жинау мен талдауды, визуализациялау әдістерін және туристік ресурстарды басқару мен оңтайландыру үшін қолданылатын құралдарды сипаттайды. Ұлыбританияда туризмді тұрақты дамыту үшін ГАЗ қолдануда айтарлықтай прогреске қол жеткізілді [18]. П. Янковский кеңістіктік шешімдерді қолдау құралдарының жаңа прототиптерін ұсынады, бұл карталардың көптеген критерийлері бар кеңістіктік шешім есептеріндегі құрылым көзі ретіндегі рөлін көрсетеді [19]. Карталар "визуалды индекске" айналады, оның көмегімен пайдаланушы шешім нұсқаларын ұйымдастырады, Шешім критерийлеріне басымдық береді және картадан алынған эвристикалық білім арқылы критерийлер нәтижелерінің кеңістігін толықтырады.

Кейбір авторлар туристерге ГАЗ және GPS технологияларын қолдана отырып, мобильді құрылғылар арқылы туристік нысандар мен қызметтер туралы ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік беретін платформаны әзірлеу және енгізу процесін сипаттайды [20]. Мақалада әзірленген жүйенің мәліметтері, сондай-ақ оны қолдану нәтижелері мен туристік қызмет көрсетудегі тиімділігі бағаланады.

Географиялық ақпараттық жүйелер (ГАЗ) – туристердің ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыратын интерактивті платформаларды ұсынады [9]. Туристер туристік нысандардың орналасқан орнын табу, қашықтықты есептеу және навигация үшін онлайн ГАЗ карталарын кеңінен пайдаланады. ГАЗ жинау, сақтау, деректерді өңдеу және кеңістіктік талдау функцияларын қамтамасыз ету арқылы туризмді басқаруда маңызды рөл атқарады [10].

Кеңістіктік ақпаратты берудің ажырамас құралы болып табылатын карталар туристік бағыт менеджерлеріне картографиялық нысандар негізінде нақты ақпарат пен нұсқаулықтар беруге көмектеседі [11].

Бүгінгі таңда қоғам үшін маңызды сын – қатер жасыл экономиканың дамуы болды, – нарықтың қажеттіліктерін ескеретін, дәстүрлі индустрияға негізделген және

экономикалық мақсаттар мен қоршаған ортаны қорғау арасындағы үйлесімділікке қол жеткізуге ұмтылатын экономиканың жаңа түрі. Сонымен, кейбір зерттеулерде [21] FUZZY-OWA сценарий тәсілін және аралас әдістерді қолдана отырып, экотуризмнің дамуын бағалауды қарастырады. Бұл экотуризмді дамытудың оңтайлы стратегияларын анықтауға және тұрақты даму үшін негізделген шешімдер қабылдауға көмектеседі. Эфиопияның Бале-Гебеле ұлттық саябағында жүргізілген [22] зерттеуде экотуризм мен биоәртүрлілікті сақтау арасындағы байланыс мәселелері анықталды. Бұл мәселенің қиындығы-қоғамдастықтың шектеулі қатысуы, пайда мен қаржыландырудың біркелкі бөлінбеуі және экологиялық мәселелер. Зерттеу барысында [23] соңғы бес жылдағы (2015-2020) Scopus мәліметтер базасынан экотуризмге арналған әдебиеттерге шолу экотуризмнің қоршаған ортаны қорғауға және экономикалық өсуге ықпал ететіндігін анықтады.

Индонезиядағы Комодо резерватында [24] жергілікті қоғамдастықтың тұрақты туризм туралы әртүрлі көзқарастары мәселенің күрделілігін көрсетеді. Бразилиядағы мәселелердің бірі туризмді экологиялық жоспарлауды жүзеге асыру үшін зерттеушілер мен менеджерлердің жетіспеушілігі болып табылады [25]. Дамушы елдер экожүйелік қызметтерді есепке алудың жеткіліксіздігіне байланысты экологиялық және демографиялық тәуекелдерге тап болады. Туристік маршруттарды дамытудың маңыздылығы М. Ох және оның әріптестерінің еңбегінде көрсетілді [26], олар үш фактордың болу қажеттілігін атап өтеді: болжамды туристік маршруттардың сапасы, ақпарат беру және көрнекті нысандар.

Әдіснама

Мақаланың негізгі гипотезасы Ұлытау табиғи саябағы жергілікті және шетелдік туристер үшін тартымды орынға айналуы мүмкін деген болжам болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін сараптамалық топтың зерттеу деректері негізінде туристік маршруттарды әзірлеу және ең маңызды тарихи орындарды анықтау ұсынылады. Гипотеза шетелдік туристердің қатысуы осы табиғи саябақта және оның көрікті жерлерінде туризмнің дамуына ықпал етеді дегенді білдіреді.

Бұл зерттеудің әдістемесі географиялық ақпараттық талдау әдісіне негізделген. Бұл әдіс туристік нысандардың кеңістіктік сипаттамаларын және олардың қоршаған ортамен өзара әрекеттесуін талдау үшін геокеңістіктік деректер мен геоақпараттық жүйелерді (ГАЗ) пайдалануды қамтиды.

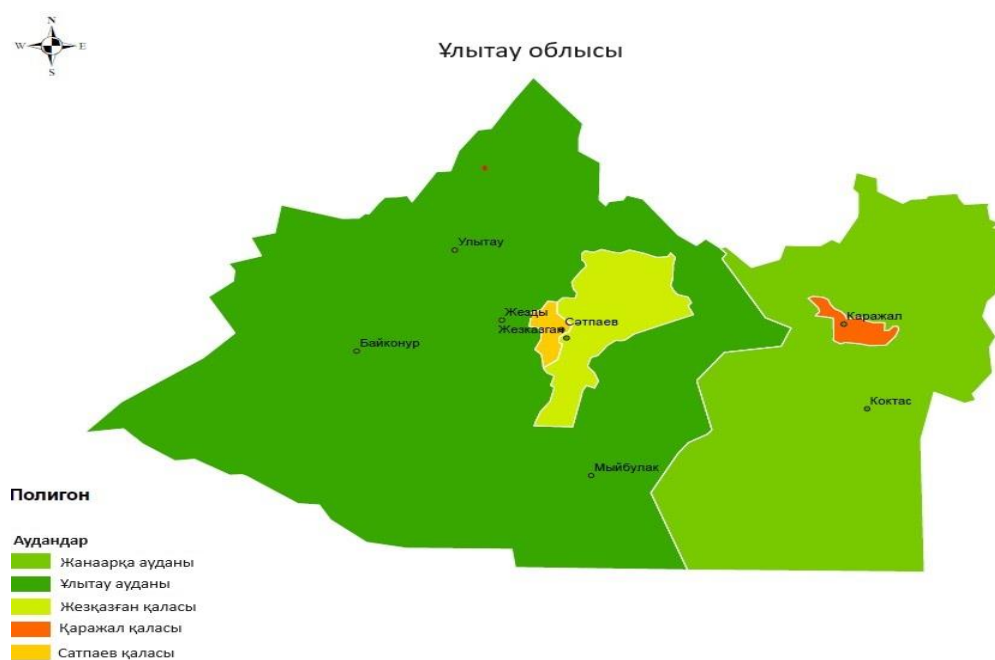
Зерттеу барысында екі кезең еңсерілді: далалық зерттеулер және ГАЗ жүйесіне аналогтық туристік маршруттарды цифрландыру. Осы жұмысты орындау барысында далалық зерттеулер жүргізілді және Ұлытау табиғи саябағында экотуризмді дамыту саласында турмаршруттарды әзірлеу және ГАЗ карталарын құру мәселелері зерделенді. Далалық зерттеулер бірінші көзден деректерді жинауды, бақылауларды, жергілікті тұрғындармен және сарапшылармен сұхбаттарды, сауалнамаларды, сондай-ақ жергілікті жерде географиялық ақпаратты жинауды қамтыды. Қиын маршруттарды зерттеу барысында зерттеушілер маршруттарды жазу, қашықтықты өлшеу және мәдени-

тарихи орындар мен көрікті жерлерді белгілеу үшін қолданбалары бар геолокациялық құрылғыларды (GPS), фотосуреттерді, трекерлерді немесе мобильді құрылғыларды пайдаланды.

Кеңістіктік мәліметтер базасын құру кезеңінде туристік объектілер туралы географиялық және атрибутивтік деректер белгіленді, бұл ақпаратты кейіннен талдау және визуализациялау үшін жүйелеуге мүмкіндік берді. Нәтижелер туристік нысандарды жіктеуге және олардың таралуын, қолжетімділігін, даму әлеуетін және басқа факторлармен байланысын анықтауға мүмкіндік берді.

Нәтижелерді талдау және визуализациялау үшін географиялық ақпараттық жүйенің көмегімен жасалған графикалық карталар мен диаграммалар қолданылды. ГАЗ карталарды құру және редакциялау, геодеректерді басқару, кеңістіктік талдау, модельдеу, 3D визуализациялау және уақыт қатарын талдау мүмкіндіктерін ұсынады. Карталарды цифрландыру маршруттардың кеңістіктік көрінісін жасауға және туристер үшін ыңғайлылық пен навигациялық мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге мүмкіндік жасады.

Осылайша, геоақпараттық талдау әдісі мен ГАЗ технологияларын қолдану зерттеушілерге туристік объектілердің кеңістіктік сипаттамаларын, олардың таралуы мен өзара байланыстарын талдауға және туристік сектордың даму әлеуетін анықтады. Зерттеу есебі алынған нәтижелерді визуалды түрде ұсынуға мүмкіндік беретін графикалық карталар мен диаграммалар түрінде ұсынылған (1-сурет).

Сурет 1. Ұлытау облысының карта кескіні

Ескерту: ArcGIS бағдарламасы негізінде авторлармен әзірленді

Төрт туристік маршруттардан тұратын ГАЗ картасын әзірлеу кезінде картадағы қызығушылық нүктелерінің оңтайлы орналасуын және оларды маршруттар шеңберінде топтастыруды анықтау үшін кластерлік талдау алгоритмі пайдаланылды. Кластерлік

талдау алгоритмі объектілердің топтарын олардың координаттары мен басқа сипаттамаларына сүйене отырып анықтауға мүмкіндік береді [27].

Жалпы зерттеу үрдісі келесі негізгі кезеңдерден тұрды: гипотезаны анықтау, далалық және теориялық зерттеулер жүргізу, кеңістіктік мәліметтер базасын құру, маршруттар сызбасын және бағытын анықтау, ГАЖ технологиялары арқылы маршруттарды карталау, нәтижелерді талдау және визуализациялау (2-сурет).

Сурет 2. Зерттеу кезеңдері

Ескерту: Сызба авторлармен әзірленді

Негізгі зерттеу әдісі ретінде картографиялық әдіс қолданылды. Атаулы әдіс зерттеу ауданына қатысты картографиялық объектілерді құру, аналогтық карталарды арнайы бағдарламалық қосымша негізінде цифрландыру және визуализациялауға негізделген. Сонымен қатар, Ұлытау өңірінің географиялық сипаттары арнайы мәліметтер базасына кіргізіліп (ГАЖ), туристік маршруттарды құруда қолданылды.

Кейбір мәліметтерді өңдеуде аналогия және салыстырмалы талдау әдістері пайдаланылды. Картографиялық мәліметтерді жинақтауда және туристік нысандардың тізбегін құруда өңірдегі туристтердің қызығушылығын қалыптастыру мүмкіндіктеріне ие объектілер өзара салыстырылып, ерекше қасиеттері негізінде бөлістірілді, соның негізінде әртүрлі бағыттағы маршруттар әзірленді. Сонымен қоса әдебиеттік шолу барысында салыстырмалы талдау арқылы зерттеу пәніне қатысты отандық және шетел авторларының пікірлері қарастырылды.

ArcGIS ГАЗ қосымшаларында пайдаланылған маршруттау және кластерлік талдау алгоритмі турмаршруттарды ГАЗ картасында тиімді жоспарлауға және ұсынуға, навигацияны жеңілдетуге және Ұлытау табиғи саябағында туристер үшін пайдалы ақпарат беруге мүмкіндік жасайды.

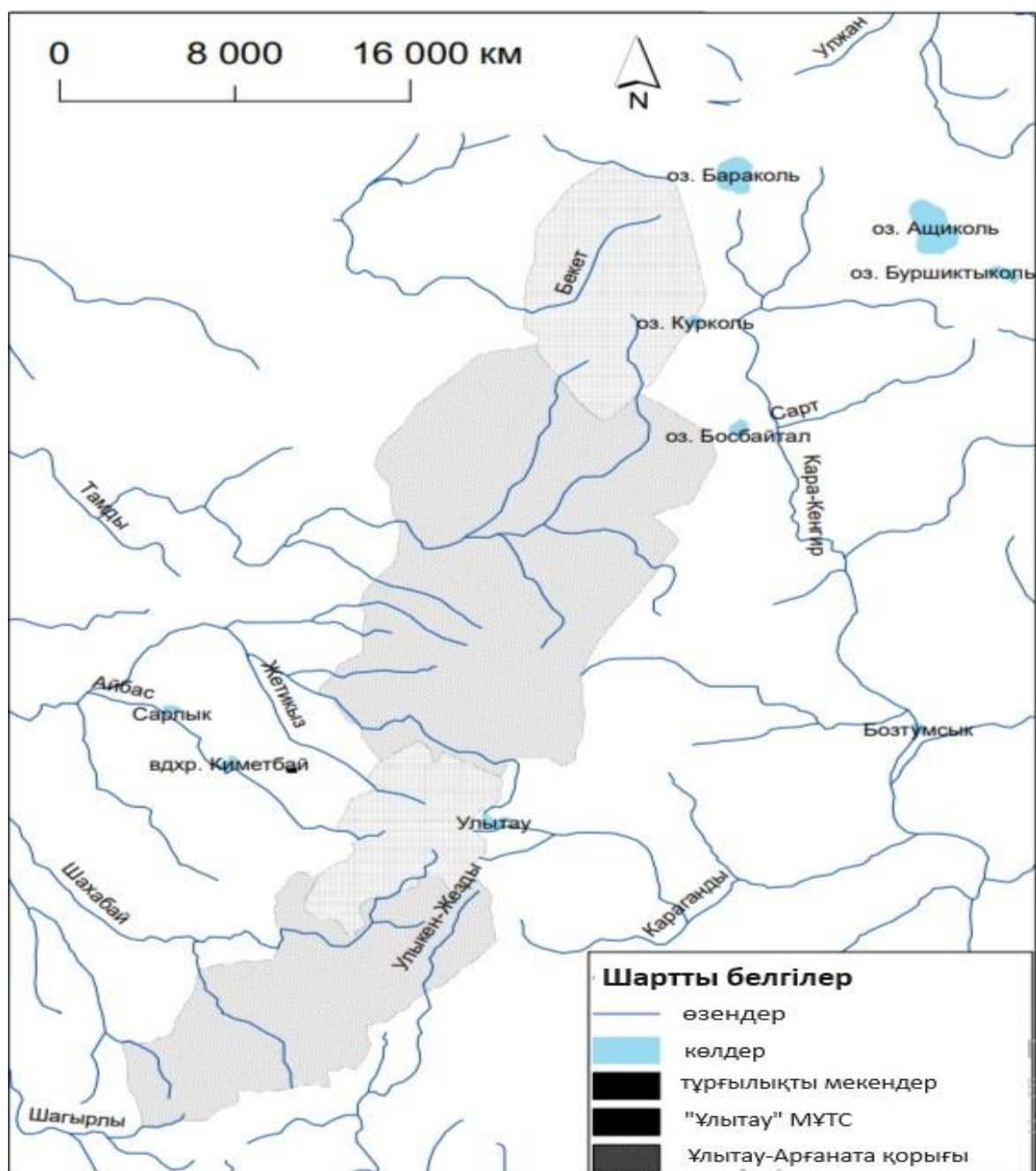
Нәтижелер мен талдаулар

Жалпы алғанда, Қазақстан қорғалатын табиғи аумақтардың едәуір саны мен аумағына ие, бұл елдің биоәртүрлілігі мен табиғи ресурстардың сақталуына назар аударуды айғақтайды. Табиғи аумақтар Қазақстанды туристер мен табиғат зерттеушілері үшін тартымды елге айналдыра отырып, экотуризм мен экологиялық білім беруді дамыту үшін үлкен маңызға ие.

"Ұлытау" ұлттық табиғи саябағын құру (3-сурет) Ұлытау ауданының бірегей тарихи және табиғи мұрасын танудың нәтижесі болып табылады. "Ұлытау" ұлттық табиғи саябағы экотуризмді дамыту және жергілікті халықты осы процестерге қатысуға тарту үшін алаңға айналуда, сондай-ақ осы өңірдің бірегей табиғи және мәдени ерекшеліктерін зерттеуге мүмкіндік береді.

Ұлытау – Қазақстанда орналасқан тарихи ескерткіштердің елеулі мұрасымен және бай мәдениетімен ерекшеленетін аудан: Жошы хан кесенесі (XII ғасыр), Алаш хан, Домбауыл, Басқамыр, Аяққамыр, б.з.д. VIII-XIII ғасырға жатады, Алтыншоқы (XII ғасыр), Хан ордасы (XV ғасыр), Ерден, Едіге, Хан ордасы, Болған ана тарихи ескерткіштеріне бай. Аталған тарихи ескерткіштер Ұлытау мен оның маңайындағы көптеген ескерткіштердің бірнешеуі ғана. Олардың әрқайсысының Қазақстан мәдениеті үшін өзіндік бірегей тарихы мен маңызы бар. Бұл ескерткіштер ауданның бай тарихының куәсі болып табылады және өткенді зерттеуге, түсінуге қызықты мүмкіндіктер береді.

Далалық зерттеулер барысында мәдени-тарихи және табиғи объектілерді фотофиксациялау жүзеге асырылды. 1000 км-ден асатын зерттелген аумақтың негізінде жергілікті қоғамдастық пен аумақтық органдар тұрғысынан экономикалық рентабельділік үшін әлеуеті бар 4 туристік бағыт жасалды. Далалық зерттеулер көрсеткендей, бұл нысандар интернет байланысы жоқ және төселген жолдар жоқ шалғай аудандарда орналасқан. ArcGIS ГАЗ қосымшасын қолдана отырып, әзірленген туристік маршрут картасы туристерге мобильді навигацияны алуға, картаны әртүрлі мәдени және тарихи орындар арасында зерттеу және еркін жүру үшін пайдалануға мүмкіндік береді.

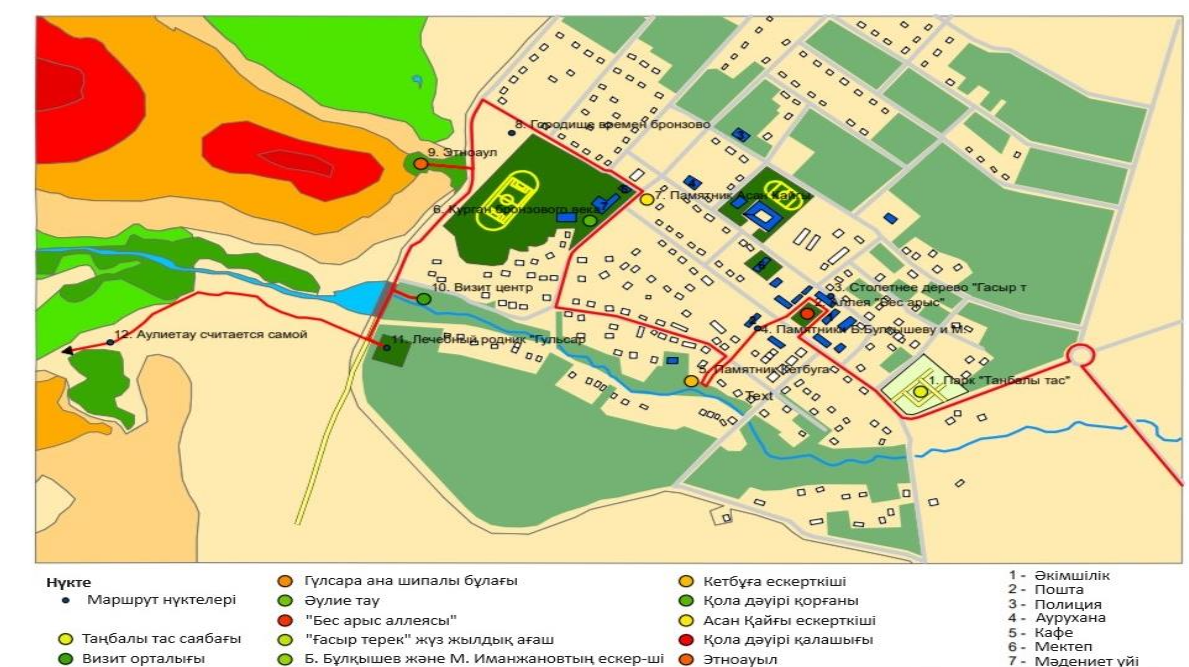

Сурет 3. «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағының картасы
Ескерту: сурет ArcGIS бағдарламасы негізінде авторлармен құрастырылды

Ұлытау ауылдарының аумағын зерттеу барысында туристік қоғамдастықтың назарын аударатын табиғи және тарихи нысандар табылды. Әкімшілік аудан болып табылатын Ұлытау ауылында қонақ үйлер, визит-орталықтар, байланыс, пошта, интернет байланысы, жолдар мен мәдени-тарихи көрікті жерлерді қамтитын негізгі инфрақұрылым бар. Ұлытау табиғи саябағының әртүрлі бөліктерінде орналасқан

мәдени-тарихи нысандар Ұлытау ауылында рухани храмдармен, батырлармен және этноауылдармен байланысты ескерткіштер түрінде ұсынылған. 4-суретте зерттеу тобы әзірлеген Ұлытау ауылының көрікті орындарының картасы көрсетілген.

Бұл аймақтағы туризмнің дамуы жаңа жұмыс орындарын құруға және жергілікті қоғамдастықтың экономикалық дамуына ықпал етуі мүмкін. Ол сондай-ақ тарихи ескерткіштерді сақтауға және қорғауға ықпал етуі мүмкін, өйткені туристер ағынының артуы ескерткіштерді сақтау мен қалпына келтіруге, сондай-ақ оларды жойқын факторлардан қорғауға көбірек мүмкіндіктер тудыруы мүмкін [28]. Осылайша, Алтын-Орда мұрасының объектілері тарихи мұраның, мәдени байлық пен табиғи сұлулықтың бірегей үйлесімін ұсына отырып, әлемдік туризмді дамытуда маңызды рөл атқарады.

Сурет 4. Ұлытау ауылы. Көрікті орындар нысандары

Ескерту: сурет ArcGIS бағдарламасы негізінде авторлармен әзірленді

Далалық зерттеулер барысында зерттеу тобы ARGIS бағдарламасының негізінде 4 турмаршруттың ГАЗ картасын әзірлеп, цифрландырды:

Маршрут 1: Жезқазған қаласы-Жошы хан кесенесі – Домбауыл – Алаш хан кесенесі – Баскамыр қалашығы – Ұлытау ауылы (5-сурет).

Сурет 5. Маршрут 1: Жезқазған қ. - Жошы хан кесенесі – Домбауыл– Алаша хан кесенесі – Басқамыр қалашығы – Ұлытау ауылы

Ескерту: сурет ArcGIS бағдарламасы негізінде авторлармен әзірленді

Жошы хан кесенесі алғаш рет Хафиз Таныштың (XVI ғасыр) жазбаларында айтылған. 1946 жылы Ә.Марғұланнның жетекшілігімен жүргізілген археологиялық экспедиция қазба жұмыстары кезінде кесенеден ғалымдардың жорамалына екі жерлеу орнын тапты, олардың бірі Жошы ханға, екіншісі оның үлкен әйелі Бектімышқа тиесілі.

Ғұн кезеңіндегі Домбауыл кесенесі (5 км). Исламға дейінгі кезеңде салынған Қазақстандағы ең ірі тастан жасалған құрылыстардың бірі, VIII – IX ғ.д. кесене алаңға жақын негізде биік конус тәрізді құрылым болып табылады.

Алаш хан кесенесі (15 км), XIII ғасырдың бірінші жартысында тұрғызылған, жақсы күйдірілген төртбұрышты кірпіштен салынған, портал-күмбезді құрылымы бар. Кесененің сыртқы кірпіші өрнектері бар кілемге ұқсайды.

Маршрут 2: Ұлытау ауылы - Әулие тау - Хан Ордасы -Алтыншоқы - Едіге шыңы - хан-Тоқтамыс (6-сурет).

Сурет 6. Маршрут 2: Ұлытау ауылы – Әулие тау қ. – Хан ордасы – Алтын шоқы – Едіге шыңы – Тоқтамыс хан

Ескерту: сурет ArcGIS бағдарламасы негізінде авторлармен әзірленді

Әулиетау – Ұлытау ауылынан батысқа қарай 2 шақырым жерде Ұлытау тауы ауданында орналасқан биік шың. Бұл шыңның биіктігі теңіз деңгейінен 1133 метр биіктікте орналасқан. Шыңға жету және қауіпсіз түсу үшін 1-3 сағатқа дейін уақыт кетуі мүмкін. Жергілікті халық айтатын аңызда Әулиетау шыңының қасиетті табиғаты туралы айтылады. Осы аңыз бойынша, дәл осы шыңда Аспан мен жер бір-бірімен кездеседі. Бұл мүмкіндік шыңға басынан бастап ерекше рухани мағына мен қасиетті мәртебе береді.

Хан Ордасы – Қазақстанның Ұлытау өңірінде орналасқан мәдени-тарихи нысан. Бұл сол кездегі атмосфера мен архитектуралық стильді көрсету үшін жобаланған және салынған Алтын Орда дәуіріндегі Орда лагерінің қайта жобалануы. Хан Ордасы - дәстүрлі Орда стилінде жасалған шатырларды немесе (киіз үйлер) мен ағаш құрылымдарды

қамтитын ғимараттар тобы. Бұл нысан келушілерге тарихи кезеңнің рухына енуге мүмкіндік бере отырып, Алтын Орданың өмірі мен сәулетінің атмосферасын жеткізуге ұмтылады. Бұл орын сол кезеңнің тарихына, сәулетіне және мәдениетіне қызығушылық танытатын отандық және шетелдік туристерді тартады.

Ұлытауда орналасқан Алтын шоқы таулы төбесі туристер мен зерттеушілердің назарын аударатын ерекше табиғи және тарихи маңызы бар нысан болып табылады. Әмір Темір өзінің жорығы кезінде таудың басында ескерткіш тұрғызуға бұйрық бергені белгілі. Тарихи мәліметтерге сәйкес, бұл тапсырмаға 200 мыңға жуық сарбаз тартылып, олардың әрқайсысы таудың басына бір тас алып келген. Алтын шоқы тауы табиғат пен тарихты ұнататындардың назарын аудара отырып, бүгінгі күнге дейін сақталып келеді [29].

Осы тастардың бірінде Әмір Темірдің бұйрығы бойынша оның сөздері мәңгі қалады:

"Мен, Әмір Темір, Ұлытаудың қасиетті жеріне келіп, Тоқтамысқа қарсы Ұлы жорыққа әскермен бара жатырмын", – деп жазылған.

Бір қызығы, бұл сөздер ойылған түпнұсқа тас қазіргі уақытта Санкт-Петербургтегі Эрмитаж коллекциясында.

Алтын шоқы тауы осы аймақтың тарихи және мәдени құндылығының айғақтарын сақтайтын маңызды нысан болып саналады. Оның Ұлытаудың табиғи және мәдени ландшафтында болуы келушілерді тартады және аймақтағы туризмнің дамуына ықпал етеді.

Ұлытау ауылының жанында 35 км қашықтықта орналасқан Едігешыңы Қазақстандағы Ұлытау тау жотасының ең биік нүктесі бар географиялық нысан болып табылады. Бұл шыңның басында Алтын Орданың әйгілі ханы Тоқтамыстың жерленген орны жатыр. Тарихи тұрғыда Едіге тауда жерленген, кейін бұл тау оның атымен аталған.

Едіге би 1380-1395 жылдар аралығында Алтын Орданы басқарған Тоқтамыстың замандасы болған. Олар бірге Еділден Оралға дейінгі аумақта үстемдік еткен Ноғай Ордасының негізін қалаушылар болды. Қазақтардың, қарақалпақтармен башқұрттардың халық аңыздары мен ертегілерінде Едіге есімі Ноғай Ордасының негізін қалаушының символына айналды. 1410-1412 жылдар аралығындағы "аласапыран жылдары" Едіге Алтын Ордада билігінен айырылып, Тоқтамыстың ұлдарына қайта оралады. Кейіннен, 1419 жылы Едігені Сарайшық маңында Қадырберді есімді Тоқтамыстың ұлы өлтірді. Оның денесі Ұлытау тауларында жерленген, онда қабір тасы орнатылған. Бұл жерлерді "Едіге тауы" және "Едіге қабірі" деп атау дәстүрге айналды. Едіге Ұлытау ауданында, атап айтқанда Кішітауда туып-өскен және жас кезінде өзінің көшбасшылығымен көрінген.

Тоқтамыс ханның тұлғасы жалпыға белгілі. Тоқтамыс 1379 жылдан 1395 жылға дейін билік еткен Алтын Орданың әйгілі ханы болды. Ол Моңғол империясының ұлы тармақтарының бірі Жошы әулетіне жататын.

Тоқтамыс ханның тарихи тұлғасы аймақтағы туризмнің дамуына айтарлықтай әсер етуі мүмкін, өйткені ол Алтын Орданың тарихын, мәдениеті мен мұрасын терең зерттеуге мүмкіндік береді және тарих пен мәдениетті сүйетіндер үшін әртүрлі туристік мүмкіндіктер ұсынады [30].

Маршрут 3: Ұлытау ауылы – Жезді ауылы – с. Қарсақбай ауылы – Байқоңыр ауылы (Бұланты шайқасы) (сурет 7).

Сурет 7. Маршрут 3: Ұлытау ауылы – Жезді ауылы – Қарсақбай ауылы – Байқоңыр ауылы (Бұланты шайқасы)

Ескерту: сурет ArcGIS бағдарламасы негізінде авторлармен әзірленді

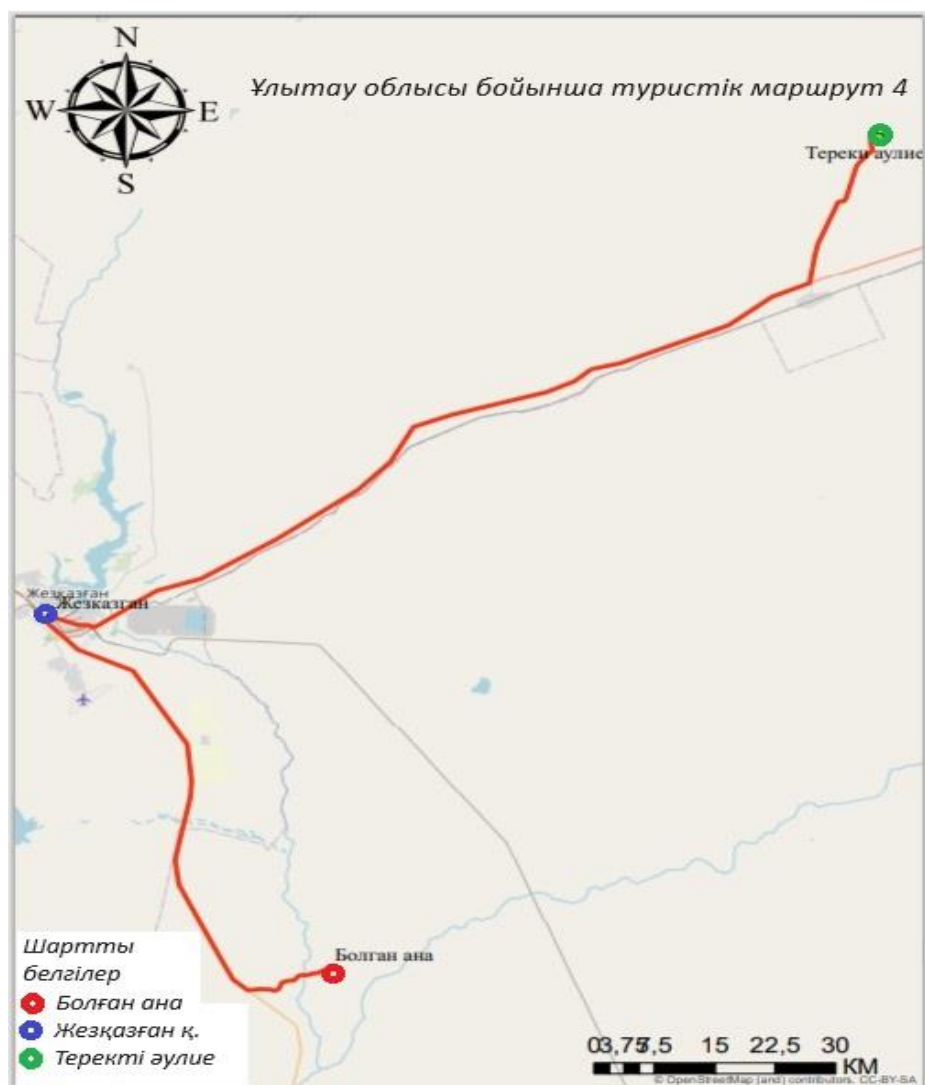
Байқоңыр ауылы Байқоңыр шатқалында тас көмір кен орындарының табылуымен танымал, бұл XX ғасырдың басынан бастап көмір өндіруді бастауға мүмкіндік берді. Қарсақбай ауылы бай кен орындарымен танымал. Мұнда көмір өндіру және металлургия өнеркәсібі дамыған. Жезді ауылы марганец кендерінің кен орындарымен танымал. Бұл оларды өндіру мен өңдеудің маңызды орталығы.

Жезқазған қаласы мен үш ауыл - Байқоңыр, Қарсақбай және Жезді-өңірдегі кен өндіру және металлургия салаларының дамуымен тарихи байланысты біріктіреді. Бұл бағыт тау-кен, өнеркәсіптік және тарихи туризм тұрғысынан туризмді дамыту үшін тартымды.

Бұл аймақтың тарихи маңызы Бұланты шайқасымен байланысты. Шайқас 1728 жылы Бұланты (Байқоңыр) және Білеуті (Қалмаққырған) өзендерінің аралықтарында өтті.

Қазақтар жоңғарларға қатты соққы берді. Шайқас орны "Қалмаққырған" деген атпен тарихқа енді. Осы шайқастың құрметіне Білеуті өзені Қалмаққырған болып өзгертілді.

Маршрут 4: Жезқазған- Теректі әулие, Жезқазған – Болған ана, Құлан ана (сурет 8).

Сурет 8. Маршрут 4: Жезқазған – Теректі әулие – Жезқазған – Болған ана, Құлан ана
Ескерту: сурет ArcGIS бағдарламасы негізінде авторлармен әзірленді

Туристер үшін 7-суретте көрсетілген төртінші турмаршрут қызықты болып табылады. Теректі әулие Қазақстандағы Ұлытау облысында орналасқан археологиялық кешен. Жезқазған қаласынан 90 км солтүстік-шығысқа қарай орналасқан. Кешен петроглифтерден, сондай-ақ әртүрлі артефактілер мен көрікті орындардан тұрады.

Теректі әулиеден табылған петроглифтер - жартастардың бетіне ойылған немесе сызылған тас бейнелер. Бұл суреттердің негізгі тақырыбы - жылқы, бұқалар, ешкілер, бұғылар, жыландар және жыртқыш мысықтар сияқты басқа жануарлардың суреттері,

сондай-ақ арбалардың суреттері бар. Сонымен қатар, осы бай мәдени мұраның бөлігі болып табылатын символдық белгілер, ойықтар, шыныаяқ тәрізді ойықтар және геометриялық фигуралар бар.

Теректі әулие сонымен қатар табиғат пен бұлақтардың тамаша түрлерін ұсынады, бұл оны туристер мен зерттеушілер үшін одан да тартымды етеді. Бұл археологиялық кешен Қазақстанның мәдени және тарихи мұрасын сақтауға және насихаттауға ықпал етеді, сондай-ақ ежелгі мәдениеттер мен өнерді зерттеуге қызығушылықты ынталандырады.

Жезқазған қаласының оңтүстік-шығысында Болған ана және Құлан ана атты екі мәдени-тарихи нысан орналасқан. Тарихи деректер Болған ана шын мәнінде Шыңғыс ханның екінші әйелі болғанын көрсетеді. Ол Шыңғыс ханның бозбала мен жастық шағындағы әйелі болған. Болған ана Шыңғыс ханның өміріндегі ең ықпалды әйелдердің бірі болып саналды және оған саяси және әскери қызмет барысында үлкен қолдау көрсетті [31].

Болған Ана, Құлан ана Шыңғыс хан құрған Ұлы империяның мүшелері болды және олар осы империяның дамуына маңызды үлес қосты. Олардың ұлы көсеммен отбасылық байланысы оларға маңыздылық пен мәртебе берді және олардың өмірінде болуы Шыңғыс ханның билігін нығайтуға және оның көшбасшылығын сақтауға көмектесті.

Олар туралы ақпарат тарихи дереккөздер мен аңыздарда қалады және олардың рөлі мен әсерінің нақты егжей-тегжейлері пікірталас пен әртүрлі түсіндірулердің тақырыбы болуы мүмкін.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері Ұлытау саябағының аумағында туристік маршруттарды дұрыс әзірлеу үшін мынадай тетіктерді пайдалану қажеттігін көрсетеді:

– зерттеу және талдау: аймақтың туристік әлеуеті мен айқын ерекшеліктерін анықтау үшін кешенді зерттеу жүргізу. Бұл аймақтың тарихи, мәдени, табиғи және гастрономиялық мұраларын, оның көрікті орындарын, оқиғаларын және басқа да туристік ресурстарды талдауды қамтуы мүмкін. Туристік маршруттарға келу туралы деректерді жүйелі түрде жинау олардың тиімділігін анықтаудың негізгі құралдарының бірі болуы мүмкін. Бұған келушілерді санау, туристерге сауалнама жүргізу, қонақ үйлер мен басқа да орналастыру орындарының деректерін талдау және мемлекеттік органдардың статистикалық ақпараты кіруі мүмкін. Бұл деректер маршруттың танымалдылығын, сапарлардың маусымдылығын, туристердің қалауын және олардың қанағаттану деңгейін анықтауға көмектеседі.

– жоспарлау және үйлестіру: дамудың басым бағыттарын, мақсаттары мен міндеттерін айқындауды қамтитын өңірдегі туризмді дамытудың стратегиялық жоспарын әзірлеу. Бұл мемлекеттік органдармен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, туристік операторлармен және басқа да мүдделі тараптармен тығыз ынтымақтастықта жүзеге асырылуы керек. Барлық қатысушылардың күш-жігерін үйлестіру жоспардың тиімді орындалуын және қойылған мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз етуге көмектеседі.

– инфрақұрылымды дамыту: қонақ үйлер, мейрамханалар, көлік маршруттары, ақпараттық орталықтар және туристерге жайлылық пен ыңғайлылықты қамтамасыз ететін басқа да нысандар түріндегі қажетті туристік инфрақұрылымды құру және қолдау. Инфрақұрылымды дамыту сонымен қатар, қызықты және бай туристік тәжірибені қамтамасыз ету үшін жеткілікті нысандар мен қызметтері бар туристік маршруттарды құруды және қолдауды қамтиды.

– маркетинг және жылжыту: туристерді тарту үшін тиімді маркетингтік стратегиялар мен құралдарды әзірлеу. Бұл тартымды туристік брендтерді құруды, әртүрлі байланыс арналары арқылы жылжытуды, іс-шаралар мен жарнамалық науқандарды ұйымдастыруды қамтуы мүмкін. Маркетинг пен жылжыту мақсатты аудиторияны тартуға және аймақтың туристік мүмкіндіктері туралы хабардар болуға бағытталуы керек.

– туризм саласындағы мамандарды оқыту және даярлау: туристік индустрияда қызмет атқаратын мамандарды оқыту аймақтағы туристік маршруттарды тиімді дамыту және басқару үшін маңызды. Оқыту туризм саласындағы құзыреттілік пен кәсібилікті арттыру үшін оқыту бағдарламаларын, семинарларды, тренингтерді және тәжірибе алмасуды қамтуы мүмкін.

– мониторинг және бағалау: туристік қызметтің тұрақты мониторингі және әзірленген туристік маршруттардың тиімділігін бағалау. Бұл жетілдіру үшін мәселелер мен мүмкіндіктерді анықтауға, даму жоспарларына қажетті түзетулер енгізуге, сондай-ақ қол жеткізілген нәтижелерді өлшеуге және іс-шаралардың тиімділігіне талдау жасауға мүмкіндік береді.

– салық түсімдері: әзірленген туристік маршруттар келушілер санын көбейту және олардың қаржы жұмсау мүмкіндіктері арқылы аймақ үшін кірістердің өсуіне әкелуі керек. Туристік қызметтен түсетін салық түсімдерін бағалау әзірленген маршруттардың аймақ экономикасына әсерін және олардың тиімділік дәрежесін анықтауға көмектеседі.

Туристік маршруттарды әзірлеу – бұл әртүрлі механизмдер мен ресурстардың өзара әрекеттесуін қажет ететін кешенді процесс. Бұған зерттеу және талдау, жоспарлау және үйлестіру, инфрақұрылымды дамыту, маркетинг және жылжыту, мамандарды оқыту, бақылау және бағалау кіреді. Тек осы тетіктерді бірлесіп пайдалану ғана өңірдегі туристік маршруттарды тиімді әзірлеуге және басқаруға мүмкіндік береді.

Дұрыс жоспарлау, ынтымақтастық, инфрақұрылымды құру және туристер мен инвестицияларды тарту қорғалатын табиғи аумақтарда мәдени және табиғи мұраны сақтауға, сондай-ақ жергілікті халықтың экономикалық өсуі мен әл-ауқатына ықпал етуге көмектеседі.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі, Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен орындалды (грант № AP19675023). Авторлардың мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі.

Сейдуалин Д.А. – әдебиеттерге шолу, әдістемені дайындау, зерттеу нәтижелерін талдау, мәтін жазу, талқылау нәтижелерін өңдеу, зерттеу нәтижелерін сыни талдау, жарияланымның қорытынды нұсқасын бекіту.

Муқанов А.Х. – деректерді жинау, зерттеу тақырыбы бойынша әдебиеттерді іздеу, талдамалық деректерді дайындау және зерттеу нәтижелерін өңдеу, редакцияның талаптарына сәйкес мақаланы рәсімдеу, деректерді визуализациялау, мақаланың қорытынды нұсқасын дайындау.

Агыбетова Р.Е. – деректерді жинау, зерттеу тақырыбына қатысты әдебиеттерге шолу жасау, деректерді саралау.

Әдебиеттер тізімі

1. Khan A., Bibi S., Lorenzo A., Lyu J., Babar Z.U. Tourism and Development in Developing Economies: A Policy Implication Perspective // Sustainability. – 2020. - №12. – P. 1618-1630, DOI: <https://doi.org/10.3390/su12041618>
2. Johnson L. Analyzing spatial and temporal phenomena using geographical information systems // Landscape Ecology. – 1990. - №4. – P. 31-43, DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02573949>
3. Сейдуалин Д.А. Экологический туризм и устойчивое развитие: опыт, анализ и перспективы в Казахстане: монография. - Астана: ИП «Булатов А.Ж.», 2023. – 194 с.
4. Björk P. Ecotourism from a conceptual perspective, an extended definition of a unique tourism form // International Journal of Tourism Research. – 2000. - №2. – P. 189-202. DOI: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1522-1970\(200005/06\)2:3<189::AID-JTR195>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1522-1970(200005/06)2:3<189::AID-JTR195>3.0.CO;2-T)
5. Akukwe T.I., Chigozie O.J. Designing and Developing a GIS Database for Tourism in Nigeria: The Case Of Anambra State // International Journal of Humanities and Social Science. – 2014. - №19(10). – P. 109-120, DOI: <https://doi.org/10.9790/0837-19108109120>
6. Ghoddousi S., Pintassilgo P., Mendes J., Ghoddousi A., Sequeira, B. Tourism and nature conservation: A case study in Golestan National Park, Iran // Tourism Management Perspectives. – 2018. - №26. – P. 20–27, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.12.006>.
7. Hanyoung G., Gretzel U. The Role of Interactive Maps and Spatial Ability in Creating Virtual Tourism Experiences: A Measurement Framework // TTRA International conference. [Электрондық ресурс]. – 2010. – P. 1–11, URL: <https://scholarworks.umass.edu/ttra/2010/Visual/24/>
8. Bilgihan A., Okumus F., Nusair K., Bujisic M. Online experiences: flow theory, measuring online customer experience in e-commerce and managerial implications for the lodging industry // Information Technology & Tourism. – 2014. - №14(1). – P. 49–71, DOI: <https://doi.org/10.1007/s40558-013-0003-3>
9. Brokou D., Darra A., Kavouras M. The new role of cartography in modern tourism // AGILE: GIScience Series. – 2021. - №2. – P. 19-28, DOI: <https://doi.org/10.5194/agile-giss2-19-2021>
10. Wei W. Research on the Application of Geographic Information Systems in Tourism Management // Procedia Environmental Sciences. – 2012. - №12. – P. 1104– 1109, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2012.01.394>
11. Eboy O. Tourism Mapping: An Overview of Cartography and The Use Of Gis // BIMPE-EAGA Journal for Sustainable Tourism Development. – 2017. - №6. – P. 61–67, DOI: <https://doi.org/10.51200/bimpeaga.jtsd.v6i1.3068>

12. Salomão G., Fiori S. Proposal for a Tourist Web Map Of The South Area Of Rio: Cartographic Communication And The Act Of Representing The Landscape In Different Scales And Levels Of Abstraction // Revista Brasileira de Cartografia. – 2015. - №67. – P. 1079–1090, DOI: <https://doi.org/10.14393/rbcv67n5-44629>
13. Ghorbanzadeh O., Pourmoradian S., Blaschke T., Feizizadeh B. Mapping potential nature-based tourism areas by applying GIS decision-making systems in East Azerbaijan Province, Iran // Journal of Ecotourism. – 2019. - №18(3). – P. 261–283, DOI: <https://doi.org/10.1080/14724049.2019.1597876>
14. Boers B., Cottrell S. Sustainable Tourism Infrastructure Planning: A GIS-Supported Approach // Tourism Geographies. – 2007. - №9(1). – P. 1–21, DOI: <https://doi.org/10.1080/14616680601092824>
15. Achmad Bahar A.M., Udin W.S., Hussin H., Sulaiman N., Sulaiman N. Geomorphosite Assessment of Renyok River, Jeli, Kelantan // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – 2020. - №549(1). – P. 012023, DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/549/1/012023>.
16. Wulung S., Putra R., Permadi R., Maulana M. Concentration Dispersal Strategies to Assist Geotourism Destination Planning: A Case Study of Ciletuh Palabuhanratu UNESCO Global Geopark // Journal of Indonesian Tourism and Development Studies. – 2020. - №8(3). – P. 156–164, DOI: <https://doi.org/10.21776/ub.jitode.2020.008.03.05>
17. Jovanovic V., Njeguš A. The Application of GIS and its component in Tourism // Yugoslav journal of operations research. – 2008. - №18(2). – P. 261–272, DOI: <https://doi.org/10.2298/YJOR0802261J>
18. Bahaire T., Elliott-White M. The Application of Geographical Information Systems (GIS) in Sustainable Tourism Planning: A Review // Journal of Sustainable Tourism. – 1999. - №7. – P. 159–174, DOI: <https://doi.org/10.1080/09669589908667333>.
19. Jankowski P., Andrienko N., Andrienko G. Map-centred exploratory approach to multiple criteria spatial decision making // International Journal of Geographical Information Science. – 2001. - №15. – P. 101–127, DOI: <https://doi.org/10.1080/13658810010005525>
20. Chu T., Lin M., Chang C., Chen C. Developing a Tour Guiding Information System for Tourism Service using Mobile GIS and GPS Techniques // International Journal on Advances in Information Sciences and Service Sciences. – 2011. - №3. – P. 49–58, DOI: <https://doi.org/10.4156/AISS.VOL3.ISSUE6.6>
21. Hajizadeh F., Poshidehro M., Yousefi E. Scenario based capability evaluation of ecotourism development – an integrated approach based on WLC, and FUZZY – OWA methods // Asia Pacific Journal of Tourism Research. – 2020. - №25(6). – P. 627–640, DOI: <https://doi.org/10.1080/10941665.2020.1752752>
22. Aseres S.A., Sira R.K. Ecotourism development in Ethiopia: costs and benefits for protected area conservation // Journal of Ecotourism. – 2020. - №11(55). – P. 264–281, DOI: <https://doi.org/10.1080/14724049.2020.1857390>
23. Ismail F., Imran A., Khan N., Imran M. Past, present and future of ecotourism, a systematic literature review from last decade // Asia Pacific Journal of Tourism Research. – 2021. - №4(39). – P. 3914–4592, DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i4.4592>
24. Lasso A.H., Dahles H. A community perspective on local ecotourism development: lessons from Komodo National Park // Tourism Geographies. – 2021. - №8. – P. 428–442, DOI: <https://doi.org/10.1080/14616688.2021.1953123>
25. Roque Guerrero J.V., Teixeira Gomes A.A., De Lollo J.A., Moschini L.E. Mapping Potential Zones for Ecotourism Ecosystem Services as a Tool to Promote Landscape Resilience and Development

in a Brazilian Municipality // Sustainability. – 2020. - №12. – 10345, DOI: <https://doi.org/10.3390/su122410345>

26. Oh M., Kim S., Choi Y. Analyses of determinants of hiking tourism demands on the Jeju Olle hiking trail using zero-truncated negative binomial regression analysis // Tourism Economics. – 2020. - №26(8). – P. 1327–1343, DOI: <https://doi.org/10.1177/1354816619888337>

27. Magige J.M., Jepkosgei Ch., Simon M.O. Use of GIS and Remote Sensing in Tourism // Springer Nature Switzerland. – 2020. - №8. – P. 10-27, DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-05324-6_118-1

28. Байпаков Б.М. Средневековые города Казахстана на Великом Шелковом пути. - Алматы: Гылым, 1998. – 235 с.

29. Бакытова Л., Медеуова К. «Космос» в музейно-мемориальном ландшафте Жезказгана // Антропологический форум. – 2023. - №57. – С. 151–186, DOI: <https://doi.org/10.31250/1815-8870-2023-19-57-151-186>

30. Жанайдаров О. Тоқтамыс хан. Тарих, тұлға, уақыт. - Алматы «Аруна», 2008. – 99 б.

31. Кадырбаева Д.А., Тулешова К.А. Особенности развития экотуризма в Улытау // Международный научно-исследовательский журнал. – 2015. - №10(41). – С. 127-133, DOI: <https://doi.org/10.18454/IRJ.2015.41.040>

Д.С. Сейдуалин¹, А.Х. Муканов^{*2}, Р.Е. Агыбетова¹

¹Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

² Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

Картирование туристских маршрутов на территории национального парка Улытау на основе ГИС-технологий

Аннотация. В этой статье рассматривается национальный парк Улытау со своими природными особенностями и уникальными достопримечательностями.

Цель исследования заключается в создании благоприятной среды для развития и улучшения туристского опыта, особенно с использованием инновационных технологий для обнаружения исторических объектов.

Учитывая ожидания туристов, разработаны более эффективные туристские маршруты, отвечающие потребностям экологического и устойчивого туризма в Улытау.

Методология ГИС предоставляет полезный и систематический подход к работе с географическими данными для принятия решений, анализа и визуализации пространственной информации. Применение ГИС-карт в экологическом туризме позволяет создавать более оптимальные и увлекательные маршруты, улучшать инфраструктуру и предоставлять более информативные услуги для туристов. Анализ исследования предоставляет рекомендации для государственных и частных организаций, а также туристических агентств по использованию ГИС-технологий для устойчивого развития экологического туризма. Разработанная ГИС-карта раскрывает информацию о территории парка, расположении объектов и маршрутах, улучшая информированность и ориентирование туристов. Данный опыт открывает новые перспективы

для туристов в навигации, обнаружении и получении информации об исторических объектах и достопримечательностях в туризме.

Ключевые слова: особо охраняемые природные парки, туристские маршруты, ГИС-карта, культурно-исторические объекты, интерактивные технологии, национальный парк, картирование

D.A. Seidualin¹, A.H. Mukanov*², R.Y. Agybetova¹

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*"Turan-Astana" University, Astana, Kazakhstan*

Mapping of tourist routes on the territory of the Ulytau National Park based on GIS technologies

Abstract. This article discusses the Ulytau National Park with its natural features and unique attractions. The aim of the research is to create a favorable environment for the development and improvement of the tourism experience, especially through the use of innovative technologies for the discovery of historical objects.

Taking into account tourists' expectations, more efficient tourist routes have been developed to meet the needs of ecological and sustainable tourism in Ulytau.

The GIS methodology provides a useful and systematic approach to working with geographic data for decision-making, analysis, and spatial information visualization. The application of GIS maps in ecotourism enables the development of more optimal and engaging routes, improvement of infrastructure, and provision of more informative services for tourists. The analysis of the research provides recommendations for governmental and private organizations, as well as tourism agencies, on the use of GIS technologies for sustainable development in ecotourism. The developed GIS map reveals information about the park's territory, the location of objects and routes, enhancing tourists' awareness and orientation. This experience opens up new perspectives for tourists in navigation, discovery, and obtaining information about historical objects and attractions in tourism.

Keywords: Specially protected natural parks, tourist routes, GIS map, cultural and historical sites, interactive technologies, national park, mapping.

References

1. Khan A., Bibi S., Lorenzo A., Lyu J., Babar Z.U. Tourism and Development in Developing Economies: A Policy Implication Perspective // Sustainability, 12, 1618-1630 (2020), DOI: <https://doi.org/10.3390/su12041618>
2. Johnson L. Analyzing spatial and temporal phenomena using geographical information systems // Landscape Ecology, 4, 31-43 (1990), DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02573949>.
3. Seidualin D.A. Ekologicheskiy turizm i ustoychivoye razvitiye: opyt, analiz i perspektivy v Kazakhstane: monografiya [Eco-tourism and sustainable development: experience, analysis and prospects in Kazakhstan: monograph]. (Astana, 2023, 194 p.) [in Russian]
4. Björk P. Ecotourism from a conceptual perspective, an extended definition of a unique tourism form // International Journal of Tourism Research, 2, 189-202 (2020). DOI: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1522-1970\(200005/06\)2:3<189::AID-JTR195>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1522-1970(200005/06)2:3<189::AID-JTR195>3.0.CO;2-T).

5. Akukwe T.I., Chigozie O.J. Designing and Developing a GIS Database for Tourism in Nigeria: The Case Of Anambra State // International Journal of Humanities and Social Science, 19(10), 109-120 (2014), DOI: <https://doi.org/10.9790/0837-19108109120>
6. Ghoddousi S., Pintassilgo P., Mendes J., Ghoddousi A., Sequeira, B. Tourism and nature conservation: A case study in Golestan National Park, Iran // Tourism Management Perspectives, 26, 20–27 (2018), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.12.006>.
7. Hanyoung G., Gretzel U. The Role of Interactive Maps and Spatial Ability in Creating Virtual Tourism Experiences: A Measurement Framework // TTRA International conference, 1–11 (2010), URL: <https://scholarworks.umass.edu/tt ra/2010/Visual/24/>
8. Bilgihan A., Okumus F., Nusair K., Bujisic, M. Online experiences: flow theory, measuring online customer experience in e-commerce and managerial implications for the lodging industry // Information Technology & Tourism, 14(1), 49–71 (2014), DOI: <https://doi.org/10.1007/s40558-013-0003-3>
9. Brokou D., Darra A., Kavouras M. The new role of cartography in modern tourism // AGILE: GIScience Series, 2, 19-28 (2021), DOI: <https://doi.org/10.5194/agile-giss2-19-2021>
10. Wei W. Research on the Application of Geographic Information Systems in Tourism Management // Procedia Environmental Sciences, 12, 1104-1109 (2012), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2012.01.394>
11. Eboy O. Tourism Mapping: An Overview of Cartography and The Use Of Gis, BIMP-EAGA // Journal for Sustainable Tourism Development, 6, 61–67 (2017), DOI: <https://doi.org/10.51200/bimpeaga.jtsd.v6i1.3068>
12. Salomão G., Fiori S. Proposal for a Tourist Web Map Of The South Area Of Rio: Cartographic Communication And The Act Of Representing The Landscape In Different Scales And Levels Of Abstraction // Revista Brasileira de Cartografia, 67, 1079–1090 (2015), DOI: <https://doi.org/10.14393/rbcv67n5-44629>
13. Ghorbanzadeh O., Pourmoradian S., Blaschke T., Feizizadeh B. Mapping potential nature-based tourism areas by applying GIS decision-making systems in East Azerbaijan Province, Iran // Journal of Ecotourism, 18(3), 261–283 (2019), DOI: <https://doi.org/10.1080/14724049.2019.1597876>
14. Boers B., Cottrell S. Sustainable Tourism Infrastructure Planning: A GIS-Supported Approach // Tourism Geographies, 9(1), 1–21 (2007), DOI: <https://doi.org/10.1080/14616680601092824>
15. Achmad Bahar A.M., Udin W.S., Hussin H., Sulaiman N., Sulaiman N. Geomorphosite Assessment of Renyok River, Jeli, Kelantan // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 549(1), 012023 (2020), DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/549/1/012023>.
16. Wulung S., Putra R., Permadi R., Maulana M. Concentration Dispersal Strategies to Assist Geotourism Destination Planning: A Case Study of Ciletuh Palabuhanratu UNESCO Global Geopark // Journal of Indonesian Tourism and Development Studies, 8(3), 156–164 (2020), DOI: <https://doi.org/10.21776/ub.jitode.2020.008.03.05>
17. Jovanovic V., Njeguš A. The Application of GIS and its component in Tourism // Yugoslav journal of operations research, 18(2), 261-272 (2008), DOI: <https://doi.org/10.2298/YJOR0802261J>
18. Bahaire T., Elliott-White M. The Application of Geographical Information Systems (GIS) in Sustainable Tourism Planning: A Review // Journal of Sustainable Tourism, 7, 159-174 (1999), DOI: <https://doi.org/10.1080/09669589908667333>.

19. Jankowski P., Andrienko N., Andrienko G. Map-centred exploratory approach to multiple criteria spatial decision making // *International Journal of Geographical Information Science*, 15, 101-127 (2001), DOI: <https://doi.org/10.1080/13658810010005525>
20. Chu T., Lin M., Chang C., Chen C. Developing a Tour Guiding Information System for Tourism Service using Mobile GIS and GPS Techniques // *International Journal on Advances in Information Sciences and Service Sciences*, 3, 49-58 (2011), DOI: <https://doi.org/10.4156/AISS.VOL3.ISSUE6.6>
21. Hajizadeh F., Poshidehro M., Yousefi E. Scenario based capability evaluation of ecotourism development – an integrated approach based on WLC, and FUZZY – OWA methods // *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25(6), 627-640 (2020), DOI: <https://doi.org/10.1080/10941665.2020.1752752>
22. Aseres S.A., Sira R.K. Ecotourism development in Ethiopia: costs and benefits for protected area conservation // *Journal of Ecotourism*, 11(55), 264-281 (2020), DOI: <https://doi.org/10.1080/14724049.2020.1857390>
23. Ismail F., Imran A., Khan N., Imran M. Past, present and future of ecotourism, a systematic literature review from last decade // *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 4(39), 3914-4592 (2021), DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i4.4592>
24. Lasso A.H., Dahles H. A community perspective on local ecotourism development: lessons from Komodo National Park // *Tourism Geographies*, 8, 428-442 (2021), DOI: <https://doi.org/10.1080/14616688.2021.1953123>
25. Roque Guerrero J.V., Teixeira Gomes A.A., De Lollo J.A., Moschini L.E. Mapping Potential Zones for Ecotourism Ecosystem Services as a Tool to Promote Landscape Resilience and Development in a Brazilian Municipality // *Sustainability*, 12, 10345 (2020), DOI: <https://doi.org/10.3390/su122410345>
26. Oh M., Kim S., Choi Y. Analyses of determinants of hiking tourism demands on the Jeju Olle hiking trail using zero-truncated negative binomial regression analysis, *Tourism Economics*, 26(8), 1327–1343 (2020), DOI: <https://doi.org/10.1177/1354816619888337>
27. Magige J.M., Jepkosgei Ch., Simon M.O. Use of GIS and Remote Sensing in Tourism // *Springer Nature Switzerland*, 8, 10-27 (2020), DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-05324-6_118-1
28. Baypakov B.M. Srednevekovyye goroda Kazakhstana na Velikom Shelkovom puti [Medieval cities of Kazakhstan on the Great Silk Road]. (Almaty, 1998, 235 p) [in Russian]
29. Bakytova L., Medeuova K. (2023). «Kosmos» v muzeyno-memorial'nom landshafte Zhezkazgana [“Space” in the museum and memorial landscape of Zhezkazgan], *Antropologicheskiiy forum* [Anthropological Forum]. – 2023. - №57. – P. 151–186, DOI: <https://doi.org/10.31250/1815-8870-2023-19-57-151-186> [in Russian]
30. Janaydarov O. Toqtamis xan. Tarih, tulga, uaqıt [Khan Tokhtamys. History, personality, time]. (Almaty, 2008, 99 p.) [in Kazakh]
31. Kadyrbayeva D.A., Tuleshova K.A. Osobennosti razvitiya ekoturizma v Ulytau [Features of the development of ecotourism in Ulytau], *Features of the development of ecotourism in Ulytau* [International Scientific Research Journal]. – 2015. - №10(41). – C. 127-133. DOI: <https://doi.org/10.18454/IRJ.2015.41.040> [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Сейдуалин Д.А. – основной автор, кандидат экономических наук, профессор кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Мунайтпасова, 11, 010000, Астана, Казахстан

Муканов А.Х. – автор для корреспонденции, старший преподаватель кафедры «Дизайн, сервис и туризм» университета «Туран-Астана», ул. Ы. Дукенулы, 29, 010005, Астана, Казахстан

Агыбетова Р.Е. – соавтор, PhD, доцент кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Мунайтпасова, 11, 010000, Астана, Казахстан

Сейдуалин Д.А. – негізгі автор, экономика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, туризм кафедрасының профессоры, Қ. Мұнайтпасов к-сі, 11, 010000, Астана, Қазақстан

Муканов А.Х. – хат-хабар алмасу авторы, «Тұран-Астана» университеті, дизайн, сервис және туризм кафедрасының аға оқытушысы, Ы. Дукенұлы к-сі, 29, 010005, Астана, Қазақстан

Агыбетова Р.Е. – қосалқы автор, PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, туризм кафедрасының доценті, Қ. Мұнайтпасов к-сі, 11, 010000, Астана, Қазақстан

Seidualin D.A. – the main author, candidate of economic sciences, professor of the department of "Tourism" of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, ul. K. Munaitpasova, 11, 010000, Astana, Kazakhstan

Mukanov A.H. – author for correspondence, senior lecturer of the "Design, service and tourism" department of "Turan-Astana" university, ul. Y. Dukenuly, 29, 010005, Astana, Kazakhstan

Agybetova R.Y. – co-author, PhD, Ass. professor of the department of "Tourism" of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, ul. K. Munaitpasova, 11, 010000, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 71.37.15
ҒЫЛЫМИ МАҚАЛА

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-386-399>

Қазақстан туризмін тұрақты дамыту кеңістігіндегі ЮНЕСКО материалдық емес мәдени мұрасы

Б.Ж. Шарапаева*¹, Н. Нұрмағанбетқызы², А.Б. Баймбетова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан

(E-mail: bzhanabekovna@mail.ru, nurdana.nurmaganbetkyzy@iuth.edu.kz, asel_baymbetova@mail.ru)

Аңдатпа. Қазіргі таңда тұрақты туризмді қалыптастыру мен дамытуда мәдени мұраның, оның ішінде ЮНЕСКО-ның тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұраның рөлі орасан зор. Аталмыш мақалада Қазақстан туризмінің тұрақты түрде дамуына материалдық емес мәдени мұра элементтерінің әсері талданады. Сондай-ақ, ел туризмін тұрақты дамыту контекстіндегі материалдық емес мәдени мұраның әртүрлі аспектілерін, соның ішінде салт-дәстүрді, әдет-ғұрыптарды, қолөнерді, тілді, ән және би өнерін, ұлттық тағам дәстүрін қорғау және сақтау, сондай-ақ олардың туристерді тартудағы рөлі қарастырылады. Туристік әлеуетті ілгерілету және туризмнің заманауи түрлерін дамыту үшін материалдық емес мәдени мұраны сақтап, тиімді қолдану идеялары өзге елдердің тәжірибесін талдай отырып бағытталады. Қазақстанның ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұра әлеуеті мен мемлекеттік туристік индустрияны ілгерілету бағдарламаларын біріктіру арқылы туризмді дамыту жолдарына және кейбір материалдық емес мәдени мұра объектілерінің аталмыш тізімге енгізілмеу себептеріне талдау жасалынды. Осы мақсатта тақырып төңірегінде жазылған шет елдік ғалымдар мен зерттеушілердің еңбектеріне зерттеу жүргізіліп, статистикалық мәліметтерге талдау жасалынып, жүйелік тәсіл қолданылды. Нәтижесінде, ЮНЕСКО ресми мәліметтеріне сәйкес, Қазақстандағы материалдық емес мәдени мұра сақталған аймақтар толықтай сипатталып, әлі де тізімге енгізілмеген мәдени мұра элементтеріне және оның тізімге кіре алмау себептеріне бірнеше дәлелдер келтірілді. Шет елдік ғалымдардың зерттеулерін зерделей отырып, Қазақстан туризмінің тұрақты дамуы үшін материалдық емес мәдени мұраны сақтаудың маңыздылығы туралы қорытынды жасалып, жаңа идеялар мен ұсынымдар тұжырымдалды.

Кілт сөздер: Қазақстан туризмі, материалдық емес мәдени мұра, ЮНЕСКО мұрасы, туризмді тұрақты дамыту, туристік имидж.

Кіріспе

Қазіргі таңда әлем елдері бойынша туризмді дамытуда түрлі туристік ресурстар қолданылады. Туризм кез келген елдің экономикасы үшін «көрінбейтін экспорт» қызметін атқаратын маңызды сала болғандықтан, ол сарқылмайтын материалдық емес мәдени мұра арқылы дамиды сала болып табылады. Қазақстан туризмін ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық және материалдық емес мәдени мұра элементтері арқылы дамытудың өзектілігі бірнеше маңызды құжаттармен айқындалады. Оның ішінде Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында айтылғандай, туристерді көбірек қызықтырудың бір жолы ретінде оларды мәдени ортаға тарту стратегиясына аса мән берілген. Яғни, оның ішінде материалдық және материалдық емес мәдени мұраны дамыту жолы ретінде табиғи, мәдени және этнографиялық көркем орындармен байланысты қазақ аңыздарының, ауыз әдебиетінің иллюстрациялық жинағын шығару стратегиясы ерекше аталған [1]. Тұжырымдамада көзделген туризмді дамытудың приоритетті бағыттарының бірі ретінде мәдени мұраны, оның ішінде материалдық және материалдық емес мәдени мұраны сақтау мен жаңғырту маңыздылығының көрініс табуы зерттеу тақырыбының өзектілігін айғақтайды. Дәстүр, әдет-ғұрып, қолөнер, музыка, би, тіл және мәдениеттің басқа да аспектілері сияқты материалдық емес мәдени мұра элементтері халықтың тұлғасы мен болмысын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады, сонымен қатар туризмді дамытудың маңызды ресурсы болып табылады. ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұра элементтерін Қазақстандағы туризмді дамыту бағдарламаларына енгізу бірегей мәдени дәстүрлерді сақтауға және ілгерілетуге, әртүрлі елдерден туристерді тартуға және тұрақты туристік маршруттарды құруға көмектеседі. Бұл да осы мәдени мұраны сақтап, оны басқаларға таратуда маңызды рөл атқаратын тұлғалар мекендейтін аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына септігін тигізеді. Туризмді тұрақты дамыту контекстінде ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұрасын сақтау және ілгерілету мемлекет, қоғам, жергілікті қоғамдастық және академиялық сектор тарапынан бірлескен күш-жігерді қажет ететінін атап өткен жөн. Материалдық емес мәдени мұраға негізделген туризмді дамыту үшін арнайы оқу бағдарламаларын әзірлеу, мәдени-ағарту жұмыстарын жүргізу, инфрақұрылым құрудың маңыздылығы жоғары.

Осы тұрғыда зерттеу жұмысының мақсаты Қазақстандағы туризм саласының тұрақты дамуындағы ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұраның рөлін зерттей отырып, сақталған мұраны әрі қарай дамыту мен жетілдіруге ұсыныстар мен идеялар әзірлеу болып табылатынын атап өту қажет. Аталмыш мақсатқа қол жеткізу үшін бірнеше міндеттер зерттеліп, зерделенді: 1. ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұраны дамыту, жаңғырту мен сақтаудағы шет мемлекеттер тәжірибесіне шолу жасау; 2. Қазақстан туризмін тұрақты дамытудағы ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұраның рөлін зерттеу; 3. Жүргізілген зерттеулерге сәйкес, әлемдік ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұраны сақтау, дамыту және жаңғыртудың тиімді әрі жылдам стратегиялық шешімдері мен ұсынымдарын әзірлеу.

Зерттеудің объектісі – Қазақстанның ЮНЕСКО әлемдік мұра тізіміндегі материалдық емес мәдени мұра әлеуеті. Жүргізілетін зерттеулерге және қойылған міндеттерге сәйкес зерттеудің гипотезасы ретінде ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұра элементтерін Қазақстандағы туризм индустриясының дамуы үшін ұтымды пайдаланудың елдің мәдени алуантүрлілігі мен тұрақты туризмнің алға жылжуына айтарлықтай үлес қосатынын атап өтуге болады.

Әдеби шолу

Туризмнің тұрақты даму кеңістігін материалдық емес мәдени мұраны сақтау арқылы қалыптастырудың әлемдік тәжірибесіне сүйенетін болсақ, туризмді экономиканың рентабельді саласы ретінде дамытуға назар қоятын әлем елдері материалдық емес мәдени мұра әлеуетін өте ұтымды пайдаланады. Джорди Аркос-Пумарола және т.б. зерттеушілердің еңбектерінде көрсетілгендей, материалдық емес мәдени мұра туризмді дамытудың негізгі кілті ретінде қызмет атқара алады. Қалалардың урбанизациясы мен туризм саласын тұрақты дамыту кеңістігінде ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық және материалдық емес мәдени мұраны сақтау арқылы қалалық туристік желілерді құрудың маңыздылығы жоғары. 2004 жылы қабылданған ЮНЕСКО-ның креативті қала желілері қоғамдық, жеке және азаматтық қоғам салаларының кооперациясы үшін ерекше маңызға ие болып табылады. Қала желілерін дамытудағы катализатор қызметін 7 түрлі типке бөлінетін материалдық және материалдық емес мәдениет элементтері қамтиды. Атап айтар болсақ, қолөнер немесе халық өнері, ұлттық дизайн, ұлттық кино өнері, ұлттық тағамдар немесе гастрономиялық туризм, әдебиет, медиа және ұлттық музыка. Туризм саласы креативті қалалардың дамуына аймақтарды дамыту мен түрлендіру арқылы үлес қосатын салаға айналды. Мысалы Бургос қаласы ұлттық тағамдардың креативті қаласы ретінде дамып, туризм саласының алға жылжуына айтарлықтай үлес қосуда. Эдинбург және Барселона қалалары «әдебиеттің қаласы» ретінде назарға алынып, аталмыш дестинациялар қалада туылған авторлардың шығармаларына негізделген туристік әдеби фестивальдер және туристік маршруттар есебінен даму үстінде [2].

Саул Лацаро Ортиз және т.б. зерттеулерінде ЮНЕСКО материалдық және материалдық емес мәдени мұрасы туристік саланы дамыту үшін 5 түрлі даму сипатына ие болады. Атап айтқанда, бұл даму стратегияларына ауыз әдебиеті, ән өнері, би өнері, орындаушылық өнер, фестивальдер мен ивент-шараларды өткізу, ұлттық тәжірибе мен білім және дәстүрлі қолөнерді дамытуды жатқызуға болады. Яғни, материалдық емес мәдени мұра осы даму қадамдарына негізделе отырып, тұрақты туризмді қалыптастыруға айтарлықтай үлес қоса алады [3]. Шкрабик Перич жүргізген зерттеулерге сәйкес, ЮНЕСКО тізіміне енгізілген мәдени мұраның туризмді тұрақты дамытуға әсері зор екендігі белгілі болды. Себебі, қазір материалдық емес мәдени мұра арқылы туризмді дамытуға назар аударатын кейбір мемлекеттерде туристік агенттіктер ЮНЕСКО мәдени мұрасы арқылы күллі мемлекеттің туристік әлеуетін шығармашылықпен дұрыс байланыстыра отырып, туристік өнімді жылжыту үшін тиімді әрекет жасай алуда.

Сондай-ақ, ЮНЕСКО материалдық емес мәдени мұрасы статистикалық тұрғыда келу туризмі мен туризм саласындағы жұмыспен қамту деңгейіне позитивті әсер етеді. Ал осы мәдени мұра арқылы туризмді тұрақты дамыту мемлекеттің қаржылай қолдауымен және тұтастай туризмнің дамуы үшін қоршаған орта жағдайларын қалыптастыру тандемімен байланысты [4].

ЮНЕСКО материалдық емес мәдени мұрасы арқылы туризмді дамыту мысалы ретінде Испаниядағы Фаллас фестивалін атауға болады. Мұнда фестиваль от мерекесі ретінде аталып өтіледі, сонымен қатар іс-шараға жергілікті суретшілер мен скульпторлар қатысады. Мұнда түрлі пиротехникалық шоулар, от шашу, шоу-концерт өткізіледі. Аталмыш фестиваль арқылы бүгінде Испанияның Валенсия қаласы туристер үшін аса танымал орталықтардың біріне айналып отыр [5].

Анд тауларында өтетін карнавал әлемнің ойын-сауық іс-шараларды ұнататын барлық туристері үшін өте танымал іс-шаралардың бірі. Карнавалда ұлттық би билеу арқылы шет елдерден келетін туристердің назарын аудару кеңінен таралған [6]. Бұл материалдық емес мәдени мұраның бір маңызды бөлшегі ретінде ұлттық би өнерінің туризм саласын тұрақты дамытудағы рөлі аса зор екендігін айғақтайды.

Туризмді тұрақты түрде дамытуда материалдық және материалдық емес мәдени мұра тандемін дамыту маңызды. Себебі, екі ұғым бір-бірін толықтыра отырып, кез келген елдің экономикасы үшін маңызды болып табылатын туризм саласын тиімді дамытуға мүмкіндік береді. Бұл мысалды ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық және материалдық емес мұраның бір элементі Италиядағы «Жүзімдіктер» мәдени ландшафтысы және «Кешірім мерекесі» жыл сайынғы іс-шарасын атауға болады. Жүзімдіктер мәдени ландшафтысы ЮНЕСКО объектілерінің тізіміне 2014 жылы енгізілген болатын. Бұл мәдени ландшафт өзінің бароло және барбареско сынды шарап жасау мәдениетімен танымал. Ландшафт территориясы 5 шарап жасау аудандарынан тұрады. Сондай-ақ, «Кешірім мерекесі» – ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұра тізіміне енгізілген Италиядағы тамыз айының соңында өткізілетін мәдени және діни іс-шара. Жыл сайын өткізіліп тұратын іс-шара 2011 жылдан бастап Италияның «салт-дәстүр мұрасы» болып есептелсе, 2019 жылдан бастап Адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасы репрезентативті тізіміне енгізілген. Яғни, Италия осы мәдени ландшафтысы мен мәдени іс-шарасын бірге үйлестіре отырып дамыту арқылы туризм саласының ілгерілеуіне де жоғары деңгейде назар аударуда [7].

Материалдық емес мәдени мұраның белгілі бір мәдениет элементтеріне назар аударып және оның туризм саласына әсер ету мүмкіндігі жоғары екендігін ескерсек, Аустрияда табиғи ландшафтылар мен мәдени объектілерді «биомәдени мұра» ретінде дамыту қолға алынған. Мұнда туристік ұйымдар ежелден келе жатқан салт-дәстүрлер мен мәдени мұраны мемлекеттік және жергілікті деңгейде алға жылжытуды көздейді. Яғни, «биомәдени мұра» тек табиғи ландшафтылар мен объектілерді ғана емес, оны аумақтық деңгейде материалдық емес мәдени мұра (ауыз әдебиеті, салт-дәстүр, тіл, ән-би өнері, ұлттық тағамдар және т.б.) элементтерімен қатар дамытуға мүмкіндік береді. Ал биомәдени мұраны дамытуды қолға алу жергілікті аумақтарда туристік маусымдарда туристердің келу жиілігінің артуына әсер етеді. Себебі, мәдени пейзаж туристік көрікті

орындар ретінде қызмет атқарады. Аустрияның кейбір шарап өндіру шаруашылығымен айналысатын тұрғындары туристерге шарап алаңдарына еркін кіріп, шарап өндірудің барлық кезеңдерін тамашалауға мүмкіндік береді. Ал бұл мүмкіндік туристердің жыл сайын сол атмосфераны қайта сезіну үшін жиі келуі үшін таптырмас жол болып табылады [8].

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысын жүргізу барысында тақырып төңірегінде жазылған шет елдік ғалымдар мен зерттеушілердің еңбектеріне шолу жүргізіліп, ЮНЕСКО статистикалық мәліметтеріне талдау жасау әдістері, графикалық талдау, жалпылау мен салыстыру және жүйелік тәсіл қолданылды.

ЮНЕСКО ресми мәліметтеріне сәйкес, Қазақстандағы материалдық емес мәдени мұра сақталған аймақтар сипатталып, әлі де тізімге енгізілмеген мәдени мұра элементтеріне және оның тізімге кіре алмау себептеріне сипаттама жасалды. Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде ҚР туристік қызмет көрсетуге арналған заңдар мен қабылданған тұжырымдамалар, ҚР Туризм және спорт министрлігі ұсынған статистикалар мен ақпараттар пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Шет мемлекеттерде туризм саласын тұрақты дамытудың бір төте жолы ретінде ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық және материалдық емес мұраны бірдей деңгейде алға жылжыту мәселесі жолға қойылған. Сондай-ақ, сол арқылы туризмді дамыту процесі тек бір жақты ғана емес, көп жақты аспектілерде жүргізіледі. Ал Қазақстанда да ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық және материалдық емес мәдени мұра әлеуеті өте жоғары екенін, дей тұрғанмен біршама табиғи ескерткіштер мен мәдени объектілер, материалдық емес мәдени мұра элементтері тізімге енгізілмей тұрғанын ескерсек, аталмыш мәселенің шешімін табу қажеттілігі туындайды. Ең алдымен, мәселенің негізгі себептерін анықтау үшін ЮНЕСКО тізіміне енген Қазақстандағы материалдық емес мәдени мұра туралы түсінік қалыптастыру, сонымен қатар елімізде ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұра элементтері және сол элементтер көп сақталған аймақтар туралы кіріспе ақпарат алу қажет (Кесте 1):

Кесте 1. Қазақстанның ЮНЕСКО тізіміне енген материалдық емес мәдени мұрасы

№	ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұра	ЮНЕСКО тізімге енгізілген жылы	Қазақстанда сақталған және дамыған аймақтар
1	Қазақ киіз үйін дайындаудың дәстүрлі білімдері мен қа-білеттері	2014	Астана, Алматы, Түркістан, Тараз, Шымкент, Қызылорда қалалары
2	Қазақ дәстүрлі өнері: Домбыра күйі	2014	Қазақстанның барлық аймақтары

3	Айтыс өнері	2015	Алматы, Астана, Түркістан, Ақтау, Қызылорда қалалары
4	Наурыз мерекесі	2016	Қазақстанның барлық аймақтары
5	Қазақ күресі	2016	Түркістан, Тараз, Алматы, Шымкент, Астана, Ақтау
6	Жеті шелпек және қатырма	2016	Қазақстанның барлық аймақтары
7	Асық ойыны	2017	Түркістан, Тараз, Шымкент, Алматы, Ақтау қалалары
8	Қазақ атбегілерінің көктемгі мерекелік рәсімдері	2018	Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Түркістан, Тараз
9	Қорқыт ата мұрасы: эпикалық мәдениет, халық ертегілері мен музыка.	2018	Қызылорда облысы
10	«Тоғызқұмалақ» ойыны	2020	Қазақстанның барлық аймақтары
11	Қожанасыр туралы дәстүрлі әңгімелер мен күлкілі әңгімелер	2022	Қазақстанның барлық аймақтары
12	«Ортеке» дәстүрлі орындау өнері	2022	Қазақстанның барлық аймақтары
Ескертпе: [9] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған.			

Жоғарыдағы кестеден көріп отырғанымыздай, Қазақстан материалдық және материалдық емес мәдени мұраға бай болғанымен, оның ішінде санаулы ғана элементтер ЮНЕСКО тізіміне енгізілген [9].

Қазақстанның ұлттық құндылықтары, салт-дәстүрі, дайындалуы ерекше ұлттық тағамдары мәдени мұра әлеуетінің бай екендігін дәлелдегенімен, сол бай мұраның әлемдік мәдени мұра тізіміне әлі де болса енгізілмеуі зерттелуі тиіс түйткілді мәселелердің бірі болып табылады. Осы тұста көршілес Қырғызстан мен Өзбекстан мемлекеттерін мысал ретінде қарастыру қажеттілігі туындайды:

Кесте 2. Өзбекстан және Қырғызстан елдерінің ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық емес мәдени мұрасы

Ел	Өзбекстан	Қырғызстан
ЮНЕСКО тізіміне енген материалдық емес мәдени мұра	1. Байсұн ауданы мәдениеті 2. Шашмаком стилі – ән айту мен музыкалық аспапта ойнауды біріктіретін мәдени өнер 3. Көктем мерекесінің келуімен байланысты тойланатын ежелгі мейрам – Наурыз. 4. Ферғана аңғары тұрғындарының дәстүрлі ән айту өнері – Катта ашула 5. Аския шешендік өнері	1. Қырғыз халқының ақындары мен жырауларының өнері 2. Ала киіз бен шырдақ – қырғыз дәстүрлі киіз кілем өндіру өнері 3. Қырғыз халқының «Манас, Семетей, Сейтек» эпикалық трилогиясы

6. Палау тағамын әзірлеу мәдениеті 7. Маргилан қолөнер орталығы тәжірибесі 8. Хорезм биі – лазги. 9. Миниатюра өнері. 10. Дәстүрлі әуенді ұлттық ауыз әдебиеті әңгімелерімен үндестіріп айту – Бахши өнері 11. Мата өндіру үшін дәстүрлі жібек өндірісі 12. Қожанасыр туралы күлкілі дәстүрлі әңгімелер 13. Жарықтандыру өнері - тазхиб. 14. Ифтар және оның әлеуметтік-мәдени дәстүрлері 15. Ұлттық керамика өнері	4. Қырғыз киіз үйлерін дайындау өнері 5. Айтыс өнері 6. Наурыз мерекесі 7. Шелпек әзірлеу және нан тарату мәдениеті 8. Ақ қалпақ шеберлігі – қырғыз халқының ер адамдарға арналған бас киім кию мен дайындаудың дәстүрлі білімдері. 9. Тоғуз корголл дәстүрлі зияткерлік және стратегиялық ойыны 10. Сұңқар аулау өнері 11. Көшпелілер ойындары: мәдени мұра мен алуантүрлілікті жаңарту 12.. Әпенді туралы күлкілі және дәстүрлі әңгімелер 13. Акушерлік іс: білімдер мен тәжірибе 14. Элечек – қырғыз әйелдер бас киімі.
Ескертпе: [10] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған.	

Кестеде көрсетілгендей, Қазақстанға көршілес мемлекеттер Өзбекстан мен Қырғызстанда ұлттық мәдениеті, тарихы, дәстүрлі ән және би өнері, ауыз әдебиеті, киім мәдениетінің ЮНЕСКО мәдени мұрасы тізіміне енгізілгенін көруге болады [10]. Ал осы іспеттес мәдени әлеует біздің елімізде де болғанымен, оның кейбірі әлі тізімге енгізілмеген (Алдар Көсе әңгімелері, кимешек кию, қара жорға биі және т.б.).

Бүкіләлемдік экономикалық форумның саяхат пен туризмнің бәсекеге қабілеттілік көрсеткішінің жаһандық индексында (2021) Қазақстан 117 мемлекеттің ішінде 66-орынға тұрақтады. Ал бұл нәтиже тиісінше 2019 жылы 80-орын болған еді. Оның ішінде, материалдық және материалдық емес мәдени мұра әлеуеті бойынша бөлім бойынша көрсеткіштер бар (Сурет-1):

Сурет 1. БЭФ жаһандық индексі Қазақстанның ЮНЕСКО мәдени мұрасы көрсеткіштері бойынша алған орны, 2021 жыл

Ескертпе: [11] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған.

Жоғарыдағы суретте көріп отырғанымыздай, Қазақстандағы туризмді дамытудың жоғары әлеуеті келесі рейтингтік көрсеткіштерден де көрінеді:

- туристік еңбек нарығының субиндексінде - 59-орында;
- мәдени ресурстар көрсеткіші жөнінен – 63-орын;
- ЮНЕСКО тізіміне енген мәдени мұра объектілерінің саны бойынша - 42-орын;
- халықаралық саяхаттардың маусымдылығы (26-орын);
- шетелдік туристердің болу уақытының ұзақтығы (52-орын);
- мәдени орындарға қызығушылық деңгейі бойынша (37-орын) [11].

ЮНЕСКО тізіміне енгізілген материалдық және материалдық емес мәдени мұра элементтерін еліміздегі туризмді дамытуға әсері жоғары екендігін қалай бағалауға болады? 2023 жылы қазан айында Қазақстан 2023-2027 жылдарға ЮНЕСКО бүкіләлемдік мұрасының комитетіне таңдалып алынды. Аталмыш шешім Әлемдік мәдени және табиғи мұраны қорғау жөніндегі Конвенция тараптарының – мемлекеттердің Бас Ассамблеясының 24-сессиясында қабылданған болатын. Қазақстанмен бірге комитет құрамына Вьетнам, Корея, Республикасы, Ливан, Кения, Сенегал, Түркия, Украина және Ямайка кірген болатын. Комитет құрам-мемлекеттері әлемдік мұра тізіміне табиғи және мәдени объектілерді енгізумен, мәдени мұралардың хал-ахуалын сақтау мен дамытуға мемлекеттің қолдауын бағалаумен айналысады. Жалпы ЮНЕСКО әлемдік мұра тізіміне Қазақстан аумағының бірқатар материалдық мәдени мұрасы енгізілген болатын. Олар: Қожа Ахмет Ясауи кесенесі, Тамғалы петроглифтері, Сарыарқа даласы, Тянь-Шань Жібек Жолы дәлізінің Чанъань маршрут желісі және Тұран жазығы.

Сурет 2. 2023 жыл бойынша Орталық Азиядағы ЮНЕСКО мәдени мұра тізімі
Ескертпе: [12] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған.

2023 жылы ЮНЕСКО мәдени мұралар тізімі Орталық Азиядағы бірнеше атаулармен толықты. Бұл Қазақстан туризмінің дамуына үлкен серпіліс берді [12]. Дегенмен осындай бай мәдени әлеуетті дұрыс игере алмаудың да өзіндік себептері бар. Осы себептердің болу мүмкіндіктері деңгейін анықтау мақсатында ЮНЕСКО Алматы облыстық мәдениет бөлімінің маманы Юрий Пешковтан Азаттық арнасының алған сұхбаты зерттелген болатын. Сұхбат барысында айтылғандай, жалпы ЮНЕСКО тізіміне мәдени мұраның енуі қиын процесс болғандықтан, көп уақыт алатыны белгілі болды. Ең бірінші, мемлекет номинациялық құжаттарын ұсынған соң, ЮНЕСКО құжаттардың талаптарға сәйкестігін (объектінің картада орналасуы, барлық бөлімдердің дұрыс толтырылуы, иллюстративті материалдардың жүктелуі және т.б.) тексереді. Осы кезеңнен өткен номинациялар сарапшылар қауымдастығының бағалауына өтеді. Әрі қарай, эксперттер ұсынылып отырған объектіні көру үшін объект орнына келеді. Яғни, ұсынылып қойған мәдени мұра элементінің даму ахуалын тексеруге эксперттердің келу уақыты тым ұзақ уақытты қамтиды. Уақыт кемінде 6 айдан бір жыл және одан да көп уақытқа созылуы мүмкін. Яғни, ұсынылған объектінің ұзақ уақыт шеңберінде бірінші кезеңнен-ақ қабылдануы үшін барлық құжаттамалары толыққанды дұрыс болуын қадағалау маңызды. Алайда, кейбір туристік объектілердің сипаттамаларындағы сәйкессіздіктер объектінің тізімге енгізілу уақытын едәуір кешеуілдетеді. Ал ЮНЕСКО тізіміне мәдени мұраның енгізілуі мемлекет үшін маңызды туристік имидж бен портретті қалыптастырады. Көптеген туристік агенттіктер және туристер туристік сапарды таңдау барысында сол елде міндетті түрде әлеммен мойындалған, тізімге енгізілген ескерткіштердің болуына

басым назар аударады. Ал мәдени мұра әлеуетіне бай Қазақстан үшін ЮНЕСКО тізіміне енгізілген элементтердің мол болуы айтарлықтай маңызды рөл атқарады.

Жоғарыда зерттеліп өткен кейбір мәселелерге байланысты, бірнеше ұсыныстар тізбегін атап өтуге болады. Оның ішінде, ең бірінші мемлекет тарапынан қолдаудың болуы маңызды рөл атқарады. Яғни, мәдени мұра ресурстары жөнінен басқарушы органдардың жүйелі түрде жұмыс жасауын қамтамасыз ету, Қазақстан өңірлері бойынша бөлімдердің қызметіне ортақ жүйе енгізу маңызды болып саналады.

ЮНЕСКО тізіміне енгізілмеген, бірақ туристердің назарын аударуға лайықты бірнеше ерекше мәдениет элементтеріне шолу жасасақ:

- Бесбармақ – қазақтың ұлттық ет тағамы. Қазақ халқының ұлт ретіндегі негізгі ерекшелігін айғақтайтын, айрықша әзірлену жолына ие дәстүрлі тағамы болғандықтан, келген туристердің назарын аударатын мәдени мұра элементі бола алады.

- Бауырсақ, жент, құрт, ірімшік – әзірлену технологиясының ерекшелігімен көзге түсетін ұлттық тағамдардың бірі. Қазіргі таңда әлем бойынша гастрономиялық бағыттағы туристердің саны артуына байланысты, дәстүрлі тағамдарды паш ету арқылы туризмді тұрақты түрде дамыту кеңінен дамып келе жатқан тенденция болып табылады.

- Сәукеле – тұрмысқа шықпаған қыз балаға арналған бас киім. Көршілес мемлекет Қырғызстанда әйелдердің ұлттық бас киімінің ЮНЕСКО тізіміне енуі секілді қазақ қыздарының ұлттық бас киімі де әлемдік мәдени мұра қатарына енуге лайықты.

- Алдар Көсе хикаялары – түркі тілдес халықтарға ортақ ауыз әдебиетінің бірі болып табылады. Бұл Алдар Көсе туралы аңыз әңгімелердің ежелден келе жатқан әлеуметтік мағынасын көрсетеді. Сондай-ақ, Алдар Көсе бейнесі қазақтың театр және кино өнері туындыларында да көрініс тапқан. Ауыздан ауызға таралып, осы күнге дейін сақталып келе жатқан мұра болғандықтан, Алдар көсе әңгімелері әлемдік мұралар қатарынан көрініс табуға әбден лайықты.

Қорытынды

ЮНЕСКО тізіміне Қазақстанның ұлттық мәдениетін айшықтайтын ерекше ұлттық киімдерді, тағамдарды, салт-дәстүрлер мен ауыз әдебиетін, би және ән өнері, т.б. дәстүрлі колориттегі мәдени әлеуетінің енгізілуі елдің ұлт және мемлекет ретіндегі ерекшелігін сақтап қалуға, ұрпақтан ұрпаққа жеткізуге, сонымен қатар күллі әлемге ұлттық брендті танытуға зор мүмкіндіктер береді. Сондай-ақ, ЮНЕСКО тізіміне енген материалдық және материалдық емес мұра Қазақстанның әлемнің түкпір-түкпірінен келетін туристердің алдындағы имиджін айғақтайды. Себебі, кез келген турист бір елге саяхатқа шығар алдында, сол елдің ЮНЕСКО мәдени мұрасы тізіміне енгізілген туристік әлеуетіне назар аударады, сол тізімдегі әрбір ұлттың өзіне ғана тән ерекше ұлттық тағамымен, киімімен және т.б. байлықтарымен танысқысы келеді. Ал бұл ретте кез келген елдің әлемдік туризм аренасындағы танымалдылығын қалыптастыру үшін, маңызды тізімге енген мәдени мұра элементтерінің рөлі маңызды болып табылады. Сол себепті де зерттелген түйткілді мәселелердің шешімі табылып, аталған ұсыныстар тізбегінің орындалуы Қазақстан туризмінің біршама деңгейде дамуына жол ашары сөзсіз.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі.

Мақала авторлары мақала жазылу барасында өз үлестерін толықтай қосты.

Авторлар: **Шарапаева Б.Ж., Нұрмағанбетқызы Н.** шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулеріне әдеби шолу жасап, мақаланың тұтастай жазылуына үлестерін қосып, материалды жинақтап, оларды сараптап және зерттеулер жүргізе отырып, мақаланың мәселесін анықтап, оларды шешу жолдарын ұсынып, статистикалық талдау жүргізе білді.

Автор **Баймбетова А.Б.** мақаланың толыққанды тұжырымдамасын, қорытындысын, жүйелілігін, мақаланың рәсімделу дизайнын, мақалаға жалпы жетекшілік жасаушы ретінде оның барлық аспектілеріне жауаптылығын көрсете отырып, мақаланы жариялау үшін соңғы нұсқасын сүзгіден өткізіп, бекітуге өз үлесін қосты.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы [Электронды қор]. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262> (кіру күні: 23.02.2024)
2. Arcos-Pumarola J., Paquin A. G., Sitges M. H. The use of intangible heritage and creative industries as a tourism asset in the UNESCO creative cities network //Heliyon. – 2023. – Т. 9. – №1
3. Lazaro Ortiz S., Jimenez de Madariaga C. The UNESCO convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage: a critical analysis //International Journal of Cultural Policy. – 2022. – Т. 28. – №. 3. – С. 327-341
4. Škrabić Perić B. et al. The role of unesco cultural heritage and cultural sector in tourism development: The case of EU countries //Sustainability. – 2021. – Т. 13. – №. 10. – С. 5473.
5. Santamarina B. The Global Competition of the Intangible. UNESCO as a Producer of Heritage Brands //Heritage & Society. – 2023. – Т. 16. – №. 3. – С. 251-270
6. Eichler J. Intangible cultural heritage, inequalities and participation: who decides on heritage? // The International Journal of Human Rights. – 2021. – Т. 25. – №. 5. – С. 793-814
7. Elena S., Antonio P. UNESCO's tangible and intangible cultural heritage: Sustainable development perspectives //Правоведение. – 2020. – Т. 64. – №. 1. – С. 47-56
8. Katelieva M., Muhar A., Penker M. Nature-related knowledge as intangible cultural heritage: Safeguarding and tourism utilisation in Austria //Journal of Tourism and Cultural Change. – 2020. – Т. 18. – №. 6. – С. 673-689
9. Нематериальное культурное наследие ЮНЕСКО в Казахстане [Электронды ресурс] – URL: <https://www.advantour.com/rus/kazakhstan/culture/intangible-cultural-heritage-unesco.htm> (кіру күні 18.03.2024)
10. Нематериальное культурное наследие ЮНЕСКО в Кыргызстане [Электронды ресурс] – URL: <https://www.advantour.com/rus/kyrgyzstan/culture/intangible-cultural-heritage-unesco.htm> (кіру күні 28.03.2024)
11. UNESCO in Kazakhstan [Электронды қор]. – URL: <https://www.unesco.org/ru/countries/kz> (кіру күні 28.03.2024)

12. Казахстан избран в Комитет всемирного наследия ЮНЕСКО [Электронды ресурс] – URL: https://forbes.kz/articles/kazahstan_izbran_v_komitet_vsemirnogo_naslediya_yunesko (кіру күні 04.04.2024)

Б.Ж. Шарапаева*¹, Н. Нурмаганбетқызы², А.Б. Баймбетова¹

¹Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан

Нематериальное культурное наследие ЮНЕСКО в пространстве устойчивого развития казахстанского туризма

Аннотация. В настоящее время в формировании и развитии устойчивого туризма велика роль культурного наследия, в том числе нематериального культурного наследия, внесенного в список ЮНЕСКО. В данной статье анализируется влияние элементов нематериального культурного наследия на устойчивое развитие туризма Казахстана. Также рассматриваются различные аспекты нематериального культурного наследия в контексте устойчивого развития туризма страны, включая защиту и сохранение традиций, обычаев, ремесел, языка, певческого и танцевального искусства, национальных кулинарных традиций, а также их роль в привлечении туристов. Рассматриваются идеи сохранения и эффективного использования нематериального культурного наследия для продвижения туристского потенциала и развития современных видов туризма с анализом опыта других стран. Проводится анализ развития туризма путем объединения потенциала нематериального культурного наследия Казахстана, включенного в список ЮНЕСКО, и программ продвижения государственной туристской индустрии, а также причин, по которым некоторые объекты нематериального культурного наследия не включены в данный список. С этой целью были изучены труды зарубежных ученых и исследователей, написанные по теме, проанализированы статистические данные и применен системный подход. В результате, согласно официальным данным ЮНЕСКО, территории сохранения нематериального культурного наследия в Казахстане были полностью описаны, а также представлен ряд аргументов в пользу элементов культурного наследия, которые до сих пор не включены в список и причин, по которым оно не было включено в список. Изучив исследования зарубежных ученых, был сделан вывод о важности сохранения нематериального культурного наследия для устойчивого развития туризма Казахстана, а также выработаны новые идеи и рекомендации.

Ключевые слова: туризм Казахстана, нематериальное культурное наследие, наследие ЮНЕСКО, устойчивое развитие туризма, туристический имидж.

B.Zh. Sharapaeva*¹, N. Nurmaganbetkyzy², A.B. Baimbetova¹

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan*

UNESCO intangible cultural heritage in the space of sustainable development of tourism in Kazakhstan

Abstract. Currently, the role of cultural heritage, including intangible cultural heritage included in the UNESCO list, is important in the formation and development of sustainable tourism. This article analyzes the impact of elements of intangible cultural heritage on the sustainable development of tourism in Kazakhstan. Various aspects of intangible cultural heritage are also considered in the context of the sustainable development of tourism in the country, including the protection and preservation of traditions, customs, crafts, language, singing and dancing arts, national culinary traditions, as well as their role in attracting tourists. The ideas of preservation and effective use of intangible cultural heritage for the promotion of tourism potential and the development of modern types of tourism with the analysis of the experience of other countries are considered. The analysis of tourism development is carried out by combining the potential of the intangible cultural heritage of Kazakhstan, included in the UNESCO list, and programs to promote the state tourism industry, as well as the reasons why some objects of intangible cultural heritage are not included in this list. For this purpose, the works of foreign scientists and researchers written on the topic were studied, statistical data were analyzed and a systematic approach was applied. As a result, according to official UNESCO data, the territories for the preservation of intangible cultural heritage in Kazakhstan have been fully described, as well as a number of arguments in favor of elements of cultural heritage that have not yet been included in the list and the reasons why it has not been included in the list. Having studied the research of foreign scientists, it was concluded that it is important to preserve the intangible cultural heritage for the sustainable development of tourism in Kazakhstan, and new ideas and recommendations were developed.

Key words: tourism in Kazakhstan, intangible cultural heritage, UNESCO heritage, sustainable tourism development, tourist image.

References

1. Qazaqstan Respublikasynyng turistik salasyn damytudyng 2023 – 2029 zhyldarga arналған tuzhyrymdamasy [The concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029]. – 2023. – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262> [in Kazakh] (Accessed: 23.02.2024).
2. Arcos-Pumarola J., Paquin A. G., Sitges M. H. The use of intangible heritage and creative industries as a tourism asset in the UNESCO creative cities network // *Heliyon*. – 2023. – Vol. 9. – No. 1.
3. Lazaro Ortiz S., Jimenez de Madariaga C. The UNESCO convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage: a critical analysis // *International Journal of Cultural Policy*. – 2022. – Vol. 28. – No. 3. – P. 327-341.
4. Škrabić Perić B. et al. The role of UNESCO cultural heritage and cultural sector in tourism development: The case of EU countries // *Sustainability*. – 2021. – Vol. 13. – No. 10. – P. 5473.
5. Santamarina B. The Global Competition of the Intangible. UNESCO as a Producer of Heritage Brands // *Heritage & Society*. – 2023. – Vol. 16. – No. 3. – P. 251-270.
6. Eichler J. Intangible cultural heritage, inequalities and participation: who decides on heritage? // *The International Journal of Human Rights*. – 2021. – Vol. 25. – No. 5. – P. 793-814.

7. Elena S., Antonio P. UNESCO's tangible and intangible cultural heritage: Sustainable development perspectives // Law science. – 2020. – Vol. 64. – No. 1. – P. 47-56.
8. Katelieva M., Muhar A., Penker M. Nature-related knowledge as intangible cultural heritage: Safeguarding and tourism utilisation in Austria // Journal of Tourism and Cultural Change. – 2020. – Vol. 18. – No. 6. – P. 673-689.
9. Nematerial'noe kul'turnoe nasledie JUNESKO v Kazahstane [UNESCO Intangible Cultural Heritage in Kazakhstan]. Available at: <https://www.advantour.com/rus/kazakhstan/culture/intangible-cultural-heritage-unesco.htm> [in Russian] (Accessed 18.03.2024)
10. Nematerial'noe kul'turnoe nasledie JUNESKO v Kyrgyzstane [UNESCO Intangible Cultural Heritage in Kyrgyzstan]. – Available at: <https://www.advantour.com/rus/kyrgyzstan/culture/intangible-cultural-heritage-unesco.htm> [in Russian] (Accessed 28.03.2024)
11. UNESCO in Kazakhstan [Electronic resource]. – Available at: <https://www.unesco.org/ru/countries/kz> (Accessed 28.03.2024)
12. Kazakhstan izbran v Komitet vseмирnogo nasledija JuNESKO [Kazakhstan elected to the UNESCO World Heritage Committee]. – Available at: https://forbes.kz/articles/kazakhstan_izbran_v_komitet_vseмирnogo_naslediya_yunesko [in Russian] (Accessed 04.04.2024)

Авторлар туралы мәлімет:

Шарапаева Б.Ж. – хат-хабар авторы, докторант, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан.

Нұрмағанбетқызы Н. – «Туризм» мектебінің магистр-оқытушысы, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Рәбиға Сұлтан Бегім к., 14Б, Түркістан, Қазақстан

Баймбетова А.Б. – э.ғ.к., профессор м.а., Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан.

Шарапаева Б. Ж. – автор-корреспондент, докторант, Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатбаева, 2, Астана, Казахстан.

Нурмағанбетқызы Н. – магистр-преподаватель школы «Туризма», Международный университет туризма и гостеприимства, ул. Рабии Султан Бегим, 14Б, Туркестан, Казахстан.

Баймбетова А.Б. – к.э.н., и.о. профессора, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатбаева, 2, Астана, Казахстан.

Sharapaeva B.Zh. – The main author, doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbayev str., 2, Astana, Kazakhstan.

Nurmaganbetkyzy N. – Master teacher of the School of Tourism, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan.

Baimbetova A.B. – Acting Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbayev str., 2, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: А.О.Жагыпарова
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының
экономика сериясы
– 2024. – №3. – Астана: ЕҰУ. – 400 б.
Шартты б.т. – 50. Басуға 26.09.2024 қол қойылды
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bulecon.enu.kz>
Авторларға арналған нұсқаулықтар, жарияланым этикасы журнал сайтында берілген:
<http://bulecon.enu.kz/>

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 32-600)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
баспасында басылды